BIKURE HAITIM (ERSTLINGE DER ZEITEN). EIN GESCHÄFTS- UND...

Moses-Israel Landau

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

בִּכּוּרֵי הָעִתִּים

מנחת בכורים

לראשית שנת

תקצ"א

חבור כולל דברי חכמים וחידתם, ועניני מדה ותועלת,
לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה

אלז

נייאאהרס־געשענק,

צור בעלעהרונג אונד אונטערהאלטונג

פיר

געבילדעטע איזראעליטען·

איילפטער יאהרגאנג·

Bicure Haitim.

וויען

געדרוקט בייא אנטאן עדל׳ פֿ׳ שמיד ק׳ ק׳ פריפֿ׳ בוכדרוקער·

VVIEN, gedruckt bey ANTON Edl. v. SCHMID, 1830.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

פתיחת בכורי העתים

לשנת ה' תקצ"א.

מלחמת החכמה נגד הסכלות קשה עד מאד, ובשגם רבים אנשי תבונות יחתרו בכל עת למצוא תרופה למחלת האולת, הנה לא רבים ישכילו לבחור באמצעיים נאותים יובילו בנקל אל התכלית הנרצה שהוא הנצחון. יש מתקוממים ביד חזקה על מתעתעי הפתאים, יורה עליהם חצים שנונים יקדמם במגן וישפוך עליהם סוללה ובלי חמלה ידבר אתם קשות לאמר: נבערה עצתכם, נואלתם במחשבותיכם, רוח עועים הולך בקרבכם, והנכם היום תועים בכל מעשיכם בהתעות שכור בקיאו. אמנם בדרך הזה לא ישיג החכם את מבוקשו, ונהפוך הוא כי יבאיש את ריחו בעיני מחזיקי ההבל עד אשר ינוסו מפניו כמפני איש תהפוכות החפץ להדיחם מן הדרך הישרה. ומעולם לא יסורו אל משמעתו. ויש אשר לא ידבר אתם למטוב ועד רע אך ידפיס חיבורים לגלות בהם ערותם בקהל ויתאמץ להוכיח כי שקר בימינם הבל אין בו מועיל. והנה הדרך הזה עם היותו יותר מתוקן מן הראשון עוד בו מן החסרון והמכשול מה שלא יעלם מעיני הנבונים כאשר יתן עדותו הנסיון היומי וזה מטעמים. האחד כי ההמון האחז בחבלי האמונות הכוזבות הוא על הרוב חסר הידיעות העיקריות שהן כמו המפתח ליכנס על ידם בהיכל החכמה, תכו נעלמו דרכי דקדוק הלשון, חכו לא יטעם נוף דבש המליצה, לבו א ידגיש הנעים והנאה, רוחו לא חלתה חולי אהבת האמת, ונפשו לא שתה ללכת במשפטי מלאכת ההגיון, אשר על כן להעדר ההכנות האלה א בשום פנים שהאמתיות הנוסדות על המחקר תמלאנה מבוא בנפשותם. טעם השני הוא כי מאחר שההמון הורגל מנעוריו בסברות ובמנהגים ן תלוי לפי דעתו אושר חייהו בזה ובבא, הנה בהסיר ממנו בבת ות כל העניינים ההם ישאר בנפשו פתאום מקום פנוי וריק שאין בכחו למלאות אותו מהרה בקניינים אחרים מוצילי השלמות בו. והרי זה נשאר ח מכאן ומכאן. לכן יתאמץ הפתי בכל מיני ההתחדשות וחילוף ההנהגה אר תמיד להחזיק במורגל ולהניח הדברים כאשר המה. אולם השכל זר יורה כי יותר טוב להחזיק הבנין הרעוע מלקרקר חומותיו אדלה

Digitized by Google

בכשיל וכילפות בפעם אחת, ואף אם חולשת הקירות ורוב הפרצות הנראות
בהן יחייב הריסתן עד היסוד לבנות תחתיהן בנין מפואר באבנים שלמות
ויקרות, הנה על כל פנים יותר נכון לבלע המעשה הנכבד הזה לחלקים,
והחכם אשר ידבנו לבו לקרבה אל המלאכה ימלא תחלה את הפרצות
בסלע נכון וקיים ואחרי כן יפיל מעט ויבנה מעט, ובהראות תמיד
מגמתו להשאיר הבנין הישן בקיומו יצליח במלאכתו לחדשהו לאט לאט
באין פרץ ואין צוחה ברחובותיו. כן האיש הנבון באמת יבור לו אמצעיים
נכונים להשגת התכלית אשר אמרנו, וישים נגד עיניו מאמר החכם מכל
אדם (משלי כ' י"ד) מחשבות בעצה תכון ובתחבולות עשה מלחמה,
לכן ברצותו להעלות ארוכה לתחלואי הסכלים לא יתראה להם כאויב,
גם לא יגלה להם שבוא ירפא מחץ מכותיהם ויחבש לעצבותם, כי הם
לא יאמינו היותם חולים, אלא ישיאם לדבר אחר ויציע לפניהם דברים
ערבים אשר בהשקפה ראשונה אין להם הצטרפות עם המכוון אצלו,
דברים אשר התועלת בהם מפורסם לתיקון ישובו של עולם ולהיישרת
הלבבות, דברים נוסדים על אמיתיות ברורות אשר גם עליהן המופת
החותך לא יכחישם רק העקש בתכלית העקשות, בזאת יפיק מעט ענני
האולת והיה בוקר. שוב יחקור חקירות אחר חקירות על ענינים רוחניים
ועל הטוב והנאה והערב ועל כחות הנפש ושימושם הנכון ואל האמתיות
האמוניות שעליהן תסוב הקבלה ועל יקר תפארת הדת וכדומה, ויורה
הדרך הנכונה בהם בהסכימם תמיד עם יסודות היראה והמוסר ובהראות
התועלת הנמשכת מהם להשגת האושר הזמני והנצחי, עוד ישתדל שיתחברו
יחד בחירי הנבונים ואיש את אחיו יעזורו להוציא לאור חבורים יקרים
ונחמדים עד שיפרוץ העיון ותרבה הדעת בכל קצוי ארץ, אין גבול ואין
פאה שלא יבריקו שם זהרי המדע וניצוצי התבונה. והיה כי יהל אור
החכמה בכל פנה ועבר כצאת השמש בגבורתו, או אז תכנע האולת
ותעטה בושת וכלימה בראותה כי אין בכחה עוד לכבות כל הנרות הדולקות
סביבותיה כדי לשוב להתעלם בערפל אשר היה עד הנה חתולתה.

ועתה אחד מן החיבורים הנכבדים אשר יביטו אל המטרה היקרה הזאת
הלא היא המחברת הלזו אשר לעתים קצובים תבכר פריי
מגדים מתוקים לחיך וערבים לנפש, ובשלום ובמישור תלך הלוך וקרב
אל התכלית ההוא אשר איזה מחברים חדשים יבאו דחופים ללכוד אותו
בחרבם ובקשתם, והאדון המדפיס אשר יען כזאת להוסיף רב טוב לבית
ישראל והקים את דברו אשר דבר במשך עשר שנים רצופות, הגם כי
הקונים מתי מספר וההוצאות מרובות, הנה גם התנדב להעמיק מטובו
גם בשנה הזאת, וזה לו כ ד ע ו ת כ ס י ו ן לדעת היוסיף עוד להוציאה לאור

בשנים

בשנים הבאות אף אם יחדל, לכן יחכה לראות אם המשתוקקים לבוא אל לבני גילם יבאו בעזרתו ויאספו אליו מפה ומפה חתימות עד כי איש איש ימהר יחישה להביאה אל ביתו ובבכורה בטרם קיץ בעודה בכפו יבלענה, וזה יהיה לו לאות ולמופת על היות דברי הספר הזה נערכים עם מה שאנו צריכים אליו בימים האלה, ואז לא יתום פריו לחדשיו יבכר והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה.

יש"ר.

דברים אחרים:

בית לימוד הרבנים

בעיר פאדובה.

למיום עמדי על דעתי והחלו מחשבותי לעבוד בשדה האמונה ולהתבונן על מצב אומתה. על צרכיה בימים האלה, ועל אופני תיקונה התחקק בלבבי הרעיון הזה כי להרים כל מכשול מקרבנו ולהביאנו אל השלמות המיועדת לנו כפי כונת התורה אשר היתה לנו מורשה אפיקי אך דבר וסיוע זולתי בהתחבר יחד לימודי הדת עם לימודי המחקר, באשר הראשון מבלעדי השני יביאנו להכשל במחשבות אליל והשני מבלעדי הראשון יפרוץ הגבולים התוריים אשר גבלו ראשונים, אך בהלמיך יחד שני הלימודים יצליח הישראלי בדרכיו והיתה לו השלמות במנה. זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם וזה פרי הגיונותנו ועמלנו כל ימי היותנו על האדמה. ויהי כי הליקוני יום יום בעשתונות האלה עברו משכיות לבבי והנה פתאום קול באזני לאמר: העיר ה' את רוח המושל הצדיק אדונינו הקיסר הרומם פראנץ הראשון יר"ה ויצו בכל מחנה העברים לבל יזיד איש עוד לישב על כסא ההוראה ולהיות רב בישראל אם לא מלא את ידו תחלה בחכמת המחקר ככל משפטי בתי המדרש הפילוסופיים אשר במדינותיו, אז אמרתי עת לעשות לה' והנה באתי במגילת ספר קטנה והיא נדפסה בלשון איטלקית, בה גליתי את דעתי על זה הענין והוכחתי כי אם מהיום הזה והלאה יהיו הרבנים מוכתרים בכתר הפילוסופיאה הנה מוטל עלינו החוב לתקן הדבר באופן שישכילו גם כן בתורת ה' בכל הצורך, וכמו שיש מטעם המלך בתי המדרש ללמוד בהם החקירה כן ראוי שיהיה בקרבנו מדרש קבוע להתלמד בו בעיקרי הדת ובעניינים התוריים על סדר נכון, כי אם נחדל מלתקן הדבר בראשיתו הלא נלך

מדחי

מדחי אל דחי ונחליף חסרון אחד בחסרון אחר כי תחת המורים מחוסרי המחקר יקומו חוקרים מחוללי התורה. המכתב ההוא, אשר תכליתו היה להעיר את לבב אחינו יושבי איטאליאה לבעבור יתאמצו להצמיח יחד מה שאנו צריכים אליו עם מה שצוה עלינו הקיסר, היה כנילון אשר בעיר, בקרב ימים בלב נדיבי העם תשוקה נפלאה להקים להם בית לימוד הרבנים כאשר יעצתי, ואני כראותי כי נשקה ביעקב חשקת הטוב והמועיל ובחשבי כי הענין הנכבד הזה צריך הרחבת הדיבור לבאר אותו בכל תנאיו על הסדר הוספתי שנית ידי וחברתי ספר התורה והפילוסופיאה והצעתי בו אופני התחברות שני הענינים ההמה כאשר עם לבבי, ישפוט הקורא על מלאכתי כי נפשי בל ידעה ההצליח ה' דרכי בה אם לא, אך זאת ידעתי כי קמה וגם נצבה העצה אשר יעצתי, ובעזר אלהי מעוזי המדרש הוקם על מכונו בעיר פאדובה רבתי, המורים הנם על תפקידם והתלמידים על משמרתם, ולמען ידע הקורא את כל אשר נעשה אציג פה המכתב אשר שלח אלי ידידי החכם המפואר הר"ר מרדכי שמואל גירונדי (*) אחד מיושבי על מדין בעיר עלמה אשר נבנה המדרש בתוכה כדי לפרסם בכל תפוצות ישראל דבר יתכן ממנו כבוד ותפארת לכללות האומה. וזה טופס המכתב:

חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם כרחמיו וכרב חסדיו ויט אלינו חסד לפני אדונינו המלך הרחמן והחסיד הקיסר **פראנץ הראשון** יר"ה ויעבר

(*) זה האיש המעולה בעל מדות ישרות תם וישר בלבבו ואהוב לשמים ולבריות הוא נצר מאחת המשפחות היותר נשאות ומהוללות שבישראל. כי הנה מתיחס בשם גירונדי ומן זקניו הקדמונים היה הרמב"ן ז"ל המכונה גירונדי, גם רבינו יונה החסיד ורבינו נסים גאון היו ממשפחתו כאשר יש לו בבית במזיר אונן אותם המוכיח כן. ויהי בהלקח ממנו מר אביו בחדש כסלו מעבר לזה הכין לחקוק כותב על אבן לזכרון ולשומה על קברו, ואלה דברי המצבה:

מצבת קבורת גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח
פאר החסידים מעלת החבר ר' בן ציון חיים גירונדי
זצוק"ל דורש טוב לעמו בעיר פאדובה יע"א הולך
צדקות ודובר מישרים ונגד זקניו כבוד, חוטר ונצר
הגבורים אשר מעולם אנשי השם הרב הגדול הרמב"ן
גירונדי ורבינו יונה החסיד ורבינו נסים גאון זצ"ל
נקרא אל השמים מעל יום י"ט לחדש כסלו שנת כי
בחר ה' בציון **אוה למושב לו** לפ"ק. בנו
יחידו מרדכי שמואל שם אבן הזאת למזכרת:

ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב. לאמר חפץ המלך ויועץ לאחת קהילות נכבדות אשר בממלכת לומברד"ו ויניט"ו הלא המה ויניציא"ה מנטוב"ה. פאדוב"ה. ורונ"ה רוויג"ו שיתוועדו יחדו לקבוע בית לימוד הרבנים בעיר החכמים פאדובה אשר בו יורו לכל מי שיכשר לבו להיות מורה הוראות בישראל בסדר נכון ויסד את חקי האלהים ואת תורותיו אחר שכבר יצא גדימוס במדרש החכמות התלמודיות המתעלות להיות מדיני בטבע היכר חכמת המחקר וסעיפותיה באופן שהרבני יהיה לו יד ושם בתורה ובפילוסופיאה כי שניהם כאחד עוזרים לכבד את התורה בעיני לומדיה. וישמחו כל יהודה בשמעם את רצון המלך כי בכל רצונם דרשו ובכל רצונם בקשו את הדבר הזה ויקהלו ראשי העדה שבחמש הקהלות הנזכרות בעיר ויניציאה בשנת תקפ"ו ויקבעו חקים ודתות. ויאותו להקים בישראל בית תלמוד לחנך את הרבנים החדשים בדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ויתנו קול בשמחה, העבדים פי האיש אשר חננו ה' דעה בינה והשכל בכל חלקי תורתנו הקדושה וימלא את עצמו ראוי והגון ללמד דעת את העם ישלח את שאלתו עם עדיות לימודיו בכתב לראשי עם קדש כדי שהם יבחרו את אשר יכינו בחכמתם שיתאמר יותר הגון להורות את תלמידי בית לימוד הרבנים. וה' החפץ בטובת עמו המציא לנו שתי פרידות טובות לתפארת הבית ולפאר התורה אנשים יודעי דעת ומביני מדע ואשר כח בהם לעמוד בהיכל החכמות, הראשון ה"ה התורני מעלת החבר ר' הלל דילה טורי נר"ו בכמוהר"ר שלמה ז"ל מק"ק טורינו יע"א, ושמו המפורסם והמפואר בשערי בכורי העתים בספרו כנור נעים למשורר גדול ולמדקדק עצום. השני הוא לכל מכיריו המשכיל והנבון כמ"ר שמואל דוד לוצאטו מעיר טריאסטו, שניהם כאחד עוזים ותומכים להאדיר תורה בישראל. ויהי מקץ שנתים ימים ויתנו לב לבנות ארמון אחד בעיר פאדובה להיות בית תלמוד לרבנים ויכוננהו בסדר נאה והגון כפי מצות המלך, שם אוכלים ושותים וישנים ולומדים התלמידים ושם מקבלים המלבושים הנחוצים בארבע תקופות השנה לכל הוצאות החמש קהלות הנזכרות, אך בתנאי שהתלמידים ילידי מדינתנו זאת יפרעו מדי שנה בשנה סך שלש מאות פרחים מטבע כסף, ולנכרים הבאים שמה ממדינה אחרת להתלמד יהיה הסך הקצוב ד' מאות וחמשים פרחים. והנה שנים המה הפקידים הראשיים אשר על ידם יצאו ועל ידם יבאו המורים ותלמידיהם ועל פיהם יהיה כל דבר המדרש, הפקיד האחד הוא אדוני החוקר הנכבד נזר המשכילים ואבי השועים החריף השנון כמה"ר גבריאל בני בר יעקב טריאסטי יצ"ו הנבחר מהמלך הקיסר להיות מנהיג ראשון לבית למוד הרבנים, ואתו עמו ידידי מע' החכם

הרופא

הרופא כמ"ר נתן בנוויניסטי יצ"ו מנהיג שני להילוך בית המדרש. אמנם סדר הלימודים ומהותם ילך על פי היסודות והעיקרים אשר נטע זה ימים בספרו התורה והפילוסופיאה הפילוסוף ידידי הר"ר יש"ר מק"ק גוריציאה יע"א. אך זה היום יום י"ד לחדש חשון שנת תק"ז שקויתהו מצאנו ראינו הדבר הזה שיצא מן הכח אל הפועל ותשלם כל המלאכה אשר עשו בבית לימוד הרבנים בעזר האל, ואז נתוועדו מע' המנהיגים של כל הקהילות הנזכרות ומע' המלמדים בק"ק פאדובה ויתנו תודות לאל בשיר שבח זמרה ונעימה קדושה בבית הכנסת הגדולה של ק"ק אשכנזים יצ"ו במעמד גבירים נכבדים מהקהלות הנזכרות מלבד קציני העיר פאדובה, מושלים חוקרים, תורניים ותלמידים בבית מדרשי החכמות החצוניות, ויעשו חג לה' לחנך את בית לימוד הרבנים, ויעמוד הרב הגדול אהובי וידידי כמוהר"ר אליהו אהרן לאטיס כמ"ר ומ"ץ בק"ק איזולאה על מגדל עץ ויפרוס את חנוך הבית ויקרא בשמות בשם המלך את מעלות האלופים דילה טורי ולוצאטו למלמדים את התורנים. הגבירים טריאסטי ובנוינישתי למנהיגים נכבדים. ואת המשכיל המשורר קורוני ר' אברהם שלום למזכיר בבית לימוד הרבנים, אחר כן מלא הרב הנזכר פיו תהלות לאל ית' שבשפלנו זכר לנו. ונתן חננו בעיני אדונינו הקיסר החסיד יר"ה ובעיני שריו ומנהיגיו הדורשים טובת ישראל, ויחזיק להם טובה בשם כל אומתנו. אחר כן עלה על הדוכן האלוף כמ"ר הלל דילה טורי נר"ו וישם לפניהם דרוש נכבד להוכיח כי התורה והפילוסופיאה שניהם כאחד טובים ליושבי על מדין ראשי אלפי ישראל. ואח"כ נכנסה לבית הכנסת כת המשוררים מעוטרים בלבושים יקרים מרוקמי זהב ואבוקות של אור בידיהם ויזמרו לה' אלהי ישראל שירות ותשבחות על הטובה אשר עשה לעמו ויהללוהו במצלתים וכלי שיר שהיו סביב להיכל הקודש. ויקם ידידי הרב הגדול כמהר"ר אלישמע מאיר פאדובאני נר"ו אב"ד בק"ק פאדובה מלובש בבגד נכבד ויפתח את ארון הקודש שהיה מאיר בכל פנותיו מרוב אבוקות של אור ומעוטר בכלי כסף וזהב ומלבשות כלים, והרב מ"ץ של ויניציאה לקח ס"ת בזרועותיו ויברך לאדונינו המלך הקיסר יר"ה ולכל משפחת המלוכה ויתפלל לה' (בבקשה ותחינה שחובר) להצלחת בית המדרש ולטובת המנהיגים המלמדים והתלמידים ויחזיר ס"ת בהיכלו והשיר משורר בחלילים ומצלתים בזמר תחינה ובקשה שיקובלו תפלותינו לה' ברצון. והיקר הנכבד בעים זמירות כמ"ר משה אהרן טריאסטי יצ"ו חתם את החג בשירות וזמירות לה' שיהיה לרצון הגיון לבנו לפניו ושתגדיל תורה ותאדיר.

אחי ורעי! מי שלא ראה כבוד ושמחת החינוך הזה לא ראה כבוד ושמחת

האומה

Digitized by Google

האומה מימיו, כי לא נעשה כמוה בישראל מיום גלות יהודה מעל אדמתו. ועתה כבר התחילו מעלות האלופים המלמדים הנזכרים ללמד דעת את התלמידים שבאו לחסות תחת כנפי לימודים, אחרי שיצאו מבודדים בגן הפילוסופיאה במדרש החכמות.

אליכם אישים אקרא, תושבי איטאליה! שלחו נא את בניכם לבית לימוד הרבנים הזה שכפי סדר ההגון הנאה יגדלו התלמידים לעבודתו ית' יצליחו בלימודים ויעשו פרי ללמוד וללמד בישראל חק ומשפט ותגדל ותאדיר כבוד אומתנו בתוך העמים שיראו שהרבנים שיצאו מהמדרש הנזכר יהיה להם יד ושם בתורה ובמחקר וידעו להשיב לשואלם דבר בתורה ובחכמות ויהיו כרבנים וגאונים אשר היו לשם לפאר ולתהלה בקרב האומה אחר שהועטרו בכתר תורה ובכתר הפילוסופיא כימי עולם וכשנים קדמוניות.

הצעיר מרדכי שמואל בכמהח"ר בן לוין
אדיה גירונדי זצוק"ל הכ"מ העומד לשרת
בקדש בין רועי צאן ישראל בק"ק פאדובה
עיר ואם בלימודים.

בנן המכתב הזה יראה הקורא איך המשכילים בעם במדינת איטאליה העמיקו בתבונתם לשפוט על התולדות היקרות אשר תצמחנה מן העצה אשר יעצו, ועין שכלם צופה מראשית הדבר הדרת תפארת תכליתו, לכן היתה התחלתם בפומפי *) גדול כידוע לקבוץ צבא העם גודל החסד אשר הפליא לעשות עמנו אדונינו הקיסר יר"ה והוא התועלת העתידה לצאת מן המדרש הבוא לכללות האומה, ועם כי לעת עתה יש אנשים קצרי הראות וטופשי בלי חינוך המתנגדים סרה על קביעות כזו, הנה עוד חזון למועד, ימים ידברו, וסוף הכנת לפתוח טענותיהם החלושות יהיה בהראות להם אחר איזה שנים על פי הנסיון כי באמת יש יתרון רב למי שמגלים לפרכיב עמקי ענן הדעת באילן החיים על המנקש לעור עיני זולתו כדי שלא יראו במשפטותיו, כי בא יבא יום ה' ושאה שגיא בקיץ לתאיר חשכת עמו ואז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה. לכן בואו ונחזיק טובה לאדוני המקבלות המשלם חסד עם שארית פליטת ישראל בחקים להם בית מדרש כזה, ויאמרו יהודים וישמחו וכל עולה קפצה פיה, ומי יודע אם לא בחבות כימים יתעוררו קנאה עמנו גם במדינות אחרות לבנות להם בנין שכבר בית לימוד אחר כמהו להתלמד

שמה

*) מלה נגזרת מלשון רומי Pompa שפירושה פאר והידור, פראכט

שמה ילידי מדינתם הבלתי מבינים בשפת איטלקית שבעבור כן לא יכלו לקבל תועלת מן המדרש הקבוע בפאדובה, כמו שהוקם כבר בית לימוד הרבנים במדינת בייערן בעיר המלוכה מינכען ההולך על פי דתות וחקים אשר חקקו כנוניהם. וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מאת המלך דבר יום ביומו.

יש"ר.

פרי עץ הדר.

בחג האסיף העבר נשאל נשאלתי מאחד המשכילים האם יש תחת ידי מופתים הגיונים על היות כונת הכתוב באמרו פרי עץ הדר על האתרוג ביחוד ולא על פרי אחר ההדור במראהו בריחו ובטעמו, והיתה טענת השואל לאמר כי אם זאת קבלה בידי חכמינו התנאים והאמוראים נקבל אותה גם בלי הבאת ראיות עליה, אך בראותנו חז"ל עצמם חוזרים אחר מופתים לקוחים מדברי הכתוב וכל אחד יטרח למצוא דקדוק חדש במלות פרי עץ הדר כאילו אין בידם קבלה אחרת לאמת זה הענין זולתי אותן הראיות שהביאו, כבר הרשות נתונה להביא מופתיהם בכור הבחינה ולחקור על חזקם או רפיונם; ואם הדבר כן לא יגונה המאמין לקבל פירושים בלתי מסכימים עם פשטי הכתובים ובעבור כן יגדל המורך לבקש ראיות המתיישבות על הלב והמסירות כל ספק בזה הענין התוריי. — ותהי תשובתי אליו: תדע, ידידי! כי זה אחד מן המקומות שנבדלו בו הקראים מן המקובל אצלנו הבדל עצום, כי הנה הם בראותם את הכתוב בנחמיה (ח' י"ד וט"ו) וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה אשר ישבו בני ישראל בסכות בחג בחדש השביעי ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלם לאמר צאו ההר והביאו עלי זית ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סכות ככתוב, חשבו שאין חיוב ביום ההוא בכל המינים האלה כ"א לעשות סכות, כלומר להשתמש בהם לעשות סכך לסוכה, ושאין זולת זה שום צווי ליקח ד' מינים ולשמוח בהם, ולפי שהיה קשה להם מה שמפורש בתורה ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, ערכו לפרש הכתוב באופן שיסכים עם הנאמר בנחמיה, ואמרו שמלת פרי עץ הדר הוא כמו מסעף פורה במערצה שפירושו זמורות ושהכונה ענפי עץ הדר, ועץ הדר הוא עץ זית עצמו האמור בנחמיה, על דרך הכתוב ויהי כזית הודו, זית רענן יפה פרי תואר. כי להיות עץ זית ההדור

ומשובח

ותשוקה אלא קראו הכתוב עץ הדר. והנה אברבנאל ז"ל בפירושו לפרשת אמור ערה אלא להוכיח שעומס בטענות לא יספיקו להוציא כל ספק, אך הנראה יותר נכון להשיב אליהם הוא בהראות להם כי לקיחת האתרוג בחג אינו מנהג מחודש, עתה בזמנם עד שיפול עליו עתה ספק אם מין נקח, ובענינים כיוצא באלה תמיד נוכל להשיב למסתפק: פוק חזי מאי עמא דבר, כי המנהגים שהם חק קבוע בחוזר חלילה מדי שנה בשנה אינם עלולים אל השינוי והחידוש, שאם יעלה על לב איש לשנות בהם ענין חדש, תמיד יאמרו לו: והלא אתמול לא עשינו כן! ובדרך הזה נחזור לאחור משנה לשנה עד הגיענו אל המקור שהוא מסיני. והנה אנחנו רואים שבימי חכמי המשנה היה פשוט אצלם לקיחת האתרוג שהרי כמה דינים נאמרו עליו במס' סוכה, גם אונקלוס הגר שתרגם התורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע (כדאיתא בפ"ק דמגילה) תרגם פרי עץ הדר אתרוגין כי היה פשוט בימיו בעת כן פירוש הכתוב: ועוד בזמן קדום מאונקלוס היה היוסיפון לרומיים והוא העיד בפרטות גדול כל משפטי ומנהגי האומה בספריו הנכבדים, וכשהגיע לחג האסיף כתב (בקדמוניות ס' ג' פ' י"ג) כדבר מוסכם ומקובל שאין חולק עליו שמרע"ה צוה את ישראל שיקחו בידם לולב ואתרוג והדס וערבה בימי החג, ואף הוא בימיו היה ברור לכל שכוונת פרי עץ הדר הוא על האתרוג, ושנים רבות קודם היוסיפון קרה לאותו קראי שבבואו לפני המזבח להקריב ניסוך המים שפך המים על רגליו מן הטעם הידוע לאנשי הכת ההיא (כמסופר בסוכה פ"ד) ורגמוהו כל העם באתרוגיהם, ואין ספק שלא התחילו בשנה ההיא ליקח בידיהם האתרוגים, אלא משנו מנהג אבותיהם בידיהם, ואם קודם לכן בימי המלכים והנביאים לא נמצא בסיפורי האומה זכרון לקיחת האתרוג, זה היה רק בעבור שלא נפל הדיבור על מעשה פרטי כזה, ודי לנו לראות כי בכל מקום שהגיע הצורך לדבר על האתרוג הגידוהו תמיד כדבר פשוט ומוסכם באומה שאין צורך להביא ראיה עליו שבעבור כן ילמד סתום מן המפורש, באופן שאם תמצא יותר בכל הפרטים האלה לא ישאר שום פקפוק על היות זה הפרי עצמו הנקרא בכתוב לצאת בו ידי חובתו בחג. והנה תשובה זו כאשר תספיק לבטל טענת הקראים כן תביא מנוחה גדולה לשאלתך אלא מה שבקשת אתה בנוגע על הדבר הזה, אך עוד יש שאלות חז"ל מטריחים עצמם להוציא אמתת הענין ממלת **הדר** עצמה. אין לך לבוא מזה שלא היתה להם קבלה אחרת על האתרוג, כי ראוי לך לדעת שלא היה עיקר כונתם אלא לדרוש דרשות כל מה שאפשר במלה ההיא ולתלות בה ענינים טובים כפי דרכיהם הידועים שבדין קראם הרמב"ן ז"ל בפירושו על הכתוב

ההוא

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

בִּכּוּרֵי הָעִתִּים

מנחת בכורים
לראשית שנת
תקצ"א

חבור כולל דברי חכמים וחידתם, ועניני מדה ותועלת,
לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה

אלז

נייאיאהרס-געשענק,
צור בעלעהרונג אונד אונטערהאלטונג
פיר
געבילדעטע איזראעליטען·

איילפטער יאהרגאנג·

Bicure Haitim.

וויען
געדרוקט בייא אנטאן עדל׳ פ׳ שמיד ק׳ ק׳ פריפ׳ בוכדרוקער
WIEN, gedruckt bey ANTON Edl. v. SCHMID, 1830.

Digitized by Google

Digitized by Google

פתיחת בכורי העתים

לשנת ה' תקצ"א.

מלחמת החכמה נגד הסכלות קשה עד מאד, ובשגם רבים אנשי תבונות יחתרו בכל עת למצוא תרופה למחלת האולת, הנה לא רבים ישכילו לבחור באמצעיים כאותים יובילו בנקל אל התכלית הנרצה שהוא הנצחון. יש מתקוממים ביד חזקה על תעתועי הפתאים, יורה עליהם חצים שנונים יקדמם במגן ויספוך עליהם סוללה ובלי חמלה ידבר אתם קשות לאמר: נבערה אולתכם, נואלתם במחשבותיכם, רוח עועים הולך בקרבכם, והנכם היום תועים בכל מעשיכם כבהמות שכור בקיאו. אמנם בדרך הזה לא ישיג החכם את מבוקשו, ונהפוך הוא כי יבאיש את ריחו בעיני מחזיקי הסבל עד אשר ינוסו מפניו כמפני איש תהפוכות החפץ להדיחם מן הדרך הישרה. ומעולם לא יסורו אל משמעתו. ויש אשר לא ידבר אתם למטוב ועד רע אך ידפים חיבורים לגלות בהם ערותם בקהל ויתאמץ להוכיח כי שקר בימינם הבל אין בו מועיל. והנה הדרך הזה עם היותו יותר מתוקן מן הראשון עוד בו מן הסכלון והמכשול מה שלא יעלם מעיני הנבונים כאשר יתן עדותו הנסיון היומי וזה מטעמים. האחד כי ההמון האחז בחבלי האמונות הכוזבות הוא על הרוב חסר הידיעות העיקריות שהן כמו המפתח ליכנס על ידם בהיכל החכמה, ממנו נעלמו דרכי דקדוק הלשון, חכו לא יטעם נופת דבש המליצה, לבו לא ירגיש הנעים והנאה, רוחו לא חלתה חולי אהבת האמת, ונפשו לא נסתה ללכת במשפטי מלאכת ההגיון, אשר על כן להעדר ההכנות האלה א"א בשום פנים שהאמתיות הנוסדות על המחקר תמצאנה מבוא בנפשותם. והטעם השני הוא כי מאחר שההמון הורגל מנעוריו בסברות ובמנהגים בהן תלוי לפי דעתו אושר חייהו בזה ובבא, הנה בהסיר ממנו בבת אחת כל הענינים ההם ישאר בנפשו פתאום מקום פנוי וריק שאין בכחו למלאות אותו מהרה בקנינים אחרים מובילי השלמות בו. והרי זה משבר קרח מכאן ומכאן, לכן יתאמץ הפתי בכל מיני התחדשות וחילוף ההנהגה ויתאו תמיד להחזיק במורגל ולהניח הדברים כאשר המה. אולם המשכיל הישר יודע כי יותר טוב להחזיק הבנין הרעוע מלקרקר חומותיו אולי

בכשיל

Digitized by Google

בבשיל ובילפנות בפעם אחת, ואף אם חולשת החקירות ורוב הפרצות הבולאות בהן יחייב הריסתן עד היסוד לבנות תחתיהן בנין מפואר באבנים שלמות ויקרות, הנה על כל פנים יותר נכון לבצע המעשה הנכבד הזה לחלקים, והחכם אשר ידבנו לבו לקרבה אל המלאכה ימלא תחלה את הפרצות בסלע נכון וקיים ואחרי כן יפיל מעט-מעט, ובהרבות תמיד מגמתו להשאיר הבנין הישן בקיומו יצליח במלאכתו לחדשהו לאט לאט באין פרץ ואין צוחה ברחובותיו. כן האיש הנבון באמת יבור לו אמצעיים נכונים להשגת התכלית אשר אמבנו, וישים נגד עיניו מאמר החכם מכל אדם (משלי כ' י"ח) מחשבות בעצה תכון ובתחבולות עשה מלחמה, לכן ברצותו להעלות ארוכה לתחלואי הסכלים לא יתראה להם כאויב, גם לא יגלה להם שבוא ירפא מחץ מכותיהם ויחבש לעצבותם, כי הם לא יאמינו היותם חולים, אלא ישיאם לדבר אחר ויציע לפניהם דברים ערבים אשר בהשקפה ראשונה אין להם הצטרפות עם המכוון אצלו, דברים אשר התועלת בהם מפורסם לתיקון ישובו של עולם ולהיישרת הלבבות, דברים נוסדים על אמיתיות ברורות אשר בא עליהן המופת החותך לא יכחישם רק העקש בתכלית העקשות. בזאת יפיק מעט עבני האולת והיה בוקר. שוב יחקור חקירות אחר חקירות על ענינים רוחניים ועל הטוב והנאה והערב ועל כחות הנפש ושימושם הנכון ואל האמתיות האמתיות שעליהן תסוב הקבלה ועל יקר תפארת הדת וכדומה. ויורה הדרך הנכונה בהם בהסכימם תמיד עם יסודות היראה והמוסר ובהראות התועלת הנמשכת מהם להשגת האושר הזמני והנצחי, עוד ישתדל שיתחברו יחד בחירי הנבונים ואיש את אחיו יעזורו להוציא לאור חבורים יקרים ונחמדים על שיפרון העיון ותרבה הדעת בכל קצוי ארץ. אין גבול ואין פאה שלא יבדיקו שם זהרי המדע ונילוני התבונה. והיה כי יהל אור החכמה בכל פנה ועבר כצאת השמש בגבורתו. אז אז תכנע האולת ותעטה בושת וכלימה בראותה כי אין בכחה עוד לכבות כל הנרות הדולקות סביבותיה כדי לשוב להתעלם בערפל אשר היה עד הנה חתולתה.

ועתה אחד מן החיבורים הנכבדים אשר יביעו אל המטרה היקרה הזאת הלא היא המחברת הלזו אשר לעתים קבועים תבכר פריי מגדים מתוקים לחיך וערבים לנפש, ובשלום ובמישור תלך הלוך וקרב אל התכלית ההוא אשר איזה מחברים חדשים יגאו דחופים ללכוד אותו במרמה ותקשתם, והאדון המדפים אשר יען בזאת להוסיף רב טוב לבית ישראל והקים את דברו אשר דבר במשך עשר שנים רצופות, הבגם כי הקונים מתי מספר וההוצאות מרובות, הנה נא התנדב להעניק מטובו גם בשנה הזאת, וזה לו כדמות כס יון לדעת היוסיף עוד להוציאה לאור

בשנים

בשמים הנשאות מן אם יחדל, לכן יחכה לראות אם המשתוקקים לבוא על
לבני בינה יבאו בעזרתו ויאספו אליו מפה ומפה חתימות עד כי איש איש
יתאמר יחישה להביאה אל ביתו ובבכורה בטרם קיץ בעודה בכפו
יבלענה, וזה יהיה לו לאות ולמופת על היות דברי הספר הזה נערכים
עם מה שאנו צריכים אליו בימים האלה, ואז לא יתום פריו לקציר
יבכר והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה.

יש"ר.

דברים אחרים.

בית לימוד הרבנים

בעיר פאדובה.

למיום עמדי על דעתי והחלו מחשבותי לעבוד בשדה האמונה ולהתבונן על אלה אומתנו. על צרכיה בימים האלה, ועל אופני תיקונה התחקק בלבבי הרעיון הזה כי להסיר כל מכשול מקרבנו ולהביאנו אל השלמות המיועדת לנו כפי כונת התורה אשר היתה לנו מורשה אמרתי אין דרך וסיוע זולתי בהתחבר יחד לימודי הדת עם לימודי המחקר, באשר הראשון מבלעדי השני יביאנו להכשל במחשבות אליל והשני מבלעדי הראשון יפרוץ הגבולים התוריים אשר גבלו ראשונים, אך בהצמיד יחד שני הלימודים יצליח הישראלי בדרכיו והיתה לו השלמות באמנה. זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם וזה פרי סגולתנו ועמלנו כל ימי היותנו על האדמה. ויהי כי הוסיפו יום יום העשתונות האלה עברו משכיות לבבי והנה פתאום קול באזני לאמר: העיר ה' את רוח המושל הצדיק אדונינו הקיסר המרומם פראנץ הראשון יר"ה וילך בכל מחנה העברים לבל יעיז איש עוד לישב על כסא ההוראה ולהיות רב בישראל אם לא מלא את ידו תחלה בחכמת המחקר ככל משפטי בתי המדרש הפילוסופיים אשר במדינותיו, אז אמרתי עת לעשות לה' והנה באתי במגילת ספר קטנה והיא נדפסה בלשון איטלקית, בה גליתי את דעתי על זה הענין והוכחתי כי אם מהיום הזה והלאה יהיו הרבנים מוכתרים בכתר הפילוסופיאה הנה מוטל עלינו החוב לתקן הדבר באופן שיסכילו גם כן בתורת ה' בכל הצורך, וכמו שיש מטעם המלך בתי המדרש ללמוד בהם החקירה כן ראוי שיהיה בקרבנו מדרש קבוע להתלמד בו בעיקרי הדת ובעניינים התוריים על סדר נכון, כי אם נחדל מלתקן הדבר בראשיתו הלא נלך

מדחי

Digitized by Google

פרחי אל דמי ונחליף חסרון אחד בחסרון אחר כי תחת המורים מחוסרי המחקר יקומו חוקרים משוללי התורה. המכתב הזה, אשר תכליתו היה להעיר את לבב אחינו יושבי איטאליאה לבעבור יתאמצו להצמיח יחד מה שאנו צריכים אליו עם מה שצוה עלינו הקיסר, היה כיוון אשר הבעיר בקרב ימים בלב נדיבי העם תשוקה נפלאה להקים להם בית לימוד הרבנים כאשר יעצתי, ואני כראותי כי נשקה ביעקב חשקת הטוב והמועיל ונחשבי כי הענין הנכבד הזה צריך הרחבת הדיבור לבאר אותו בכל תנאיו על הסדר הוספתי שנית ידי וחברתי ספר התורה והפילוסופיאה והצעתי בו אופני התחברות שני הענינים האלה כאשר עם לבבי, ישפוט הקורא על מלאכתי כי נפשי בל ידעה ההצליח ה' דרכי בה אם לא, אך זאת ידעתי כי קמה וגם נצבה העצה אשר יעצתי, ובעזר אלהי מעוזי המדרש הוקם על מכונו בעיר פאדובה רבתי, המורים הנם על תפקידם והתלמידים על משמרתם, ולמען ידע הקורא את כל אשר נעשה אציב פה המכתב אשר שלח אלי ידידי החכם המפואר הה"ר מרדכי שמואל גירונדי (*) אחד מיושבי על מדין בעיר עלמה אשר בנה המדרש בתוכה כדי לפרסם בכל תפוצות ישראל דבר ימשך ממנו כבוד ותפארת לכללות האומה. וזה טופס המכתב:

חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם כרחמיו וכרב חסדיו ויט אלינו חסד לפני אדונינו המלך הרחמן והחסיד הקיסר **פראנץ הראשון** יר"ה

ויעבר

---

*) זה האיש המעולה בעל מדות ישרות תם וישר בלבבו ואהוב לשמים ולבריות הוא נצר מאחת המשפחות היותר נשאות ומהוללות שבישראל. כי הוא מתיחס בשם גירונדי מן זקניו הקדמונים היה הרמב"ן ז"ל המכונה גירונדי, גם רבינו יונה החסיד ורבינו נסים בארן היו ממשפחתו כאשר יש לו בבית במזיר אבן מיתם המוכיח כן. ויותר נתלקח מתוך מר אביו בחדש כסלו העבר לית התכן לחקוק כזאת על אבן לזכרון ולמופת על קברו, ואלה דברי המצבה:

מצבת קבורת בגבר חכם ונבון ואיש דעת מאמן כה
אבר החסידים מעלת החבר ר' בן ציון חיים גירונדי
זצוק"ל דורש טוב לעמו בעיר פאדובה יע"א הולך
צדקות ודובר מישרים ונגד זקניו כבוד, חוטר וגזע
הגבורים אשר מעולם אנשי השם הרב הגדול הרמב"ן
גירונדי ורבינו יונה החסיד ורבינו נסים בארן זצ"ל
נקרא אל השמים מעל יום י"ט לחדש כסלו שנת כי
בחר ה' **בציון אוה למושב לו** לפ"ק: בנו
יחידו מרדכי שמואל שם האבן הזאת למזכרת:

ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמר מטעם המלך וגדולו לאמת קהילות הכבודות אשר בממלכת לומברד"ו ויניטו הלא המה ויניציא"ה מנטוב"ה פאדוב"ה ורונ"ה רוויג"ו שיתוועדו יחדו לקבוע בית לימוד הרבנים בעיר החכמה פאדובה אשר בו יהיו לכל מי שיכשר לבו להיות מורה הוראות בישראל בסדר נכון ויסד את חקי האלהים ואת תורותיו אחר שכבר יצא בדימוס במדרש החכמות החצוניות המלמדות להיות מדיני בטבע הייכר חכמת המחקר וסעיפותיה באופן שהרבני יהיה לו יד ושם בתורה ובפילוסופיאה כי שניהם כאחד עוזים לכבד את התורה בעיני לומדיה. וישמחו כל יהודה בשמעם את רצון המלך כי בכל רצונם דרשו ובכל רצונם בקשו את הדבר הזה ויקהלו ראשי העדה שבחמש הקהלות המוכרות בעיר ויניציאה בשנת תקפ"ו ויקבעו חקים ודתות ויסודים להקים בישראל בית תלמוד לחנך את הרבנים החדשים בדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ויתנו קול במחנה העברים מי האיש אשר חננו ה' דעה בינה והשכל בכל חלקי תורתנו הקדושה וימצא את עצמו ראוי והגון ללמד דעת את העם ישלח את שאלתו עם עדיות לימודיו בכתב לראשי עם קדש כדי שהם יבחרו את אשר יבינו בחכמתם שנמצא יותר הגון להורות את תלמידי בית לימוד הרבנים. וה' החפץ בטובת עמו המציא לנו שתי פרידות טובות לתפארת הבית ולפאר התורה אנשים יודעי דעת ומביני מדע ואשר כח בהם לעמוד בהיכל החכמות, הראשון ה"ה התורני מעלת החבר ר' הלל דילה טורי נר"ו בכמוהר"ר שלמה זצ"ל מק"ק טורין יע"א נסמך מפורסם והמפואר בשערי בכורי העתים בספרו כנור נעים למשורר גדול ולמדקדק עצום הדר הוא לכל מכיריו המשכיל והנבון כמ"ר שמואל דוד לוצאטו מעיר טריאסטו, שניהם כאחד עוזים ותומכים להרבין תורה בישראל. ויהי מקץ שנתים ימים ויתנו לב לבנות ארמון אחד בעיר פאדובה להיות בית תלמוד לרבנים ויכוננהו בסדר נאה והגון כפי מצות המלך, שם אוכלים ושותים וישנים ולומדים התלמידים ושם מקבלים המלבושים החצונים בארבע תקופות השנה לכל הוצאות החמש קהלות המוכרות, אך בתנאי שהתלמידים ילידי מדינתנו זאת יפרעו מדי שנה בשנה סך שלש מאות פרחים מטבע כסף, ולבחורים הבאים שמה ממדינה אחרת להתלמד יהיה הסך הקצוב ד' מאות וחמשים פרחים. והנה שנים המה הפקידים הראשיים אשר על ידם יצאו ועל ידם יבאו המורים ותלמידיהם ועל פיהם יהיה כל דבר המדרש, הפקיד האחד הוא אדוני החוקר הנכבד נזר המשכילים ואבי השועים האדיר בשנת כמה"ר גבריאל לבי בר יעקב טריאסטי יצ"ו הנבחר מהמלך הקיסר להיות מנהיג ראשון לבית למוד הרבנים, ואתו עמו ידידי מע' החכם

הרופא

הרופא כמ"ר נתן בנוינישטי יצ"ו מנהיג שני להילוך בית המדרש. אמנם סדר הלימודים ומהותם ילך על פי היסודות והעיקרים אשר נטע זה ימים בספרו התורה והפילוסופיאה הפילוסוף ידידי הר"ר יש"ר מק"ק גוריציאה יע"א. אך זה היום יום י"ד לחדש חשון שנת תק"ץ שקוינוהו מצאנו ראינו הדבר הזה שיצא מן הכח אל הפועל ותשלם כל המלאכה אשר עשו בבית לימוד הרבנים בשער הגולה, ואז נתועדו מע' המנהיגים של כל הקהילות הנזכרות ומע' המלמדים בק"ק פאדובה ויתנו תודות לאל בשיר שבח זמרה ונעימה קדושה בבית הכנסת הגדולה של ק"ק אשכנזים יצ"ו במעמד גבירים נכבדים מהקהלות הנזכרות מלבד קציני העיר פאדובה, מושלים חוקרים, תורניים ותלמידים בבית מדרשי החכמות החצוניות, ויעשו חג לה' לחנך את בית לימוד הרבנים, ויעמוד הרב הגדול אהובי וידידי כמוהר"ר אליהו אהרן לאטיש נר"ו מ"ץ בק"ק איטליאה על מגדל עץ ויפרסם את תוך הבית ויקרא בשמות בשם המלך את מעלות האלופים דילה טורי ולוצאטו למלמדים את התורנים. הגבירים טריאסטי ובגוינישתי למנהיגים נכבדים. ואת המשכיל המשורר קרובי ר' אברהם שלום למזכיר בבית לימוד הרבנים, אחר כן מלא הרב המחבר פיו תהלות לאל ית' שבשפלנו זכר לנו. ונתן חננו בעיני אדונינו הקיסר החסיד יר"ה ובעיני שריו ומנהיגיו הדורשים טובת ישראל. ויחזיק להם טובה בשם כל אומתנו. אחר כן עלה על הדוכן האלוף כמ"ר הלל דילה טורי נר"ו ויסם לפניהם דרוש נכבד להוכיח כי התורה והפילוסופיאה שניהם כאחד טובים ליושבי על מדין ראשי אלפי ישראל. ואח"כ נכנסה לבית הכנסת כת המשוררים מעוטרים בלבושים יקרים מרוקמי זהב ואבוקות של אור בידיהם ויזמרו לה' אלהי ישראל שירות ותשבחות על הטובה אשר עשה לעמו ויהללוהו במצלתים וכלי שיר שהיו סביב להיכל הקודש. ויקם ידידי הרב הגדול כמוהר"ר אלישמע מאיר פאדובאני נר"ו אב"ד בק"ק פאדובה מלובש בבגד נכבד ויפתח את ארון הקודש שהיה מאיר בכל פנותיו מרוב אבוקות של אור ומעוטר בכלי כסף וזהב ומלבושות נאים, והרב מ"ץ של ויניציאה לקח ס"ת בזרועותיו ויברך לאדונינו המלך הקיסר יר"ה ולכל משפחת המלוכה ויתפלל לה' (בבקשה ותחינה שחובר) להצלחת בית המדרש ולטובת המנהיגים המלמדים והתלמידים ויחזיר ס"ת בהיכלו. והשיר מסורר בחלילים ומצלתים בזמר תחינה ובקשה שיקובלו תפלותינו לה' ברצון. והיקר הנכבד בעים זמירות כמ"ר משה אריה טריאסטי יצ"ו חתם את החג בשירות וזמירות לה' שיהיה לרצון הגיון לבנו לפניו ושיגדיל תורה ויאדיר.

אחי ורעי! מי שלא ראה כבוד ושמחת החינוך הזה לא ראה כבוד ושמחת

האומה

האומה תמיד, כי לא נעשה כמוה בישראל מיום גלות יהודה מעל אדמתו. ועתה כבר התחילו מעלות האלופים התלמידים הנזכרים ללמד דעת את התלמידים שבאו לחסות תחת כנפי לימודם, אחרי שיצאו מבודדים בגדר הפילוסופיאה במדרש החכמות.

אליכם אישים אקרא, תושבי איטאליה! שלחו נא את בניכם לבית ליתוד הרבנים הזה שכפי סדר ההנהגה הנמצא יגדלו התלמידים לעבודתו ית' יצליחו בלימודם ויעשו פרי ללמוד וללמד בישראל חק ומשפט ותגדל ותאדיר כבוד אומתנו בתוך העמים שידעו שהרבנים שיצאו מהמדרש הנזכר יהיה להם יד ושם בתורה ובמחקר וידעו להשיב לשואלם דבר בתורה ובחכמות ויהיו כרבנים וגאונים אשר היו לשם לפאר ולתהלה בקרב האמה אחר שהועטרו בכתר תורה ובכתר הפילוסופיא כימי עולם ובשנים קדמוניות.

הצעיר מרדכי שמואל בכמוהר"ר בן ציון
אדיה גירונדי זצוק"ל הכ"ת העומד לשרת
בקדש בין רועי אבן ישראל בק"ק פאדובה
עיר ואם בלימודים.

מן המכתב הזה יראה הקורא איך משכילים בעם במדינת איטאליה העתיקו בתבונתם לשפוט על התולדות היקרות אשר תצמחנה מן העגלה אשר יעלו, ועין שכלם צופה מראשית הדבר הדרת תפארת תכליתו, לכן היתה התחלתם במעמד*) גדול כי רבו לקחת צלע העם גודל השמחה אשר הפליא לעשות עמהם אדונינו הקיסר יר"ה והוא התועלת העתידה לצאת מן המדרש הבא לכללות האומה, ועם בין לעת עתה יש אנשים קוראי הדאות ושונאי בלי חינם המתנגדים סלה על קביעות כזו, הנה עוד חזון למועד, ימים ידברו; וסוף הבנין למתוח טענותיהם החלושות יהיה בהבלות. להם אחד איזה שמים על פי הנסיון בי באמת יש יתרון רב לפני שהאלים להרכיב ענפי עץ הדעת באילן החיים על המקדש לנער עיני זולתו כדי שלא ירשו נחמתו, כי לא יבא יום ה' ישלח שלוחי בדקין לתאיר חשכת נגהו ולא תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה. לכן בואו ונחזיק טובה לאדוני הקהלות המשלים חסד עם שארית פליטת ישראל בהקים להם בית מדרש כזה, יתמלא יהדים בישמחו וכל עולה קפצה פיה, ומי יודע אם לא בזכות הימים יתעוררו קנאי עמנו גם במדינות אחרות לבנות להם בנין שכזה בית לימוד אחד כמהו לנתלמד

ספה

*) מלה נגזרת מלשון רומי Pompa שפירושה פאר והידור, פראכט

שהם ילידי מדינות הבלתי מבינים בשפת איטלקית שבעבור כן לא יכלו לקבל תועלת מן המדרש הקבוע בפאדובה, כמו שהוקם כבר בית לימוד רבנים במדינת בייערן בעיר המלוכה מינכען ההולך על פי דתות וחקים אשר חקקו נבוניהם. וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מאת המלך דבר יום ביומו.

יש"ר.

פרי עץ הדר.

בחג האסיף העבר נשאלתי מאחד המשכילים האם יש תחת ידי מופתים הגיונים על היות כונת הכתוב באמרו פרי עץ הדר על האתרוג ביחוד ולא על פרי אחר ההדור במראהו בריחו ובטעמו, והיתה טענת השואל לאמר כי אם זאת קבלה בידי חכמינו התנאים והאמוראים נקבל אותה גם בלי הבאת ראיות עליה. אך בראותנו חז"ל עצמם חוזרים אחר מופתים לקוחים מדברי הכתוב וכל אחד יטרח למצוא דקדוק חדש במלות פרי עץ הדר כאילו אין בידם קבלה אחרת לאמת זה הענין זולתי אותן הראיות שהביאו, כבר הרשות נתונה להביא מופתיהם בכור הבחינה ולחקור על חזקם או רפיונם; ואם הדבר כן לא יגונה המאמין לקבל פירושים בלתי מסכימים עם פשטי הכתובים ובעבור כן יגדל הצורך לבקש ראיות המתיישבות על הלב והמסירות כל ספק בזה הענין התורניי. — ותהי תשובתי אליו: תדע, ידידי! כי זה אחד מן המקומות שנבדלו בו הקראים מן המקובל אצלנו הבדל עצום, כי הנה הם בראותם את הכתוב בנחמיה (ח' י"ד וט"ו) וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה אשר ישבו בני ישראל בסכות בחג בחדש השביעי ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלם לאמר צאו ההר והביאו עלי זית ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סכות ככתוב, חשבו שאין חיוב ביום ההוא בכל המינים האלה כ"א לעשות סכות, כלומר להשתמש בהם לעשות סכך לסוכה, ושאין זולת זה שום צווי ליקח ד' מינים ולשמוח בהם, ולפי שהיה קשה להם מה שמפורש בתורה ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, ערכו לפרש הכתוב באופן שיסכים עם הנאמר בנחמיה, ואמרו שמלת פרי עץ הדר הוא כמו מסעף פורה במעלה שפירושו זמורות ושבכונה ענפי עץ הדר, ועץ הדר הוא עץ זית עצמו האמור בנחמיה, על דרך הכתוב ויהי כזית הודו, זית רענן יפה פרי תואר, כי להיות עץ זית הדור

ומשובח

ומשונה מאד קראו הכתוב עץ הדר. והנה אברבנאל ז"ל בפירושו לפרשת אמור ערה מאד להוכיח שטעמם בטענות לא יספיקו להוציא כל ספק, אך הנראה יותר נכון להשיב אליהם הוא בהודאות להם כי לקיחת האתרוג בחג אינו מנהג מחודש עתה באומה עד שיפול עליו עתה ספק איזה מין נקח, ובענינים כיוצא באלה תמיד נוכל להשיב למסתפק: פוק חזי מאי עמא דבר, כי המנהגים שהם חק קבוע החוזר חלילה מדי שנה בשנה אינם עלולים אל השינוי והחידוש, שאם יעלה על לב איש להכניס בהם ענין חדש, תמיד יאמרו לו: והלא אשתקד לא עשינו כן! ובדרך הזה נחזור לאחור משנה לשנה עד הגיענו אל המקור שהוא מסיני. והנה אנחנו רואים שבימי חכמי המשנה היה פשוט אצלם לקיחת האתרוג שהרי כמה דינים נאמרו עליו במס' סוכה, גם אונקלוס הגר שתרגם התורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע (כדאיתא בפ"ק דמגילה) תרגם פרי עץ הדר אתרוגין כי היה פשוט בימיו העת כן פירוש הכתוב; ועוד בזמן קדום מאונקלוס היה היוסיפון לרומיים והוא הליץ בפרטות גדול כל משפטי ומנהגי האומה בספריו הנכבדים, וכשהגיע לחג האסיף כתב (בקדמוניות ס' ג' פ' י"ג) כדבר מוסכם ומקובל שאין חולק עליו שמרע"ה צוה את ישראל שיקחו בידם לולב ואתרוג והדס וערבה בימי החג, ואף שגם בימיו היה ברור לכל שכונת פרי עץ הדר הוא על האתרוג, ושנים רבות קודם היוסיפון קרה לאותו קראי שבבואו לפני המזבח להקריב ניסוך המים שפך המים על רגליו מן הטעם הידוע לאנשי הכת ההיא (כמסופר בסוכה פ"ד) ורגמוהו כל העם באתרוגיהם, ואין ספק שלא התחילו בשנה ההיא ליקח בידיהם האתרוגים. אלא שכבר מנהג אבותיהם בידיהם. ואם קודם לכן בימי המלכים והנביאים לא נמצא בסיפורי האומה זכרון לקיחת האתרוג. זה היה רק בעבור שלא נפל הדיבור על מעשה פרטי כזה, ודי לנו לראות כי בכל מקום שהביא הצורך לדבר על האתרוג הגידוהו תמיד כדבר פשוט ומוסכם באומה שאין צורך להביא ראיה עליו שבעבור כן ילמד סתום מן המפורש, באופן שאם תצרף יחד כל הפרטים האלה לא ישאר שום פקפוק על היות זה הפרי עצמו הנקרא בכתוב לצאת בו ידי חובתו בחג. והנה תשובה זו כאשר תספיק לבטל טענת הקראים כן תהיה מענה נכון לשאלתך מלבד מה שבקשת תוספת ביאור על הדבר הזה, אך מלבד זה נראה שחז"ל מוכרחים עצמם להוציא אמתת הענין ממלת **הדר** עצמה. אין לך לבוא מזה שלא היתה להם קבלה אחרת על האתרוג, כי ראוי לך לדעת שלא היה עיקר כונתם אלא לדרוש דרשות כל מה שאפשר במלה ההיא. ולתלות בה ענינים שונים כפי דרכיהם הידועים שבדין קראם הרמב"ן ז"ל בפירושו על הכתוב

ההוא

Digitized by Google

ההוא: אסמכתות שעשו רבותינו לקבלתם. כלומר מאחר שהיתה בכל ידם קבלה נאמנת בלתי צריכה לסיוע אחר שפרי עץ הדר הוא האתרוג הנה בקשו עוד מטעמים ידועים להם שאין אנו חייבים באחריותם להוציא הענין ההוא גם מן המלה עצמה הכתובה בתורה, הגם שבפי האמת לא היו צריכים לזה, כי קבלתם מכרעת. הלא תראה שכך מנהגם גם בענינים אחרים לדרוש פסוק אחד בכל מיני דירוש רק להוציא ממנו תולדה שכבר היתה מאומתת אצלם מכח קבלתם או מטעמים אחרים, לדוגמא הם ז"ל ידעו בלי ספק שאם יהיו איזה חכמים חולקים זה עם זה בדין אחד מן הדינים שאין בו קבלה מבוררת ראוי לפסוק ההלכה על פי הרוב, כאמרם בכמה מקומות יחיד ורבים הלכה כרבים, וזה הכלל המוסכם אצלם יש לו יסוד ג"כ בשיקול הדעת, כי במקום שאין הכרע על פי חוזק או רפיון המופתים אין לנו דרך לבא אל תכלית מבוקשנו ולהשבית המחלוקת כ"א בגזור שיכריעו הרבים את המעוטים, וכן הדבר נוהג גם היום בכל משפטי הקהלות לקבוע המס והוצאות הציבור וכדומה לילך על פי הרוב, גם הדיינים הממונים מן המלך לעשות משפט בארץ מרשיעים את הרשע ומצדיקים את הצדיק על פי הסכמת רובם במשפט ההוא, ועל הדרך הזה אמרו חז"ל פעמים רבות נמנו וגמרו, שפי' מלת נמנו שהשגיחו על מנין המקילים או המחמירים ופסקו הדין על פי הרוב, וכל זה ברור. והנה אע"פי שלא היו צריכים לשום ראיה לאמתת הכלל הזה בחרו חז"ל לסמוך אותו על פסוק אחרי רבים להטות (שמות כ"ג ב') כאילו פשוטו יורה אל מה שכיוונו בו, וזה אינו, כי מלת להטות מבנין הדגוש ופירושה להטות משפט, ומלות אחרי רבים נמשכות אל מלת לנטות שלפניהם, כמו שהסכימו בזה כל המפרשים פה אחד, ורש"י עצמו ההולך על הרוב בעקבות מדרשיהם הפעם לא יכול להתאפק וכתב על פסוק זה אלה הדברים: יש במקרא זה מדרשי חכמי ישראל אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אופניו עכ"ל, ללמדנו שאין פשט הכתוב כמדרשם, אלא הכח להן לדרשות כאלו. כי אינן רק אסמכתות, ומה שרצו להוכיח על ידן כבר היה אמיתי וקיים אף בלעדי האסמכתות ההן. כן הדבר בענין אשר לפנינו, שאין לך לתמוה על הראיות שהביאו מדקדוק מלות הכתוב פרי עץ הדר, כגון על אמרם (סוכה דף ל"ה ע"א) שטעם עצו ופריו שוה שהוא דבר בלתי יוצא מפשטות הכתוב מאחר שמלת פרי סמוכה למלת עץ, או על אמרם שם הדר באילנו משנה לשנה בהיות הה"א בתיבת הדר שרשית ולא לידיעה, או על מה שאמר בן עזאי שם אל תקרי הדר אלא הידור שכן בלשון יוני קורין למים הידור [ὕδωρ] ואיזה פרי גדל על כל מים הוי אומר זה

אתרוג

אתרוג, בשגם אנו יודעים בבירור שלא באו בתורה מלות נגזרות מלשון יונית המאוחרת בזמן מלשוננו הקדושה, והוא על דרך מה שכתב רש"י על פסוק ויקרא שמו אלון בכות *) על כל כיוצא בזה תאמר הדרשה תדרש ותחשב תמיד שלא היתה כוונתם במאמרים ההם להביא מופתים הגיוניים על אמתת הענין, אלא תכלית אחרת היתה להם שאין אנו בקיאים בה ואין לנו להוציא מכאן שום תולדה לא להבנת הכתובים ולא לקיום דעה מן הדעות, ואעפ"כ תאמין כי אף בלעדי הדרשות ההן היתה ביד חז"ל קבלה ברורה על היות האתרוג פרי עץ הדר כאשר הודעתיך, ואם תחפוץ לדעת את המובן במלת הדר כפי פשוטו אין לך כ"א לתפוש בדעת הרמב"ן ז"ל כי האילן הנקרא בלשון ארמי אתרוג נקרא שמו בלה"ק הדר, כי פירושו מתישב על הדעת יותר מכל מה שתמצא במפרשים אחרים, וזה בעבור המופתים שהביא הוא ז"ל שם, ואני מוסיף על דבריו. כי אחרי שמצאנו שם אשרה שהוא מין עץ בתוספת תי"ו בראש והיא מלת **תאשור** (ישעיה מ"א י"ט). כן ראוי לנו לחשוב ששם **תדהר** הסמוך לו אינו אלא שם **הדר** עצמו בהקדמת הדל"ת לה"א ובתוספת תי"ו, ועל הדרך הזה יתחבר לנו עוד טעם חדש להוכיח בו ששם הדר הכתוב בתורה הוא שם העצם למין ממיני האילנות מאחר שגם הנביא ישעיה השתמש בו ובנה ממנו שם תדהר כמו שבנה שם תאשור מן אשרה. **)

יש"ר.

---

*) זה לשון רש"י שם: ואלון בלשון יוני אבל עכ"ל, אך זה טעות המדפיסים האחרונים שלא הבינו דבריו והדפיסו מלת אבל בטעות, אמנם בדפוסים ישנים נמצא ואלון בלשון יוני אחר ע"כ. והוא העיקר, כי באמת המלה היונית allos שממנה נגזרה בלשון רומי מלת alius ענינה אחר וכונת רש"י היתה לפרש אלון בכות כאילו טעמו בכיה אחרת כי יעקב בכה שם עוד בכי אחר על מיתת רבקה אמו כמו שהביא המדרש שם, ובדברים האלה עצמם כתב רש"י על פ' וחטאת אתו אל אחת. בלשון יוני קורין לאחר אלון עכ"ל, והנה אמת הוא שהמלה היונית ענינה כך, אלא שיהיה זר מאד לחשוב שהתורה תרמוז בשם אלון אל הוראתו היונית אחרי שידענו בלי ספק שבימי מרע"ה וכ"ש בימי יעקב אבינו לא היתה הלשון היונית במציאות, ואף אם היתה בעולם, חלילה להעלות על הדעת שתורתנו הקדושה תצטרך ליקח שום מלה ממנה, אלא רש"י נהגם בהעתק זה רק להביא סעד למדרש ההוא מן הכתוב, אך הפשט יורה דרכו כי יעקב קרא למקום ההוא אלון בכות לפי שתחת האלה אשר עם שכם נקברה דבורה, והאלה והאלון אחד הם

**) ואפשר שכך טבע הלשון להוסיף תי"ו בראש בשמות האילנות להורות על איזה ענין פרטי בהם הבלתי נודע לנו, ואולי גם התי"ו שבשמות תמר תפוח, תרזה, תאנה ודומיהם כולן נוספות.

פשתה.

הספקות אשר העירותי בבכורי העתים לשנה שעברה דף י"ג על הוראת שם פשתה אשר על פיהם באתי לחשוב כי אולי בכלל שם הזה גם הצמר גפן לא מצאו חן בעיני קצת התורניים בהיות זה לפי דעתם נוגע אל המקובל אצלנו בענין איסור השעטנז, ולפי שבסוף דברי שם קראתי לאוהבי האמת שיורוני הסברא הנכונה בזה הענין לכן קמו מפה ומפה אחוזי חרב מלומדי מלחמת התורה והריצו אלי איגרות מלאי טענות ופלפולים נגד הסברא אשר חדשתי, ואנכי החפץ תמיד להתלמד בדברי נועם ראה ראיתי בפי קוצר שכלי כי בכל הליכות המשא ומתן אשר ערכו לפני אין די להוציא מלבי הספקות התנגדות ולכן לא אוכל לחזור בי ממה שכתבתי, אמנם בהיות קשה עלי להשיב במכתב מיוחד לכל אחד מהם מאחר כי טענות האחד דומות לטענות חבירו ורובם שאבו קושיותיהם ממקור אחד עצמו, לזאת אמרתי להגיד פה בקוצר מלין את ראשי הטענות שהקשו נגדי עם המענה שראיתי להשיב עליהן.

טענה א'. בפ' וארא נאמר והפשתה והשעורה נכתה כי השעורה אביב והפשתה גבעול, ומזה נשמע הן מכח קדימת בישול הפשתה שהיה עם השעורים המוקדמים שבתבואות. הן מצד כינוי גבעול שהפשתה הוא העשב, לא הצמר גפן שהוא מן האילנות ועושה ענפים הרבה שאין ראוי לכנות אותם בשם גבעול. אבל העשב יש לו גבעול הנקרא שטענגעל כנודע.

תשובה. מן הידוע לחכמי הטבע האחרונים כי הצמר גפן הוא ממינים הרבה ובין המינים האלה יש מין אחד הנקרא אצלם [Il cotoniere di tutto l'anno] דהיינו הצמר גפן של כל השנה לפי שמבשיל פירותיו פעמים רבות בשנה עד שלוקטים ממנו בכל שבוע את היותר מבושלים, א"כ מה שזכר הכתוב הפשתה אצל השעורה המקדמת לבשל פירותיה יכון מאד להבינו גם על הצמר גפן מאחר שגם הוא מן הצמחים מקודמי הבישול. אך אודות מה שהכתוב כינה הפשתה בשם גבעול אחשוב כי זה יוסיף חוזק לסברתי רק אם נבין היטב הוראת שם גבעול, כי הנה לא ידעתי מאין בא למפרשים לפתור אותו מלשון קנה [שטענגעל] ולא מצאתי שום סעד לדבריהם. והנכון לפי דעתי כי פירושו האמיתי הוא [קעלך] כאשר גם בימים האלה קראו חכמי הטבע לאותו החלק מהצמחים המכיל

המכיל את הפרח ואת העלים עם גרעיני הזרע בשם [Calix]
מה שקודם לכן היו קורין [Perianthium], וזה מעט
הוראת שם גבעול הנגזר משורש גבע, כי הוי"ו והלמ"ד
נוספים *), ונקרא כן לפי שדומה לגביע שהוא כלי המחזיק
בתוכו דברים אחרים; אף הגבעול מחזיק בתוכו גרעיני הזרע,
ועתה התבונן אם לא כדברי כן הוא שהאמר גפן יש לו בטבעו
גבעול כזה, אבל הפשת אין בו כ"א מקל אחד בלי שום גבעול.

טענה ב': בכל בגדי הכהנים לא נמצא בתורה כ"א שש שש או בד שהוא
בודאי Linum, ואפילו הכי נמצא ביחזקאל ב' פעמים זה
אחר זה בגדי פשתים ילבשו. ואם יעלה על הדעת שהפשתה
תכלול גם האמר גפן, תימה איך יתיר הנביא מה שלא
התירה התורה?

תשובה: זו אינה טענה כלל, כי כבר אמרו חז"ל על נבואה זו של
יחזקאל פרשה זו עתיד אליהו לדרשה, כלו' שאין בידינו לפרשה
כראוי לפי שהן דברים עתידים, וכן כתב אברבנאל בפירושו
על פסוק בגדי פשתים ילבשו: זהו חידוש לעתיד עכ"ל,
והרי דבריו מסייעים לסברתי, כי אם פשתה ושש יהיו שמות
נרדפים מהו החידוש שחידש הנביא באמרו בגדי פשתים
ילבשו? והלא גם התורה צותה לעשות בגדי כהונה מן השש!
אמנם המופת הגדול שכל דברי יחזקאל שם הם לעתיד לבא,
הוא מן הפסוק ולא יעלה עליהם צמר, כי אנחנו רואים
שהתורה צותה בבגדי כהונה גם התכלת שהוא היה צמר
צבוע כפי קבלתנו, שהרי במשנה (פ"ט דכלאים) אמרו: אין
הכהנים לובשים לשמש בבית המקדש אלא צמר ופשתן. א"כ
כמו שדברי יחזקאל מתנגדים לדברי התורה בענין הצמר כן
אפשר שיתנגדו לענין הפשתים, אך שיהיה הפרשה הזאת
עתידה ואין ללמוד כלום לענייננו מן הנאמר בה.

טענה ג': מה שאמרו כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו אלא פשתן לא
על בדי הפשתים אמרו ולא על אניצי וחוטי הפשתים אמרן
כי אלו בודאי מהרה יכהו ויכבו כמו שאמרת, אך כוונתם
היתה על בלויי בגדי פשתים שהם מזהירים כלפידים, וסרה

א"כ

---

*) כמו בשם חרגול אגלי ספק פרשו חרג והוי"ו והלמ"ד נוספים, והנה שורש
חרג היה כמו בהיפוך אותיות חגר, ונקרא כן יען מתני הארבה חגורת
כל הזרן כחגר.

Digitized by Google

א"כ מתהפך על דברי המשנה, גם מה שהקשית על לשון כל היוצא מן העץ יתורץ ממילא, כי התנא ירמוז אל הבלויות שהם דבר היוצא מן הפשתה.

תשובה. אילו היתה כונת המשנה להתיר רק בלויי בגדי פשתן ולא הפשתן עצמו היתה אומרת כן בפירוש, כי הלא כל מה שהקפיד התנא הוא שיהיה הנר בוער יפה לכבוד השבת, לכן צריך לבאר היטב דבריו פן יבא אדם לידי טעות, ואיך א"כ יאמר סתם: אין מדליקין בו אלא פשתן? ואם יעשה אדם פתילה מפשתן כדברי המשנה לא יבעיר יפה.

טענה ד' היא העולה על כולנה, כי הדבר נוגע לדעתם אל דיני איסור וביותר שהם המקום המוכן להראות בו כל איש חריפותו ובקיאותו, ותכלית טענתם הוא כי אם יוכלל הצמר גפן בשם פשתים הנה חיבור הצמר גפן עם צמר רחלים יהיה אסור משום שעטנז, וזה שקר, כי הלא כל הפוסקים התירו תערובת צמר גפן עם כל שאר מינים, כמבואר בטור וש"ע י"ד סי' רצ"ח והרמב"ם פ"י מהל' כלאים ודומיהם, ופה הבחינו עלי פיהם באמרם כי אני בדיתי מלבי איסור חדש לא שערוהו קדמונינו ז"ל.

תשובה. דרך אוהבי המחלוקת ויוצאי לריב מהר ליקח מאמר יוצא מפי מחבר אחד ולהפוך אותו מכל צדדיו ולהוציא ממנו כל התולדות האפשריות לצאת ממנו עד שיללים. ואם בידם להמשיך ממנו ענין יהיה בלתי מסכים עם אחד מן הדברים המקובלים, ואז ימהרו ליחס אותה התולדה אל כונת המחבר כאילו היתה אליה מתחלה מגמת פניו במה שכתב, אמנם לא זו הדרך הנכונה לשוחרי האמת, כי הדברים ראוי שיובנו רק כפי מה שהם ורק בתוך הגבולות שהציב להן המחבר, לא כפי התולדות שיעלה על דעת הקורא להוציא מהן, ולא כל מחבר הגוזר אמתת ענין אחד יתחייב לקבל עליו גם אחריות כל התולדות אשר תמשכנה ממנו *), וכל זה ברור לבעלי ההגיון

*) לא אוכל להתאפק מהביא כאן דברי רבינו החוקר האלהי הרמבמ"ן ז"ל הנוגעים לזה הענין, כי כל דבור היוצא מפיו נחמד מאד, ואולי הבעלי תריסין המתפזים להלחם עם כל מי שיפגשו בדרך יקחו מוסרו ואז ייטב להם. אלה דבריו בספרו ירושלים ח"ב דף כ"ב: דערגלייכען קאנסעק־ קווענצעריא זאללטע אויס דעם אומגאנגע דער געלעהרטען אויף עוויג פֿערבאננט

הבגיון. והנה אנכי נלא על דרכי תהלוכות הלשון ומשתדל למצוא הוראות השרשים כפי עיקר הנחתם, ומה לי בחקירה זאת עם בעלי הדינים ומארי דהלכתא לענין איסור השעטנז? הא למה זה דומה. לתורכי הנגש להלחם עם קופרניקוס שהוכיח מרוצת הכדור הארצי סביבות השמש, ושוען כנגדו מן הכתוב בקהלת: והארץ לעולם עומדת. כן עשו המקשים לי מן השעטנז, ולא עוד אלא שאפילו כפי דרכיהם הטענה ההיא בטלה לגמרי ואין לה על מה להשען, כי הלא אפשר שיהיה האמת כדברי מנח הדאיות שהבאתי, ועכ"ז אפשר שלענין דינא לא יוכלל הלמד בפן בשם פשתה כדברי הפוסקים, כי נוכל לומר או שחז"ל קבלו ההפך ממה שיורה פשיטות הלשון, כמו שקבלו על פסוק עין תחת עין שהוא תשלומין אע"פי שהיה נראה היפך מפשיטות הכתוב. *) וכמו שקבלו על פסוק ומזה מי הנדה (במדבר י"ט כ"א) שהמזה טהור ושרק הנושא מי הנדה יכבס בגדיו, ודבים דומים לאלה, או נוכל לומר שרצו להקל בלמד בפן אע"פי שהיה גם הוא במשמעות הכתוב, כמו שהקלו בהשחתת פאות הזקן, שהתורה אסרה סתם כל מיני ההשחתה, ומן הנוי לא תשחית היינו שומעים החיוב להשאיר הזקן כמו שהוא הולך וצומח, כי אם נסירהו בכל אופן שיהיה כבר השחתנו יפיו והדרתו, ועכ"ז חז"ל אמרו אין השחתה אלא בתער והתירו הסרתו באופנים אחרים מכל זה נראה שאין לדינים המקובלים שום שייכות עם דרכי הדקדוק, אלא זה לחוד וזה לחוד. ודי בזה.

ישׁ"ר.

באבבם וויין. ביכט יעדער הער זיך צו אייבער מייבובג פערשטעהט, פערשטעהט זיך צוגלייך צו אללען פאלגען דערזעלבען, אבר ווען זיא אויך נאך זא ריכטיג אויס דערזעלבען הערגעלייטעט ווערדען. אויפבירדונגען פאן דיעזער ארט זינד געהעססיג אונד פיהרען נור צו פערביטטערונג אונד שטרייטזוכט. דאביי דיא וואהרהייט זעלטען געווינגעט.

*) זה לשון הרמב"ם ז"ל בספרו הנכבד מורה נבוכים ח"ב פ' מ"א: מי שחסר אבר יחוסר אבר, כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, ולא תטריד רעיונך בהיותנו עונשים הנה בממון, כי הכונה הנה לתת סבת הפסוקים לא סבת דברי התלמוד. ועם כל זה יש לי בזה שאמרו בו התלמוד דעת ישמע פנים בפנים, עכ"ל. ועיין מה שאמרו המפרשים עליו, ובפרט דברי ב' שם טוב שם.

חמי טבריה.

הכדור הארצי אשר נתן הבורא יתעלה לבני אדם לשכון בו כל ימי חיי הבלם ולדורות בו כחפצם הוא מלא ברכת ה' לא לבד בשטחו החיצוני הגלוי לעין כל, באשר על פניו תדשא הארץ דשא ועץ פרי והנחלים בין הרים יתהלכון, בו תפרינה החיה והבהמה למינה ועוף כנף יקנן עליהם וכדומה, אלא גם בבטנו הפנימי עד מקום אשר ידנו מגעת משפיע שפע טובה וברכה לתועלת בני אדם, כי נחצב מן ההרים מתכות ומלח וגפרית ואבנים טובות למיניהם וממעיני תהומותיו נשאב מימי הישועה להעלות ארוכה לתחלואים רבים כנודע. והנה כל מדינה ומדינה אשר מתחתיתיה נבקעו מוצאי מים חמים מעורבי ברזל וגפרית ושאר מיני אדמות ומהולים במיני אויר הידועים היא תתהלל במתת אלהים כזו, כי ינהרו שמה ממרחקים כל לדוע וכל זב וכל חולה לבקש תרופה למדויהם, וחכמי הטבע נתנו אל לבם לחקור על תכונת המים ההמה וכתבו על ספר תולדות המעינות ואופני שימושם להשיג על ידם הרפואה. כן ארץ נחלת אבותינו אשר עיני ה' אלהינו בה מראשית השנה עד אחרית שנה לא חסרה דבר מכל הענינים המועילים והיקרים אשר יוסיפו פאר והדר ליושביה, וכתבי הקדש מלאים מזן אל זן דברי תשבחות על יוקר מזגה, על תפארת פירותיה. על טוב המרעה, על עושר הרליה במתכות, על רבוי הדגן והתירוש והיצהר, על עשתרות הצאן והבקר. על החלב והשמן והדבש ושאר דברים משובחים. אמנם בין הסגולות היותר יקרות הוא רבוי המעינות הנמצאות בה בשגם מימיהם יקר מאד בארצות המזרח שהן יבשות בטבען. וארץ כנען להיותה לבי לכל הארצות נתברכה גם באפיקי מים יוצאים בבקעה ובהר לרוב כן לשתיה כן לרפואה, לשתיה כגון עין רוגל (ש"ב י"ז י"ז), עין אשר ביזרעאל (ש"א כ"ט א'). מי יריחו (מ"ב ב' כ"א) אשר רפא אותם אלישע, עין שמש (יהושע ט"ו ז'), עין חרוד (שופטים ז' א'), מי השילוח (מ"א א' ל"ג) שאולי הם אותם הנקראים מקדם גיחון. מי מרום (יהושע י"א ז'), באר בית לחם (ש"ב כ"ג ט"ו) שממנו תאב דוד לשתות, ורבים עוד, אך מעינות הרפואה אשר בארץ אחוזתנו היו קצתם קרים וקצתם חמים. בין הקרים היו מי אמאוס הנזכרים במדרש קהלת דף ק"א ונקראים אצל העמים Aquae Amaunticae, ומי מדיבה (יהושע י"ג ט'), ועוד מעינות אשר בא זכרונם בקדמוניות היוסיפון ספר ז' פ' כ"ד בשם Aquae Macheruntica, ובין החמים היו מרפאות המים (יהושע י"א ח') והמה סמוכות למקום מהפכת סדום. ולהלאה

מן

מן הירדן היה מעין Callirrhoe סמוך למכון ושם הלך הורודוס לטבול להתרפאות מחליו. כמסופר בקדמוניות היוסיפון ספר י"ז פ' ח', גם חמתא דגדר שנזכרו פעמים רבות בתלמוד, אולם המשובחים מכולם היו חמי טבריה שגדל שמם ושימושם בשנים קדמוניות עד שכמעט נשכחו כל שאר המעינות בעבורם, אשר על כן ראינו לדבר מעט בהם.

עיר טבריה סמוכה לים כנרת נבנית מהורודוס לכבוד הקיסר טיבעריאוס ולכן קראה על שמו. וזמן מעט אחרי הבנותה נהיתה עיר גדולה לאלהים לתפארת ארמנותיה ובניניה. גם הבקעה אשר סביבותיה מבורכת ממגד תבואות הארץ וממגד פירות מתוקים הנודעים בתלמוד בשם פירות גינוסר, על העיר ההיא זרח מקדם אור החכמה כי בגלות החכמים מא"י נתישבו קצתם בטבריה. וישיבת הסנהדרין שבה גדלה מאד משל צפורי, כי שם היה רבינו הקדוש ושם חובר תלמוד ירושלמי, גם היו שם אחרי כן חכמי המסורת, אך בענין השמות שהיו לה מקדם יש חילוף דעות בתלמוד. (במגילה דף ה' ע"ב) אמרו: קיימא לן רקת זו טבריה ור' יוחנן אמר (שם) חמת זו טבריה, והנראה בעיני כי מה שהביאם אל המחלוקת בזה הענין הוא לפי שנזכרו ביהושע י"ט ל"ה שלש ערים שהיו סמוכות זו לזו בככר הסמוך לימה של טבריה ואלו הן: חמת ורקת וכנרת, אבל שלשתן נחרבו בשנים קדמוניות ולא היו עוד במציאות בימי חכמי התלמוד, כי תחלה בא בן הדד (מ"א ט"ו כ') ויך את עיון ואת דן ואת אבל בית מעכה ואת כל כנרות על כל ארץ נפתלי. ומה שאמר ואת כל כנרות פי' כל הככר או המחוז שהוא סביבות ים כנרת עם העירות שהיו בה, וזה היה החרבן הראשון, אחריו בא תגלת פלאסר (מ"ב ט"ו כ"ט) ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה וכו' כל ארץ נפתלי, הרי כי שני פעמים נחרב הככר ההוא עד שלא נשאר עוד רושם מן אותן השלש העירות כלל, לכן חז"ל שהיתה קבלה בידם כי הערים ההמה היו סמוכות לים כנרת טרחו לתת אחד משמותיהן לטבריה בחשבם שהורודוס בנה אותה על חרבות עיר חמת או על חרבות עיר רקת שהיו שמה. אמנם מאחר שכפי עדות היוסיפון בחר לו הורודוס מקום רחב ידים שהיו שם קברות הרבה לבנות בו העיר החדשה, נראה כי לא היה במקום ההוא מקדם עיר אחרת, כי בימים ההם לא היו נוהגים לקבור מתיהם בתוך העיר אלא חוצה לה, לכן נכון לומר שטבריה נבנית בשדה שהיה אמצעי בין שלשת העיירות הקדומות חמת רקת וכנרת' וראיה לזה כי במגילה (ב' ע"ב) אמרו שהיה חמת רחוק מטבריה כמו מיל. והנה חמי טבריה לא היו בעיר עצמה אלא תחלת מולאן היה בכפר הסמוך לעיר ומשם היו מביאים המים ע"י סילונות עד תוך העיר.

שימושן לרפואה היה לא בלבד לטבול בהן כמו שסיפרו שטבל בהן ריב״ל, אלא גם לשתותן כי כן אמרו (מכשירין פ״ו מ״ז) והשותה מי טבריא, טעמם היה מר וחמימותם בא להם בטבע לא ע״י האור כדמוכח בנגעים (פ״ט משנה א׳ בפירוש הר״ע שם), ומאחר שהיה כח במים ההם לחמם גם המים הקרים בעברם לתוכן כמסופר (שבת דף ל״ח ב׳) מעשה שעשו אנשי טבריה והביאו סילון של צונן לתוך אמה של חמין וכו׳ נראה שהיו חמים הרבה, וזו סגולה יקרה במימי הרפואה, גם היו מעורבים במים האלה חלקי גפרית כעדות הרמב״ם (בפירושו לפ״ט דנגעים מ״א). מכל הטעמים האלה רבתה התועלת בהם לרפוי כמה חלאים, ולכן יצא שמם הטוב בכל ארץ כנען והיו רבים משתמשין בהן עד שאפילו מדות המים שקבעו הרופאים לטבול בהן ושיעור הכוסות שהיו רגילין לשתות מהן נתפשטו בכל ישראל כמדות קבועות נהוגות בכל מקום אף בענינים אחרים ; לכן תראה שהזכירו חז״ל כוסות טבריה ומדות טבריה כי סמכו על העם שככל ידעו השיעור המכוון בהם להיותן רגילין מאד להשתמש בהן. אמנם לחקור באיזה זמן נתגלו חמי טבריה ומתי התחילו לנהוג בהן לתכלית הרפואה יקשה לנו מאד באשר לא נמצא זכרון דבר זה בספרים הקדמונים, אבל חז״ל אמרו (סנהדרין ק״ח א׳) על פסוק נבקעו כל מעינות תהום רבה א״ר יוחנן ג׳ מעינות נשתיירו מהן בלועא דגדר וחמי טבריה ועינא רבתי דבירם, בלועא דגדר הם חמתא דגדר שזכרנו למעלה כי סמוך לעיר גדר המכרת במ״א ע׳ ע״ו היו מים חמים, ועינא רבתי דבירם היו ג״כ מעינות סמוכות לבירם, כי בירם שם עיר הוא כדאמרי (ר״ה כ״ג ב׳) מאי בית בלתין אמר רב זו בירם. נראה א״כ דעתם בזה שהמעינות האלה התחילו לנבוע מיד אחר המבול אע״פי שאפשר שלא נודע טבעם אלא אחר זמן רב, ומי יודע אם לא אליהם כיון הסיפור שהודיענו הכתוב (בראשית ל״ו כ״ד) הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר, כי אם נתבונן במה שכתבו המפרשים על מלת ימים נמצא כולם כמתנבאים באין סעד לסברותיהם, כי איך יוכיחו שהפרדים נקראים ימים ולא נקראו כן בשום מקום, גם זר מאד לפרש פועל מצא בקל כאילו יהיה בהפעיל המציא כי אין דוגמתו בכל התנ״ך, לכן אינו רחוק לומר כי האיש ענה ברעותו את החמורים היה מבקש יום יום מעיני מים סמוך למקום מרעיתם להשקותם אחר המרעה, והיה צריך למצוא להם המים פעם במקום זה ופעם במקום אחר. כי בכלות המרעה בצד האחד מן המדבר היה צריך לנהגם לצד אחר, ולכן לא היה די לו במעין אחד, ויקר מקרהו שפעם אחד בבקשו להם מים מצא את חמי טבריה והודיע טבעם בעולם, ולפי שהיה תועלת מרובה בהמצאה זאת

פרסמו

פרסמו הכתת, ונקראו המעינות ההמה ימים מלשון ולמקוה המים קרא ימים, אלא שהחליפו הנקודות כדי שלא נחשוב היותן ים דוקא. אך שיהיה הנה הנחנו כמו שלא ידענו בבירור זמן התגלותם כן נעלם ממנו כעת אם בימים האלה עוד ישנם במציאות אם לא, והגם כי יש עד היום בעברים קהל רב מאחינו שנתיישבו שם מכמה מאות שנים, הנה האנשים ההמה לא נתנו אל לבם בשום זמן מהזמנים לחקור על תכונת הארץ שהם דרים בה, גם לא על ענינים אחרים רבי התועלת לשארית פלטת אחיהם הרחוקים מהם במקום וקרובים המה להם בנפש מדת ידיהם הנאספת בעבורם בכל הקהילות, לכן נשארו כמוסים ונעלמים ממנו כמה פרטים הנוגעים אל ארץ מולדתנו ואל יתר הפליטה הנשארת שם מזכרון תפארתנו בשנים הקדמוניות.

יש"ר

קורות כלי בית המקדש.

הכלים המפוארים כמו שהיו בבית אלהינו מלפנים יקרו מאד הן מצד
רבוי הזהב שבה' הן מצד חשיבו' המלאכ' הנפלא' מעש' חרש וחושב
וביותר מצד קדושת תשמישן אשר בעבור כן האריכו כל כך הכתובים בסיפור תבניתם ושיעוריהן, ומי זה האיש המרגיש בלבו גודל אבדן הסגולות היקרות האלה שלא ישתוקק לדעת קורותיהם ואת אשר נעשה בהן אחר החרבן. לכן אמרתי אספרה נא לאחי את המעט אשר לקטתי מפה ומפה בעברי על ספרי קורות העמים לחכמי האומות, מה שנוגע לקורות הכלים המקודשים אחרי היות בית תפארתנו למאכולת אש לבעבור תהיה זאת לנו לעדה כי גם העמים אשר היו בעוכרינו נהגו כבוד בכלים המפוארים ההם לגודל חשיבותן. מסיפורי היוסיפון במלחמותיו ספר ו' פ' ב"ד נדע שהקיסר טיטוס הוליך עמו מירושלים אל עיר רומי בין שאר השלל גם המנורה והשלחן וכלי הקדש שהיו במקדש, וכפי מנהג הימים ההם שהשר המנצח בבואו אל עיר ממלכתו בפומבי גדול ינהג אחריו חיל כבד ועבדים נושאים מבחר הסגולות להראות לכל העם את עושר הבזה אשר בזז מאויביו, כן לוה הקיסר שיסבבו חוצות רומי עם הכלים היקרים האלה לאות על נצחונו, ואחרי כן שם אותם בהיכל גדול שהיה ברומי הנקרא היכל השלום [Templum pacis] ושם נשארו שנים רבות שהרי ר' אליעזר ברבי יוסי שהיה בימי הקיסר אדריאנוס ראה ברומי הציץ והפרוכת כמסופר (שבת ס"ג ב', יומא נ"ז א', סוכה ה' א') גם

בשילהי

בשילהי אבות דר' נתן כתוב: מכתשת של בית אבטינס ושלחן ומנורה ופרוכת וציץ עדיין מונחין ברומי, אמנם כפי מה שסיפרו סופרי הקדמוניות a) בימי הקיסר Commodus בערה בהיכל ההוא תבערה גדולה ותאכלהו האש עד היסוד. אך כלי הקדש לא נשרפו עמו אלא נצולו מן הדלק' ונשארו ברומי עוד זמן רב, היינו עד חצי המא' החמישי' לחשבונם. ויהי בשנ' ארבע מאו' וחמשי' לחשבונ', היינו שפ"ב שני' אחר חרבן בית שני, בא לאיטאליאה המלך העריץ גענזעריקוס [Gensericus Rex Vandalorum] וילכוד את עיר רומי וישלול בה שלל רב עד מאד, עתודותיהם שסה וכל חמדתם אסף כאסוף בצים עזובות ויגדל השוד בקרב העיר כי ארבעה עשר יום שלמים היה שולל והולך, וכפי עדות הסופרים b) בין סגולות כסף וזהב שלקח משם בזז ג"כ כלי הקודש הנגנזים באוצרות רומי ויתן כל שללו באניות ויבא את הכל לאפריקא, וישארו שם כלי הקדש מונחים באוצרותיו שבעים שנה. אמנם בשנת 520 לחשבונם קם בעליזאריאוס [Belisarius] שר צבא הקיסר יוסטיניאנוס וילחם באפריקא עם עם הואנדאלי וינצחם ויבוז מהם כסף וזהב לרוב ובתוכם גם כלי הקדש שהיו שם c) ויביאם אל עיר קונסטאנטינא, וילך גם הוא לסבב בהם חוצות העיר למופת על נצחונו, והכותב פראקאפיאוס d) בכתבו המעשה הזה סיפר שיהודי אחד ראה את הכלים ההם כשהוליכו אותם בחוצות קאנסטאנטינא ואמר לאחד ממשרתי הקיסר שהיה אצלו: לא טוב הדבר אשר צוה הקיסר להביא הכלים האלה אל תוך ארמונו, כי כפי הנראה בעיני אין מקום מוכשר לשמור בתוכו הכלים המקודשים זולתי ירושלים הקדושה אשר משם לוקחו בתחלה, ואתה רואה בעיניך כי כל עוד שבאו כלי הקדש באוצרות הגוים סבבו רעות רבות למלכיהם אשר עכבו אותם בהיכליהם, לכן שלל גענזעריקוס את עיר רומי, ולכן שללו הרומיים את אוצרות אפריקא לפי שהיו בידיהם כלי הקדש. ויגד האיש את הדברים האלה אל הקיסר יוסטיניאנוס, ויירא הקיסר מאד ולא אבה לאסוף אל ביתו הכלים ההם ויצו לשאת אותם אל ירושלים ולהניחם בהיכלות אשר לנוצרים

(a Herodianus, Historiarum Lib. I. C. 14.

b) Procopius Lib. I. de bello Gothico, Anastasius Hist. eccles.

c) Anastasius l. c.

d) Procopius de bello Vandalico Lib. II. C. 9.

לכוארים שם, ע"כ דברי פראקאפיאוס. ואפשר שהיהודי ההוא זכר את אשר קרה לפלשתים אודות הארון ולבלשאצר בשתותו בכלי הקדש ולכן אמר מה שאמר. אך אחרי זאת לא ידענו עוד מה קרה לכלים ההם.

ישׁ"ר.

ראשית בכורים

לספר בכורי העתים שנת ה' תקצ"א לפ"ק.

בשתים עשרה לחדש אלול שנת חמשת אלפים וחמש מאות ושמנים ותשע ליצירת העולם.

היום מלאה מאת שנה ליום הולדת את רבנו משה בן־מנחם ז"ל מדעסא! מי יתן ויחק על אבן בעט ברזל ועופרת יום הולדת החכם הזה לזכר עולם! למען ידעוהו דור אחרון ועם נולד יזכרוהו לברכה, ויעשו אותו יום הלל ותודה לאל הגומל עלינו, והקים לנו גואל אשר בו ישראל יתפאר; כי יום זה ילד לנו למרבה החכמה והדעת בקרב עם ישורון. אחי אבי כל בני עבר, שר השלום, לתרגם תורת אלהים אשר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, וללמד לבני יהודה משפט לשון עברי יפיץ ענן אורו באור לנתיבה. זה היום עשה ה' להגיה מחשכים ולהסיר מאפליה, זרח אור לישרים, לפקוח עינים עורות אשר תעו בדרכם ונבוכים בארץ זה כמה, וסגר עליהם שער הבינה. דור ודור ישפרו בכתוב עמים זה ילד שם סלה, ולדעסא יאמר איש ילד בך! זה היום בא שקוינוהו, להתיר אסירי עני וברזל. מקוה ישראל מושיע בעת צרה, נולד הגבר להושיע יושבי חשך וצלמות, להרים מאשפתות קרן ישראל, אשר בזו לענו להם עמים לאמור: אבדה חכמת חכמיה ואנשי הדעת נאספו, ולכל בני ישראל היה אופל במושבותיהם. עתה יאמרו בגוים: שבה שולמית אל הדרה ותפארתה אשר היתה לה בימות קדם; כי זה האיש משה ידענו מה היה לו, חכם מפענח צפנת, מגלה עמוקים, יודע דעת עליון, איש אשר נחה עליו רוח דעת ועצה, והריחו ביראת אלהים. והגדיל לעשות שם בין העמים בחכמת הפילוסופיא האלהות, ההוא אמר לה אחותי את! קומי משכנתך בשמים ממעל, לשכון בין האדם בארץ מתחת, להשכיל תועים בינה ולמול ערלת לב. הן אלה ידו עשתה, ועוד הרבה להטיב לנו עם ישראל.

לרחם על עמלנו אלה הבנים, בהעתיקו לנו התורה בשפה ברורה ונעימה, והורה לנו דרך ישכון אור במליצת לשוננו הקדושה. הלא שנים רבות היתה תורת אלהים לנערי בני אמונתנו כספר החתום, ודברי לשון עברי כמו זר נחשבו, גם מעגלותיה לא ידעו ערכה; כי רבי המורים אין מלים די באר למו. ואיש נעדר להאיר נתיב, עד שקם משה בישראל, הואיל באר מכתב אלהים, מפורש ושום שכל, ויהי לנו לעינים למבין עם תלמיד. ישמח משה בחבלו אשר נפל לו בנעימים בעולם הנשמות. מרוב הטוב אשר יצפון ה' לישרים תושיה! *) ועתה אחי ורעי למענכם אדברה נא שלום! הלא ידעתם את נפש הצדיק, באמונתו יחיה, מה פעל ועשה בארץ החיים, כי כל חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, מידו לכם, לכן שימו כבוד למען תכבדו! יכירו וידעו כל העמים כי יש לכם לב להבין וכי יזכור ימי עולם משה עמו עשו זאת איפוא. הבו תהלה לבר כמוה תהלה! הציבו לו ציון! שימו לו תמרור! הקימו מצבת אבן בכל בתי ספר אשר לנערי בני ישראל, וחרות בצפרן שמיר עליה, יום לדתו יום מותו, ומאמר שירי הנדפס במאסף:

קשט

*) משה זכה וזיכה את הרבים; כי על ידו נתעוררו חכמי ישראל, אנשי שם, מביני מלאכת ההעתקה, ותרגמו שאר ספרי קדש על פי הכללים שסמך הרמב"מן ליסודי ההעתקה בהקדמת אור לנתיבה, מעלים מנחה חדשה ומגישים מנחה טהורה לרצון, והשלימו העתקת וביאור כל ספרי ארבעה ועשרים זכרה להם אלהים לטובה! ומי ימלל תהלת גבר הוקם על, האדון המדפיס המפואר, השר אנטאן עדלער פאן שמיד בעיר המלוכה, אשר ברוח נדיבתו עשה טוב לאחיו דתנו. להפיץ ביעקב ולחלק בישראל כל כתבי קדש עם העתקה אשכנזית והוספות ותיקוני הביאור מאת חכמים מפוארים שכלם מתאימים ושכולה אין בהם. ועוד הדפיס ספרים רבים ויקרים בחכמות, ומדעות, ובמלאכת לשון עברי, כלם מהודרים בכל מיני יופי וכל יקר ראתה עינינו. כל איש ישראל החפץ בטובת עמו, בהרבות חכמה ודעת בין ישראל, ובהרחבת מליצת לשוננו הקדושה, ישלם בלב תודות אלף להשר האדון הנ"ל אשר הרחיב לנו ופרינו בארץ עסטערייך בספרים נשגבים ונוראות זאת לא באו לידינו. ועוד עומד על משמרתו ומקריב מנחת בכורים, היא מחברת בכורי העתים היוצאת שנה בשנה, מיד בעלי מדע המתאמצים להרים קרן לשוננו הקדושה, ומעוררים הביכורים בענינים הנשגבים, בחקירת הלשון ועמקי התורה והחכמה, והשר האדון המדפיס הנ"ל ישים לה דרך מנוח במחנה העברים בלי פנות אל בצע כסף. ומלבד השכר האמתי שקבל השר הנ"ל על דבר עמלו בדבר הטוב והמועיל, מטעם המלך ויועציו האצילים ביקרו להושיבו עם נדיבים, יפה ברכה מאת ה' פועל ידיו ירצה ומשכורתו תהיה שלמה מן השמים!

קשט ודת צדורות באפל מני דור ודור,
עדי אמר אלהים: יהי משה ויהי — אור!

והיה כי ישאלכם בניכם מה האבן הזאת לכם? ואמרתם אבן זכרון
היא לאיש אשר האיר עינינו, הוא משה בן מנחם, אשר מלא בו
„אותו חכמת לב, ולהורות נתן בלבו ללמדכם תורת ה' ולולא קם משה
„לפנות לכם מסלת הלמוד בתורתנו הקדושה, ובדקדוקי לשון עברי, כי
„עתה נשארתם חשכים ותעי דעת בדורות שלפניכם, ואור החכמה
„לא נגה עליכם, הוא האיש אשר נתן לנו יד ושם בין העמים והיה
„לנו לפה ולמליץ, להסיר מעלינו עלילות רשע, בהתגוללם עלינו משטיני
„אמונתנו. גם זה האיש משה עניו מאד, ומלא יראת אלהים, ויהי
„ידיו אמונה, להחזיק דת ישראל וללמד דעת את העם באמונות ודעות,
„ועל כן הקמנו לו המצבה הזאת, לזכרון דור דורים, למען תהיה לנו
„לעדה. לאות נאמן על תודת לבבנו, כעל כל הטוב והחסד אשר גמלנו.
„לזכר עולם יהיה צדיק!" — *) ואתם בני לבו שמעו מוסר אביכם,

זכרו

*) אמרו במדרש רבה פרשת ויחי אין עושין נפשות לצדיקים דבריהן הן זכרונן. רצונם בזה שהצדיקים אינם צריכים לאבנים ולמצבות המצוירים להקים זכרם, כי הפעולות שעשו בחייהם עומדים וקיימים בלב אנשי הדור, והם מספרים אותם לבן ונכד, ואחריהם בפיהם ירנו סלה עד נצח. כל זאת בבחינת עצמם אבל בבחינת עצמנו ראוי לנו להקים מצבה לזכר עולם, להראות לעיני כל, כי ידענו את הטובות אשר עשה לנו הצדיק. וכן הוא טוב מאד לעורר הלבבות בזכרון מעשיו לאחוז בדרכיו ולהתנהג על פי מדותיו. וכן כותב אחד מחכמי עמים ז"ל בשפת אשכנזית: זעגנעט דיא איהרע נאטציאן דורך איהרע טאלענטע אונטערריכטעט דורך איהרע פאנטא־ זיע בעשטערקט, דורך איהר געניע פערהערליכט, טראגען גלייכזאם אויף איהרען שולטערן דען נאהמען איהרער נאציאן צו דען ענטפערנטעסטען פעל־ קערן, אונד אין דיא קאממענדע וועלט. איהר עדעלסטער טהייל לעבט אונד ווירקט, ווען זיא ניכט מעהר זינד. דורך איהרע שריפטען דער פערגענגליכ־ קייט ענטריססען, אונד צום ערבטהייל אללער פעלקער געווארדען, מאן בע־ וואונדערט דיא געפרעגע איהרער גראסען זעעלען אין דיזען דענקמאלען. דיא זיא אונז צור ערשטוינונג אונד צור אונטערריכט הינטערלאססען, דא אטה־ מעט נאך איהר געניע, דא ברעננעט איהם דעם פאטערלאנד בעטהיליגטעס פייער, פאן דא דראנג עס אין דיא ברוסט דער גראסען מעננער, דיא נאך איהנען געקאממען זינד, אונד דא פליגט הייסט נאך איין פונקע ווענ, דער פיללייכט דער גאנצען וועלטגעזיצען נאכקאממענשאפט איינע רענקונגס־ ארט גיבט, פיללייכט זיא נאך דעם פירשטעהרטען ערבטהיילע ליסטערן באבט אונד דורך דיא בעוואונדערונג יענער גרעסע צו איהרעם עווערבע

ענטציגע

Digitized by Google

תורת משה, והלכו בעקבות החכמים הטובים והישרים בלבותם, שמרו מצות ה' ועשו את הטוב והישר בעיניו, גדלו אלהים ומלך, למען תמצאו חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ואקריתכם ישגא מאוד. אשריכם וטוב לכם, אשריכם בעולם הזה, וטוב לכם בעולם הבא!

יהודה בן יונה לבית ייטלש.

ענטצינדעט ה' — ניינע האכאכטונג נאך יערעס פאלק, רעין מעננערן וויהען, דורך דיא עז ערלייכטעט אונד געבעססערט דוארד. איהרע בילדער זאלל עז עהרען; אונד אללע הערצען ווערדען פאר בעגירדע גליהען; עבען זא גראס אונד עדעלמיטהיג צו זיין [ציממערמאן איבער דען נאטיאנאל-שטאלצע].

וכן ראוי ונכון בכל מדינות בתי חינוך נערי בני ישראל להזכיר בעת מיתת הרמב"ם (ה' טבת) את מעשי החכם הזה ולעורר לב התלמידים על גודל הערכו. כי כל זאת תלהב התשוקה בנפשם ותגיעה לבבם אל החכמה המוסר והמדות, בראותם כבוד חכמים ינחלו ולישרים יתנו תהלה גם במותם. וראיה לזה העירוך [ערך אחת 1004] בערך מ ט ה בקדושין דף ל"ח אר"י כו' בזהר את משה וכו' ע"כ וכי אין לנו ענין יקר בתלמוד ומיוחד שהעריך לנו רק המאמר זה במותו? אלא שבא להודיע יום מיתתו כדי שיוקבע לדורות ימי נספד ולבכי לאות לזכר לבנו האגרת והכבוד אל איש האלהים, אשר הופיע אור תורתו בכל העולם והורה לנו החקים והמצות אשר יעשה האדם וחי בהם. [וכן נעשה בכל הקהלות הקדושות רק אריך להיות בהתקדשות היום הגדול הזה ובפרסום רב] והא דהביא העירוך המאמר בקדושין ולא במגילה [דף י"ג :] הקודם לו בסדר המסכתות, לפי שמסכת קידושין היא עיקר הודעת מיתת משה, דהראיה מפסוקים, ובמגילה העיקר אלא ודע המן יום מיתת משה בלי ראיה מן הפסוקים רק דבר פשוט. וכן דרך הערוך תמיד להביא רק אותם הענינים שיש בהם חדוש בפתרון המלה, בהבנת הפשט, בהוראת הדין והלכה, ובהודעת איזה דבר הנוגע למוסר ולמדות. ודעת לנבון נקל, למצוא הטעם שהביא רק שמות עצם פרטי מן האבות הקדושים ומן התנאים והאמוראים שהראית לנו תועלת באחת מן הענינים אלו. כגון אברהם [לד 19] עודנו עומד לפני ה' ת"ר שם תיקון סופרים [בתשובת המחבר בעל מערכי לשון לשואלו דבר], נח [לד 1029] להורות הדין כתיבת שם קטן אשם גדול נח מנחור, שמעון אחי עזריה [לד 1593] אומר בת"ח ת"ש דטהרות לא כך ולא כך, לעורר על הטעם שלפיכך נקרא על שם עזריה אחיו לפי שעזריה עסק בפרקמטיא והיה מספק מזון לשמעון אחיו שיעסוק בתורה וזה מוסר גדול [עיין סדרענובא] וכן הביא אביי, נחמני וכיוצא בהם לתכלית זה, ואת פשוט למי שמעיין מעט בספר הערוך. ולא הבאתי זה רק לפי ששמעתי רבים מתמיהים על הערוך שהשמיט מלות, ולא הכניס ענינים בין שאר ערכים, ולא ידעו שרבנו נתן ז"ל לא רצה לחבר ספר השרשים בלשון חכמים או בתרגום, והעריך רק בספרו ענינים שיש בהם חדוש על פי סדר אלפ"א בית"א. ויותר מזה כתבתי בהערות שחברתי על ספר הערוך פקדתי בשם עריכת שפתים.

טעיות וחלופי נוסחאות בדפוס תרגום אונקלס.

פרשת לך לך.

לֶךְ לְךָ [בראשית י"ב א'] ת"א **אֵיזִיל לָךְ** בשני יודי"ן חירוקים, כך מצאתי הנקוד בכל הספרים המוגהים והוא זרה בדקדוק; כי כפי הכלל ראוי להיות **אֱזֻל** בחטף ושורק כמו **אֱכֹל** [לוח הפעלים גזרת פ"א בספרי מבוא הלשון] אולם מצאנו על דרך זרות **אֵזֶל** [עזרא ה' ט"ו] בצרי וסגל, והמתרגמים נקדו כפי דעתם. וכן העתיד בתרגום **אֵיזֵיל** תחת **אֵיזֵל**. והנכון לומר, כמו שמצאנו בעברית שני שרשים **הלך**, **ילך**, העבר, הבינוני ולפעמים המקור מגזרת הלך, הצווי, העתיד ולפעמים המקור מגזרת ילך, כן השתמשו בעלי התרגומים בשני שרשים **אזל**, **יזל**. העבר והבינוני מגזרת **אזל**, המקור. הצווי ועתיד מגזרת **יזל**, כמו **מֵיזַל**, בשקל **מֵיתַב**, **אֵיזֵל** כמו **אֵיתֵב**, והנכון **אֵיזִיל** הנקודה בחיריק כמו **תֵּב**, **תִב**, רק שהניחו בשלמות האל"ף כדי שלא יתחלף בלשון זילותא. ובלשונם אמרו החכמים ז"ל בתר טעמא. וכן מצאנו בלשון התרגום שני שרשים הוך, יהך, מענין הליכה. כאשר כבר העירותי ע"ז בספרי מבוא הלשון פ"ח § IV. בהערה שם. ולפ"ז **אֵיזִיל** בתרגום שלפנינו ובעזרא **אֵזֶל** נכונים בנקודתם רק שהצרי הסגל והחירק יתחלפו זה לזה. ואף זה דבר חדש הוא שלא מצאתי בספרי הדקדוק של חכמי עמים.

ובמדי עסקנו בשרשים אלו, אעתיק לפניכם דברי המתורגמן בשרש הך. וז"ל כאשר חפשתי למצוא הפרש בלשנא הליכה, שלפעמים מתורגם בלשון אזילה ולפעמים בלשון הליכה ולפעמים בלשון הִיכָא, לבד זו מצאתי וגדולה היא בעיני. בידוע כי ללשון הליכה שני שרשים הלך וילך, הנה רוב מה שבא במקרא משרש הלך [בעבר ובינוני] מתורגמים בלשון אזילה, אבל בבנין התפעל כלם מתורגמים בלשון הליכה ויש מעטים המתורגמים בלשון היכא. והם קצת העברים הבאים עם וי"ו ההפוך כמו **וַהֲלַכְתֶּן אחריו** [יהושע ג'] **וְתִהָכוּן**, **והלכו עמים רבים** [ישעי' ב'] **וִיהָכוּן**. וכן בלשון עתיד כשבאים מעט משרש ילך אבל משרש הלך [בעתיד בבנין פִּעֵל] רק אחד מצאתי, והוא.

ולא

ולא יְהַלֵּכוּ [תהלים קט"ו ז'] ולא מַהֲכִין [הוא בינוני בבנין פָּעִיל
ודרך התרגום להעתיק העתיד בבינוני במקום שמורה על התמדה] *)
אבל בשרש ילך [בב"הק עתיד] כמלאים רבים כמו וְאֵלְכָה לאדוני
[בראשית כ"ד כ"ו] וְאֵיהַךְ לְרִבּוֹנִי, ובמקור כמלאים מתי מספר כמו
לָלֶכֶת לעבוד [דברים כ"ט י"ז] לְמֵהַךְ וכו' עכ"ל. והעירותי במוסף
המתורגמן וז"ל: גם משרש ילך ר"ל בלווי ועתיד במלא מתורגם בלשון
אזילה כמו לֵךְ לך אֵיזִיל, תנה לי נשי וְאֵלֵכָה [בראשית
ל' כ"ו] וְאֵיזִיל. אבל בפסוק הקודם לו וְאֵלְכָה אֶל מקומי [שם
כ"ה] וְאֵיהַךְ, ולכן לא יספיק מה שהביא המתורגמן מה שמלא
בתרגומים, ולא נתן טעם לדבריהם להבדל תרגומם בפעלים נרדפים
מענין הליכה, לדעת על ידו שני התרגומים בפסוקים, ובפרט בשני
הפסוקים הסמוכים; שתרגומם משונה במלה אחת הדומה בבנין ובזמן.
ולדעתי הענין כך. אזל הונח על ההליכה והיציאה בבחינת התנועה
לצד המקום שנוכן בו הגוף המתנועע בלי יחוס המקום שיוצא משם או
המקום שהולך לשם. הוך נופל על ההליכה ביחוס אל המקום שיוצא
משם או אל המקום שהולך אליו ולפעמים על שתיהן, והעברי ישמש
לשני ענינים אלו פעל אחד הלך ויבדיל ביניהם ביחוסי אותיות לבד
עם במ"ם שמתנו להגדלת היציאה מן אותו המקום, או בלמ"ד אל
המקום שהולך לשם או בה"א סופית בלמ"ד בתחלתה ואם כונתו על
התנועה בלי בחינת המקום כלל, יבוא הפעל הלך בלי יחס. **)
כמו

*) ההתפעל בעברית מפעל הלך מתורגם תמיד הַלִּיךְ כמו הִתְהַלֶּךְ נח [בראשית ו' ט'] הַלִּיךְ נח כי הוא במובן המוסרי וענינו התעסקות בדרך ישר. וכן וַיִּתְהַלֵּךְ חנוך [בראשית ה' כ"ב] וְהַלִּיךְ חנוך כי ענינו התעסקות בעניני אלהות וכן רב"ת. אכן מִתְהַלֵּךְ בגן [שם ג' ח'] שהוראתו הליכה אנה ואנה, מתורגם ג"כ דִּמְהַלֵּךְ. אבל ולא יְהַלֵּכוּ פה שענינו רק על התנועה ממקום למקום תרגומו מַהֲכִין.

**) כדי שלא תטעה בדברי אחבר לך עתה, שגם העברי ישתמש ביחוסים אלו להורות יחס שמתנו הולך ולאיזה שאליו יבוא. אבל עוד הבדל יבדיל בפעלים עצמם. ואל תשיבני מן ולא יְהַלֵּכוּ [תהלים קט"ו] שאין בו הודעת המקום ותרגום מהכין, כי הוא זה בשביל שבא בעברית בבנין פִּעֵל, ועוד מן תרגומי את"ת שאין אנו יודעים מי מחברם ומעורב בלשון סורסי אין טענה על ת"א וינ"ע.

Digitized by Google

כמו הוֹלֵךְ ערירי [בראשי' ט"ו ב') ותרגומו אָזֵיל, כי הוֹלֵךְ הוא [במדבר כ"ב כ"ב] אָזֵיל הוא *) והנה מצאנו בעברית הלחם אָזַל מכלינו [ש"א ט'ד'] לכונה זאת על היציאה בהפסק וכליון כאשר יאמר הלועז האשכנזי [דאז בראָד איזט אונז אויזגעגאנגען] אָזְלוּ מים מני ים [איו' י"ד י"א] נדעכו ממקומו' ונפסקו. וכן בעזר' (ה' ט"ו) שא אֵזֵל הכונה שילך משם, ולא הודיע לו מקום שילך לשם, רק שיניח הכלים בהיכל בירושלים והודעת המקום מוסב על הנחת הכלים. ובתרגום ולבן הָלַךְ [בראשי' ל"א י"ט] אֲזַל שעיקר היציאה מביתו בלי הודעת המקום והלא"ד לגזוז לפ"ד תכלית הפעולה שהיתה לו חוץ לביתו. הָלֹךְ הָלַכְתָּ [שם שם] מֵיזַל אֲזַלְתָּ הכונה על הבריחה מביתו בלי בחירת מקום שאליו בורח. וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו [שם י"ג ג'] וַאֲזַל ענינו שילך ממצרים והיה תמיד בתנועת הנסיעה בלי קביעת מקום. ומעתה תבין ותשכיל ההפרש בין שני פסוקים שהבאתי. בפסוק תנה לי נשי ואלכה אמר יעקב סתם תן לי כל מה שיש לי ואני אלך מעמך ולא הודיע לו מקום לכתו תרגומו וְאֵיזֵיל אבל בפסוק הקודם כתוב אלכה אל מקומי ולארצי בהודעת המקום תרגומו וְאֵיהַךְ וכמוהו ויאמר נסעה וְנֵלֵכָה וְאֵלְכָה לנגדך [שם ל"ג י"ב] ת"א נטייל ונהך, וְאֵיהָךְ פירושו כל אחד ממנו יסע למקומו, ואני אלך בשוה לך עד שאבוא למקומי. כי אחרי שאמר נסעה על ההליכה, מסתמא נלכה ואלכה על השיבה למקומם. ות"י וְאֵיזֵיל בפרטות על ההליכה אללו בלי קביעת המקום שלא הוזכר בקרא, והנה בפרשה שאנו עוסקים בה, בא פעל ההליכה בחבור היחוסים שממנו ושאליו, וגם מקושר במלת לו לטעם שבאר רש"י להנאתך ולטובתך או למשפט הלשון כמו חלף הלך לו [שה"ש ב' י"א] כדעת המבאר בשה"ש, ולכן תרגומו ג"כ אִיזִיל לך. ולפי שעיקר הכונה היציאה שיעזוב ארץ מולדתו תרגם בלשון אזל והוסיף מלת לך כבעברית להודאת להנאתך ולטובתך שתלך אל ארץ כנען. והנה מצינו דמיונו בעברית וְאוֹזֵל לוֹ [משלי כ' י"ד] באמרו החכם רא"א

כהודאת

---

*) השם ראה בלבבו, שחשקו להיות בחברת המלאכים שבאו לקראת אליו, כי הולך הוא, תיכף בלי איחור ועיכוב ובלי ידיעת תכלית לכתו ולאיזה מקום ביאתו. ולכן חרה אף ה' בו.

Digitized by Google

כהודאת יחם שאליו הסחורה אזלה לו [איזט ויא איהם צוגעשלאגען]
אולם לפ"ז עיקר חסר מן הספר, הסחורה. ועוד סחורה ל"נ והראוי
אוזלה. ועל דעתי הפשוט אוזל לו כמו הלך לו, ושיעורו כ"ז
שהקונה בחנות המוכר רע רע יאמר על הסחורה כדי שיקנה בזול, ואוזל
לו ר"ל ותיכף שיוצא משם יתהלל בקנינו. וקרוב לזה פירוש הרא"בע שם.
ויתורגם בלשון אשכנזי [האט ער דאז געוועלב פערלאססען, ריהמט
ער זיך דעם קויפעס], ועוד מצינו לשון אזילה בתרגום לענין הליכה
במהירות **פחז כמים** [בראשית מ"ט ד'] ת"א **אֲזַלְתָּא לקבל
אַפָּךְ הא כמיא** תרגומו פחז הלכת במהירות. אולם טעם מלילת
לקבל אפך מי יתן ואדיננו? ורחוק לומר, שהלך נגד עצמו כמו המים
הפניים אל פנים. והנראה שטעות נפל בדפוס וצ"ל **אֲבָךְ** בבי"ת וכוונתו
שמתוך מהירות הלב הלך נגד רצון אביו. ודעת אונקלס לתרגמו ע"פי
הדרש שחטא בבלבולו יצועי אביו, והוא דעת ר"א ור"י (בשבת נ"ה ע"ב).
וידוע שאונקלס קבל תרגומו מפי התנאים האלו. וי"בע שתרגם ארום
אִתְחֲשַׁב לך כאלו עלתה לאיתא וכו' כלומר שלא חטא אלא שנחשב לו
כאלו חטא תרגם ע"פי ר"ג שם ע"ש. ויונתן בן עוזיאל מתלמידי הלל
הזקן ור"ג מבית הלל. ובביאורי על תרגומי התורה הארכתי בזה יותר.
וראה גם זה חדש שלא העיר אחד ממפרשי תורה על ת"א להבין תרגום
לקבל אפך.

עגלה מְשֻׁלֶּשֶׁת [שם ט"ו ט'] ת"א **עֶגְלִין תְּלָתָא** כן הנוסחא
ברוב הספרים ובאיזה מהן מצאתי **תִּלְתַּי**. והנוסחא **תלתא**
ישרה. וכוונת התרגום כפירוש רש"י שלשה עגלים כמו שלשה פרים וכו'
ותלתא מספר יסודי [דריא] והנה מלת משלשת תאר, והיה ראוי לפ"ז
בתרגום **מְתַלְתְּלָא** תאר מגזרת מרובעים [לוח הפעלים גזרת דקדק]
והפעיל כמלא ממנו **וְשִׁלַּשְׁתָּ** ת"י **וְתִלְתֵּלְתָּ** [דברי' י"ט ג'] אולם
לפ"ז תוכל לפתרו בת שלש שנים ות"א לא רצה בזה מטעם שכתב
הר"דק בשרשים שאין לומר בת שלש שנים כי בת שלש שנים תקרא פרה,
לכן תרגמו **תלתא** בודאי אין פתרונו אלא שלשה פרים. אולם יונתן
תרגם בר תלת שנין. ומצאנו בלשון חכמים עביד להו עגלא תלתא [שבת
קל"ו ע"א] פירשו תוס' כמו שליש על כלם וכמו עגלה משלשת פירוש
בריא וטוב. ואין לומר שת"א על כונה זאת שהיא בריא וטוב דהא מתורגם
עגלה שהיא יחידה בעברית עֶגְלִין בל"ר ואם יהיה תאר לבריאים וטובים

נ"ל תְּלִיתָאִין. עוד אמרו, [פסחים כ"ח:] רב יוסף ביומא דעצרתא עבדי ליה עגלא תלתא. פירש"י שלישי לבטן ע"כ. והנה לא ידענא הנקוד ואולי הקריאה תִּלְתָּא. והכלל לשון תרגום לחוד ולשון תלמוד לחוד.

ועוד שנו חכמים בלשון המשנה [פרה פ"א מ"א] א"ר יהושע בן לוי, לא שמעתי אלא שלשית. אמרו לו מה הלשון שלשית? אמר להם כך שמעתי סתם. אמר בן עזאי אני אפרש אם אומר שלשית לאחרות במנין, כשאתה אומר שלשית בת שלש שנים ע"כ ל"המ. פירש הר"ש לשון שלשית משמע פרה שיש בה שלשה דברים כגון זו שהיא בת שלש שנים ע"כ. וכתב התוי"ט ז"ל נראה דגרסינן שלשת בלי שום יו"ד ותהיה הקריאה שְׁלֹשֶׁת בשבא וחולם כמו שלשת ימים. שהימים הם שלשה כך זו הפרה משלשת בעצמה בשלשה דברים שבה. אלא שלפ"ז, מה זו שאלה ששאלו, מה הלשון שלשת? הרי הלשון ידוע ומפורסם מן הכתוב. לכן גירסת הספר נכונה דגרסינן ביו"ד אחר שי"ן שנייה. ומצאתי בכ"י בסגול קמץ וצרי ובנוסחת מהר"ש מנוקד חירק וצרי וחירק [שִׁלֵּשִׁית] ע"כ התוי"ט.

ודבריו תמוהים, הלא שלשת ימים בא בסמיכות כמו ששת ימים ושבעת ימים וידועים דברי רש"י בזה בתורה. ואיך יעלה על דעת איש לומר שהקריאה במשנה שלשת בלי סמוך והוראתו משלשת, שאין לו דמיון ושווי עם שלשת ואף אם נאמר כי הכונה אחת אם נאמר שלשה אנשים ביחס הנפרד או שלשת אנשים (תל"ע פ"ט § קל"א) עכ"פ לא יתכן לבוא שם המספר בלי הנספר. ובמשניות מנוקדות הנדפס בויניציאה מצאתי הנקוד לא שמעתי אלא שְׁלָשִׁית בשבא וקמץ ויו"ד חירק וכשאתה אומר שְׁלִישִׁית בת שלש שנים ע"כ. והגרסא הזאת משונה מכלן כי איה איפוא מצאנו במקראות שלשית ומה פתרונו? ובכ"הג לא יתכן לומר לשון חכמים לחוד כי הם לא המציאו נקודות חדשות נגד כלל הדקדוק להיות מסולל הבנה, ושנו לשונם במלות ומשקלים ע"פי סברתם מלשונות אחרות כאשר אבאר במ"א אי"ה. ועוד אם אמרו שלשית איך יאמר לאחרות במנין הלא לזה השמוש שלשה בכל המשניות? והנראה לי בגרסת המשנה, לא שמעתי אלא שְׁלִשִׁית בשבא וחיריק ויו"ד חרוקה. אמרו לו מה הלשון שלשית? כלומר פרש דבריך אם שלשית לאחרות במנין [ריא דריטטע] או שלשית, שהיא משלשת בשנים? [דרייאיעהריג] אמר בן עזאי אני אפרש אם אומר אתה שלישית בשני יוד"ין בודאי אין משמעתו אלא אחרות במנין, וכשאתה אומר שלשית ביו"ד אחת תהיה משמעתו שְׁלֹשִׁית בקמ"ן ושני

חידוקים

המדויקים ותשמע פרה שהיא במעלת ג' שנים. כמו וכל בשליש [ישעי' מ' י"ב] בדמעות שליש [תהלים פ' ו'] בשמחה ובשלשים [ש"א י"ח ו'] כלם תארים להוראת השלישי במעלה. ואם דעתי לשנות עוד הנקודה ולהניע הנח אפשר לפרש באופן אחר. לא שמעתי אלא שלישית לאחדות במנין, וכשאתה אומר, שְׁלִישִׁית היו"ד השניה נעה בת שלש שנים כמו עגלה שלישיה [ישעי' ט"ו ה'] וחלוף ה"א בת"יו יתכן בלשון חכמים. והגרסא בראה בעיני יותר נכונה והבוחר יבחר. והנה עברתי חוק הפרשה לבאר דברי חכמים ברוך שבחר בהם ובמשנתם!......

והוא כֹּהֵן לאל עליון [בראשית י"ד י"ח] **והוא מְשַׁמֵּשׁ.**

כן הגרסא הנכונה בכל הספרים המדויקים ורק באחד מהם מצאתי **והוא כָּהִין.** וזה לשון המתורגמן בשרש כהן. כל הפעלים מלשון כהונה מתורגמים בלשון שמוש כמו **וְכִהֵן לי** [שמות ט' א'] **וישמש, לְכַהֵן** [ויקר' י"ו ל"ב] **לְשַׁמָּשָׁא** וכן **והוא כֹּהֵן לאל עליון והוא מְשַׁמֵּשׁ** ע"כ והמתורגמן כדאי לסמוך עליו. ועוד הביא בשרש זה כל כהן דע"ז מתורגם כומר אבל כל כהן מזרע אהרן מתורגם בלשנא **כַּהֲנָא.** ומ"ש **לי לְכַהֵן** [ש"א ב' כ"ח] **למהוי כָּהִין** וכל שאר לשנא כהן מתורגם **כַּהֲנָא.** כמו **מנחת כַּהֲנָא** [ויקרא ו' ד'] עכ"ל. והנה המתורגמן לא ברר הדברים היטב והענין כך. **כָּהִין** הוא בינוני וענינו עובד אלהים בקדש בלי יחוס ומשפחת הכהונה [ער פערריכטעט דען דינסט אים הייליגטהום] **כהנא** שם תואר למשרת בעבודת אלהים ועומד תמיד על משמרתו לשרת בקדש [פריסטער] כי הוא ממשפחת הכהונה. ואין הפרש בין כהן הדיוט לכהן גדול, ובין **כֹּהֵן** בלי ה"א הידיעה ובין **הַכֹּהֵן** בה"א הידיעה שמתורגם תמיד **כַּהֲנָא** באל"ף כדרך המתרגם ברוב השמות. והשתכל בפסוק ואסף איש טהור [במדבר י"ט ט'] תיב"ע **ויכנוש גבר כָּהִין.** כוונתו על איש זר שמוכן לעבודת אסיפת אפר הפרה שכשרה בזר, (פרה פ"ד מ"ג ופרק ה' מ"ד).

וזאת לך לדעת כי בזה מובדל לשון ארמית מלשון עברית, שבלשון עברית הבינוני [געגענווערטיגע צייט] משמש גם לתאר כידוע למדקדקים, כמו **כֹּהֵן, רֹעֶה, רוֹצֵחַ, שׂוֹנֵא, שׁוֹמֵר,** וכיוצא

בהם, אולם בלשון ארמית הבינוני משמש לפעולה הנעשית בזמן הוה ולתאר משקל אחד ולרוב משקל פְּעָלָא כמו גַּנָּבָא. הבינוני כָּהִין [ער דיענט] כַּהֲנָא [פריסטער], רָעֵי [ער וויידעט] רַעֲיָא [הירט] קָטִיל [ער מאָרדעט] קְטוֹלָא [מערדער] סָנֵי [ער האסםט] סַנְאָה [פיינד] נָטֵר [ער היטעט] נַטְרָא [היטער, וועכטער] או מְנַטְרָא. וכן רבים. ושמור זה הכלל כי חדש הוא שלא העירו עליו חכמי עמים בספריהם. והנה בתרגום ירושלמי הוה כָּהִין עילאה כלומר בינוני לאותה הזמן בלבד, ותיב"ע בפירושו בהאי זמנא הוה משמש כוון לאמאר חז"ל והוא כהן, הוא כהן ואין זרעו כהן. [נדרים ל"ב ב'].

וירד על הַפְּגָרִים [בראשית ט"ו י"א] ת"א כנוסחא שלפנינו בחומש הרמב"ן ובמקראות גדולות פַּלְגַיָּא וברש"י על הפגרים על הבתרים ס"א הפגרים מתרגמינן פוגלייא אלא מתוך שהורגלו לתרגם איש בתרו ויהב פלגיה נתחלף להם פגליא לפלגיא ותרגם הפגרים פלגיא והמתרגם כן טועה שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגומו פלגיא ופגרים תרגומו פגליא לשון פגול הוא לשון פגר ע"כ בחומש תולאות חיים. והנה אמת הדבר, פגר תרגום פגול. פֶּגֶר מחנה פלשתים [ש"א י"ז מ"ו] פְּגוּל. אכן אחרי שתלאמו בתרגום ירושלמי וַיְבַתֵּר וּפְסַג פְּגָרִים פְּסְגַיָּא, הרי נראה שתרגם בתרים ופגרים בענין אחד, וא"כ גם בת"א כן ונסתרו דברי רש"י בס"א. אבל צריך להבין הטעם הלא תרגם אונקלס וּפִגְרֵיכֶם אַתֶּם יפלו [במדבר י"ד ל"ב] וּפִגְרֵכוֹן מדוע שנה פה ותרגם פלגיא? ויש לתת טעם, פגרים הם המתים השלמים בגופם [לייכען] תרגם פגרים ולכן בספר במדבר תרגם ופגריכון, אבל פגרים ע"ד השאלה לאברים מנותחים, נקראו כן מפני שנשתנו מצורתם. (כמו שבעברית נופל כל שרש פגר על השתנות הצורה ורפיון כח כמו אשר פִּגְּרוּ מלכת [ש"א ל' כ"א]) תרגם פלגיא כלומר חלקים. וזאת החזיק המוסחא דכאן פַּלְגַיָּא.

אשר עָבַר בֵּין הגזרים [שם שם י"ז] ת"א כנוסחת רוב החומשים דְּעַבְרָא. ואין זה נכון. שהמתורגמן הביא בשרש עבר, רוב לשון העברה קרוב ללשון עברי, ויש מהם מתורגם בלשון עדאה

וכן בדניאל עזרא ונחמי' לא נמצא הַעֲבָרָה רק בלשון עדאה. ובשרש
עדא רוב לשון העברה התרגום דומה לעברי ומעטים מתורגמים לשון
עדא כמו **עָבַר בין הגזרים, דִּי עֲדָא.** וכן הביא רש"י **לא
עָדָה עָלָיו שחל** [איוב כ"ח ח'] לא עבר כמדתרגמינן **אשר
עבר בין הגזרים דִּי עֲדָא.** הרי ששני גדולים רש"י והמתורגמן
העידו שהגרסא היה לפניהם **די עֲדָא.** ורק המגיהים אשר לא ידעו
פתרון המלה שלחו בו יד והגיהו דעברא. וכמוהו נפל טעות בדפוס
בפסוק **וחרב לא תעבור בארצכם** [ויקרא כ"ו ו'] ת"א **לא
יְעִידוּן דקטלין בחרבא** בדלי"ת כשרשו עדא וכענינו העברה.
והמגיהים אשר לא ידעו רק שענינו הסרה במלאם: **והענן סָר**
[במדב' י"ב י'] ועננא עדא. הוקשה להם התרגום לא יעידון כי יהיה
א"ו קללה תחת ברכה לכן העבירו על רוחם הקלר להחליף הדלי"ת ברי"ש
ולהגיה יְעִירוּן מענין התעוררות וזה אין לו שחר. וכן עשה הגאון בעל
קרבן נתנאל ז"ל בסוף ספרו מפני שהוקשה לו פתרון המלה והעיד שמצא
בחומש אחד יעירון ברי"ש. אולם ברוב הספרים שלנו כתוב לא יעידון
בדלי"ת כראוי *) ויש להעיר על הנקודה שראוי להיות יְעְדוּן. כי הוא
מן הקל. וגם בבנין אַפְעֵל אין הפרש בנקודה ותמיד תבא האית"ן בפתח
מפני העי"ן הגרונית וכמו שאין הבדל בין וַיַּעַל מן הקל ובין וַיַּעַל
בהפעיל. כן אין הבדל בנקודה בין **לא יָסוּר** [בראשי' מ"ט י'] ובין **לא
יָסִיר** ששניהם יַעְדֵּי. ואם שמצאנו בתלמוד [ר"ה דף י"ח ע"ב] בעשרים
ותמניא באדר אתא בשורתא טובתא ליהודאי דלא יעידון מן אוריתא
גם שם הנקוד ביו"ד אינה נכון וראוי להיות יעדון אלא שלשון תרגום
לחוד

---

*) שמעתי מפי אחי מורי ואלופי, הרב החכם הכולל המפורסם מוהר"ר ברוך ז"ל שאמר: אפשר שאונקלס בתרגום לא יעידון, כוון לכלול גם הדרש אפילו חרב של שלום וכו' כי מלת יעדא בארמית נופל על שלל ובזה כמו את שלל אויביך [דברים כ' י"ד] ית עֲדָאָה וכן רבות. והפעל לא יעידון מבנה זאת כלומר לא ישללו ולא יבוזו, כי כן מנהג אנשי צבא העוברים תוך ארצות למלחמה על שונאיהם ומדינה אחרת אע"פי שיש להם ברית שלום עם הארצות שעוברים שם בכ"ז לא יתמלאו ברוחם ואין מעצור להם לקחת בחזקה מאכלים ומשקים, והבטיחה התורה ע"ז שלא יעבור אפילו חרב של שלום לשלול שלל ולבז בז. ודפ"ח ושפתים ישק, ינוח שלום ינוח על משכבו. —

לחוד ולשון חכמים לחוד. ובענין זה שגה מאוד הרב המבאר החכם רמב"מן בספר נתיבות השלום בביאורו לפסוק לא יָמִישׁ [שמו׳ י"ג כ"ב] שכתב שם ז"ל, לא ימיש, פעל יוצא ענין הסרה כי השם הנזכר למעלה לא הסיר העמודים לפני העם וכן ת"א לא יַעְדֵי לא יסיר וכן תרגום אשכנזי, ואולם מלאכו לא יָמִישׁ מתוך האהל [לקמן ל"ג י"א] הוא פועל עומד לכן תרגמו לא עָדֵי עכ"ל. הבין הרמב"מן [שהוא המבאר ספר שמות] לא יַעְדֵי הוא מבנין אַפְעֵל יוצא לשני, והוא באמת מב"הק עומד כי אין חילוק בין הקל והאַפְעֵל בנקודה. ובפסוק דלקמן תרגם אונקלס לא עָדֵי לא מפני שהוא עומד לבד אלא מפני שהוא העבר, ודעת אונקלס במלת ימיש שהוא עתיד במקום עבר ובעבר יש הבדל שבאַפְעֵל העבר באל"ף אַעְדֵי ובקל בלי אל"ף עֲדָא או עֲדִי. וכן תיב"ע לא זָיַע מלשון זוע כמו מן חוב חַיַב מן דוג דַיַג מן דון דַיַן. והרב המבאר ז"ל בבקשת המחילה מאת עפר משכבו, טעה בזה וכן רוב פעמים בדקדוק לשון ארמית כי לא ידע דרכיה. *)

הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי אחרי ראי [שם ט"ז י"ג] ת"א אף הָכָא שְׁרִיתִי חֲזֵיָא בתר דאתגלי לִי כן הנוסחא ברוב ספרים. וביש ספרים מצאתי נוסחא אחרת הַגְּרַם הָכָא שריתי. והנוסחא הזאת נראה לי יותר, שהיא מכוונת אל העברית, בדרך התמיהה, כהוראת ה"א בחטף פתח במלת הֲגַם. ושיעור הפסוק האם התחלתי עתה לראות מלאכים, אחרי שרגילה הייתי לראות אותם בביתו של אברהם? כקצת פירוש רש"י. ותרגום שריתי לשון תחלה. כי כל לשון תחלה מתורגם שרה. אמנם לגרסא שלפנינו התרגום בקיימת ולא בתמיהה. ומלבד שהוא נגד העברית אין לו שחר. כי מה טעם יש בזה, אנכי אף הכא התחלתי לראות מלאכים אחרי. שכבר נראה לי. ואם יאמר האומר, שָׁרִיתִי פה מלשון שכינה כי פעל שכן מתורגם ג"כ

שרה

---

*) הערוך בערך עד ח׳ הביא זכותן לעוברים (ישעיה ל"ח כ"ב) תרגומו כזוק לעדן והוסיף בניתין ענין קבוע לזה תרגום לא יסורו ממנו לא יעדון עכ"ל ודבריו נכונים שענין העברה והסרה נרדפים כי העובר ממקומו סר ממנו, והעובר בתוך המקום סר מן המקום שהיה.

שר ה, ועגינו שהחזיק שורה עלי, אחרי שנתגלה לי, לא יתכן שָׁדִיתִי בת"ב. ועוד קשה לי מלת חִיָּא בשתי נוסחאות, שהוא תאר או בינוני פעול לנקבה. ודאי חֲזֵן שם דבר. ואולי יאמרו המשיבים, שדיתי מלשון ראיה והבטה, גם זה לא יתכן שפעל שור איני בתרגום ותרגום אֲשׁוּרֶנּוּ [במדבר כ"ד י"ז.] סְכִיתֵהּ. סוף כל דבר התרגום הזה בשתי נוסחאות לא ימלט מהיות שבוש ומן דמתרגם לי הא מוצאה מנא לבי מושתא! הִמּוֹל לכם [שם י"ז יו"ד] ת"א לְמִגְזַר וכן נכון ואע"פי שאינו מכוון אל משקל העברית; כי בעברית הִמּוֹל הוא המקור מבנין נפעל מגזרת מ"ו"ל והיה ראוי לְאִתְגְּזָרָא [אִתְפְּעֵל המכוון אל הנפעל] ונְמַלְתֶּם [שם י"א] וְתִגְּזְרוּן. הקל בעתיד עם וי"ו החבור כדרך המתרגם כשבא בעברית וי"ו המהפך עבר לעתיד ועתיד לעבר שישמש בשניהם בפעל עבר ועתיד ומוסיף עליהם וי"ו שבאית והוא מכוון אל ונְמַלְתֶּם ששרשו מ"ו"ל והוי"ו וי"ו המהפך עבר לעתיד. וטרם אבוא לבאר התרגומים הבאים עוד בפרשה זאת בחלופי נוסחאותיהם אשימה מגמת פני לבאר דברי רש"י בפסוק הזה כי שתומים הם בהשקפה ראשונה. וזה לשון רש"י: שם ונמלתם כמו ומלתם והנ"ון בו יתידה ליסוד הנופל לפרקים כגון נ' של נושך ונו"ן של נושא ונמלתם כמו ונשאתם אבל ימול לשון יפעל כמו יֵעָשֶׂה יֵאָכֵל ע"כ ועיין באר רחובות שבאר דברי רש"י אך לא כראוי, ואני אתן לך כלל בדברי רש"י אשר יאיר לך נתיב בכל פירושו בענין דקדוק הלשון: דע כי רש"י ז"ל העתיק רוב דבריו ממחברת מ נ ח ם ב ן ש ר ו ק, שחבר אחד מן הקדמונים על שרשי לשון עברית ולא נדפס מימיו, והיא בכתב יד אצלי נעתק לפני שנים רבות מכתיבת יד המונחת בבליאָטהעקא בעיר המלוכה וויען. ורש"י הולך בעקבות מנחם ברוב דבריו ומזכיר לפעמים את שמו עליו, והרבה פעמים בכל תנ"ך יביא דעתו בלי קריאת שמו. והמחבר מנחם בן שרוק תפש דעת בעלי האחדיים, השניים, השלישיים, הרבעיים, והחמשיים, ר"ל שיש אות אחת או שתיים, או שלשה, או ארבעה וחמשה בתבה: שהן יסוד השרש. ודקדקתי במלותי שאמרתי שהן יסוד השרש. כי לא רבים יחכמו, ויאמינו שבעלי אחדיים ושניים נוטים מדעת המדקדקים שיסדו לכל תבה שלשה אותיות שרשיות ולא פחות, ולא כן, שגם מנחם והנלוים אליו מודים שיש לכל תבה שם בשלשה אותיות שרשיות, אמנם דעתם, שיש באיזה תיבות והן החסרים והנחים רק אחד

או

או שנים מאותיות השרשיות הנראות בתיבה, ואותן אותיות הנראות בתבה יקראו לכן שמותן יסוד התיבה. בהיותן יסוד המורה על עיקר פתרון המלה; וע"ז הקימו בנינם שאותן התיבות הנראות בהן אותיות שרשיות שהן יסוד התבה דומות בענינם ובהוראותיהן אע"פי שהן נפרדות בגזרתן. ואם אעתיק לפניך דברי מנחם בזה תקצר היריעה מהכיל. והמקום פה צר, לכן לא אביא רק איזה שרשים מספרו הצריכים לפירש רש"י שממנו מועתק ויספיק בך להקיש על השאר כי בעל נפש אתה. — הביא מנחם במחברת מל ויתחלק לארבעה מחלקות: האחד, ומל ה' אלהיך [דברים ל' ו'] בְּהִמֹּלוֹ בשר ערלתו [בראשית י"ז כ"ד] יִמַּל קצירו [איוב י"ח ט"ז] וקטפת מְלִילֹת [דברים כ"ג כ"ו] ענין גזרה הם, [אבשניידען בעשניידען] ע"כ. ועיניך הרואות שלא הבדיל בענין בין הפעלים שגזרתם נע"ו מול בערלה, ואותם שגזרתם מגזרת הכפולים מלילות קציר; וחברם יחד למחלקה אחת להיותם מן השניים ר"ל מהתיבות שיסוד ב' אותיות השרש נראות בתיבת מל. ובענינם נרדף, גזרה וחתוך, כריתה וקצירה. וכמוהו הביא מחברת שך במחלקה אחת וַיָּשֹׁכּוּ המים [בראשית ח' א'] כְּשֹׁךְ חמת המלך [אסתר ב' א'] ענין נחה, ובמחלקה השנית יסוד כְּשַׁךְ יקושים [ירמי' ה' כ"ו] אם יִשֹּׁךְ הנחש [קהלת י' י"א] לא תַשִּׁיךְ לאחיך [דברים כ"ג כ'] אע"פי שגזרת המחלקה הראשונה מן הכפולים וגזרת המחלקה השניה מן החסרים חברם במחברת אחת לפי שאותיות השרש הנראות בהן הן שך והוא יסוד התבה. משרש נשא הביא במחברת שא כל אותם הפעלים ששתי אותיות השרשיות נראות ליסוד התבה. משרש נפל, פל, מן נדר, דר, ומן נגש, גש, לפי שנוני"הן נופלות בעתיד ובמקור ואינן נראין בתיבה רק השתי אותיות פל, דר, גש, הנקראות יסוד התיבה. וכן בגזרות הנחים שוב במחברת שב, קום במחברת קם לפי שהו"יו תחסר לרוב מן הכתב ונחה בת"ב שלפניה ונותר רק יסוד התבה, ושניהם באו אל התבה. כן דעת מנחם בן סרוק וכל הנמשכים אחריו מבעלי האחדיים והשניים, וכלם מודים שלש אותיות השרש לא יגרע. אבל לפי שיחסרו מן המלה, לכן רק לאותן הנראות בתבה יקרא יסוד התבה. ולכן תמצא בדברי רש"י תמיד המלות יסוד התבה ולא שרש לכונה זאת שבארנו ולא לכונה אחרת*) ועי"ז יתבארו דברי רש"י

בב"א

*) לפי הוראה זאת אין שום מחלוקת בין המדקדקים, כי גם אותם שהוספים דעת שאין לתבה פחות משלשה אותיות השרש, צריכים לנטות אחרי הדעת

בכ"מ כי לרוב לקוחים ממחברת מנחם. וכן בפסוק שלפנינו בנה יסודו על דברי מנחם שהעתקתי וכונתו שיש שרשים משתי גזרות כמל, מול, אבל בשניהם יסוד ועיקר התבה שאותיותיהן נראות מל ולפיכך ענינם אחד. ומה שכתוב ונמלתם הנו"ן יתירה, אין דעתו לומר שהיא נוספת כמו שטעו רבים כ"א שנראה יותר על יסוד התבה שהיא מל, והוא יסוד הנופל לפרקים. ר"ל אינו נראה בכתב כמו נו"ן של נושך ונו"ן של נושא שיסוד התבה הנראה תמיד הן שא שך והנו"ן נופלת מן התבה אע"פי שהיא שרשית וע"כ. והשאר מדברי רש"י יובן מאליו. ואם אתכם המבינים ידעו כל זאת זולת אריכות, הוצרכתי לכך להוציא הטעות מלב אותם החושבים שבכ"מ שהביא רש"י יסוד התבה דעתו על השרש ושובר שהם רק שתי אותיות שרשיות*)

וביעתה

שמאותיות הנראות בתיבה ליסוד, הן העומדים בעצמם ושען עיקר פתרון המלה: כי הלא תמצאון יעב, עוב, יגן והגן, סור. שרר, דוש, דמם, דרה, מרה, מרר, יקש נקש, ירש רוש, וכן רבים אין מספר שהן מגזרות נפרדות והן דומות בפתרונן לפי שיסוד התבה נראית. [ואם יזכני ה' להוציא מחברת מנחם בן סרוק עם ההערות שכתבתי על כל שרש ושרש, אראיע הדבור בזה] והנה מתוך תרגומי אונקלס ויונתן נראה שגם הם נמשכים אחרי בעל יסוד התיבה לתרגם המלה על פיהם כשהוא נאות לפי המשך הענין. ואביא לך אחת לדוגמא מן סדר השבוע שאנו כותבים בו הקונטרס הזה. השמר לך פן תנקש [דברים י"ב ל'] דלמא תתקל, כי לשון יקש ונקש אחד הם ביסוד התבה קש וגם פתרונם שוה כשלון וכל לשון כשל מתורגם תמיד תקלה. ובאמת השיג רש"י על אונקלס ונטה כאן מדרך יסוד התבה. ואעתיק עוד אחד שהעירני עליו ידידי הרבני החכם השלם מוה"רר ישכר בער שלעזינגער נ"י שכתב לי באגרתו: בכ"מ בתורה שכתוב ובמוראים או במורא ת"א ובחזונין ובחזווא הרי שהוא חשב שרשו ראה מגל"ה, אולם כ"מ שנאמר אתכם ומוראכם או פחדכם ומוראכם תרגם ואימתכון מלשון ירא. והוא ראיה שאונקלס חשב ככל הקדמונים שכל השרשים אשר א' מאותיות השרש נח או נחסר לגזרה אחת והיה החסר בראשיתו בתכליתו או באמציעתו עכ"ל ויפה כוון החכם הנ"ל וקלת ומה כבר קדמהו הרב דון אברבנאל בספרו זבח פסח שהביא וז"ל: המתרגם אונקלס יראה שעשה מורא מלשון מראה ירמוז לתראית השם שראו במצרים עכ"ד. ואחרי בינותי באונקלס שתרגם הפעל מלשון ירא דחל, אמרתי ההבדל בין יראת יעונש דאגה ונזק כמו פחדכם ומוראכם, אתכם ומוראכם אימה, ויראת הכבוד הגדולה וההתרוממות כמו אל גדול ונורא [דברים ז' כ"א] דחילא וכן בכ"מ.

*) אחרי כתבי זאת מצאתי בהערה 8 לענין פיוטי הקליר שחבר ידידי הרב המא"הב החכם המפורסם מוהר"של ראפאפארט נ"י הנדפס בב"ע שנת תקצ"ז שהביא דעת החכם המפורסם כ"וו הייזענהיים בפירושו על התורה [אשר

Digitized by Google

ומעתה נבוא לבאר התרגומים. כל לשון נמל ומול מתורגם בלשון גזר ובשני בנינים, הקל והאתפעל. בן שמנת ימים ימול לכם יגזר לכון בב"הק, כן הנוסחא הנכונה בכל החומשים המוגהים. וביש ספרים יתגזר כפירוש רש"י שהוא הנפעל מגזרת מול מ"מ יש לסמוך על הספרים המוגהים שהנוסחא בקל יגזר. ואולי כוונת האונקלס למה שכתב המבאר שהצווי בפרט לאברהם שימול את אנשי ביתו וכו'. וערל זכר אשר לא ימול [שם י"ז י"ד.] דלא יגזר. זאת הנוסחא ג"כ בחומשים אלו ובשאר חומשים יתגזר והיא בודאי משובשת כי ימול לשון יפעל כמו ידור ושב אל הפועל שהמעשה עליו לא אל הגוף הנפעל [עיין המבאר]. אכן וביום השמיני ימול בשר ערלתו [ויקרא י"ב ג'] יתגזר בבנין אתפעל, לפי שלא הוזכר כלל שם הפועל ושב על בשר ערלתו*) בעצם היום הזה [שם שם כ"ו] ת"א בכרן כן הנוסחא הנכונה בכ"ף ורי"ש. ובאיזה ספרים בדל"ת בכדן. והמתורגמן הביא ג"כ ברי"ש. והביא הרמב"ן בפרשת אמור: וכן יאמר אונקלס בקרן יומא הדין [בק"וף] בקרני שלם יום ובלשון חכמים משלם את הקרן ואת החומש. ויש גורסין בכרן בכ"ף והכל אחד כי בכתוב קובע וכובע שוים עכ"ל בקצרה

לא ראיתי מעודי] כי רש"י תפס עיקרית יסוד י"ב אותיות נראות והיא כדעתי ושמחתי שכוונתי לדעת החכם הנ"ל. אמנם מה שהוא מכוון בדברי רש"י לבד אני אומר מכל כת מדקדקים האחרים והבניים ובראשם הקדמוני מנחם בן סרוק שהעתיק רש"י דבריו ומחזיק בהם תמיד ומן הפייטנים אין להביא ראיה ולא להוציא ממנו כלל אל מי הם נוטים, כי אף אם שרי תורה וענקי לשון היו, לא שמרו דרכי דקדוק הלשון ועברו חק רשיון החירות בנאות המליצה להשתמש במשקלים יחוסים ונטיות כפי העולה על רוחם וכאשר צריכים לחרוז כמו שחברו בפיוטיהם רבונים, חרונים, אהרונים, ועוד אדבר מזה יותר במקום אחר.

*) יונתן בן עוזיאל תרגם שם וביומא תמינאי תשתרי. ובהא יתגזר בשר ערלתיה. פירש שהאשה מותרת לבעלה עי' טבילה ביום השמיני. והוכרח לכך מפני שהאתנח במלת השמיני שהוא מפסיק ולכן השב על שלמעלה שהיא טמאה שבעת ימים וכן וביום השמיני מותרת, וימול ערלתו ענין בפני עצמו ומוסף גם על בן זכר. הא ראיה לנגינות וטעמים שהיו מימות קדם. וכבר הארכתי בזה במ"א. אכן לפ"ז אינה ראיה למילה שהיא ביום השמיני, ונפקא לדעת יב"ע מפסוק וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים כדאיתא במדרש תנחומא פ' תזריע קטן לכמה נמול כך שנו רבותינו קטן נמול לשמונה מה טעם? כשם שנמול יצחק אבינו ע"כ. ובזה מתישב המדרש וקצרתי למבין מדעתו.

כהודאת יחס שאליו הסחורה אזלה לו [איזט זיא איהם צוגעשלאגען] אולם לפ"ז עיקר חסר מן הספר, הסחורה. ועוד סחורה ל"נ והראוי אוזלה. ועל דעתי הפשוט אוזל לו כמו הלך לו, ושיעורו כ"ז שהקונה בחנות המוכר רע רע יאמר על הסחורה כדי שיקנה בזול, ואוזל לו ר"ל ותיכף שיוצא משם יתהלל בקנינו. וקרוב לזה פירוש הרא"בע שם. ויתורגם בלשון אשכנזי [האט ער דאז געוועלב פערלאססען, ריהמט ער זיך דעם קויפֿעס], ועוד מצינו לשון אזילה בתרגום לענין הליכה במהירות פחז כמים [בראשית מ"ט ד'] ת"א אזלתא לקבל אפך הא כמיא תרגומו פחז הלכת במהירות. אולם טעם מלות לקבל אפך מי יתן ואביכהו? ורחוק לומר, שהלך נגד עצמו כמו המים הפנים אל פנים. והנראה שטעות נפל בדפוס ונ"ל אבך בבי"ת וכוונתו שמתוך מהירות הלב הלך נגד רצון אביו. ודעת אונקלס לתרגמו ע"פי הדרש שחטא בבלבולו יצועי אביו, והוא דעת ר"א ור"י (בשבת כ"ה ע"ב). וידוע שאונקלס קבל תרגומו מפי התנאים האלו. וי"בע שתרגם ארום אתחשב לך כאלו עלתה לאיתא וכו' כלומר שלא חטא אלא שנחשב לו כאלו חטא תרגם ע"פי ר"ג שם ע"ש. ויונתן בן עוזיאל מתלמידי הלל הזקן ור"ג מבית הלל. ובביאורי על תרגומי התורה הארכתי בזה יותר. והאה גם זה חדש שלא העיר אחד ממפרשי תורה על ת"א להבין תרגום לקבל אפך.

עגלה משלשת [שם ט"ו ט'] ת"א עגלין תלתא כן הנוסחא ברוב הספרים ובאיזה מהן מצאתי תלתי. והנוסחא תלתא ישרה. וכוונת התרגום כפירוש רש"י שלשה עגלים כמו שלשה פרים וכו' ותלתא מספר יסודי [דרייא] והנה מלת משלשת תאר, והיה ראוי לפ"ז בתרגום מתלתלא תאר מגזרת מרובעים [לוח הפעלים גזרת דקדק] והפעיל כמצא ממנו ושלשת ת"י ותלתלת [דברי' י"ט ג'] אולם לפ"ז תוכל לפתרו בת שלש שנים ות"א לא רצה בזה מטעם שכתב הר"דק בשרשים שאין לומר בת שלש שנים כי בת שלש שנים תקרא פרה, לכן תרגמו תלתא שבודאי אין פתרונו אלא שלשה פרים. אולם יונתן תרגם בר תלת שנין. ומצאנו בלשון חכמים עביד להו עגלא תלתא [שבת קל"ו ע"א] פירשו תוס' כמו שלישים על כלם וכמו עגלה משלשת פירוש בריא וטוב. ואין לומר שת"א על כונה זאת שהיא בריא וטוב דהא מתורגם עגלה, שהיא יחידה בעברית עגלין בל"ר ואם יהיה תאר לבריאים וטובים

כ"ל

צ"ל **תליתאין**. עוד אמרו, [פסחים כ"ח:] רב יוסף ביומא דעלרתא עבדי ליה עגלא תלתאי פירש"י שליסי לבטן ע"כ. ואנא לא ידענא הנקוד ואולי הקריאה תלתא. והכלל לשון תרגום לחוד ולשון תלמוד לחוד. ועוד שנו חכמים בלשון המשנה [פרה פ"א מ"א] א"ר יהושע בן לוי, לא שמעתי אלא שלשית. אמרו לו מה הלשון שלשית? אמר להם כך שמעתי סתם. אמר בן עזאי אני אפרש אם אומר שלשית לאחרות במנין, כשאתה אומר שלשית בת שלש שנים ע"כ לה"מ. פירש הר"ש לשון שלשית משמע פרה שיש בה שלשה דברים כגון זו שהיא בת שלש שנים ע"כ. וכתב התוי"ט וז"ל נראה דגרסינן שלשת בלי שום יו"ד ותהיה הקריאה **שְׁלֹשֶׁת** בשבא וחולם כמו שלשת ימים, שהיתה היא שלשה כך זו ספרה משלשת בעצמה בשלשה דברים שנה. אלא שלפ"ז, מה זו שאלה שאלו, מה הלשון שלשת? הרי הלשון ידוע ומפורסם מן הכתוב. לכן בידעת הספר נכונה דגרסינן ביו"ד אחר שי"ן שנייה. ומצאתי בכ"י בסגול קמץ ולרי ובנוסחת מהר"ם מנוקד חירק ולרי וחירק [שלשת] ע"כ התוי"ט, ודבריו תמוהים, הלא שלשת ימים בא בסמיכות כמו ששת ימים ושבעת ימים וידועים דברי רש"י בזה בתורה. ואיך יעלה על דעת איש לומר שהקריאה במשנה שלשת בלי סמוך והוראתו משלשת, שאין לו דמיון ושווי עם שלשת ואף אם נאמר כי הכוונה אחת אם נאמר שלשה אנשים ביחס הנפרד או שלשת אנשים (תל"ע פ"ט § קל"א) עכ"פ לא יתכן לבוא שם המספר בלי הנספר. ובמשניות מנוקדות הנדפס בויניציאה מצאתי הנקוד לא שמעתי אלא שלשית בשבא וקמץ ויו"ד חירק וכשאתה אומר שלישית בת שלש שנים ע"כ. והגרסא הזאת משונה מכלן כי איה איפוא מצאנו במקראות שלשית ומה פתרונו? ובכ"הג לא יתכן לומר לשון חכמים לחוד כי הם לא המציאו נקודות חדשות כנגד כלל הדקדוק להיות משולל הבנה, ושנו לשונם במלות ומשקלים ע"פי סברתם מלשונות אחרות כאשר אבאר במ"א אי"ה. ועוד אם אמרו שלשית איך יאמר לאחרות במנין הלא לזה השמוש שלשה בכל המשניות? והנראה לי בגרסת המשנה, לא שמעתי אלא שלשית בשבא וחיריק ויו"ד חרוקה. אמרו לו מה הלשון שלשית? כלומר פרש דצריך אם שלשית לאחרות במנין [דיא דריטטע] או שלשית, שהיא משלשת בשנים? [דרייאיעהריג] אמר בן עזאי אני אפרש אם אומר אתה שלישית בשני יוד"ין בודאי אין משמעתו אלא אחרות במנין, וכשאתה אומר שלשית ביו"ד אחת תהיה משמעתו שלשית בקמ"ן ושני

חירוקים

Digitized by Google

מדוקים ומשמע פרה שהיא במעלת ג' שנים. כמו וכל בשליש [ישעי' מ' י"ב] ודמעות שָׁלִיש [תהלים פ' ו'] בשמחה ובשלשים [ש"א י"ח ו'] כלם תארים להוראת השלישי במעלה. ואם דעתי לשנות עוד הנקודה ולהניע הנח אפשר לפרש באופן אחר. לא שמעתי אלא שלישית לאחדות במנין, וכשאתה אומר, שְׁלִישִׁית היו"ד השניה נעה בת שלש שנים כמו עגלה שלישיה [ישעי' ט"ו ה'] וחלוף ה"א בת"יו יתכן בלשון חכמים. והגרסא כראה בעיני יותר נכונה והבוחר יבחר. והנה עברתי חוק הפרשה לבאר דברי חכמים ברוך שבחר בהם ובמשנתם!

והוא כֹּהֵן לאל עליון [בראשית י"ד י"ח] והוא מְשַׁמֵּשׁ.

כן הגרסא הנכונה בכל הספרים המדויקים ורק באחד מהם מצאתי והוא כָּהִין. וזה לשון המתורגמן בשרש כהן. כל הפעלים מלשון כהונה מתורגמים בלשון שמוש כמו וְכִהֵן לי [שמות ט' א'] וִישַׁמֵּשׁ, לְכַהֵן [ויקר' י"ו ל"ב] לְשַׁמָּשָׁא וכן והוא כֹּהֵן לאל עליון והוא מְשַׁמֵּשׁ ע"כ והמתורגמן כדאי לסמוך עליו. ועוד הביא בשרש זה כל כהן דע"ז מתורגם כומר אבל כל כהן מזרע אהרן מתורגם בלשנא כַּהֲנָא. ומ"ש לי לְכַהֵן [ש"א ב' כ"ח] למהוי כָּהִין וכל שאר לשנא כהן מתורגם כַּהֲנָא. כמו מנחת כַּהֲנָא [ויקרא ו' ד'] עכ"ל. והנה המתורגמן לא ברר הדברים היטב והענין כך. כָּהִין הוא בינוני וענינו עובד אלהים בקדש בלי יחוס ומשפחת הכהונה [ער פערריכטעט דען דינסט אים הייליגטהום] כהנא שם תואר למשרת בעבודת אלהים ועומד תמיד על משמרתו לשרת בקדש [פריסטער] כי הוא ממשפחת הכהונה. ואין הפרש בין כהן הדיוט לכהן גדול, ובין כֹּהֵן בלי ה"א הידיעה ובין הַכֹּהֵן בה"א הידיעה שמתורגם תמיד כַּהֲנָא באל"ף כדרך המתרגם ברוב השמות. והשתכל בפסוק ואסף איש טהור [במדבר י"ט ט'] תיב"ע ויכנוש גבר כָּהִין. כוונתו על איש זר שמוכן לעבודת אסיפת אפר הפרה שכשרה בזר, (פרה פ"ד מ"ג ופרק ה' מ"ד).

וזאת לך לדעת כי בזה מובדל לשון ארמית מלשון עברית, שבלשון עברית הבינוני [געגענווערטיגע צייט] משמש גם לתואר כידוע למדקדקים, כמו כֹּהֵן, רוֹעֶה, רוֹצֵחַ, שׂוֹנֵא, שׁוֹכֵר, וכיוצא

בהם, אולם בלשון ארמית הבינוני משמש לפעולה הנעשית בזמן הוה ולתאר משקל אחד ולרוב משקל פְּעָלָא כמו גַּנָּבָא. הבינוני כָּהֵין [ער דיענט] כַּהֲנָא [פריסטער], רָעֵי [ער ווידעט] רַעְיָא [הירט] קָטִיל [ער מאָרדעט] קְטוֹלָא [מערדער] סָנֵי [ער האססט] סַנְאָה [פיינד] נָטֵר [ער היטעט] נַטְרָא [היטער, וועכטער] או מְנַטְּרָא. וכן רבים. ושמור זה הכלל כי חדש הוא שלא העירו עליו חכמי עמים בספריהם. והנה בתרגום ירושלמי הוה כָּהֵין עילאה כלומר בינוני לאותה הזמן בלבד, ותיב"ע בפירושו בהאי זמנא הוה משמש כוון למאמר חז"ל והוא כהן, הוא כהן ואין זרעו כהן. [נדרים ל"ב ב'].

וירד על הַפְּגָרִים [בראשית ט"ו י"א] ת"א כנוסחא שלפנינו בחומש הרמב"ן ובמקראות גדולות פַּלְגַיָּא וברש"י על הפגרים על הבתרים ס"א הפגרים מתרגמינן פוגליא אלא מתוך שהורגלו לתרגם אים בתרך ויהב פלגיא נתחלף להם פגליא לפלגיא ותרגם הפגרים פלגיא והמתרגם כן טועה שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגומו פלגיא ופגרים תרגומו פגליא לשון פגול הוא לשון פגר ע"כ בחומש תולאות חיים. והנה אמת הדבר, פגר תרגום פגול. פֶּגֶר מחנה פלשתים [ש"א י"ז מ"ו] פִּגּוּל. אכן אחרי שתאמו בתרגום ירושלמי וַיְבַתֵּר וּפְסַג פְּגָרִים פַּסְגַיָּא, הרי נראה שתרגם בתרים ופגרים בענין אחד, וא"כ גם בת"א כן ונסתרו דברי רש"י בס"א. אבל צריך להבין הטעם הלא תרגם אונקלס וּפִגְרֵיכֶם אַתֶּם יפלו [במדבר י"ד ל"ב] וּפִגְרֵיכוֹן מדוע שנה פה ותרגם פלגיא? ויש לתת טעם. פגרים הם המתים השלמים בגופם [לייבען] תרגם פגרים ולכן בספר במדבר תרגם ופגריכון, אבל פגרים ע"ד השאלה לאברים מנותחים, נקראו כן מפני שנשתנו מצורתם. (כמו שבעברית נופל כל שרש פגר על השתנות הצורה ורפיון כח כמו אשר פִּגְּרוּ מלכת [ש"א ל' כ"א]) תרגם פלגיא כלומר חלקים. וזאת מחזיק המוסחא דכאן פַּלְגַיָּא.

אשר עָבַר בֵּין הגזרים [שם שם י"ז] ת"א כנוסחת רוב החומשים דְּעַבְרָא. ואין זה נכון. שהמתורגמן הביא בשם עבר, רוב לשון העברה קרוב ללשון עברי, ויש מהם מתורגם בלשון עדאה

וכן בדניאל עזרא ונחמי' לא נמצא העברה רק בלשון עדאה. ובאשר עדא הוא לשון העברה התרגום דומה לעברי ומעטים מתורגמים לשון עדא כמו עָבַר בין הגזרים, דִי עֲדָא. וכן הביא רש"י לא עָדָה עליו שחל [איוב כ"ח ח'] לא עבר כמדתרגמינן אשר עבר בין הגזרים דִי עֲדָא. הרי ששני גדולים רש"י והמתורגמן העידו שהגרסא היה לפניהם די עֲדָא. ורק המגיהים אשר לא ידעו פתרון המלה שלחו בו יד והגיהו דעברא. וכמוהו נפל טעות בדפוס בפסוק וחרב לא תעבור בארצכם [ויקרא כ"ו ו'] ת"א לא יְעִידוּן דקטלון בחרבא בדלי"ת כשרשו עדא וענינו העברה. והמגיהים אשר לא ידעו רק שענינו הסרה במלאם: והענן סָר [במדב' י"ב י'] ועגלא עדא, הוקשה להם התרגום לא יעידון כי יהיה ח"ו קללה תחת ברכה לכן העבירו על רוחם הקלר להחליף הדלי"ת ברי"ש ולהליג יְעִירוּן מענין התעוררות וזה אין לו שחר. וכן עשה הגאון בעל קרבן נתנאל ז"ל בסוף ספרו מפני שהוקשה לו פתרון המלה והעיד שמצא בחומש אחד יעירון ברי"ש. אולם ברוב הספרים שלנו כתוב לא יעידון בדלי"ת כראוי *) ויש להעיר על הנקודה שראוי להיות יֶעְדּוּן. כי הוא מן הקל. וגם בבנין אַפְעֵל אין הפרש בנקודה ותמיד תבא האית"ן בפתח מפני העי"ן הגרונית וכמו שאין הבדל בין וַיַּעַל מן הקל ובין וַיַּעַל בהפעיל. כן אין הבדל בנקודה בין לא יָסוּר [בראשי' מ"ט י'] ובין לא יָסִיר ששניהם יַעְדֵּי. ואם שמצאנו בתלמוד [ר"ה דף י"ח ע"ב] בעשרים ותמניא באדר אתא בשורתא טובתא ליהודאי דלא יעידון מן אוריתא גם שם הנקוד ביו"ד אינה נכון וראוי להיות יעדון אלא שלשון תרגום לחוד

---

*) שמעתי מפי אחי מורי ואלופי, הרב החכם הכולל המפורסם מוהר"ר ברוך ז"ל שאמר: אפשר שאונקלס בתרגום לא יעידון, כוון לכלול גם הדרש אפילו חרב של שלום וכו' כי מלת יעדא בארמית נופל על שלל ובזה כמו את שְׁלַל אויביך [דברים כ' י"ד] ית עֲדָאת וכן רבות. והפעל לא יעידון מגזרה זאת כלומר לא ישללו ולא יבוזו, כי כן מנהג אנשי צבא העוברים תוך ארצות למלחמה על שונאיהם ומדינה אחרת אע"פ שיש להם ברית שלום עם הארצות שעוברים שם בכ"ז לא ימשלו ברוחם ואין מעצור להם לקחת בחזקה מאכלים ומשקים, והבטיחה התורה ע"ז שלא יעבור אפילו חרב של שלום; לשלול שלל ולבוז בז. ודפ"חח ושפתים ישק, ינוח שלום ינוח על משכבו. —

לחוד ולשון חכמים לחוד. ובענין זה שגה מאוד הרב המבאר החכם דמב"מן בספר נתיבות השלום בביאורו לפסוק לא יָמִישׁ [שמו' י"ג כ"ב] שכתב שם ח"ל, לא ימיש, פעל יוצא ענין הסרה. כי השם הנזכר למעלה לא המיש העמודים לפני העם וכן ת"א לא יַעְדֵּי לא יסיר וכן תרגום אשכנזי, ואולם מלאכנו לא יָמִישׁ מתוך האוהל [לקמן ל"ב י"א] הוא פועל עומד לכן תרגמו לא עָדֵי עכ"ל. הבין הרמב"מן [שהוא המבאר ספר שמות] לא יַעְדֵּי הוא מבנין אַפְעֵל יוצא לשני, והוא באמת מב"הק עומד כי אין חילוק בין הקל והאַפְעֵל בנקודה. ובפסוק דלקמן תרגם אונקלס לא עֲדִי לא מפני שהוא עומד לבד אלא מפני שהוא העבר, ודעת אונקלס במלת ימיש שהוא עתיד במקום עבר ובעבר יש הבדל שבאַפְעֵל העבר באל"ף אַעְדִּי ובקל בלי אל"ף עֲדָא או עֲדִי. וכן תיב"ע לא זָיֵיע מלשון זוע כמו מן חוב חַיָּב מן דוג דַּיָּג מן דון דַּיָּן. והרב המבאר ז"ל בבקשת המחילה מאת עפר מתכבו, טעה בזה וכן רוב פעמים בדקדוק לשון ארמית כי לא ידע דרכיה.*)

הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי [שם ט"ז י"ג] ת"א אף הָכָא שְׁרִיתִי חָזְיָא בָּתַר דְּאִתְגְּלִי לִי, כך הנוסחא ברוב הספרים. ויש ספרים מצאתי נוסחא אחרת הַבְרַם הָכָא שְׁרִיתִי. והנוסחא הזאת נראה לי יותר, שהיא מכוונת אל העברית, בדרך בתמיהה, כהוראת ה"א בחטף פתח במלת הֲגַם. ושיעור הפסוק. האם התחלתי עתה לראות מלאכים, אחרי שרגילה הייתי לראות אותם בביתו של אברהם? כקבלת פירוש רש"י. ותרגום שריתי לשון תחלה. כי כל לשון תחלה מתורגם שרה. אמנם לגרסא שלפנינו התרגום בקיימת ולא בתמיהה. ומלבד שהוא נגד העברית אין לו שחר. כי מה טעם יש בזה, אמרי אף הכא התחלתי לראות מלאכים אחרי. שכבר נראה לי. ואם יאמר האומר, שריתי פה מלשון שכינה כי פעל שכן מתורגם ב"כ שרה

---

*) העורך בערך ע"ד ח' הביא דכתיב נעורים (ישעיה נ"א כ"ב) תרגומו בזוק נְעִדַן והוסיף בניתן ענין קיבוץ לזה תרגום לא יסורו ממנו לא יעידון עכ"ל ודברי כרגים שענין העברה והסרה נרדפים כי העובר ממקומו סר ממנו בתוך המקום סר מן המקום שהיה.

Digitized by Google

שדה, ועניינו שהחזיק שורה עלי, אחרי שנתגלה לי, לא יתכן פְּדִיתִי בת"ב. ועוד קשה לי מלת חֲזָיָא בשתי נוסחאות, שהוא תאר או בינוני פעול לנקבה. ודאוי חֵזוּן שם דבר. ואולי יאמרו המשיבים, פְּדִיתִי מלשון ראיה והבטה, גם זה לא יתכן שפעל שור איני בתרגום ותרגום אֲשׁוּרֶנּוּ [במדבר כ"ד י"ז.] סְכִיתֵהּ. סוף כל דבר התרגום הזה בשתי נוסחאות לא ימלט מהיות שבוש ומן דמתרגם לי הא מוזנא מנא לבי מוסתא! הִמּוֹל לכם [שם י"ז יו"ד] ת"א לְמִגְזַר וכן נכון ואע"פי שאינו מכוון אל משקל העברית; כי בעברית הִמּוֹל הוא המקור מבנין נפעל מגזרת מ ו ל והיה ראוי לְאִתְגְּזָרָא [אִתְפְּעֵל המכוון אל הנפעל] וּנְמַלְתֶּם [שם י"א] וְתִגְזְרוּן. הקל בעתיד עם וי"ו החבור כדרך המתרגם כשבא בעברית וי"ו המהפך עבר לעתיד ועתיד לעבר שישמש בשניהם בפעל עבר ועתיד ומוסיף עליהם וי"ו שבאית והוא מכוון אל ונמלתם שפרשו כמ"ל והו"ו וי"ו המהפך עבר לעתיד. וטרם אבוא לבאר התרגומים הבאים עוד בפרשה זאת בחלופי נוסחאותיהם אשימה מגמת פני לבאר דברי רש"י בפסוק הזה כי סתומים הם בהשקפה ראשונה. וזה לשון רש"י: שם ונמלתם כמו ומלתם והנ"ון בו יתירה ליסוד הנופל לפרקים כגון נ' של נושך ונו"ן של נושא ונמלתם כמו ונשאתם אבל ימול לשון יפעל כמו יַעֲשֶׂה יֹאכַל ע"כ ועיין באר רחובות שבאר דברי רש"י אך לא כראוי, ואני אתן לך כלל בדברי רש"י אשר יאיר לך נתיב בכל פירושו בענין דקדוק הלשון. דע כי רש"י ז"ל העתיק רוב דבריו ממחברת מ נ ח ם ב ן ס ר ו ק, שחבר אחד מן הקדמונים על שרשי לשון עברית ולא נדפס מימיו, והיא בכתב יד אצלי נעתק לפני שנים רבות מכתיבת יד המונחת בביבליאטהעקא בעיר המלוכה וויען. ורש"י הולך בעקבות מנחם ברוב דבריו ומזכיר לפעמים את שמו עליו, והרבה פעמים בכל תנ"ך יביא דעתו בלי קריאת שמו. והמחבר מנחם בן סרוק תפס דעת בעלי ה א ח ד י י ם, ה ש נ י י ם, ה ש ל י ש י י ם, ה ר ב ע י י ם, ו ה ח מ ש י י ם, ר"ל שיש אות א ח ת או ש ת י י ם, או ש ל ש ה, או א ר ב ע ה וחמשה בתבה: שהן י ס ו ד השרש. ודקדקתי במלותי שאמרתי שהן י ס ו ד השרש. כי לא רבים יחכמו, ויאמינו שבעלי א ח ד י י ם ו ש נ י י ם נוטים מדעת המדקדקים שיסדו לכל תבה שלשה אותיות שרשיות ולא פחות, ולא כן. שגם מנחם והנלוים אליו מודים שיש לכל תבה שם בשלשה אותיות שרשיות, אמנם דעתם, שיש באיזה תיבות והן החסרים והנחים רק אחד

או

או שנים מאותיות השרשיות הנראות בתיבה.
שנראות בתבה יקראו להן שמותן יסוד התיבה. ובהיותן
על עיקר פתרון המלה. וע"ז הקימו בניינם שאותן התיבות
אותיות שרשיות שהן יסוד התבה דומות בעניינם ובהוראתם
שהן נפרדות בגזרתן. ואם אעתיק לפניך דברי מנחם בזה
משכיל. והמקום פה צר. לכן לא אביא רק איזה שרשים
לפירש רש"י שממנו תועלת ויספיק לך להקיש על השאר כי בעל נפש
הביא מנחם במחברת מל ויחלק לארבעה מחלקות: ה"א תדם. ומל ה'
אלהיך [דברים ל' ו'] בהמלו בשר ערלתו [בראשית י"ז כ"ד] ימל קצירו
[איוב י"ח ט"ז] וקטפת מלילות [דברים כ"ג כ"ו] ענין גזרה הם.
[אבשניידען בעשניידען] ע"כ. ועיניך הרואות שלא הבדיל בענין בין
הפעלים שגזרתם כע"ו מול בערלה, ואותם שגזרתם מגזרת הכפולים
מלילות קציר; וחברם יחד למחלקה אחת להיותם מן השניים ר"ל
מהתיבות שיסוד ב' אותיות השרש נראות בתיבת מל.
ושניהם נרדף. גזרה וחתוך, כריתה וקצירה. וכמוהו הביא מחברת
שך במחלקה אחת וישכו המים [בראשית ח' א'] כשך חמת המלך
[אסתר ב' א'] ענין נחה, ובמחלקה השנית ישוך כשך יקושים [ירמי' ה' כ"ו]
אם ישך הנחש [קהלת י' י"א] לא תשיך לאחיך [דברים כ"ג כ'] אע"פי שגזרת
המחלקה הראשונה מן הכפולים וגזרת המחלקה השנית מן החסרים
חברם במחברת אחת לפי שאותיות השרש הנראות בהן הן שך
והוא יסוד התבה. משרש נשא הביא במחברת שא כל אותם
הפעלים ששתי אותיות השרשיות נראות ליסוד התבה. משרש נפל, פל,
מן נדר, דר, ומן נגש, גש, לפי שנוני"ן נופלות בעתיד ובמקור ואינן
נראין בתיבה רק השתי אותיות פל, דר, גש, הנקראות יסוד התיבה.
וכן בגזרות הנחים שוב במחברת שב, קום במחברת קם. לפי שהו"ו
תחסר לרוב מן הכתב ונחה בת"ב שלפניה ונותר רק יסוד התבה, ושנים
באו אל התבה. כן דעת מנחם בן סרוק וכל הנמשכים אחריו מבעלי
האחדיים והשניים, וכלם מודים ששלש אותיות השרש לא יגרע. אבל
לפי שיחסרו מן המלה, לכן רק לאותן הנראות בתבה יקרא יסוד
התבה. ולכן תמצא בדברי רש"י תמיד המלות יסוד התבה ולא
שרש לכוונה זאת שבארנו ולא לכוונה אחרת *) ועי"ז יתבארו דברי רש"י
כנ"ל.

---

*) לפי הוראה זאת אין שום מחלוקת בין המדקדקים, כי גם אותם שרופי
דעת שאין לתבה פחות משלשה אותיות בשרש, מודים לנעות אחרי

בכ"מ כי לרוב לקוחים ממחברת מנחם. וכן בפסוק שלפנינו בנה יסודו
על דברי מנחם שהעתקתי וכוונתו שיש שרשים משתי גזרות כמו, מול,
אבל בשניהם יסוד ועיקר התבה שאותיותיהן נראות מל ולפיכך ענינם
אחד. ומה שכתוב ונמלתם הנ"ון יתירה, אין רצונו לומר שהיא נוספת כמו
שטעו רבים כ"א שנראה יותר על יסוד התבה שהיא מ ל, והוא
יסוד הנופל לפעמים. ר"ל אינו נראה בכתב כמו נו"ן של נושך ונו"ן של
נושא שיסוד התבה הנראה תמיד הן שא שך והנו"ן נופלת מן התבה
אע"פי שהיא שרשית ע"כ. והשאר מדברי רש"י יובן מאליו. ואם אמנם
המבינים ידעו כל זאת זולת אריכות, הוצרכתי לכך להוציא הטעות מלב
אותם החושבים שבכ"מ שהביא רש"י יסוד התבה דעתו על השרש וסובר
שהם רק שתי אותיות שרשיות*)

ומעתה

שהאותיות הנראות בתיבה ליסוד, הן העומדים בעניהם נשען עיקר פתרון
המלה; כי הלא תמצאנו יעב, עוב, יגן והגן, סוג, סרר, דוש, דמם, דכה,
מרה, מרר, יקש נקש, ירש רוש, וכן רבים אין מספר שהן מגזרות נפרדות והן דומות
בפתרונן לפי שיסוד התבה נראית. [ואם יזכני ה' להוציא מחברת מנחם בן סרוק
עם ההערות שכתבתי על כל שרש ושרש, ארחיב הדבור בזה] והנה מתוך תרגומי
אונקלס ויונתן נראה שגם הם נמשכים אחרי בעל יסוד התיבה לתרגם המלה
על פיהם כשהוא נאות לפי המשך הענין. ואביא לך אחת לדוגמא מן סדר
השבוע שאנו כותבים בו הקונטרס הזה. השמר לך פן תנקש [דברים י"ב ל']
דלמא תתקל, כי לשון יקש ונקש אחד הם ביסוד התבה קש
וגם פתרונם שוה כשלון וכל לשון מקש מתורגם תמיד תקלה. ובאמת השיב
רש"י על אונקלס ונטה כאן מדרך יסוד התבה. ואעתיק עוד אחד. שהעירני
עליו ידידי הרבני החכם השלם מוה"רר ישכר בער שלעזינגער נ"י שכתב לי
באגרתו: בכ"מ בתורה שכתוב ובמוראים או במורא ת"א ובחזונין
ובחזווא הרי שהוא חשב שרשו ראה מגל"ה, אולם כ"מ שנאמר מוראכם
ומוראכם או פחדכם ומוראכם תרגם ואימתכון מלשון ירא. והוא
ראיה שאונקלס חשב ככל הקדמונים שכל השרשים אשר א' מאותיות השרש נח או
נחסר לגזרה אחת יהיה החסר בראשיתו בתכליתו או באמצעיתו עכ"ל ויפה
כוון החכם הנ"ל וקלת וזה כבר קדמהו הרב דון אברבנאל בספרו זבח פסח
שהביא וז"ל: המתרגם אונקלס יראה שעשה מורא מלשון מראה ירמוז למראות
השם שראו במצרים עכ"ד. ואחרי בינותי באונקלס שתרגם הפעל מלשון ירא
דחל, אמרתי ההבדל בין יראת עונש דחלה ובזה כוון פחדכם ומוראכם, אימתכם
ומוראכם אימה, ויראת הכבוד הגדולה וההתרוממות כמו אל גדול ונורא
[דברים ז' כ"א] דחילא וכן בכ"מ.

*) אחרי כתבי זאת מצאתי בהערה 8 לענין פיוטי הקליר שחבר ידידי הרב
המאה"ג החכם המפורסם מוהר"של ראפאפארט נ"י הנדפס בב"ע שנת תק"ץ
שהביא דעת החכם המפורסם כ"ו הײדענהיים בפירושו על התורה [אשר

ומעתה נבוא לבאר התרגומים. כל לשון נמל ומול מתורגם בלשון גזר ובשני בניינים, הקל והאתפעל. בן שמונת ימים ימול לכם יגזר לכון בנ"הק, כן הנוסחא הנכונה בכל החומשים המוגהים וביש ספרים יתגזר כפירוש רש"י שהוא הנפעל מגזרת מול מ"מ יש לסמוך על הספרים המוגהים שהנוסחא בקל יגזר. ואולי כוונת האונקלוס למה שכתב המבאר שהצווי בפרט לאברהם שימול את אנשי ביתו וכו'. וערל זכר אשר לא ימול [שם י"ז י"ד] דלא יגזר. זאת הנוסחא ג"כ בחומשים אלו ובשאר חומשים יתגזר והיא בודאי משובשת כי ימול לשון יפעל כמו ידור ושב אל הפועל שהמעשה עליו לא אל הגוף הנפעל [עיין המבאר]. אכן וביום השמיני ימול בשר ערלתו [ויקרא י"ב ג'] יתגזר בבנין אתפעל, לפי שלא הוזכר כלל שם הפועל ושב על בשר ערלתו*) בעצם היום הזה [שם שם כ"ו] ת"א בכרן כן הנוסחא הנכונה בכ"ף ורי"ש. ובאיזה ספרים בדל"ת בכדן. והמתורגמן הביא ג"כ ברי"ש. והביא הרמב"ן בפרשת אמור: וכן יאמר אונקלס בקרן יומא הדין [בק"וף] בקרני של יום ובלשון חכמים משלש את הקרן ואת החומש. ויש גורסין בכרן בכ"ף והכל אחד כי בכתוב קובע וכובע שווים עכ"ל בקצרה

לא ראיתי מעודי] כי רש"י תפס עיקרית יסוד י"ב אותיות נראות והיא כדעתי ושמחתי שכוונתי לדעת החכם הנ"ל. אמנם מה שהוא מכוון בדברי רש"י לבד אני אומר מכל כת המדקדקים האחרים והבאים ובראשם הקדמוני מנחם בן סרוק שהעתיק רש"י דבריו ומחזיק בהם תמיד· ומן הפייטנים אין לשאת ראיה ולא להוציא ממנה כלל אלא מי הם נוטים, כי אף אם שרי תורה, ובעלי לשון היו, לא שמרו דרכי דקדוק הלשון, ועברו חק רשיון החירות בנחות שמליצה להשתמש בהשקלים יחוסים ונטיות כפי העולה על רוחם וכאשר צריכים לחרוז לכנו שהכניסו בפיוטיהם רצונים, חרונים, אהרונים, ועוד אדבר מזה יותר במקום אחר.

*) יונתן בן עוזיאל תרגם שם וביומא תמינאי תשתרי. ובהא יתגזר בשר ערלתיה. פירש האשה מותרת לבעלה ע"י טבילה ביום השמיני. והוכרח לכך מפני האזהרה במלת השמיני שהוא מפסיק ולכן הסב על שלבעלה שהיא טמאה שבעת ימים וכן ביום השמיני מותרת, וימול ערלתו ענין בפני עצמו ומוסף על בן זכר. מה ראיה לנגינות וטעמים שהיו מימות קדם. ובמה הארכתי בזה במ"ת. אמנם לפ"ז אינה ראיה למילה שהיא ביום השמיני, ונפקא לדעת יב"ע מפסוק וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים כדאיתא במדרש תנחומא פ' תזריע קטן לכמה נמול כך שנו רבותינו קטן נמול לשמונה מה טעם? בשם שנמול יצחק אבינו ע"כ. ובזה מתיישב המדרש וקצרתי לתמוה מדעתו.

בקלרה. והנה רש"י בכתוב בעצם היום הזה בא נח [שם ז׳ י"ג] הביא: למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אלו אנו רואים אותו נכנס לתבה אנו שוברין והורגין אותו, אמר הקב"ה אני מכניסו לעיני כלם ונראה דבר מי יקום ע"כ. נראה שרש"י פתר בעצם היום הזה בטוהרו של יום מענין כעצם השמים לטוהר. ותלת קרן ג"כ אור וקרנים מידו לו, קרן אור פניו, ויהיה נוסחת הרמ"בן בקו"ף מיוסדת. אולם בערוך פירש בכרן מלה יונית עת וזמן.

יהודה בן יונה לבית ייטלש

התרת השאלה בנוסח התרגום

בבכורי העתים שנת תק"פט לד 39 העירותי על הנוסח בתרגום דְמוֹקְדִין קטמה (ויקרא א׳ ג׳) שאין לו הבנה כלל ושבוש נגד גמרא ערוכה ע"ש. וע"ז השיב לי באגרתו היקרה גבר חכם בעוז, איש תבונה ויקר רוח, מגדולי מחקרי הלשון ודובבי לחות, ידידי מעלת החכם השלם מה"רר שמואל דוד לוצאטי נ"י הנודע ממכתביו היקרים במחברת בכורי העתים לשם ולתפארת ולתהלה. שמצא בחומש דפוס לסבונא שנת רנ"א חומש יקר מאוד, הנוסח דְמוֹשְׁדִין בקטמא בשי"ן. ועוד חפש החכם הנ"ל ומצא ספר אסיפת חלופי הנוסחאות אשר קבץ החכם הנולדי Samuel Le • Clerce ושם ג"כ דמושדין בשי"ן, והנוסח נראה להחכם הנ"ל הנכון והישר. וכן נראה לי והוא באמת, כי שְׁפַךְ הַדֶּשֶׁן (שם ד׳ י"ב) מתורגם מֵישַׁד קטמא. וכל לשון לשפיכה מתורגם בלשון זה. וגזרתו אשד מנח"פא והולך במקור ע"ד נח"פי כמו שבארתו בחלופי הנוסחאות בפעל אזל, יזל (ב"ע לשנה זו) והמתורגמן טעה מאד שהביאו בשרש שדא, והחליפו בפעל ש ד א שהביא אחד זה במקום והוא ענין השלכה. וזהו ההבדל, שפיכה (אויזשיטטען) גזרתו אשד. השלכה (ווערפען) גזרתו שדא. ועוד אדבר מזה, בפרשה. ומושְׁדִין קטמא מבנין אַפְעֵל*) וכן יש לתקן הנוסח הישן

המשובש

*) כ"ז בתרגום אונקלס אולם ביב"ע נמצאה גזרת ש ד ה גם להוראת שפיכת הדם כמו ובערת דם הנקי מישראל (דברים י"ט י"ג) ותפלון שְׁדַיֵי דם זכאי. וכן לא

המשובח בכל החומשים הנדפסים לעתיד. ותודות רב אשלמה כנגד כל עמל ידידי החכם הנ"ל, שחפש ודרש ויגע למצוא הנוסח הישר ועשה עמי אות לטובה בהודעתו לזכות בה את הרבים.

יהודה בן־יונה לבית ייטלש.

הערה בדברי תרגום אשכנזי על התורה
בספר נתיבות השלום להרמב"מן ז"ל.

שלשה פעמים כתוב בתורה **לא תבשל גדי בחלב אמו,** ובשני פעמים פ' משפטים ופ' כי תשא העתיק הרמב"מן ז"ל אלת ג ד י יונגעם פיה, כפתרון המלה לפי פירש"י גדי אף עגל וכבש בכלל

יכפר. הגם שכן זה בו אם נשא שמנו (במדבר ל"ג ל"ג) דְּאִשְׁתְּדֵי גם אלהן בְּשַׁדְיוּת אדם דאתן שַׁדְיָיה. ומדי עסקי בענין זה לא אחדל להעמיק עיני הקורא על התרגום אונקלס בפסוק ובעלת דם הנקי (שם) ותשלי אַשְׁדֵי דם זַכָּאִי. מלת אשדי הוא אחד ר"ל שופך. וכן ניע"ע שדיי. והעד שׁוֹפְכוֹ (שם) ת"א אַשְׁדֵיה וי"ע שַׁדְיֵיה. ואם מן הראוי להיות שם מופשט שתיכות דם, דא"כ בחוי להיות מֵישַׁד כמו בשפך הדם. או שַׁדְיוּת כמו בְּשַׁדְיוּת ביב"ע. ולא נמצא משקלו לשם מופשט באופן זה בתרגומים. ולא ידעתי על מי סמך המגיה לספר דברים שכתב שם דם הנקי שפיכות דם הנקי וכן פ"ם ר"ל תרגם חשבתי כי תרגום אונקלס לא כראה זאת. והנה דעת התרגום, שאמה התורה לבער הרואה שופך דם הנקי כלומר דם של נקי כתרגומו דם זַכָּאִי שהוא שם התואר ובכית תרגום של נָקִי זַכָּאִי. ואם יהיה טעמו נקי תאר לדם נ"ל דם זַכֵּי ויתורגם לפ"ז רשן בלום שער גיבער דעם אונשולדיג געבארדעטען אויז ישראל וועגצורייםען. ומי יתן שהמגיהים והמפרשים את המלות ישימו יותר את עיונם על דקדוק לשון ארמית כשרולים לפתור לשון התרגומים וידעו לסוף דעתם כי דבריהם עתיקים ועתוקים והם יהיו לנו לעינים ולמאירים את הדרך בפשטות מקרא ובביאור המלות העבריות כי הם היו קרובים בזמן ובמקום, ומדע יתירה נודעת להם בלשונות הקדם, מפיהם אנו חיים, ובאורם אנו הולכים ובלתיהם אנו כגששים כעורים באפלה.

Digitized by Google

בכלל שאין גדי אלא לשון ולד רך ע"ש. אכן בפעם השלישי פ' ראה העתיק בצקכען. ומי יתן ואדע הטעם! מדוע שנה פה תרגומו? ואם רצונכו לומר טעם הרב המעתיק ז"ל לפי שבשתי פרשיות ראשונות כתוב בפסוק ראשית בכורי אדמתך תביא בית אלהיך, ורצה הרב המעתיק לכוון בתרגומו יונגעס פיה סמיכות ענין בדמיון הבכורים, שבשניהם באדם ותחלת יציאתם מבטן האם המולידם, וסמך העתקתו פה עפ"י הראב"ע בפרשת משפטים, שכתב: כי גדי לא יקרא רק שהוא מהעזים ע"ש, הנה אם כן נמליץ בעד הרב ז"ל נחפיא עליו דברים אשר לא כן, ולא עלו על מחשבתו לעולם, כי מלבד שהוא רחוק מן האמת, ויוצא ממנהג של המעתיק שאין דרכו בכך לדרוש סמיכות ענין באופן זה, הנה עוד נגד הכלל המוכח אצלו (באור לנתיבה) להבדיל בין מותר למתחלף ובמקום שהפשט מותר לדרשת חז"ל הלך בדרך הדרש והחזיק בקבלתם בכל התורה. וא"כ אם שני פעמים פתר המלה ע"פי רש"י, באופן שהדרש והפשט צודקים ומתאימים יחד, מדוע יניח ידו בפעם השלישי וישען על הראב"ע? ומפני הסמיכות לא יתנגד בתרגומו לקבלת חז"ל שהתירו לאכול כל בשר בחלב? והנה כל המבארים והמתקנים והמוסיפים על הבאור לא העירו ע"ז, ואני אומר כי התרגום בעקכען כשגגה היוצאת מלפני המעתיק ז"ל בכתיבת ידו. ולכן ראוי לתת לב ע"ז, וכל מורה יחליפנו בהעתקת יונגעס פיה; להוציא הטעות מלב התלמידים שלא יהיו חושבים שהתורה אסרה רק הגדי של עזים. וכן יתקנו המדפיסים את החומש מחדש עם תרגום אשכנזי ויעשו בזה נחת רוח לנפשות הצדיק שתוסר המכשלה.

יהודה בן־יונה לבית ייטלש.

דברי נחת

לתשובת שאלת חכם בבכורי העתים שנת תק"ץ צד 12 בענין פשתה, פשתים, פשתן, כתונא, בוץ.

פִּשְׁתָּה בה"א נקבה נאמר על צמח השדה בעוד שהזרע בתוך הגבעולין ועומדת בקמה (פלאכס) **פִּשְׁתִּים** בסימן הרבים הונח על פשתי העץ בקני הפשתן כשהם נאספים מן השדה אל הגורן ועומדים לארוג

לארוג. וגם אחרי שהם נארגים לחוטים (ליינשטעננעל, ליינגארן) וכמוהו חִטָּה, שְׂעוֹרָה, בה"א הנקבה, כשהם בשבלים על השדה, חִטִּים, שְׂעוֹרִים, בסימן הרבים, על גרעיני החטים שנעשה מהם סולת ועל גרעיני שעורים שנעשה מהם קמח והלחם שנאפה ממנו, וגם על המינים של חטים ושעורים הנשנין בריש מסכת כלאים: ודוגמתו דָּגָה בה"א על המין. דָּגִים בסימן הרבוי פרטי המינים. עֵצָה (געהעלצע) עֵצִים (ביימע). אמנם בפשתים לא יתכן לומר הרבים יורה על פרטי המינים; כי פשתים אינו כולל כי אם הבד והשש לבדו (ליינען) והראיה:

מן התורה **לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו** (דברי' כ"ב י"א) והוא בודאי לא נאמר אלא על המין הפרטי בד (ליינען) כי קנבוס (האנף) צמר גפן (בוים וואללע) אינם שעטנז ומותרים עם צמר רחלים (שאפֿוואללע) כמבואר בש"ע. (וכן כתב לי ידידי הרבני החכם מוהר"ר יששכר בער שלעזינגער נ"י באגרתו היקרה) והדבר פשוט וברור.

מן הנביאים, יחזקאל אמר בכהנים, **בגדי פשתים ילבשו פארי פשתים ומכנסי פשתים** (מ"ד י"ז י"ח) הכונה על הבד, שנמשך על מצות התורה **ולבש הכהן מדו בד, ומכנסי בד ילבש** (ויקרא ו' ג') והמפרשים אומרים מן קני פשתים שהן גדלין בבדין. עוד כתוב שם (מ' ג') **ופתיל פשתים** בידו, ופירש"י למדידת קרקע ואין דבר יפה מחבל פשתים ע"כ. ומעולם לא נעשה חבל מצמר גפן וגם לא מלאכו פתיל אלא צמר.

מן הכתובים **דרשה צמר ופשתים** (משלי ל"א י"ג) מנהג האשה בזמננו, העוסקת בצרכי הבית לטוות ולארוג בגד מבד (ליינוואנד) שהיא הכרח לכתונת ולמצעות המטות. וככתוב שם מרבדים עשתה לה, וצמר הוא צמר רחלים הנארג בבית לבגד העליון לכסות מן השלג והקור כאמור לא תירא לביתה משלג, ותמיד צמר ופשתים מקבילים אשה אל אחותה, צמר רחלים ופשתים הבד והשש. ואם אין ראיה לדבר זכר לדבר.

ומן המשנה אמרו (כלאים פ"ט מ"א) אין הכהנים לובשים לשמש בבית המקדש אלא צמר ופשתים, פירש הרע"ב דבבגדי הכהונה כתיב שש ובד, והוא פשתן שעולה בד בבד כלומר יחידי מכל גרעין וכו'. ואם

יכלות

יבלול פשתים גם שאר מינים אבתי לא ידענו באיזה מין ישתמשו הכהנים ? ואין סדר המשנה להביא דבר שאינו מפורש משפתם בדור הללו.

ולשון חכמים לחוד שבחרו בלשונם מלה מיוחדת פִּשְׁתָּן למין פרטי של הבד; כי כן דרכם תמיד לברור מלה מיוחדת במשקלה להודאה הובדלת שלא ישאר מקום לטעות. וכדוגמתו מצינו לְפִתָּן, למין פרטי של מעשה קדרה נבדלת ממלת לפת. (עיין הערוך) והרד"ק בספר המכלול פנים במשקלי השמות במשקל פְּעְלָן ג"כ פִּשְׁתָּן שאינו במקרא והוא בלי ספק טעות הדפוס, כי הוא בעצמו כתב במשקל פְּעָלָה. ורז"ל כשתמשו בו עם נו"ן בסוף באמרם אין מדליקין בו אלא פשתן. והוראת המלה הואת על הבד כשהוא מנופץ ומתוקן, ואמרו אין מדליקין לא בחוסן, נקרא הפשתן כן כשאינו מתוקן לפי שהוא קשה מלשון והיה החסון לנעורת (כך הביא הערוך בערך חסן) ולא עלו על דעת חכמים לכלול עם מלת פשתן מין אחר חוץ מן הבד והשם (לייגען) כי כן אמרו פיו של נאד בשל פשתן אסור, לא יקשור סדע של נאד בשל פשתן (כלאים פ"ט מ"ט) וכאן בודאי אין משמעותו אלא הבד, דהא נאד פסן וקנבוס מותרים. ועוד שנו (כלאים פ"ט מ"א) הפשתן והקנבוס שטרפן זה בזה וכו' למדנו שפשתן וקנבוס שני מינים מובדלים הם (וכן הביא החכם ר' בינר שלעזינגער ראיה לסתור הזה) ושוב אמרו (שם פ"ב מ"ז) שלו חטים ושל חברו חטים מותר לסמוך לו תלם של פשתן, אחד זרע פשתן ואחד כל המינין. מכל העפין שם נראה שהכונה על הבד לבד. ועוד נאד בפן לא נקרא זרע פשתן תלם פשתן דהא מין אילן הוא. והמשנה יחדה לו שם הפרטי נאד גפן (כלאים ז' ב') פירש הרע"ב אילן שלו דומה לגפן *) ובמשנה (ר"ה כ"ב) כיצד היו משיאין משואות מביאין כלונסאות של ארז ארוכין וקנים ועצי שמן ונעורת של פשתן. והוא בד שמעלה שלהבת, ונאד גפן אין האור כאחז בו להעלות שלהבת כמו שהביא רש"י שם. וכן אמרם (יומא דף ע"ה.) גד שדומה לזרע פשתן בבצעולין כלומר גרגיר של קאליאנדער שדומה לזרע פשתן שגם הוא עגול עיין רש"י. מכל אלה נראה שהשתמשו חכמים במלת פשתן בפרטות על הבד. ולכן מה שאמרו במשנה (שבת פ"ב מ"ג) כל היוצא מן העץ אין מדליקין אלא פשתן על פתיל תכף לחודים

---

*) הצבוץ קורא לו בנג"לי ר"ל Bambace כן פתרו החכם הגאון המעתיק באשכנזית ראב"ע ותעתיק בל"ח איין בוים דער דעם וויינשטאק עהנליך זיהט.

לחודיה כוונו, בהודאת תבת פשתן בלשון חכמים. והפתיל היוצא מן העץ לא הוא עץ עצמו כי אם הקוים שבתוך הגבעולים והם יתיבשו בחמה ויוסרקו ויגופלו היטב לנקותם מן הפסולת ויאורגו לחוטין כידוע. ואפשר שזה טעם הסמיכות בְּפִשְׁתֵּי הָעֵץ (יהושע ב' ו') כלומר שהטמינה אותם בקוי עצי פשתן, כשהיו מסורקים כבר והוא טוב לטמינה ולא בגבעולין כפירוש המפרשים והוכרחו להפוך הסומך לנסמך. ויתורגם (איס געהעכעלטען פלאכסע) ולולא דמסתפינא הייתי אומר דבר חדש בכוונת המשנה, שלא על הפתיל לבדו היוצא מן העץ (שבמשנה לא הזכר פה פתיל) אלא גם על השמן היוצא מעצי פשתן אמרו, וידוע שמן הזרע של עצי פשתים יקורא שמן טוב למאור (ליינאֶהל) והוא מותר להדליק והעניים משתמשים בהם בשבת. וסדר המשנה לפ"ז עולה יפה, במשנה א' אמרו אין מדליקין בפתילת האידן ובפתילת המדבר, במשנה ב' אין מדליקין בשמן וכו' הרי שנו פתילה ושמנים שאין מדליקין בהם, ועלה תנו במשנה ג' כל היוצא מן העץ היינו בין פתילה ובין שמן אין מדליקין אלא פשתן, ר"ל פתילה שעושין מן הבדין, ושמן היוצא מן הזרע והבן. והנה איסור השמנים מפני כבוד השבת שריחם רע, ובפתילה שלא נמשכה אחר השמן, אבל זולת זאת לא חששו חכמים לאסור הפתילה שנמשכה אחר השמן מפני שמכבה מהר, כי אולי ידעו הכנה שתהא דולקת שעות הרבה בלי כבוי או שפשתן שלהם טוב וראוי יותר להדלקה מאותו שלנו וכן הטעם מבואר בש"ע א"ח דס"ד שלא נאסרו הפתילות אלא מטעם שהאור אינו נאחז בהן אבל מדבר שהאור נתלה בו כגון פשתה כפולה ובגד שש ונמר גפן וקנבוס מותרים. ומדוע יעלה על דעתנו לחדש שהמשנה הבינה במלת פשתן למר גפן דוקא ולא בד ושש וקנבוס. ובעונים. עלינו אסורים חדשים בדברים המותרים, ויאמרו הני אינשי, הני רבנן לא די שלא שרו לן עורבא אסרו לן יונה.

ורחוק לומר דרך כללי, פשתים דקרא ודמתניתן יכלול כל המינים ורק לפי הענין יבוא על מין הפרטי כי מה לנו הלחץ זו הדחק, והמשניות תמיד יפרשו המינים בשמותם הראויות והמיוחדות ולכן אותם שלא מצאו בלשונם, בחרו מלשונות אחרות והעד קנבוס. והשמות במיני זרעים ותבואות במיני בהמות וחיות וכלים של תשמיש. ואם ישאל השואל, אם כן שתבת פשתים הונח על הבד לחוד, למה נאמר פעם בד ופעם פשתים ולא נכתב תמיד פשתים? על זה יש להשיב כאלה יש לשאול על יתר המלות שבאות ענין אחד במלות שונות. ועוד אולי הונחו על

המין

המין המשובח. והחשוב באחרונות שונות ולפי חשיבתם יכונו במלות נבדלות אבל מינם הסוגי אחד. או יש לומר בד נופל על הארוג לחוט פשתים גם על הצמח (ואדבר עוד מזה לקמן).

והסתירה בדברי הרע"ב שהביא (שבת פ"ב מ"ג) צמר גפן מין זרע ובכלאי' (ז' ב') צמר גפן אינו מין זרעים, הנה כתובה שם בצדו השגת התוי"ט עליו שהביא ראיה לסתור מפ"ה והולך להגיה שצ"ל מין ירקות. ואמנם רבים רשום אצלי על הגליון ראיה להגהת התוי"ט משבת (פ"ב מ"ג) שהביא הרע"ב צמר גפן מין זרע והנראה שהיה כתוב בדברי הרע"ב אינו מין זרעונים, או זירועים, והדפיסו מין זרעים וכן ברמב"ם שהביא התוי"ט. ותמיד נהגו לכתוב הלשון מין זרע, מין ירק, ולמה יכתבו לשון רבים מין זרעים מין ירקות אלא ודאי שהיה כתוב זירועים שלא נמצא לרוב אלא לי"ר. גם מלת התרגום **כִּתּוּנָא**. מורה הבד לבד (ליינען) ולא צמר גפן (בוימוואָללע) כי תרגום פשתה ופשתים בכ"מ **כִּיתַּן**. והתרגום לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו **עמר וכתן** יוכיח שכיתן בד לחוד משמע כי צמר רחלים וצמר גפן מותרים ואינם שעטנז, ואם **כיתן** בשאר מקום יכלול צמר גפן לא יתרגם אונקלס בדרך שאין מבורר לנו המין האסור, כי מנהגו תמיד במלות עשין ולאוין שבוחר המלה המיוחדת והמבוררת לענין המצוה כמו שאנו רואים תרגום טוטפות תפילין, צצית כרוספדן וכיוצא בהן (ואדבר עוד מזה במקום אחר) וכן היה ראוי לעשות באיסור שעטנז ולתרגם בלשון שהמין האסור מבורר, אם לא שברור אצלו שמלת **כיתן** הונח על הבד בפרטות המין ואינו משותף לבד אחר. ובשביל שוי המבטא Cotton אין לנו לעקור המלה ממקומה. אולם יש לנו לתת טעם מדוע תרגם בד בוץ, ופשתים כיתן אם כיתן הוא בד? והנראה כדברנו לעיל, כיתן הונח על הצמח ובד על הארוג או ההבדל באיכות הסוג בבחינת המעלה והחשיבות כאשר לקמן. ולכן הוסיף האונקלס בתרגומו **מְעָרַב כַּחֲדָא** שהוא תרגום של מלת יחדיו, ובא ללמד שאין אסור משום שעטנז אלא ארוג ותכוף זו בזו כדברי המשנה (פ"ט מ"ח) (וכן דעת החכם ר"ב שלעזינגער בכונת התרגום הזה) והתוי"ט דקדק שם בלשונו וכתב ותרגומו ידוע וכן הבינו חז"ל במשמעות כיתונא רק בד באמרם (ר"ה כ"ג.) וקטר אטוני דכיתנא בכשיתא פירש"י חבילי פשתן שהן קשין לינתק ע"כ. וחבלים לא נעשו מצמר גפן לעולם. ובפתרון המלות מלשונות המזרחיות ראוים לנו לסמוך יותר על דברי חז"ל כי קרובים היו בזמן ובמקום.

מלת

Digitized by Google

מלת בוץ בודאי שאינו צמר גפן דהא מתורגם בכ"ת ב ד, בח. והוא ל"המק ותכריך בוץ (אסתר ח' ט"ו) והתוספיא לא הביא בערוך שהוא ל"המק כדרכו להוסיף. והבוץ רק הבד המשובח והיקר בארץ מצרים ועוד היום הפשתן המצרי (עגיפטישער פלאקס) משובח מאוד, ולכן לפשתה המשובחת והחשובה הגדלה במדינותינו יקראו האכרים פשתן המצרי בשביל חשיבתו. והפשתן במצרים הוא לבן בבריאתו, כמו שהביא הראב"ע (שמות כ"ה ד') וכוונתו באמרו מיני פשתים על המינים בבחינת איכות המעלה והיתרון הנבדלים זה מזה ותמיד במין בד לחוד לא על פרטי המינים. והספרי כוון בכתבו מין פשתים לבנה על אותו המין שגדל במצרים והוא לבן בבריאתו. ואפשר משום שכהני אליל במצרים היו מלובשים בבגדים שנעשו מאותו צמח הגדל בעדני והוא דומה לצמר גפן (כמו שהובא בשם פליניוס בהערה מבעל מערכי הלשון) לזה משה שהכהנים במקדש לא ילבשו אלא בד כדי להרחיק מחשבת ע"ז, כאשר עשה בשאר מצות והאריך בזה הרמב"ם בספר המורה.

הנה כה חלקי אמרה נפשי, מה שנראה לי אמת ויושר והדברים פשוטים. אבל אין אני בא להשיב על דברי החכם היש"ד, בלעדי! אין דרכי בכך, ולולא בקש החכם המפואר מאנשים אוהבי אמת להגיד דעתם בזה, כי עתה הייתי כמחריש ולא עניתי דבר, אבל רצונו של אדם גדול כבודו, וכבוד תורתו וחכמתו הנודע מתוך ספריו היקרים לשם ולתהלה במקומו מונח. חכמים כמותו ירבו בישראל!

יהודה בן־יונה לבית ייטלש.

פראג בחדש תשרי לישרים נאוה תהלה לפ"ק.

דברי חפץ

להצטדק לפני קוראי בכורי העתים הנכבדים, על דבר טענת מרדכי איש בראָדי עלי ועל ידידי החי בעולם הנצחי ההכם המפורסם רי"ל בן זאב ז"ל בפתרון מלת אין כל (בכורי העתים שנת תק"ז לד 45).

מלת אין (קיין) שולל מציאות עצם הנושא במקום המוגבל (דאז סוביעקט איזט היר ניכט פאָרהאנדען) אין רואה (שמות כ"ג)

Digitized by Google

כ"ב ע') במקום ההוא. ואיש אין בארץ (בראשית י"ט ל"א) בגליל ההוא.
וזו ההבדל העצמי בין אֵין ובין אַין השולל מציאות הנושא בכל מקום.
מלת לא (ניכט) שולל הנושא מן הנשוא ולהיפך, ותמיד הנשוא והנושא
במציאות. ולכן תשמש מלת אין בשמות ולא בפעלים ומלת לא בפעלים
ולא בשמות. ובשיחובר מלת אין למלת כל ימצא לפעמים שתורה
ג"כ על העדר מציאות הדבר רק במקום כמו נפשנו יבשה אֵין
כֹּל (במדבר י"א ו') (עז איזט פֿיר אונס היר אן דיזעם אָרט ניכטס גע־
זעבארעס פֿאָרהאנדען) אֵין כל חדש תחת השמש שיעורו
אין נמצא בעולם דבר שהוא חדש מפני שכתוב אצלו תחת השמש (עז
גיבט אונטער דער זאָננע ניכט איין דינג וואס נייא איזט) והנה כל
מלת אין מתורגם ארמית לֵית והיא מלה מורכבת מן לָא אִית
המורה שלילות מציאות הדבר *) וכן תרגומו בפסוק אין כל חדש תחת
השמש לית כלום פתגם חדת בעלמא הדין, ומעצמו יובן
ששולל חלקי לא יתכן לבוא רק במלת לא שתשלול הנשוא מן קצת הנושאים;
כי בשולל חלקי בהכרח תתחייב מציאות הדבר רק שתושלל מחלק הנושאים,
אבל לא יתכן לבוא שולל חלקי במלת אין, ששולל מציאות הנושא בכללות
ויהיה מאמר סותר את עצמו ואין בזה שום חילוק בין שיבוא לבד בלי
מלת

---

*) ראה דברי בעל תכלול יופי בפסוק אין נעשה פתגם (קהלת ח' י"א) והביאור שם.
ולדעתי המקרא מסורס, וכאלו להיות אין פתגם מעשה הרעה נעשה מהרה
(ווייל דיא שטראפֿע דער בעזען האנדלונג ניכט גלייך דארויף פֿאלגעט
פֿארהאנדען איזט) ואם תתבונן במקראות שם אין יודע האדם, אין אדם
שליט ברוח, תמצא שכלם שוללים מציאות הנושא ומלת אין מוסב על השם
(עז איזט קיין מענש פֿארהאנדען דער עז ווייס. עז גיבט קיינען מענשען
דער הערר דער ליפֿטע איזט. ובכל אלה התרגום אמרתי לית. אולם באמת
אמנם והוא אין יש רוח בפיהם (תהלים קל"ה י"ז) שתרגם לָא אִית רוח חיי
בפיהון, והוא בעבור מלת המיוחד יש שמתחבר אליו. ויש לומר שמלת יש
פה הוא שם המוסגר ועניינו ישות ר"ל הויה (וועזענטליכעס) כמו להנחיל
אוהבי יש (משלי ח' כ"א) ושיעור הפסוק אין ישות רוח בפיהם וכוונת המשורר
אע"פי שיש אפשרות שיוציא הפסיל מן העץ רוח קול ודברים בפיו ע"י אומנות
חכמה מלאכותית (מעכאנישע קונסטווערק) כמו שנמצא היום בעולם, הנה
אין ישות אלהות בדבר הזה כי מעשה בני אדם הוא. והמשכיל יקדה. וכן
הפשט מלת יש פה מפני המקיף יעיד כי הוא מתוך בסתיבות אל השם
רוח. וכן כוונת התרגום (עז איזט קיין לעבענגייסט אין איהרעם מונדעס
הויך).

מלת כל או עם מלת כל כי תמיד מלת אין שולל מציאות הנושא. ולכן אם תרצה לכתוב בעברית (ניכט אללע מענשען היטען איהרע צונגע) בהחלט תצטרך לומר לא כל אדם שומר לשונו אבל אם תאמר אין כל אדם שומר לשונו תושלל הכונה שהיא (עז גיבט קיינען מענשען וועלכער זיינע צונגע היטעט. וכן בנדון דידן אם בדעתך לכתוב (ניכט אללע מענשען שרייבען) הוכרחת לומר בעברית לא כל אדם כותב, כי מלת כותב הוא פעל בינוני, ועליו מוסב מלת השלילה לא שתשלול פעל הכתיבה מחלק אדם הנושא אולם אם תאמר אין כל אדם כותב הכונה אין בעולם מציאות אדם הכותב (עז גיבט קיינען מענשען וועלכער שרייבט) כי מלת אין לא תשמש בפעלים לשלול פעל הכתיבה מהנושא אבל תשמש בשמות לשלול מציאות הנושא.

כל הדברים האלה פשוטים הם, ואינם צריכים לפרטם כי ידועים לכל המתחילים ללמוד מעט הגיון ודקדוק הלשון. ולכן זה לי יותר משלשים שנה (כד הוינא טליא רחוק מאוד מהיות **בן עשרים ושתים שנה**) רשמתי על ספר מלת הגיון שלי שמאמר אין כל אדם ראוי לומר בשולל חלקי לא כל אדם כותב. ויקר מקרה שהיה בזמן ההיא בחור משכיל מורה בבית אחי הרב המפורסם מוהר"ר ברוך ז"ל, והבחור המורה הדפיס ספר מלת הגיון עם העתקה אשכנזית שחבר, וכראות ההגה על הגליון רשומה בכתב ידי הדפיסה והספר יצא לאור בשנת תקס"ג. ואחרי אלפו שנים רבות עוד היום על משמרתי אעמודה, שמאמר אין כל אדם כותב בלתי צודק להיות שולל חלקי כי אם הוא שולל כללי, כאשר כתוב שם בהגה בקצרה ופה באריכות בדרך ברחל בתך הקטנה, כאשר יסדר המורה לתלמידו בבית הספר. וידעתי אני גם ידעתי כי הדברים באמת בלא צורך והאריכות שפת יתר, כי התינוקת של בית רבן יודעין זאת כעת שאוצר השרשים מלוי בידם הנדפס אחר זאת בשנת תקס"ז. אך הוכרחתי לזה מפני תלונת הטוען עלי ועל ידידי החכם בן זאב ז"ל שהחטיא עלינו דברים אשר לא כן להאשימנו בחנם **ששבשנו הנוסח של הרמב"ם ז"ל** בספר מלת הגיון והדברים שקר. כי מעולם לא עלתה על רוחנו לשלוח יד בדברי הנשר הגדול, כי בן זאב לא הזכיר מאומה בספריו מהרמב"ם ולא נשא שמו על שפתיו והוא בודאי נקי מאשמה, ואנכי בהערה שם לא אמרתי שום להגיה בפנים ולשנות הנוסח רק את דעתי גליתי והרשות נתונה לכל איש לחוות דעתו כפי העולה על רוחו שחלק לנו אלהים ובפרט שישמור

לשונו

Digitized by Google

לשונו ולא יתן שום דופי באיש. ואין ספק בלבי אך ברור לי כשמש שהרמב"ם חבר בלשון הערבי כראוי רק המעתיק ללשון עברי שגה.

ומה שרוצה המדקדק להמציא שיש הבדל בתבת אין אם יבוא במאמר נשוא אחד זולת תיבת אין אז הוא שולל כללי וכו' הנה המצאה הזאת, אמת כי חדשה היא אבל **לא כל חדש אמת**. כי מלת אין כל ביחד הן נשוא המאמר ויחסר הנושא דבר, המובן במלת כל כמו אין כל (דבר) בבית, נפשנו יבשה אין כל (דבר למאכל ולמשתה) ובמשל אין כל חדש תחת השמש ביאורו **אין כל** (נשוא) (דבר) **חדש תחת השמש** (נושא) והתרגום אדעי הוסיף מלת פִּתְגָּם.

ואין לדמות כלל למשל לא כל מלאכה תעשו, כי ההפרש בקדימת מלת השלילה למלת כל, הוא רק במלת לא אבל במלת אין שתמיד יקדם למלת כל הוא שולל כללי. (עיין אוצר השרשים). והנה דרך הממציאים דבר חדש, לקיים דבריהם בראיות והוכחות ממקראי קודש, משניות ותלמוד או מספרי מחברים חכמים מפורסמים שראוים להכריע, אבל עדות מפי עצמו לא תוכיח. והמשל שהביא הטוען כי אין חדש כלל הוא שולל חלקי, הוא מופרך, כי הוא שולל כללי ואם יהיה שולל חלקי צריך לומר לא כל חדש כלל. ואם נניח לסברת הטוען, הלא עיניו לנוכח יביטו בספר מלות הגיון שם שאמר בזה"ל אבל אנחנו נבחר תמיד שתהיה לשוננו בשלול חלקיי **אין כל** ע"כ בלי נשוא אחד. וכן כמנהג בין ארבעה הקשים אין כל בלי נשוא אחד לשולל חלקי. והוכרחנו לומר שטעות סופר הוא וצ"ל לא כל. כאשר העיד הרמב"מן בפירושו על שגיאות רבות בהעתקה ע"ש. אולם זה ראה מצאתי ראיה לדברנו, מנוסח התפלה שיסדו רבותנו ז"ל ועליהם לסמוך, והוא בתפלת יום הכפורים אנו אומרים **אין כל דבר נעלם ממך**, וכאן ודאי שולל כללי אף שהוא נשוא אחד זולת מלת אין. אמנם מצאתי באיזה סדורים ומחזורים הנוסח **אין דבר נעלם** וכו' וגם זו נכונה כי אין צורך למלת כל לשולל כללי. ולולא פחד מדקדקי נפל עלי שיאמר ר' ליב ייטלש שבש הנוסחא של תפלה (כאשר ישנה ויטלש ששבשתי נוסח הרמב"ם ויחשדני שלקחתי דברי ההגה מאוצר השרשים הגם שנדפסה שלש שנים קודם שיצא אוצר השרשים לאור ומה בכך שאתלבש בטליתו של חברי) הייתי מקיים נוסחא הזאת. וגם לשון חכמים תסייעני באמרם: אין אדם רואה חובה לעצמו. אין אדם משים עצמו רשע, אין אדם מעיז פניו בפני ב"ח, וכן **אין כל בריה יכולה לעמוד** כלם שולל כללי

אבל

אבל בשולל חלקי ישתמשו במלת לא כי לאו כל אדם זוכה לשתי שלחנות ודומיהם.

את כל אלה הוכחתי והערכתי לפניכם קוראים משכילים ויקרים! למען תשפטו מישרים כי בצדק אמרי פי. וכי נקיים אנחנו שנינו מאשמת האיש ולא שלחנו ידינו בדברי הרמב"ם ז"ל. אולם אני אסלח לו, למען שהוא צעיר לימים, ומדרכי ידע את כל ונוכחת בדרכי לשון עברית וידיו רב לו במליצותיה, אבל בשחרות שנותיו נעלמו ממנו הליכות עולם וכמו זר נחשבו לו שבילי דרך ארץ, להזהר בלשונו ולנצור על דל שפתיו, להתנהג עם אנשים כראוי להם ולבלתי הקל ביקרא דחיי ושכביי. וגם את נפש איש בריתי המתלוננת בצל שדי! שאי נא לדברי איש מכורתך ומולדתך כי רך בשנים הוא ותאמרי סלחתי! ובזאת תבחן תכונת איש ההוא, אם יודה על האמת ויתגבר על ילדו להתחרט על מוצא פיהו שלא כדת הנימוסי. ואתם אחי ורעי האמת והשלום אהבו!

מלכי ישפר עליך לפ"ק!

יהודה בן יונה לבית ייטלש.

אײניגע װאָרטע

צור

בעהערציגונג דעם ניטצליכען שול - אונטעררִיכטעס.

געשפראָכען

אן דיא הויזפעטער דער פראגער איזראעליטענגעמיינדע

בייא

געלעגענהייט דער אויפשטעללונג דעם בילדניסעס זייגער קייזערל׳ קאָניגל׳ מאיעסטאַט, אונזערס אללערבעסטען לאנדעספאטערס

פראנץ דעם ערסטען.

אין דעם זאאלע דעם פראגער איזראעליטישען הויפטשולגעביידעס.

טעקסט:

בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים

אין דיזעם געזיכטע דעם קעניגס איזט לעבען — (משלי ט"ז ט"ו)

פריידע מאהלט זיך אויף דעם געזיכטע איינעס צופרידענען הויזפאטערס, ווען זיינע קינדער דורך זיינע פערניגפטיגען לעהרען אונטערוויזען, אויף דער באהן דער טוגענד אונד דער מאָראל געלייטעט, דורך זיין איינענעם מוסטערהאפטעס בייאשפיעל אויפגעמונטערט, אן אייפער אין איהרער פפליכט-ערפיללונג צונעהמען, אונאויפהאלטזאם איהרעם בערופע ענטגעגען איילען, זיך צו ניטצליכען אונד ברויכבארען שטאאטסבירגערן צו גוטען עדלען מענשען בילדען. ווען דיזע קינדער עס דאן ערקעננען, דאס מיט דעם פיזישען דאזיין, דאז דער פאטער איהנען גאב, זיא אויך דיא וואָהלטהאט

איינער

איינער צוזעקמאָסיגען ערציהונג אויז זיינער פֿאָטערליכען האנד עמ־
פפֿינגען; זאָ איבערהייפֿען זיא איהן געוויס דאפֿיר מיט בעווייזען פֿאָן
קינדליכער ליבע, געהאָרזאם אונד טרייע. אונד אָפֿפֿנען איהם איהר
דאנקבארעס הערץ פֿאָלל פֿאָן פֿערטרויען אונד הערצליכקייט.
הייטער אונד פֿראָה בליקט דער גוטע פֿאטער אום זיך, קיינע טרי־
בע וואָלקע רוהעט אויף זיינער שטירנע, דיא איננינע צופֿרידענהייט
שטעהעט מיט לעזערליכען ציגען דארויף געשריבען, וואהרעס
לעבען, דער אינבעגריף פֿאָן גליקליך זיין אונד גליקליך
מאכען, שפריכט זיך אין יעדער מיענע אויז, אונד יעדער דער
איהן אנזיהעט רופֿט אויז: אין דעם פֿריינדליכען געזיכטע
דעם פֿאטערס איזט לעבען! —

לעסט זיך דיזעס פֿאָן איינעם פֿאמיליענפֿאטער אים אללגעמיי־
נען זאגען, מיט וועלך גראָסערעס געפֿיהלע קאָננען וויר עס ניכט
בייא דעם געהייליגטען הויפטע איינער שטאאטס־פֿאמיליע אנווענ־
דען, בייא איינעם רעגענטען, דער בייא דער טעגליך זיך פֿערגראָס־
פֿערענדען הערשערמאכט, זיך אם ליבסטען פֿאָן זיינען אונטער־
טהאנען פֿאטער נעננען הערט. מיט פֿאָללעס רעכט קאן איין
זאָלכער גוטער מאָנארך דיזעס קינדליכע פֿערטרויען אונד דיזע אני־
הענגליכקייט, דיזע ליבע אונד דיזע טרייע, דיזען געהאָרזאם אונד
דיזע דאנקבארקייט פֿאָן אונז האָפֿפֿען אונד וויא גערן געבען וויר זיא
איהם! פֿאטער איזט נור דער איינציגע, אים וואהרען זיננע דעם וואָר־
טעס, דער איינע גוטע ערציהונג אלז דיא גרונדלאגע דעם צייטליכען
אונד עוויגען גליקעס זיינער קינדער בעטראכטעט, פֿאָן איהרער גע־
בורט אן, דען פלאן צו איהרער פֿיזישען אונד מאָראלישען בילדונג
ענטווירפֿט, דער זיינען קנאבען, קוים דען נאהמען פֿאטער לאללענד,
שאָן זאכפֿערשטאָנדיגען מאָננערן פֿערטרויעט, דיא יעדען זיינער
שריטטע בעוואכען, יעדען אויפֿקיימענדען פֿעהלער צו ענטוואורצעלן
זיך בעמיהען, אונד דען זאאמען דעס גוטען אונד וואהרען, פֿריה אין
דאז יונגע עמפֿפֿאָנגליכע הערץ שטרייען, איין זאָלכער פֿערנינפֿטיגער
פֿאטער זאָרגט דאפֿיר, דאס זיין קינד צייטליך וואָהלבעדאָכטיגען,
אין דער איינען פֿילאָזאָפֿישען גייסט ערפֿאָרדערליכען ערציהונגס־
קונסט אייגעווייהעטען, אין וואָרטען אונד ווערקען גלייך מאָראלישען
מאָננערן אין דיא האָנדע פֿאללע; מאָננערן, דיא עס פֿערשטעהען
ענטהוסיאזם פֿיר גוטע האנדלונגען אין איהם אנצופֿלאממען, אונד
דען האנג צום באָזען פֿריהצייטיג צו ערשטיקקען, זאכקונדיגען פֿע־
דאנאָגען

דאגאָגען, דיא דעם יינגלינגע דיא רעכטע באהן דעם לעבענס פֿאָר־
צייכנען, עהרפֿורכט פֿאָר רעליגיאָן, ליבע פֿיר פֿאטערלאנד, אכ־
טונג פֿיר געזעטץ איהם איינפֿלאָסען, געפֿיהל פֿיר וויססענשאפֿט
אין איהם ערוועקקען, אונד איהן זאָ זיינעם בערופֿע נאָהער זאָ־
פֿאָרט ביז צום צילע זיינער בעשטיממונג ברינגען; וואָ ער זאָדאן אלז
מאן אין דיא וועלט טריטט, אללען יענען ניטצליך אונד וואָהל־
טהאָטיג אויף דיא ער צו ווירקען האט.

דיעס סקיצירטע געמאָהלדע איינעס אום דיא גוטע ערציהונג
בעזאָרגטען פֿאטערס איזט עס ניכט גאנץ דאז אונזערס אללער־
בעסטען לאנדעספֿאטערס אום זיינע שטאאטס־פֿאַ־
מיליע? זינד ניכט דיא בילדונגסאנשטאלטען פֿיר דיא
יוגענד איינע דער וויכטיגסטען אנגעלעגענהייטען זיינעס הערצענס?
וויא ענערגיש לויטען דיא פֿאָן דעם ערהאבענען קייזערטהראָנע ער־
לאססענען, דאז שולוועזען בעטרעפֿפֿענדען האָכסטען בעפֿעה־
לע? וויא זעהר ווירד דאז פֿערדינסט אום דיזען צווייג דער שטאאטס־
פֿערפֿאססונג געווירדיגעט, אונד אויזגעצייכנעטע פֿאָרטשריטטע אים
שולפֿאכע בעלאָהנט? געוויס, ניכטס ערפֿרייעט דאז הערץ אונזע־
רעס ערהאבענען אונד ווייזען מאָנארכען מעהר, אלס דער גליקליכע
פֿאָרטגאנג דעם אונטערריכטס אונד דער בילדונג אין זיינען שטאא־
טען; אונד דארין שפריכט זיין פֿאָטערליכער זין זיך ריין אויז! איהן
דער נור דאז גליק זיינער פֿאָלקער וויל, פֿעסט איבערצייגט, דאס
דאז צייטליכע אונד עוויגע וואָהל דער מענשען לעדיגליך פֿאָן זיינער
גוטען ריכטונג אין דער יוגענד אבהאָנגט, איהן קאן ניכטס פֿראָה־
ליכער מאכען, אלס דאז מיהזאמע הינשטרעבען נאך דיזעם צילע —
איהן, דעססען הייעסטער וואונש עס איזט, אין זיינעם וויטען
קייזעררייכע וואהרע אויפֿקלאָהרונג פֿערברייטעט, פֿאָראורטהיילע
בעזייטיגעט, אונד, אן דיא שטעללע זיטטענפֿערדערבענדער, דיא
פֿערנונפֿט הערא בווירדיגענדער מיסברייכע, אָכטע רעליגיאָזיטעט
טרעטען צו זעהען, איהן קאן ניכטס הייטערער מאכען אלס דיא
צוועקמעסיגסטען מיטטעל צור רעליגיאָזען בילדונג דער יוגענד אין
זיינען שטאאטען ערגרייפֿען צו זעהען. פֿיר איהן איזט ניכטס ער־
געטצענדער אלס דער וואָננעפֿאָללע געדאנקע: דורך איינען אללגע־
מיינען ניטצליכען אונטערריכט, איינסט אללע זיינע אונטערטהאנען
דורך דאז באנד דער איינטראכט אונד ליבע אומשלונגען, זיך ברי־

דערליך

דערליך אומארמען, אונד אונטער אָסטערדרייכס מילדעם צעפטער צו איינער פֿאמיליע פֿעראיינט צו זעהען. —

דיזער זאָ גוטע לאנדעספֿאטער אים גייסטע איינע גליקליכערע נאכוועלט פֿאָראויז ערבליקקענד, איינע נאכוועלט, דיא איהן דען שאָפֿפֿער דיזעס ווערקעס, דען גרינדער איהרעס גליקעס, דען פֿאטער איהרעס לעבענס נעננען ווירד, עמפֿפֿינדעט איינע זעליגקייט, דיא אין יעהער געבערדע זיך אייסערט, איינע האָהע זעעלענפֿריידע, דיא אונפֿערקענבאר אים געזיכטע זיך אבשפיגעלט, איינע וואָנגע דיא אונזער טעקסט בעוואָהרט: אין דעם פֿריינדליכען געזיכטע דעס קאָניגס איזט לעבען! —

הויזפֿאָטער דער געמיינדע! גאָטטזעליגע מאָננער מיינער גלויבענסגענאָססען! דיא איהר דיא ערסטע אונד היילינסטע פפֿליכט דער ערציהונג, אויז דען הייליגען אורקונדען קעננעט, אונד זיא ניכט פֿערזיימט, דיא איהר, אללע פֿאָן דעם האָכהערציגען געפֿיהלע בעזעעלט זייד, אייערע קינדער צו ניטצליכען אונד גוטען מענשען צו בילדען, אויז איהנען ברויכבארע שטאאטסגלידער, רעליגיאָזע אונד מאָראלישע מענשען צו מאכען, דיא איהר מיט גרענצענלאָזער עהרפֿורכטספֿאָללער ליבע אן אונזערען גוטען לאנדעספֿאטער העננט, זיינע ערהאבענען בעפֿעהלע זאָ גערן אונד זאָ וויללינ צו ערפֿיללען בעמיהעט זייד, בייא אייך ברויכט עס קיינע אויפֿמונטערונג, אייערע קינדער אן דעם אָפֿפֿענטליכען שולאונטערריכטע טהייל נעהמען צו לאססען. לאָגע דער איבערוויגענדע פֿאָרטהייל דעס אָפֿפֿענטליכען אונטערריכטס אייך אויך ניכט זאָ קלאר פֿאָר אויגען, וואָרעט איהר ניכט איבערצייגט, דאס אין איינער אָפֿפֿענטליכען שולאנשטאלט מעהר אויפֿמונטערונג פֿיר דיא יוגענד צור ערלערנונג דער שולגעגענשטאָנדע ערצילט ווירד, האָטטען אונזערע וויזען דעס אָריענטס, דען נוטצען איינעס אונטערריכטס בייא איינער פֿערזאממלונג פֿאָן שילערן, בייא דענען דער אייפֿער פֿיר דיא וויסענשאפֿטען, דער מוטה, אונד אָנדערע טוגענדען מעהר אלס וויא בייס פריפֿאט־אונטערריכטע ערוועקט ווערדען, אייך ניכט זאָ אנגעריהמט אונד אנ'ס הערץ געלענט, אלס זיא עס ווירקליך געטהאן האבען*) זאָ מיסטע בלאָז דער זיסע געדאנקע: אונזער וויזעסטער

---

*) מאן לעזע ביינע אבהאנדלונג איבער דען איבערוויגענדען פֿארטהייל דעס עפֿפֿענטליכען

סטערלאנדעספֿאטער ווילל עס. אונד דיא ערפֿיללונג זיינעס ערהאבענען וואונשעס ברינגט פֿריידע אין זיין העכסט עדלעם הערץ, דיא וויר אין דעם פֿריינדליכען געזיכטע דעס קאָניגס לעזען, אייך אנגאייפֿערן, דיא קינדער אין דיא שולע צו שיקקען.

ברידער! פֿריינדע! וויר פֿערדיהנען עס אין דיזעם יאַהרהונדערט ניכט מעהר, דאס מאן אונז דער פֿאָראורטהיילע אויז דער פֿינסטערען פֿאָרצייט בעשולדיגע. שטעהען וויר, דא וויר ערסט דורך יאָזעף דען אונשטערבליכען געוועקט אונד דורך **פֿראנצענס** אויפֿמערקזאמקייט אויף אונז ערמונטערט וואורדען, אום אונזערע בילדונג אונז צו בעקימֿמערן, ניכט אויף דער האָהען שטופֿע דער קולטור גלייך אנדערען פֿאָלקערן, זאָ האבען וויר דאָך דען גוטען וויללען איהנען נאכצואהמען. געוויס איין גראָססער טהייל אונזערער נאציאָן מאכט דיא גוטען גרונדזאָטצע אנדערער גלויבענספארטהייען פֿאָן אויזבילדונג מענשליכער אנלאגען אונד פֿערפֿאָללקאָממנונג דער גוטען בעגריפֿפֿע אויך צו דען זייניגען, אונד אללעס וואס דיא הייליגע רעליגיאָן גוט הייסט — אונד וועלכעס גוטע אונד עדלע בעפֿיהלט זיא ניכט? — איזט אונז וויללקאָממען. וויר בעמיהען אונז, אונזערע שפראכע צו פֿערבעססערן, אונזערע זיטטען צו פֿערפֿיינערן, אונזערן פֿערשטאנד אויפֿצוקלאָהרען, אונזער הערץ צו פֿערעדלען, אונד העגען איניגסט דען וואונש, מיט קראפֿט אונד מוטה מיסברייכע צו בעקאָמפֿפֿען, אונד מיט דעם צייטגייסטע פֿאָרט צו שרייטען — אונד זאָ בעשטרעבען וויר אונז צו ערצילען: דאס דיא הערצענסוואָנגע אונזערעס גיטיגסטען לאנדעספֿאטערס אללע זיינע אונטערטהאנען בעגליקט צו זעהען ריין זייע אונד ניכט געטריבט ווערדע, אונד וויר אונז זאגען קאָננען דורך אונזער הינצוטהון: איזט לעבען אים פֿריינדליכען געזיכטע דעס קאָניגס! —

פֿאטער דעס פֿאטערלאנדעס! *) ערהאבענסטער מאָנארך! בליקקע פֿערנער גנאָדיג אויף אונז, שענקע אונז ווייטער דיינע הולד אונד גנאדע, דיא וויר צו דיינען פֿיסען פֿלעהען אונזער שיקזאל צו בעססערן!

אונד

אָפֿפֿענטליכען אונטעררעכטס געגען דען פריפֿאטאונטעררעכט, אויז דעם תלמוד ערוויזען, אים בכורי העתים תק״פ.

*) געגען דאז בילדניס זיך װענדענד.

אונד דוא פֿאטער דעס היממעלס אונד דער ערדע! דער דוא פֿאן דען היממעלסהאהען העראב אין דיא הערצען דער מענשען שויעסט, אונד דיא גערעכטיגקייטסליבע אונד דיא עדלען געזיננונגען אונזערעס גראסען קייזערס **פֿראנץ־דעס ערסטען** געגען אללע זיינע אונטערטהאנען קעננסט, זעגנע איהן אונד זיינע דורכלויכטיגסטע געמאהלין אונזערע פֿילגעליבטע לאנדעסמוטטער אונד אללע זיינע טהיירען אונד ליבען! לאססע ניא איינען אונרוהיגען געדאנקען זיין עדלעס הערץ בעאנגסטיגען, קיינע זארגע קיינען גראם זיינע זעעלע בעאונרוהיגען, נור הייטערקייט אונד פֿריידע אומגעבע איהן אונד צייגע זיך שטעטס מיט לעבהאפֿטען פֿארבען אין זיינעם אנטליטץ. שפענדע גיטיגעס וועזען, גליק אין זיינען געזאממטען שטאאטען אויז! זעגנע עוויגער! דיא ערהאבענען פֿאללשטרעקער זיינער קייזערבעפֿעהלע, לאססע דיא האהען אונד אונטערען שטאאטסבעאמטען אללע גליקליך לעבען, אונד צופֿרידענהייט געניסען. בעלאהנע אללגיטיגער! דיא גוטען מיינונגען אונזערער קריסטליכען מיטברידער, בעלאהנע דיא בעמיהונגען יענער עדלען אונד ווירדיגען אונזערער גלייבענסגענאססען, דיא אונזערע בעססערונג ווינשען אונד דאראן ארבייטען! זעגנע דעם היממעלס אללען האכאנזעהנליכען אונד פֿערעהרונגסווירדיגען גאסטען, אונד דיזער טהייערען געמיינדע, אמן.

יודא ייטעלעס.

החלומות

ויהי היום ויבואו בני אלהים להתיצב על ה', ויאמר ה' להם, הפעם אהב את האדם מכל החי באדמה ואדרוש שלומו. ויצו את מלאך פניו לשלוח שבעה מלאכים אלה משמים נושאים כל טוב, וישלח את שבעה שרי הטובה, מלאך **התבונה — התושיה — הבריאות — אריכות ימים — תענוג הגשמי — הכבוד** — והשביעי נשא שק מלא **כסף וזהב** —

וירדו מהררי שחקים אלה, ויבואו לעיר הומיה קריה עליזה, ביום אשר אנשים רבים התקבצו יחדיו על הממכר והמרכולת בחוצות ובשוקים. ויקרא המלאך הראשון ויאמר: קחו תבונה, אדוני קחו בינה! ידעתי גם ידעתי חסרונכם, קחו איפוא בינה, ומה לכם עוד אחרי כן במערבי אחי, כי טוב תבואתי מכל! „— וישחקו עליו כל השומעים ויאמרו לאמר הלא בא אלינו איש הלצה לצחק בנו, ואף אמנם זקן הוא בא בימים, יצא נא עוד לשעשע נפשינו ויצחק לפנינו — ויהי בראות המלאך כי אין איש בשוק, וילך בכל רחוב ופנה ויקרא בקול גדול: מי לבינה אלי! מי יחפוץ בתבונה?" וישקיפו האנשים מחלון ביתם וישחקו ויאמרו: החסר סכלים אנו, כי בא זה האיש לשחק בנו? — ויפן המלאך וישם פניו ללכת אל הבתים, ויבא בית גדול למראה, ויפרוק השק מעל שכמו, כי כבד המשא אשר עליו. והנה האשה בעלת הבית מריבה את בעלה ועבדיה, ותראה את המלאך ותשאלהו בקול המולה לאמר; אדם, מה תבקש, מה לך פה? — ויען המלאך במענה רכה ויאמר, גברתי! שא נא לשאלתי כי באתי ביתך לשאלך אם לא תבקש לקחת בינה, הנה נא לי רב בינה בשקי. קחי נא את אשר תבקשי עתה באשר לאל ידך, ותהי שמורה לך למועד אשר תחסר לך, כי מי יודע אשוב לבוא עוד הפעם. אכן, חן חן תלבושי. ותקרא האשה בקול גדול: גש הלאה, בליעל! הזה בא אלי איש אויל לצחק בי, וישימני לפתיה — ויען המלאך ויאמר, לא כן עמדי, ידעתי גם ידעתי מחלתך ובאתי לגבה מזורך בבינתי. ותקם האשה ותושיט ידה לקחת המטאטא לגרשהו, ויפן המלאך וירץ החוצה.

עודנו

עודנו בפתח הבית ויפגשהו השוער וישאלהו לאמר: סורה אדוני, סורה, מה לך בזה? הרימות ממנו מכס למלך? — ויען המלאך ויאמר, אני סוחר מנכבדי הסוחרים, לי בינה — בינה!? קרא השוער, בינה?! — מה זאת? אכן ימים רבים סחרתי גם אני במעברים טרם באתי השערה להיות פקיד בעיר, והנני יושב בשער זה שלשים שנה, ולא ידעתי, ולא ראיתי גם לא שמעתי מאז כי בא איש הלום בסחורה זו, לזאת שא נא אדוני כי אשים מערכך במשמרת' ואשאלה פי השופטים מה יענו — ויגזרו השופטים לגרש את הסוחר עם עזבונו מן העיר, באמרם: לנו די תבונה, ולתושבי העיר היא יתרון. גם לא נכון להוציא כסף מחירה מן העיר, ויגורש המלאך מן העיר ויחרם לבלי ישוב עוד ולא ימות. —

המלאך השני בא ויקרא: קחו תושיה בני אדם! תושיה קחו! אבל גם הוא לשוא קרא, אין איש ישים עיניו אליו. כולם שמוהו למתעתע. אך איש זקן מסכן וחכם פנה אליו לאמר: בני עזבונך בא בימים. לא יחפוץ איש בו עוד היום, את אשר היה לפנים לדקה ותושיה, היום משחק והוללות. הימים נשתנו, המועדים חלפו, השנוי והתמורה ימשולו באדם, החדוש יחקה פני העם לרגעים, לזאת איננך! לכה מזה ודומה סלה — ויקח המלאך את הסבלנות משקו וימשה בה את פניו ויתחזק וילך.

השלישי בא ברחובות וקרא: בריאות! קחו בריאות! ויתאספו אליו אנשים מעטים נגועי התאוה, מוכי המדוה, רפויי החיים אשר נתנו לתשוקות הודם וחילם לזמה, ולא יכול המלאך לרפאם. עודנו מדבר והנה זה בא רופא אליל ויקרא בקול גדול: פנו אלי, והושעו. ויפנו משם האנשים ויבואו אליו, ויאמרו איש אל אחיו, מה זה לנו בכנעני הזה המלוה לנו לשתות מים, הלא טוב הרופא החכם הזה הנותן לנו ללוחית מרקחת וסמים חיים משיבים נפש, לו משפט כבן וחכם, הוא יבין דרכי הרפואה. וכראות המלאך כי לא יכול לרפאות רק שבעה אנשים אשר שמרו מוצא שפתיו, ויסגור שקו וילך.

ויבא הרביעי ויקרא: מי האיש החפץ חיים? אריכות ימים קחו! קחו! — ויבואו קהל גדול אליו מכל רחוב ופנה, בריאים וחלושים וזקנים וילדים, טף ונשים. וישמעו נדיבי העיר גם המה את שמע הדבר הזה. ויבואו גם המה למקום אשר עמד שם, וכראותם כי לא יוכלו לקרוב אליו, כי המון העם סבבוהו וילכו ויביאו אחוזי חרב לגרש את ההמון — ויבא איש זקן בן שמונים שנה אל המלאך ויאמר

לו נא אדוני! ראה גם ראה בעיני, אמנם יש לי רב, אלפי אלפים שקל כסף יש לי באוצרותי מלבד הבתים השדות הגנות והפרדסים, אשר טפחתים ורביתים בזעת אפי בעמל ויגון. ואף כי יש לי דאגה רבה ביום ובלילה לשמור הוני מגנבים ושודדי ליל, בכל זאת נפשי ברעה תתמוגג אשר תמלא את הוני אשר עמלתי בו בין יום ולילה, אם אמות כיום, ויבואו אחרים ויפזרו הוני לשקר, ואתאן הנחם. מה אתן לך איפוא אדוני כי תאריך ימי חיי לחיות עוד שמונים שנה בארץ? — ויען המלאך ויאמר, עשרת אלפים שקל כסף תתן לי ותחי כדברך — ויקרא הזקן, הה, עשרת אלפים שקל כסף! עשרת אלפים! מה אדוני מדבר אל עבדו? הן מלחק בי, לו יחפוץ אדוני עשרים גרה נתתי, וישיבהו המלאך לאמר: רע נא זקן מסכן כי הכסף אשר אקח מחיר סחורתי אתן לדלים הישרים, עניים יודעים — אבל הן רב הוא ענהו הזקן, לו יחפוץ אדוני שלשים גרה — עודנו מדבר והנה זה בא איש עוטה ארגמן, וכובע תלתלים בראשו, ויקרא שמעני אדוני, הנה נתתי לך כסף שקלים עשרת אלפים כאשר דברת הנני שוקלם על ידי ותנה לי אריכות ימים מחירם, חושה! — ויען המלאך אותו, טוב הדבר, הנני עבדך, אך לא אוכל לעשות דבר טרם קנית מאתי את הבינה התושיה והבריאות, בלתן לא תועיל לך עזבוני, ולא תאריך ימים, אך ביגון ובדאגה תחיה — ויקרא האיש, אנה הם אחיך, איה איפוא? — בקש אותם ענהו המלאך, הנה באו אתי העירה. — ויבקשום בחוצות וברחובות, בבתים ובחצרות, וישלחו רוכבים בסוסים על הדרך ולא מצאום.

ויבא החמישי בשק התענוגים בשוק ויקרא: מי האיש אוהב ימים טובים, קחו תענו — עוד דברו בפיו, והנה המונים המונים באו אליו מכל פנה ועבר ויסובבוהו ויקרעו את השק, ויסחבו את התענוגים ויפרצם פרץ על פני פרץ, פתות אותם פתים, ויגזלו ויחטפו את רסיסי התענוגים איש איש מן הבא בידו, ובפתחם ידיהם ויראו והנה אין תענוג שלם לאיש מהם, ויקנאו איש באחיו בראותו חסרון תענוגו ביד רעהו, ולא אבה איש לתת מן הבא בידו לרעהו למלאות חסרונו. ויקצוף המלאך עליהם ויאמר: אכן הפעם נקיתי מחטאיכם, אולתכם בראשכם, מדוע מהרתם לגזול ולחטוף עבודתי מידי, לולי עשיתם ככה לא היתה זאת לכם:

ויבא הששי ויקרא: קחו כבוד! — עודו מדבר והנה תושבי העיר התאספו אליו קהל גדול ויבעטו איש באחיו, איש את רעהו ידחקון ויכו ויהרגו איש את אחיו, ובראות המלאך דרכי יושבי העיר, ויפתח את כיו בסתר ויקח את הכבוד הקטן וינח תחתיו כבוד שקר,

ויפתח

ויפתח, ויבואו האנשים ויגזלו ערותו. — והשתוממתי מאוד לראו' בין הבאים גם אנשים אשר דברו תמיד בענות צדק לנפשם — והמלאך אמר אל לבו ישמחו הבוערים האלה בכבודם הכוזב, ואני אשיב הכבוד האמיתי לאלוה ויתנהו לאשר יישר בעיניו, וילך מן העיר.

ויהי בבואו פתח השער וירא את אחיו הצעיר, המלאך השביעי אשר נשא את הכסף והזהב שוכב מתעלף על הארץ, ותאחזהו זלעפות ויקרא בלב חמלה: מה לך אחי, מדוע תתעלף? — ותשב רוח המתעלף אליו ויאנח ויענהו לאמר: חושה אחי. כנוסה ונמלט על נפשינו מכף אנשי עול וחמס, הה, מה היה לי! לא האמנתי לשמועה לא ראיתי, מהרה, חושה!

וישאלהו, אבל מה עשו לך האנשים האלה — הה! ענה הנגוע, הה לא אוכל לספר לך שמץ מקורותי, שימה על לבך, כי זאבי ערבות ירעבו ימים כבירים מבלי מצוא מחיה, פתאום יצא איש נושא שה על כתפו, כן אנכי אליהם היום. טרם בואי העירה, עודני על יד השער, עוד דברי בפי! כסף וזהב! לדלים ולאביונים, והנה המונים המונים רצו על נפשם והכתירוני, דלים, עשירים, נדיבים, שרים עבדים ושפחות, בחורים וזקנים. טף ונשים כל העם מקצה, הכוני פצעוני, נשאו שקי מעל שכמי והציגוהו ריק, הפילוני ארצה, ויחטפו ויגזלו כל הבא בידי. ובראותם השק ריק, ויפשיטו אותי ערום ויחפשו בבגדי חפש מחופש לראות האם לא טמנתי זהב בבגדי וראיתי כי האנשים הבאים באחרונה ולא מצאו עוד כסף בשק, נפלו על האנשים אשר כסף גזילה בידם, ויפצעום פצעים וחבורות, ויגבור הגבור על החלש, וברבות הון איש כן גדל שברו — אך הקימני ונחישה מפלט לנו, מהר נמלט! — ויעופו למכון שבתם — השמימה.

פוזנא. דוד קארו

תולדות העוף *)

מטבע העוף

טבע, מלה מורה בכלל על יקום נסתר המקיים והמעמיד כל נמצא נבראה, או תורה ביחוד על מהות ותכונת הדבר אשר בו

העמדתו

---

*) Nach Buffon.

העמדתו וקיומו. אם יאמר האומר, טבע האדם להיות מדבר, אז תורה המלה היא כי בזה יפרד האדם מכל חי באדמה, כי בבריאת כל מין נותן לה תכונה עצמית לה לבדה אשר תקרא גם בשם **כח עצמי** (אינסטינקט) וכח עצמי הזה נפרד כפי חושי הנמצא. — חוש הראות בעוף חזק וחד מאוד, ויוכל לראות בקלות מהירה רחוק יתר מבהמת הארץ, כי בעיני העוף נמצאים שני עורות יותר מבעין האדם והבהמה. הפנימית והחיצונה. הראשונה מקומה בזוית העין ותכונתה **עפעף עין צלול** (דורכזיכטיגעס אויגענליעד) ותשרת להחליק ולטהר העור הקרני ולהקל משא קרני האור החודרים בעין לבלי תוכה בסנורים. העור השני נמצאה בבית ותלא מגידי הראות ויוכלו לשנות מעמדם בארך ורוחב לכסות ולהפתח מהר מאוד כפי הצורך.

על כי חוש הראות יתן לנו מושג התנועה, וילמדנו לדמות מקום למקום, והעופות המה קלי התנועה מכל החי באדמה, לזאת נראה בזה חכמת הטבע אשר נתנה חד הראות לעופות העפות מהר. כי לולי זאת נזקו רבים מהם בעופפם בכותל או באילן והביאו דמם בראשם. וראיה לדבר הזבוב אשר תקדים עופפותה לראיתה ותעוף לרשת השממית. וכפי מהירת עופפות העוף כן תגדל חדוד ראותו. וכן נמצא הבדל הזה בבהמות, עד כי הבהמה העצלנות (פוילטהיר) אשר תרחש ותסחב עצמה לאטה. יש לה עינים מכוסים וחלוש הראות היא מאוד, כי אין לה צורך בחד הראות.

מושג התנועה — אשר תפרד למושגים רבים כמו המהירות גודל הריוח, יחס הגובה, העומק ועקמימות השטח — ברורה וידועה להעוף יתר מאוד מלחיות בעלי ארבע רגלים, ולפי אומד הדעת נראה כי הטבע העידה וקיימה משפט הזה ע"י היחס אשר בין העינים והראש, כי אמנם עיני העוף גדולים הנה ביחס גופם, מעיני האדם וחיות בעלי ארבע רגלים ביסוד שלהם *) — על כי יש למו עורות יתרות מכל חי בעינם, לזאת ראותם חד, דק וזך, ולזאת בהכרחית חוק המושגים יותר ההתפעליות, ובהכרח כח עצמם שונה ונעלה מכל החי באדמה. עוד סבה אחרת להבדל כח עצמית העוף מכל החי. הוא אשר ישוט ויעופף במהירת רב זמן רב בלי לשום רגליו בארץ.

העוף ידע, לפי אומד הדעת, יותר טוב מהאדם ערך ההתנגדות

לרוח

---

*) אלכסון בת עין נשר נקנה ברחבה הוא אצבע (צאלל) וחצי, ולזכר שלשה קוים (ליניען); פחות ממנה אלכסון בת עין **איבים** ששה קוים, ונחסידה כ"ד קוים.

לרוח, תכונת מרומים רבים יחם כובדם הפיכוי והתמורה אשר יהיה
ביסוד הזה יראה על נכון למראשיתו טוב ממנו. הנשר יעוף מעל
לעבים ויתענג למראה עין השמש בעוד שוכני עפר יתחבאו בבתים
ובמערות ובנקיקי סלעים להסתר מחמת הרעש וגשם שוטף — מדי
עשרים וארבעה שעות יוכל לעוף לאיקלים אחר, ויראה תמונות שונות
וסגולות מלכים מתחת לרגליו, אשר האדם לא יוכל לעשות — אף
גם בכדור; כי הסכנה עצומה עד למאוד ועלותה היא רק לשעות מעטות
ולכברת שחקים — — וגם אם יהיה אפשרי לאדם לראות כל המקומות
אשר עדה עליהם הנשר, לא יוכל לתת תמונה כללית מהם, בכל חכמתו
וכשרון בינתו, כעוף הזה המעופף ברוח ומביט כל המקומות בעין לה,
ומכללם בהרף עין למחלקותם בסקירה א' לתמונה אחת — חיה בעלת
ארבעת רגלים, אשר בעפר מרבצה, אין לה חלק ונחלה רק בעמק אדמת
עפר ארץ מולדתה, בהרריה, בבקעותיה ובשדמותיה, אבל לא תשיג
כללית השטח, לא מרחקים רבים, ולא תתאוה לשוטט בהם. לזאת לא
תסע לארצות אחרות, כי אם לעתות רחוקות *) תלות הנסיעה הזאת
בעופות בנויה על ידיעת מקומות נכריות, עלי כחם ליסע שמה בזמן
קצר, מידיעת שנוי האויר, ותקופות עתותי השנה. היא מוליכם לחבר
רבים יחדיו לנסיעה כזאת, וכמעט אם יפקד להם מחיה, או אם יכבד
עליהם הקור או החום במדינה זו, ויתאספו ויסעו.

תאוה

◆◆

הערה.

*בעלי כנפים הדרים עמנו באביב, ויתענגו בקיצו, יסעו ככלות הבציר
למדינות אחרות, כי לא ימצא להם מחיה ומזון בסתו כפי צרכם.
הקן אשר בנה העוף לגודל אפרוחיו לא יגן אותו מקור החורף. העצים
והיערים יעמדו ערומים, עליהם נפלו, לא תאר ולא הדר למו. וגם
שמה יד הסתו תחדל ולפני קרתו לא יעמודו. הרמשים, מאכל העוף
ומטעמיו ימעטו וימותו ככלות הבציר, והנשארים יתפרדו ויתחבאו
במערות צורים ובנקיקי הסלעים ובמחלות עפר איש איש כפי כחו לעמוד
על נפשו. זרעוני השדה כבר נאספו הביתה ותבואת הארץ ותנובותיה
הובאו הגורנה, ואין מזון בשדה לכלכל נפשם, ויתן ה' להם אות לעמוד
על נפשם בעופפם לארץ מרחקים החמים, מקום מחיה ומזון, לזאת
דרך נסיעותם תלך מצפון לדרום. עופפות האווזות הזו יקרה מאוד.
כי אסיפת עדתה בשמים תדמה לתמונה כזו V. וראש (דיא שפיטצע)
התמונה קדימה, ויעשו זאת — בחכמת אלהים — לחתך האויר על
צד היותר קל.

תכונת

תאוה הזאת לשנות מקומם, אשר תהיה שני פעמים בשנה בבליר ובסתו הכרחי להם מאוד, עד כי אשר גם העוף הכלוא בכלוב (וגם אם יאהב מעמדו ומלבו) בבוא עת הנסיעה יעמול ויחשוב מזימות ותחבולות לצאת מבית כלאו, עד כי לפעמים יכאב לבו-וימות מגודל יגיעה יגון ואנחה.

האדם הנעלה מאוד מכל אישי בעלי חיים בעל גלם ותמונה (אָרגאניזירטע) יש לו חוש המשוש בשלימות, ואולי גם חוש הטעם מכל חיתו ארץ; אבל בשלשה חושים אחרים ר"ל הראיה, והשמיעה והריח תגבור החיה עליו. החיה יש לה חוש הריח בשלימות יותר מהעוף, כי אין אף להעוף (גם הספק אשר בחוטמו יחסר לרבים) וכזאת חוש המשוש באדם, חוש הריח בבהמה בעלת ארבע רגלים וחוש הראיה בעוף המה כח עצמותם, הבדל סוגיהם, ובהם ירגשו ויתפעלו יותר. חוש השמיעה יצא אחרי חוש הראיה בעוף למעלה, והחוש הזה רב בהם מבבהמות, והמופת על זאת היא, בעת כי נצפצף לפניהם קול ושמע, יעמולו גם המה לעשות ככה, והשנית כי יתענגו בנגינתם תמיד ויצמדו, ובפרט בעת שמחתם, והיא עת זיווגם.

חזה העוף מדובק בבשר רב ועצבדים (מוסקעלן) חזקים יותר מבאדם וחיה, לזאת יוכלו לפשט כנפיהם מאוד במהרה, ולהתנועע בחזקה יותר מאשר האדם יוכל להתנועע זרועותיו. חזה העוף חזק ורחב יותר מפנים ובחוץ מבחיות, ועצבדי החזה החיצונים רבים מאוד, גם **קני הרוח** גדולים וחזקים, אונות הריאה ג"כ גדולים ורחבים בהם יותר מבחיות, גם נדבקו בהם כיסים אשר בהם יעבר הרוח ובזה יקל גופם ויתחזק קולם תמיד. —

קול

תבונת העוף נעלתה על האדם. האדם הראשון (או איש אשר לא ידע ללכת אל עיר) אשר הלך בדרך למקום ידוע, לא ידע ארחו, ואך בדריסה וחקירה וחפוש מצאו, ויסמן לו המקום והדרך אשר בא בו לדעת ליעתיד ברצותו ללכת עוד הפעם למקום ההוא דרכו על נכון. אורחות ימים בכבידות היתה לאדם, על כי לא היה לו מקום מוחש להבדיל בו מושבו, ונסע על חוף הים, עדי נתחדש הקוֹמְפַּס *) וחכמת התכונה הושלמה ללמד לרב החובל הדרך אשר ילך בה, וידע לכתו

*) קומפס הוא כלי מכוני אשר נתוכו יתד המאגנעט תלויה מפסי, ותסוב נקודותיה לצידי צפוני ודרומי.

קול העוף חזק וישמע יותר למרחוק מקול הבהמה והחיה, כי קול הבהמה לא ישמע כי אם בכברת ארץ חצי פרסה לרפתות, לא כן קול העוף הנשמע עד למרחק רב. ועוד זאת מפליאת הבורא כי ידוע הוא במופת, אשר כרבוי האידים כן תשמע הקול בהם יותר בקל למרחוק, וכפי הזדככות האויר כן תמעט הברת הקול, והנה הבהמה והחיה משכנותם באדמה, מקום מלא אידים וקיטורים עבים והעוף יעופף על פני רקיע השמים. באויר זך ונח וצלול, ובכל זאת קולו ישמע למרחוק, ולפעמים במרחק פרסה, מזאת נוכל לגזור כי קול העוף חזק מאוד מבבהמה וחיה —

עוד מופת חותך על זאת, קול העוף יעשה עיגול סביבו, ויתפשט מכל עבריו, כי אין מעצור לרוחו משמים, לא כן שוכני ארץ אשר יש להם רק חצי עיגול כי הארץ תסגיר בעדם, והסגירה הזאת תועיל להרמת קולם כי תשיב הבלתם להם — אם איש ידבר את רעהו הרואה מבעד אלון מגדול, אז האיש אשר במרום יוכרח להרים קולו יותר מהעומד על האדמה — בינה זאת והשתומם על גודל קול העוף.

(המאסף יצא)

פחנא . . . דוד קארו

משכיל

◆◆◆

לבתו. והעוף יעופף על פני רקיע השמים בלי היות לו סימן ואות, יעוף עלי הרים וגבעות ויערות ולא יתעה ארחו, גם לא יצטרך להבדיל דרכו ולסמנו במותחים, ובעלי כנפים רבים יעופו גם בחשכת ליל בלי לתעות במהלכם. העוף אשר יעופף על פני המים בימים אין לו מוחש לסמן דרכו, אין לו מפות הים וגם לא הקומפס ולא למד חכמת התכונה, ומי יורם הדרך אשר ילכו בה? העוף אשר עדן לא ראה ארץ דרום ידע להשיר עופפותו אל המקום ההוא כרעהו אשר כבר עבר בה. מי לא יאמר כי יד ה' עשתה זאת, להודיע גבורותיו, וללמד לאדם בינה? כי לא לאדם לבדו נתנה הארץ כולה, לא לאיש ההולך על שתי רגלים למשול כרצונו על כל ולרמוס בשאט בנפש לעפר ארץ נפש כל חי בשטף אפו; וכי בנים המה לאלהים כמוהו. ויד אל אחד בראנו.

משכיל לאיתן

עלי ערש יונק.

ויהי היום בימי אביב, בעת השמש החלה לעלות גבהי שחקים. פני התבל לבשה ירק דשא ועשבות הדים, ויקהלו אחת מרעים, אנשים ונשים יחדיו ללכת השדה, להתענג בנעימת הימים ולשאוף רוח לח לאפים וילכו ויתיעצו יחדיו בדרך הזה במה יתענגו נפשם. עודם מדברים והנה לפניהם גן, וירן אחד מהם האוהלה לשאול בשלום אנשיה. ולבקש ממנם ללכת הגן. בבואו האוהלה וישתומם על המראה, בראותו כי גם בסוכת הגן הקטנה חגגה מועדה היום. וישאל לאמר, מדוע עדיתם עדי היום, ומה קול השמחה הזה באזני? — ותען אשת הכורם, חג לנו היום, יום הולדת בני זה שנה — וישב השואל לאחוזה בדנה ויספר להם את כל הדברים האלה לאמר: אם לו תדעו כי פה חג לאנשי הסוכה, ועתה דעו מה תעשו — ויסוגון כולם את המגיד לשמוע מפיו משפט המועד, וכשמעם חיים השמחה רוח כלהם, וילכו האוהלה לברך את הילך ולתת לו מתת.

מחשבה אחת הולידה אחרת, ויאמר האחד, שמעו נא למו עלתי אם תאבו נתנה חיל המועד בראש המסובים, כי לו משפט הבכורה היום, ערשו תעמוד בראש השולחן בלחם הלהרים אשר נאכל פה. וידימו ערש היונק עמו וישאוהו בלהלה תחת כנפי אלונים — באם מרחוק הלכה אחריהם, בכה דמעי שמחה בכבוד בנה — ויאמר האחד, נבחרה נא איש ממנו לספר משפט היונק ביום הזה, ויפילו גורלות ויפול הגורל על איתן הספרדי איש דעת ונגוע הזמן, וישמחו כל המקהלים. כי ידעו כי מבין דבר הוא ומדברו נאוה, וישימו הערש בתוך והמה ישבו סביבה. — ויפתח הימן פיו ויאמר:

פה סובב חיל מועדינו, רעי ורעיותי! וחוגג יום הולדו בתנומה נעימה. הוא לא יחוגגנו למען התענג, אבל אנחנו נחוגהו למען תפוש השמחה באגדותיה. אם אכילה בילד ובנו, אשפוט, כי רק ערש היונק כם השמחה, אך היא עדי מלכות האדם, שלות האנוש סלה — האב ישא את היונק על זרועותיו וישכיבהו בחק האם למען ירגיע, זאת משפט חייהו ואותנו יכיחו בנינו, אחרי אלפי דאגות, אחרי רבו אנחות עת תקותינו אבדו, שמחתינו חלפו, למען נרגיע בחק המותה — באדון — ערש האנוש השניה, אשר עליה שיר נועם לא ירון, עין שמחה לא תדרכנה, אך עינים אדמו מבכי עיני דמעה תביענה עלי ערש השנית. אך שפלת קול

רגבי עפר אשר יפולו עליה בתם זמירותיה סלה — ראשונה ישכב האדם בחיק האם על שדיה, ואחרי כן בחיק המות, זאת תורת חייהו. ואשר בין המגדלים אך ענין רע, חלום ליל, קול יענה תתיפח בין הקברים, רוגז ושחוק איש מתהולל, קרן שמש העובר אשר עלי גבעות ועמקים מבין עבים חשכים! — הנה תשחקו! אבל, לא השחוק הזה, אשר בשם חיים יקרא, יקרו אין? — ראשונה אלפי דאגות תאכלנה הלב הזאת, ואחרי כן באבדון — הרמה.

אכן יונק, קרא המדבר, ואור פניו כפלו וכזעפו — אכן יונק נעים! אברך תנומתך, הטבע נתנה מח גלגלתך עוד רך כמים עוד לא יחרת עליה דבר לזכרון, השמחה והעוצב לא יוכלו עוד חרות בה רשמי פעולתיהם, קול יללתך לא יבשר עצבון, אבל החזון אשר אתה רואה מרחוק, לפית ימים יבואו תפחיד נפשך. הטבע תאלפך גם עתה בכי ואנקה, עוד טרם תדע מה זה יגון ועמל.

הורידה איפוא דמעותיך ילד שעשועים, הורידה! הלא חיי האדם, הלא התבל הזאת רק לשכת אופל תהפוכות (Cammera obscura) חדר שיפתה הנה, חשך משחור תארה, מסוה שחרחרת מעטה המות יעטפה. רק בעד אשנב לד קרנים מארץ החיים יופיעו אל חדר המרום, אך תמונת רשפי אור בעד מחזה תלין למו, בעת חדר אבל הזה עטיה ואופל ימלאו; אם ידיעת הנהי תכסהו כלו, רק אז יאורו הנצנים, הה! הלא תקותה נלח נילולה עולם ועד תמור דמעות ויגון כפם רבו מלספר נקח ערובתם! — הלא נפשינו תחתל ראשונה בחתולת העמל והנער טרם תביע באור הנלח. הה ילד מסכן! הה לך! העמל והיגון יכסו לימים גם פניך בנעיף אבל. כאשר בקול יללתך תבכה עתה במחזה על פיך יבואך, ככה לימים יכה לבך בשחרותך ויקוה למלוא חנך באחוה ואהבה אבל לחנם תקוה, כי אינם פה בתבל — נילולי תושיה יעלו בך נחתים משלהבת ילדותך, ובדמעות תקותך תשקמו, אבל חיש יבולו מקדת התוגה כי תראה תהפוכות בתבל, אם תחבק חק נכרי ותשמח. חיש יבואו ילדי זמן האכזרים, ויתנו ידם הקשה בינם ויפרידו אלופים, זה או זה ימות ותעמוד גלמוד, תמחץ ידך, תפגע לבך, ואין איש יגהה מזור לך לחבשך, אין איש יטיף לך דמע נוחם, מעט גרי ללב אנוש — פה פני המדבר קבלו פארור, עיניו שפכו דמעות, תנפינה על הארץ, וירים קולו ויאמר — ואם גם עין דמע יזב לביד

לך

לך. אם גם אתה — הה. אז תשוב עיניך מדמעי נוחם, תסגור לבבך ותרבה פלגיך, כי תגרם למקום אין דמע — לקבר.

פתנא . . . דוד קארו.

כלל חדש

במלת אם הבאה אחרי השבועה והבטחה.

מה רב שקריתי ושניתי את ביאור נתיבות השלום מבראשית עד לעיני כל ישראל, עברתי תמיד על ביאור הפסוק אם תשקור לי וכו' בפ' וירא, רק בהעברה בעלמא, חשתי ולא התמהמתי, לפנות מחשבתי אליו ולחשוב בו, לעומת מה שבעצמו העיר שם הרב המבאר בזה"ל: מלת אם בכ"מ מלה מסופקת, ואל תחשוב בה בלתי זה והיא באה ברוב מקומות השבועה, אם תשקור לי, ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר (שמואל א' ג' י"ד) אחת נשבעתי בקדשי אם אכזב (תלים פ"ט ל"ו), ובאורה בכ"מ שתבוא על שבועה כמו שֶׁלֹּא, כמו אם אתם תבואו אל הארץ (במדבר י"ד ל') שלא תבואו, וכן ת"א פה דלא תשקר בי, וכן מתורגם בל"א, ועיין מ"ש בפ' שלח בפסוק אם יראו את הארץ, ע"כ — והנה זה לי ימים אשר האירו דבריו אלה לנגד עיני, התעוררו רעיוני בקרבי לחשוב באמת במלת אם, למה שיפורש תמיד אחרי שבועה כמו שלא. ואין ספק שהיה למניחי הלשון טעם בזה אשר עד כה נחתם החזון ממני, לכן אחרי עיוני בו היטב ראה זה: מה שמצאתי במצעית חקירתי ממני כלל גדול הוא בדקדוק הלשון, ויהי' שמור בלבבך תמיד — דע כי מלת אם הבא אחרי השבועה או אחרי ההבטחה, יתבאר לפי הכוונה הראשונה, ע"ד התנאי, רק המסובב הנמשך אחריו, הוא חסר בענין, כלומר אם שיקיים דבר האפשרי העולה על דעת הנשבע. אז תחול השבועה על הנשבע, ובגלל כן מובן בזה השלילה מעצמה, שלא יקיים הנשבע את דבר האפשרי. למען שלא תהי' השבועה חלה, וכן תרגם המתרגם (בירמי' ל"ח ט"ז) וישבע המלך לצדקי' וכו' חי ה' וכו' אם אמיתך ואם אתנך. ווען איך דיך אומברינגען אָדער דען לייטען איבער־לאססע, זאָ — — — שתיקתו זו מורה על חסרון המסובב המובן בענין — ואולם להיפך כשתבוא מלת אם לא, המובן בזה החיוב, ר"ל

ר"ל אם לא יקוים הדבר, אם מפאת שהוא בלתי אפשרי או מפאת סבה אחרת, אזי תחול השבועה, וא"כ יובן מזה החיוב, שאף בסבת המניעה יקיים אותו הנשבע למען לא תחול השבועה עליו דמיון זה (בישעי' ה' ט') באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים וכו' יתורגם שם ווען ניכט דער פראכט הנ' זאָ — — לזאת הבינותי היטב לשון המשנה שהיא קב ונקי (בשבועות ד' כ"ט) וז"ל: איזהו היא שבועת שוא נשבע לשנות את הידוע וכו' נשבע על דבר שאי אפשר לו, אם לא ראיתי גמל שפורח באויר וכו' והגמ' שמקשה על זה שבועה שראיתי לא קאמר מאי אם לא ראיתי? תירץ אביי' תני באמת ראיתי, כוונת בעל המקשן היתה איזה המסובב יובן בתנאי זה אם לא ראיתי, והוא לא ירד לעומק כלל דקדוק הלשון אשר הנחנו פה, על כן אמר תני באמת שראיתי, ורבא אמר, באומר יאסרו כל הפירות אם לא ותלה התנאי באמירת יאסרו המוקדם לזה, וא"כ נראה מזה שבעל קיום דבר שאי אפשר שהוא פריחת הגמל באויר צודק לומר **אם לא**, והמובן אמנם הוא החיוב באמת שבועת שוא כמו שמפורש במתניתין, והוא ג"כ כוונת רש"י ז"ל בפ' שלח חי אני אם לא כאשר דברתם כן אעשה, לשון שבועה אל"כ אעשה כביכול איני חי, ובמכות פ"ו אמר ר' יהוד' בן טבאי אראה בנחמות אם לא הרגתי עד זומם, פה מפורש היטב המסובב קודם התנאי *) ולפי כלל זה אשר יסדנו ראיתי מסכים עם זה פי' הרמב"ן על פסוק שבפ' משפטים והוא, אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל אלהים אם לא שלח ידו במלאכת רעהו, שהכוון הוא שיקרב אל אלהים לישבע שנגנב כמו שהוא טוען, אם לא שלח יד להשתמש לצרכו במלאכת רעהו כי השולח יד בפיקדון נעשה עליו גזלן וחייב באונסין עכת"ד. וכוונתו בזה ע"פ פי' המזרחי ז"ל לומר שאין השבועה הרמוזה במלת ונקרב על שלא שלח ידו בשלו כמו שפי' רש"י ז"ל אלא על הגניבה שטען בה ולא הוצרך הכתוב לפרש אותה, מפני שהוא מבואר בעצמו, שהשבועה לא תהיה, כי אם לקיים טענתו, וכאלו אמר זה בפירש. ומאמר אם לא שלח ידו וכו', הוא מאמר תנאיי, כאלו אמר שמה שהצריך הכתוב, להשבע בטענת הגניבה בדי לפטר, הוא אם לא שלח ידו בפקדון, אבל אם שלח ידו בו להשתמש לצרכו

*) ואחרי כתבי זאת מצאתי לדברי קצת ראי' בספר הברים הקלר' אשר להאנס געזעניוס. נשרש **אם** ח"ל שם: דיא גרונדבעדייטונג בלייבט היר; ווען, אובר עז. שטעהט נור דיא שוואור־פארטעל, גאנץ טהייל פיר דיעזע אונד יענעס אדער אנדערע, וויא (שמואל ב' ל"ב כ"ח) כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף כי אם ע"כ —

לצרכו קודם שטען שגנב, כבר נעשה עליו גזלן וחייב לא על הגניבה לבד אלא אף על האונסין — וא"כ יראה מזה ברור ובעליל שמה שביותר הכריח הרמב"ן ז"ל לפירושו הנ"ל, הוא בוודאי סבת סגולת הלשון אשר לפי גדרינו היה המונח פה מסלילת **אם לא** הבאה אחרי השבועה, על החיוב ששלח ידו. והוא היפך כוונת ענין הכתוב, ולדרכו הנ"ל אם שלח ידו, כדי להבין מזה השלילה גרידא שלא שלח ידו כאשר הוכחנו מן הפסוקים בתחלת דברינו. לזאת יתבאר לפי הרמב"ן שישבע שגנבו כמו שהוא טוען בטענת הגניבה, דהיינו אם שלא שלח ידו כו' וא"כ מאמר **אם לא** איננה הנמשך פה אחרי השבועה כי אם הוא לבד דרך תנאי בפני עצמו כמו שיודע כמובא למעלה. — והנה כל מקום שישבע הקורא במקומות השבועה מלת **אם** או **אם לא** יראה בעין שכלו אמתת כלל זה אשר הנחתי. ואם אולי שגיתי אחלה נא פני הקורא שאל ישפטני קשה, כי אני לא אחלט כלל שממני מקור האמת נובע ורק על יסודותי יקשרו חומות הבנין. — אני הנה שמתי משפטי לפני כל מחקר הלשון, ועליך הקורא לפלס על מאזני שכלך אם טוב דברתי אם לא. אהב התשבי ואהב הקמחי והאמת אהוב משניהם, כי בעל נפש אתה ובין תבין את אשר לפניך.

יוסף פלעס

כלל חדש שני

אשר חנן לי אלהים למצא אותו ולהוסיפו

על כללי ספרי הדקדוק שבלשונינו הקדושה, כאשר נקלה נקריתי במקום אחד שבתלמוד. וראיתי שם דברי בעלי התוספות קשים להולמם, בשכבר עברו וחלפו ימים רבים אשר תרתי בלבבי לדעת את כוונתם אך לשוא עמלתי ובדי ריק הלאיתי ולא יכולתי להשיג את עומק הדברים, עד שפתח ה' לפני את אוצרו הטוב ונפקחו עיני להבין ולהשכיל כוונת התוס' באמצעית הכלל אשר הנחתי, ולא אכחידנו היום תחת לשוני ולא אכסנו מכל דורשי ומחקרי לשוננו, ואולם זאת לדעת מקדם כי לא אאמין במו פי את כל העולה בלבבי, לא אתימר בלשוני לאמור כי אתי אין האמת נעדרת ורק אני לבדי בחני שכלי קלעתי אל המטרה, לא בן אנכי עמדי לא רגל כן מאז על לשוני לדבר כמו אלה,

הלא

הלא ידעתי את שפל ערכי ואת קטני אדם אני נמנה; אך מה שנראה לדעתי אגידה ואדברה וירוח לי ואתם קוראי אהובי! קחו עמכם דברי ואזנו וחקרו על ישרותם אם הם כדרבונות אם אמתים הם, והיה אם ייטיבו בעיניכם והיה זה שכרי הרבה מאוד ואם אמנם רע בעיניכם אשובה לי והיו כל הדברים אשר דברתי כלא היו, ועתה הטו לי אזניכם הסכת. —

איתא במגלה פ"ד אשר הגלה אמר רבא שגלה מעצמו וכו' וע"ש בפ' רש"י ז"ל ופירשו שם בתוספ' ז"ל. ודריש לי מדלא כתיב הוגלה יע"ש והדברים הללו צריכין ביאור, כי כל המכיר בטיב דקדוק לשונינו העברית יודע שאין הבדל כלל בבנין הפעל, אם שה"א הבנין מנוקדת בקמץ או בקבוץ, הכל אחד, אשר על כן הונח זה כללי על אופן הבא. —

הן כבר ידוע שיש לנפעל הוראת התפעל כמו השמרו לכם, כי ימוך אחיך ונמכר לך, ר"ל ע"י עצמו מפני דחקו כדדרשינן בתלמוד, וגם זה ברור, שהבנין פֻועל תמיד מתפעל מזולתו, ולזאת נקרא בפי המדקדקים בנין שלא נזכר שם פועלו, ומטעם זה לא יתכן בו צווי כלל, ומשותף עמו הבנין הפעל לפי דעת הרב תל"ע. ולפי דעתי אמנם יותר דומה הבנין הפעל לבנין נפעל בבחינה זו מאחר שבו ג"כ נמצאים שרשים שהם פעם פעולים מאחר ופעם פעולים מעצמם, ומפאת השתנות הוראה זו ג"כ ניקוד הה"א בראש משתנה, כשהיא בקמץ על דרך ניקוד פ"א הפעל שבקל (וכן נקודתה תמיד בשלמים ולרוב בשארי הגזרות, מלבד אם אחרי הה"א דגוש באות שאחריה אזי היא בקבוץ) ירצה מזה שתהי' ג"כ הוראת בנין הפעל משותפת פועל ופעול מעצמו, כשהיא אמנם מנוקדת בקבוץ אף לפני שוא נח (כי הקבוץ יותר נאות לפני דגש חזק) ישתתף הבנין הפעל בניקוד זה לבנין פֻעל, וידמה אליו מצד זה להורות שהוא רק פעול מאחר ולא מעצמו כמו שהוא רגיל בה"א קמוצה, וזה הטעם שנמצא בכתוב והמלח לא הֻמלחת והחתל לא חֻתלת, בהשתנות ניקוד העבר מן המקור שבא לפניו ובהרכבת הפעל עם המקור שבהפעל להורות שההפעל בכל מקורים הללו הוראת פֻעול מאחר הוא; בעבור שיבא אחריהם מכוונה ניקוד הקבוץ בעבר שבהֻפעל ובפֻעל כדינו. וכן מצינו בתלים כי עליך הָשלכתי מרחם בקמץ תחת ה"א ולא בקבוץ כמו שנמצא לרוב שורש זה בהפעל עם ניקוד הקבוץ והוא ג"כ מכוונה, יען שהוראתו פה היא עומדת ואינה יוצאת ויפה מסכים לזה תרגם

הלמנ"מן

הרמב"מן [אויף דיך פֿיעל איך], ענינו כענין שעושה הפעולה ולא מתקבל, ר"ל מיום שגלאתי מרחם אמי מוטל אני עליך אלהים לכלכלני, והנגות הלשון בלשון עברי הוא כן, והאדון מיינער בספרו המכונה בשם [פהילאזאפֿישע שפראכלעהרע] שגה לפי הנחתינו לתרגם מלת השלכתי כפעול מאחר כמנהג ובגלל כן נלחץ לפרש מלת עליך כמו על ידך [דורך דיך בין איך געוואָרפֿען], ופי' זה לא יתכן בעבור שבפסוק שלפני זה. המתיק המשורר ענין זה באמרו כי אתה גוחי מבטן וא"כ מה הוסיף בזה לולי שכון למה שתרגם הרמב"מן יאות למה שאמרנו. ומלבד זה מלילה זו איננה כהוגה בלשונינו שיהי' פועל השלכה מורה על הלידה כמו שרגיל הלועז להשתמש בלשון זו אבל חיתו שדה, והנני מתפלא באדון מיינער שילאה שגגה זו מלפניו. — כמשך מזה דברי תוס' למעלה מכוונים עולים ככפתור ופרח כשפירשו שבגלל כן דריש רבא הגלה שגלה מעצמו מדלא כתיב הָגלה בקבץ (ובתוס' כתיב הוגלה לרמוז על ניקוד הקבוץ מפני שבגמ' הניקוד אינו מלוי) כי רק בקמץ יתפרש ההפעל ג"כ פעול מעצמו זולת שיש לו ג"כ הוראת פעול מזולתו, אבל בקבוץ לא יתפרש באופן אחר כי אם ע"י אחר. — ומצאתי אחרי כתבי זאת סעד לדברי בפי' רש"י ז"ל על מלת יָעֳמַד חי בפ' אחרי מות ששם פירש בז"ל: יעמד כמו יועמד ע"י אחרים. וכן פי' המבאר שם ח"ל: יעמד הראוי להיות יועמד, יען שהעמידה היתה ע"י אחרים והנו דווקא אם שהנקוד בקבוץ. והוא פה בקמוץ בעבור אות הגרון שאחרי'. ושמתי כעל כל הון שכוונתי לדברי רש"י ז"ל אשר כל פירושיו בפי כדבש למתוק. — ומה דאה אמנם רבא לפרש כן בתחלה מלת הָגלה ומה דחקו לצאת מן הפשוט? נראה לי ג"כ לבאר אגב גררא, ומן הגורך הוא לפנים, להגיע לעין הרואה כל הענין הזה במגלת אסתר: איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני, אשר הָגלה מירושלים עם הגולה אשר הָגלתה עם יכני' מלך יהודה אשר הֶגלה נבוכדנאצר מלך בבל — והנה לפי שמלת אשר ככלל רק הוראת הצרוף לבד כמנהגו שמצרף השם המשתתף לשני משפטים, בע"כ פה בנדון שלנו המשפט המצורף אשר הגלה שבסוף הפסוק רק מצטרף על השם המשתתף שהוא הגולה אשר הגלתה ואיננו נמשך על אשר הָגלה שבתחלת הפסוק, כי אלו היה ג"כ מצטרף על הנושא הרחוק ר"ל מרדכי הל"ל בסוף אשר הגלם בכינוי הפעול. וביותר כשיתחלף יחס השם בין משפט למשפט, כי בראשון הוא ביחס היחיד ובשני ביחס הפעול.

וכן

וכן מצינו כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח שם המשתתף בראשון הוא ביחס כדמיון, ובשני. ביחס הפעל וסמנו בן לטעם זה. — לזאת טוב יותר לומר שמרדכי דהיינו הכותב הראשון נגלה מעצמו מבלי שפעל בו נבוכדנצר כלל, וכן מתורגם שם מרדכי [גינג אין דיא געפאנגענשאפט, אונטער דענען דיא] נבוכדנצר אז"ו, וא"כ משפט הכשדי שהוא עם הגולה וכו' מיוחד יותר ע"י משפט המצורף אשר הגלה, ומשפט הראשי מרדכי הגלה אינו כן מיוחד באשר שעליו אינו מצטרף בלל אשר הגלה. על כן דחק רבא לפרש פה מלת הגלה שגלה מעצמו וזו יתכן כמו שאמרנו. ובגלל כן גם המשפט הראשי הזה הוא מיוחד יותר ע"י גלות העצמי דומה למשפט הכשדי שנתיחד ע"י הגלות נבוכדנצר. וקרוב לזה פי' המהרש"א בח"א — ועיין —

מהנ"ל.

תיקון טעות הדפוס.

אשר מצאתי ברש"י ז"ל בכל הדפוסים שונים שהם בידינו, עד זה היום, והוא בפ' וישלח ל"ה ח' על פסוק ויקרא שמו אלון בכות, וז"ל רש"י שם: ואגדה נתבשר שם באבל שני, שהוגד לו על אמו שמתה, ואלון בלשון יוני אבל ע"כ, והנה אני מאז עמדי על ידיעת הלשונות להקור ולדרוש אחר כל מלה ומלה בפרט לדעת אותה עד היסוד על בוריה, שמתי לי על כן לחוק ולחוב, כשמצאתי כמה פעמים מלה זרה בדברי חז"ל וביחוד בדברי רש"י ז"ל ובשארי מפרשי תורה. להשוותה תמיד עם ביטוי הלשון ששם נמצא מקורו, לזאת נפליתי על דברי רש"י ז"ל במקום הזה. שמביא מלת אלון לפרוש אותה מלשון אבל בלשון יוני. אחרי ברוב חקירתי ובחיפוש אחר חיפוש בכל ספרי שרשי היונים, לא זכיתי למצוא מלת אלון שיהי' פתרונו אבל, עמדתי משתאה ומחריש לדעת היצליח ה' דרך אמת לפני לישב הדבר על אופנו להצדיק בו את רש"י ז"ל אשר לא יחטא בלשונו הטהור להוציא מפיו מלה שאינה כהווייתה וכצורתה בלשון אחרת וכבר הייתי נועץ עם רוב יודעי לשון יוני על אודות דבר זה, ולא נתקררה דעתי מכל הדחוקים אשר נלאו להשיב לי — עד כה ועד כה כשהייתי חוזר כפעם בפעם על ספר תלים ובאתי בפרש' ק"ט פסוק י"ד בד"ה יזכר עון אבותיו אל ה' וחטאת אמו אל תמח, גלה ה' את עיני לקרות פי' רש"י על זה

והוא

Digitized by Google

והוא כן בזה"ל: שהשחית רחמה ושגרם להעלים את קבורתה מן הבריות שלא יקללוה, שילא מכריסה עשו, כמו שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה וגו' אלון בכות, בלשון יוני קורין לאחר אלון, שאבל אחר היה ליעקב עם של דבורה שמתה. אמו והעלימו מיתתה ע"כ *) טעום טעמתי מזה ותאורנה עיני אז ראה ראיתי בבירור. כי גרסא משובשת ומקולקלת היא ברש"י שבתורה וגם שם צריך להיות תחת מלת אבל, אחה, יען שבאמת מלת *αλλα* בלשון יון יתפרש בלשונינו במלת אחר, ועם זה צדקו דברי רש"י גם לומר שנתבשר באבל שני, וחשתי ולא התמהמתי לתקן טעות זה בחומש שלי, ולמען הסר המכשול הזה מכל החומשים שיודפסו מכאן ולהבא. ראיתי א"ע מוכרח להודיע כל זאת למדפיסים אשר בארץ לתקן ג"כ טעות זה שלא תצא עוד תקלה מידיהם לעבור על לפני עור לא תתן מכשול. ואני את נפשי בזה הצלתי. —

מזהנ"ל

שפת לשון

מאמר מרחב שבו יתבאר. איככה נשתלשלו הלשונות
ומבטן מי יצאו, ומי ילדם, ועמו יתודע ההבדל
בין שמות הנרדפים **שפה ולשון** —

הנה תמצא בירושלמי דמגלה פ"ק ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, ר"א ור' יוחנן חד אמר שהיו מדברים בע' לשונות, וחורנה אמר שהיו מדברים לשון ביחידו של עולם בלה"ק. וכן איתא בב"ר פרשה ל"ח: ודברים אחדים, דברים אחודים. מה שביד זה, ביד זה, ורבנן אמרו שפה אחת ע"כ. והנה טעם אחד משתי זוגות חכמינו הנזכרים אשר לקחו לב לאמור שהיו מדברים כלם שוה בכל האופנים, הוא אחרי שבוקשה אצלם להבין, איך בהיות תפוצתם כרגע. למדו לשונם עד מהרה לדבר כמה דברים המצטרכים. לזאת ראה לבבם לפרש הכתובים על נכון, ושלזה במעט תחרות אשר הטילה מדת הדין בינותם, נפרדו איש מעל אחיו, ואיש ובניו החזיקו להם בלשון מיוחדת לכל ימי

אזן

---

*) וכמו כן מצאתי כדברים האלה במדרש רבה פ' פ"ח בזה"ל: ויקרא שמו אלון בכות, ר' שמואל בר נחמן אמר לשון יונית הוא אלון אחר, ומפורש היטב ברש"י גם אלון, אחר. —

ארץ. אמנם עכ"ז הוסכם אצל קדמונינו דעת חולקת שהיו כלם מדברים בלשון הקדש, וכן דעת ת"י וירושלמי על פסוק הנ"ל וז"ל: והות כל ארעא לישן חד וממלל חד בלשון קודשא וכו'. וכן קול אחד הסכימו חכמי האומות אויגוסטינוס ואריגינוס וכן הוא לשון בעל המחבר מאור עינים שהוא רבינו עזרי' מן האדומים. אשר מרחיב בביאורו שם על ענין זה. — ואני אמנם לא לרחק דעה הלזו ולא לקרב דעת זאת, כי אם לא' אומר לי שדעות שניהם צודקות ויחדיו המה תואמים על פסוק אשר התחלנו, תתאחדנה בעטים. אך לעתים שונים. הן באמת טרם בלבול הלשונות היו כלם מדברים בשפה אחת שהיא לשון עברי, וכן דעת הראב"ע והמהרש"א ז"ל בע"ז (וטעם שנקראת ל"הק עיין במורה נבוכים), ומלת **שפה** נאותה ומכוונת לזה, כמה שנאמר שפת לא ידעתי אשמע, ר"ל שפת עברי, וכן ואהפוך אל עמים שפה ברורה כי היא לשון קדומים אשר נתנה לאדם הראשון, היא הלשון אשר עתידה להשאר בשוב ה' את שבות עמו, ומלבד זאת הונחה מלת שפה על הלשון המוסכמת מקיבוץ עם לדבר בה כל רעיוני רוחם וחפצי לבבם, והיה לך למופת על גדר זה פסוק הנמצא בישעי' י"ט, והיה ביום ההוא חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען, התבונן לשון הנביא באמרו **שפת** כנען ולא **לשון** כנען, כי במלת לשון כנען לא היתה ההתהפכות והשתנות של חמש ערים חידוש כלל, יען יוכל להיות שמלפנים ידעו ויבינו ג"כ לדבר לשון כנען, כאשר נזדמן לרוב שידברו אנשים פרטים זולת שפתם המיוחדת להם עוד איזה לשון אחרת זולתה. אמנם מלת שפת כנען כוללת ההשתנות יותר, ולהורות בא הנביא באמרו שתהיינה ה' ערים בארץ מצרים אשר ימאסו בשפתם הפרטי' ויבחרו להם שפת כנען להשתמש בה, ואנשי חמש ערים הללו, היו השבוים אשר פטר יחזקי' מלך אשור כמו שפירשו שם המפרשים, והנה גם בפסוק שלפנינו היתה לשון עברי נבחרת מדור שהיה טרם נפוץ על פני ארץ, להיות להם לשפה מדינית, ומלבד זאת היתה עוד איזה לשון בפני עצמה ידועה לכל אומה ואומה אשר דברו בה לעתים מתחלפים, כי גם קודם בנין המגדל כתיב על כל צאצאי שלושת בני נח, איש ללשונו למשפחותם. ומלת **לשון** הונחה רק על המשתמש זה על דרך הצדדי, ע"כ יתכן לאמור על איש גערמאני שמדבר **שפת** אשכנזי מפאת שהיא שפת מולדתו אשר היתה באמנה אתו, ומצורף לזה מדבר **לשון** צרפת או איזה לשון אחרת אשר מכיר בה, אבל לא אוכל להפוך ולאמור שמדבר **לשון** אשכנזי **ושפת** צרפת, כי רק זו יתכן לאמור על איש הנולד בארץ צרפת בהיות שהיא שפת מדינתו. מן תולא דברים אלה יתברר ויתלבן אמתת כוונת הפסוק, וזה פירושו, ויהי כל

הארץ

Digitized by Google

הארץ שפה אחת ר"ל שפת לה"ק שהיתה נבחרת אז מאנשי כל הארץ, ודברים אחדים, דהיינו יתר הלשונות אשר כל אומה ואומה החזיקה לה באיזה לשון ע"ד הכלדי להיות רגילה בה, ויהי אמנם אחרי חטאו בלשון מדברת גדולות לאמור הבה נבנה, הכו כמו כן בלשון, ובלל ה' את שפתם, להשכיח אותה הלשון הברורה כמו שתנינו בסנהדרין אמר רב, אויר מגדל משכיח, ופי' רש"י ז"ל שכן כנגד על אותו מקום משכח, ע"כ הם עצמם שכחו לשונם, וכן אמר ר' יוסף בבל ובור סיף סימן רע לתורה מאי בור סיף א"ר אסי בור שאפי מלשון השופה את היין לשון הורק מכלי אל כלי ומפני מה שתה בבל שמשכחת — א"כ נשאר לכל איש ואיש יולד בה רק לשונו הכלדית הידועה לו מלבד שהיתה טפלה, לזה אמר הכתוב ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש את שפת רעהו ר"ל במלות שפתם ושפת, להיות שכל הלשונות נשארו על מתכונתה אך שפת עברית לבדה בלל ה' וישכח אותה אשר לא ישמעו איש עוד את שפת רעהו שהיתה משותפת בינותם לפנים, כי אם שמע כל איש לשון אחרת מדוברת מרעהו אשר לא ידע. או שפי' לא ישמעו לא יבינו עוד שפת רעהו, ר"ל שם ועבר, מפני שאלו לא משכו ידם את לובנים, ונשארה להם לשון נוספת אשר הרגילו בה קודם המבול, מבלי ידיעתם לשון אחרת זולתה כי אם לשון ארמית הקרובה ללשון עברי, וכפי דעת סאטנאב בס' הגדדים שהיתה להם לשון ארמי, הרגל דיבור לכל דבר של חול יע"ש. ומאת ה' היתה נסבה שתשאר לה"ק בזרע הקדוש, כפי מה שיאמר אויגוסטינוס. לכן נתגלגל ריב ומצה ביניהם, זה מדבר בלשונו הידועה, וזה בלשונו הידועה ר"ל הכלדית, זה שואל לבנה, וזה מביא טיט, כי כן יקרה לרוב בלשונות השתות איזה מלה בקירוב המבטא, והוראתה אמנם בלשון זו שונה מבלשון אחרת. ולפי זה יובנו דברי רש"י ז"ל, ובגלל כן חלק לבם לשנוא איש את רעהו, כי בהתנכרות לשון, גם ברית אחים תופר, ויפרדו איש מעל אחיו, ויפוצו על פני כל הארץ, ויחזיקו איש וביתו בלשון אשר ידעה קודם זמן ההפלגה, ותהי להם לשפה ע"י הסכמתם ובחירתם בה, שתהי' מן הוא והלאה שפה כללית משותפת, והיתה זאת מכוונת הבורא ב"ה, שלא ישארו במקום אחד, כי לא לתוהו ברא את הארץ, כי אם לשבת יצרה שיתישבו בני אדם בכל הארץ ולא יתקבצו באקלים אחד. וכמו כן דעת הרמב"ן על התורה. ולכוונה זאת לדעתי אמר המשורר מה נעים, שתו בשמים פיהם. ר"ל בוני המגדל אשר הרחיבו את פיהם לאמור נבנה לנו עיר ומגדל, ובגלל כן לשונם שהיתה לכל אומה ואומה מקדם על דרך

הכלדי

הכשדי, **תהלך** נאה ר"ל תתקיים לנוית שנהפכה לשפה משותפת כאשר נפוצו אחרי כן בארץ. — והנה לפי גדרינו יתישב ג"כ דקדוק מלת ובבלה לפי מה שאומרים שהובאו בתכלול קע"ז ב' שהיא מגדשים שפאי"הם מו"ן בפלס ונפלה, א"כ פרשה נבול מלשון נבול תבול שענינו כמישה, כח תם ונלאה, וכן יתכן לאמור על הלשון שנשתנתה, שיצא כחה הראשון אשר כבר התפשט בכל דורדיה. וגם לפי דעת המוסכמת מכל המדקדקים שהיא מגזרת הכפולים, לדקו דברינו לאמור, שה' בלל שפתם שנשתנתה בין שארי לשונות, אחרי שנאבדו כמה מלות מלה"ק פזורות ומשתבשות בדוב לשונות אחרות, לכן תשכל ותדע כי גם קודם הפלגה כל הע' לשונות כתודעו ע"פ הכשדי לכל אומה ואומה הפרטית והסכימו עליהן אח"כ מבחירתם שתהי להם לשפה והכל עולה על נכון. ועיין מזה בכתבי ובאמרי בינה ובאפודי ובדברי ידידי' אלכסנדרי ובית ספרי חכמי האומות אשר כולם לא השיגו אמתת ענין זה, ואני בכל זאת איכני אומר בבחלט קבלו דעתי שהיא הנכונה מכלם. לא כן אדמה, לבבי לא כן יחשוב, אבל ענותי רק חוקי בזה מה שעלה על רוחי והיה אם ייטיבו דברי בעיני קוראי ישמח לבי גם אני. —

אמנם פן תשיבוני להדוס את גדרי זה ולהפיל אותו על תלו, מפסוק הכתוב במגלת אסתר „ויכתוב ככל אשר צוה מרדכי וכו' מדינה ומדינה ככתבה ועם ועם **כלשונו** ואל היהודים ככתבם **וכלשונם**" שאם הל"ל **כשפתו. כשפתם** לפי המבואר ממני? על זה אשיב ואומר שתי תשובות בדבר, (א) אין להביא סתירה מן הבוכחה שבמגלת אסתר, הלא כל איש לשון ובעל נפש ירלה בהשתכלות מעט איך שספר מגלת אסתר נשתנה מכל ספרי תנ"ך, הן במלות ובדקדוק הלשון, והן בחיבור המליצה, אין זאת כי אם נעתקה משפה אחרת. כאשר אמר הר"י ערמאה ז"ל שנעתקה מספר ד"ה למלכי מדי ופרס, לזאת גם באמת היה מן הראוי לאמור **כשפתו כשפתם**, (ב) נוכל להוציא ענינו מן הלחן הזה שאף לפי גדרינו תבדק מלת **לשונו לשונם** פה, בעבור שכתב המלך את דתו וחקו לכל עם ועם גם כלשונו הכשדי' מלבד שהיה כתוב בלין ספק בשפתם, אשר אין מן הצורך להודיע זאת, וכן עוד המנהג עד זה היום שיכתב בשם המלך כל דתו וחוקו לבני המדינה בשפתם ובלשונם, מפני שיקרה במלכותו להקת עם. אשר נוטה יותר מתאות לבם לדבר בלשון הכשדית, ולפעמים יזדמן שתתהפך הלשון לשפה בתוך בתי בני אדם, ע"כ תבדק מלת **כלשונו כלשונם**, רק על זה בא ללמד כמו שדברנו — גם אין יש סתירה מפסוק נחמי' „ואינם

מכירים

מכירים לדבר יהודית וכל לשון עם ועם״ שענינו שם שפה המיוחדת לכל העם, אולם לפי גדרינו גם זה יתישב היטב, כי שם פי׳ הפסוק הוא כן שאינם מכירים לדבר יהודית אף שהיתה להם אז רק ללשון הנכרית, וזהו היפך כל האומות אשר מכירים לדבר היטב בלשון שלקחו להם לנכרי כמנהג, ובגנות היהודים הכתוב מדבר ואומר ואינם מכירים וכל לשון עם ועם. — ועל אופן זה יובן מה שאמר המשורר „אשר אמרו ללשונינו נגביר ושפתינו אתנו מי אדון לנו, התבונן אבל לשון נסמך מלת נגביר, בהיות שכל איש הלומד לשון אחרת להיות טפילה לשפת מולדתו, צריך גבורה דהיינו התאמצות והשתדלות להרגילה על פיו ואבל שפה אמר אתנו, להיות שהיא דביקה ונלמדת לאיש אשר נתגדל בה. ולפי הפשוט לשון ושפה שם בהוראתם הפרטית, צונגע, מונד —

גם אל ינלחני הקורא מן הפסוק שבמשנה תורה ישא ה׳ עליך גוי מרחוק וכו׳ גוי אשר לא תשמע לשונו, ומן הפסוק שבירמי׳ הנני מביא עליכם גוי מרחק גוי לא תדע לשונו, הלא בשניהם לפי גדרי המובא ר״ל שפתו להיות שמובן בזה שפה אומית. אולם לפי דעתי גם במקומות הנ״ל דבר דבור על אפניו, והיטב אשר דבר המוכיח כלפי ישראל בתוכחתו המגולה, ר״ל שיבוא אליך גוי אשר שפתו הכללית לא תהי׳ בקרבך אפי׳ ללשון הנכרי לדבר בה ולהבין אותה. מידיעת שארי הלשונות הקבילים בשעריך, וא״כ בהצטרפות כלפי ישראל יתכן יותר לומר מלת לשונו ולא מלת שפתו, וכמו כן לא יתכן לומר שאני או איש זולתי יודע ומכיר שפת עם אחר, באשר שאינה שפת מולדתו, כי אם לשון נכריה היא כמו שבארנו למעלה. ויותר מזה הפליג ירמי׳ הנביא בתוכחתו באמרו מקדם גוי מעולם הוא כפי׳ רש״י ז״ל מימי קדם התחיל למרוד בדור הפלגה בארץ שנער ר״ל שאל תחשוב שמפני זה לא תדע לשונו בעבור שגוי זה לא היה ולא נברא מעולם ואין שפתו מדוברת כלל. על זה רומז שאינו כן כי אם גוי מעולם הוא ישנו מפוזר ומפורד בין העמים בדור הפלגה, ואתה בכל זאת מפורענית ה׳ לא תדע לשונו. — ומה שנמצא ומדבר בלשון עמו, כל הגוים והלשונות, מכל הלשונות והגוים, יש לדעת כי מלבד הוראה הנזכרת עוד יש למלת לשון הוראה המיכית שיפורש בלשון מנהג או אופן ושינוי הדיבורים הנמצאים בכל שפה המיוחדת, או שפירושו קבוץ עם וכן מתורגם בלשון אשכנז כל הלשונות וגוים, פערשידענע נאציאָנען אונד פעלקער. —

סוף דבר עוד את זה ראיתי להוסיף טעם ע״פ הנחתינו למה שנקראת שפה, לפי שתדמה באותיות מתחלפות שהם ממוצא אחד למלת

זבה

זבדה, כלומר אחרי שהיא מוסכמת מקיבוץ עם, ע"כ היא נלמדה מפי אבות לבנים, זבה ומטפת שפעת מלין לכל המשתמשים בה כל צרכיהם. מלת לשון אמנם נגזרת משורש לוש ע"מ לצון משורש לוץ, מסכים לפי גדרינו להיות שלשון הנדדי וכל עם ועם היא כלישת בצק עד חומלתו, קשה וכבודה יותר ללמדה משפה המוסכמת. — ועתה זכינו להבין גם את הנושא שלפנינו בתחלת דברינו, והם שתי מלות **שפת לשון** שכן אלינו (ביחזקאל ל"ו ג') ח"ל: לכן הנבא ואמרת כה אמר ה' יען וביען שמות ושאוף אתכם מסביב להיותכם מורשה לשארית הגוים ותעלו על שפת לשון ודבת עם ע"כ. בהשמטת הוי"ו אלא לשון ועמינו כאלו אמר שפת ולשון, ר"ל שהועליתם על שפה הכללית ועל לשון הפרטי' בכתב זאת כמו זאת היה תמיד הדיבור מכם לרעה והייתם להם למלה; והוסיף הנביא אח"כ לנאם אותם בפסוקים הבאים ע"ש: —

מתג"ל

קשיטה דאורייתא.

ראיתי בספר קאנקארדנצי ספי' מלת קשיטה מלשון כבש, ועמו מצאתי מסכימים כע"ב זקנים שפירשו את התורה בלשון יון (העקאטאן אמנאן)' והנה פי' זה היה זר ונפלא בעיני זה כמה ימים, אחרי שלא מצאתיו בשום אחד ממפרשי תורה, ונוסף לזה הוא כנגד דברי חז"ל שהובאו בתלמוד וכן מביאם רש"י ז"ל במקומו אמר ר"ע כשהלכתי לערביא היו קורין למעה קשיטה, לכ"ת לפרושי קשיטה דאורייתא, וא"כ יראה מזה שהוא מטבע ידועה אשר השתמשו בה יושבי קדם, וכן בוקסדארף ואטטינגר פירשוה שהיתה המטבע, חקוקה עליה צורת הכבש, למען השוות שתי דעות יחדיו. — ואף שלא יתחייב השכל שתתבאר מלת קשיטה מעין המטבע, להיות שבימי קדם בוודאי לא נודע שום צורת המטבע, ועיין מזה בדברי טיכזוען, מ"מ יוכל להיות שהיתה קשיטה אז מחיר כסף נבחר כמו שנתודע שקל כסף הנמצא בימי אברהם אבינו ז"ל. — ולפי רוב חכמי העמים נתפרשה מלת קשיטה בשם כלי ידוע, שהשתמשו בו המון עם במחירו תחת מטבע כסף, וכמו כן הודיע האדון פאבר במופת נאמן שקשיטה היה מין כלי דומה ללשון ערבי קיסט, או ללשון כשדי קסטא שפירושו כד ועיין מזה בזאור אסתר, בהערה על ערך מרגלא,

ויעוין

ועיין ג"כ בס' ביבלישעס רעאל לעקסיקאן לאדון ווינער אשר דעתו ג"כ נוטה שהוא מין כלי, ודעת תרגום יונתן שפי' במאה קשיטה במאה מרגליין, מפני שבלשון ארמי נקרא ענק לגרון כשיתא, ועיין בּאָכארט היערא·צאיקאן 1. 4. 43. אשר הרחיב גם לדבר מזה הענין, ואולם אין אחד התעורר לפרש את המלה מלשון כבש — וראיתי אני בלבי בראשונה לדעת הטעם מה שהניע את בעל ספר האנקאָרדנצי לפרוש כמו כן, והוא לדעתי הטעות שהטעתהו לזה תרגום אונקלוס שפי' במאה חורפן (טובים חריפים כגון עובר לסוחר) ותרגם ג"כ כבשת הצאן חורפן דעאן, ר"ל המובחר שבצאן, על כן חשב שכבשת בלשון ארמי חורפן, והגלה כן שגם לפרוש ג"כ פה מלת קשיטה כבש, לפי פירוש התרגום הנדפס. — ועם כל זה לא נתקררה דעתי בזה על הע"ב זקנים, שהם הסכימו בהסכמה אחת ע"פ רצון הבורא ב"ה לפרש את תורתו, איך בענין זה כנגד מדברי רז"ל, ומן הפשוט? וביותר כאשר ראיתי במבוא התורה אל האדון אייכהאָרן, שמחפיא עליהם דברים אשר לא כן, באמרו, שע"ב זקנים כ"כ נתדלדלו בידיעות הדברים, עד שנדחקו לפעמים לפרוש המלה בתרגום אין בו דיעה, בטקי תפל, וכמוני שבעון, לזאת התעוררתי והשתדלתי לחקור ולדרוש היטב בכל המדרשים, אולי יעמוד לי רוח והצלה ממקום הזה, ועתה ראה גם ראה שמצאתי במדרש ילקוט שמעוני פי' המלה הזאת בזה האופן וז"ל שם. קשיטה הוא נוטריקון, אונקיאות סלעים, טלאים, ר"ל הקו"ף ממלת קשיטה מורה על מלת אונקיאות, השי"ן על סלעים, והטי"ת על טלאים, וכמו כן נדרש הנוטריקון על אופן אחר בבראשית רבה, (פרשה ע"ט ד' פ"ט ע"א), אמר רבא בר כהנא, במאה אונקיאות במאה סלעים, א"ר שמעון קו"ף קתילא, בלשון יוני קטי מעלה טרינקגעשיר בל"א, שי"ן סלעים, טי"ת טריין, ע"כ. מ"מ משמע מילקוט שמעוני הנ"ל שבמלת קשיטה נרמז ג"כ כבש, אם שבדבר נקנה בשלשתם יחד, או באחד מהם דווקא, ויוכל להיות מפני שבימים קדמונים היה כל רכושם במקנה אשר על כן ערכו כל מערכם וסחורת ידם בחליפי המקנה. ואולי מטעם זה יסדו מניחי לשון רומי לתרגם. את מלת כסף במלת pecunsa, לפי שנגזרת ממלת pecus שפירושה בלשונינו מקנה — וא"כ מצאתי חבר נאמן בפי' מלת קשיטה לבעל הקאנקארדנצי, ולע"ב זקנים, וטעם זקנים יקח. — —

מהנ"ל

הוספות

הוספות ותיקונים לתולדות רבינו נתן בעל הערוך ושאר גדולים שנדפסו בשנה העברה.

להערה 4) בענין ספר השאלתות שבידינו שנתקצר וגם שלוב דברי ה"ג מלוקטים מדברי השאלתות, מצאתי עתה יותר שיש לתקן לפעמים דברי השאלתות שנשחתו ונתבלבלו ע"י הקלור, ע"פי ספר הלכות גדולות, וגם שמובא כבר בספר ה"ג רב אחאי בעל השאלתות בשמו. יעויין בשאלתות סוף פ' מצורע בדש צריך אלו היכא דאיכא מאיכלא דמיא מהו למיסך אינש ידי' וכו'. א"כ אוכל מחמת מאכיל צריך בע"י או לא וכו' א"כ מאכיל לחבירו וכו'. ת"ש דאבוה דשמואל וכו'. והדבר תמוה שם שפושט רק בעיא אחרונה ובראשונה לא ידבר עוד. ובהערת שאילת שלום שם (סי' צ"ז) זה לשונו: דוגמתו לא מצאתי עדיין בספר המדע והקדוש הלזה דיאמר בזה צריך ולא יאמר עליו ת"ש או את"ל ובלתי ספק דחסרת בפנים יש כאן בקלקול הדפוס עכ"ל. ומעתה דבר פלא שבה"ג (סוף פ"ו מהלכות ברכות) מביא מתחלה לשון השאלתות שמקודם שם וכד משי ידי' וכו' ואח"ז הבעיא דאסותה שלו וכתב וז"ל: **ואמר רב אחאי** ש"מ מדקמיבעיא להו לרבנן הכי ש"מ פשיטא להו ומי', ע"ש באריכות פשטות בעיא הראשונה מפורש בשם רב אחאי מה שחסר לפנינו בשאלתות שנתקלקלו. ולענין מה שכתבתי שם שלא נמצא בשאלתות דברי בע"הת פ"א דמו"ק שמביא בשמו ירבעם ועתי' מלכו כאחת. הנה הראה עלם משכיל וחרוץ שנמצא כן בפ' מצורע שם. אכן במוף הענין לא תזיק סתירת ראי' זו. ויתר הראיות שם קיימין גם ראי' החדשה שהבאתי כעת מביאה הדבר לידי בירור במוד שהיו שאלתות גדולות וקטנות ואלו שבידינו הן הקטנות.

להערה 5) בין התיבות שנשארו מיתר פליטת לה"ק אע"פי שלא נמצאו בתנ"ך יש למנות עוד שם **מרדע** שאין לו מקור בשרש לשון והוראתו עברית גם משקלו על משקל **צפרדע**. ועיין ליקוטים מפירושי הר"ח על התורה (פ' בא) ומה שהשיגותי שם על מלה זו.

להערה 11) בענין ערוך של רב צמח צריך לחשוב לספרו מה שנמצא בשטה מקובצת (על ב"מ ס"ז א') מתשובת רב צמח בר פלטוי גאון פירוש על את וכוולא אחי שביאורו את והוא (כמו שפירש"י שם בשם תשובת הגאונים וכוונתו לרב צמח עיין רשימת מלים לתולדות בעל הערוך ערך כוולא) ומביא שם ג"כ מהא דנדה (כ"ה ב') דאמר ר' זעירא אנא וכוולא הוינא יתבי קמי' דר"י (ולפנינו שם אנא והוא) וכן מרים פ"ז דגיטין יומא חד הוי יתיב איהו וכוולא בביתא ר"ל שלמה ואשמדאי בלבד, (ולפנינו שם הוי יתיב בלחודי') ומזה נראה שחלו ידים באיזה מקומות בתלמוד והחליפו מלות קשות במובנות כמו בנדה שם

שהעמידו במקום וכיוצא מלת זהוא זבביעין שם השמיטו המלה כל עיקר. ודע שמובא רב צמח גאון בערך מגל ג'.

להערה 12) באלפ"א בית"א דר' מכיר, כתבתי שם דנהירנא שראיתי עוד מובא ממנו בספרים. ועתה מצאתי מ"ש על שמו בספר הישר לר"ת (דף כ"ח ב') פירוש מלת עדשים (סוף ע"ז) שהם אבנים גדולות או ריחיים שמונחים על הדפין והקורה מכבדת עליהן. ושם בס' הישר כתב וגם בערוך כן. ע"כ. ובאמת נראה כן קצת בערך עלפחא אולם בערך לולב בשם רבינו גרשם פירוש עדשים הוא הגת עצמו, ופירוש זה סתר ר"ת שם וכתב ואין לפרש שעדשה עצמה הוא הגת. ומזה נראה בביאור של' מכיר עזב לפעמים את פירושי אחיו רבמ"ה, ולכן אפשר שהיינו יכולים למצוא בא"ב שלו מה שלא נמצא בערוך של רבינו נתן תלמיד רבמ"ה. אחר שכתבתי זה בא לידי מכתב מחכם עמנו דאקטאר ליב בברלין והעירני ג"כ על דברי ס' הישר. והוסיף עוד מהא דעירובין (כ"ב א') שמביא רש"י שם מה שמצא בא"ב דר' מכיר פירוש על מלת קורמי שהוא גמי לח כי עקרת להביא רכיכא דאית בי' וטחני לי' ועבדי ריפתא ע"כ. וגם זה איננו מבואר היטב בערוך.

להערה 18) בבאור הכוונה של ארץ האי אם ר"ל האג אן ענגלאנד, מצאתי כעת בסמ"ג (ל"ת הלכות שבת) ולעבור ים האי שקורין אינגליטירא דרך דייפ"א רגילים לעבור ביום א' כשיש להם רוח טוב ע"כ. ונראה שצ"ל דייפ"א בדלי"ת והיא dieppe בצפונית מערבית לנורמנדיאה.

להערה 24) צריך לתקן טעות הדפוס בתחלתה שבמקום וע"ע ע"ב שורה ט' צ"ל וע"ש ע"ב וכו'. ועוד שם (צד 30 שורה 10) במקום שכתבנו לגאון ד"א תק"כ צ"ל ד"א תקכ"ו. ושם עוד (שורה 13) במקום וקשה הדבר צ"ל יקשה הדבר.

להערה 29) אצל רב עמרם גאון צריך לתקן שבוש שם (צד 37 ריש העמוד) שבמקום אלף וקפ"ט לשטרות צ"ל אלף וקס"ט לשטרות. ועל הראי' שם כנגד הראב"ד הלוי בסדר זמנים של הגאונים מזמנו של רב עמרם, יש להוסיף עוד ראי' כנגד סדור המקומות שלו, שכפי דבריו הי' רב יעקב מנהר פקוד גאון בפומבדיתא בדור השני של גאונים, כנגד אגרת רש"ג שמעמיד רב יעקב הכהן מנהר פקוד לגאון בסורא, והנה מובא בכפתור ופרח לר"י הפרחי (פט"ז) תשובה מרבינו יעקב כהן ריש מתיבתא דמתא מחסיא והיא סורא.

להערה 30) אצל רב נחשון גאון. יש להוסיף שנמצא ממנו בספר עבורונות על שמו עיגול דרב נחשון גאון. ולא ראיתי עוד בשום ספר אחר מוזכר ממנו ולא ידעתי המקור לבעל עבורונות. גם מביא הרב המקובל בעל עבודת הקדש (חלק היחוד פ"ח) את רב נחשון בין הגאונים בעלי הקבלה. וזה הי' מסכים קצת לדרכו בטעם מנהג מילת קטן שמת תוך ח' ימים שהבאנו שם על שמו. אכן נודע השתדלות של אלו בעלי הסודות למנות בין בעלי בריתם כל קדמון וגאון אע"פי שלפעמים משענתם רצון מאד, ולכן גם אצל רב נחשון הדבר עוד בספק גדול ולא נמצא עוד במקום אחר מוזכר ממנו איזה רמז שיורה על עסקו בידיעה זו. וגם טעם המנהג הנזכר איננו מוכיח

עוד

Digitized by Google

פה היטב על דבריו, שמצאתי כעת בשערי צדק (שער ה' דיני מילה סי' ה') תשובה ממנו על ענין זה בעצמו וז"ל: „ודאיתשאלית קטן דשכיב בגו ח' יומים הכין חזינן דלא צריך למימהלי' מ"ט וביום השמיני אמר רחמנא ואי מהלין לי' על קברי' כי היכן דנהיגין צ"ל לבדוקי דמחתך בבשר הוא ואם מברך מוציא ש"ש לבטלה" עכ"ל. מזה נראה בעליל שמה שנותן טעם בתשובה אחרת המובאה אצלנו על מנהג זה דכך מרחמין מן שמיא והוי תח"ה וכו', הוא רק לרצון השואלים ולי' לא סבירא לי', וכותב כאן תחלה דעתו בביאור דלא צריך למימהלי' וכו' ואי מהלין לי' כי היכי דנהיגין (ר"ל נגד הדין) מחתך בבשר הוא והמברך מוציא ש"ש לבטלה.

להערה 31) אבל רב סעדי' גאון צריך לתקן שם (צד 38 שורה ט"ז) שבוש שבמקום אל"ף דל"ת ערבי צ"ל אל"ף בי"ת ערבי.

והנה שמחתי מאד שנתאמת לי מה ששערתי והוכחתי בהערה 1) לתולדתו הנדפסת בבכורי העתים לשנת תקפ"ט, שט"ס נפל בספר אמונות ודעות (סוף מאמר א') ובמקום ד"א תרל"ב צ"ל תדל"ג. ועכשיו בא לידי רשימה להחכם המלומד רב דאססי על סדר א"ב מרוב חכמי ישראל המפורסמים, ואמר שם אבל רב סעדי' כי מצא באחד מקובציו (של רב דאססי) ס' אמונות ודעות כ"י המוגה היטב והי' כתוב שם ד"א תדל"ג. ועוד שם (הערה 18) כתבתי שיש בזכרוני עוד איזה מקום שמובא בו ס' השטרות של רב סעדי', ועתה מצאתי בבעה"ת (ריש ב"מ) וז"ל: ומסתברא דליתא למאי דאמר רב סעדי' גאון ז"ל בחבור שטרות בהוחזק כפרן שכנגדו נשבע וכו', עכ"ל. ואמרו לי כי בחידושי רמב"ן על קדושין מובא עוד ס' המתנה לרב סעדי' ואולי הוא חלק מספר השטרות. ואודות סדר התפלה שלו הנה נמצא עוד כ"י באוצר הספרים של אקספארד בין קובצי האטינגר נומר 489 ובתחלתו נשחתת, והוא בלשון ערבי רק התחלת כל תפלה בלשון עברית, ונכתב מר' יוסף בר יפת שנת אתשע"ח לשטרות, ובסופו נמצאה תפלה מרב סעדי' המתחלת אתה אחד כוללת ט"ו עלים והיא מדברת מאחדות הבורא ושהוא בלתי משתנה (ואלף באוצר הספרים ח"ג) והנה זמן הכתיבה הוא מאוחר קצת יותר מדאי, שעולה לשנת ה"א רכ"ו ואפשר שלא היו כותבים עוד אז בלשון ערבי. ואולי צ"ל תשע"ח ליצירה ונכתב רק ע"ו שנים אחרי מות המחבר. והתפלה בסופו היא בלי ספק אותה שזכרתי ממנה בהערה 21 לתולדות רב סעדי' שהיתה נמצאת במחזור ספרד הישן. וכפי זכרוני התחלתה באמת אתה אחד. ובדבר הוידוי אשמנו מכל עם שיחסנו אליו, עיין מה שנסתפקנו בזה בתולדות רבינו נסים (הערה 30). ולענין דרכו לקרב כל ענין אל השכל כפי מה שאפשר. ע"ש בתולדתו (הערה 42), יש להוסיף שאע"פי שאמר רמזים על הקץ שכבר עבר מה שיאמרו בו חז"ל, הנה כבר הצדיקו אדוננו הרמב"ם ז"ל בזה באגרת תימן שלו, וראוי להעתיק כאן לשונו מפני שכולל ג"כ שבחי רבינו סעדי' אשר לא ימעט ערכם בצאתם מפי אדם גדול כזה. ואלה דבריו:
„אבל מה שזכרת מדבר הקיצים ומה שבאר רב סעדי' ז"ל בהם, תחלת
„מה שיש עליך לדעת שהקץ על דרך האמת לא יתכן לשום אדם לדעת
„אותו לעולם וכו', ואני אדון את רב סעדי' לכף זכות ואומר שמא מה
„שהביאו לענין זה ואע"פי שהי' יודע שהתורה אסרה זה, לפי שהיו
„בני דורו בעלי ספקות רבות נבוכות וכמעט ישתאבד תורת ה' לולא

„הוא ע"ת, לפי שהוא גלה מן התורה מה שהי' נעלם וחזק ממנה „מה שנדלדל, ותודיעו בלשונו ובכתבו ובקולמסו, וראה בכלל מה „שראה בדעתו לקבץ המון העם על דרך חשבון הקצים כדי לאמץ „אותם ולהוסיף על תוחלתם, והוא התכוין בכל מעשיו לשם שמים, „ואין לטעות עליו על שטעה בחשבונותיו כי כוונתו הי' מה שאמרתי" עכ"ל, והבן עוד חכמת הרמב"ם שהשכיל בדברים הללו להצדיק גם את עצמו במה שהבטיח שם ילך בדרך רב סעדי' אשר התלונן עליו בתחלה, ויעמיד דבריו לזמן הקץ כפי מה שקבל מאביו ואביו מאבי אביו עד תחלת הגלות של ירושלים. ואין ספק שחשב את דורו כדורו של רב סעדי ומעשיו כמעשיהן הכל לש"ש. — ולענין החרוזים על מספרי אותיות שבתורה העירני חכם עמנו דאקטאר צונץ במכתבו אלי, שאינם ממנו רק מר' סעדי' בן בכור שור כמו שנדפס בסוף ספר נובלות חכמה. והנה גם אני ידעתי זאת, אך מעט עיון יותר שם בדברי המדפיס אחר סיום החרוזים, הורני שבוא רב סעדי' גאון ע"ש שכתב כ"ז הוגה ופורש מידי ר' אלי' המדקדק המפורסם והוא כתב שנמצאו בו מלות חמודות וזרות מאד אשר לא מבני ישראל הנה, ושכדמותן נמצאות בספר האמונות שחבר רב סעדי' חנ"ל, עכ"ל. ונמצאתי ג"כ ברשימת גדולי ישראל של רע דאססי חושב בין ספרי ר"ס גאון חרוזים אלו, ואמר שהדפיסם ר' אלי' בחור בסוף ספרו מסורת המסורת ע"כ. ונראה ששם פירשם ג"כ. אך לפנינו במסורת המסורת ד' זולצבאך לא נמצא דבר מזה. ומזה נראה ג"כ דרכי המדפיסים שכל המאוחר בהם מחסר איזה דברים מן הקודם לו. ועכ"פ מבורר שמה שנקרא שם בתחלת החרוזים ר' סעדי' בן בכור שור הוא כינוי מליצה סופר לאבי הגאון שהי' שמו רב יוסף ע"פי ברכת משה ליוסף בכור שורו הדר לו. עוד העירני החכם צונץ שבספר תכלא (דף ק"ב ב') מובא פירוש רב סעדי' על עזרא נגד מה שחשבתיו בין פירושים הבלתי מובאים בשמו.

להערה 32) אצל רב שרירא. ע"ש מתכונת רוחו שמתיגע ליחס לישיבות בבל ארץ מולדתו וביחוד לפומבדיתא מקום ישיבתו קדימה רבה בשנים מדורות עולמים כמה שמשתדל להחזיק משפחתו מזרע דוד. ויש להוסיף על זה שכן התאמץ ג"כ לרומם כל פסקי הגאונים ולהעלות כל דבריהם בעיני החכמים כמו דברי חז"ל בתלמוד. יעויין בתשובתו הנמצאת בריש ספר שערי צדק אשר לפי דברי המגי' שם היתה כתובה בתחלת הספר כעין הקדמה לכל התשובות מהרבה גאונים שנכתבו אח"כ. וז"ל: „ושאלתם דאית ביניכו תלמידים והם שואלים „קטנים דלית בהו משאלי וחולקי' ואותרי' על הגאונים עמודי עולם „מכין להם דבר זה ומוציאין ספריהם, והם לא יבינו פועל ה' ומעשה „ידיו, ולא השיגו אפילו דבר קטן ממה שהשיג תלמיד מתלמידיהם של „קטן שבגאונים, כדאשכחן לחד מן הגאונים בתר דנח נפשי' אשכחן בי' „זכור הוא גברא לגב כל הויי דרבנן קדמאי דא עם דא ושית סדרי „משנה דאיתבניאו מיומי הלל ושמאי וכמה עמכי דלית לה סיועתא, „ואפילו במתיבתא דרקיעא יסדרין הלכה כמותו, ואיך באין שואלים „אשר לא ראו מאורות ומושבין לאמר סרה על עם ה' ובעל נחלתו. מי „שהניף בתלמד כפי כל התלמות ועמד על כל מה דהוה מימות יהושע בן „נון איש מפי איש הלכה למשה מסיני, ואומרים טועה על תלמיד קטן

שבקטני

„שבקטני הגאונים, כי כולם דברי אלקים חיים ואפילו במדרשו של משה „רבן של נביאים לא ידחו אותם ממקומן. וחכמתם ופלפולם הוא הדבר „אשר צוה ה' את משה, ואע"פ שאומרים הכי הוא ואין מביאין ראי' „באיזה מקום הוא, אין לחוש על דבר קטן וגדול. וכל החולק על שום „דבר מכל דבריהם כחולק על ה' ועל תורתו". עכ"ל. — ולענין רדפו בדרך בעלי הסודות מצאתי עוד בספר שומר אמונים (ויכוח א') שמביא תשובה מרב שרירא ורב האי לחכמי פא"ס שאין הדברים (כל היודע שיעור של יוצר בראשית) כפשוטם אלא הרי הרים של צפוני חכמות גדולות תלויים בהם וכמו שהובא לשון זה בספר תורת העולה ח"ב פ"ב עכ"ל ואין בידי כעת ס' תורת העולה לעיין בו׃

עוד יש להוסיף ע"ש הרב אבודרהם (בסדר הפרשיות) בשם ר' שמואל בר' גרשם שבעת נפטר רב שרירא קראו במותו שבת יפקוד ה' אלקי הרוחות לכל בשר והפטירו ויקרבו ימי דוד למות, ובמקום פסוק ושלמה ישב על כסא דוד אביו קראו והאיי ישב על כסא שרירא אביו ותכון מלכותו מאד . . .

להערה 37) צריך לתקן שבוש במקום בן דודו של רש"י צ"ל בן דודו של רש"י.

להערה 40) אודות ר' יונה בן גנאח, שמחתי מאד שמצאתי השערתי על קדימת זמנו בתחלת מאה התשיעית, מבוארת בהקדמת ר' שלמה פרחון לספרו המחברת שבאה לידי אח"כ כ"י לבדה בלא גוף החבור. ת"ל שם: „ועמד אחריו (אחרי ר' יהודה חיוג) ר' יונה „ז"ל הידוע בן גאנח והלך על שבילו ולמד דבריו ומצא כי לא יספיק אותו „הספר (של ר' יהודה) לשום אדם ומצא בו תפיסות ושכחה ושגגה, „לפיכך הוצרך לעשות ספר קרא אותו מוסתלח"ס (צ"ל מסתלח"ק המובא „אצלנו שם) והי' בדורו אדם גדול ושמו ר' שמואל הנגיד ז"ל חרה לו „מאד על שתפס את רבו וגילה גנותיו ושכחותיו ומה שהשיב (ומהר „להשיב?) על דבריו. הוצרך עוד ר' יונה לחבר ספר להביא בו ראיות „כי מן הדין עשה כל מה שעשה, יקרא אותו ספר תשויר (נדמה שהוא „ס' הקירות והישר המובא אצלנו) והי' בימיהם ר' שלמה הקטן ז"ל הבין „מדבריהם וכו'" עכ"ל, והנה ר' שמואל הנגיד ז"ל נפטר שנת תתט"ו וגם ר' שלמה הקטן שהוא בן גבירול הי' חי בתחלת מאה התשיעית ונתבררו דברינו באין ספק עוד. ולענין רבינו בחיי בעל חו"ה שמביאו הראב"ע, עיין עוד בפירושו פ' האזינו על פסוק אני אמית ואחי'. ורב בחיי (כפי נוסחת בעל מק"ח שנדפס בפני עצמו ולא כפי נוסחא שלפנינו שכתוב כאן במקום רב בחיי רב האיי) אמר כי לא הוצרך הכתוב לפרש דברי העוה"ב כי הי' ידוע בהעתקה ע"כ. והוא באמת בחו"ה (שער הבטחון פ"ד בחלק הי') ע"ש ומהם שגמול עוה"ב ועונשה הי' מקובל וגו'.

להערה 44) בענין המדרשים הראני העלם המשכיל שהזכרתיו למעלה, שמביא רש"י בריש חגי ועוד באיזה מקומות גם ויקרא רבה, וא"כ שוה בזה לרשב"ם נכדו והרב בעל הערוך שלא ראו כולם רק ב"ר וי"ר. אך הרמב"ם הוא שראה רק ב"ר לבדו׃ וכן מצאתי עתה בסוף ספר ת"ג בחשבו כל ספרי חז"ל שנמצאו בימיו מדרשים רק בראשית רבה ועל אחד חומשי תורה מדרשים מכלתא ותו"כ יע"ש היטב

כי

כי הרבה יש לדקדק בדבריו. אכן מה שהבאתי עוד ברש"י פ' ויצא (על פסוק ע"כ קרא שמו לוי) שכתב ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה וכו', אין ספק אצלי שאיזה שבוש נפל שם, והנה העלם חפש במדרש שלפנינו בכל ספר דברים ולא מצא שם את המובא. ואולי הי' מתחלה רק באלה הדברים ור"ל באלו הענינים יש מדרש אגדה, והוסיף איזה סופר מלת רבה. וכבר בררנו על בעל הערוך ורשב"ם שלא ראו וגם לא ידעו ממ"ר יותר מן ספר א' וב', ואילו ידע רש"י ממדרש רבה של אלה הדברים עכ"פ לא הי' נכבד הרשב"ם שותם וכותב על מלת אגדות, בראשית רבה ויקרא רבה. ויתכן יותר עוד שכיון רש"י למדרשו של ר' משה הדרשן באלה הדברים שגם מדרשיו היו נקראים רבה רק בהפרש שמדרש רבה שלפנינו הי' נקרא זוטא ושל ר"מ הדרשן, רבתא. וסיוע לכל זה לקמן (להערה 47) אצל ר"מ הדרשן. עוד הראני בשאלתות (סוף לג) מובא מאמר ר"א כל לוד מלא שבמקרא בלוד המדינה וכל לד חסר בדומי המדינה הכתוב מדבר ובהגהת הגאון רי"ב מראים שם מ"ר ואלה פ"ט ע"ב' אולם כבר מובא מאמר זה בערוך (ערך גד ס') משלשה מקומות היינו ב' פעמים מילמדנו וב"ר פס"ב (אע"פי שלא מצאתיו שם בב"ר) ושמעתי עוד מידידי חכם גדול מהר"ר נחמן הכהן נ"י שהוא כמסתפק אם לא כיוונו בה"ג ורמב"ם בהביאם רק ב"ר לבד, לאיזה מדרש או מכילתא שהי' כולל הלכות ודינים ואינו היום לפנינו. אכן מלבד שנמצא כל המקומות שמביא בעל הערוך מב"ר נמצאים כלם במקומם לפנינו, אך גם בה"ג בעצמו הקדמון הרבה מאד בזמן יותר מכל אלו שהבאנו כתב (סוף הל' יו"ט) תאני בבראשית דר' אושעיא וקון זה הקינים ודרדר אלו עכבירות עכ"ל והוא לפנינו בב"ר במקומו. ומה שקוראהו כאן בראשית דר' אושעי' הוא הוא, שעל שמו נקרא ב"ר מדרש רבה והוא בעבור התחלת המדרש ר' אושעי' רבה פתח. ולמתעקש עוד לאמר שע"כ מדרש דר' אושעיא איננו אחד זולת ב"ר שכן לא יחשבהו בסוף ספרו כנ"ל. זולת זה יש לנו עוד הרבה דברים על ענין המדרשים רק אין כאן המקום להאריך יותר.

להערה 46) לענין רבינו ליאון או ליעונטין רבו של רגמ"ה יש להוסיף מ"ש רגמ"ה בעצמו על רבו זה, בתשובתו המובאה בשו"ת מהר"ם בר"ב (ד"פ סי' רס"ד) וז"ל: „מפני שר ליאון רבי שלמדני רוב תלמודו זצ"ל חכם מופלא וכו'. ואם בתלמוד אינו ומסברא איבי (נ"ל אני) רואה את דברי ר' ליאון שמסר לי כי מופלא בדורו הי' ואחרי דבריו לא ישנו" עכ"ל. ונזכר עוד רבינו ליאונטין במקום אחר. עיין ראב"ן (דף קמ"ב ב') בתשובת הרשב"ם אליו. חתן לרבינו ליאונטין ראש שבטי ישראל המפולא רוח חכמה ובינה ע"כ. ולא ידעתי הכוונה שבאמת חותנו של הראב"ן הי' שמו ר' אליקים בר' יוסף ע"ש (סי' ה' י"ט וס"א) ואם גם נדחוק לומר שהי' לו מקודם חותן ר' ליאונטין הנה לא יסכים הזמן שר' ליאונטין רבו של רגמ"ה יהי' חותן לראב"ן בן דורו של האחים רשב"ם ור"ת. ולענין שלא הי' רגמ"ה רבו של רש"י עיין עוד הגה"מ (פ' הגוזל בתרא סי' י') תשובה מרש"י על דבר חדר"ג בענין גדול ומתיחס היטב אל רגמ"ה במה שאירע לו עם בנו ר"ל. ושם תראה שרש"י מדבר ממנו כמו מאיש מובדל לו שהי' חי קודם לדורו. ואודות ספריו צריך להוסיף שבספר ועד לחכמים (מערכת

ג'

ג' סי' י"ד) כתב שבשבלי הלקט כ"י מובא מרגמ"ה ג"כ ספר פסקים לסידור בפ"ע.

להערה 47) אגל רבינו משה הדרשן, צריך לתקן שם (צד 47 שורה י"ט) שבוש שנ"ל והביא ראי' כמו לבקש שבוי' לבקש עסק.

ודע כי בספר ישועת משיחו להר"י אברבנאל ז"ל הנדפס מחדש, מובאים בהרבה פרקים מסופו כמה מאמרים זרים מבראשית רבה רבתא של ר' משה הדרשן, ובויכוח שנעשה בספאניא הביאו מנגדינו כמה ראיות מהם. והרי"א ז"ל אומר שם איזה פעמים שלא ראהו מעולם. ושם קורא ג"כ לב"ר שלנו בשם ב"ר זוטא. וכפי הסברא נראה שלא רק על ס' בראשית לבד חבר ר"מ הדרשן מדרש כזה רק גם על שאר ספרים. והכר לדבר בתנחומא שלנו (פ' האזינו) וכן נמצא בספר הרב ר' משה הדרשן. ודוגמה שמביא רש"י בפירושיו לספרים האלו על שמו מראים כעין מדרש אשר בלי ספק על שם חבור מדרשים כאלו הי' נקרא הדרשן. ומובא בו הרבה אגדות מקדמונים. עיין בפרשת נשיאים וביסודו של ר"מ הדרשן מצאתי אד' פנחס בן יאיר כתגאל בן לועז הסיאן עלה זו ע"כ ולא נמצא לפנינו במדרשים. ושם עוד הרבה דמזים במספרי הקרבנות ומשקלי הקערות וכדומה ומסיים ע"כ ביסודו של ר"מ הדרשן. וכלם נמצאו לפנינו במדרש של פ' נשא הארוך וגדול בכמותו יותר הרבה ממדרשי שאר פרשיות וכפי ההשערה לוקט כבר ג"כ ממדרשו של ר"מ הדרשן. וגם מה שמביא רש"י בפ' ויצא אלה הדברים רבה (עיין למעלה מ"ש להערה 46) כוונתו לרבה של הדרשן כמו שקוראהו מהרי"א ב"כ ב"ר רבתא ורש"י הסתפק בתאר רבה לבד ולא יקראהו רבתא בעבור שלא הי' לפניו מדרש רבה שלנו על דברים כנ"ל והי' די לו בציון שם רבה לדעת ממנו שהוא הנודע לר"מ הדרשן. ואחרי שכבר הראינו שהשתמש ג"כ בספרי הדקדוק של חכמי אפריקא בענין דרישת לשון ערבית. נראה שמדרשו הי' ילקוט גדול כולל פירושים פשוטים וגם אגדות הרבה. ובהם כמה וכמה זרים ונחשדים שלא נתקבלו ולא נודע מבטן מי יצאו. ויש לשער שמפני הטעם הזה לא השגיחו חכמי ישראל על ילקוט זה להעתיקו ונטבע בים הנשי'.

להערה 59) הראי' על מות רבינו נתן אחר שנת תתס"ו ממ"ש בחתימת ספרו שנת תתס"ב שהיו חיים עוד אחיו ובית אביו איננה מדוקדקת לפי ההוכחה בהערה 2) שר' דניאל אחיו הבכור הי' מת כבר בעת כתיבת הערוך שכן מביאו תמיד בהוספת ז"ל א"כ כיוון ע"כ בחתימת הספר לאחיו הצעיר שהי' חי עוד. אכן בכ"ז אחשוב עוד לקרוב שבעל היוחסין כתב שנת פטירתו רק ע"פי מה שראה שנת חתימת הספר כמ"ש בהערה 1).

להערה 60) לענין שכתב רש"י לשון שמעתי על פירוש בעל הערוך שנראה מזה כי לא ראה לפעמים גוף הספר: מצאתי עוד בחולין (קל"ג א') פירש"י שמעתי משום דהטיח דברים כלפי מעלה בתענית דבעי מיטרא וכו'. והוא בערך כזף. ועיין תשו' מהר"ם בר"ב (ד"פ סי' תשנ"ו) לשון ר"ת על השאלה אודות הערוך שנתמשכן מיד ליד וגם יד גוי באמצע. ומזה תראה שהי' עוד ספר הערוך יקר וחשוב בערפת גם בימי ר"ת נכד רש"י.

להערה

להערה 94) בענין קושי הבנת דברי בעל הערוך בערך מרכוף שכתב וז"ל המרכוף שהוא פירוש אמרו שמצאו תללים כלים באורך רוחב ומצאו בו פירוש זה הדבור סוסיא דברגיתא ודומה לאותה שגרסתו בגמרא דבי בר ניתאי עכ"ל, הנה מצאתי אח"כ שיש כאן שבוש במלת בגמרא וצ"ל בברייתא והכוונה למ"ש בערך כלת על ההיא דיבמות (כ"א ב') שאמרו שם כלתא דבי בר ניתאי ופירש שהיו נודעים לבעלי בתים גדולים והיו כלות הבנות מצויינות בבתיהם כמו כלות הבנים ע"כ, וכן הי' מפורסם סוסיא של איזה אדם מצויין ששמו בר גניתא והי' עליו מרכוף כזה. ולפי"ז נתבאר החלק האחרון מהמאמר הקשה ונשאר עוד חלק הראשון בלי פתרון. וכאשר אמרתי זאת לאחד מידידי רב מופלג בתורה ובשאר לימודים אמר לי שצ"ל מצאו תלמוד כלים במקום תללים ור"ל שמצאו תלמוד על מסכת כלים ששם (פט"ו) נמצא מלת מרכוף ע"כ דבריו. והנה בערוך ד' ווינציא איתא תלמים במקום תללים, וגירסא זו קרובה יותר להשערת השבוש רק אני העתקתי תללים ע"פי נוסחת הערוך ד' באזול ומוסף ופירוש ר"ש לכלים שם. אח"ז מצאתי אני בפירוש הרא"ש שם שכתב מבואר וז"ל. המרכוף פי' גאון שמצאו תלמוד ממסכת כלים ופי' סוסיא דבר גניתא וכו', א"כ אין ספק עוד בדבר ונתבאר גם חלק הראשון. ומ"ש פירש גאון בלי ספק אנכי שכיון לרב האיי הנודע למחבר פירוש על משניות סדר טהרות עיין תולדתו. וגם נודע שבמקום שכותבים המפרשים בתלמוד גאון סתם כוונתם לרב האיי עיין קורא הדורות (ה' א'). והרווחנו בזה ידיעת דבר חדש שהי' נמצא בימים קדמונים תלמוד על מסכת כלים אך איזה תלמוד ירושלמי או בבלי אינו מבואר שם. וקרוב שהי' ירושלמי כי רק בא"י היו נוהגין עוד קצת בדיני טהרה ולא בשאר ארצות. ועוד נשאר לפתור בערוך איזה ארך רוחב. ונראה שהרא"ש השמיט שתי מלות אלו מחסרון ידיעת כוונתם.

לרשימת מלים המחוברת לתולדת רבינו נתן.

ערך אגריאין. צריך לתקן שם שבוש בסופו שבמקום Saloatico צ"ל Salwatice בערך וכן צריך לתקן בערך פרוקלוס אצלנו ע"ש.

ערך אפרהנג. גם שם צריך לתקן שבוש וצ"ל שכן יקראו לסופר (דביר) ולשופט (דאווער) ולענין מ"ש שם שאצל קדמוני העמים היודע לכתוב הי' גם הנותן חקים ופקודות יש להוסיף כי מלת מְחֹקֵק לעד שנקרא כן השופט ונותן חקים גם מטה אשר יכרה בארץ (במדבר כ"א י"ח) מפני שהיו כורים וחורתים אותיות על האבנים בעטות כאלה בימי קדם. והמשפט הי' נקרא מְחֹקָק. (משלי ל"א ה') וכן שוטר תרגום סורי ספרא, בלי ספק על שם שטר באמתית וכן תרגמו השבעים ולותר אחריהם (שרייבער). ובד"הב (כ"ו י"א) נמצאו סופר ושוטר סמוכים הכותבים מספר הצבא.

ערך

ערך הויות דאביי ורבא. פירשתיו משורש הונא בארמית וסורית המורה שכל ורוח, ורז"ל עשו משורש זה פעל ואמרו הוי בה ר"פ בחסרון הנו"ן מן השם כמו שיפילו הנו"ן מרחמן וגזלן אע"פי שהבדל יש ביניהם ע"כ ונכתב לי על זה מאת החכם החוקר המשורר להלל מ' שמואל דוד לוצאטו נ"י פראפעססאר בקאללעגיום ראביניקום אשר בעיר פאדוה. שאחרי שהנו"ן במלת הונא היא שרשית לא יתכן להפילה משא"כ במלות רחמן וגזלן שהנו"נין הן רק סימני התאר. והשבתי לו כי גם אני כוונתי לחילוק זה במה שכתבתי אע"פי שהבדל יש ביניהם. אולם אעפי"כ לא נסתפקתי ואינני מסופק גם עתה שרז"ל לא השגיחו על זה אם האות היא שרשית או לא רק אם תפול לפעמים אז התירו להם בנקל להפילה כחפצם וכן דרך כל הקדמונים בדקדוק. וכבר הראתי בתולדות הקליר (הערה 8) תמה כעין זה על רש"י, ר"ל בנו"ן שרשית של נשק ונשא שקראה יסוד נופל לפרקים והשוה אותה לנו"ן של ונמלתם שאינה שרשית כלל, ובדרך זה הלכו ג"כ הקליר והערוך יעו"ש היטב. ואין לפעל הוי בה ר"פ בש"ס פירוש אחר רק כמ"ש, ועולה יפה לפי"ז ג"כ פירוש הויות דאביי ורבא. והוכרחתי לבאר כל זה כאן בעבור כי גם החכם הגדול סופר מהיר מ' מרדכי יאסט נ"י מברלין הודיעני בשם איש מבין ממיודעיו אשר השיב ג"כ על ערך זה וגם על ערך שרח, ואע"פי שלא באר דבריו בשניהם בלי ספק שכיוון באן לדברי רש"ד לוצאטו, ולכן תשובתי זאת תתיחס גם אליו. ועיין בסמוך מ"ש לערך שרח.

ערך סף. במקום ור"ל משורש סף צ"ל ור"ל משורש יסף.

ערך פרא במקום purum צ"ל parum...

ערך שרח. כבר אמרתי כי איש מבין בלשונות השיב על דברי בערך זה אך לא נתבאר לי מה השיב. והנה אודיע פה לכל קוראי מחברותי כי אין עמדי מדרשי מלים מלשונות קדם אשר אוכל למלוא בהם ביאור כל מלה והוראתה בכל לב כראוי. והנני יושב בקצה ארץ צפון הרחק ממדינות אשכנז וצרפת משכנות החכמה מזמן רב. אשר שנה בשנה יוסיפו שם דעת בכל מחקר ותושי' ורבו מחברי ספרים חדשים בכל ענין וביחוד בדרישת לשונות קדם. ואין אתי בביתי רק מדרש מלים הקצר מהחכם יאהן על מעט תיבות הנמצאות בדוגמאות לשון ערבי שהדפיס. וגם באוצר הספרים של אקאדעמיע דפה נמצא רק מדרש מלים אחד על לשונות קדם מן קאסטעללי, ולא יותר. המדרש מלים של החכם דע זאלי הנדפס לא ראיתי מימי וכן שאר החבורים המתחדשים בעניינים אלו, ולכן אם אערב את לבי לבאר הוראת איזה מלה תלמודית ע"פי לשונות קדם הקרובות. הנה נזהר מאד ומשים עין בל אכשל, ואבקש לי משען ומשענה בדברי חכמים קדמונים אשר ידיעתם בלשונות ההן נתבררה לי, וככה נהגתי בכל ספרי ערך מלים. וכן עשיתי כאן במלת שרח. העתקתי דברי רבינו נתן בעל הערוך הנודע לי למבין גדול בלשון ערבי, וכן הרד"ק המסכים עמו, כי גם זאת ידעתי אשר כל דורשי לשונות בימינו עוד לא הגיעו אל השלמות לדעת יותר היטב הוראות מלים מאשר ידע חכם שהי' חי לפני שבע מאות שנה בעת אשר נכתבו עוד ספרים בלשון ערבית. וכאן תלאתי

און

Digitized by Google

און לי עוד בהגהות קאסטעללי שכתב בשם אבן שינה שיקרא חתוך צורת האדם לאברים (סעציערען) אלשרת. עוד כתב שם שבן יקרא בשר שמן מעוך נכתות וזה מבואר כדברי בעל הערוך. ונראה שע"ד השאלה בא הודאת מלה זו ג"כ על שכיבה עם בתולה ע"ש.

ברשימות אנשים ערך בעיא צריך לתקן שבוש שבמקום תיבות המתחלאות בירושלמי בבי"ת הן בבבלי במ"ם צ"ל להפך תיבות המתחלאות בבבלי בבי"ת הן בירושלמי במ"ם.

לתולדת רבינו האיי גאון.

להערה 1) אודות גדולתו בעיני אנשי הארץ עיין מ"ש למעלה בתיקונים להערה 32) של תולדת רבינו נתן מה שהספידו בשבת שמת רב שרירא שבמקום ושלמה ישב על כסא דוד אביו קראו והאיי ישב על כסא שרירא אביו ותכון מלכותו מאד.

להערה 4) צריך לתקן שבוש שבמקום יהי' מנוי רב האיי לאב"ד באמצע שנת רל"ד צ"ל באמצע שנת רל"ז.

להערה 7) שהספיד עליו הרב ר' שלמה בן גבירול בשיר, יש להוסיף שגם רבינו חננאל הספידו בשיר. ועיין ליקוטים מפירושיו על התורה סוף פ' ויהי עם הערתי.

להערה 8) אצל רבינו שמואל בן חפני. צריך לתקן שבוש שבמקום ואצלי קשה להאמין צ"ל ואצלי הי' קשה להאמין. ויש להוסיף שהרבה תשובות נדפסות ממנו בשערי צדק והן מושכלות בסדר הרעיונות. ומזה שקוראהו רבינו האיי בסתם רב שמואל גאון ז"ל ולא בשם חותנו נוכל להוציא שלקח את בתו אחרי מותו ובעת כתבו התשובות ההן לא הי' עדיין חתנו, אך עכ"פ נפטר כבר שכן יוסיף רב האיי עליו מלת ז"ל בשני המקומות שהבאנו. ואחרי שרב האיי נפטר רק כארבעה שנים אחריו (ס' הקבלה) א"כ כתב תשובות ההן בעת הגיע כבר לזקנה יתירה ועכ"פ בשהי' בן ס"ה שנים ויותר ולכן אפשר שימעט קצת הפלא אם הוציא איזה דברים קלים נגד רב שמואל ובכלל נגד המרבים לקרות בספרי עכו"ם, כי לרוב המצטייר לאורך רחוק (לעולם שכולו ארוך) יתפש בחדריו ויורה הלאה כל הנחשב רק מאומה בעיניו. וגם כח התשוקה נחסר אז ויתרצו מתחתים בדרכים המובילים אל המטרה ונראים כלם בחזקת סכנה, ועיין בדברינו ראש מחברת זאת. אולם מאשר לקח אח"כ את בתו של רב שמואל נראה שבכ"ז כבדהו בלבו. — ולדעת יותר ברור דרכי ר' שמואל בן חפני באגדות ובמראות הנביאים יעויין תולדות רבינו חננאל (הערה 14) ורבינו נסים (הערה 11).

להערה 13) מדרך רב האיי לקרב האגדות אל השכל כפי מה שאפשר. עיין עוד תולדת רבינו נסים (הערה 11) פירוש הגאון על תפשו הקב"ה לאשה כדי שלא יסתור שקול הדעת.

אמנם

Digitized by Google

אמנם כנגד זה דעתו בראית הנביאים שהיא במראית עין תמה ולא בראית הלב כנגד ר' שמואל בן חפני ורבינו חננאל, וככה ההפרש בינו ובין אלו החכמים ז"ל גם בראית הצדיקים שאינם נביאים, עיין במאור תולדת רבינו חננאל (הערה 14 15) — ובדבר ס' שערי שבועות שקוראהו ר"י בר' ראובן אלברגלוני, הכלל והפרטים לשבועות צריך להוסיף שגם הרמב"ן במלחמות (פ"ג דב"ק) לענין ישראל שאנסו עכו"ם קורא לחיבור זה של הגאון ס' שרשי שבועות. אולם הוסיף שם ואף בתרוצותיו בהן מפורש ע"כ. ולא ידעתי לאיזה תרוצים כוון. אולי נמצא כן באיזה מקום בשירי מוסר השכל.

להערה 24) אצל ר' יצחק בר' ראובן אלברגלוני. נראה שיש בידינו עוד מתנו שני פיוטים נחמדים והם (לפי מ"פ) גאולה לשבת ה' אחד פסח המתחיל יקוש בעניו, ואהבה לשבת שלפני שבועות המתחיל יונה יעלת חן. והנה בשניהם חתום בראשי חרוזות יצחק. אך בשני אתכן למצוא בסופו גם בן ראובן כזה. **ב**חונה, **נ**דיבה, **ר**עיתי, **א**שר **ו**אני. **ב**י **נ**שבעתי, וצריך למחוק מלת הן בתחלת חרוז האחרון. וניכר דרך פייטן ספרדי בשניהם וביחוד דרך ר"י ב"ר לסיים כל חרוז במקרא הבאות לענין כמו בדוגמאות מאזהרות שלו שראיתי מהם בדפוס ומהם בכ"י, וכן בשני פיוטים אלו ובפרט בפיוט יקוש בעניו, לוקחו פסוקים רחוקים ובאים הנה כרבקים ומותאמים מתחלתם לנושא המבוקש.

להערה 26) שמחתי מאד כי הודיעני חכם עמנו דאקטאר צונץ אשר כתבדרה אלו השערתי כי סדר תנאים ואמוראים של רב האיי הנמצא באוצר הספרים של ר"ד אפענהיים הוא אגרת רש"ג ביוחסין. וכפי הנראה רצה הוא גוף הכ"י. אך צר לי שלא עיין היטב ולא הודיע אם נמצאו שם איזה נוסחאות ישרות אשר נשתבשו בדפוס כמו שבררתי בתולדת רבינו נתן (הערה 32).

לאחד עשר ספרים של רב האיי צריך להוסיף עוד. י"ב) הלכות תפלין כ"י מובאו בשיורי ברכה להגאון רח"ד אזולאי, על או"ח (סי' ל"ב ס"ק י"ב). י"ג) סדור תפלה. וז"ל שבלי הלקט (סי' ק"ב) ובתשובות הגאונים ז"ל נמצא רוב הגאונים מוחין לומר כל נדרי לפי שאין בו שום תקנה רק רע, זולתי נוסחת רב האיי גאון ז"ל והכי איתא בסדורו: כל נדרי ואסרי וקונמי וחרמי ושבועי דנדרנא ודאישתבענא ודאחרימנא ודאסרנא מיום צום הכפורים שעבר עד יום צום הכפורים הזה, ועברנא עליהון בשלו או באונסא. בינעי רחמא מן קדם מרי שמיא דלישרי לן דלישבוק לן. נדרנא לא נדרי לתיחייב עלייהו אסרנא לא אסרי למחטי בהון ושבועתנא לא שבועות למילקי בדילהון ככתוב ונסלח וגו' עכ"ל. ולא מצאתי עוד נוסח כזה במקום אחר ומשונה הוא גם מנוסח הספרדים שבידינו ועולה יפה על ידו החבור של ונסלח. ולכאורה יתפלא הקורא מזה שנמצא בטור או"ח (סי' תרי"ט) בשם רב האיי שאין נוהגין לומר כלל כל נדרי ולא שמענו שמתירין נדרים בין בר"ה ובין ביוה"כ יעו"ש. אולם גם כאן ימצא מה שהראיתי פעמים רבות שחסרון או הוספת מלה אחת הרבה קושיות לחנם שמקור דברי הטור הם ברא"ש (סוף יומא) ושם כתב במאור רב האיי בר נחשון וכן בכלבו (סי' ס"ח)

א"כ

Digitized by Google

א"כ רב האיי שם המובא בשבלי הלקט הוא בלי ספק בן רב שרירא ואין כאן קושיא כלל. והוא א"כ המחבר סדור התפלה. ואולי הי' נמצא שם הפיוט שמע קולי לערבית יו"כ. י"ד) ספר מתיבות. וכבר נסתפק בשם הגדולים מי הוא מחבר זה הספר המובא הרבה בקדמונים. ואני מצאתי ברמב"ן (על ע"ז כ"א) שכתב וז"ל אבל לבעל מתיבות ר' האיי ז"ל מצאתי שכיון שהשכירה וכו'. אכן אפשר שצ"ל ור' האיי ובפרט שקצת משמע בבעה"ע (ריש ספרו) שאיננו מרב האיי שכתב שם ור"ח ובעל מתיבות לא פסקו כלל וכו', נראה שבעל מתיבות מאוחר לר"ח. אמנם מצאתי עוד שם (דיני אישות) שכתב וז"ל מצאתי לבעל מתיבתא עתיקתא למאי כ"מ כו' וזו הודאת רבינו אבינו ראש ישיבת גאון יעקב שער ישיבה של ימין עכ"ל מזה נראה שהי' מתיבות ישן וחדש וכ"כ בסוף דיני זיכוי וז"ל וכן בבעל מתיבות הישן עכ"ל וא"כ יש עוד כעין ראי' מזה שמתיבות הישן חברו רב האיי שלא נמצא גאון אחר שיביא את אביו בשם גאון, ובדברי רב האיי נמצא כזה הרבה, גם הכינוי ראש ישיבת גאון יעקב נמצא ג"כ אצל רב שרירא בפתחות השאלות שבערוך (ערך אביי) ובאגרת רש"ג שביוחסין. והשם מתיבות נראה בעבור שכתב בו כל מה שעלה עד ימיו בשתי הישיבות פומבדיתא וסורא. ונראה שפומבדיתא הי' נקרא ימין לגבי סורא ומה כתבנו במ"ש שער ישיבה של ימין.

לזמן ומקום ר"א הקליר ועניני התפלות.

להערה 1) למתעקש עוד אחרי כל הראיות שהבאנו ויאמר בכל זה שהפייטן הוא ר"א בן יעקב התנא בעבור שחתום אלעזר בן יעקב נביא עוד הוכחה אחרת ואולי יתיסר ממנה, כי הנה ראב"י אמר ג' נביאים עלו עמהם בגולה אחד שהעיד להם על המזבח ואחד שמקריבין אע"פ שאין בית ואחד על התורה שתכתב אשורית (זבחים ס"ב ב') ועיין רש"י שם שמתחלה ניתנה בכתב עברית (וחדוש גדול על המפלפלים בכתב שניתנה תורה אם באשורית או בעברית, יעויין מ"ע פכ"ח, שהביאו כלם רק המאמרים בסנהדרין [כ"א ב'] ולא העידו על מאמר זה של ראב"י שמשנתו קב ונקי) ואלו ר"א הקליר אמר בפיוטו לשבועות אז בכתב אשורית ובלשון עברית ובדבור מצרית הנחלת לבת עברית.

להערה 3) יש לתקן שבוש שבמקום תתקי"ז או תתק"ח צ"ל תתקי"ד. או תתק"ח. ותיכף בסמוך במקום תתקל"ז או תתקכ"ח צ"ל תתקל"ד או תתקכ"ח. ואודות הראי' על זמן הקליר מסוף הקינה לך ה' הצדקה בתשע מאות שנה שהיתה שנאה כבושה מלהשמע, צריך להוסיף שאע"פ שנמצא כן בלשון המדרש (ריש לו) מ"מ נראה שהשתמש רק בלשון המדרש להוציא כוונתו על חשבון זמנו. וגם בלא ראי' זאת יתברר למעיין שם היטב זמן הקליר שרשמנו, מכמה ראיות אחרות שאין להשיב עליהן.

Digitized by Google

להערה 7) נדבר ההשגה על חכם עמנו אינו שכתב כדבר נודע שרבינו סעדי' גאון מביא כבר את יוסיפון העברי, מצאתי אח"ז שכיוון למ"ש וואלף באוצר ספרים עברים (ח"א נומר 873) שנמצא בפירוש ר"ס לדניאל (ע' כ"ז) ליוונים ולפרסים כבן יוסף בן גוריון הכהן. ע"כ. אולם כבר בררתי בתולדת רב סעדי' (בכורי העתים תקפ"ט צד 34) שהפירוש המיוחס לו על דניאל אינו ממנו, ויצטרף א"כ גם מאמר זה לראי' אל שאר הראיות שם שחברי יוסיפון העברי ע"כ שמאוחר לרבינו סעדי' וגם לר' מנחם בן סרוק המובא ממנו לסופר כמ"ש בהערה 7) לזמן הקליר.

להערה 9) לענין החתימה של הקליר בירבי ביו"ד אחר בי"ת ראשונה שהוא מדרך האשכנזים אשר קבלוהו מחכמי איטליא לכתוב התיבות מלאות וי"ו ויו"ד, צריך להוסיף שכבר בתלמוד ירושלמי נהגו לכתוב כן ונמצא שם תמיד ר' יוסי בירבי בון ולא בבבלי עד"ז אצל שום חכם. ויהי' גם זה לראי' על מה שראינו פעמים רבות שיהודי איטליא קבלו כל מנהגיהם מא"י. ועוד זכר לדבר שגם בזה היו מחולקים הבבלים עם הירושלמים, יעויין גיטין (ס"ה ב') ר' נתן אומר פטרוה (בגט) דבריו קיימין, פיטרוה לא אמר כלום. אמר רבא ר' נתן דבבלאה הוא ודייק בין פיטרוה לפטרוה תנא דידן דבר א"י הוא לא דייק. ע"כ. נראה פשוט שהבבליים היו נשמרים מלכתוב יו"ד יתרה נגד חקי הלשון, ולא כן הירושלמים שהרבו תמיד ביוד"ין ואע"פי שכאן אינה מורה כלל על נקודת החיר"ק, ואין אנו צריכין א"כ לדוחק פירש"י שם שבבבל המספרים פעמים לשון עברית ופעמים ארמית משא"כ בא"י שמספרים תמיד עברית. וגם במחילה מכבודו האמת אינו כן, שנודע שמימות חשמונאים ואילך היו מדברים בא"י בלשון סורית והרבה ראיות יש על זה במשניות ותלמודים, ובלשון ההוא נכתבו כל השטרות וגט אשה בעצמו לראי'. וכבר התרעם על זה רבינו הקדוש ואמר בא"י לשון סורסי למה אלא אי לה"ק אי לשון יונית (סוף סוטה) ופרש"י בעצמו שם לשון סורסי קרוב הוא ללשון ארמי ואומר אני שזה לשון גמרת ירושלמי וכו' ע"ש ויפה פירש שם.

להערה 10) במקום שכן נקרא ארץ בבל בירושלמי גוולנא נ"ל שכן נקרא ארץ גבל בירושלמי גוולנא.

להערה 12) שמעתי קצת מבינים חושבים ליגיעה יתירה ולהג הרבה לחשוב כל הגימטריות של חתימות הפייטן בשמו ושם אביו ושם עירו. אמנם המבין היטב במלאכת הדיקדוק והדרישה בכל ענין, ידע כי אין דבר קטן ונקל אשר נתנו בשימת עין שלא נוכל להוציא ממנו תולדות רבות המועילות לענינים הרבה, וככה גם כאן בגימטריות האלה נמצא בהם גם שם אבי הקליר ר' יעקב תסכים למה שראה המבי' ליוחסין בחתימת ראשי החרוזות שלא בא עוד לעינינו והיינו עדיין כמסתפקים בדבריו. גם עי"ז יתמעט הפלא בעיני הקורא על רוב הלחן ומלות הזרות בהרבה מפיוטיו. ועוד ימצא עי"ז דרכו לכתוב תיבות מלאות וי"ו ויו"ד ע"ש היטב, ומי יודע כמה תולדות יוציא עוד מזה מבקר זולתי. ולמתעקש שיעשה עצמו מסופק ויאמר אולי רק במקרה נפלו דמיוני כל

המספרים

המספרים הנזכרים שם עם חתימות שם הקליר, נשיב שאין מהשתוות המספרים לחתימות שמו, יהיו גם ההשתוות שבמספרי החרוזים בינם לבין עצמם לפלא גדול כמו עד"מ התחלת פיוט זכרונות, מעש אשר בכל שנה נעש, שוה במספר להתחלת הקינות, שבת סורו שמעוני עוברי. וכן הסיום למוסף פרשת החדש, ששתי בשורי ארבעה חדשים שוה לסיום הקינה בתבע איש חמודות ושוע הטה (אלקי) אזנך ושמע, והנה תחלת פיוט מלכיות, אנסיכה (מלכי) לפניו בהתהלכי אומצו בהמליכי שוה במספר לתחלת פרק בשם, אפיק מען מעונך ביום המעוטר, וכדומה שם. הגם כל אלו הדמיונים נפלו במקרה? ומכ"ש אם מספרים האלו המתדמים בעצמם ישוו עוד למספר שלישי והוא חתימת הפייטן, מי זה חסר טעם אשר יעצים עוד את עיניו ויאמר שכל זה לא יבדר עוד הדבר היטב? והנה עתה דאקטאר צונץ הודיעני שאחרי ראה דברי חפש גם הוא ומצא כי החרוזים הראשונים של קרובות לת"ב כוללים כולם גימטריאות כאלה. והנה גם חתימת שמו בראשי החרוזות שהי' הקליר ראשון בזה. הוא בכל דרך נוטריקון וגימטרי', וכשם שחפש אותיו' כך חפש מספרים לרמוז בהם שמו.

להערה 17) אשוב עוד פעם שלישית לספור ארבעה חכמים שנשבו בארי, ונמכרו למצרים ולאפריקא ולאספמיא, בעבור כי הוא דבר גדול הנוגע לענין רב מאד של קורות ישראל והתפשטות שני התלמודים בבלי וירושלמי. כי הנה חשבתי שם קרוב לודאי שבחזירתם היו הולכים מבארי והם היו מארץ סבסתאן אשר בפרס, ובתולדות רבינו חננאל (הערה 2) הייתי כבר כנוטה מזה, ובעת נראה ברור ההפך ממה שחשבתי בתחלה, והא לך ראיותי. כבר כתבתי שבספר הקבלה לראב"ד וביוחסין כתוב שהיו הולכים מבארי למדינה נקראת ספסתין רק בקורא הדורות כתוב סבסתאן. ומה ששערתי שם שהוא סבסתאן (בכ"ף ולא בבי"ת) אשר בפרס אינו נ"ל כעת מפני שלפי"ז יהי' בעל קורא הדורות אחד נגד שנים אע"פ שהוא ראה גם נוסחת רב שמואל הנגיד בספור זה יעו"ש. אכן טוב יותר לגרוס כמו שהוא לפנינו בקורא הדורות סבסתאן בבי"ת ויהי' רק ההפרש בין בי"ת לפ"א המלוי אצל חכמינו שהתגוררו בין הערביים. ואולי ר' שמואל הנגיד שהי' חי בקורטבה שבאספמיא הדרומית בין הערביים ממש, הי' כותב בבי"ת כדרכם, והראב"ד שהי' רב בטוליטולה בין הנוצרים שבאספמיא הצפונית הי' כותב בפ"א שכן יבטאו אנשי אספמיא עוד היום כפי ששמעתי ובדלגונה הוא בפיהם כמו פרלגונה. ועכ"פ רק עד"ז נוכל להתאים גם דברי בעל יסוד עולם שכתב במקום ספסתין מדינת קוסטנטין. ונראה שהכוונה על אי סעבאסטע הסמוך לקיליקיא ונקרא מלפנים (eleusa) יעויין קדמוניות ליוסף הכהן (ס"ו פ"ד) והוא עם קיליקיא היו אז בשנת תש"ן לאלף החמישי תחת ממשלת מלכי קוסטנטינא (ביצאנטינישעס רייך). ולכן נקרא ביסוד עולם מדינת קוסטנטין. וגם מדינת בארי היתה אז תחת יד הנוצרים וממשלת ביזאנץ. ולכן הלכו החכמים מבארי אל האי הזה אשר כפי הנראה היו דרים בו אז ישראל רבים במספר ובעושר. אכן בין מדינות הנוצרים ומדינות הערביים הי' אז שעת חירום ולא היו יכולים ללכת מזו לזו באין מפריע. ועולה יפה מאד לפי"ז לשון הראב"ד שיצא ממדינת קורטובה שלים ממונה על ציים וכו' לכבוש

ספינות

Digitized by Google

ספינות ועיירות סמוכות לספר, והלכו עד חוף הים של א"י ונסעו אל ים יון והאיים שבו, ומצאו אני' ובה ארבעה חכמים גדולים היו הולכים ממדינת בארי למדינה נקראת ספסתין וחכמים אלו להכנסת כלה היו הולכים עכ"ל. הנה הלך הממונה לכבוש ספינות גם עיירות הסמוכות לספר כמו שהוא אי סעבאסטו הנקרא ספסתין, ובעת נסב ים יון ובא עד חוף ים של א"י מצא אני' של החכמים שהלכו ממש בדרך הנזכר כי קיליקיא בגבול א"י והאי סמוך לשניהם, וכבש את האני' בעבור שהיתה מבארי מדינת נולדים, והוא הי' ממונה ערבי מקורטבה. ובאני' היו גם החכמים הנזכרים שהיו הולכים להכנסת כלה נראה משגרת הלשון שלא בחזירתם היו רק בהליכה לראשונה מביתם, ואחשוב שמכל זה בצרוף הראיות עוד בתולדות הר"א (הערה 2) ישער כל מבין שהחכמים היו הולכים מארץ מגורתם בארי. וא"כ הי' למוד התלמוד נודע כבר ונתפשט שם עוד בטרם שנתפשט באספמיא ואפריקא. וזה באמת חדוש גדול. ועד"ז נבין יותר דברי ר"ת בספר הישר המובאים אצלנו שם בהערה 17) לזמן הקליר, שהיו אומרים מקדם כי מבארי תצא תורה ודבר ה' מאוטרנטו וזה מפני שמשם נתפשט התלמוד לאפריקא ואספמיא, וגם לאשכנז ולצרפת כמו שיבואר עוד. והראב"ד שהוא היותר קדמון אצלנו בספורים כאלו לא ידבר כלל מכל ארץ איטליא בפרט, ומכ"ש ממדינת הדרומיות שלו, רק כתב בסתם ח"ל, וקודם לכן (ר"ל לפני הפסקות ישיבות של גאוני בבל) היתה סבה מאת הקב"ה (בדבר שביות החכמי') שנכרת חקם של ישיבות שהי' הולך אליהם מארץ ספרד וארץ המערב ואפריקא ומצרים וארץ הצבי, וכן היתה הסבה שילא ממדינת קורטבה וכו', ונראה שבארצות המערב יכוין לכל ארצות איירופא שגרו בהם ישראל בעת הזאת. חוץ מארץ ספרד שחושבו בפרט. יעויין ריש אגרת תימן כמו שעשה הכנעני בארצות המערב והכוונה לבגידות תתנ"ו. ואפשר א"כ שכלל הראב"ד כל ארץ צרפת ואשכנז ואיטליא בשם הכולל ארץ המערב. ועכ"פ בפרט לא יזכור מאומה מאיטליא ומשום חכם שהי' חי שם, ולא ידע אפילו מרבינו נתן בעל הערוך ועוד חכמים שהיו לפניו כמו שנבאר עוד. אולם גם ממשכילים זולת הראב"ד, החוקרי' בקדמוניות ישראל לא נדבר ככל הצורך מארץ זאת, מה שנעשה בה במשך זמן רב של ת"ת שנה ויותר היינו מימות האמוראים עד סוף ימי הגאונים. ואעיר על זה את לב חכם דורנו ר' מרדכי יאסט נ"י כי בין חקירותיו הנפלאות בספרו הגדול על קורות ישראל בארץ וארץ, לא נמצא מאומה על ארץ איטליא ביחוד ויהי כמחריש, אע"פי שרק ממנה יצאה תורה בזמן ידוע לכל ישראל — הן אמנם הוא קלת לפלא כי על אספמיא הרחוקה מבבל יותר הרבה מאיטליא נמצאו כפעם בפעם רשימות וסימנים שהיהודים אשר שם נודעו לחכמי בבל עוד בימי האמוראים וכן אח"ז עד ר' משה ור' חנוך, וחוץ מהספור על יצחק ריש גלותא דאזיל מקורטבה (?) לאספמיא ושכיב והשאלה עליו לאביי ורבא בבבל (יבמות קט"ו ב') נמצא גם במדרש (וי"ר פ"כט) ואת זרעך מארץ שבים מגליא ומאספמיא וחברותי' אכן בימי בעלי המשנה חשבו עוד אספמיא למדינה רחוקה מאד (ב"ב ל"ח א'), ואשר דמה החכם ר"מ יאסט (בהערות לחלק חמישי מקורות ישראל (צד 328) למצוא בפירוש הר"ש (ספ"ו דשביעית) בשם הירושלמי מאמר בן אטילס הביא בכורים מאספמיא

מאספמיא וקבלו ממנו, אינו מתיחס לכאן, שאע"פ שבר"ש וכן בירושלמי שם במקומו גרסינן אספמיא, מ"מ הט"ס נראה לעין שצ"ל אפמיא וכוונת הירושלמי למשנתנו (סוף חלה) ארסטון הביא בכורים מאפמיא וקבלו ממנו מפני שאמרו הקונה בסוריא כקונה בפרוורי ירושלים ע"כ, והיא (Apamea) אשר בסוריא ומקומה בין אחלב לדמשק ומבואר שם בירושלמי שביעית ארסטון הביא בכורים כמו שהוא במשנה סוף חלה לא כגירסת הר"ש בן אטיכם, רק הטעות של אספמיא נשאר שם בירושלמי במקומו, אכן בירושלמי עצמו סוף חלה מבואר כמו שהוא לפנינו במשניות שבבבלי שם, אפמיא, וכמו שמוכיח הענין שהיא בסוריא, ושם בסוף חלה מקשה ג"כ בירושלמי הקושיא שהקשה בספ"ו דשבועות: תמן תנינן אין מביאין תרומה מחו"ל ויביאו בכורים ע"כ וכמו שמקשה התם ויביאו תרומה. ולדעתו נ"ל כאן בסוף חלה, ויביאו מסוריא במקום ויביאו בכורים שאל"כ הקושיא מסוקרת הבנה ע"ש היטב. ואין להאריך עוד בזה רק להראות שגם חכם עמנו דאקטאר צונץ נתקל ממש בכעין זה במה שהביא במחברת עתות שלו (חוברת א' דף 141) מירושלמי פ"ט דכלאים דחשיב ימא דאספמיא בין הימים שסובבים א"י וגם ממדרש תלים וימא דאספמיא הוא ימא דחמן ע"כ. והנה בירושלמי שם מבואר ימא דאפמיא וכנ"ל במדרש תלים המשובש בלא זה שם כי ימא דחמן נחשב בירושלמי לים בפ"ע. רק בבבלי (ב"ב ע"ד ב') נמצא במאמר זה בעצמו של הירושלמי, ימא דאספמיא. אכן גירסת הירושלמי היא העיקר בלי ספק שאם לים שאמצעי יקרא כן בעבור שיורדין בו מא"י לאספמיא קשה הלא חשב שם בבבלי ים הגדול ובירושלמי ימא רבא, ואיך יחשוב עוד ימא דאספמיא לים בפ"ע, אלא ודאי שהוא ימא דאפמיא, וכפי שטראבא ואבו אלפידא נמצא באמת ים סמוך לאפמיא יעויין בעזעניוס בהעדותיו על נסיעת בורקהארד לסוריא וא"י (ח"ב לדף 237) שהוא הנקרא ים תרימסי ואורכו כששה ורחבו כשלשה פרסאות. ומה שיחשבוהו שם בין ימים שמקיפים א"י הוא בעבור שגם גבולי סוריא לא"י חשבו כמו שראינו במשנה סוף חלה ויותר עוד במדרש ש"הש פסוק אתי מלבנון כלה. ומצאתי אח"ז בספר כפתור ופרח לר"י הפרחי (פ"ז) שמביא גם בלשון הבבלי ב"ב שם, ימא דפמיא. אכן בימי האמוראים ידעו כבר מיהודי אספמיא כנ"ל. ויותר עוד בתחלת ימי הגאונים שכבר החלו לבאי המערביים להתפשט שם ועי"ז הי' יותר התחברות בין היהודים אשר שם ובין היהודים אשר בבבל שנכבשה אז ג"כ מערביים. ובסדר עולם זוטא בא אספסיינוס והחריב הבית והגלה את ישראל ובתים הרבה מבית דוד ויהודה לאספמיא היא ספרד ע"כ, ומחברו מדע לבבלי מימות הגאונים, וכתב זה אחרי מה שנודע לו הרבה מרוב ישראל באספמיא וחשיבתם שם, ובימי רב נטרונאי ורב פלטוי הגאונים נמצא רב אלעזר אלוף דמן אספמיא ששאל אותם (שערי צדק שער ה' ח"א סי' י"ז) אך כפי הנראה שם קצת הי' רב אלעזר זה דר בבבל, והי' נקרא אלוף דמן אספמיא רק בכנוי אולי בעבור שאליו היו פונים אנשי אספמיא בשאלותם. כמו שהורגלו בימים האחרונים לכנות איזה מרבני אשכנז בשם הכבוד נשיא דארעא דישראל. ורב עמרם שלח סדור התפלות לספרד. ורב סעדי' שלח לשם הרבה תשובות עיין הערה (31) לתולדות רבינו נתן. לא כן אכן איטליא כי היא ממש בלתי נודעת עוד בימי האמוראים ורק בימי התנאים

התנאים מצינו כפעם בפעם נסיעת החכמים לרומי, ור' מתיא בן חרש הי' לו שם ישיבה (סנהדרין ל"ב ב') (וגם ר"י בן לוי סליק להתם (ב"ר פע"ח) אבל אינו מספר עוד שום דבר מאיזה חכם משם. ומאמר עולא מגודל עיר רומי והיכלי' הרבים הנמצא לפנינו רק בע"י (מגלה ו') ולא בש"ס שם, הוא כבר דרך סיפור גוזמי מעיר רחוקה ובלתי נודעת עוד היטב לאנשי בבל. ויותר נראה שכיון שם לקונסטאנטינאפאל שבנאה קונסטנטין מחדש אז בימי עולא והשנים מסכימים, וישנה שם ביזאנץ שנקראה מלפנים ויקראנה מתחלה רומי חדתא ואח"ז הוסב שמה לכבודו קונסטאנטינאפאל. ולכן נקראה גם בפי עולא רומי, והמאמר שם שהיא אלף ים ואלף יבשה מסכים מאד לזה, ולא אוכל להאריך כאן, ואח"ז לא נמצא עוד מאיטלי' כלל, וזה בעבור הגזירה שהיתה בימי רב דימי בא"י ונחתו מהתם לבבל כל חכמי התלמוד (אגרת רש"ג) וגם לא הי' לאנשי בבל שום התחברות עם רומי ולא גם עם קונסטאנטינאפאל בשעת החירום שהי' אז במלחמות הפרסיים תמיד עם הרומיים, ולא נשמע עוד מיהודים שבאיטליא בשום ספר, זולת מיהודי עיר נעאפעל שלחמו בחוזק על נפשותם נגד צבאי ביזאנץ בשנת 537 למספרם. עיין בבאור מזה בקורות היהודים לחכם עמנו ר"מ יאסט (סע"ז פ"ז) ואיזה פקודות ג"כ הראשי דתיהם ברומי לעיר קליר ולשאר ערים ולא יותר. אך כמו לפתע פתאום תבא השמועה לאזנינו ממשפחה גדולה של חכמים שהיו בעיר לוקא והם ר' משה הזקן ואבותיו עד דור השני קודם לו ור' משה הלך למגנצא בשנת תרל"ז יעויין מזה בבאור אצלנו (בהערה 19) לזמן הקליר. ואם נחשוב מות בן אחר אביו ע"פי המורגל כשלשים שנה יהי' זמן ר' משלם הראשון הנודע ממשפחה זו בערך שנת ת"ס. ואח"ז נתפרסמו ישיבות בארי ואוטרנטו באיטליא הדרומית כמו שהראתי שם (הערה 17) ופה הוכחנו שארבעה החכמים שנשבו בימי רב שרירא גאון היו ממדינת בארו. ובימים ההם נודע ג"כ הפייטן ר' אלעזר מעיר קלור בסרדיניא, ואח"ז ר' משה כלפו מבארי ור' שמואל מאוטרנטו שהשיב לר' שלמה בנו של ר' יצחק מסיפונט (שם) והוא בלשונם (Siponto) במלכות נעאפעל בפחת קאפיטאנאטא סמוך למאנפרעדוניא. וקרוב לזה נשמע אח"כ רב שישא מזרע הגאונים שהרבין תורה בפוליא מחוז נעאפעל והי' ג"כ מקובל גדול, (תולדות בעל הערוך הערה 57) וכל אלו בקצה איטליא הדרומית ויש עוד ר' ענן בר' מרינוס הכהן מעיר סיפונט והי' כפי הנראה בימי ר' קלונימוס בר' שבתי מעיר רומי (שבלי הלקט סי' י"ב ול"ג) שהי' בן דורו של רש"י ומעט זקן ממנו. ועלינו מעט לצפון ומצינו בתשובת רב האיי וכל השבוחים מחכמים הבאים מרומי משבחים אותם להגדיל תורה ולהאדירה (תמים דעים סי' ק"א) ונמצאו שאלות קדמוניות מזקני פרי"ש לחכמי רומי, ושם רבינו נתן בעל הערוך ואביו וקודם להם רב יעקב ריש מתיבתא. עיין מזה ויותר מזה בתולדות רבינו נתן (הערה 57) ורבינו תם הנודע בין הצרפתים לגדול שבדורו בלמוד התלמוד, כתב עוד שאלות לחכמי רומי לפרש לו משנה דאהלות (ס' הישר סי' תרמ"ט דף ס' ע"ד) אבל כתב ג"כ כבר תשובה לנדיב ר' שמואל מבארי (שבלי הלקט סי' ד'). ובמחוז רומי נודע ג"כ ר' אברהם מפיזרו שכתב תשובות (שם סי' כ"ס) ועוד יותר קצת לצפון חוץ ממשפחת ר' משה הזקן בלוקא, נמצא ר' משה מעיר

נעפוס בימי רבינו נתן בעל הערוך עיין תולדתו (הערה 15), ור׳ משה בר׳ מאיר מפורדה בימי בעלי התוספות (ש״ק ד״א ל״ט א׳) ויותר עוד לצפונית מערבית ר׳ משה מפונטויזא שכתב תשובות (ס׳ הישר ל״ז א׳) ומצא בפניו ערוך של גאונים לא בערוך של רבינו נתן עיין תולדתו (הערה 41) אולם בש״ק כתב בלי שומת עין כדרכו וז״ל (ל׳ א׳) ר׳ משה מפונטויזא חכם גדול ונזכר מאד בהגהות ובערוך עכ״ל, והנה בערוך שלפנינו לא נמצא כנזכר וגם בהגה״מיי. (שיקראם בעל ש״ק לרוב בשם הגהות) לא מצאתיו עוד ועכ״פ לא נזכר שם מאד. ולצפונית מזרחית ר׳ אלעזר מוירונא (שבלי הלקט סי׳ ה׳ וע״ה) ואחריו רבינו ישעי׳ מטראני שהי׳ נכנס ועובר בוויניציאה בספינות בשבת לפי שהם צריכים לעבור בספינה משכונה לשכונה שהיא יושבת במים (שם סי׳ כ״ט) ולכל אלה ראוי לחשוב ג״כ רבינו ברוך מארץ יון הנזכר הרבה בפסקי רקנטי ועוד באיזה פוסקים, ועשה פירושים לש״ס המובאים בבע״הע על שם רבינו ברוך בסתם וכיון אליו לא לרבינו ברוך ממגנצה המאוחר לו. והוא ר״ב היוני הי׳ בדור שאחר הרי״ף שכן מובא בבע״הע כ״י שראיתי (דף כ״ב) השגה ממנו על תשובת הרי״ף. ואולי אליו ג״כ כיון הראב״ד בהשגותיו על סדר קדשים וטהרות להרמב״ם, שמביא בכמה מקומות בשם הרב היוני ובפ״ה ממתנות עניים ה״א כתב עליו שפירש המשניות, ואין ספק שהי׳ התחברות בין יהודי איטליא לאחי יון ודרך אחד להם בלימודים. ואחשוב עתה לקרוב מאד שגם בצרפת הדרומית נתפשט לימוד התלמוד רק מאיטלי׳ דרך ים האמצעי. ובדים מסעות ר׳ בנימין, מונפישלייר (מאנטפעליער) היא מקום יפה לסחורה קרוב מן הים ב׳ פרסאות, ובאים אלי׳ מכל מקום לסחורה אדום וישמעאל וארץ עלעדוה (?) ולומברדיא ומלכות רומה רבתה ומכל ארץ מצרים וא״י וארץ יון וכו׳ ומכל לשונות הגוים נמצאים שמה ע״י גינואיין ופיזנין (גענועזער אונד פיזאנער) ע״כ. ושם להלאה ידשים הדרך וכותב: ומעיר מרשיילי׳ יכנס אדם בספינה לעיר גינואה היושבת על שפת הים ע״כ. ורבינו נתן איש רומי למד לפני רבינו משה הדרשן בעיר נרבונה, והנה ר׳ משלם בר׳ קלונימוס מעיר לוקה (אשר כנגד מה שהחלטתי בתולדת רבינו נתן (הערה 36). אחשבהו עתה שהי׳ בעצמו בלוקה, וזה בעבור הוספת בע״הע תמיד אצלו מעיר לוקה ומשמעות דבריו שמוסב על עצמו לא על אביו, גם מדרכו להשיב לקראים ע״ש, שלא נודעו אז במגנצה כלל רק מא״י נודעו לאיטליא ע״י ההתחברות בין שני הארצות עיין לקמן. ואפשר שהשאירו שם אבי אביו ר׳ משה הזקן כשהובל הוא למגנצה, בהיותו נער קטן או שהוא אחר ממשפחה זאת, ועיין עוד ראי׳ לזה בסמוך) השיב לבי״ד שבארלדי (ע״ש בתולדת רבינו נתן) והוא ארלעט הנקרא מלפנים (arelate) וסמוך לנרבונה. יעויין בבע״הע (ס״ה ב׳) ומכתב נרבונה וארלדי לגבות שליש מבני חדי (וזה בעצמו ג״כ לראי׳ שר׳ משלם הי׳ דר בעצמו בעיר לוקה ועולה יפה ההתחברות בינו ובין ארץ פרובינצה אולם בין עיר מגנצה ופרופינצה לא נמצא שום התחברות ונפרע בימים ההם).

ומעתה נשוב ג״כ מאשר רשמנו בתולדת רבינו נתן (הערה 57) שני מקורים נפרדים להתפשטות למוד הקבלה, האחד בצרפת הצפונית מאיטליא הדרומית והשני אצל חכמי פרובינצה, ובעת נתברר

אצלי

אבלי שמקור אחד לשניהם הוא ארץ איטליא, שהראשון הנודע למקובל בפרובינציה הוא ר' אברהם אב"ד ע"ש, והוא הי' דר בעיר מאנטפעליער הסמוך לארלדי ונרבונה, ולכל הערים האלה הי' התחברות עם חכמי איטלי' כמו ששמענו. והנה ר' משלם בר' קלונימוס שהשיב לבי"ד שבארלדו נרשם ג"כ למקובל (תולדת רבינו נתן הערה 35). ותר"א אב"ד קבל חתנו ר' אברהם בר' דוד ג"כ למוד הקבלה. עיין מה שמובא מהשגתו על הרמב"ם בכסף משנה (פ"א מיסודי התורה ה"י) ופנים ואחור סוד גדול הוא ואין ראוי לגלותו לכל אדם ואולי בעל הדברים הזה לא ידעהו עכ"ל, ובהשגות שלפנינו נשמט זה. וכן הלך למוד זה משם להלאה עד ספרדיא הצפונית ובא לגירונה מושב הרמב"ן. וחכמי מאנטפעליער נודעים מר"א אב"ד ואילך למתנגדים אל למוד החכמות והידיעות, ותיכף אחרי הראב"ד התשיב בא משם ר' שלמה הנקרא על שם עיר זאת מן ההר, ורצה לפעול אצל יושבי ספרדיא הצפונית איסור נגד לימוד ספר המורה, ובדור שאחריו הסית חכם אחד משם ע"י כמה כתבי שטנה את הרשב"א והרבה חכמים לתת כתבי איסור נגד העסק בפלסופיא לפני הגיעו לכ"ה שנים כנודע מתשובותיו (סי' ת"ד) אולם כפי הנראה ר"א אב"ד הי' רק הראשון בין הגדולים בתלמוד אשר נתפרסמו ג"כ ליודעי הסודות, אכן הלימוד שלהם בעצמו נתפשט בין הלומדים שם ולמעלה עד עיר ליאן עוד קודם לו כשלש מאות שנים, שאז כבר הלשינו על יהודים שבליאון שמגשימים לבורא ומיחסים לו אצבעות (כנגד י' ספירות) ויחשבוהו ליושב על כסא מכוסה מארבע חיות, עיין תולדת רבינו נסים (סוף הערה 14):

נתגלה לנו איפא ארץ גדולה ונושנת היא איטליא למרכז אשר ממנו יצאו קוים בלמודי התלמוד והדקדוק והקבלה לצפונית מערבית (אשכנז וצרפת הצפונית) ולדרומית מערבית (ספרדיא וצרפת הדרומית) ולדרום (אפריקא) וגם לאיי יון. ולכן בארץ ההיא יש לחפש עוד קדמוניות ישראל, וביחוד בדרומה בגבול נעאפעל. והחכם בעל מערכי לשון כתב (בערך קרב) בשם שודע בספרו היקרים (? יידישע דענקווירדיגקייטען) שהי' בית מדרש גדול ליהודים בעיר קליר. ואין בידי הספר הזה של שודע לעיין בו.

ואחרי כל זה נוכל לדעת יותר ג"כ הסבה למה שהראתי בכמה מקומות שחכמי איטליא קבלו הרבה מדרכי לימודיהם וגם נוסחי תפלותיהם מא"י בימים קדמונים, כי באמת אחינו שבכל שאר ארצות השגיחו אז רק ללימודי בבל מקום ישיבות הגאונים ומשם קבלו תשובות על כל שאלותם, ולא כן אחינו שבאיטליא שתחלת התישבם שם הי' ע"י איזה משפחות מא"י עוד בימי בית שני וביותר אח"כ כאשר הגלם טיטוס משם לשם. ונשארה התחברותם עם א"י זמן רב, ולכן הי' אצלם בלי ספק ג"כ גמרא ירושלמית לעיקר גדול. אע"פי שגם תלמוד בבלי בא להם בזמנים מאוחרים ועיינו בו מ"מ לא הי' עולה כ"כ אצלם לעשות על ידו הירושלמי כטפל נגדו כמו שעשו בשאר ארצות ע"י התאמצות ראשי ישיבות בבל כמו שהראינו בתולדת רבינו נסים (הערה 16). וגם אחרי בוא רבינו חושיאל ור' משה לאפריקא ואספמיא מבארי שבאיטליא לא הספיקו להעלות שם ושם חשיבת תלמוד ירושלמי שיהי' שוה לבבלי. כי כבר מקודם להם היו חכמי אלו הארצות עוסקים כל ימיהם רק בתלמוד

בבלי ולא בירושלמי כלל, מאשר דאו דרך זה בתשובות שנשלחו אליהם מגאוני בבל (ע"ש בתולדות רבינו נסים). ולפי כל הבירורים האלה נקל לשער עתה שמה שפנה לו רבינו נסים דרך חדש בלימוד ועסק הרבה בירושלמי לתרץ על ידו ספקותיו בבבלי, (ע"ש) לא כולו תלבו בלבד עשה זה רק קצת מניע אליו הי' גם רבו רבינו חושיאל שבא מאיטליא והביא משם בלי ספק ידיעת תלמוד ירושלמי ולמדהו לתלמידים שלא היו עוסקים בו עד הנה, עד שאחד מהמצוין בהם הוא רבינו נסים הרחיב לו עוד הדרך יותר במה שידע לתרץ כמה סוגיות בבליות ע"פי גמרא ירושלמית שהעמיק בה העיון, וחבר על זה ספר מיוחד הנקרא בשם מגלת סתרים. (ע"ש הערה 47). והנה אין בידינו שום ספר מספרים ופירושים הרבים של רבינו חננאל לעיין בו. וכפי הסברא הביא שם ג"כ הרבה דברים והוראות מירושלמי, כי גם הוא תלמיד רבינו חושיאל וגם בנו ורק שתי פעמים מצינו זכרונות לדבר שלא חשב את הירושלמי כטפל נגד הבבלי, האחד ע"פי דברי הרי"ף סוף עירובין שפסק שם בדין אחד כנגד תלמוד ירושלמי בשביל שסתקו ממנו בבבלי ולא כן הר"ח שסומך בכל זה על הירושלמי (תולדת הר"ח הערה 20) והשני בפירושו על מקרא הבמות בכותי (פ' ויצא) ע"פי הירושלמי נגד הבבלי שמבואר בו ההפך. ע"ש בליקוטי פירושיו על התורה והערתנו על דבריו. אכן אעפי"כ לא הי' לימוד הירושלמי חדש כ"כ בעיני ר"ח עד שימשוך כל מעיניו אליו, כי בן רבינו חושיאל הי' וגודל מנעוריו בלימוד שני התלמודים יחד, משא"כ רבינו נסים שהורגל מתחלה רק בתלמוד בבלי, אך אחר בוא רבינו חושיאל לעירו בימי נעוריו של רבינו נסים ונעשה תלמידו, נפקחו עיניו פתאום ועד מהרה שם מגמתו, לעיין היטב בתלמוד זה החדש אצלו ואז מלא התיחסות הרבה בינו לבבלי ליושר על ידי הראשון כל הנלאה כתמוה בשני.

להערה 18 במקום אך לא בשם קליר צ"ל אך לא בשם קלילר.

להערה 19) לך 111 בשורה שלפני האחרונה צ"ל יהי ר' משה זה מוקדם לפני זמן הקליר לפי חשבוננו. ושם לך 112 בשורה האחרונה במקום תבא קלונימוס צ"ל חננא קלונימוס. ולך 114 שורה 20 צ"ל וחשבנו את הקליר לפייטן היותר קדמון שפיוטיו נשארים אצלנו. ולך 115 בסוף הרשימה של משפחת ר' משה נתהפך הסדר. וצ"ל כזה.

ר' חננאל ור' קלונימוס ור' איתיאל ור' יקותיאל משפירא כלם בני ר' משה.

ר' משה בר' איתיאל — ר' משה בר' יקותיאל שנשאל מרש"י.

ר' משלם ממגנצה בן ר' משה, שהובא בערוך.

להערה 20) בענין התפלות וסדרי הברכות המאוחדות לתפלת אנשי כנ"הג, שנתיסדו על סדר א"ב כמו אל ברוך ואל אדון, צריך להוסיף שמהם הוא ג"כ התחלת ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון, שעיקר ב"המז היתה חותמת בבונה ירושלים כמו שמורה עלת אמן יעויין בה"ב הלכות ברכות, וכשתקנו אח"כ הטוב והמטיב הוסיפו עוד איזה מאמרים מאוחדים התחלת א"ב בשבח השם, והוא אדירנו, בוראנו גואלנו (אב"ג) יוצרנו קדושנו רוענו (יק"ר) ואין חדוש שחסר באמצע ובסופו, שכן הוא ג"כ בתתברך לורנו, כלם אהובים ברורים גבורים (אב"ג) וכלם עושים וכלם פותחים (ע"פ) ולא יותר. והמדרש (ריש

ש"הש

ש"הש) בתן לפיוטים כשלו באמרו. הרין פייטנא כד עביד אלפ"א בית"א
זמנין מחסל לה וזמנין לא מחסל לה. ע"כ.

להערות 28) 29) בין פיוטי קליר שנאבדים מאתנו צריך להוסיף
גם סדר עבודה למוסף יו"כ. (דמב"ן במלחמות פ"ב דיומא)
ושם כתב הפיוט בראשון ר"א הקליר, והוא לאו דווקא שהרי ר' ינאי
הפייטן קודם לו. עיין הערה 19 שם. אך עכ"פ ראי' לדברינו שם
שאין ר' משה הזקן המחבר פיוט אימת נוראותיך מוקדם לקליר כמו
שטעו עד הנה. ויש להתאונן על אבדן פיוט זה של העבודה למוסף
יו"כ שבו היתה ניכרת חכמת הקליר גם בהלכות התלמוד, ואנחנו ראינו
עד כה בגדר פיוטיו רק בקיאתו הנפלאה באגדות ומדרשים.

להערה 33) אודות נוסח התפלה של הקליר ור' טובי' בעל
הפסיקתא בהכנסת ברכת את צמח בבונה ירושלים,
מצאתי עוד במחזורים אשכנזים בסיום ליוצר יו"כ בפיוט המתחיל אהללך
בקול רם ומיוסד על סדר א"ב וי"ח ברכות התפלה של חול, נשמט גם
שם ברכת את צמח. יעו"ש החרוזים מדבר ותקים, מבטח לצדיקים,
נותן אור יומים, בונה ירושלים, סולח לנדגלה, שומע תפלה. ויתכן
ליחס פיוט זה לקליר הנודע בנוסח זה. ומצאתי יותר עוד בזה"ב (פ"א
מהלכות ברכות) חז"ל אמרו במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין י"ח
וכו' ע"ש תמה דברי ר' טובי' רק שכתוב שם מפורש יותר אלקי דוד
ובונה ירושלים וירם קרן משיחו· יותר מזה עוד שכבר נמצא כזה במדרש
ויכולו מובא ברוקח (ס"ס שכ"ו) ע"ש יליף מחנה שהיתה מתפללת י"ח
ברכות בו'. קרן משיחו דוד, אין צור כאלקינו (שומע תפלה, כנ"ל)
אל תרבו תדברו שאותך לבדך ביראה נעבוד עכ"ל והנה גם שם לפני
קרן משיחו כתוב קשת גבורים מבטח לצדיקים א"כ אין שום סימן ג"כ על
ברכת בונה ירושלים. והאם זה דבר פלא שבאבודרהם מובאים ג"כ דברי
בה"ג אלו רק בתיקונים ואחד מהם וכסא כבוד ינחילם בונה ירושלים.
וירם קרן משיחו את צמח. עכ"ל א"כ מבואר נוסח י"ט ברכות והוא
היפך מנוסח שלפנינו בה"ג. אולם מכאן ג"כ ראי' למה שבררנו במקום
אחר שבה"ג שלפנינו עיקרו הוא מחבור ר' שמעון קיירא רק קצת הוספות
בו מספר הלכות פסוקות של רב יהודאי גאון ותלמידיו, והם קדמו
לא"י מערבא כמו שנקרא בתלמוד בבלי. והנה ר' שמעון מקיירא של
מצרים ושם הי' נוסחת א"י ונמצא בו הגירסא שלפנינו היום בה"ג,
ואבודרהם הביא הלכות פסוקות של תלמידי רב יהודאי שהיו בבליים
ושם הי' נוסח י"ט ברכות כמו שבררנו בבר, ולכן נוסף פסוק מיוחד
גם לברכת את צמח. — עוד ראי' לדברינו שם, שדחקו עצמם אח"כ
בא"י כשנתחדשה ברכת המינים לכלול את צמח בבונה ירושלים כדי שלא
להוסיף על מספר י"ח אשר מצאו בו טעמים ורמזים הרבה, שכן מורה
הלשון של התוספתא (סוף פ"ג דברכות) המובאה ג"כ במכליע (על
תענית י"ג א') ח"י ברכות שאמרו חכמים כנגד ח"י הזכרות שבהבו לה'
בני אלים וכולל של ביתוסים ושל פושעים במכניע זדים ושל זקן ושל
גרים במבטח לצדיקים ושל דוד בבונה ירושלים. ע"כ מזה נראה ברור
שמתחלה יאמר כי מספר י"ח הוא מכוון כנגד י"ח הזכרות, ואח"כ יורה
איך לעשות באיזה ברכות הנוספות אח"כ שיעלה על ידן המספר יותר
על י"ח, ואומר שכולל איזה מהן זו בזו, ובהן גם ברכת את צמח בבונה
ירושלים

Digitized by Google

ירושלים. — ולענין השינויים בתפלה ששינו במחזורי קליר שכתבתי כי אצלנו הי' נוסח והחיות ישוררו בכל יום לא בזמן היולדות דווקא, מצאתי עתה שגם בקדושת שמונה עשרה הי' נוסחאתו והחיות במקום שבפי קדש אצלנו. ואולי לזה שבפיוטיו לקדושת ר"ה המיוסדים כלם על סדר א"ב או תשר"ק מתחיל הפיוט הראשון והחיות אשר הנה מתובעות לכסא, ואע"פי שיתר החרוזים שם מתחילים כלם בגוף האות של הא"ב מ"מ החרוז הראשון אינו מתחיל במלה שתחלתה אות א' רק במלת והחיות, ורק אח"ז תבא המלה אשר. אין זאת כי אם בעבור שרצה לרשום המקום שהפסיק בקדושה, וכן לדעתי ועמך תלואים. ואתה אזון וכו' שבכלם יתר החרוזים מתחילים בגוף האות של סדר תשר"ק או א"ב רק החרוז הראשון מתחיל בתיבה שהיתה כמנהג אצל הקליר בקדושה.

ועוד מצאתי השערתי מבוררת, בענין ברכת עושה השלום הנמצאה לפנינו רק בעשי"ת, שהיתה לדעתי נוסחת כל השנה אצל הקליר, ולחנם התרעמו קצת מחברים ופוסקים על שינוי ברכה זו בעשי"ת. ועתה ראה לשון המדרש (מ"ר סוף פ"ט) גדול השלום שכל הברכות וכו' חותמין בשלום, בק"ש פורס סכת שלום, בתפלה עושה השלום ע"כ. והכוונה בלי ספק לברכה זו שהיא חתימת תפלת ש"ע לא לעושה שלום בחתימת הקדיש שלא נקרא תפלה ולא נאמר אצל רז"ל רק על אגדות ובבית האבל כמו שהוכחתי בדור במ"א. — עוד יש לחשוב לשינויי פייטנים קדמונים נוסח על הראשונים אחר ק"ש כפי שנמצא במחזורים, וכן ברכת ותערב לפניך עתירתנו וכו' שאינה דווקא ביו"ט וכברכת כהנים שהרי אצל הקדמונים ועוד היום בא"י ובכל מלכות מצרים נושאים כפיהם בכל יום, עיין מדרש מ"ר פל"ו ובב"י על טוא"ח (סוף סי' קכ"ח) אלא במחזורי קליר הי' נוסח זה ולא היו מתפללים במחזורים רק ביו"ט שלא היו עוד יולדות על שבתות. וכבר ראינו עוד נוסח משונה בברכה זו של רבה מהמדרש וי"ר (ריש לו) יעויין (הערה 20) שם. — אח"ז מצאתי בבאור במדרש ויכולו שהבאתו למעלה מדוקח. שחושב בין י"ח ברכות שאותך לבדך ביראה נעבוד א"כ הי' נוסח זה גם בחול.

ובידי דברי בתיקונים והגהות למחברותי מצאתי לנכון להודיע פה, כי מה שחשבתי מתחלה (בהקדמתי למחברת שארית יהודה) לפירוש קדם בהלל המצרי שנתחבר על שני נסי חזקי' היינו הצלתו מסנחרב ורפואתו מהמחלה יעו"ש באריכות, ואמרתי שלא קדמני בו עוד אדם, מצאתי עתה הרבה ממנו בבאור החכם ר' יואל ברי"ל בסוף ההלל בשם אחד מן המעתיקים, והאמת אגיד כי בחפזי עיינתי אז רק בתחלת הבאור להלל זה, ובדלותו שאיננו מדבר כלל מהשערתי הנחתיו ולא שמתי עין עוד על הבאור לסוף כל ההלל, ואע"פי שכמה חדשות נמצאו במאמרי שם מה שלא שיער המעתיק ההוא, מ"מ אודה האמת שהיסוד כבר הונח שם רק בבלי ראות אותו הקדימני החכם ההוא. ולבבי ישמח מאד כי אני בעצמי הייתי הראשון בהודעת דבר זה ברבים.

ש. י. ל. ב. ראפאפורט.

מאמר

מאמר השכל

ונגה באור תהיה על פרשת המן, קרנים מידו לו לישב הדקדוקים ושם חביון עוז בענין כבוד ה'.

בפרשת המן ראיתי לעורר כמה דקדוקים אשר עלו על ראשי, וכמשא כבד יכבדו ממני, ואפקדם אחד לאחד.

א) **משה** ואהרן אמרו בפסוקי ו' וז' (שמות ט"ז. ו' ז'): **ערב וידעתם כי ה' וגו' ובקר וראיתם את כבוד ה'**, ומשמע שהכבוד יתראה להם אחרי רדת המן, ובפסוק י"ד כתוב, שכאשר פנו אל המדבר, כדבר אהרן אל כל עדת בני ישראל: **והנה כבוד ה' נראה בענן**, נמצא שהכבוד נראה להם קודם רדת המן. הרמב"ן רצה להבדיל בין כבוד זה לכבוד זה, אבל לא ידעתי מדוע נוציא הפסוק ממשמעו? כי בכל העשרת פעמים אשר כתוב בתורה כבוד ה' בכלם יובן מראה מוחשת והוא אש נראה, ומדוע יפלא הכבוד הזה מכלם? — המבאר לנת"הש רצה להביא ראי' לפירוש הרמב"ן מהאונקלס שפירש על הראשון **ותחזון** ועל השני **ואתגלי**, וראיתו נכזבה! כי לפי הנחתו שהכבוד השכלי הנודע יפותר בארמית בלשון **חזה** והכבוד המוחש הנראה לעינים יבואר בלשון **גלוי**. מה יענה במראה אש אוכלת ובכל שאר פעמים שבא **נִרָא** אצל כבוד ה' אשר בכלם בא בלשון **חזה**. —

ב) **בפסוקים** האלה משמע שבערב תבא לישראל הדעת את ה' ובבקר ישיגו מראה הכבוד. ובפסוק י"ב באמר הקב"ה באה הידיעה הזאת אחרי הבקר, באמרו: **בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם וידעתם וגו'**. —

ג) **איך** אמר משה בפסוק ח': **בתת ה' לכם בערב בשר** וגו', אם עוד לא באה אליו הנבואה בדבר זה. ואם יתרץ אדם לומר שקדמה אליו נבואה בזה, ואף שבאמת נאמרה רק בפסוק י"א אולם אין מוקדם ומאוחר בתורה, (טעם זה הוא עץ אשר בצלליו ישכנו כל חלשי התבונה, ורק במקומות מעטים גזרו חז"ל אומר זה, וגם שם הי' בוודאי טעם כמוס או נגלה לכותב התורה, כי הניח מאמר הקב"ה אחרי הודעו. א"כ מדוע לא

סידר

סידר מרע״ה גם מאמר הקב״ה על הסדר אחר, פסוק ד׳ וה׳.
למה הפסיק במאמר משה ואהרן אל העם? —

ד) בפסוק ח׳ אמר משה: **בתת ה׳ לכם וגו׳, בשמוע ה׳** וגו׳, ולמה כפול המאמר? כי כל פעם שזוכר המקור יבא פעל אחד בדרך ההחלטה עמו כידוע לכל מבין ערך לשון עבר, כי הוא מהמאמרים המצורפים, ופה בלתי נמצא פעל אחד. והרמב״ן אמר שפה חסר המובן שבתת ה׳ לכם תהי׳ זאת אולם אין זה מדרך הנביא המפואר, משה איש האלהים בחיר ה׳, אשר אליו דבר עמו פא״פ, לקצר במאמרו ולסמוך על המבין; כי הוא כתב דבריו בסדר היטב.

ובישוב הדקדוקים האלה נשכיל בהבנת הפסוקים האלה, שגם טרם בא דבור השם אל משה בענין הבשר, ידע כבר משה שהשם יתן להם בשר, יען שבני ישראל התרעמו לאמר: **בשבתנו על סיר הבשר**, ואם הקב״ה התאוה להם למלא להם בקשת הלחם גם על בקשת הבשר התאוה, כי לולא כן כבר הוכיח הקב״ה דבר לבלתי תת להם בשר. והנה העם נלעגו ברעב, וכבר הבין משה מדברי שדי כי ביום זה בא יבא להם לחם, באמור ה׳: **וְיָצָא הָ**... הלא לומר שאם יצא העם אז ילקטו וביום זה כבר יצאו, כי כל עדת בני ישראל יצאו מאהליהם ולנו על משה ואהרן; ויען שביום זה בא יקבלו לחם, מן המוכח שישיגו ביום זה בשר. וישכיל משה להבין בזכות רוחו שכאשר יבוא דברי השם וישלח עזרו מקדש יפתח ארבות שמיו להציל עם קדשו ממחסור וכפן אז **ונודעה יד ה׳**, כי לא בגבורות ובתחבולות הוציאם שר אחים הנעימים והנפלאים מאדמת מוף ונוף רק זרוע ה׳ נגלתה, נתן מופתים בארץ חם והוציא זרע בחוריו להיות לו לעם סגלה; לכן אמר: **ערב וידעתם** וגו׳, כי בוודאי נכון לבו ובטוח שלא ידעו ה׳ כפעם עוד, ובעוד היום ישבע לבבם וישלים מן הרעב הנורא, ובהשקט רעבונם על דרך פלא אז ידעו למקטנם ועד גדולם כי לא כח אדם ותחבולות גבר הושיעה למו נגד רשעת בני מתחכמם ולא אהבת מלאך או עזרת קדיש ועיר אשר סרה אפו בעם מצרים עשה במו שפטים, כי מי יעמוד במענם בארץ מדבר יליל ישימון מקום רחקו כבר מאדמת בני חם, ותשועת ישראל כל תמיק ליושבי מצרים עוד. אין זה רק ה׳ אשר פלאה כל

בארץ

כאלו חטאת, ובעבור בריתו אשר כרת גם לאבותינו, ויתעלם ויתאפק על במתי אלה, מעוד הם מדברים והוא שמע לתלונותם.

ובמכילתא פרשת בשלח איתא: והנה כבוד ה' נראה בענן רבי יוסי בן שמעון אומר כל זמן שהיו ישראל מבקשים לסקול משה ואהרן מיד וכבוד ה' נראה בענן, להלן הוא אומר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וגו' מיד וכבוד ה' נראה בענן וגו' וכאן הוא אומר וכבוד ה' נראה בענן וגו' עכ"ל — ואף מן התורה משמע שענן ה' ואהרן נתירו שמו בטחונם על ה' אשר להציל נפשם מיד עושקיהם ויגלה כבוד ה' אשר על העדה; ומי יודע אם לא הרגישו שגם הנביאים כי קרוב יום בוא כבוד ה' עלם הרגישו את כל העדה?! ומה שאמרו: ובקר וראיתם, אין הכוונה על בקר שני, רק זה היום ומיד ונגלה גם אלו כבוד ה' ויתמגנו:

אונד נאך דיזען מארגען וואללט איהר זעהען דיא הערר-
ליכקייט גאטטעס:

ויפה פירשו לו המאמר בשמעו את תלונותיכם וגו', כי תמיד כאשר התלוננו בני ישראל על מ"ש התראה להם כבוד ה', ומשה רבינו אשר לא קם כמוהו, אשר שמע בעלותו בפעם זאת דברי ה', הוא אשר הוסיף לבאר ביתר אומן דבר ה' אשר דבר בו, ויאמר: באשר יתן ה' לכם בערב בשר (פעם אחת) או חדש ימים אשר הבין מאמרי הקב"ה שלא הזכיר המקרא נתינת הבשר ולחם בבקר לשבוע (כל ימי נסיעתכם במדבר עד בואכם אל ארץ נושבת; ומה שלא הזכיר הקב"ה נתינת הבשר מיד נוכל לפתרו ע"פ מאמר חז"ל לחם שאלו כהוגן ובשר שלא כהוגן, לכן הזכיר בראשונה הלחם ולא הבשר, וגם הלחם הר דגן שמים לחם אבירים והתמיד להם כל זמן מגורותם במדבר ארבעים שנה, לא כן הבשר שהי' להם רק ערב זה ומה שקבלו ממנו לתולדות ולמגורות, ואח"כ עו"הפ חדש ימים, ובלי בשר יוכלו ג"כ להתקיים) כי שמע ה' את תלונותיכם אשר אתם מלינים עליו (ואז תדעו כי) ונחנו מה! (והתיבות ונחנו מה הם החלק השני מהמאמר ומחובר אל בתת וגו' ואל בשמעו וגו'; ואז תבינו בעומק לבבכם כי בכל מעשינו אשר עשינו לא מלבנו ומחכמתנו הוצאנו הדברים רק על פי ה', ואז תדעו כי) לא עלינו תלונותיכם (יסודו, באשר שאנחנו לא בכח ידינו הודענו הושענו לכם, רק ה' ציוה לנו ואיך יכולנו למאן בשליחותו? וה' דבר מי לא ינבא? ובכלותו לדבר אמר אל אהרן אשר הי' מטיב שפה מליץ מפואר ומוכשר לדבר לפני שרים ועמים לעמוד נפרץ עם ולדבר גבורות אין ערכו) אל כל

עדת

Digitized by Google

מאספמיא וקבלו ממנו, אינו מתיחס לכאן, שאע"פי שבר"ש וכן בירושלמי שם במקומו גרסינן אספמיא, מ"מ הט"ס נכרה לעין שצ"ל אפמיא וכוונת הירושלמי למשנתנו (סוף חלה) אריסטון הביא בכורים מאפמיא וקבלו ממנו מפני שאמרו הקונה בסוריא כקונה בפרוורי ירושלים ע"כ, והיא (Apamea) עיר בסוריא ומקומה בין אחלב לדמשק ומבואר שם בירושלמי שביעית אריסטון הביא בכורים כמו שהוא במשנה סוף חלה לא כגירסת הר"ש בן אטינם, רק הטעות של אספמיא נשאר שם בירושלמי במקומו, אכן בירושלמי עצמו סוף חלה מבואר כמו שהוא לפנינו במשניות שבבבלי שם, אפמיא, וכמו שמוכיח הענין שהיא בסוריא, וגם בסוף חלה מקשה ג"כ בירושלמי הקושיא שהקשה בספ"ו דשבועות: תמן תנינן אין מביאין תרומה מחו"ל ויביאו בכורים ע"כ וכאן שמקשה התם ויביאו תרומה. ולדעתי צ"ל כאן בסוף חלה, ויביאו מסוריא במקום ויביאו בכורים שאל"כ הקושיא מתוקנת הבנה ע"ש היטב. ואין להאריך עוד בזה רק להראות שגם חכם עמנו דאקטאר צינז נתקל תמה בענין זה במה שהביא במחברת עתות שלו (חוברת א' דף 141) מירושלמי פ"ט דכלאים דחשיב ימא דאספמיא בין הימים שסובבים א"י וגם ממדרש תלים וימא דאספמיא הוא ימא דחמן ע"כ. והנה בירושלמי שם מבואר ימא דאפמיא וכנ"ל במדרש תלים המשובש בלא זה שם כי ימא דחמן נחשב בירושלמי ליס בפ"ע. רק בבבלי (ב"ב ע"ד ב') נמצא במאמר זה בעצמו של הירושלמי, ימא דאספמיא. אכן גירסת הירושלמי היא העיקר בלי ספק שאם ליס האטלנטי יקרא כן בעבור שיורדין בו מא"י לאספמיא קשה הלא חשב שם בבבלי ים הגדול ובירושלמי ימא רבא, ואיך יחשוב עוד ימא דאספמיא ליס בפ"ע, אלא ודאי שהוא ימא דאפמיא, וכפי שטראבא ואבו אלפידא נמצא באמת ים סמוך לאפמיא יעויין בעזעניוס בהערותיו על נסיעת בורקהארד לסוריא וא"י (ח"א לדף 237) שהוא הנקרא ים תרימסי וארכו כששה ורחבו כשלשה פרסאות. ומה שיחשבוהו שם בין ימים שמקיפים א"י הוא בעבור שגם גבולי סוריא לא"י חשבו כמו שראינו ממשנה סוף חלה. ויותר עוד במדרש ש"הש פסוק אתי מלבנון כלה. ומצאתי את"ז בספר כפתור ופרח לר"י הפרחי (פ"ז) שמביא גם בלשון הבבלי ב"ב שם, ימא דפמיא. אכן בימי האמוראים ידעו כבר מיהודי אספמיא כנ"ל. ויותר עוד בתחלת ימי הגאונים שכבר החלו לבאי המערביים להתפשט שם ומע"ז הי' יותר התחברות בין היהודים אשר שם ובין היהודים אשר בבבל שנכבשה אז ג"כ מערביים. ובסדר עולם זוטא בא אספסיינוס והחריב הבית והגלה את ישראל ובתים הרבה מבית דוד ויהודה לאספמיא היא ספרד ע"כ, ומחברו מודע לבבלי מימות הגאונים, וכתב זה אחרי מה שנודע לו הרבה מרוב ישראל באספמיא וחשיבתם שם, ובימי רב נטרונאי ורב פלטוי הגאונים נמצא רב אלעזר אלוף דמן אספמיא ששאל אותם (שערי צדק שער ס' ח"א סי' י"ז) אך כפי הנראה שם קצת הי' רב אלעזר זה דר בבבל, והי' נקרא אלוף דמן אספמיא רק בכנוי אולי בעבור שאליו היו פונים אנשי אספמיא בשאלותם, כמו שהורגלו בימים האחרונים לכנות איזה מרבני אשכנז בשם הכבוד נשיאה דארעא דישראל. ורב עמרם שלח סדור התפלות לספרד. ורב סעדי' שלח לשם הרבה תשובות עיין הערה (31) לתולדות רבינו נתן. לא כן ארץ איטליא כי היא תמה בלתי נודעת עוד בימי האמוראים ורק בימי

התנאים

Digitized by Google

התנאים אלינו כפעם בפעם נסיעת החכמים לרומי, ור' מתיא בן חרש הי' לו שם ישיבה (סנהדרין ל"ב ב') (וגם ר"י בן לוי סליק להתם (ב"ר פע"ח) אכן אינו מספר עוד שום דבר מאיזה חכם משם: ומאמר עולא מגודל עיר רומי והיכלי' הרבים הנמצא לפנינו רק בע"י (מגלה ו') ולא בש"ס שם, הוא כבר דרך סיפור גוזמי מעיר רחוקה ובלתי נודעת עוד היטב לאנשי בבל. ויותר נראה שכיוון שם לקונסטאנטינאפאל שבנאה קונסטנטין מחדש אז בימי עולא והשנים מסכימים, ויען שם בילאן שנקראה מלפנים ויקראנה מתחלה רומי חדתא ואח"ז הוסב שמה לכבודו קונסטאנטינאפאל. ולכן נקראה גם בפי עולא רומי, והנאמר שם שהיא אלי' ים וחצי' יבשה מסכים מאד לזה, ולא אוכל להאריך כאן, ואח"ז לא נמצא עוד מאיטלי' כלל, וזה בעבור הגזירה שהיתה בימי רב דימי בא"י ונחתו מהתם לבבל כל חכמי התלמוד (אגרת רש"ג) וגם לא הי' לאנשי בבל שום התחברות עם רומי ולא גם עם קונסטאנטינאפאל בשעת החירום שהי' אז במלחמות הפרסיים תמיד עם הרומיים, ולא נשמע עוד מיהודים שבאיטליא בשום ספר, זולת מיהודי עיר נעאפעל שלחמו בחוזק על נפשותם נגד צבאי בילאן בשנת 537 למספרם. עיין בבאור מזה בקורות היהודים לחכם עמנו ר"מ יאסט (סע"ז פ"ז) ואיזה פקודות ג"כ הראשי דתיהם ברומי לעיר קליר ולשאר עירים ולא יותר. אך כמו לפתע פתאום תבא השמועה לאזנינו ממשפחה גדולה של חכמים שהיו בעיר לוקא והם ר' משה הזקן ואבותיו עד דור הששי קודם לו ור' משה שהלך למגנצא בשנת תדל"ז יעויין מזה בבאור אצלנו (בהערה 19) לזמן הקליר. ואם נחשוב מות בן אחר אביו ע"פי המורגל כשלשים שנה יהי' זמן ר' משלם הראשון הנודע ממשפחה זו בערך שנת ת"ס. ואח"ז נתפרסמו ישיבות בארי ואוטרנטו באיטליא הדרומית כמו שהראתי שם (הערה 17) ופה הוכחנו שארבעה החכמים שנשבו בימי רב שרירא גאון היו ממדינת בארו. ובימים ההם נודע ג"כ הפייטן ר' אלעזר מעיר קלור בסרדיניא, ואח"ז ר' משה כלפו מבארי ור' שמואל מאוטרנטו שהשיב לר' שלמה בנו של ר' יצחק מסיפונט (שם) והוא בלשונם (Siponto) במלכות נעאפעל במחוז קאפיטאנאטא סמוך למאנפרעדוניא. וקרוב לשם נשמע אח"כ רב שישא מזרע הגאונים שהרבין תורה בפוליא מחוז נעאפעל והי' ג"כ מקהל גדול, (תולדות בעל הערוך הערה 57) וכל אלו בקצה איטליא הדרומית ויש עוד ר' ענן בר' מרינוס הכהן מעיר סיפונט והי' כפי הנראה בימי ר' קלונימוס בר' שבתי מעיר רומי (שבלי הלקט סי' י"ג ול"ז) שהי' בן דורו של רש"י ומעט זקן ממנו. ועלינו מעט לצפון ומצינו בתשובת רב האיי וכל השבושים מחכמים הבאים מרומי משבשים אתכם להגדיל תורה ולהאדירה (תמים דעים סי' ק"א) ונמצאו שאלות קדמוניות מזקני פרי"ש לחכמי רומי, וגם רבינו נתן בעל הערוך ואביו וקודם להם רב יעקב ריש מתיבתא. עיין מזה ויותר מזה בתולדות רבינו נתן (הערה 57) ורבינו תם הנודע בין הצרפתים לגדול שבדורו בלמוד התלמוד, כתב עוד שאלות לחכמי רומי לפרש לו משנה דאהלות (ס' הישר סי' תרמ"ט דף ס' ע"ד) אכן כתב ג"כ כבר תשובה לנדיב ר' שמואל מבארי (שבלי הלקט סי' ד'). ובמחוז רומי נודע ג"כ ר' אברהם מפיזרו שכתב תשובות (שם סי' כ"ס) ועוד יותר קרוב לצפון חוץ ממשפחת ר' משה הזקן בלוקא, נמצא ר' משה מעיר

מפום בימי רבינו נתן בעל הערוך עיין תולדתו (הערה 15), ור' משה בר' מאיר מפורדה בימי בעלי התוספות (ש"ק ד"א ל"ט א') ויותר עוד לצפונית מערבית ר' משה מפונטיזא שכתב תשובות (ס' הישר ל"ז א') ונזכר בפירוש ערוך של גאונים לא בערוך של רבינו נתן עיין תולדתו (הערה 41) אולם בש"ק כתב בלי שומת עין כדרכו וז"ל (ל' א') ר' משה מפויזא חכם גדול ונזכר מאד בהגהות ובערוך עכ"ל, והנה בערוך שלפנינו לא נמצא כנזכר וגם בהגה"מיי. (שיקראם בעל ש"ק לרוב בשם הגהות) לא מצאתיו עוד ועכ"פ לא נזכר שם מאד. ולצפונית מזרחית ר' אלעזר מוירונא (שבלי הלקט סי' ה' וע"ה) ואחריו רבינו ישעי' מטראני שהי' כהנם ועובר בוויניציאה בספינות בשבת לפי שהם צריכים לעבור בספינה משכונה לשכונה שהיא יושבת במים (שם סי' כ"ט) ולכל אלה ראוי לחשוב ג"כ רבינו ברוך מארץ יון המחבר הרבה בפסקי דקנעי ועוד באיזה פוסקים, ועשה פירושים לש"ס המובאים בבע"הע על שם רבינו ברוך בסתם וכיון אליו לא לרבינו ברוך ממגנצה המאוחר לו. והוא ר"ב היוני הי' בדור שאחר הרי"ף שכן מובא בבע"הע כ"י שראיתי (דף כ"ב) השגה ממנו על תשובת הרי"ף. ואולי אליו ג"כ כיון הראב"ד בהשגותיו על סדר קדשים וטהרות להרמב"ם, שמביא בכמה מקומות בשם הרב היוני ובפ"ה ממתנות עניים הי"א כתב עליו שפירש המשניות, ואין ספק שהי' התחברות בין יהודי איטליא לאיי יון ודרך אחד להם בלימודים. ואחשוב עתה לקרוב אשר שגם בצרפת הדרומית נתפשט לימוד התלמוד רק מאיטלי' דרך ים האמצעי. ובדרים מסעות ר' בנימין, מונפישליר (מאנטפעליער) היא מקום יפה לסחורה קרוב מן הים ב' פרסאות, ובאים אלי' מכל מקום לסחורה אדום וישמעאל וארץ עלעדוה (?) ולומברדייא ומלכות רומה רבתה ומכל ארץ מצרים וא"י וארץ יון וכו' ומכל לשונות הגוים נמצאים שמה ע"י גינואיין ופיסנין (גענוי עזער אונד פיזאנער) ע"כ. ושם להלאה ירשים הדרך וכותב; ומעיר מרשיילי' יכנס אדם בספינה לעיר גינואה היושבת על שפת הים ע"כ. ורבינו נתן איש רומי למד לפני רבינו משה הדרשן בעיר נרבונה, והנה ר' משלם בר' קלונימוס מעיר לוקה (אשר כנגד מה שהחלטתי בתולדת רבינו נתן (הערה 36). אחשבהו עתה שהי' בעצמו בלוקא, וזה בעבור הוספת בע"הע תמיד אצלו מעיר לוקה ומשמעות דבריו שמוסב על עצמו לא על אביו, גם מדרכו להשיב לקדמים ע"ש, שלא נודעו אז במגנצה כלל רק מא"י נודעו לאיטליא ע"י ההתחברות בין שני הארצות עיין לקמן. ואפשר שהשאירו שם אבי אביו ר' משה הזקן כשהובל הוא למגנצה, בהיותו נער קטן או שהוא אחר ממשפחה זאת, ועיין עוד ראי' לזה בסמוך) השיב לבי"ד שבארלדי (ע"ש בתולדת רבינו נתן) והוא ארלעט הנקרא מלפנים (arelate) וסמוך לנרבונה. ועוין בבע"הע (ס"ה ב') ומנהג נרבונה וארלדי לגבות שלים מבני חרי (וזה בעצמו ג"כ לראי' שר' משלם הי' דר בעצמו בעיר לוקה ועולה יפה ההתחברות בינו ובין ארץ פרובינצה אולם בין עיר מגנצה ופרובינצה לא נמצא שום התחברות ונפרע בימים ההם).

ומעתה נשוב ג"כ מאשר השמנו בתולדת רבינו נתן (הערה 57) שני מקורים נפרדים להתפשטות למוד הקבלה, האחד בצרפת הצפונית מאיטליא הדרומית והשני אצל חכמי פרובינצה, וכעת נתברר

אצלי

אבלי שמקור אחד לשניהם הוא ארץ איטליא, שהראשון הנודע למקובל בפרובינצה הוא ר' אברהם אב"ד ע"ש, והוא הי' רב בעיר מאנטפעליער הסמוך לארלי ונרבונה, ולכל הערים האלה הי' התחברות עם חכמי איטלי' כמו ששמענו. והנה ר' משלם בר' קלונימוס שהשיב לבי"ד שבארלדו נראה ג"כ למקובל (תולדת רבינו נתן הערה 35). ומר"א אב"ד קבל חתנו ר' אברהם בר' דוד ג"כ למוד הקבלה. עיין מה שמובא מהשגתו על הרמב"ם בכסף משנה (פ"א מיסודי התורה ה"י) ופנים ואחור סוד גדול הוא ואין ראוי לגלותו לכל אדם ואולי בעל הדברים הזה לא ידעהו עכ"ל, ובהשגות שלפנינו נשמט זה. וכן הלך למוד זה משם להלאה עד אספמיא הצפונית ובא לגירונה מושב הרמב"ן. וחכמי מאנטפעליער נודעים מר"א אב"ד ואילך למתנגדים אל למוד החכמות והידיעות, ותיכף אחרי הראב"ד התשיב בא משם ר' שלמה הנקרא על שם עיר זאת מן ההר, ורצה לפעול אצל יושבי אספמיא הצפונית איסור נגד לימוד ספר המורה, ובדור שאחריו הסית חכם אחד משם ע"י כמה כתבי שטנה את הרשב"א והרבה חכמים לתת כתבי איסור נגד העסק בפלסופיא לפני הגיעו לכ"ה שנים כנודע מתשובותיו (סי' תי"ד) אולם כפי הנראה ר"א אב"ד הי' רק הראשון בין הגדולים בתלמוד אשר נתפרסמו ג"כ ליודעי הסודות, אכן הלימוד שלהם בעצמו נתפשט בין הלומדים שם ולמעלה עד עיר ליאון עוד קודם לו כשלש מאות שנים, שאז כבר הלשינו על יהודים שבליאון שמגשימים לבורא ומיחסים לו אצבעות (כנגד י' ספירות) ויחשבוהו ליושב על כסא מכוסה מארבע חיות, עיין תולדת רבינו נסים (סוף הערה 14).

נתגלה לנו איפא ארץ גדולה ונוספת היא איטליא למרכז אשר ממנו יצאו קוים בלמודי התלמוד והדקדוק והקבלה לצפונית מערבית (אשכנז וצרפת הצפונית) ולדרומית מערבית (אספמיא וצרפת הדרומית) ולדרום (אפריקא) וגם לאיי יון. ולכן בארץ ההיא יש לחפש עוד קדמוניות ישראל, וביחוד בדרומה בגבול נעאפעל. והחכם בעל מערכי לשון כתב (בערך קדש) בשם שודט בספרו היקרים (? יידישע דענקווירדיגקייטען) שהי' בית מדרש גדול ליהודים בעיר קליר. ואין בידי הספר הזה של שודט לעיין בו.

ואחרי כל זה נוכל לדעת יותר ג"כ הסבה למה שהראתי בכמה מקומות שחכמי איטליא קבלו הרבה מדרכי לימודיהם וגם נוסחי תפלותיהם מא"י בימים קדמונים, כי באמת אחינו שבבל שאר ארצות השגיחו אז רק ללימודי בבל מקום ישיבות הגאונים ומשם קבלו תשובות על כל שאלותם, ולא כן אחינו שבאיטליא שתחלת התישבם שם הי' ע"י איזה משפחות מא"י עוד בימי בית שני וביותר אח"כ כאשר הגלם טיטוס משם לשם. ונשארה התחברותם עם א"י זמן רב, ולכן הי' אצלם בלי ספק ג"כ גמרא ירושלמית לעיקר גדול אעפ"י שגם תלמוד בבלי בא להם בזמנים מאוחרים ועיינו בו מ"מ לא הי' עולה כ"כ אצלם לעשות על ידו הירושלמי כטפל נגדו כמו שעשו בשאר ארצות ע"י התאמצות ראשי ישיבות בבל כמו שהראינו בתולדת רבינו נסים (הערה 16). וגם אחרי בוא רבינו חושיאל ור' משה לאפריקא ואספמיא מבארי שבאיטליא לא הספיקו להעלות שם ושם חשיבת תלמוד ירושלמי שהי' שוה לבבלי. כי כבר מקודם להם היו חכמי אלו הארצות עוסקים כל ימיהם רק בתלמוד

בבלי ולא בירושלמי כלל, אפשר דאו דרך זה בתשובות שנשלחו אליהם מגאוני בבל (ע"ש בתולדת רבינו נסים). ולפי כל הבירורים האלה נקל לשער עתה שמה שפנה לו רבינו נסים דרך חדש בלימוד ועסק הלכה בירושלמי לתרץ על ידו ספקותיו בבבלי, (ע"ש) לא כולו מלבו בלבד עשה זה רק קצת מגיע אליו הי' גם רבו רבינו חושיאל שבא מאיטליא והביא עמם בלי ספק ידיעת תלמוד ירושלמי ולמדהו לתלמידים שלא היו עוסקים בו עד הנה, עד שאחד התלמידים בהם הוא רבינו נסים הרחיב לו עוד הדרך יותר במה שידע לתרץ כמה סוגיות בבליות ע"פי גמרא ירושלמית שהעמיק בה העיון, וחבר על זה ספר מיוחד הנקרא בשם מגלת סתרים. (ע"ש הערה 47). והנה אין בידינו שום ספר מספרים ופירושים הרבים של רבינו חננאל לעיין בו. וכפי הסברא הביא שם ג"כ הרבה דברים והוראות מירושלמי, כי גם הוא תלמיד רבינו חושיאל וגם בנו ורק שתי פעמים אזכיר זכרונות. לדבר שלא חשב את הירושלמי כטפל נגד הבבלי, שאחד ע"פי דברי הרי"ף סוף עירובין שפסק שם בדין אחד כנגד תלמוד ירושלמי בשביל שתקו ממנו בבבלי ולא כן הר"ח שסומך בכל זה על הירושלמי (תולדת הר"ח הערה 20) והשני בפירושו על מקרא הבמות בנותי (פ' וילא) ע"פי הירושלמי נגד הבבלי שמבואר בו ההפך. ע"ש בליקוטי פירושיו על התורה והערתנו על דבריו. אכן אעפי"כ לא הי' לימוד הירושלמי חדש כ"כ בעיני ר"ח עד שימשוך כל מעיניו אליו, כי בן רבינו חושיאל הי' וגדל מנעוריו בלימוד שני התלמודים יחד, משא"כ רבינו נסים שהורגל מתחלה רק בתלמוד בבלי. אך אחר בוא רבינו חושיאל לעירו בימי נעוריו של רבינו נסים ונעשה תלמידו, נפקחו עיניו פתאום ועד מהרה שם מגמתו, לעיין היטב בתלמוד זה החדש אצלו ואז מצא התיחסות הרבה בינו לבבלי ליישב על ידי הראשון כל הנראה כתמוה בשני:

להערה 18 במקום אך לא בשם קליר צ"ל אך לא בשם קלילר.

להערה 19) דף 111 בשורה שלפני האחרונה צ"ל יהי' ר' משה זה מוקדם לפני זמן הקליר לפי חשבוננו. ושם דף 112 בשורה האחרונה במקום חבא קלונימוס צ"ל חננא קלונימוס. ודף 114 שורה 20 צ"ל וחשבנו את הקליר לפייטן היותר קדמון שפיוטיו נשארים אצלנו. ודף 115 בסוף הרשימה של משפחת ר' משה נתהפך הסדר. וצ"ל כזה.

ר' חננאל ור' קלונימוס ור' איתיאל ור' יקותיאל משפחה כלם בני
ר' משה.

ר' משה בר' איתיאל — ר' משה בר' יקותיאל שנשאל מרש"י.

ר' משלם מתגלה בן ר' משה, שהובא בערוך.

להערה 20) בענין התפלות וסדרי הברכות המיוחדות לתפלת אנשי כנה"ג, שנתיסדו על סדר א"ב כמו אל ברוך ואל אדון, צריך להוסיף שמהם הוא ג"כ התחלת ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון, שעיקר ב"המז היתה חותמת בבונה ירושלים כמו שמודה תלת אמן יעויין בה"ג הלכות ברכות, וכשתקנו אח"כ הטוב והמטיב הוסיפו עוד איזה מחברים מיוחדים התחלת א"ב בשבח השם, והוא אדירנו, בוראנו גואלנו (אב"ג) יוצרנו קדושנו רועינו (יק"ר) ואין חדוש שחסר באמצע ובסופו, שכן הוא ג"כ בתתברך צורנו, כלם אהובים ברורים גבורים (אב"ג) וכלם עושים וכלם פותחים. (ע"פ) ולא יותר. והמדרש (ריש

ש"הש

Digitized by Google

ע"הש) בחן לפיוטים כאלו באמרו. הדין פייטנא כד עביד אלפ"א בית"א ומנין מחסל לה חמנין לא מחסל לה. ע"כ.

להערות 28) 29) בין פיוטי קליר שנאבדים מאתנו צריך להוסיף גם סדר עבודה למוסף יו"כ (רמב"ן במלחמות פ"ג דיומא) ושם כתב הפייט הראשון ר"א הקליר, והוא לאו דווקא שהרי ר' ינאי הפייטן קודם לו. עיין בעדה 19 שם. אך עכ"פ ראי' לדברינו שם שאין ר' משה הזקן המחבר פיוט אימת נוראותיך מוקדם לקליר כמו שטעו עד הנה. ויש להתאונן על אבדן פיוט זה של העבודה למוסף יו"כ שבו היתה ניכרת חכמת הקליר גם בהלכות התלמוד, ואנחנו ראינו עד כה ברוב פיוטיו רק בקיאתו הנפלאה באגדות ומדרשים.

להערה 33) אודות נוסח התפלה של הקליר ור' טובי' בעל הפסיקתא בהכנסת ברכת את צמח בבונה ירושלים מצאתי עוד במחזורים אשכנזים בסיום יוצר יו"כ בפיוט המתחיל אהללך בקול רם ומיוסד על סדר ח"ג וי"ח ברכות התפלה של חול, נשמט גם שם ברכת את צמח. יעו"ש החרוזים מדבר ותקים, מבטח לצדיקים, נותן אור יומים, בונה ירושלים, סולח לנדגלה, שומע תפלה. ויתכן ליחס פיוט זה לקליר הנודע בנוסח זה. ומצאתי יותר עוד בה"ג (פ"ה מהלכות ברכות) וז"ל אמרו במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין י"ח וכו' ע"ש תמה דברי ר' טובי' רק שכתוב שם מפורש יותר אלקי דוד ובונה ירושלים וירם קרן משיחו. יותר מזה עוד שכבר נמצא כזה במדרש ויכולו מובא ברוקח (ס"ס שכ"ו) ע"ש יליף מחנה שהיתה מתפללת י"ח ברכות כו'. קרן משיחו דוד, אין צור כאלקינו (שומע תפלה, כנ"ל) אל תרבו תדברו שאותך לבדך בידאה כעבוד עכ"ל והנה גם שם לפני קרן משיחו כתוב קשת גבורים מבטח לצדיקים א"כ אין שום סימן ג"כ על ברכת בונה ירושלים. והאם זה דבר פלא שבאגדותם מוצאים ג"כ דברי בה"ג אלו רק בתיקונים ואחר מהם וכסא כבוד ינחילם בונה ירושלים. וירם קרן משיחו את צמח עכ"ל א"כ מבואר נוסח י"ט ברכות והוא היפך מנוסח שלפנינו בה"ג. אולם מכאן ג"כ ראי' למה שבררנו במקום אחר שבה"ג שלפנינו עיקרו הוא מחברת ר' שמעון קיירא רק קצת הוספות בו מספר הלכות פסוקות של רב יהודאי גאון ותלמידיו, והם קדמו לא"י מערבא כמו שנקרא בתלמוד בבלי. והנה ר' שמעון מקיירא של מצרים ושם הי' נוסחת א"י ונמצא בו הגירסא שלפנינו היום בה"ג, ואגדותם אלה הלכות פסוקות של תלמידי רב יהודאי שהיו בבליים ושם הי' נוסח י"ט ברכות כמו שסדרנו כבר, ולכן נוסף פסוק מיוחד גם לברכת את צמח. — עוד ראי' לדברינו שם, שדחקו עצמם אח"כ בא"י כשנתחדשה ברכת המינים לכלול את צמח בבונה ירושלים כדי שלא להוסיף על מספר י"ח אשר מצאו בו טעמים ורמזים הרבה, שכן מורה הלשון של התוספתא (סוף פ"ג דברכות) המובאה ג"כ במכליע (על תענית י"ג א') ח"י ברכות שאמרו חכמים כנגד ח"י הזכרות שבהבו לה' בני אלים וכולל של ביתוסים ושל פושעים במכניע זדים ושל זן ושל גרים במבטח לצדיקים ושל דוד בבונה ירושלים. ע"כ מזה נראה ברור שמתחלה יאמר כי מספר י"ח הוא מכוון כנגד י"ח הזכרות, ואח"כ יורה איך לעשות באיזה ברכות הנוספות אח"כ שיעלה על ידן המספר יותר על י"ח, ואומר שבולל איזה מהן זו בזו, ובהן גם ברכת את צמח בבונה ירושלים

Digitized by Google

ירושלים. — ולענין השינויים בתפלה שהיו במחזורי קליר שכתבתי כי אצלנו הי' נוסח והחיות ישוררו בכל יום לא בזמן היוצרות דווקא, מצאתי עתה שגם בקדושת שמונה עשרה הי' נוסחאו והחיות במקום שלפי קדש אצלנו. וראי' לזה שבפיוטיו לקדושת ר"ה המיוסדים כלם על סדר א"ב או תשר"ק מתחיל הפיוט האופן והחיות אשר הנה מרובעות לכסא, ואע"פי שיתר החרוזים שם מתחילים כלם בגוף האות של הא"ב מ"מ החרוז הראשון אינו מתחיל במלה שתחלתה אות א' רק במלת והחיות, ורק אח"כ תבא המלה אשר. אין זאת כי אם בעבור שהיא לרשום המקום שהפסיק בקדושה, וכן לדעתי ועמך תלואים. ואתה אזון וכו' שבכלם יתר החרוזים מתחילים בגוף האות של סדר תשר"ק או א"ב רק החרוז הראשון מתחיל בתיבה שהיתה נמצאה אצל הקליר בקדושה.

ועוד מצאתי השערתי מבוררת, בענין ברכת עושה השלום הנמצאה לפנינו רק בעשי"ת, שהיתה לדעתי נוסחת כל השנה אצל הקליר, ולחנם התרעמו קצת מחברים ופוסקים על שינוי ברכה זו בעשי"ת. ועתה ראה לשון המדרש (מ"ר סוף פ"ט) גדול השלום שכל הברכות וכו' חותמין בשלום, בק"ש פורס סכת שלום, בתפלת עושה השלום ע"כ. והכוונה בלי ספק לברכה זו שהיא חתימת תפלת ש"ע לא לעושה שלום בחתימת הקדיש שלא נקרא תפלה ולא נאמר אצל רז"ל רק על אגדות ובבית האבל כמו שהוכחתי בדור במ"א. — עוד יש לחשוב לשינויי פייטנים קדמונים נוסח על הראשונים אחר ק"ש כפי שנמצא במחזורים, וכן ברכת ותערב לפניך עתירתנו וכו' שאינה דווקא ביו"ט ובברכת כהנים שהרי אצל הקדמונים ועוד היום בא"י ובכל מלכות מצרים נושאים כפיהם בכל יום, עיין מדרש ת"ר פל"ו וב"י על טוא"ח (סוף סי' קכ"ח) אבל במחזורי קליר הי' נוסח זה ולא היו מתפללים במחזורים רק ביו"ט שלא היו עוד יוצרות על שבתות. וכבר ראינו עוד נוסח משונה בברכה א של רבה מדרש וי"ר (ריש לו) יעויין (הערה 20) שם. — אח"ז מצאתי בבאור במדרש ויכולו שהבאנו למעלה מדוקה. שחושב בין י"ח ברכות שאותך לבדך ביראה נעבוד א"כ הי' נוסח זה גם בחול.

ובמדי דברי בתיקונים והגהות למחברותי מצאתי לנכון להודיע פה, כי מה שחשבתי מתחלה (בהקדמתי למחברת שארית יהודה) לפירוש קדש בהלל המצרי שנתחבר על שמי נסי חזקי' היינו הצלתו מסנחרב ורפואתו מהמחלה יעו"ש באריכות, ואמרתי שלא קדמני בו עוד אדם, מצאתי עתה הרבה מזה בבאור החכם ר' יואל ברי"ל בסוף ההלל בשם אחד מן המעתיקים, והאמת אגיד כי בחפזי עיינתי אז רק בתחלת הבאור להלל זה, ובראותו שאיננו מדבר כלל מהשערתי הנחתיו ולא שמתי עין עוד על הבאור לסוף כל ההלל, ואע"פי שכמה חדשות נמצאו במאמרי שם מה שלא שיער המעתיק ההוא, מ"מ אודה האמת שהיסוד כבר הונח שם רק בבלי ראות אותו הקדימני החכם ההוא. ולבבי ישמח אחר כי אני בעצמי הייתי הראשון בהודעת דבר זה ברבים.

ש. י. ל. ב. ראפאפורט.

מאמר

מאמר השכל

ונגה כאור תהיה על פרשת המן, קרנים מידו לו לישב הדקדוקים ושם חביון עזו בענין כבוד ה'.

בפרשת המן ראיתי לעורר כמה דקדוקים אשר עלו על ראשי, וכמשא כבד יכבדו ממני, ואפקדם אחד לאחד.

א) **משה** ואהרן אמרו בפסוקי ו' ז' ח"ן (שמות ט"ז. ו' ז'): **ערב וידעתם כי ה'** וגו' **ובקר וראיתם את כבוד ה'**, ומשמע שהכבוד יתראה להם אחרי רדת המן, ובפסוק י"ד כתוב, שכאשר פנו אל המדבר, כדבר אהרן אל כל עדת בני ישראל: **והנה כבוד ה' נראה בענן**, נמצא שהכבוד נראה להם קודם רדת המן. הרמב"ן ז"ל להבדיל בין כבוד זה לכבוד זה, אבל לא ידעתי מדוע נוציא הפסוק ממשמעו? כי בכל העשרת פעמים אשר כתוב בתורה כבוד ה' בכלם יובן מראה מוחשת והוא אש נראה, ומדוע יפלא הכבוד הזה מכלם? — המבאר לנת"הש ז"ל להביא ראי' לפירוש הרמב"ן מהאונקלס שפירש על הראשון **ותחזון** ועל השני **ואתגלי**, וראיתו נכונה! כי לפי הנחתו שהכבוד השכלי הנודע יפותר בארמית בלשון **חזה** והכבוד המוחש הנראה לעינים יבואר בלשון **גלוי**. מה יענה במראה אש אוכלת ובכל שאר פעמים שבא **נִרְאָה** אל כבוד ה' אשר בכלם בא בלשון **חזה**. —

ב) **בפסוקים** האלה משמע שבערב תבא לישראל הדעת את ה' ובבקר ישיגו מראה הכבוד. ובפסוק י"ב במאמר הקב"ה באה הידיעה הזאת אחרי הבקר, באמרו: **בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם וידעתם** וגו'. —

ג) **איך** אמר משה בפסוק ח': **בתת ה' לכם בערב בשר** וגו', אם עוד לא באה אליו הנבואה בדבר זה. ואם יתרץ אדם לומר שקדמה אליו נבואה בזה, ואף שלא נאמרה רק בפסוק י"א אולם אין מוקדם ומאוחר בתורה, (טעם זה הוא עז אשר בצלליו ישכנו כל חלשי התבונה, ורק במקומות מעטי' חז"ל אומר זה, וגם שם הי' בודאי טעם כמוס או כי התורה, כי הליג מאמר הקב"ה אחרי הודעו. א"

סידר מרע"ה כל מאמר הקב"ה על הסדר אחרי פסוק ד' וה'.
למה הפסיק במאמר משה ואהרן אל העם? —

ד) **בפסוק ח'** אמר משה: **בתת ה' לכם** וגו', **בשמוע ה'** וגו', ולמה נשנה המאמר? כי כל פעם שיוצא המקור יצא פעל אחד בדרך ההחלטה עמו כידוע לכל מבין ערך לשון עבר, כי הוא מהמאמרים המצורפים, ופה בלתי נמצא פעל אחר. והרמב"ן אמר שפה חסר שמובן שבתת ה' לכם תהי' זאת אולם אין זה מדרך הכניה המפואר, משה איש האלהים בחיר ה', אשר אלהיו דבר עמו פא"פ, לקצר במאמרו ולסמוך על המבין; כי הוא כתב דבריו בסדר היטב.

ובישוב הדקדוקים האלה נשכיל בהבנת הפסוקים ואמר, שגם טרם בא דבור השם אל משה בענין הבשר, ידע כבר משה שהשם יתן להם בשר, יען שבני ישראל התרעמו לאמר: **בשבתנו על סיר הבשר**, ואם הקב"ה התרצה להם למלא להם בקשת הלחם גם על בקשת הבשר שתרצה, כי לולא כן כבר הזכיר הקב"ה דבר לבלתי תת להם בשר. והנה העם נצטערו ברעב, וכבר הבין משה מדברי שדי כי ביום זה בל יצא להם לחם, באמור ה': **וְיָצָא הָ**... רצה לומר שאם יצא העם אז ילקטו וביום זה כבר יצאו, כי כל עדת בני ישראל יצאו מאהליהם ולנו על משה ואהרן; ויען שביום זה בל יקבלו לחם, מן המוכח שישיגו ביום זה בשר. וישכיל משה להבין בזכות רוחו שכאשר יבוא דברי השם וישלח עזרו מקדש יפתח ארבות שמיו להציל עם קדשו ממחסור וכפן אז **ונודעה יד ה'**, כי לא בגבורות ובתחבולות הוציאם שני אחים הנעימים והנפלאים מאדמת מוף ונוף רק זרוע ה' נגלתה, נתן מופתים בארץ חם והוציא זרע בחוריו להיות לו לעם סגלה; לכן אמר: **ערב וידעתם** וגו', כי בוודאי נכון לבו ובטוח שלא ירעיב ה' נפשם עוד, ובעת היום ישבע לבבם ויצלם מן הרעב הנורא, ובהשקט רעבונם על דרך פלא אז ידעו למקטנם ועד גדולם כי לא כח אדם ותחבולות גבר הושיעה למו כגך לשעת בכי תחפכחם ולא אהבת מלאך או עזרת קדיש ועיר אשר קרה: אפו בעם מצרים עשה במו שפטים, כי מי יעמוד במענם בארץ מדבר יליל ישימון מקום רחוק כבר מאדמת בני חם, וישועת ישראל בל תזיק ליושבי מצרים עוד. אין זה רק ה' אשר מלאה כל

בארץ

הלך משה, והעיד עליהם אשר הביא גם אבותיהם ויתפללו על
בעתי ארץ, מעור הם מדברים והוא שמע לתלונותם.
ובמכילתא פרשת בשלח איפסק׳ והנה כבוד ה׳ נראה בענן רבי יוסי
בן שמוע אומר כל זמן שהיו ישראל מבקשים לסקול משה
ואהרן מיד וכבוד ה׳ נראה בענן; להלן הוא אומר ויאמרו כל העדה
לרגום אותם באבנים וגו׳ מיד וכבוד ה׳ נראה בענן וגו׳ וכאן הוא אומר
וכבוד ה׳ נראה בענן וגו׳ עכ״ל — ואם מן התורות שמעה ענן ה׳ ואהרן נתירו
שמו בטחונם על ה׳ אשר להציל נפשם מיד עושקיהם ותפלה בכבוד ה׳
אשר על העדה; ומי יודע אם לא הגיעו אלו הנביאים כי קרוב יום
בוא כבוד ה׳ עדם. הרגישו את כל העדה?! ומה שאמרו: **ובקר
וראיתם**; איך הכוונה על בקר שם. כן זה היום ומיד נגלה גם
תגלו כבוד ה׳ ויתמגם:

אונד נאך דיזען מארגען זאללט איהר זעהען דיא הערליכ-
קייט גאטטעס:

ומה שנרו לו המאמר **בשמעו את תלונותיכם** וגו׳, כי תמיד
כאשר התלוננו בני ישראל על מ״ש התגלה להם כבוד ה׳, ומשה הנביא
אשר לא קם כמהו, אשר שמע בעלמו בפעם זאת דברי ה׳, הוא אשר
הוסיף לבאר ביתר אומן רוח ה׳ אשר דבר בו, ויאמר: **באשר יתן
ה׳ לכם בערב בשר** (פעם אחת) **או חדש ימים** אשר הבין
מאמרי הקב״ה שלא הזכיר המקום נתינת הבשר **ולחם בבקר
לשבוע** (כל ימי נסיעתכם במדבר עד בואכם אל ארץ נושבת;) ומה
שלא הזכיר הקב״ה נתינת הבשר מיד נוכל לפתרו ע״פ מאמר חז״ל לחם
שאלו כהוגן ובשר שלא כהוגן, לכן הזכיר בראשונה הלחם ולא הבשר,
וגם הלחם הי׳ דגן שמים לחם אבירים והתמיד להם כל זמן מגורתם
במדבר ארבעים שנה, לא כן הבשר הי׳ להם רק עת זה ומה שקבלו
ממנו לאוכלות ולמגורות, ואח״כ עו״הפ חדש ימים, ואלי בשר יוכלו
ג״כ להתקיים) **כי שמע ה׳ את תלונותיכם אשר אתם
מלינים עליו** (ואז תדעו כי) **ונחנו מה!** (והתיבות ונחנו מה
הם החלק השני מהמאמר ומחובר אל **בתת** וגו׳ ואל **בשמעו** וגו׳;
ואז תבינו בעומק לבבכם כי בכל מעשינו אשר עשינו לא מלבנו ומחכמתנו
הוצאנו הדברים רק על פי ה׳, ואז תדעו כי) **לא עלינו תלונותיכם**
(יסודו, באשר שאנחנו לא בכח ידינו תהלנו הושענו לכם, רק ה׳ ליוה
לנו ואיך יכולנו לתמן בשליחותו? זה׳ דבר מי לא יבנא? וכבלותו לדבר
שמר אל אהרן אשר הי׳ מטיב שפה תלין מפואר ומוכשר לדבר לפני
מרים ועמים לעמוד בפרץ עם ולדבר גבורות אין ערכו) **אל כל**

עדת

עדת בני ישראל לפנות אל המדבר מקום היה הענן ושם יגלו ולא
לאו) כבוד ה'. (הנה אלהים נגלה ה' בכבוד מפורש (להלן ק"ד י')
ומראה כבוד ה' כאש אוכלת.
ומדי דברי בענין הכבוד והנעלה והוא כבוד ה', אל אחשוך כיד שפתי
להעיר הקורא שהשכב הזה נשתנה אחרי מרע"ה לימי שלמה
המלך, כי בימי משה הענן איננו כבוד ה', כי כבוד ה' נראה בענן
ולא אומר בתוך הענן, וכבוד ה' היה כאש אוכלת כבתוב; אולם בימי
שלמה היה הענן בעצמו כבוד ה' ולא אש ובכתוב (במלכים א' ח' י"א):
ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא
כבוד ה' את בית ה'. הרי כי הענן היה כבוד ה'. ובד"ה נאמר:
וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית.
הרי האש דבר אחר וכבוד ה' דבר אחר. והפסוק במלכים יורה כי הענן
היה הכבוד עצמו; כן נראה להבנת אמרי לוף של שלמה שאמר: ה'
אמר לשכון בערפל: אשר אין בו אורה והמסך אש שלפניו ושלאחריו.
וידועה דעת המחבר: ויש אז לשעבר! והיכן אמר? כי בענן אראה
על הכפורת. — ונחנו בדרך הפשט נלך אף כי נדינה בל יתנגד
לדברי המדרש. לדעתנו היתה כוונת שלמה אשר בימי משה שכן כבוד
ה' באש אוכלת מראה נוגה באור מבהיק; (ויחזקאל הכהן ציור לנו
דמות המראה באמרו: כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום
הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה';)
לא כן בימי שלמה, שאז הכבוד בלתי נראה ונגלה כל כך רק התראה
בדמות ענן. וזה אמרו: אש לפנים ה' שכן באש. עתה אמר ובחר
לשכון ולהתראות בערפל, ר"ל בענן. ונמשך מאמרו היטב להפסוק
הקודם. — ולו ידענו מפרשי הכתוב לב להבחין השתנות המושגים
מדור לדור ומקובל לדור, ומדבר לדבר, כמה וכמה זרים במקראות
יתישרו!
נחזור לענייננו. הקב"ה הוסיף לבאר דברי הראשונים, ולכן ידגיש
ויעשה יפלא חוסין הבינים הקודמים ביום לדה במדידת עם
אשר נפשו קצה על רעב שוללים וטפו, ויפרש בפרוטרוט שיתן להם
בין הערבים בשר (בין הערבים רוצה שהק אותו הערב, ואחרי חנות
אשר יקרא בלשון עברי בין הערבים כמו בהקרבת פסח ולא ערב
ממש עת שקיעת החמה. ואם משה ואהרן אמרו: בתת ה' לכם
בערב בשר הכוונה שבערב כבר יהיה לכם בשר. ולחם בבקר
לשבוע ר"ל בקרים רבים חדשים לבקרים הבאה, כי כל הארבעים שנה
ירד עליהם המן מן השמים. ואולם מאמרם: וידעתם על יסודו

סדרו נדיוק אחרי המאמר: ובבקר תשבעו לחם, רק הוא מאמר כללי בפני עצמו, והשיעור שע"י שאתן לכם מאמלתכם עי"כ תדעו, כי אלהיכם אינו לא טרף ולא ככב המושל על פלך פרטי, רק ה' אשר בידו כח וגבורה במעלה ובמטה, וכל יצירי תבל שומרים פיו ומצותיו, הוא יחריב ים ויעשהו יבשה, הוא יתן נוזלים מסלע, ילו שחקים ממעל יפתח דלתי שמים להמטיר לחם על עם רב.

כן נראה לי בהתרת הדקדוקים האלה.

יששכר בער שלעזינגער איש קאלין.

דיא זינדפלוטה.

איינע דיססערטאציאן.

מיין ווירדיגער פריינד הערר פ — — ט —!

דיא געשיכטע דער זינדפלוטה בעלעהרט אונס, נאך איינעם רא־ פירהאלטען, מיט דייטליכען ציגען איבער דיא איינטהיילונג איהרער וואהלטהאטען, איבער דיא פערוואָרפענהייט דער ערשטען וועהלארט אונד איבער מאנכע איהרער אנזיכטען. דאז בוך מאָזעס, דאז ווא דיא נאטור, פערשיעדענע דארשטעללונגען דאר־ ביעטהעט, אָהנע דאס איינע דער אנדערן ווידערשפריכט, בע־ לעהרט אונס מיט יעדעם אויסדרוקקע איבער אונזרע טהייערסטען אינטרעססען: ערלויבען זיא, מיין געלעהרטער פריינד, איהנען מיינע אידעען צו ענטפאלטען. דער זאמע דיעזער פפלאנצכען איזט אויס איהרעם קונסטגארטען, אויס איהרעם מייסטערווערקע יסוד הדת געצאָגען. דאז ערלע געוועכס איזט דורך דען גערוך קעננבאר, איך ווערדע מיר דער פאָרטראגסווייזע אונזרער בעריהמ־ טען ביבעלערקלערער עראמה אונד אברבנאל בעדיענען, וועל־ כע פאָר איהרען אונטערזוכונגען אימטער פראגען אויפווארפען, פאָן דענען זיא צור בעהערציגענדען בעטראכטונג אויפגעפאָדערט ווערדען.

I. דיא ביבעל טאדעלט אימטער וועגן מאנגעל אן גאָטטעס־ פורכט ביא דען מענשען זיך צייגט, וועגן גאָטטעס ערקענט־

Digitized by Google

ניס ניכט געאכטעט, ווען פיעלגעטטעריא, וואהנמיינונגען
געדאנקענבעצעבלונגען זיך אונטער זיא אויסגעברייטעט;
ביים צייטאלטער דער זינדפלוטה אבער פינדען וויר דערגלייא
כען פערגעהונגען ניכט ערוועהנט.

II. געוואלטג, רויב, זיטטענפערדערבניס, ניכטאכטונג דעס אייא
גענטהומס, אונטערדריקקונג דעס רעכטס, צערשטערונג
עהעליכער פערטרעגע זעהען וויר אלס פערברעכען אנגעא
פיהרט.

III. נאא האטטע נור איינע פרויא, פאלגליך אכטעטע ער דיא
עפטציאלגעזעטצע האך. (אויך זיא מיין פריינד ערוועהנא
טען דיעזען אומשטאנד זעהר ריכטיג).

IV. אויך פינדען וויר בייא נאא ניכט, דאס ער געטטעספירכטיג,
געטטערגעבען וואר, אדער דאס ער גאטט אנריף. זיין העכא
סטעס לאב וואר זיינע מאראל; ער וואר גערעכט אונד אויפא
ריכטיג.

V. ווארום שטעהט את האלהים התהלך נח אונד ניכט
את ה׳? — —

VI. ווארום שטעהט את האלהים אונד ניכט לפני
האלהים? זא שטעהט עס יא בייא אבראהאם.

VII. ווארום שטעהט אין דער געשיכטע דער זינדפלוטה אנפאנגס
איממער האלהים מיט דעם ה״א הידיעה?

VIII. וואס וויל אין דעם זאטצע ותשחת הארץ לפני
האלהים דער אויסדרוק לפני זאגען?

IX. ווארום פינדעט מאן אין דער ביבעל קיינע שפור דאס אין
דער זינדפלוטה געביידע, הייזער, פאללעסטע, שטעדטע
אונד רייכע אונטערגעגאנגען?

X. בייא נאא הינגעגען טרעפפען וויר אין דער פערפערטיגונג
דעס וועלטקאסטענס אדער דער ארכע קונסטפלייס אן.

XI. בייא נאא פינדעט מאן אנשפיעלונגען אויף ערפינדונגען, אלס:
ויחל נח איש האדמה, אלזא איין פינגערצייג, דאס
ער דען וויינבויא בעטריבען; יא נאך אייניגען אויסלעגערן
שפיעלט שאן דיא שטעללע: זה ינחמנו ממעשינו
ומעצבון ידינו אויף דיא ערפינדונג דעס פפלוגעס אן.

XII. נאא צייגטע זיך פיר דאמעסטיקאציאן דער טהיערע, אינדעם
ער נור פאן רייגען טהיערען אפפערטע, אלזא בלאס פאן

זאלי

זאלכען, דיא איהם ליעב ווארען, דערען נאהרונגסארט פריעדליכער אינשטינקט אונד איהם דען פריהערן געברויך דערזעלבען צור מענשליכען האנדטהיערונג עמפפעהלונגסווערטה שיענען.

XIII. ערשט זייט נאך זינד דעם מענשען פלייששפייזען ערלויבט װארדען, פארהין אבער פינדען װיר קיינע אנוויזונג, דאס אנימאלישע קאסט דעם מענשענגעשלעכט בעשטיממט װארדען. דיעס פערדיענט בעאכטונג.

אום איהרע אויפמערקזאמקייט ניכט צו מיסברויכען, איבערגעהע איך אנדערע מינדערוויכטיגע פונקטע. בעזאגטע אומשטענדע לייטען מיך אויף פאלגענדע אידעען, װא דורך זיך מיר דיא אבזיכט דער ביבעל דייטליך צו ערקעננען גיבט. צור לייכטערן איבערזיכט שיינט מיר ערשפריעסליך פאלגענדע צוויא אקסיאמען פאראויס צו שיקקען.

1) דער פיעלבעשפראכענע נאמע **אלהים** האט דיא גרונדבעדייטונג פאן מאכט; זא הייסט אויך דער ריכטער **אלהים**. בייא דען היידען הייסט יעדע איינצעלנע קראפט דער נאטור, דער זיא איינען בעזאנדערן וויללען בייאלעגען, אונד דיא זיא נעטטליך פערעהרען, אויך **אלהים**. דיא פעניקיער בעלעגטען דיעזען בעגריף מיט דעם אויסדרוקקע **בעל**, װעלכעס עבענפאללס איינען העררן אנצייגט. דאז אויסעראָרדענטליכע, אונגעוועהנליכע, מעכטיגע, בענעננט דער העבראער מיט דעם אבגעקירצטען **אל**. געוואלט, מאכט, הייסט אלזא העברעאיש **אל**, **אלוה**. מייסטענס, אונד בעזאנדערס, װא עס מיט דעם בעשטיממטען **ה** קאממט, בעדייטעט דער נאהמע **אלהים** דיא אללמאכט. מאן פערבינדע דאמיט קיינען דונקלען בעגריף. דיא אבערסטע מאכט נעננע איך דיא אין דער נאטור אללגעמיינווירקענדע מאכט גאטטעס, װעלכע נאך פעסט בעשטיממטען נאטורגעזעטצען, געמעס אונוואנדעלבארען פרינציפיען, דורך אללע שטופען דער קראפטע, איינען עוויגען גאנג געהט. בייא דער עוויגען אנאיינאנדער רייבונג דער נאטורקרעפטע, װאדורך זיא זיך אונאויפהערליך אנציעהען, אבשטאסען, אויפלעזען, פערוואנדעלן אונד נייע פערבינדונגען איינגעהען, בעזיטצט זיא דיא אוניפערזעללע מאכט

נאך

Digitized by Google

נאך טאָטאללען אנזיכטען אויס העהערן צוועקקען שעפפֿע־
רישעס צו בעווערקשטעלליגען, ווען עז אויך נאך שפעציעל־
לער אנזיכט מיט דען אללטאגס ערפֿאהרונגען שטרייטעט.
זאָ קאן דער מענש, דיזעס בילד דער גאָטטהייט אים קליינען
מאנכעס אויס בעזאָנדערן גרונדען מיט הייסבעגיער ווינשען
אונד פֿאָללפֿיהרען, וואס זאָנסט זיינען איינצעלנען אָרגאנען
ווידער שפריכט, אונד אין איהם אבשייא ערדענט. וואס דער
הייטיגע איינאָפֿאָער מיט דעם וואָרטע נאטור אויסדריקט,
פֿערשטעהט דער העבראָער אונטער דעם וואָרטע **אלהים**.
דער אונטערשיעד איזט דיזער! בייא יענעם בעדייטעט נאטור
דיא עוויגען געזעטצע דעם וועלטגאנגעס אים גראָססען אונד
אים קליינען, וועלכע אין זיך זעלבסט געשלאָססען, אָהנע אב־
זיכט, אָהנע זין, אָהנע רעפֿלעקטציאָן, אָהנע אינטעללינענץ
איזט. בייא לעטצטערן אבער בעדייטעט עז לעבענדיגע אב־
זיכט מיט געטטליכען קרעפֿטען בעגאבטע מאכטאייסערונג.
ביים פֿאָלליטהייסטען איזט דיא מאכט אין טויזענד אינדיפֿי־
דואליטעטען פֿעראיינצעלט אונד מאכט אין פֿערבינדונג איינע
פֿיעלהייט איין קאָללעקטיפֿעס אויס, וואָ יעדעס איינצעלנע
אונאבהענגיג פֿאָם אנדערן האנדעלט; ביים רעכטגלייביגען
אבער איזט זיא דיא טאָטאלקראַפֿט, איממער דיאזעלבע, דיא
איינע, דיא אונצערטרענליכע מאָנאס, גאָטט אין דער
נאטור; אים געגענזאטצע פֿאָן Jehowa (*, וועלכער
גאָטט אויסער דער נאטור איזט. ווען איך זאגע אים
געגענזאטצע, זאָ וויל איך ניכט זאגען, דאס דיזע נאהמען
צווייארלייא פערזאָנען בעצייכנען, זאָנדערן דאס גאָטט, פֿאָן
דער נאטור אונאבהענגיג, פֿיר זיך עקסיסטירט. נעננען זיא,
טהייערע פֿריינד, **אלהים** איהרען וועלטפֿערשטאנד
אונד ה' איהרע וועלטפֿערנונפֿט; — אלס פֿערשטאנד,
דיא רעגעלמעסיגקייט דער נאטורגעזעטצע, אלס פֿערנונפֿט,
דיא פֿרייע געבאהרונג דערזעלבען צו בעצייכנען; — נעננען

זיא

*) ביים דער פֿערעווינטע מענדעלסזאָהן דיזען נאמען אין דען
פסאלמען זאָ געשריבען, איזט עז ביים אונס העבראָערן קיין
פֿערברעכען איהן זאָ אין שריפֿטען צו בעצייכנען.

זיא איהן וועלטוועלע אָהער שכל הפועל ; ווען זיא
נד אים בעגריפפע רעסזעלבען מיט מיר אייניג זינד.

2) זאָ וועניג מאן פאָן דעם צארטען קנאבען דיא העהערע גיי·
סטעסענטוויקקעלונג דעם רייפען מאננעס פאָרערן קאן, זאָ
וועניג מאן ביא דען מארקעדאס אינזולאנערן גריעכישען שפראכ·
אונטעררריכט ערווארטען דארף ; עבען זאָ פאָדערט דיא ביבעל
(נאך דער גאָלדנען רעגעל — אין דער וועלט גיבט עז קיינען
שפרונג ! —) .ערסט דאן גאָטטעספורכט, גאָטטעסערקענט·
ניס, שפיריטואליטעט, ווען דיא מענשען זיך אין שטאאטען
פעראיינט איבער איהרע בעשטיממונג נאכגעדאכט אונד מעכ·
טיגע שריטטע צו איהרער פערעדלונג געטהאן ; ווען זיא דיא
שטופע דער הומאניטעט איבער. דיא טהיערהייט ערלונגען
אונד צור אינטעלליגענץ זיך הינויפגעהאָבען. זאָ לאנגע זיא
ריעזען ערהאבענען גראד ניכט ערריכט, איזט עז הינרייכענד,
ווען זיא דיא ווילדהייט אבגעשטרייפט. דיא ערשטען לינעא·
מענטע דער סאָציעטעט, געזעלליגקייט, אייגענטהומסרעכט
אונד עהעפערטרעגע, אכטען ; ווען זיא קינסטע ליעבען,
פיר דיא צוקונפט ארבייטען, אין פאמוליען לעבען, אונד דעם
ראָהען טהיערישען אינשטינקט זיך מיט אבזיכט ענטרייסען.
נור ציוויליזאציאָן פיהרט צור רעליגיאָן, וואן זיא זיך ניכט
צערשטערען וויללל, וועלכעס שאָן היידענפירשטען איינגעזעהען.
נומא פאָמפיליוס וואר מעהר אייגענטליכער שטיפטער ראָמס
אלס דעססען גרינדער ראָמולוס; אבער ער מוסטע ערשט
נאך קווירין קאָממען.

דיא פריהעסטע געשיכטע מוס אונזרער בעטראכטונג דאז
זיעגעל דער וואהרהייט אויפדריקקען.

דאז ערשטע מענשענפאאר, אויס דעם שאָסע דער יונגען שע·
פפונג, אין פריהלינגסשענע הערפאָרגעהענד, מיט העהערן
אנלאגען בעגאבט, אין ענגעלרייגער אונשולד ענטשפרונגען, האט·
טע דאז ערשטע ראזענבאנד, וועלכעס דיא גיטיגע גאָטטהייט אום
איהרען נאָך אונפערדורבטען גייסט געשלונגען, מיט לאכענדען הענ·
דען

דען אנגעפֿאסט. גאָטט גאב איהנען זיין געזעטץ. הוער וואר דער ערשטע אקט. דען גאָטט צו איהרעם וואָהלע אונטערצייכנעטע. דיא ערשטע שטופֿע וואָרויף דיא זיך צום טעמפעל איהרער בע־שטיממונג צור פֿערערעלטען הומאניטעט אונד פֿאָן דא צור שפירי־טועללען גאָטטעסערקעננטניס גראָדענווייזע ערהעבען זאָללטען. באלד צערריס בייא איהנען דער אינשטינקט דיעס צארטע באנד. דיא ווילדע בעגיערדע וויעס דען גייסט צור עֶרדע ניעדער, דאז לאסטער ווארד געבאָהרען. וואס מוסטע דער ערפֿאָלג זיין? דיא ראָהען נאטורקרעֿפטע, וואָמיט דיא אללמאכט דאז פֿריהעסטע מענשענגע־שלעכט אויסגערישטעט, אום צו דען העהערען אידעאלישען גייסטעס־ארבייטען אלס גרונדלאגען צו דיענען; דיא גיגאנטישע קערפער־גרעסע. דיא טויזענדיעהריגע לעבענסדויער, אונד דיא אללגעמיינע ריזענשטערקע דער מענשען מאַכטען נור דאצו בייאטראגען איהן צום אונגעהייערן אויסוואוף דער נאטור צו מאכען. דיא ערשטען שפורען דער אָפֿפֿענבארונג פֿערווישטען באלד, מיט איהר אויך דיא פֿוסטאפֿפֿען דער ציוויליזאציאָן, דיא שטאדט וועלכע קין ער־בויעטע. —

אדאם דיא מענשען אין דיא זינדע פֿערזאנקען! מיט אללען פֿע־היגקייטען אויסגעשטאטטעט, אים גייסטע אונפֿערדאָרבען, ווירדע זיך דאז מענשענגעשלעכט באלד צום דענקענדען מענשען, צור שפיריטועללען אינטעלליגענץ ערהאָבען האבען. האט ניכט דאז ערשטע מענשענפֿאאר שאָן זיינע בלעסע בעדעקט? בויעטע ניכט קין איינע שטאדט? לעהנטען זיא ניכט פֿריהצייטיג דאז פֿייער ברויכען, דיא מעטאללע שמעלצען, ברויכבארע ווערקצייגע פֿער־פֿערטיגען? יא זאָגאר פֿערשענערונג דעס לעבענס, העהערע זיני־נענגענוס — מוזיק שטעללטע זיך בייא איהנען איין. לײדער ענטשפראך דיא דאמאהליגע נאכקאָממענשאפֿט דער האָהען ער־ווארטונג ניכט! דער גוטע אנפֿאנג שטאָקטע, פֿערזיעגטע, הערטע גאנץ אויף; ראָהע לײדענשאפֿטען פֿערווילדערטען זיין נימערזאט־טעס הערץ, דיא קינסטע געריעטהען אין פֿערפֿאלל, דאז פֿאָלק לעבטע בלאָס פֿאָן איינעם טאגע צום אנדערן; קיין אייגענטהום וואר זיכער, קיינע אינשטיטוציאָן דויערטע, קיינע ארבייט שטאנד אין עהרען; דיא פֿויסט גאלט, דיא שאאם ערשטארב, קיישהייט וואורי־דע פֿאָן דער גאָלחייט פֿערדרענגט; בלוטשאנדע, פֿערמישונג דער

געשלעכטער, באסטארדען. טהיערמענשען ענטשטאנדען; יערער
פערטראג וואורדע פערניכטעט, יעדע עהעפערבינדונג צעררעססען,
רויב אונד מארד וויטהעטען: היגזאנק דער עדלע גייסטעסאויפ-
שוואונג, דיא ציוויליזאטיאן פיעל צור אונטערסטען שטופע היגאב,
דיא מאנומענטע דעס מענשליכען פלייסעס פערפיעלען אין שטויב;
דער מענש פערפעהלטע געגצליך זיינען צוועק, קיינע שפור דער
געטטליכען אבשטאממונג; אללע אין לאסטער פערזונקען, פאן דער
זינדע פערשטריקט, וואס האלף עס, ווען איייגע נאך דיא ערדע
בעבויעטען? דיא רייבער צערשטערטען יעדע קולטור! וואס פראגטע
דער ווילדע נאך דער ערנדטע? ער ערשלעגט דען לאנדמאן בייא
דער אויסזאאט, פריסט דען זאמען ראה אויף, אונד צערטריטט
דאז מיט גאלדנען אהרען פראנגענדע פעלד מיט פרעפעלנדעם פוי-
סע. — דיא שטעדטע שמאגדען; דיא קונסט פלאה נאך דעם
הימעל. וואר בייא דיעזעם צושטאנדע אויף רעליגיאן יע צו האפ-
פען? קאננטע בייא דער אויסארטונג איין פערעדעלטעס הייליגעס יע
עמפאר שפריעסען, מוסטע דיעזעס הייליגע ניכט ענטוועדער פאן
ענטמענשטען ראטטען צערניכטעט, אדער פאם שטראמע הינגע-
ריססען ווערדען? ערקעננט מאן אין דיעזער ברוט דען מענשען,
דאז בילד גאטטעס אויף ערדען, דאז מייסטערשטיק דעס גיטיגען
הימעלס אונד דאז וואונדערווערק דער איבערזינליכען נאטור מעהר?
גאנץ צור ברוטאליטעט היגאבגעזונקען, פערדיענטע איינע זאלכע
מענשהייט דיא אויסראטטונג; היגוועגשאפפונג דערזעלבען אוים דער
וועזען רייהע טהאט דער נאטור נאטה. —

נור נאא מיט זיינער קליינען פאמיליע מאכטע איינע אויסנאה-
מע! ער בעטראכטעטע דיא נאטור מיט אויפמערקזאמען
אויגען, קאמבינירטע ערשיינונגען, שטעללטע פערזוכע אן, וואר אויף
ניטצליכע ערפינדונגען בעדאכט; ער לערנטע דער ענטע דאז רוי-
דערן, דעם פישע דאז שווימען, דעם ביבער דאז בויען, דער אמייזע
דאז זאממעלן אב; ער בעטראכטעטע דיא לעבענדיגע וועלט נאך
אללען אבשטופונגען, וואנדטע זיך דאן צום פפלאנצענרייך, לערנטע
דיא עדלע רעבע שלינגען, אום דען עדלען ערדענגעקטאר, אום
גויין צו ערציעלען; ער ערזאן דען פפלוג, ערצאג נאהרהאפטעס
געטרידע, אונד ערריכטע דאדורך דיא קינסטליכע ברוקקע צור
ציוויליזאציאן; ער פערלעגטע זיך אויף בעארבייטונג דער נאטורמא-
טעריאליען, שוואנג זיך צום קונסטפלייסע צור אינדוסטריא עמפאר;

ער

ער אונטערשיעד דיא גראזפֿרעססענדען, צוטמוטהיגען, דעם מעני-
שען גיטצליכען, דאָמעסטיקאציאָנספֿעהיגען טהיערע פֿאָן דען אונ-
היממליכען, באָזארטיגען, אתנעניעסבארען; ער לערנטע דען ווערטה
איינער איהם אינוואָהנענדען סטאָאַם קעננען, שאַטצטע איינע-
טהומסרעכטע, ליעבטע דאז רעכטשאפֿפֿענע; דאז מענשליכע,
אויפֿריכטיג; ער אבמעטעטע דאז פֿאָרצוגליכסטע באנד דער מענשלי-
כען געזעללשאפֿט, היעלט דיא פֿפֿליכטען דער עהע הייליג; ער
מאוסטע געזעטצליכקייט צו פֿערברייטען, זיינער פֿאמיליע אכטונג
איינצופֿלאָסען. דאס זיא איהם געהאָרכטען, זיך זיינער לייטונג איבער-
ליעסען אונד איהן אלס פאטריארכען פֿערעהרטען.

עס וואר צו ערווארטען, דאס איין זאָלכער פֿאמיליענפֿאטער דער
שטאממהער דער נון בעלעהרטען נייען מענשענפֿלאנצונג ווער-
דע. נאָא לעבטע מיט דער נאטור, מיט דען עווינען געזעטצען
דער אָרדנונג, אים ווענע דעס נאטירליכען וועלטלויפֿעס דער מענש-
הייט אין איבעראיינשטיממונג; ער וואנדעלטע אלזאָ מיט אלהים,
מיט דעם העררן דער נאטור; ער לעבטע דער האָהערן מענשען-
נאטור געמאָס; אים נעגענזאטצע זיינעס צייטאלטערס, וועלכעס
מיט דער מענשעננאטור אין גראָסער דיסהארמאָניא אין אבשטעבע-
דער קאָלליזיאָן לעבטע. דער וועלטענמייסטער, בילדנער אונד
שאָפֿפֿער פֿאנד אן נאָא וואָהלגעפֿאללען; ער בעשלאָס אבער דען
אונטערגאנג אללער אנדערן מענשען, וויל זיא דער נאטור צופֿאָרת
שפּראָנגען, — בָּא לְפָנַי — אונד איהרע פֿריהייט דאצו צו-
וואנדטען זיך צור ברוטאליטעט צו ערנידריגען: —

אלס גאָטט מיט נאָא דען בונד דער מענשענערהאלטונג שלאָס,
וואָללטע גאָטט איהם דען האָהען ווערטה דער מענשהייט
אנשוילין פֿארשטעללען, וועלכעס אם בעסטען דאדורך געשאה,
דאס ער אללע טהיערע דעם מענשען פריין גאב, וויל זיא נור
מיטטעל פֿיר דען צוועק, נור אום דעם מענשען ווילען דען ערד-
באלל בעוואָהנען. אויך וואר נאָא דער ערסטע מענש, דער צאהמע
אונד גראזפֿרעססענדע טהיערע פֿאָן דען ווילדען אונד רייסענדען
טהיערען אונטערשיעד; פֿאָלגליך דורפֿטע מאן עס וואגען דעם
מענשען אנימאלישע קאָסט צו ערלויבען. ביי דער פֿריהערן מענש-
הייט וואַרע אין זאָלכעס פֿערפֿאהרען שעדליך געוועזען, דיא העט-
טען זיך אן דיאָנען, טיגער אונד לעאָפּארדען געמאכט, אונד וויר-
דען, וויא דיזע טהיערע זעלבסט בלוטגיעריג אונד ראכזיכטיג, אָדער

אָפֿ-

אָפּטערס פֿאָן איהנען אויפֿגעפֿרעסען האָרדען זיין. — דאַ מעני־
שענלעבען אבער האטטע גאָטט אונפֿערלעטצליך ערקלערט אונד
אויך אויף דעססען מאָרד דיא טאָדעסשטראַפֿע דורך מענשליכע
ריכטער פֿעסטגעזעטצט. עס וואר נון דער גרונד צו איינער קאָנ־
שטיטוטיאָן דער מענשהייט, צור גרינדונג איינעס ווערדענדען
מענשענשטאַממעס געלעגט. נאָאַס רעכטשאַפֿפֿענע אויפֿפֿיהרונג
פֿערדיענטע דיעזע אויסצייכנונג. גאָטט בעפֿרייעטע איהן פֿאָם
אונגליקליכען איזאָלירטען שטאַנדע דעס טהיערישען האָהלענלע־
בענס, עס ענטשטאַנדען געזעטצע, דער ערשטע גרונדשטיין צור
פּאָליטישען קולטור! דאָך שוואַנג זיך נאָא נאָך ניכט גאַנץ צום
פֿערעדעלטען איבערזינגליכען גאָטטגלייביגען מאַננע עמפּאָר. דער
וויא אבראהאם זיינע גאנצע אירדישע וואָהלפֿאהרט, זיינע גאנצע
האָפֿפֿנונג היניעדען גאָטט אָפּפֿערן קאָננטע! אידעאַליזירטע רעלי־
גיאָן, געריינגטער גאָטטעסגלויבע, זעליגקייטסאהנדונג, האָהערע
גאָטטעספֿורכט, וואר נאָך ניכט פֿאָרהאַנדען; שטאַאַט געהט
פֿאָר גלויבען. דאָס מוכטע צוערשט געגרינדעט זיין בעפֿאָר טמא
דען העטערודישען גאָטטעסדיענסט איינפֿיהרען קאָננטע. ערשט דען
געזאַממטען, צור נאַטציאָן געריפֿטען, זאָהנען איזראַעלס קאָננטע
מאָזעס דען נאַמען Jehowa פֿערקינדען.

וועןן נאָא נאָך זיינער וואונדערבאַר נאַטירליכען ערעטטונג זיך
גאָטט דאנקבאר בעציינגטע אונד איהם אָפּפֿער דאַרבראַכטע,
זאָ טהאַט ער נור זיינעם מאָראַלישען געפֿיהלע געניגע, דא וואר
ער נור ניכט אונדאנקבאַר, דא האט ער זיך צוואר איבער זיין צייט־
אלטער, אבער ניכט איבער זיך זעלבסט ערהאבען, אָבשאָן מאַן
זאגען קעננטע, דאס זיין פֿערטרויען אויף גאָטטעס אללמאַכט
וועהרענד דעם זינדפֿלוטהיגען ערדאונטערגאַנגעס שאָן איין גראָסער
שריטט צור ריינערן רעליגיאָן וואר.

אויף נאָאַס קולטורפֿאַד וואַנדעלטע דיא מענשהייט אימ־
מער פֿאָרווערטס, בילדעטע האָרדען, שטאָממע,
לאַנדער, רייכע; שטאַאַטען. מאַן מאָדעלטע זיך אום מיט
זיינעם קאַסטען, זיינען אינשטיטוציאָנען, זיינען קינסטען, זיינען
קאַנאַלען, זיינעם פֿעלד־ אונד גאַרטענבויא, זיינער פּאָליטיק. דיא
שטאַאַטען אם איופֿראַטה אונד אם טיגריס, ניניוועה אונד
אַראַס, באַבעל אונד דאַמאַסקוס ענטשטאַנדען. ענדליך
ענטשפּראָס איין יונגעס רייז אויף איינעם דירדען באָדען, דער האָל־

דע

רע געניוס, דער ליעבענסווירדיגע טאדעללאָזע אבראהאם ערבליק־
טע דאז ליכט דער וועלט, אום דיא מענשענוועלט צו בעלייכטען;
אבראהאם שוואנג זיך צור גאָטטעסערקעננטניס עמפאָר, ער פיהל־
טע זיך בערופען דיא אים אבפקודען בילדערדיענסטע הערומטאפ־
פענדען מענשען איינעס בעססערן צו בעלעהרען, איהנען דאז היממ־
לישע הייל צו פערקינדען, דאס איין גאָטט, איינע עוויג־
קייט, איינע אללבארמהערציגקייט, איין זעליגעס
יענזייטס עקסיסטירט. אבראהאם דורפטע נון וואָהל זאגען:
„איך בין פאָר גאָטט געוואנדעלט!“
געמליך ניכט אללייז אים וועגע דער נאטור, זאָנדערן אים וועגע
דעס גלויבענס, דער טראנסצענדענטאלען אינטעלליגענץ.

איך ברעכע היר אב, אָבשאָן דיא איינמאהל געבראָכענע באהן וויי־
טער פיהרט, אונד דיא שענסטען רעזולטאטע פערשפריכט. —
ווערדען זיא, מיין ליבער, דיזען אויפזאטץ ניכט, וויא זיינע אויפ־
שריפט עס אנגיבט, פיר איינע זינדפלוטה האלטען? אבער דאן
מיסטען זיא זיך זעלבסט אנקלאגען, דען אָהנע איהרע ראטציאָ־
נאלע דאָגמאטיק ווערע איך ניכט דארויף געראטהען.
נענעהמיגען זיא דען אויסדרוק דער איניגען ערגעבענהייט מיט
דער איך דיך עהרע האבע צו זיין איהר אונגעהייר
בעלטער פריינד.

בערנארד שלעזינגער.

שום לב בדברי רש"י ז"ל

המדקדק רא"ב בהקדמת ספרו הבחור כתב וז"ל:
„חלוקת הקאפיטולי ופרקיו איננו מקובלת אצלנו מבעלי המסורה,
„אבל היא המצאת המעתיק הראשון מלשון עברי ללשון רומי.
„ובעל הספר מאיר נתיב והוא ר' יצחק נתן בשנת קנ"ח לאלף הששי,
„אשר קרא ספרו קונקורדאנ"ץ הוכרח להשתמש בחלוקת הקאפיטולי
„שכבר נתפשטה בימיו, ולא מצא חלוקה אחרת טובה ממנה,

וחלוקת

Digitized by Google

„וחלוקת בעלי המסורה נתעלמה ממנו, וכאשר נגלתה מלאכת „הדפוס אחזו גם המדפיסים בחלוקה הנזכרת, כאשר התגלל המגיה „ר' יעקב בן חיים בהקדמתו למ"ג דפוס ווינציא". עכ"ד בתורף.

ומצאתי אשר גם רש"י ז"ל לא היתה לפניו חלוקת הקאפיטול. הנהוגה ביתינו, כי (באיוב י"ט ג') פירש רש"י בד"ה עשר פעמים, וז"ל: עשר פרשיות יש עד כאן עכ"ל. ועינינו רואות שיש י"ח קאפיטעל עד כאן; והמענות אשר ענו ריעי איוב איכן עד הנה רק שש מענות. אולם לפי דברי רא"ב יובנו דברי רש"י, הבלתי מונה הקאפיטולי כמו אנחנו, ובלי ספק ראה חלוקה אחרת לפניו. ולמען בל ירבו הפרשיות עד הנה יותר על המנין עשרה ראיתי לסדר הפרשיות מהתחלת הספר עד כאן. והנה הפרשה הראשונה הכוללת תולדות איוב וספור מעשה בעלמא, בלי שום תוכחה או קנה וצעקה, איננה מן המנין והיא הולכת מהתחלת הספר עד סוף קאפיטעל ב', ומשם ואילך אמנה הפרשיות.

א) מתחילת קאפיטעל ג' עד סופו, ומחזיק צעקת איוב על קושי יומו.
ב) מראשית קאפיטעל ד' עד סוף ק' ה' ומחזיק מענה אליפז.
ג) מראשית קאפיטעל ו"ו עד סוף ק' ז' ומחזיק מענה איוב אליו.
ד) מראשית קאפיטעל ח' עד סופו ומחזיק מענה בלדד.
ה) מראשית קאפיטעל ט' עד סוף ק' י"ד ומחזיק מענה איוב אליו.
ו) מראשית קאפיטעל י"א עד סופו ומחזיק מענה צופר.
ז) מראשית קאפיטעל י"ב עד סוף ק' י"ד ומחזיק מענה איוב אליו.
ח) מראשית קאפיטעל ט"ו עד סופו ומחזיק מענה אליפז.
ט) מראשית קאפיטעל ט"ז עד סוף ק' י"ז ומחזיק מענה איוב אליו:
י) מראשית קאפיטעל י"ח עד סופו ומחזיק מענה בלדד.

ואל יפלא על שאיוב מונה גם צעקותיו בכלל, והטעם יען שריעיו הוכיחוהו על פניו ויהפכו שאגותיו לחטא ופשע ולמדי כבד יולדו ויומדוהו למזמה, לכן כדין אמר איוב: „זה עשר פעמים תכלימוני"; כי גם צעקותיו חשבו לכלמה לו.

מתנ"ל

איבער

איבערזעטצונג

דעם

אַרְבִּין. *)

איינע העטעראקאזמיא.

דער הערר נייגטע דיא הימועל אויף סינא, אונד שפראך צו זיינעם טרייען דיענער מאָזעס: „קאָממע! מיינעם פאל„לאסטעם ווירדעטראָגער דירפען דיר קיינע שייא איינפלאָסען, דען „דיין אהנהערר 1) האט איהנען שאָן פאָר אורואלטער צייט זיינע „מאכט געצייגט. ווען דיא גלוטהיטצע דעם פייעראָפענס, דיא „פייערעססע נִימְרָאָדס 2) דיא פיסע דייגעס אהנהעררן ניכט „פערזענגען קאָננטע, זאָ קאן אויך דאז פייער מיינער ענגעל דיר „ניכטס אנהאבען, דען דיר שטעהט איינע האָהערע מאכט, דיא „אללעס אנדערע פייער פערצעהרענדע פלאממע, בייא. זיה! איך „שמיקקע דיך מיט מיינעם פורפור, דאמיט ווען יע איין הימועלס„בעוואָהנער דיר זיך נאהעט, דוא איהן לאדויך פערשייכסט. דיא

מאַ

---

*) דאז געדיכט ארבין, אין דער ניכט יעדעם העבראער פערשטאנדליכען אראמאאישען שפראכע אבגעפאסט, בעזיטצט איניגע אויסגעצייכנעטע שאנע פאעטישע ווענדונגען, אונד איזט דער יידישען ליטורגיא בייאגעגעבען. עס שיינט פערדיענסטליך עס אללגעמיינפערשטאנדליך צו מאכען. איניגע הערטעדארטיגע ווארטער ווערדען אם ענדע בעזאנדערס ערקלארט.

1) אברהם.

2) נאך דער טראדיטיאן ווארדע אונזער ערצפאטער אלס מארטירער ויינעס גלויבענס צום פייערטאדע בעשטיממט, איזט אבער וואונדערבארער ווייזע אונפערזעהרט געבליבען.

„ מאיעסטעטיש לייכטענדען שטראהלען 1) וועלכע דיינע שטיר־
„ נע קראָנען, ווערדען קיינעס וועזען דען צוטריטט צו דיר ערלויבען.
„ האלטע דיך ניכט פֿיר גערינג, טהייערר מאָזעס! דוא ווייסט גאר
„ ניכט וועלכע ליעבע איך געגען דיר העגע. איך, דער אללבעלע־
„ בענדע אונד אונפֿערגאַנגליכע, דער איך דיין בילד ענטוואָרפֿען,
„ בעפֿאָר דאז האָהע אונד טיעפֿע געגרינדעט וואָרדען 2)"!

דיא פֿירשטען דער אָבערן ספֿהאָרען שטאנדען בעטראָפֿפֿען
אונד פֿראגטען ערשטוינענד איינער דען אנדערן:

„ **ווער** איזט דען דיזער נייע גאסט היר? וויא? יָהָ גאב דעם פֿלייש־
„ ליכען געשאָפֿפֿע ערלויבניס זיך דיזער ערהאבנען שטאָטטע
„ צו נאָהערן"? —

דא ערשאָלל דיא שטיממע דער אללמאכט:

„ **ווער** האט נאָך צו פֿראגען, ווען איך, דער אימפעראטאָר, עס
„ זאָ וויל"? —

וויא פֿוהרען דיא ענגעל צוזאממען! אלס נאָטט פֿאָרטפֿוהר איה־
נען צו פֿערקינדען:

„ **דיזען** גאסט, וויל איך אייך צו ערקעננען געבען. עס איזט דער
„ בעשיידנע ערלע, דער מאָזעס הייסט, דער טרייע הירט
„ מיינער קינדער, דער פֿערטרויטע מיינעס נאָטטעסהויזעס"! —

נון זענקטען זיך דיא הימלעל, ערהאָב זיך דיא ערדע אימער
מעהר, אונד עס טראף זיך, דאס מאָזעס אונטער דיא חייל־
נען **חיות** צו שטעהען קאם. עס ערבעבטען דיא ענגעל, עס
גרויזטע דען **אופנים**, עס שווערטע דען **גלגלים** 3), אלס זיא
מאָזעס דער פֿינסטערן וועטטערוואָלקע צוטרעטען זאהען. איה־
רעם הויפטעס האארע שטיעגען פֿאָר פֿורכט עמפאָר, דען זיא ער־
בליקטען דאז מיסטישע בילד יאקאָבס 4) אם טהראָנע דעם אונ־
אויסשפרעכליכען איהם ענטגעגען זיך אויפֿריכטען.

„ הערויף

---

1) איינע אנשפיעלונג אויף דיא שטעללע אין (שמות ל"ד ג').

2) דיא גאָטטליכע וויזהייט וואר — נאך דער אָריענטאלישען בילדער־שפראכע — דאז פֿארעלל וואָרנאך דיא אללמאכט דיא וועלט ערשאפֿפֿען; דאז געזעטץ איזט איין אַקט דער וויזהייט גאטטעס, דער מיטטלער דער זיא בעקאננט מאכטע. דעמנאך איזט דער טעקסט הייר לייכט צו פֿערשטעהען.

3) **חיות, אופנים, גלגלים** זינד ערהאבענע גייסטער פֿערשידענער גראדע;

4) נאך דער מיינונג אייניגער יידישען מיסטיקער איזט דאז בילד אונזערס

„הערויף אונד קאָממע גאָהער, מיינער קינדער פיהרער!" —
ערטעענטע עס פאָם שטוהלע דעם אללהערשערס —
„הויע דיר אונטער דעם טהראָנע דיינעס עוויגלעבענדען רעגענטען
„צווייא סאפירנע טאפעל אויף"!

פאָר פריידע יויכצטע מאָזען דאז הערץ, אלס ער מערקטע, דער
אללערבארמער איזט זיין פירשפרעכער. נון טראטען דיא ענ־
געל פאָר דען גנאדענשטוהל דעם הערן אונד פלעהטען:
„אָ וויר ביטטען דיך, דאס ער אונס ניכטס אנהאבע! האט זיין
„שוואכער שטאב דיא הארטע דעם פעלזענס געבראָכען 1),
„זאָללטען וויר איהם צו שווער זיין אונס צו איבערווינדען"? —
דיא אללמאכט שפראך צו מאָזעס:
„האבע קיינע פורכט. מיין גאָטטעסוואָרט זייא דיינע שטיטצע!
„נים מיינע לעהרע אונד שטייגע דאמיט היגאב, דען
„אונטער אללען מיינען פראָפעטען האבע איך קיינען זאָ טרייען גע־
„פונדען וויא דיך!" —

פתרון איזה מלות נכריות.

פלטין, — פאללאסט. — איקונך — דיין בילד. טירוני — טהיראננען, העררשער — ולפנים בל׳ היה שם זה כינוי לגנלי, כי הוראתו המקורית היתה אדון ומושל כידוע למביני לשון יונית. אכסנאה — גאסט. — אנפרטון כמו אמפרטון או אמפרטור — קייזער, אללהערשער, — לקוח משם מלך רומי. אפילגוס, נ"ל אֲפַלָגוס — לאָברעדנער. — דקירים נראה לי שנ"ל הַקֵּרִים, כי Kirie בלשון יונית אדון ומושל כמו נדחז"ל סך קירי פלסתר. — והנה כל השמות המונחים פה הם כולם מלשון יונית. אשר יושבי אסיא המערבית בימי כותבי האגדות והמדרשים השתמשו בה פעמים רבות. מלבד אנפרדון הוא מלשון רומית.

מהנ"ל

ערצפאטערס יאקאבס איזט טהראָנע דעם אללערהעבסטען איינגעגראבען, וואו זיא זיך מיט דיזער אללעגאריא זאגען וואללטען, לעסט זיך, מיט וועניגען ווארטען היער ניכט געבען.

1) איינע אנשפיעלונג אויף דיא ביבעלשטעללע אין (שמות ד"ז ו"ו).

ביי־אטרעגע צור ביבלישען געאגראפיא.

(א)

הפסוק (ביהושע א׳ ד׳) מהמדבר והלבנון הזה: דרשוני וכל המפרשים לא הספיקו ביאור הכתוב הזה. ואנכי אתמה עוד על השנוי בין פסוק זה ובין פסוק כ״ד בדברים י״א, כי שם נאמר מן הנהר נהר פרת, ופה נאמר ועד הנהר הגדול נהר פרת. והנה לפי דעתי ארץ החתים איננו הולך על ארץ הכנען הידועה והיא חלק יהודה, כי אף שחנו בני חת בחברון בעת אשר קנה אברהם מערת המכפלה, עוד בל נקרא שם הארץ ארץ החתים, כמו שארץ גושן בל נקראת ארץ העברים או ארץ ישראל עלי כי חנו שם בני ישראל. גם החליפו העמים לפעמים מגורותם ואומה אחת התחלקה לפעמים לסעיפים רבים; גם מצאנו לפעמים שם אומה אחת בכלל על עמים רבים ונפרטות עוד על אומה יחידית. כמו שם כנען. אולם מהחתי בל שמענו מאומה רק לפי המובא (ביהושע ט׳ א׳) משמע שהוא ישב בהר בחלק הצפוני בגליל, ובל מצאנו שם חתים התפשט על כל ארץ ישראל כמו שם כנען. גם יפלא בעינינו שב׳ פעמים הודיע הכתוב בתורת משה ופעם א׳ ביהושע שגבול מושבותינו מגיע עד נהר פרת, ולפי הנעתקו במפות הארץ גבולי בני נפתלי ובני אשר היותר נפשטים לצד צפון. רחוקים מנהר פרת עוד יותר ממעט ב׳ מדרגות אורך, והוא ס״ד ואלי פרסאות פרסיות המורגלות בלשון חז״ל או ת״ה פרסאות געאגראפיקות, ומשם והלאה מתרחק נהר פרת עוד יותר מארץ כנען. וכבר אמרו חז״ל שאלנות ג׳ אומות קיני קניזי וקדמוני בלתי נלכדו מיושבי מצרים.

אם נשים כל הנאמר בכור הבחינה, ועלה הדעיק על רוחנו שאבותינו יושבי המדבר עדיין אינם באו עד הנהר פרת, והארץ כנען עד הנהר הזה היו מושבות קעי קניזי וקדמוני. והנה המדבר פה היא מדבר צין היא קדש אשר שם חנו אבותינו, ולכן אמר מהמדבר בה״א הידיעה, והוא איננו רחוק מארץ מצרים השוכבת בקרן דרומית מערבית לארץ כנען כידוע. (ודאיית רש״י פה שהיא דרומית מזרחית איננה מנגחת, ונהפוך הוא! שמשם ראיה שהיא בדרומית מערבית. כי קדש רחוק מים המלח, והגבול נסב מקצה ים המלח למעלה עקרבים לפני

נגב

Digitized by Google

נגב, ותשם בא לקדש ברנע, ומקדש ברנע דרך עצמונה עד ים הגדול אינגו רק חלק שלישי מהמרחק אשר בין קדש לקצה ים המלח קדמה.

ועתה אוסיף לקחי ואומר, שלדעתי כל ארץ החתים כולל כל הארצות של האומות קיני קניזי וקדמוני, וכל הפסוקים יתישבו על מכונם, ושיעור הכתוב פה מהמדבר, ר"ל מקצה דרומית מערבית, ומהלבנון הזה אשר הוא קצה לפאת מערבית עד הנהר נהר פרת; ועתה הוגבלו הגבולות הן למעלה והן למטה. והוסיף לבאר ולאמר כל ארץ החתים עמון ומואב ואדום, וכולל ארץ פאלמירעניז עד עיר כרכמיש וארם דמשק; יען שהמדבר והלבנון רחוקים מהים התיכון הנקרא Mediterania, ולכן הוסיף לאמר עד הים האחרון מבוא השמש. זו פה! אולם נתודע הלך הכתוב בדרך אחר אף שהמוכן הוא אחד, ודלא שם להודיענו שגבול א"י ממעלה, ארכו לרוחב העולם nördliche Breite, ומן נהר פרת עד הים האחרון והוא רוחב א"י לאורך העולם östliche Länge, יהי' גבולנו. ואם בגבולות הארץ (במדבר לד"ק בל מצאנו גם הארצות קיני קנזי וקדמוני כלולות, הלא גם ארצות האמורי של סיחון ועוג בל מצאנו כלולות בגבולותיה שם! ובודאי במסכת כורת הברית של נתינת הארץ עם אבותינו היתה גם כניסת ארצות סיחון ועוג. — הן מצאנו שלמה בנה ובנה תדמור במדבר והיא עיר פאלמיר׳, קרוב לנהר, פרת; ובימי בית שני כבש ינאי את אדום, (וזכרי׳ ט׳ ב׳) אמר, וגם חמת תגבל בה, והיא רחוקה למעלה לצד צפון.

והנה דעת רש"י ז"ל בבאורו לסדר פה בלתי מתנגדת לדברי אלה ועי"ש. והאיכו שגם יחזקאל הנביא בזר גבולות א"י לצד צפון אל יד דרך חתלון לבוא חמת, אמנם חלוקתו (שם מ"ח) אורך הארץ לשתים עשרה רצועות, לכל שבט רצועה אחת, ורצועה כ"ה אלף, ועשרת אלפים רוחב לכהנים ללוים ורצועה לנשיא ותרומה אחוזת קדש לד׳; ומירושלים למעלה חלקי שבעה שבטים ומירושלים למטה חלקי חמשה שבטים אף שלמטה איננו חלק השלישי מכל הארץ ועוד שם מדבריות, וביותר כי יגדלו גבולי הארץ עד חמת — כל אלה הם כמו שאר חדשות בנבואותיו אשר בכן יאיר עינינו הכהן העומד לשרת באורים ותומים ב"ב.

(ב)

ויען דברנו דבר מיחזקאל אעבור מענין לענין באותו ענין גבולות הארץ, ואעיר הקידא על בנות תוכח אשר לא חלי ולא מדבים בו המבאר

רש"ד, ואם אף כי המתרגם יב"ע נפל במכמורת הטעות הזה; כלום משוא פנים יש בדבר האמת! — וזה (ביחזקאל מ"ז י"ט) כתוב: ופאת נגב תימנה מתמר עד מי מריבות קדש נחלה, אל הים הגדול ואת פאת תימנה נגבה. ופירש רש"י מתמר, מירחו שהיא עיר התמרים וכו', עכ"ל, והוא משפט מעוקל, כי ירחו עוד רחוקה מנגב א"י, ובין ירחו ובין גבול הנגב כל ים המלח, וירחו שוכנת במזרח ירושלים מעט לצד צפון, והראי' כי ירחו היתה אצל יוצאי מצרים בחלק בנימין אשר הוא מצפון ליהודה.

לכן הדיעה הנכונה שכוונת הכתוב על חצצון תמר, והיא בנגב ליהודה ולים המלח בקצה מזרחית דרומית, ונקט הכתוב חלק אחד מהשם המחובר משני שמות, והניח החלק השני כנהוג בהרבה מקומות. אחרי כי שפטתי משפט צדק זה, ראיתי כי דעי התכונה בעל מחקרי ארץ פתר ג"כ עיר תמר ביחזקאל על חצצון תמר, אולם לא הוכיח דעתו בראיות כמוני. והקורא המבין ישפוט כי מישרים אתנו.

מהנ"ל

באור פסוקים עלומי ההבנה.

כתבי קדש הם הררי עד, שם צפונים מכמני גנזים! נחמדים מזהב יקר וספיר, מפז ואבני אקדח; אף כי יחצבו בהם דורשי לשון אלפי שנים. וכל מלה ומלה יוצקו בכור הבחינה, עוד בל יריקו אותם מלהכיל בקרבם שפע הגיונים לפנים, ודורות יבואון ישמחו לדלות משם פנינים ואבני חפץ לא שזפתן עין חוקר. — אשרי המבקר שדי תרומות אלה! בכל יום ישיב נפשו בפרחים חדשים, המריחים לאפיו מור ואהלים כל ראשי בשמים לא שערום הראשונים. מקרא קדש! בך אשתעשע כל ימי חיי, בשורותיך אתהלך כל ימי נצחי; בקשה כי יעבר בי, חבלי עמל ואון כי יסבוני. אנשי בליעל כי ירדפוני בחמת עכשוב תחת שפתימו, בני בלי שם, אשר אין אלהים כל מזמותם יחרשו רע לי, אתה מפלט ומנוס לי ביום צרה, אשחק למלתעות מלחשי שקר כי אבקר קודש היכלך, ובאהלך אשאב מי ששון וישועה! —

ספר משלי הוא ביד כל מורה ותלמיד, וכל בחור יתפאר בעתקת המליץ המשכיל המנוח רמ"א; כאלו יצקוה אנשי כנסת הגדולה. בל אקטין בעיני בני עמנו תהלת המושלם הזה, כי רבות עשה בעתקתו; אולם כל מבין לשון וספר יכיר, אשר רבות פעמים נטה מדרך הפשט, ועל

Digitized by Google

ועל בדותו תקרא קדש ‏חובה לנסות האדם יגליה לתקן המעות. ולראי' אבים איזה פסוקים במשלי פרשה כ"ו:

א) פסוק ד' אל תען וגו'. בפסוק הזה ובפסוק שלאחריו כבר תמהו הראשונים; וגם האחרונים לא מצאו ידי חובת הפשט. ולי נראה שהפסוק הראשון הוא על דרך תימה, ושיעורו: האם אל תתפון לענות כסיל על דרכו? השמר לך, לבל ידמה אותך אל נפשו, כי יאמר שאתה מגולה מדבריו, ומחשבותיו צודקות בעיניך. לא כן! רק ענה כסיל כאולתו. לבל יהי חכם בעיניו: והבוחן יבחן, כי לפי דעתי מעט הזרות בביאורי.

ב) פסוק ו"ו מקצה רגלים וגו'. לא מצאנו פעל מן שורש קצה בענין הכבד בהוראת התיעוב — איבערדריססיג זיין. — וא"כ העתקת דמ"א — ערמידעט פיסע — בלתי ישרה. ואנכי בל הסילותי הוראת המלה הזאת מכל חבריה בכתבי קדש, אולם אחשוב שהשם רַגְלִים פה הוראתו על קדירת הענינים לדבר לבוריא מכח אל הפעל, וכאשר אמרו רז"ל בסנהדרין דיש פ"ט שרגלים לדבר, וב"פסק הרמב"ם הלכות רוצח פ"ד. שהולך על דברי הת"ק; והשיעור שהרוצה נתן רגלים לדבר שימות הנרצח, והובנו בל"א — געלעגענהייט. — הלא נאבדו מאתנו רוב שמושי לשון עבר, והבי כפותרי חדות כי נבוא לדעת דעת הקדושים! ועל פי דרכי יתורגם:

עז שניידעט (זיך זעלבסט) דיא געלעגענהייט אב א. ז. וו.

ג) פסוק ז"ן דליו שוקים מפסח וגו'. לחן הרא"מ ניכר בפתרונו. כי על המחול — טאנץ — יותר ראוי לומר מחל. דלג, רקד, קפץ, כרכר, פזז. ואחרי החקירה בדבר מצאתי כי בלשון הנמרא הנאמרה על הרוב בארמית, זקן מדולדל הוא זקן המשתלשל ויורד למטה; גם בערבית דלי הוראתו על השתלשלות למטה, וכן מצאנו בעברית: בלל דליותיו תשכונה (יחזקאל י"ז כ"ג), והולך על הענפים התלויים מלמעלה למטה, גם מצאנו דלו מאנוש נעו (איוב כ"ח ד') והולך על אנשים החופרים בבדים למצוא מתכות, שמשתלשלים למטה. ומה זרות אם נאמר שהמלין הניב יו"ד ע"ד נל"ה תחת הדגש בע"הפ הלא מצאנו חילוף הבזרות למאות! והנה הפסח איננו יכול להלוך על רגליו רק על משענת, שוקיו תלויות בלי כח להשתמש בהן כל צרכו; וכן

המשל

המשל בפי כסילים כי אינם מבינים תוכם ופנימיותם, ואין המשל בפיהם יורד לחדרי לב השומע, ויתורגם:

עז האָנגען דיא שענקעל פאָם לאהמען (מאטט העראב)
זא אויך גלייכניסרעדע אים מונדע דער טהאָרען.

(ד) פסוק י"ד רב מחולל כל. הרא"ם פירש מחולל מלשון חלול, אולם במובן זה נאמר תמיד על דרך השלילים בדבר ע"הפ ולא על דרך המרועים; והכתוב בעצמו הוא קשה ההבנה. וכבר נתקשו בו הראשונים; והמדרש אגדה, ור' משה הדרשן ורש"י כל אחד נלחן ע"פ דרכו בו. לכן נראה שכוונת הפסוק שהעשיר חושב להוציא יקר מזולל ולחולל ולהוליד ע"י עשרו הכל מן האפס אל היש, וחושב לשכור ולסגור [כדעת חז"ל מלשון עושי שכר (ישעי' י"ט)] מעשה כסיל אשר עשה ולהשכיר המעשים העוברים והחולפים, אולם עמלו לריק ופעלו מאפס! כי ככלב שב על קיאו, כן כסיל, כי הוא שונה ומכפיל באולתו. ועי"כ יוקשר הכתוב שלאחריו עם כתוב זה היטב, ויתורגם:

ברינגט דען דער פאָרנעהמע אללעס הערפאָר —
ווען ער גלויבט דאז טהאָריכטע צו פערשטאָפפען,
אונד דיא פערפלאָססענען (האנדלונגען) איינצודאָממען?
איזט דאָך וויא דער הונד א. ז. וו.

יששכר בער שלעזינגער

Digitized by Google

בריפע אונד מיאטרענע דאז חבור קנאת האמת בעטרעפֿענד.

איך האבע זאָ ערפֿאהרונג געבראַכט, דאס עס לייטע אונטער מיינער נאַטיאָן גיבט, דיא זיך מיהע געבען, מיין ספר קנאת האמת [געדרוקט ביא ה' אנטאָן עדלעם פֿאָן שמיד וויען 1828], ביא יעדער געלעגענהייט צו טאדעלן אונד העראבצווירדיגען; וויא וואָהל זיא מיט איהרעם טאדעל ביים געבילדעטען פובליקום, וועלכעס יעדעס בוך נאך געהעריגעם ווערטהע צו בעאורטהיילען וויס, ניכטס ערווירקען ווערדען; דען קיין פֿערנינפֿטיגער לעזער נימט פֿאָן ווארטען נאָטיץ, דיא ניכט בעגרינדעט גענוג זינד, אויך זיהט ער קיינעסוועגס אויף דאז הינגעוואָרפֿענע אורטהייל איינעס מאננעס, מאג ער אויך ביא איהם אין געוויסער הינזיכט אין אכטונג שטעהען, זאָ באלד ער וואהרנימט, דאס פֿאָראורטהייל, אָדער שיעלזוכט, אָדער פערזאָנליכער האס גענען דען פֿערפֿאססער דעם אורטהיילע צום גרונדע ליגט, אָדער בלאָס אין ערוועגונג ציהט, דאס זאָ עטוואס דאז אורטהייל פֿעראנלאסט האבען קאן: אונד איבערהויפט האבען ביים אונבעפֿאנגענען לעזער אויטאָריטעטען קיינען ווערטה, וואָ דיא פֿערנונפֿט זעלבסט צו ריכטען פֿערמאג. דא עס מיר אבער הויפטזעכליך דאראן געלעגען איזט, דאס מיין בוך פֿאָן זאָלכען פערזאָנען געלעזען ווערדען מעגע, ביא וועלכען דיא פֿערנונפֿט איהרע רעכטע זיך נאָך ניכט ערוואָרבען האט, אונד דאהער געוואָהנט זינד, מיט אנדערער אויגען צו לעזען, זאָ בין איך בעזאָרגט, דאס ניכט דיא וואָרטע דער אבערגלייבישען אונד מיסגינסטיגען פֿערליימדער ביא איהנען איינגאנג פֿינדען, וואָדורך זיא פֿאָם לעזען דעם ספר'ס אבגעהאלטען ווערדען; איך האבע אויס דיזעם גרונדע עס פֿיר גוט בעפֿונדען פֿאָלגענדע שרייבען, פֿאָן מעננערן דערען שריפֿטשטעללערישער רוף יעדעם העבדעאישען ליטעראַטאָר בעקאננט איזט, אונד דערען פֿעהיגקייט איבער ליטעראַרישע פּראָדוקטע צו אורטהיילען דיא אין אונזרער שפראכע ער־

שיינען

שיינע, יעדער איזראעליט פֿאָן געזונדער אורטהיילסקראַפֿט אונד אונבעפֿאַנגענעם גייסטע, צוגעשטעהען מוס, דעם לעזענדען פּובּ־ליקום אין איזראעל בעקאַננט צו מאַכען:

לעמבערג דען 15. פֿעבער 1830.

יהודא ליב מיזים.

לכבוד איש אמת ידא את אלהים מדניס, יקר רוח ותמים דעת מו״ה יהודא ליב מיזים מלעמבערג בעל מחבר ספר קנאת האמת!

בערלין דען 10. נאָוועמבער 1828.

אייערע וואָהלגעבאָרען! מיר אין העברעאישער שפּראַכע איינגע־רייכטע דרוקשריפֿט ספר קנאת האמת, האַבע איך מיט פֿערגניגען ערהאַלטען אונד זאָ ווייט אין האָהעם אלטער אונד דיא איהם בעגלייטענדע שוועכע עס געשטאַטטען, האַבע איך זאָ טהיילווייזע געלעזען. אום זאָ וועניגער בין איך אים שטאַנדע איבער דאַז גאַנצע איין גענינגנדעס אורטהייל צו פֿאַללען. וואַס אַבער אים אַללגעמיינען אויך דעם וועניגער בעפֿוגטען ריכטער איינלייכטען ווירד, איזט, דאַס דיא שריפֿט מיט פֿאָללעם רעכט דען טיטעל קנאת האמת פֿיהרט.

„אבגעזעהען דאַפֿאָן דאַס דער פֿערפֿאַסער אין ריינעם רייט־ליכעם העברעאיש שרייבט, אונד זיינע לעהרען ניכט דורך איינען קרויזען אונד איבערווירצטען זאָ גענאַנטען אָריענטאַלישען שטיעל שווערפֿעלליג פֿערדונקעלט, אבגעזעהען דאַפֿאָן דאַס דערזעלבע דיא קענטניס דער שריפֿטען דער בעריהמטעסטען שריפֿטשטעללער דער איזראעליטען אויס איהרער בעססערן צייט קענט אונד וואָרטליך צור אונטערשטיצונג זיינער בעהויפּטונגען אנפֿיהרט, אבגעזעהען ענדליך אויך פֿאָן זיינער בעלעזענהייט אין דען ווערקען דער וויזען פֿרעמדער קאָנפֿעסיאָנען דיא ער ריהמליכסט בענוצט.“

געהעט אויס דער גאַנצען שריפֿט דייטליך הערפֿאָר, דאַס דער פֿערפֿאַסער ריכטיגע אונד עדלע בעגריפֿפֿע פֿאָן דער היילינגען רעלי־גיאָן האַט, אין וועלכער ער געבאָרען איזט, דיזע בעגריפֿפֿע אין איהרער גאַנצען לויטערקייט צו פֿערברייטען, דיזע רעליגיאָן זיינען גענאָסען אנס הערץ צו לעגען, זיא צום נאַכדענקען אונד זעלבסט־בּאַרשען אנצולייטען, איזט דער צוועק, דען ער הוכאויס צו פֿער־

פאָר־

Digitized by Google

פֿאָלגען שייכט. דאהער אונטערשטיצט ער זיינע אונטערוויזונגען טהיילס דורך גרינדע אויס דער געזונדען פֿערנונפֿט געשעפֿט, טהיילס בויעט ער אויף דיא אויטאָריטעט דער בעריהמטעסטען וועלטוויזען דער איזראעליטען, דערען אנזעהען זייט יאהרהונדערטען בייא דען רעליגיאָנסגענאָססען לענגסט בעהאהרט איזט. דיזעס קעננען זעלבסט ניכט דענקער אונד אין פֿאָראורטהיילען ערגרויעטע מעננער ניכט אין אברעדע שטעללען.

פֿאָרציגליך מוס דער אונפארטייאישע בעאורטהיילער דיזעס חערקעס ניכט דען אומשטאנד איבערזעהען: צו וועססען בעלעהרונג אונד אנרעגונג דיזע שריפֿט פֿערפֿאסט איזט, פֿיר זיינע רעליגיאָנסגענאָססען, וועלכען דער אנבויא דער געפֿילדע דער גאָטטעסגעלעהרהייט אונד וועלטוויזהייט פֿעלליג אונבעקאננט איזט.

איין ערנסטהאפֿטעס שטודיאום דיזער שריפֿט ווירד דען איזראעליטען פֿעראנלאססונג געבען, איבער דיא וויכטיגסטען געגענשטאָניע, וועלכע דען מענשען צו אללען צייטען הייליג בלייבען מיסען, בעטראַכטונגען אנצושטעללען, דיא זאָטצע צו פריפֿען אונד דאדורך איינען שאטץ פֿאָן נייען אנזיכטען אונד ערקענטניסען צו ערלאנגען, וועלכע זיא שווערליך אין דען פֿיעל עלטערן שריפֿטען איהרער אייגענען געלעהרטען פֿינדען דירפֿטען.

דיזע וועניגע וואָרטע מיין געעהרטער הערר! זינד דאז איינציגע וואס איך איהנען נאך איהרען מינדליכען פֿערלאנגען מיטצוטהיילען איס שטאגדע בין. איך האבע עס איהנען ניכט פֿערהעהלט, כאָס ציך אין פֿריהערן יאהרען עהנליכע פֿאָרזעצע וויא דיא איהריגע געפֿאסט האבע. אונד וואר עבענפֿאללס דער איבערצייגונג: מאן זייא נאך זיינען קבאָפֿטען אונד פֿערהעלטניסען פֿערפֿפֿליכטעט, נאך זיינעם בעסטען וויססען, אויפֿקלערונג עכטע רעליגיאָזיטעט אונד קעננטניססע אונטער זיינען מיטברידערן צו פֿערברייטען, דען ערפֿאָלג, מוס מאן דער פֿאָרזעהונג איבערלאססען. געגענווערטיג בייא האָכפֿאָרגעריקטעם אלטער אונד אין יעדעם זיננע דעס וואָרטס איין ניכטבריכיגער מאן, בלייבט מיר ניכטס איבריג, אלס אין מיינעם לעהנשטול דען ציבונגען אונד פֿערזוכען דער יונגען מאָנער, דיא זיך דאצו בערופֿען פֿיהלען, מיינען הערצליכסטען בייפֿאלל צו צורופֿען, אונד דיזען ערהאלטען זיא היעמיט מיט דעם

איני־

Digitized by Google

איננעסטען וואונש: דאס זיא איהרען צוועק עררייכען אונד אין דעם בעוואוסטזיין דער פפליכטערפיללונג איהרע בעלאהנונג פינדען מעגען. —

פריעדלאנדער.

אף כי אינני מודה לכל דברי ספר קנאת האמת, עכ"ז לא אכחד תחת לשוני שמלאתי בו ענינים הרבה נאים ונכונים מוסדים על אדני חקירות חכמי קדם ואנשי השם, המה רב סעדי' גאון הרמב"ם הרד"ק הרלב"ג וזולתם מגדולי ישראל ושרי ואדירי התורה והחכמה, וגם לקוטי פרחים נותנים ריח כקטורה באף שוחרי האמת, והמתקוממים נגד דעת ותבונה אף להם ולא יזימון.

פראג את הטוב נקבל לפ"ק.

הערץ האמבערג, ק. ק. שולראטה.

בע"ה

יקר החזיון הזה ספר קנאת האמת, בו יפיק המחבר נ"י אור החכמה על עמים נשגבים, להשכיל תועים בינה, ולפקוח עינים עורות. תוכו רצוף ספר מאמרים, סתומים בדברי ח"זל באר היטב בדרך החקירה העיונית בשפה ברורה ומליצה נחה ינעם לכל חיך מבין. לא רבים יחכמו בזמנים אלו להעמיק בדברים סתומים כאלה, ומעטים בני עלית אשר אור הבינה נגה עליהם המתעדנים בנפשם להפיק מעינות מחשבות רוחם חונה בלב אמת ותמים. על כן כל אוהב חכמה ורודף אמת יתן כבוד ויקר להמחבר החכם נ"י אשר בדורש בינתו, זך שכלו ואומץ נפשו הפיק אחז בלמודים היקרים האלה. נבוני לב יפלסו הכל במאזני הבחינה ואת הטוב יבחרו, ועוצם עיניו מראות אור השמש יאמר לכל כואב: —

פראג יום ד' ז"ן מרחשון תקפ"ט לפ"ק.

יהודה בן יונה לבית ייטילים.

ידידי אוהב אמת! הן אמת חפלת בטוחו׳ וקטרת לנוכה אך קטורת תועבה היא לך, לכן אשמור פי ולשוני מהלל מעשיך בשער, אך מי ישים מחסום לרגשת נפשו? לבבתני אחי לבבתני! בקסם ספתיך. ואם גם מדבריך עיני עורים לא תפקחנה וכאז כן עתה העטלפים מאור השמש יכוסו — הן נועם אמרותיך לעזר ולהועיל בחברת האנשים בכסף יתהלכו לאו אשר בעת לא יום ולא לילה יקוו לאור ואין — ועתה צלח ורכב על דבר אמת ותורך נוראות ימינך ואל תשיב לבך לקהל מרעים אשר יריעו אף יצריחו על ספרך — הירח יקל הולך אם גם עדת כלבים יחרצו לשונם לנגדו. —

פראג יום ב׳ מרחשון תקפט״ל.

אוהבך בכל לב ונפש

וואלף מאיר מורה לשון עבר.

פראג אם 2. אָקטאָבער 1828.

ה׳ ליב מיזיס!

איהרע ווערטהע צושריפֿט נעבסט בייאגעלעגטעם ספר קנאת האמת איין טרעפֿליכעס זייטענשטיק צו איהרעם פֿריי הערן תכונת הרבנים, האבע איך מיט פֿיעלעם פֿערגניגען ערהאל טען אונד געלעזען. איך ערזעהע דארויס דאס זיא אין איהרעם שטרעבען לפקוח עיני העורים ולבער את הקמשונים ואת החרולים אשר זרעו ואשר נטעו האולת והזדון על פני גן אלהים אונערשיטטערליך זינד. שרייטען זיא ליעבער פֿריינד אויף איהרער איינמאל בעטרעטענען, פֿרייליך ניכט איממער מיט ראָזען בעשטרייעטען, באהן פֿאָרט, אונד לאסען זיא זיך פֿאָן זאָ מאנכען הינדערניסען ניכט אבשרעקען, כי את מי כמו אלה? אבער שכרו אתו ופעולתו לפניו אינדעם יעדער מאן געראדעס זיננעס אונד הערצענס, איהרעם עדלען שטרעבען דען געביהרענדען דאנק צאָללען מוס. נעהמען זיא דיא פֿערזיכערונג מיינער האָכאכטונג אין דער איך בין מוקיר לטובתו,

פרץ בר״י בעער.

Digitized by Google

ה' י"ל מיזיס לעמבערג!

ווינן אם 3. אָקטאָבער 1828.

איך בין איהנען הערצליכסט פֿיר דיא מיטטהיילונג איהרעס לעצט הערויס גענעבענען ווערקעס „קנאת האמת" פֿערבונדען, וועלכעס איך מיט פֿערגניגען געלעזען אונד וואָדורך איך מיך אין מאנכער ריקזיכט בעלעהרט האבע. שאדע דאס דיא וואהרהייט צו וועניג גענגנער האט, אום איהרען ראָכערן דאנקען צו וואָללען. דערגלייכען גייסטעס פראָדוקטע זינד דען געאָמעטרישען אויסמעסונגען אֶהנליך, וואָפֿאָן דיא בעטרעפֿענדען געגענשטאֶנדע ניכטס מערקען, אויסער ווען דענקענדע וועזען זאָלכע געוואהרען, וועלכע אויך דיא בערעכנעטען אבשטאֶנדע צו בעהערציגען וויסען. וואס אבער ליידער! בייא איהרעס שטרעבען פֿריינד! זעלטען דער פֿאלל איזט, אינדעסען וואוסטען יא דיא וועלטקערפער אויך ניכטס פֿאָן דען בעמיהונגען איינעס נעווטאן אָדער הערשעל — אונד דעננאָך פֿאנדען דיעזע גייסטערהעלדען איהרע בעלאָהנונג אין איהרעם בעוואוסטזיין אונד דער אכטונג דער וועניגען דענקער, וכן גם אתה אסוני! לך בואת תמצא תשלומך ואז תנקה מהאולת מסוכת ישראל.

איהר ערגעבענער
שלמה מיללער.

שלום לך רעי יקירי!

אלף תודות לך על אגרתך הנחמדה אשר כבדתני בה! ראיתי שעות נפשך קשורה בנפשי מה גדולה השמחה אשר הרגיש רוחי בקראי במכתבך את חפצך להתעלס אתי באהבים. ותגדל שמחתי מאוד בראותי את תשוקתך הגדולה ללמודי החכמה, כי עזה אהבתי אליה, וכל חפצי בה ובאוהביה.

אודות השמועה אשר בשרת אותי אתן תודה לך; אולם עצמה תוגת נפשי עליה; חי רוחי! כי לא האמנתי זאת על ידידנו אם לא קראתיה באגרתך. מה מאוד אשתומם עליו! כי מי לא יתפלא לראות איש משכיל אשר ישליך החכמה אחרי גוו בעבור שיקרא באיזה ספרים כי הרמב"ם שנה את טעמו וחזר מדעותיו הפילוסופיות בסוף ימיו ומצא חפץ בידיעת הקבלה? — הכשמע כזאת מאיש אשר הרגיל את נפשו לחקור אחרי מקור כל דבר, ומאז שם לו לחק לבל יראה על משפטי איש אף

שהוא גדול ממנו בחכמה, בשפטו על ענין יקר הערך אשר ביד שכל האדם לעמוד עליו? מי האמין לשמועה כזאת על איש אשר לא פחד מפני כל במשפטיו ובמעלליו וכל מגמתו היתה מאז לראות רק אם רעיוניו ודרכיו הם על פי השכל והצדק? מי הוא האיש אשר ערב לבו לגשת אליו ולאמר באזניו: הנה ימים יבואו אשר תסוג אחור מהחכמה ותארח לחברה עם פועלי הבל וללכת עם אנשי הבעשטנים (המתחסדים). זאת לא עלה על מחשבותי על איש אשר ידעתיו שלא ישמע לדברי אחר אשר אינם נוסדים על יסודי השכל בדברים הנופלים תחת החקירה והעיון, על איש אשר לא נעלם ממנו שאין לנו בני ישראל להשען בעניני החכמה והמחקר כי אם על חקי השכל ויסודי הבינה; האם דברי הספרים הנ"ל הם דברי בעלי התלמוד אשר עם יעקב קבלו עליהם להאמינם? הלא ידוע הוא שדעות הפילוסופיא הם מדברי הסברה, אשר בחקירות כאלה אין להשגיח על דעת אחרים רק על השכל האנושי אשר חנן ד' אותנו בו לדעת כל דבר על אמיתתו! ולכן אף שנדע נכון כי הרמב"ם פנה עורף לידיעות הפילוסופיא בסוף ימיו, וכי דבריה לא מצאו חן בעיני כל גדולי ישראל, אין ראוי לאדם בעל שכל לשום לב על דבריהם ולהשגיח במשפטיו עליהם, כמו שאמר הגאון רבינו שמואל בן חפני: לא יקובלו הדברים במקום שיש להם מכחישים מן השכל וכו' (עיין רד"ק שמואל א' כ"ח). מה גדלה עגמת נפשי על דבריך האחרונים באגרתך בדבר ידידנו הנחמד! אנחנו והחכמה אבדנו בו ידיד נאמן ובת המשכילים והבעשט"נים ישמחו בו כעל כל הון! דבריך על לבו לא פעלו מאומה, לא הטה אוזן להם, כל עמלך להשיבו אל החכמה מהבל הים תוחלת ממושכה היא להשיבו אלינו, אבל לא אמרת עוד נואש, זאת היא נחמתי כי לא אבדת כל תקותך, אוחיל לד' שישיב ויתנחם על מעשיו, יבין איך דרכי ספרי חכמה נפתלים הם וגדוליהם סרו מנתיב השכל וילכו עקלקלות, עוד תבוא העת כי ידע שרבים הם הרמאים המתעים את העם בדרך תוהו אשר לא ידעו אבותינו ויאוצו לעשות מעשים ולהתנהג במנהגים אשר לא שערום הקדמונים. יואל אלהים שישים לבו על דעות ותהלוכות בת הסכלים, כי אדע נאמנה שאז יראה סכלותם ויקוץ בם. ומי יודע דרכי ד' הנסתרים! אולי עשה אלהים זאת למען ידע ידידנו נכון את דרכי בת הבעשטנים ויהיה בידו לחבר ספר נגדם יגלה בו לבני ישראל כל מעשי ותהלוכות גדוליהם הרמאים והפתאים ואז תצא טובה מזה לעם יעקב. או אולי יתחפש בבגדי החסידות בכונה, למען יהיה בידו להתהלך עמהם ולהבין סודותיהם כי לא יעלימו הגדולים של בת הבעשטנים עוד דבר ממנהו. הגם שלא

אפונה

Digitized by Google

אפונה ואסתפק כי ידידנו ישוב אלינו ויודה את פשעו, כי מיום הוסדה הארץ לא סר איש נבון מדרך החכמה בלב תמים — ואם קרה זאת, לא עברו שנים רבות והוא שב אליה, בכל זאת עלינו לעמול ולעשות כאשר יש לאל ידינו שישוב מהר לדרך החכמה למען לא נהיה עוד ללעג ולקלס בעיני שוכאי ומקטיני התבונה כי לא אוכל שאת זאת — בחקרי על הבשורה הזאת פחד פחדתי אולי יהיה ידידנו למשל ולמופת לנערי. בני ישראל המתחילים בחכמה, שיעזבו גם הם אורח החיים וילכו אחר ההבל כמוהו, ונועלתי את נפשי מה לעשות נגד הרעה הזאת, אז עלה בלבי לחבר המכתב הזה ולהוציאו לאור למען ידע ישראל האמת כי המחברים שהחליטו שהרמב"ם חזר מדעותיו נעו ומקור דבריהם משחת, אשר אין לו יסוד נאמן, ואם יש את נפשך שלוח תשלח את המכתב הזה ליד ידידנו בעוד שעיניו פקוחות, ולא טחו מלראות את האמת ולבו עוד לא השמן, ובטוח, אני שיראה בעיניו ולבבו יבין ושב ורפא לו.

המחברים אשר כתבו בספריהם כי הרמב"ם כתב אגרת בסוף ימיו לאחד מתלמידיו ובו אמר שחזר מדעותיו הפילוסופיא וחפץ בידיעת הקבלה, המה:

בעל מגדל עוז (חבר ספריו בשנת קל"ח לאלף הששי) הרב ר' משה אלאשקר (חי בתחלת מאה השלישית לאלף הזאת) החכם דון יצחק אברבנאל (חי ג"כ במאה הזאת) הרב ר' מאיר גבאי בעל עבודת הקודש (חי בתחלת מאה הרביעית לאלף הזאת) ובעל שלשלת הקבלה שהיה אחרון להנזכרים. אלו הם המחברים המחליטים המעשה הזאת, ויוכיחו אותה מאגרת אשר לפי דעתם כתבה הרמב"ם בעצמו לתלמידו לפני מותו: אבל אם נחקור אחרי הדבר הזה, נראה ברור שאין האמת אתם, והחכם הזה לא שנה את טעמו מימיו, כי האגרת אשר דבריהם נוסדים עליה היא מזויפת ואיננה אמתו, וכבר רמז על זה הגאון ר' יעקב עמדן בספרו הנחמד מטפחת ספרים (אשר בו הוכיח בראיות, כ ספר הזהר איננו מרשב"י) דף כ"ח ע"ב חלק ב' וזה לשונו: אם היות כבר נודע מ"שכ בספרים שבסוף ימיו זכה הרמב"ם לחכמת הקבלה, אבל לא נודע אם שורש דבר נמצא בו ע"כ. ולדקו דבריו מאוד, כי יש ראיות הרבה להם ומופתים לאמת ולהוכיח על ידם שהאגרת הזאת היא מזויפת מאיש אשר רצה לרמות בני ישראל· ההוכחות והטענות אשר תבררנה זאת, הן:

(א) לפי דבריהם לא זכה הרמב"ם לדעת מידיעת הקבלה עד סוף ימיו וכי רק אז שמע מידיעה הזאת, ואנחנו נדע מדברי המורה

שידע

שידע אמנם הרבה עוד טרם שחבר הספר הנכבד הזה. כי בפרק ס"א וס"ב לחלק א' מזה הספר לעג על הידיעה הזאת ועל מכבדיה ואוהביה *).

(ב) מי לא ידע גודל המחלוקת אשר היתה בין הנגרין אחרי הרמב"ם ובין מתנגדיו ושונאיו, ואם כדברי המחברים האלה מדוע לא הביאו האנשים, אשר בקנאתם קנאת הדת, דנו ספר המורה לשרפה את אגרת הזאת לראיה ולהוכיח ע"י להנכרכין אחרי דעות הספר הזה, שדנו משפט אמת? גם מדוע הרשיעו אותו חנם איזה מתנגדיו וכינוהו מין וצדוקי **) עד שכתבו על קברו פה נקבר מ'. הלא לא חמס בכפו אחרי שחזר בעצמו מדעותיו הפילוסופיות והודה להמקובלים. ואז לא היה להם להחרים אלא ספר המורה?

(ג) מדוע אוהבי הרמב"ם מהרבנים, אשר הגינו בעדו בעתים הקדמונים, דחקו ליישב דבריו, אשר בהשקפה הראשונה הם נגד הדת, בדרכים רחוקים, ולא הצדיקו אותו בעצמו באגרת אשר לפי דעת המחברים הנ"ל היא מידו, ואז היה בידי אוהביו לסתום פי המקטרגים, ושטניו ולהראות שהוא בעצמו שב מדעות הפילוסופיא? וביותר קשה הוא על הרמב"ן, מדוע הגין בעד המורה באגרת שלו לרבני צרפת, האם לא היה נודע לו דבר מאגרת הזאת? הלא דבר גדול הוא שהרמב"ם, אשר שמו היה מפואר בכל תפוצות בני ישראל, שנה את טעמו והתחרט על הדעות שכתב בספרו המורה בעניני האמונה אשר רוב גדולי ישראל לא רצו לקבלם לאמת; ולא יתכן שהדבר הזה, אשר בודאי עשה רושם גדול בקרב עם יעקב. היה נעלם ממנו. ולמה לא התנצל הרמב"ן את עצמו עם אגרת הזאת במה שיסתור בפרושיו על התורה איזה מדברי המורה אשר לא ישרו בעיניו? היה לו להרמב"ן לומר: שהדעות האלו הם מהדברים שחזר הרב בם.

(ד) מדוע לא הזכיר הרשב"א, בתשובתו על דבר החרם שלא ילמדו נערי בני יעקב מיום החרם עד חמשים שנה חכמת הפילוסופיא, שום רמז מזה; הלא היה לו להביא ראיה מהאגרת הזאת שדעותיה הם נפתלות ומשובשות ושעל ידיהן יבלבל האדם את שכלו; ובלתי ספק השיג

בזה

---

*) לא יעלה במחשבתך שבעון כותבי הקמיעות ומה שתשמע מהם או תמצא בספריהם המשונים ושמות חנדרים לא יורו על ענין בשום פנים, ויקראו אותן שמות, ויחשבו שהם צריכים קדושה וטהרה, ושהם יעשו נפלאות וכו'.

**) פערתם פה לבלי חק באחרכם על הגאון: יש לנו גדול ממנו שנעשה צדוקי (הרמב"ן באגרתו אל רבני צרפת).

בזה כונתו, כי בודאי שמעו אז לעלתו רוב נערי בני ישראל אשר מופת ומשל איש אחד מגדולי עמנו, גדול הוא בעיניהם מכל מופתי השכל, ודונם אשר אין ביד שכלם לחקור אחרי שורש כל דבר, הטו אזנם לדבריו ביותר כי היה בידם להתגלל את עצמם ולאמר: מי ידע יותר שידיעת הפילוסופיא תסבב ותביאה נזק רב לאדם, מהרמב"ם אשר כל ימיו עסק ועמל בידיעה הזאת.

(ה) הלא ידענו כי הרמב"ם אהב מאוד את בנו החכם ר' אברהם, ואם כדברי המחברים שהאגרת הזאת היא מידו, מדוע לא גלה לו שחזר מדעותיו הראשונות בידיעת הפילוסופיא, כדי שלא יפול במבוכת הידיעה הזאת ולהצילו ע"י דעות ידיעת הקבלה מרדת שאולה ולהורישו עולם הבא, ואנחנו נדע שהחכם ר' אברהם הלך בדרכי הפילוסופיא, ולעג על אחת מיסודותיה הראשיות של ידיעת הקבלה שהיא אמונת הגלגול *), מדוע לא גלה הרמב"ם דעתו מידיעה הזאת רק לאחד מתלמידיו, הבלתי נודע לנו, ולא לבנו? ומדוע לא השתדל לפרסם אותה ברבים, ולו עשה זאת, אז בודאי לא התעסקו גדולי ישראל אחר מותו בלמוד ספר המורה, ואנחנו נדע כי בסוף ימי הרמב"ם ואחר מותו דרשו רבים מישראל בבתי מדרשיהם במדינת שפאניא הרבה בזה הספר.

(ו) הלא ידוע הוא שלא נוכל ליחס ספר ומכתב אל קדמון אחד ולהחליט שהוא חברו כי אם על אלה הדרכים: הדרך הא' לראות אם הלשון, עקרי וראשי דעות הספר הזה אשר נחקור על אמתת מחברו דומות לסגנון לשונו ודעיונותיו שכתב ודרש בשאר ספריו הנודעים בשמו. אבל אם באו בספר אשר לפנינו ענינים סותרים לדבריו בספרים האחדים הנודעים בבירור שהוא מחברם. אות ומופת הוא כי מזויף הוא מאחד שתלאו באילן גדול למען יתקבלו דבריו, אם לא שהמחבר בעצמו יגלה לנו הסבה אשר על ידה חזר כאן ממ"ש במקום אחד ושנה דרכי לשונו, ויוכיח בראיות נכחות אשר אין להשיב עליהן אמתת הסבה הזאת; והנה כל התנאים האלה אינם נמצאים באגרת אשר לפנינו. כי אם נחקור אחרי לשון האגרת הזאת ונדמה אותה לסגנון לשון הרמב"ם בשאר ספריו הנמצאים ביד כל קורא, נראה בדוד ההבדל הגדול אשר ביניהם, וגם לא יוכיח בראיות הדבר אשר הסבה אותו לשנות לשונו ודעותיו · הדרך הב' אם הספר הזה מוחזק ומיוחס למחבר ההוא בפי רוב המחברים שהיו בימיו או אחריו ונשתלשל ונשאר בחזקתו מדור לדור, ולא בא במשך

זמן

*) עיין בלקוטי פרחים לספ' קנאת האמת.

זמן מיתתו עד עתה שום ספק במחברו, ולא ערער שום אחד עליו; משא"כ באגרת הנ"ל שלא באה בקבלה מדור לדור, ולהיפך איזה מגדולי ישראל היו מסופקים בו (בעל שושן סודות עיין לקמן דבריו, והגאון ר' יעב"ץ). והדרך הג' אם לא נתגלה הספר ההוא בחיי המחבר, כי אם הרבה מאות שנים אחרי מות האיש אשר אנחנו מיחסים אותו אליו, כמו עד"ת ספר הזהר המיוחס לרשב"י, אז לא נוכל להאמין באמתת הדבר, רק באם שהמחברים שחיו בימיו או שנים מעטים אחריו מביאים בספריהם את המכתב הזה בשם, שהמחבר המיוחס אליו ומביאים הרבה מדבריו ודעותיו, או סיפרו ויגידו לנו שהוא חבר אותו, ואנחנו נדע שלא נמצא שום דבר מעט מזה בהספרים שחוברו בימי הרמב"ם ואחריו, ולא דברו מהמעשה הזאת איך חזר הרמב"ם מדיעותיו והאגרת ששלח לתלמידו, כי אם איזה אחרונים שחיו איזה מאות שנים אחרי מותו *). הדרך הד' אם המכתב הזה לא יצא לאור עד היום הזה, ולא נמצא אצלנו המכתב ההוא כי אם איזה מדבריו, אשר העתיקו ממנו בספריהם מחברים אחרים אזי צריך שיסכימו כל ההעתקות הנמצאות אצלנו ממנו על כל פנים אות באות ממש מבלי שינוי וחלוף לשון ביניהם, ואנחנו נראה שההעתקות מאגרת הזאת אינן מסכימות זו לזו ומלאות שינויים רבים, והספורים ממעשה הזאת סותרים זה את זה כאשר אראך. בספר עבודת הקודש לר' מאיר בן גבאי בחלק העבודה פרק י"ג כתוב: מי לנו גדול בפילוסופיא כהרמב"ם, וכשמצא המרגלית השליך מידו את הגרורות (מי גלה לו זאת? הלא באגרת אשר מביא ר' משה אלאשקר לא נזכר מזה כלום, רק נאמר שהרמב"ם לקח מקצת דרכים בידיעת טבעי המציאות מחכמת הקבלה, ולא מזכיר שם שהשליך אחר גוו חכמת הפילוסופיא) ואחד מחכמי האמת (בעל מקובל ונוגע בדבר) שביאור סודות הרמב"ן כתב (למה העלים בעל עבודת הקודש שם המחבר ושם ספרו? מי יגיד לנו כי ראוי לסמוך עליו ושעדותו עדות אמת? אולי היה פתי שהאמין לכל דבר, או איש מרמה אשר חפץ ברשע ורצה להתעות את העם בדרך תוהו? האם אלמן ישראל מנבונים ואנשי בליעל?) בפ' בשלח בזה הלשון: ור' יעקב זה הלך למצרים (מי מסר לו זאת?) ומסר הקבלה להרמב"ם (סותר דברי אגרת חמודות אשר לפי דעתו למד הרמב"ם בירושלים חכמת הקבלה; וזאת היא סתירה גדולה אשר אין להשיב

עליה

---

*) קורא משכיל בלב זה קח בידך ויהיה לך לאבן בוחן לבחון בו כל הספרים המיוחסים לקדמונים ותבין האמת.

עליה) ולרוב שמחתו בה היה משתבח בה לתלמידיו (כל זה לא נודע לו כי אם על פי השמועה, אולי שקר הדבר אשר שמע ושוא ענו בו? ומי המה התלמידים האלה? ואף שנודע שהאגרת הזאת, היתה נמצאת בעזבון ובאוצר הספרים של אחד מתלמידיו. או שאחד מהם גלה אותה והפילה ביעקב, בכל זאת אין אנחנו מחויבים להאמין שהיה מהרמב"ם; הלא זה אינו נמנע כי אחד מתלמידיו אשר דרכי ויסודי הפילוסופיא לא עשו עוד רושם חזק בלבו, ושהסכלות החלה לנאוח בקרבו וחפץ בידיעת הקבלה ועזב דרך החכמה אחרי מות הרמב"ם, בדא מלבו אגרת הזאת, והשתדל לזייף מכתב הרמב"ם רבו, למען יתגלגל על ידו ולא יתלאה בהפכפך, ופוסח על שתי הסעיפים) אמנם לא זכה לזה עד קרוב לאחרית ימיו (ממכתבי ואגרות הרמב"ם שכתב לבנו בסוף ימיו נראה ששקר הוא, כי דבריו הם דומים לדבריו במורה) שכבר חבר כל ספריו (על זה נאמר הרוצה לשקר ירחיק עדותו, ובעלמה כתב אחר שחבר כל ספריו למען לא נוכל לסתור דבריו מספריו שחבר מקודם) ע"כ. בעל שלשלת הקבלה דף ל"ב כתב: ראיתי בספר אגרת חמודת שחבר ר' אליה' חיים (המחבר הזה חי שלוש מאות שנים אחר הרמב"ם) שאומר בהקדמתו. אני ראיתי אגרת הרמב"ם שכתב מירושלים למצרים לתלמידיו והיה אומר אחרי בואי בארץ הצבי מצאתי זקן שהאיר את עיני (לא במעשה מרכבה כי אם) בדרכי הקבלה (אם הזקן הזה הוא ר' יעקב הנזכר בדברי המפרש להרמ"בן, לא למד הרמב"ם בארץ ישראל כי אם במצרים, ואם למד בארץ הצבי לא למד מר' יעקב, לדברי מי נטה אוזן? מאי חזית דסמכת האאי, סמוך אהאי, לכן אני מחזיק בדברי שניהם, ומאמין לבעל אגרת חמודת שלא למד הרמב"ם בארץ מצרים הקבלה, ולבעל המפרש דברי הרמב"ן. שלא למד אותה בארץ ישראל, אלו ואלו דברי־שקר הם —) ואלו ידעתי אז (מתי) מה שהשגתי עתה (מה השיג?) דברים רבים כתבתי שלא הייתי כותב (מי יגיד לנו שרמז הרמב"ם בזה על עניני הפילוסופיא? הלא נודע לנו כי גם על שאר ענינים דרש הרבה (האברבנאל בנחלת אבות שלו בסוף פרק עקביה על דבר המשנה „אבל כל שמעשיו מרובים על חכמתו" כתב: וגם שמעתי (לא ראה שום אגרת ולא ידע מספר שחובר רק שמועה באה לאזנו, גם לא רצה להשען על דברי בעל מגדל עוז אשר בלתי ספק קרא אותם) שהר"ב המיימוני כתב באגרת שלו אלה הדברים: בסוף ימי בא אלי אחד (לא למצרים ולא לירושלים, לא זקן ולא ר' יעקב) ואמר לי דברים של טעם (לא מסר לו ולא האיר עיניו, רק אמר לו, לא דרכי הקבלה ולא חכמת הקבלה, לא מעשה המרכבה ולא ענין הקן; אולי גלה לו שטה חדשה

בידיעת

Digitized by Google

בידיעת הפילוסופיא אשר עוד לא נודעה לו) ואלולי שהייתי בסוף ימי ונתפשטו חבורי בעולם הייתי חוזר מדברים רבים שכתבתי בהם (אולי כוונתו על דברים אחרים שדרש גם בהם, ולא על ידיעת הפילוסופיא; ואף אם נאמר שכוונתו עליה, אולי דעתו שטעה בדברי אריסטו, ולא הבין אותם כראוי, והאיש הזה היה פילוסוף גדול וגלה לו האמת בהם) ואין ספק שדברי קבלה היו (מה המה הראיות שדברי קבלה היו? הלא לא נזכר מזה מאומה בספור הזה אשר בא לאזניו; ולדעתי לא גלה לו דבר מידיעה הזאת, כי למה סותם דבריו? ומדוע דבר ברמז? הלא היה לו לפרש דבריו עכ"פ בקיצור ולומר שהוא חוזר ממה שדבר סרה ולעג על עניני השמות והקמיעות ושאר ענינים הדומים להם אשר יסודם הוא בידיעת הקבלה, וזה היה בידו לכתוב אף שעה אחת קודם מותו). בעל מגדול עוז בסוף פ"א ליסודי התורה כתב: ולדעתי שהרמב"ם ידע בהם (בידיעת השמות) בסוף ימיו, שאני מעיד שראיתי בספרד ארץ מולדתנו כתוב במגלה של קלף ישן נושן ומעושן) לא באגרת שכתב לתלמידו, מי מעיד שנכתב מידי הרמב"ם, ומי המה האנשים הזקנים שחיו בימי הרמב"ם. ובימי בעל מגדל עוז, אשר בידם היה להעיד שהמכתב הוא כתב יד ממש של הרמב"ם, מחמת שראו מעשי אצבעותיו, הלא זה אי אפשר שהעדים הללו חיו שני מאות שנים. ומי העיד לנו שהם היו עדים כשרים, שראוים להשען עליהם? ומי הוכיח לנו שהמגלה הזאת איננה מזויפת מאיש אחד בעת מחלוקת רבני צרפת עמו? המחבר בעצמו בעל מגדל עוז לא הלך עם הרמב"ם ולא ראה כתב ידו) לשון הזה: אני משה ב"ר מיימון כשירדתי לחדרי המרכבה (לא בא איש אחד ולא ר' יעקב גם לא זקן ללמד אותו, גם לא חזר ממה שכתב בענין הפילוסופיא ולא היה משתבח בה לתלמידו, ולא מזכיר שהיה נבוך בחקירות הנפלאות, וכי מופתי ההגיון מבלבלים את השכל) בינותי בענין הקץ (אבל לא לקח מקלת דרכי הקבלה בידיעת טבעי הנפלאות, ולא הותרו לו כל הספקות ולא נפתחו לפניו דרכי התבונות ולא נמסר בידו אף מפתח אחד ממפתחות החכמה. והביאור של כל נעלם) ודבריו היו קרובים לדברי המקובלים לא ס"ת ולא קבלה ממש ולא דרכי וחכמת הקבלה. ואף לא דברים של טעם, כי אם דברים אשר לפי דעתו הם קרובים לדברי המקובלים האמתיים שרמז הרמב"ן עליהם (מה המה המופתים מדברי הקבלה אשר רמז עליהם הרמב"ן הם אמיתים?) עכ"ד. המחבר הזה שכח מה שכתב כאן בעת שכתב פירושו על פרק ג' מהלכת תפילין. כי בפרק הזה אמר: ואני תמיה על מעלת רבינו ז"ל שהיה מקובל איש מפי איש בנסתרות

איך

איך נא להכריע בסברה דברים שהם כבשונו של עולם וכו', (מזה נראה כי לפי דעתו בא׳ה לרמב״ם הקבלה איש מפי איש עוד קודם שחבר ספר היד, טרם שחבר ספר המורה, ודבריו סותרים זה את זה וזאת היא פחיתות גדולה מאוד ולא יבלבל זה בין המחברים שיבחנו דבריו, כאשר כתב הרמב״ם בהקדמתו למורה אל סבות הסתירות. גם סותרים דבריו האחרונים כל ספורי שאר המחברים מענין הזה, כי לפי החלטתם לא ידע הרב מידיעת הקבלה עד סוף ימיו) הרב ר׳ משה אלאשקר בהשגותיו על ספר האמונות לרש״ט כתב: ראיתי לכתוב כאן לשון רבינו הרב הרמב״ם שכתב במגלת סתרים לתלמידו החשוב (מה שמו?) בענינים עמוקים (מדבריו נראה שהרמב״ם כתב ספר גדול רב הכמות בענין הקבלה היפך דברי שאר המחברים שהבאתי, אשר לפי דעתם לא כתב רק אגרת אחת מעט הכמות, וכל זה רק לגלות כי חזר מדעותיו הראשונות) כתב רבינו הרב במגלה הזאת: ובחי האהבה הגמולת אשר נהייתה ביני ובינך ובין אבותיך הקדושים, כי רוב זמני הייתי נבוך בחקירת הנפלאות (מי לא ידע מתלדות הרמב״ם שהוא לא שנה את דעותיו בעניני החקירה? כי אנחנו נראה שדבריו בעניני השכל והאמונה אשר כתב בנעוריו כמו בפירושו על המשנה, הם בכלל שוים ודומים לאלה אשר דרש במורה ובכל הספרים אשר דרש בדברי הפילוסופיא, הלך כמעט בכלם אחרי דעות ושיטת אריסטו בדברים אשר הם תחת גלגל הירח; כל איש אשר יקרא בעינים פקוחות את ספריו וישוה ויערך דעותיהם זו לזו, יראה ויבין כי לא סר משיטתו אשר בחר בנעוריו ימין ושמאל ולא היה נבוך בזה עד סוף ימיו) ולדעת תוכן אמתת כפי הכולל מלב חקירת הפילוסופיא ובדרכי מופתיהם. ונראה שמה שהשיגו הפילוסופים בלתי צודק עכ״פ (כל מה שהשיגו החכמים הוא שקר? מי יאמין זאת? הלחכם אמרו חז״ל חכם עדיף מנביא? *) ואין ספק שהרב ר׳ משה אלאשקר בעצמו לא האמין בזה הגם שמביא דברי האגרת בזאת. ויתכן שהוא לא פנה לכל דבריה וכל כונתו במה שמביא בספרו ההשגות האגרת הזאת היא למען לא יהי׳ עוד הרמב״ם לחרפה בעיני דורו של ר׳ משה הנ״ל אשר כמעט כלם אחזו בדרכי הקבלה) כי מה

שנתבאר

---

*) החכם ר׳ יהודה מתודיגא בספרו] מדבר יהודה (נדפס בוויניציא שנת שי״ו לפ״ק) בדף ז׳ ע״ב מפרש המאמר הזה. וז״ל: חכם עדיף מנביא, כי בדקות שכלו ידע עתידות כנביא, ועדיף ממנו כי הנביא ינבא לעתים וכפי שיחול השפע עליו, והחכם בכל עת ותניעתו עלתה ולכן יתקן מעשיו כמעשי ד׳ שלא תחול עליהם חטאה ע״כ.

שנתבאר אצלם מהחכמה לא בא המופת על סותרו אלא בדברים הגיוניים מטרידים השכל ומבלבלים אותו (מופתי ההגיון אשר הם מהשכל ונוסדים בו יבלבלו השכל? לא אוכל להבין אפשרית הדבר הזה, אולי הוא סוד מסודות חכמת הקבלה אבל אין לנו עסק בנסתרות) אך אבל חכמת הקבלה האמתת דברים מסוקלים מאבני המכשול. (המחבר של המגלה הזאת לא ידע עוד מדברי הרמ"א בתשובתו להרש"ל איך רבו מלספר האנשים שנכשלו ע"י למוד ידיעת הקבלה, מהאנשים אשר התעסקו בחכמת הפילוסופיא, גם לא נודע לו דבר עוד מכת שבתי צבי שסמכו עד' אמתת ספרי הקבלה כידוע) נודע בהן בקלות נערך כל מה שתפול תחת גבול ההשגה (אף יסודי חכמת השיר המוזיק, הבנין, המדידה, והכעמיא? — אולי היה בזמן המחבר נקל להבין ע"י ידיעת הקבלה כל החכמות וענייני המציאות ולהתיר כל הספקות שיש לשכל בדברים הללו, אבל בעתים האלה אי אפשר לשום אדם להבינה על נכון, ומכ"ש להבין ע"י שאר ענינים אף שרבו לאין קץ ספרים הדורשים בה, מחמת שמחבריהם לא הבינו בעצמם מה שכתבו, וכל אחד מהם יפרש דברי הקדמונים מהם על דרך אחרת וגם לדבריהם ופירושיהם צריך פירוש) ובדרך זו דרכו הנביאים והשיגו מה שהשיגו מהודעת העתידות ופעלו פעולות זרות מופלאות מהמנהג הטבעי (מי גלה לו זאת? הלא לא ידע זאת בקבלה איש מפי איש, ואם בעלי ידיעה הזאת מחליטים הדעה זו הלא הם אינם נאמנים ונוגעים בדבר, ואולי טועים בזה בלי ידיעתם או שאחד מכת הזאת גלה ובדא מלבו דיעה זו, וכל האחרונים מבעלי הקבלה לא חקרו אחרי דבריו ואחזו בה, ובעל זה כאמר פתי יאמין לכל דבר —) ומקבלת דברים לקחתי גם אני בידיעת טבעי הנמצאות (אבל לא כל דבריהם? מדוע לא לקח כלם הלא המה לפי דבריו אמתיים וכל מה שהשיגו הפילוסופים בלתי צודק ומטרידים השכל, בזה הוא סותר את דבריו הראשונים, גם קשה מדוע לא ספק הרמב"ם בכלם הלא דברי בעלי המקובלים הם כלם דברי אלהים חיים? האם לא ידע הרמב"ם מזה הכלל? ומזה משמע שלפי דעת מחבר האגרת, ידיעת חכמת הטבע של בעלי הקבלה היא חסירה לכן לא לקח ממנה רק מקצת דבריה, ואין לך אפיקורסות גדולה מזאת) והותרו לי כל הספקות שנסתפקתי בהם (המלה נסתפקתי אינה נמצאת בכל ספרי הרמב"ם) ונפתחו לפני דרכי המבוכות, ונמסרו בידי מפתחות החכמה והביאור של כל נעלם ממני (מתי יהיה קץ הגלות? וענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו ג"כ?) והנני משביעך שלא תגלה הסודות הדקות וההערות הנפלאות אלא למי שהוא דק בשכלו ובטבעו,

ונקי

Digitized by Google

זכה במעשיו ונזדככו דעותיו, והלך בדרכי התלמוד והידיעה (ועל איזה ידיעה כוונת פה? אולי ירצה לרמז על הפילוסופיא? ותמוה אתפלא על הרמב"ם שמשביע פה לתלמידו, לבל יגלה שום דבר ממה שכתב לו, הלא הרמב"ם היה איש מוסר ויראת אלהים מדוע לא התודה, וגלה בפני קהל ועם כי טעה בדברים הרבה בעניני החקירה והאמונה, אשר דרש בספריו. למען לא יקבלו עכ"פ נערי בני ישראל דעותיו הפילוסופיות שנמצאו בתורה) דע לך אחי שכל השמות הקדושים רבו מלספור וכו'. דברי המגלה הזאת הם משונים מאוד מכל דברי שאר המחברים שהבאתי; הוא לא מזכיר שם האיש שלמד הרמב"ם ממנו, ולא שם המקום אשר משם שלח אגרתו, גם לא העת מתי חבר המגלה הזאת; ומתי למד הקבלה וכל זאת סותר דברי שאר המחברים ·

אחר כל הספיקות והסתירות האלה נוכל לשפוט בצדק, כי שקר והבל המה כל הדברים הנודעים מהמגלת והאגרות שהזכרתי, כי המכתבים האלו הם מזויפים ובדוים מאנשי הקבלה בשם הרמב"ם כדי להגדיל ידיעת הקבלה, ולהקטין ערך חכמת הפילוסופיא, ואנשים אשר יתעסקו בה בעיני חסרי דעת. וכן דרכי הרמאים מאז לזייף ספרים בשם גדולי ארץ, כמו שזייפו איזה משוכלי החכמה את ספר התפוח, ושמו למחברו את אריסטו (עיין באגרות הרמב"ם דף י"ב ע"ב דפוס ברין) וכתבו בו דברים אשר לא עלו על לבו; המחברים שהזכרתי אשר מביאים ראיה לדבריהם האגרות והמגלות האלו, היו גם כן מכת המקובלים לכן אחזו בקנה רצוץ מבלי לחקור אחרי הדבר מבטן מי יצא. ואם יש שורש בו, ועתה איך נסמוך אנחנו בדבר גדול על נוגעים בעדותן ועל עדות מוכחשת? כל איש שיש לו שכל ישר יראה שהאמת אתי, ואין צריך עוד לראיות אחרות, אבל ידעתי שיש הרבה אנשים אשר לא ירצו לשמוע לדברי שכל, אנשים אשר אצלם דברי איש אחד שהוא גדול בעיניהם, מכריעי' את כל מופתי ההגיון והשכל, לכן אביא פה דברי אחד מגדולי המקובלים אשר על ידם יתגלה כי המגלות והאגרות הם מזויפות. הלא הגדול מבעלי הקבלה ר' חיים וויטאל, אשר לפי כתבי ושבחי האר"י ולפי אמונת המקובלים האחרונים: הוא מלא מקומו וכל חכמתו מסר לו, והאר"י לא בא לעולם כי אם לתקן נשמת ר' חיים הנ"ל, ונשמתו היתה לפי דעת האר"י, שהאמין בגלגול, נשמת ר"ע והיה לו רוח הקודש להגיד העתידות, הלא הקדוש הזה אשר לא נעלם ממנו לפי דעתם (המקובלים) שום דבר בעולם, הגדול הזה, סותר דברי המגלות והאגרות, כי הוא אמר, ששורש הרמב"ם היה מפאה

השמאלית

השמאלית *) לכן לא עסק בחכמת הקבלה. ואם יוכיח שהוא כיום בדברי הגדולים שהחליטו כי הרמב"ם למד ידיעת הקבלה בסוף ימיו וכי נמצא חן בעיניו יען שלפי דברי ר' ח"ויט לא עסק בה כלום. וכן נראה שאגרת הזאת היא מזויפת מבעל שושן סודות **) המחבר הזה היה חי בימי בית יוסף עיין בספרו (דף כ' ע"ב) שמביא בדף ל"א שמגלה באריכות אשר ר' משה ידבר ממנה. המחבר הזה היה מסופק אם האגרת היא מהרמב"ם כי ז"ל שם: ואולי אחד מתלמידיו כתבה בשמו (אבל לא הוא בעצמו). מדברי האגרת שמביא משמע שהרמב"ם לא חזר ממה שכתב במורה, וז"ל האגרת; ואין זה פלא כי אין בנבואות האמתיות שנתנבאו בהם הנביאים זולת משה רבינו ע"ה, כל מה שיגידו מתעלומות נבואותיהן היה על צד המשל, כמו שבארתי בספר אשר חברתי וקראתיו מורה נבוכים וביחוד חלק שני וכו' מזה נדע ברור שהספר הזה היה יקר עוד בעיניו ונוכל להבין שלא חזר עוד מדעותיו אשר דרש בו.

יהודא ליב מיזיס.

על דבר התועלת מספורי קורות שנות דור ודור***)

צבא לימי אנוש פה על הארץ, וחייו מאוד קצרים; ואחרי מלאת שנים מעטים, וימים לא כבירים מהר יחלופו, יעזוב ארץ מגורתו ומקום־מחזה מפעלותיו; אכן מעלליו אשר פעל ועשה בימי חלדו, המה בספרי דברי הימים יכתבו למשמרת. ימים רבים עוד אחרי עזבו את הארץ יזכר שמו בשערים, זכרו בחיים ישאר, אף אם גויתו כבר שבה לעפר ועצמותיו לרקבון; ולכן אל תקטן זאת בעינינו לדעת איככה חלפו ועברו ימי חיי איש עת היותו תחת השמש, ומה איפוא זכרונו, אשר השאיר

*) כתוב בספר הגלגולים פרק ל"ה: ונשמת הרמב"ן היה מן פאה הימנית שהיא כלה רחמים, ולכן זכה לחכמת הקבלה, והרמב"ם היה מן פאה השמאלית שהיא כלו דין ולכן לא עסק בחכמה זו ע"כ.

**) ידידי הרב המשכיל רנ"נ העיר אותי על ספר הזה.

***) Aus dem Deutschen von K. H. L. Pölitz.

השאיר אחריו; אם יוולד שמו בדור אחרון, או בוז וקלון יעטהו! — גם מושלים עריצים, אשר בעודם בחיים חיתם אימה וחנופה יהלך בשער, ישפטו אחרי מותם מספרי הקורות באמת ובתמים לפי מעשיהם; כי המה, ספרי הקורות, בל יכירו פנים בל יקחו שוחד, ושופט צדק בהמה פה בארץ אין! ספרי דברי הימים יסירו עדי־כבוד וכבוד־שקר מאנשי בלע ומעשקות אשר התהללו בפאר לא להם; המה יודו לדעת הכבוד האמיתי ממעללי איש ואיש בצדק ובמשפט; מישיר לכת אשר לא נכר בחייו, ולדקת חכם נענה ונדכא אשר אך בסתר עשה, המה לעין השמש יודיעו; המה ישמיעו קול צדק ואמת עלי קברות מתי עולם חשכי עפר, ודק על איש פעל טוב בימיו, שלום אחיו בקש בכל לבבו, ולדקה וחסד רדף בנפש שוקקה; רק עליו הוד והדר ישוו, וכבוד ותפארת יעטרוהו! לכן יחם לבבנו בקרבנו, ואזנינו תצללנה בשמענו מספרי הקורות פעלי תמימי לב אשר פעלו בימיהם, אם בימי קדם, או בזמן לא כביר טרם בואנו הנה, אם בארצנו איירופא חיו או בחלק אחר מחלקי הארץ. המה בני אדם היו — כמוהם כמונו; — כח בינתם ותבונת רוחם גם לנו נתנו לחבל, וכאשר המה בכח עצמם השיגו שלימות קניני דעת, כן גם נחנו נוכל להשיגם לפעול גדולות ונפלאות להשאיר זכרונינו לברכה עלי הארץ! כל אשר יכלו בני אדם מאז לעשות בל יחדל בל יבצר גם מאתנו! הלא כחות אין־קץ נתן אלהים בלב האדם ורק אם הגבר במישור יהלכמו, ובמתג ורסן יעצור כמו לבל יעברו חוק לבל יפרצו פרץ, אז המה מעלה מעלה אותו יגביהו להיות עזר ומשען לאחיו ולאנשי דורהו! אולם לא לבד לעורר לבנו לכת בעקבות אנשי לב אשר קדמונו; לא לבד לנטוע בקרבנו תשוקות לפעולות טובות אשר היו לנו לעינים, ספרי הקורות יורונו; כי גם הער יעידו בנו להזהירנו לשמור רגלינו מארחות עקלקלות ונפשנו מתאוה ונתעה אשר יתעו חוטר לרעה כל מזמותינו ותכונותינו הטובות והמעולות, כי המה יליכו לנגד עינינו רשעי ארץ פועלי און אשר היו דראון למשפחותם חרפת בני אדם וכקטב מרירי לארצות וממלכות! המה יתנו עדיהם ויגידו לנו הסבות המתהפכות מדוע ערים גדולות ובצורות אשר לפנים לנס עמים היו, עתה שח גבהותן ותשפלנה שבת לחרדת כל שומע; המה יורונו טוב טעם להכיר ולדעת כי חמס־אולת, חטאת־מרי, ומרמה יעצרו פעם בפעם את בני תבל למאת שנה ומאתים, לבלתי עלות על גבי מרומי התבונה, לבלתי הגביה עוף על במתי התושיה והמדע למען השג

שלימותם

שלימותם. לכן אם ספרי הקורות אל כלנו, ישימו אליהם, אם אל כלנו יורו דעת ויבינו שמועה; אולם מאוד רבה תועלתם אל נערי בני חלד, יען אם בימי נועד — מבחר החיים — בל נעמול בל ניגע להוציא כחות האדם הטובות אל פועל השלימות, אם בעת אחרית ימינו נטמון יד בצלחת לבלתי תור אחרי מטרת חפצנו; אז לשוא יהיו כל עמלינו בעתות הבאות, ולחנם כל יגיענו להשג אשר חדלנו ולתקן אשר עוותנו! הן רבים מאנשי הארץ אשר ברוע מעלליהם עטו את זכרם בבושת וכלימה ואשר שבט עברה היו לאחיהם! מי היה בעכרם? אך חינוך ילדותם וגידול נערותם אשר לא כדת היו לאו! אולם גם רבים מגדולי לב אשר כל מגמת פניהם אך להושיע לבני דורם, להיות להם עזרה בצרה, ולאשרם בדרכי מישרים לטוב להם כל ימי היותם, ממי היתה זאת נסבה? הלא אך מחינוך הטוב אשר היה להם בנעורים! יען עוד בעלותם נטעו בלבותם זרעי צדק, ושתילי תבונות ומדעים. אך אז אספו דים! — לכן מה רבה התועלת מספורי קורות אנשים טובי לב וגדולי ערך, אל בנות צעירים לימים! מה מאוד יעוררו התשוקה להדמות אליהם ולעשות כמעשיהם בנפשות נערים רכים בשנים, אשר עוד כל ימי החיים הבאים בהוד הדר ותפארת לנגד עיניהם ישתרעו, אשר עוד באם הדרך בין הצדקה ובין הרשע תעמודנה רגליהם, ויש לאל ידם לבחור ולצעוד למו הדרך הטובה אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשון לטוב להם כל הימים אשר יחיו פה על האדמה! —

צעירים לימים, מלאי תקוה! אם קנה האמונה בלבבכם, והצדקה הכתה בו שורש, אז לא לבד כי ספורי הקורות מאנשים גדולי לב, פועלי צדק ויקרי רוח יעוררו עשתונותיכם והגות רוחכם; כי גם ימלאו כל חדרי לבבכם רגשות נעימות ויולידו בקרבכם תשוקה ותאוה עזה ללכת בדרכיהם, לבחור כאשר בחרו, ולמאוס כאשר מאסו המה! — מדוע יקדישו כל מתי חלד את שם משה רבינו עליו השלום גם אחרי אלפי שנים? יען כי הוציאנו מכור הברזל ובתבונות כפיו נחה אותנו והורה לנו דרכי אל אשר שלחו אלינו; וינחילנו הדת האלהים למורשה אשר בזאת הונח מוסד הצלחתנו ואשרנו עדי דור דור! — מדוע יהלל לתפארת שם משה בן מיימון ע"ה בפי כל לאומים הנבונים? יען כי האיר לנו הדרך אשר נלכה בה, וגם הפיץ חכמה ומדע למדי בין אנשי דורו! — מדוע יפארו כל גויי הארץ את שם סאקראטעס חכם היוני? יען כי בלב בטוח ורוח נכונה שתה מלא את כוס קבעת התרעלה,

בידעו

כידעו נאמנה השארת הנפש אחרי הפרדה מהגויה, ויפץ אור הידיעה הזאת על כל בני גילו אשר היו עמו בזמנו! — מדוע גם שם קאלאמבוס יזכר בין קהל נבונים וגדולי ערך? יען כי בתכונת רוחו, בהתבוננות לבבו והכשר דעת תבונתו מצא את הארץ החדשה, אשר לא שזפתה עין אדם טרם היותו, ובקשר חזק ואמיץ אשר אין ערוך אליו קשר וחבר ארצות וממלכות ותהיינה לאחת! — ועוד רבים כאלה גדולי לב אשר בכל דור ודור, אם מבני עמינו עם ישורון או מבני עם אחר אשר היו לשם ולתהלה לכבוד מתי חלד כלם, ולתפארת בני דורם, ושמם לזכר עולם יבורך בדור אחרון יקומו גם אחרי אלפי שנים רבות!

לכן אתם צעירים המתענגים עוד על נועם ימי הנערות המאושרים! שימו לבבכם ורוחכם עלי מאורות הגדולים האלה המאירים לכם נתיב החכמה ומשעול התבונה! יען אם בבלי דעת ובאין לב תקראון בספרי דברי הימים; אם בקראכם במו בל תחל רום־התשוקה לפעמכם להדמות אל אנשי החכמה והמדע, ההין מקדם, כאשר יש לאל ידכם; אז לשוא כל יגיעכם, ועמלכם מאפע! כל למודי־השכל ותוכחות־מוסר אשר יסודם בקורות אלפי שנים, בל יועילו בל יעזורו לכם אם אך שמות הדברים ומספר השנים תשימו בזכרוניכם, ולא תשיתו לב להתבונן על חמדת המפעלים אשר מהם תצא תורה להשכיל נפשותיכם בינה ודעת, ולהטות לבבכם לטוב ויושר! —

ספרי קורות העתים יורו לכם בטוב טעם ודעת דרכי צדק וארחות יושר; ובספורים נחמדים מפעולות טובות, המשמחים נפש קוראם, יאמתו בלבבם תוקף אמונת הדת ותקון המדות, ויקילו מעליכם כובד המשא לנגוד מצות עבודת החכמה והצדקה. לכן השמרו לכם. צעירי ימים! פן תאחרו בעצלתים העת הנחמדה המוכנת לאסוף חכמה ומדע. עד בלי די! פן חיש מהר יעברו ויחלופו ימי השחרות הנעימים אשר לנצח בל ישובון! הלא לזאת בל נדרוש מכם עבודה ויגיעה לטובת הנהגת המדינה, רק למען היות לכם עתותי מנוחה ומרגוע לתור אחרי כל דברי בין ומדע, ולטעת בנפשכם הכשר דעת יקר ולמודים נחמדים המלמדים להועיל לעשותכם יקרי ערך וגדולי לב. לכן אם עתותי חמדה האלה בעצלתים תעבורנה; אהה, מלה תהיה באחריתכם! כי לא תשיגנה ידיכם תושיה, ונמשל כבהמות נדמו! אז בעתות תבאנה תנחם נפשכם בראותכם קוצר ידיעתכם בחכמה ותבונה, ובתוגה ועצב תביטו אחורנית על ימי השחרות אשר בהבל וריק ללא הועיל חלפו למו, ואשר בזה בזיתם בעצלות ורפיון ידים!

Digitized by Google

אולם ידעתי נאמנה, ולבבי בטוח כי לא כן אתכם נעדים לימים השומעים לקול דברי אלה! כי אם רק החל הסלותם לדרוך כף רגליכם על נתיב הצדק והיושר הנחמד והנעים, אז לגלא כל תענוגיהו, וגם עד זקנה ושיבה תמכו בל תמידו! — —

מרדכי בן־דוד סטרעליסקער מבראָדי.

דבר אל המתנדבים בעם.

מנה אחת אפים חנן אלהים לבני ישראל: להיות קשורים איש באחיהו בעבות אהבה; להיות רחמנים וגומלי חסד עם כל עובד אלהי יעקב, אשר ימוך. וידו מטה ביום צרה. בלב טוב ורוח נכון יתהלך ויחישו לעזרה לכל דוי וכואב, עת יד שדי היתה בו, וייסרהו בתחלואים ונגעי בני אדם. — אך לב דוי ידע מאד ויחוש כאב לא לו; ובמרי שיח נדכה, תתעורר כל נפש מרה. לכן עם אלהי יעקב, המאמינים עלי תוגה ומרי שיח משבות דור ודור, ההולכים מדחי אל דחי מימות עולם; המיוסרים בשבט מוסר, בעברת ה' צבאות למן היום היו לגוי: הן המה ידעו נאמנה, וחזו מבשרם את אשר יהמה בלב כל נכה רוח מתוסך ומתודע, היושב בקרבם, וקורא למו לעזרה, ואיש אל רעהו יקראו לאמר: נתמוכה נא ידי עני, שואל חסד ומבקש נדבה, אז ירחם גם ה' עלינו, וישיב שבותנו כקדם.

גם קהל עדת ישורון בעירנו המהוללה לעמבערג, יתמכו כל עני ודל, וביותר כל איש נופל למשכב. וזה ימים לא כבירים עשו נדיבי העיר הזאת תשועה גדולה בישראל, כי הושם לחוק אשר בכל בית ובית משפחה ומשפחה יאספו כסף נדבה, איש כחפץ לבו, אל תוך ארגז (ביקסע) חתום בחותם ראשי החבורה: ביקור חולים למען כלכל ולהעלות תרופה ומזור לכל חולי ישראל אשר יפלו למשכב בבית החולים המפואר פה, אשר ידי בני עמנו יסדוהו לאורך ימים.

ואתם נדיבי עמי, הטובים והישרים בלבותם אוהבי חסד ונדבה! בואו נא ונחזיק טובה לאיש היקר והנעלה, דורש טוב לעמו, ה"ה הנגיד המפואר והמהולל מ' אליעזר רבינשטיין, העומד על משמרת בית החולים הזה, ברוח אמונה וטוב לב, וכאב ינהג את הכואבים אשר תחת פקודתו ימצאו מזור; כי הוא הוא היה הראשון אשר העיר את רוח נדיבי העיר הזאת, להיות תומכים ועוזרים בנדבת לבם את חולי בני ישראל,

אל

אל תוך ארצנו הדשנה אשר הזכרנו; ועל דבר אמת וענות צדק עד דור אחרון לא יסוף זכרו מקרב לב כל דורש טוב ועושה חסד. גם נתן אלהים בלב האיש היקר הזה לכונן בית מכסף הנדיבים אשר קבץ. להחליק בו שש ובד (לייגוואנד־אפאראטורמאשינע) ותשלם המלאכה זה ימים לא כבירים לתפארת ולעזרה, וכל הכנסות הבית הזה המה לטובת בית החולים, וגדול כבוד הבית הזה אשר נוסד על אדני צדקה וחסד, ובעזרת נדיבי העיר, וביגיעת נפש היקר מ' אליעזר, אשר לא ישקוט יומם ולילה להיות שוקד על עושי המלאכה, תגדל ותרב מעשה הצדקה, פרי העבודה הזאת, להיות תרופה ומזור לכל איש דוי אשר נפל למשכב בלי תומך ועוזר. לא לבד בלב האמללים אשר יושעו ויקומו מערש דוי, יהי' חרות שמו ונדבת לבו עד העולם, כי גם בניהם אשר יולדו להם, דור שלשים ורבעים יתברכו בו, ויודיעו צדקתו בשער בת רבים. גם העברים הקרובים והרחוקים ממנו יראו וכן יעשו. ויוסיפו חסד וצדקה בארץ, והיה עץ החיים. פורה תרופה ומזור אשר נטעה ימין הנדיב הזה לתהלה בארץ, וישלח פארותיו עד למרחוק, ובצלו יחסיון כואבי עם ישראל, זאת נחלת עושה צדקה כי יעשה לו שם עולם לא יכרת, ומשכורתו תהי שלמה מאת שומר אוצר לבעליו בהיכל קדשו, כי ישיב לו גמולו בראשו, ויש שכל אמת לפעלו מאת אלהי ישראל, אב הרחמים נוצר חסד לכל הארץ.

שיחות חכמי עמים

מימים קדמונים.

1.

שאלו התלמידים את סאָקראַט היוני: מדוע לא ראינו מעולם פניך רעים? ואמר להם: בעבור כי לא היה לי חפץ להיות דואג עליו. שֶׁיִּפָּקֵד ממני, ולא חשקתי לדבר. שיעצב לבי אודות מחסורו.

2.

אנשים רבים עמדו על דיאָגנים בשבתו בחבית, ובתוכם איש עשיר אשר התל יהתל בו לאמור: אם תשבר החבית,

מאין יהיה לך מקום ללון? ויען דיאָגנים: אם החבית תִשָבר. המקום לא יִשָבר·

3.

אחד מנדיבים אמר לו: אני עצב אודותיך בראותי עָניך ומחסורך. ויאמר דיאָגנים ,לו יֵשך מכיר תכונת העָני האמתי, כי עתה תתעצב אל לבך על עָניךָ ולא שמת לבך אל עָנְיִי." —

4.

איש אחד מעמי הארץ שִבֵח את סָאקראַט. ותדמע עין סאקראט. וכראותה תלמידו, שאל לו למה אתה בוכה סאָקראַט? הלא האיש משבח אותך? ויאמר לו הפילוסוף היוני ,לולא אשוה לו באחת ממדותיו, כי עתה לא נשא נפשו לשבחני. על אלה אני בוכיה·

5.

איש אחד שמע דעמאָקריט מתפלל לאל לשמרו מאוהביו וישאל לו על ככה. והשיב לו: יש לאל ידי להזהר מאויבי. אבל לא אוכל להשמר מאוהבי·

6.

לאָקמאן היה אומר שלשה אנשים יִוָדעו בשלשרת עתים מזמנים הַגִבּור בעת המלחמה· הָרֵע בעת הַצֹרֶךְ לו. וְהַנָבון בעת כעסו·

7.

גאַלליִנוס היה אומר לרעהו: אֶתְמוֹלְךָ חולף. יוֹמְךָ עתיד. וּמָחֳרָתְךָ סתום. סאַלאָן היה אומר: הסוד שתחפוץ להעלים, אל תגלהֵ אוזן אוהבך·

יהודה בן יונה לבית ייטלש

שיחות

שיחות חכמי ישראל

בדורות חדשות.

1.

תורני אחד היטיב לעשיר כילי בהמליצו בעדו אצל שר גדול, וממנה נסבה לתורני טובה גדולה מאד. ונדבה רוח הכילי בפעם הזה ויואל לשקול לו שקלי זהב מחיר טובתו והתורני לא אבה לקחתם. כשמע זאת רבינו מוהר״יל לנדא ז״ל ויאמר אל התורני בשחוק: לו לקחת הזהב מן הכילי כי עתה זכר את טובתך הגדולה בזכרו הזהב הצר לו תמיד, ועתה ישכח גם את הטובה.

2.

„מי העמיקו יותר בחכמת הרפואה, אם הרופאים בעיר ממלכת וויען או הרופאים בפראג?״ שאל הקיסר יוסף השני ז״ל, את החכם הרופא ר׳ יונה לבית ייטלש נ״ע*) בעמדו לפני הוד מלכותו: „השמש שואף זורח אל כל הארץ, אמנם קרנים מידה בתקף ועז למקום הקרוב לה!״ — ענה הרופא בהשתחויה.

3.

איש אחד בא להרב החכם ר׳ זלמן קרוב ז״ל ויאמר אליו כדברים האלה: רבי! הנה אני צריך לטובה גדולה ובידך לעשותה לי, לו יש את נפשך! „טובה קְטַנָּה אעשה לך, אבל לא טובה גדולה״ השיב לו הרב — „ולמה כן״? שאל הלז. „חלף טובה קטנה תשוב לי רעה קטנה, ועקב טובה גדולה תגמול לי רעה גדולה״ ענה הרב ז״ל.

לעשיר

*) עיין תולדות ה״ח הרבני החכם הר:פח שמסורסס ז״ל בספרי בני הנעורים.

Digitized by Google

4.

לעשיר כילי אכזרי אמר רב אחד: הנה עָשרך ייטיב לי יותר מאשר ייטיב לך. ואיך תבין זאת? שאל העשיר. רְאֵה – ענה הלז – מכל הונך אין לך ענג ונחת, הנך עוכר שארך לא תאכל ולא תשתה, רק תמיד בדאגה ואנחה. ואם לא ישלם איש נִשְׁיו לך אתה עצב – ואני שָׂמֵחַ.

5.

איש מארץ אחרת אורח עובר הביא לרב אחד ספר חדש אשר חבר, ובקש להיות קונה אותו במחיר כסף. ויאמר הרב: בנפש חפצה אקחה הספר במחיר רב; לו חכמו ישכילו העכברים לבקר בין טוב לרע ויבינו לאכל לשבעם מן כפרך, ולהניח ספר יד החזקה.

יהודה בן־יונה לבית ייטלש.

שׁ י ר י ם

לב אבות על בנים.

מָה רַב טוּבְךָ אֵלִי! מָה הִגְדַּלְתָּ אָדָם,
נִשָּׂא עַל־כָּל־נִבְרָא, עַל־כָּל־ בְּשַׂר וָדָם!
הִנּוֹ חַלָּשׁ מִכֹּל, אַךְ מִי אַמִּיץ מִמֶּנּוּ?
כִּי בְּחָכְמָה תַּכִּיר אוֹתוֹ וַתֵּדָעֶנּוּ:
חָכְמָה רֵאשִׁית דַּרְכְּךָ אָז קֶדֶם כָּל־מִפְעָל,
חָכְמָה נָתַתָּ לוֹ, בָּהּ גֶּבֶר הוּקַם־עָל.

אַךְ עוֹד שֹׁרֶשׁ פּוֹרֶה חַיִּים טוֹבָה וָאֹשֶׁר,
נָתַתָּ לִבְחִירְךָ, נִבְחָר מִפָּז וָעוֹשֶׁר:
וַתִּטַּע בִּלְבָבוֹ אַהֲבָה בָּרָה עַזָּה:
כַּמָּה מִמַּכְאוֹבָיו יִמְחֶה פֶּרֶץ עֻזָּהּ!
אֵיךְ, לוּלֵא אַהֲבָתָם, הוֹרִים לִנְשׂוֹא יוּכָלוּ,
עָמָל יָגוֹן אֵין קֵץ לִבְנֵיהֶם עַד־יִגְדָּלוּ?

גַּם חַיָּה וּבְהֵמָה, צִפּוֹר וּדְגֵי הַיָּם,
נָפַחְתָּ אֶל קִרְבָּם רוּחַ חֶמְלַת פִּרְיָם;
עֶגְלָהּ פָּרָה תֵּנִיק, יוֹנָה עַל אֶפְרוֹחֶיהָ,
נֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ, תִּנְצוֹר לָבִיא גוּרֶיהָ.
אַךְ עוֹד יָמִים מִסְפָּר, וּפְרִי בִטְנָם נִשְׁכָּח,
טֶרֶם לִטְרוֹף לָמַד, מִשָּׁדַיִם לָקַח;
אִישׁ אֶל רַחְמוֹ יִפֶן, אִישׁ מִזַּרְעוֹ יָנוּסוּ:

לא

לֹא לָעַד יֶאֱהָבוּן, לֹא עַד־עוֹלָם יָחוּסוּ.
כִּי חַיָּה וּבְהֵמָה לַעֲבוֹד אָדָם נִבְרָאת,
כִּי כָל־נִבְרָא נִבְרָא אֵלָיו לִכְלֵי שָׁרֵת:
בְּשׁוֹר יִרְדֶּה, יַעֲלֶה עַל צַוָּארוֹ מוֹטֵהוּ.
מֶתֶג יִתֵּן לַסּוּס, בִּזְאֵב וָדוֹב יִרְדֵּהוּ.
בְּאַרְיֵה יִלָּחֵם, מִגְדָּל יִבְנֶה עַל־פִּיל;
מִפָּנָיו יֶחֶרְדוּן וּגְאוֹן לִבָּם יַשְׁפִּיל.
עַל־כֵּן אִם־יֶאֱהָבוּן, הִנֵּה אַהֲבָתָם תְּלַה:
לֹא־כֵן אַהֲבַת אָדָם, תָּקוּם עַד־עוֹלָם סֶלָה.

רַחֲמֵי אָב עַל־בָּנִים לֹא יָם כַּבּוֹה יוּכַל.
כָּל־מַכְאוֹב וּדְאָגָה אֵשׁ אַהֲבָתוֹ תֹּאכַל.
עַד זִקְנָה, עַד שֵׂיבָה, עַד אֶל־עַמָּיו יֵאָסֵף,
לְקָמְצִים לְקָמָצִים יִצְבּוֹר זָהָב וָכָסֶף;
וִיבַלֶּה אֶת־יָמָיו לִמְצוֹא פָּז וּפְנִינִים,
לִקְצֵה אֶרֶץ יֵלֵךְ, לֹא רָאוּ רִאשׁוֹנִים;
וּלְמַעַן הַרְבּוֹת הוֹן שֵׁנָה יִמְנַע מֵעַיִן,
לֶחֶם עֹצֶב יֹאכַל, בְּשִׁיר לֹא יִשְׁתֶּה יָיִן;
עַל־הוֹן יוֹנֶה יִלְחַץ גֵּר יָתוֹם אַלְמָנָה,
הַנַּעַר לֹא יָחוֹן, לֹא יֶהְדַּר הַזְּקֵנָה;
כִּי עַד יִדְעַךְ נֵרוֹ טוֹב בָּנָיו לֹא יַזְנִיחַ,
וּלְעֵת מָוֶת יִישַׁן אֶל טוֹב בָּנָיו יַשְׁגִּיחַ.

עַל אַדְנֵי שָׁוְא, אָמְנָם, לָמָּה חֶבֶל זַרְעֲךָ
תִּבְנֶה, אִם לֹא בָהֶם מָצָאתָ מַרְגּוֹעֲךָ?
כִּי אַיֵּה אַהֲבָתְךָ אִם בִּנְךָ עָשִׁיר יְהִי,
וִירוּשָׁתְךָ, עָשְׁרוֹ, רַק לוֹ יָגוֹן וָנֶהִי?
לָמָּה כֶּסֶף תִּדְרוֹשׁ, תִּרְדּוֹף אַחַר זָהָב.

אם

אִם עוֹד אוֹצָר מָלֵא יִצְעַק לָהֶם הַב הָב!
עוֹשֶׁר תַּחַת חָכְמָה אוֹי! לִבְנֵיכֶם תַּגְדִּילוּ! —
עֶצֶב תַּחַת שָׁלוֹם. רָע תַּחַת טוֹב תַּנְחִילוּ!

אֵיךְ בִּימֵי טוֹבָתָם בִּתְבוּנָה יִנְהָגוּן?
אֵיךְ בִּימֵי הָרָעָה לֹא יִתְעוּ. לֹא יִשְׁגּוּן?
וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה תּוֹרָה חָכְמָה עָבָדוּ.
אַךְ (עֵצָה נִבְעָרָה!) בְּשָׁלשׁ עֶשְׂרֵה מָרָדוּ;
וּבְחֵיק עֶדְנָה נַפְשָׁם תְּנוּת תִּנָּפֵשׁ.
וּבְחֵיק עַצְלוּת וּבְחֵיק סִכְלוּת לִבָּם טָפֵשׁ?
תְּשָׁרֵשׁ בִּלְבָבָם רַק קִנְאָה אֶת שָׁרָשֶׁיהָ.
מִנָּחָשׁ זֶה יֵצֵא רַק צֶפַע לִבְעָלֶיהָ:
טוֹבָתֵנוּ תַּקְטִין. טוֹב אַחֵינוּ תַּגְדִּיל.
וּבְדִילוֹ כַּזָּהָב. וְזְהָבֵנוּ כִּבְדִיל:
שִׂנְאַת שָׁוְא וּנְקָמָה רַק מִבִּטְנָהּ יָצָאוּ.
כָּל־פֶּשַׁע כָּל־מוּם רָע רַק מִמֶּנָּה נִבְרָאוּ.
עוֹד צִפְעוֹנִי אַחֵר בַּלָּט יָבֹא קִרְבָּם.
וּבְשֶׁבֶט מַר מָתוֹק. רוֹדֵד תַּחְתָּיו לִבָּם:
תַּאֲוָה תַּחַת נָפְתָּהּ אֶרֶס מֵמִית מַסְתֶּרֶת.
תַּחַת תִּשְׁבֵּץ עֶדְנָה תִּטְמוֹן חֶרֶב מְמָאֶרֶת;
אֶל מוּל תֹּאַר יְפֵיהָ. עוֹטָה כַּרְפַּס וָחוּר.
אֵיךְ נַעַר יִתְיַצֵּב. אֵיךְ לֹא יִמְעַד בָּחוּר?
וּבְקֶרֶב הַזִּמָּה. מִשְׁתֵּה יַיִן וָנֶבֶל.
יָכִין לוֹ (לוּ יַזְקִין) שֵׂיבַת יָגוֹן וָהֶבֶל.
גַּם אֶת כָּבוֹד יָקָר. וּבְאֵר מַיִם חַיִּים;
אוֹיָה! אֵיךְ אֶל־מֵי־רוֹשׁ תַּהֲפֵךְ לִפְתָיִים.
אִילוּ הַתּוֹמֵךְ בּוֹ! אִישׁ בַּעַר לֹא יוֹדֵעַ.
כִּי מַשְׂבִּיעוֹ רָעֵב. כִּי מַרְעִיבוֹ שָׂבֵעַ.

בֵּן תָּבִין אֶל בִּנְךָ שִׂמְלָה הַמְגוֹלָלָה
בְּדָמִים עִם תַּאֲוָה, בְּכֶסֶל עִם עַצְלָה.
אוּלָם הִנֵּה יוֹם בָּא, פְּרִיָם הַמָּר יוֹצִיאוּ,
רוֹעַ חֶבְלוֹ יַכִּיר, יִקְצוֹף יִפְתַּח אֶת־פִּיהוּ:
וַיְקַלֵּל בֵּאלֹהָיו, וַיְקַלֵּל אֶת יוֹמוֹ,
וַיְקַלֵּל אֶת־אָבִיו, וַיְקַלֵּל אֶת־אִמּוֹ:
יִטּוֹשׁ חֻקֵּי דַת־אֵל, יִטּוֹשׁ כָּל־תּוֹרַת־גֶּבֶר,
יִטּוֹשׁ גַּם־אֶת־נַפְשׁוֹ, יִטּוֹשׁ תִּקְוָה וָשֶׁבֶר:
וַיְמָאֵן הִנָּחֵם, וַיְמָאֵן הִכָּלֵם.
מֵעֵצָה וּגְבוּרָה עֵינָיו יַעֲלִים הָעֱלֵם.
אַךְ מִי פָּעַל כָּל־זֹאת, אַךְ מִי הִטָּה כָּל־אֵלֶּה?
אִם לֹא הוֹרִים עִוְּרִים נַפְשָׁם מֵהָבִין תֶּלֶא.

חָכְמַת בֶּן־רֵכָב, מוֹפֵת אֶל־הָאָבוֹת!
וַתֵּרֶא חֶלֶד זֶה הוּא אֶרֶץ תַּלְאוּבוֹת.
לֹא כֶסֶף, לֹא זָהָב, אֶל־בָּנֶיךָ הִנְחַלְתָּ:
לֹא הֶבֶל לֹא יוֹעִיל, לְגַדֵּל אוֹתָם, חִגַּדַּלְתָּ.
אָמְנָם נַחֲלַת עוֹלָם, תִּכּוֹן כִּימֵי תֵבֵל,
אִמְרַת פִּיךָ, כַּיָּם תִּהְיֶה לָהֶם חוֹבֵל:
„דַּם־עֵנָב לֹא־תִשְׁתּוּ, גַּם כֶּרֶם לֹא תִטָּעוּ.
גַּם־בַּיִת לֹא תִבְנוּ, גַּם זֶרַע לֹא־תִזְרָעוּ"
רַק זֹאת הִיא חֶלְקָתָם, זֹאת מִצְוָתְךָ לָהֶם,
חֶלְקָה לִבְנֵי בָנִים וּלְכָל־דּוֹרוֹתֵיהֶם.
וּזְמַן לַשָּׁוְא יוֹצִיא תַּחְבּוּלוֹתָיו עָלֶיהָ.
כְּגַלִּים לִפְנֵי צוּר תִּשָּׁבַרְנָה תַּחְתֶּיהָ:
וּלְעִתּוֹת בַּצָּרָה, וּלְעֵת יִשְׂחָק שִׁמְשָׁם.
תּוֹחֶלֶת, וֶאֱמוּנָה, תִּמְצָא גַם־בָּהּ נַפְשָׁם.

Digitized by Google

הָהּ! לָמָּה לֹא יֶאֱהַב כָּל־אָב זַרְעוֹ כָמֹהוּ?
לָמָּה מוּסַר הַשֵּׂכֶל יֵחָשֵׁב לוֹ כְּתֹהוּ?
עַתָּה עֲלֵימוֹ בָּטַחְתָּ כִּי מָרַדְתָּ בּוֹ?
אֵיךְ הֶבֶל אָחִיךָ יוֹם לִשְׁאוֹל תָּבֹא?

פִּקְחוּ עַיִן, הוֹרִים, וּרְאוּ טוֹבָה עוֹמֶדֶת!
וּבְרוּחָהּ לִבְנֵיכֶם, תַּחַת טוֹבָה בּוֹגֶדֶת;
בַּמֶּה נַעַר אָרְחוֹ, עוֹדֶנּוּ רַךְ וָטוֹב,
אֶל מוּל הַטּוֹב יְיַשֵּׁר, וִיהִי כְּגַן רָטוֹב.

תּוֹרַת צֶדֶק מִשְׁפָּט לוֹ מִשַּׁחֲרוּ הַנְעִימוּ,
אַךְ צִדְקַתְכֶם לָעַד מוֹפֵת אֵלָיו תָּשִׂימוּ;
כִּי אָז יִנְעַם יִמְתַּק הַצֶּדֶק אֶל חִכּוֹ,
וִיכַלְכֵּל בְּמִשְׁפָּט רַק אָז מַעְגַּל דַּרְכּוֹ.
עַל דַּלְתוֹת הַמְּלָאכָה אוֹתוֹ הַשְׁכֵּם תּוֹלִיכוּ,
עַל־הָרֵי הַחָכְמָה אִם רַגְלוֹ לֹא תַדְרִיכוּ;
טֶרֶם בָּחוּר, אָמְנָה, פִּיהוּ תֹאבוּ לִשְׁאוֹל,
מִדַּרְכּוֹ לֹא יָסוּר עַד יוֹם רִדְתּוֹ לִשְׁאוֹל.
אָז שָׁתוֹת כָּל־חַיָּיו עַל־חַלָּמִישׁ נוֹסָדוּ,
אָז לֹא יִמּוֹט אָשְׁרוֹ, מַעְגָּלָיו לֹא יִמְעָדוּ;
אָז נִרְאֶה נִצָּבִים תָּמִיד עַל־מִשְׁמַרְתָּם,
לֵב אָבוֹת עַל־בָּנִים, לֵב בָּנִים לַאֲבוֹתָם.

שמואל חיים זלמן מטריאֶסטי.

12. Februar.

מַה־זֶּה כִּי מִכָּל־יוֹם הַיּוֹם יוֹפִיַע
הַשַּׁחַר הַפָּרוּס עַל גִּבְעוֹתֵינוּ.
וַיִּבְרַח עָב עָנָן מֵעַל רָקִיַע.
וַיָּנָס רוּחַ עַז מֵעַל הָרֵינוּ.
כִּמְבַשֵּׂר כִּי רַק שֶׁמֶשׁ בַּשָּׁמַיִם.
תִּמְשׁוֹל הַיּוֹם. תַּגִּיהַּ שִׁבְעָתַיִם?

מַה־זֶּה הַיָּם כִּי מִשְׁבָּרָיו יַרְגִּיעוּ.
וַיָּנַח מִזַּעְפּוֹ. וַיִּפְתַּח פִּיהוּ.
אֶל כָּל־בַּעַל קַשְׂקֶשֶׂת רֹן יָרִיעוּ?
מַה־זֶּה כִּי גַם־צִיִּים נֵסָם יַגְבִּיהוּ.
וּכְעֵת חוֹף מַבָּטָם תַּחַז עֵינָמוֹ.
אַחַר סַעַר סוּפָה. כֵּן רִנָּתָמוֹ?

מַה־זֶּה קוֹל וּתְרוּעַת אַנְשֵׁי מִלְחָמֶת?
אֵין זֹאת קוֹל יוֹם לִקְרָב חִישׁ יִתְאַזָּרוּ;
אֵין זֶה רַעַשׁ מָגֵן, חֶרֶב נוֹקֶמֶת;
כִּי קוֹל כִּתְשׁוּעָה הוּא, וּכְיוֹם גָּבָרוּ:
וּכְיוֹם אֶל שַׂר־צָבָא בְּזֶה יוֹבִילוּ.
וּכְיוֹם חַלֵּק שָׁלָל, כָּכָה יָגִילוּ.

טְרִיאֶסְטְ הַהֲלָלָה! מַה־לָּךְ כִּי כָּכָה
יְשִׂישׂוּ יַעַלְזוּן כָּל־כְּנַעֲנַיִךְ.
וּרְכֻלָּתֵךְ רַבָּה הַיּוֹם שֶׁכָּכָה.
לַשְׁמִיעַ רַק גִּילֵךְ קוֹל כִּנּוֹרָיִךְ?
מַה־זֶּה עַמִּים בָּךְ יַחַד הִתְחַבָּרוּ.
אִישׁ לֵאלֹהָיו יִפְנוּ. יוֹרוּ. יֶעְתָּרוּ?

עוף

עוף נודד יִשְׂרָאֵל! גַּם־אַתְּ קְרָאתְ,
חַג לַה' הַיּוֹם, וְלוּחֵךְ תֶּשִׁי:
מַה־זֶּה קָדְקֹד נוֹפֵל הַיּוֹם נָשָׂאתְ,
תִּפְשׁוֹט בִּגְדֵי שִׁבְיֵךְ, וַתִּלְבַּשׁ מֶשִׁי:
שִׂפְתוֹתֵךְ עַל מִי רִנָּה תַבָּעֶנָה,
וּתְפִלּוֹתַיִךְ הֶעָבִים תִּקְרָעֶנָה?

פְּרַאנְץ מַשְׁבִּית מִלְחָמוֹת לִקְצֵה הָאָרֶץ!
עַל־מִי עֵינֵי תֵבֵל, בִּלְתִּי עָלֶיךָ?
פְּרַאנְץ, תִּפְאֶרֶת כִּסֵּא! פְּרַאנְץ, גּוֹדֵר פָּרֶץ!
נֶהְדָּרִי מִכָּל־יוֹם יוֹם הֻלַּדְתֶּךָ.
אָב, שׁוֹפֵט, שַׂר־שָׁלוֹם בּוֹ יֻלַּד־לָנוּ,
נַחַת, שַׁלְוָה, בּוֹ לִבְנֵי־שֵׁת נִתָּנוּ.

אִם בֶּטַח אִכָּרִים נִירָם יָנִירוּ,
אִם בֶּטַח הָרוֹעִים יִרְעוּ עֶדְרָמוֹ,
אִם בֶּטַח חָרוּצִים חֵילָם יַעְשִׁירוּ,
אִם בֶּטַח אָמָּנִים יִשְׂאוּ שִׁבְרָמוֹ:
אֶל־מִי בִּלְתִּי לְשִׁמְךָ תוֹדָה יִתֵּנוּ?
אַיֵּה אֵפוֹא הַיּוֹם נָעִים מִמֶּנּוּ?

אִם תּוֹרַת אֵל, תּוֹרַת אָדָם נָשָׁקוּ,
תַּחַת אֹהֶל אֶחָד אַחִים יִשְׁכּוֹנוּ,
אִם יִשְׁרֵי־לֵב מִדַּדֵּיהֶם יִנָּקוּ,
בִּמְסִלּוֹתָם מַעְגְּלֵיהֶם יִכּוֹנוּ:
אֶל־מִי בִּלְתִּי לְשִׁמְךָ תוֹדָה יִתֵּנוּ?
אַיֵּה אֵפוֹא הַיּוֹם נָעִים מִמֶּנּוּ?

אם

Digitized by Google

אִם גֹּרְחֵי יִשְׂרָאֵל לֹא עוֹד יִנָּאֲקוּ,
מִהְיוֹת לַעַג וָקֶלֶס אִם יָשֻׁבוּתוּ;
אִם לֹא מֵאֵל, לֹא מֵחֶבְרָה יִרְחָקוּ,
וּבְרִית עִם הָעַמִּים בֶּטַח יִכְרוֹתוּ:
אֶל־מִי בִּלְתִּי לְשִׁמְךָ תּוֹדָה יִתֵּנוּ?
אַיֵּה אֵפוֹא הַיּוֹם נָעִים מִמֶּנוּ?

מִי לֹא יִשָּׂא עֵינָיו, לִבּוֹ שָׁמַיִם,
מַעְתִּיר, שׁוֹפֵךְ שִׂיחוֹ אֶל־צוּר עוֹשֵׂנוּ?
אֵן פֶּה לֹא יִפָּתַח? אָנָּה בִרְכַּיִם
לֹא יִכְרְעוּן הַיּוֹם לִשְׁלוֹם מַלְכֵּנוּ?
כִּי שֵׁבֶט מִישׁוֹר שֵׁבֶט מַלְכוּתֶךָ,
בִּקְצֵה תֵבֵל יַגִּיד גּוֹדֶל טוּבֶךָ.

נִצְּרוּ אֵל חַי! מַמְלִיךְ שָׂרִים שָׁמְרֵהוּ!
יְחַיֵּהוּ, וּלְאֻמִּים יַרְגִּיעוּן, יַשְׁלִיוּ!
נִזְרוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ לֹא יֶאֱסוֹף אוֹרֵהוּ!
נִשְׁרוֹ יָרוּם, עַמִּים תַּחְתָּיו יֶחֱסָיוּ!
נִצְרוֹ מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה יַצְלִיחַ,
גִּזְעוֹ צַדִּיק כֵּן פֵּארוֹתָיו יַצְמִיחַ!

מהנ"ל

Digitized by Google

מזמור לתודה

ביום בוא בק"ק טריאסט לרועה צ"ק

כמוהר"ר

אברהם חי קולוניא

Cavaliere dell' i. r. ordine della corona ferrea.

שְׂאִי טְרִיאֶסְט לִבֵּךְ· עֵינַךְ· כַּפַּיִךְ·
אֱלֵי חִכִּית אֵלָיו וַיַּעְזְרֵךְ;
וְעֵקֶב בִּטְחוֹנֵךְ בָּאֵל עוֹשָׂיִךְ·
רְאִי מִמֶּרְחַקִּים שָׁלַח מוֹרֵךְ·

קְחִי אֵפוֹא תֻּפַּיִךְ וּנְקָבַיִךְ·
וְהַרְבִּי שִׁיר וָגִיל· כִּי בָא אוֹרֵךְ;
וְעֵת יוֹפַע הוֹדוֹ בִּרְחוֹבוֹתַיִךְ·
בְּקוֹל הָמוֹן חוֹגֵג קִרְאִי אֲבָרֵךְ·

כְּצִי בִּלְתִּי חוֹבֵל רַבַּת תְּעִינוּ·
כְּצֹאן בִּלְתִּי רוֹעֶה: וּבָךְ גַּם יַחַד·
אַבִּיר רוֹעִים· גַּם רַב־חוֹבֵל חָזִינוּ·

וּמֹרַת רוּחַ וּדְאָגָה וָפַחַד·
בְּרוּחַ דַּעַת נֶצַח תַּזְנִיחֵנוּ·
וְלֹא נוֹדַע כִּי בָאוּ אֶל קִרְבֵּנוּ·

מרג"ל.

לנכח

לנכח החכם האמתי מורי ורבי המובהק

שמואל דוד לוצאטו.

עַל מִזְבַּח תּוּשִׁיָּה עֹנֶג לִזְבּוֹחַ,
זָהָב, תּוֹחֶלֶת כֹּל, אַתָּה זוֹנֵחַ:
מִנִּי קִנְאָה, תַּאֲוָה, כָּבוֹד בָּרוֹחַ,
רַק בַּחָכְמָה תִּדְבַּק, בָּהּ תִּסְתַּפֵּחַ.

אָמְנָם לַשָּׁוְא תַּחַת דַּרְדַּר וָחוֹחַ
שׁוֹשָׁן תִּטְמוֹן, כִּי עוֹד יָפוּץ הֵרִיחַ:
לַשָּׁוְא תַּחַת עָבִים שֶׁמֶשׁ יָשׁוּחַ,
כִּי עוֹד בִּלְבוּשׁ זָהָב יֵצֵא זוֹרֵחַ.

בָּדָד יוֹשֵׁב מִחוּץ, תֶּאְזוֹר מָתְנַיִם,
לֹא עַל תִּפְאֶרֶת שָׁוְא, גֵּאוּת נִתְעָבָה,
כִּי עַל אַהֲבַת עַמְּךָ, אַהֲבָה נִשְׂגָּבָה.

אַךְ אֵל יָרִים קַרְנְךָ, אִישׁ הַבֵּינַיִם!
עַד יִהְיוּ, עֵקֶב עַנְוָתְךָ כִּי רַבָּה,
שִׁמְךָ וּתְהִלָּתְךָ כִּימֵי שָׁמָיִם.

מהנ"ל

דרך אמונה・

נאך שילערס דרייא ווארטע דעס וואהנס

חנה עפלה לא ישרה נפשו בו
וצדיק באמונתו יחיה *)
(חבקוק ב׳ ד׳)

שלשה המה מהבין נפלאו,
בפי הישרים והתמימים,
אך שוא יריעו, אך שוא יקראו.
לא יעזרו ולא ידברו נחומים.
אך ריק והבל.
לבני אדם חבל.
אם לאחוז הצללים ייגעו・

אם יחשוב כי יבואו ימים.
והיה הטוב והישר לאדון・ —
הטוב והישר נצח נלחמים.
ולא תרום ידם על הזדון:
אך אתה תשמידו.
מקרבך תכחידו.
לבלתי יעוז. והיה עליך דמים!

אם יחשוב כי ההצלחה התנפת.
להולכים בתמים תנתן מתנה・ —
את עקשי לב היא רודפת.
ולא לישרים הארץ נתנה.
גרים הם בתבל.
בכלותם חיי הבל.
בית אל מות נפשם שואפת・

אם

---

*) ועיין עוד מה שהביאו המחברים המשכילים בספר מנחה טהורה תורף דברי האברבנאל.

אם יחשוב כי לבינת האדם,
עמקי האמת יֵרָאוּ ויִגָּלוּ. —
את צעיפה לא הרימה ידם,
אפס לחשוב ולדמות יוכלו,
אם באֹמֶר ומלה,
את הרוח תכלא,
והוא יעוף ויעל בסערה השמימה!

לכן בן אדם מן המחקר סורה,
והחזק אל תרף מן האמונה!
אזן לא שמעה ועין לא תשורה,
והיא האמת והיא האמונה,
בחוץ איננה,
שם כסיל יבקשנה,
בקרבך היא, ערוכה בכל ושמורה!

אייזיק בן יעקב,

יליד הדאגה *)

תחת צל תמר,
הדאגה ברעיונות ישבה
ומזימות כה חשבה,
עצבה גולם חמר.

"מה זה רבת מחשבות?"
שאל אותה אל עולם.
ידי טפחה מחמר גולם.
חייהו נא רוכב ערבות!

"כן אעשה יחי יחי!
"ולי יהיה כל הימים" —
והדאגה פללה בפנים נזעמים:
אַל ה׳, לי הוא, לי יהי!

*) פרייא נאך העדער.

כי ידי אותו עשתה ·
„ואנכי נפחתי חיים בו״ —
אמר ה׳ — ובדברם כה,
והנה גם האדמה נגשה ·

ותשא קולה ותפרוש כפים ;
„לי הוא מחיקי הילד גולה!״ —
אם כן אפוא לכו ונשאלה —
אמר ה׳ — את השמים ·

השמים אמרו : לכולכם יֶהִי,
באשר לכלכם חלק בו ·
הנותן רוח חיים בקרבו,
נשמתו במותו לך תֶּהִי ·

אַתְּ אדמה תקחי גויתו,
והיה לך אשר לָקַח לָךְ!
ואַתְּ דאגה על עמלך,
יעבדך עד בוא חליפתו ;

עצת השמים היא קמה,
ואדם, זה שמו קראו ;
לדאגה כל ימי צבאו,
לה׳ במותו, ולאדמה ;

מהנ״ל.

משלי קונפוציוס *)

משֻׁלָּש הזמן ישעט שעט ;
לאט העתיד יצעד צעד,
כחֵץ מקשת ההוה חלף ויעט,
ממקומו העבר לא ימיש לעד ·

כל

*) נאך שילערס שפריכע דעם קאָנפוציוס ·

כל דבר כל שיג ושיח.
פעמי המאחר לא ימהרו;
כל חרוץ כל דַּיָּק וצריח.
בעד הבורח לא יעצרו;
יד כל נחש וקסם לא תגיע.
את העומד ממקומו להגיע.

אם הארך ימים נפשך חפצה,
בכשרון והשכל לבלות שנותיך;
מפי המאחר תשאל עצה.
ואל תיחל לו במעשיך;
אל תבחר הבורח לרעך,
ולא את העומד לְעֶרְכְּךָ.

מהנ"ל.

מכתמים.

החכמה.

*) הון וענג נותנת איננה.
ומה בצע כי נשמענה? —
*) היכלת. לחיות בלעדנה.

הכוכב אל הירח.

מה יתגאה הסהר בהדרת קדש;
מה יתפאר בצאתו ממקומו?
הן הוא מלא אך אחת בחדש.
ואנכי — מדי יום ביומו!

על קבר רופא אליל.

רופא אמן ואיש חרוץ הייתי,
ובאהבת האדם לְמָוֶת נִתַּתִּי;
הן המה מתו כל הימים חייתי.
ולמען יחיו, אנכי מַתִּי!

לניגון

לצעון.

בהיות נער קטן.
צבעון בן אלישה.
כחש בשדים ושטן;
לעג מפיו לא מנע;
גדל ויקח אשה.
אז האמין ויכנע;

אייזיק בן יעקב.

✦✦✦

שמח לבי ויגל כבודי, כי הרחיב ה' לידידי, וישימך לאב ולמורה בבית מדרש הרבנים אשר הקימו נדיבים וקצינים ותכן בחוץ מלאכתך, ואחר בנית ביתך, וכעת הזאת התעלסת באילת אהבים, אי בתורה משתעי קרא, אי בנוה משתעי קרא היו לאחדים, כי בא עתך עת דודים, ותקח לך אשת חן כלה מתמדים, ה"ה הכבודה והצנועה מ' בלהה בת שבע בת הקצין המפואר כמהח"ר רפאל סגרי ולכן לא יכלתי להתאפק ואפתח פי בקול רנה והודות.

משכיל

שיר ידידות.

לִידִידִי בֶּן דּוֹדִי שִׁיר אָשִׁירָה
לִשְׁמוּאֵל הוּא דוֹדִי שִׁיר אַחְבִּירָה
וַאֲרַנֵּן אֶת כָּל תֹּקֶף גָּדְלֶךָ:
בַּר לֵבָב רוֹדֵף טוֹב אוֹהֵב רֵעַ.
חָכְמָתְךָ מַעְיָן הַנּוֹבֵעַ
עַל־עָפָר לֹא הִכַּרְתִּי מִשְׁלֶךָ:

אנשי

אַנְשֵׁי לֵב וּנְדִיבִים הִתְחַבְּרוּ
וּבְחֻקִּים בֵּית מִדְרָשׁ בָּךְ בָּחָרוּ
לִמְלַמֵּד וּלְמוֹרֶה מֵישָׁרִים:
אַשְׁרֵיהֶם אַשְׁרֵיהֶם תַּלְמִידֶיךָ
כִּי יִמְצְאוּ מִמִּגְדֵי אִמְרוֹתֶיךָ
הַיְקָרִים מִגִּנְזֵי מִסְתָּרִים:

יִזְרַח שֶׁמֶשׁ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר
וִיפִיצוּן קַרְנוֹתָיו זִיו אוֹר יוֹקֶר
אֶל־אַרְבַּעַת קַצְוֵי הָעוֹלָם:
כָּל־רוֹאָיו בּוֹ יִשְׂמְחוּ יָשִׂישׂוּ
מִטּוּבוֹ כִּי יִשְׂבְּעוּ יַקְדִּישׁוּ
אֶת שֵׁם אֵל בּוֹרֵא כֹל הַנֶּעְלָם:

כִּי יִתֵּן עַל רֹאשְׁךָ הַכֶּתֶר
כִּי תִדְרוֹשׁ בָּרַבִּים בִּשְׂפַת יֶתֶר
וּתְבָאֵר מַצְפּוּנֵי הַמִּקְרָא:
עַל תֵּבֵל אָז יִזְרַח גַּם שִׁמְשֶׁךָ
גַּם הוּא יָפִיץ זִיו אוֹר חָכְמָתֶךָ
כִּי תָאִיר עֵין רַבִּים בַּתּוֹרָה:

מַה־תַּרְבֶּה שִׂמְחָתָם עַד אֵין עֶרֶךְ
כִּי לִקְנוֹת חַיֵּי עַד תּוֹרֵם דֶּרֶךְ
תְּיַשְּׁרֵם בְּדֵעוֹת בְּמִדּוֹת:
וּלְהָבִין בְּמִקְרָא לָשׁוֹם שֶׂכֶל
עַד יָשׁוּבוּ אֶל עֵל בִּלְתִּי נֶכֶל
גַּם אֵלֶיךָ יַגְדִּילוּ תוֹדוֹת:

כל־

כָּל־טוֹבָה כָּל־שִׂמְחָה לְךָ יָאֲתָה
גַּם בְּחֶלֶד הַזֶּה טוֹב מָצָאתָ
אֵשֶׁת־חֵן הַתּוֹמֶכֶת כָּבוֹד:
שׂוֹשׂ תָּשִׂישׂ עִם אִשְׁתְּךָ כִּפְלַיִם
זֶבֶד טוֹב כִּזְכוּתְךָ שִׁבְעָתַיִם
אֵל שַׁדַּי יִזְבְּדֶךָ גַּם זָבוֹד:

בִּבְרִיאוּת, בִּילָדִים, וּבְרוֹב עֹשֶׁר
עַד־שֵׂיבָה תִּשְׁתַּעְשֵׁעַ בְּאוֹשֶׁר
כִּרְצוֹנֶךָ וּרְצוֹן שׁוֹכֵן עַד:
הֶאָח! נֶפֶשׁ צַדִּיק הִתְפָּאֲרִי
עַל־מַעֲשַׂיִךְ אֵין זֶה רַק הַפְּרִי
כִּי הַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָעַד:

אוהבך הנאמן שׁחבד״ל,

תפלה לרפואת הקיסר יר״ה תק״פו·

י״י אלהי השמים ואלהי הארץ. אתה עשית השמים וכל צבאם, הארץ וכל אשר עליה. ואתה מחיה את כלם, ובידך נפש כל חי: אתה עשית את האדם בצלמך, מלך ומושל על פני תבל ארץ, לרדות בכל ברואי מטה, לדעת אותך ולתת כבוד לשמך: אתה קשרת לבבות בני איש, להיות לאגדה אחת, להקבץ עמים יחדו, איש את רעהו יעזורו, ומלך אחד יהיה לכלם: אתה הושבת לכסא על ממלכת אֳוסְטְרִיאָה את פְּרַאנְץ עבדך, מלך יושב על כסא דין, מלך במשפט יעמיד ארץ, מלך שופט באמת דלים: עָלָיו כל תמימי לב תחת שבט מלכותו, ואוהבי רע יאחזמו רעד: ועתה י״י אלהים, הבט משמים וראה, כל נאמן מדעיתו בכל מקומות ממשלתו, נאנחים ונאנקים, ובמכאוב בשרו יכאב לבמו: יהמו נא רחמיך י״י אלהינו, על הגוים ועל הממלכות, הזועקים לפניך במר נפש, כי רועם ומנהלם, אביהם אשר גדלם, הוכה במכאוב

על

על משכבו: זכור נא י"י את אשר התהלך לפניך באמת ובלבב שלם, והטוב בעיניך עשה: אל תמח חסדיו, אל תשכח כל צדקותיו, ואל ימעט לפניך כל התלאה אשר מצאתהו בדרך מצותיך: בהשתפך רוח עועים בקרב עמים רבים, לאמים כשאון מים כבירים ישאון, הפרו תורות חלפו חק, ותרעש הארץ ותחול: והוא בך בטח ולא בוש, וישם נפשו בכפו, ויעמוד בפרץ, ויתן שלום בארץ: זכור חסדו עם בית יעקב, אשר גמלם כרחמו, ויאמר אך עמי המה: זכור עינו הפקוחה, ואזנו הקשבת, וידו הפרושה, אל העשוק ואל הרצוץ, לעני ולגר:

חמול עליו י"י אלהים, חמול עלינו, חמול על ארצך: חסד ואמת ינצרו מלך, ימים על ימי מלך תוסיף: שלח מרפא לכל מכאוביו, וארוכתו מהרה תצמח. השיבה לנו ששון ישעו, וברפואתו רפא לבנו. תהפוך מספדנו למחול, תאזרנו שמחה, ונזמרך כבוד: י"י הושיעה המלך, יעננו ביום קראנו:

שד"ל

רעיון לאשה אלמנה ושכולה מבנים.

הַרְבְּךָ מָוֶת! לֹא תַפְחִידֵנִי;
נָעַמְתָּ לִי מְאוֹד, עוֹד תְּשַׂמְּחֵנִי!
הֲלֹא תוֹלִיכֵנִי לְאִישִׁי, בָּנַי וּבְנוֹתַי:
שָׁמָּה אָגִילָה כִּי הֵם סְבִיבוֹתַי,
רַק פֹּה בְּתֵבֵל גַּלְמוּדָה הִנֵּנִי;
חָבָה נָא מָוֶת! שְׁלוֹף חַרְבְּךָ וּמוֹתְתֵנִי! —

מרדכי בן דוד סטרעליסקער מבראָדי.

השמחה והעצב.

צָבָא לִימֵי אֱנוֹשׁ וְלִשְׁנוֹתָיו קֶצֶב.
גַּם לְכָל מִפְעָלָיו עִתִּים נִמְדָּדוּ:
עֵת לְכָל שִׂמְחָה עֵת לְכָל עֶצֶב
אַךְ זֶה בְּעֵקֶב זֹאת אָחוּז וְלֹא יִתְפָּרְדוּ! —

הנ"ל

ראנדעגג יום א' י"ז בתמוז ש' ת"ק"פ"ה לפ"ק

*) אל אלהי השמים, מנחם ירושלים, אדון הנפשות, ומטיב קשות,
יוצר את האדם מטיט ורפש, ויפח באפיו חיים ונפש,
השליט במטה ובמעל, ממית ומחיה מוריד שאול ויעל,
הוא ינחם בנחמת עליון, במהרה תוך אבלי ציון,
את מורי כמ"ר שמואל חיים לולי, ויסיר ממנו כל חולי,
יצו אתו את הברכה, לארך ימים ושנות חיים ככה,
ויתעדן תמיד במרעה שמן, וכן יהי רצון אמן אמן:

א

ראיתי בשדה צמח צומח,
פרח וציץ בצבע דקמתים.
כצבע הים, וכקשת השמים,
כל ראהו ישמח, מראה וריח.

ב

במעט רגע. צלי הערב נטו,
הנה פנה יופיו, אין לו תפארת
לא יעשה עוד איש בו. על ראש עטרת
כי יופיו גם ריחו. כלמו שטו.

ג

אכן לא היה כל. אל־מאוס סחי.
כי עוד זרעו נותן, פעם לזרוע,
פרחו יטיב יום יום. כרבות נטוע.
על כן לא נבל. כי אם נצח יחי.

מה

---

*) השיר הזה ושלאחריו הם לראשית בכורי נער משכיל בן חמש עשרה שנה, מילידי טריעסט, למד לפנים לפני הפד"ל ועתה לומד בישיבה בעיר קארלסרוהע.

ד

מה טוב בן האדם. מציץ ופרח?
עודו בחור יהיה. כפרח היער·
עת זקנתו לא יצא מן השער·
מכבר ,יסות ריחו, לא עוד טוב ירח·

ה

אבן נפשו תמיד. תתעדן עדן,
לא תבול. כי תחתה זרע עזבה:
היא למקום המנוחה. עתה שוב שבה,
ולהתענג מקדמה, אל גן עדן.

ו

סורי! אל תתאבל על מות חורך,
כי לנצח להיות. הלך לו עתה;
ידעתי, כי בדרכיו, תלך אתה
ייטב גם אל הורך, ייטב אליך.

ז

אנכי אתפלל. אל שוכן ערץ·
ירבה ימיך, לך, כבוד ועושר
יוסיף. יתן לעד חיים ואושר
עד כי תזקין, תהיה גבור בארץ·

ח

האל גורש גוים מירושלים·
הבונה עיר ציון מחרבותיה.
המנחם עיר שלם מצרותיה:
ביתך יבנה, וירחמך כפלים·

אני המדבר וכל זה כוסף
עבדך המוכן לעבדך הק׳ אהרן יוסף

אל

ראנדעגג יום ג' כ"ד טבת תקפ"ו לפ"ק.

אל איש אשר לצוארי רביד, כמהר"ר שמואל דוד!
אל ידידי כנפשי, תפארתי ועטרת ראשי, שלום!

אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני, אשמרה לפי מחסום, ולא כתבתי לך עד הנה, כי לא תפנה אל רהבים; אכן אחרי שמעי, כי פתח מות חרבו, קשתו דרך להפיל גבור. [איזה הוא גבור הכובש את יצרו] לבטוח ישר דרך; אז אמרתי אל נפשי: מה לך נרדמת! עורי למה תישני! הן איש שלומך אשר בטחת בו, המעטרכי חסד ורחמים, המשביע בטוב עדיך, שוכב כעת על ערש דוי לועק מכאבו דכא ושפל רוח! השכחת כל תגמולוהי? אם לא תשפוך שיחך אל ה' למען ינחם מאשר דבר לעשות לו? קראי בגרון אל תחשוכי, כשופר קוליך הרימי! גל אל ה' יפלטהו יצילהו כי חפץ בו! ויהי כשמעה כדברים האלה, ותקם בעוד לילה, ותצעק אל ה' צעקה ומרה, ותיליל ותבך ותתחנן לו ותאמר; שאלתי ובקשתי מלפניך המלך למנוע משחית ומגפה מן האיש השומע לקולך ההולך בדרך טובה מעודו עד היום הזה השם ישר דרכו המהלך על כנפי צדק השואב מים חיים ממקור בארו, באר מים נוזלים, מעין אשר לא יכזבו מימיו להשקות במו את צאן מרעיתו, וינחם כתום לבבו להדריכם בדרך ישרה, הזורע זרע אמת ויקצור מאה שערים, השוקל לחם בלא כסף (לחמה של תורה) לתת אל רעבים, נפשם בהם תתעטף, להשביעם ולרוותם; התתן ביד מבקשי נפשו איש אשר כאלה לו? בורא ניב שפתים! שלום שלום לרחוק! אל נא תשימהו כמטרה לחצי מות, חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים! ומי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן? מות; — מות? פיך פתחת בחכמה? גם חכמים תמית, יחד כסיל ובער יאבדו? השקט ושמע! שוב מדרכך והשב שבות אהלי תם! עודה מדברת עמו וסריסי המלך הגיעו, ויגידו לה כדברים האלה לאמור: השקיטי מיגונך, מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי יש שכר לפעולתך, כי קם ממטתו, האיש אשר את מבקשת בטובתו. ויתהלך בחוץ על משענתו! אז תשיר נפשי את השירה הזאת לה' ותאמר.

אל אל רחום חנון. אני אשירה.
כי איש נבון חכם. הציל ממות.
לא הראה לי השאול גם גיא צלמות:
על כן לשיר אל יה. שחר אעירה.

אדון

Digitized by Google

אדון העולמים רוכב שמים!
יוצר אדם מטיט, מחול, ורפש,
ולתוך אפו נפח חיים ונפש,
קונה הכל בורא יבשה, מים!

חיים תן אל דוד איש אוהב צדק,
כי מימיו גם לחמו הם תורתך.
כי אתה מגנו, מחסהו צלך.
אל הרוסת גופו עשה נא בדק!

כה שרה נפשי וכה ידבר פי תמיד תהלתך: ועתה משגבי אל תטישני, באגרותך לכבדני, וששון ישעך ורפואתך להשמיעני, כחפץ תלמידך, הנושק כפות ידיך,

הק' אי"ר

דברי ניחומים.

לאיש יקר רוח ונבון דבר, המתחולל בצער, וצועק במר נפשו על כי לוקחה אמו הצדקת אשת חיל וכו', בהיותה בת ע"ו שנים מאת אוהבו וריעו א"ר בהיותו בעיר קארלסרוהע.

1.

עד אן תבכה — איש הנכאה
ובלב נדכה — תזיל דמעה?
עד או ביליל — עוד תתגולל
יומם ולילל — על הרעה?
האם לעד — קודר תצעד
ותאבל עד — אין הרגעה?
למה נִכְנַע — תהיה ונע
מה תְּמַנַע — מהנחם?

קול

2.

קול תמרורים   עד אן תרים
כבני תורים   בלתי מחיה ?
האם נאוה   לך המדוה
אם לך יגוה   קול הבכיה ?
בנוה נכון   אמך תשכון
כי לה מכון   צל כנפי יה.
למה נכנע   תהיה ונע
מה תמנע   מהנחם ?

3.

האם יֵצֶר *)   אל היוצר
כי יֵחצר **)   עת החציר ?
האם יכאב   עת כזהב
טהור מֻצהב   ימלל חציר ?
האם יירא   על בכורה
אם נאגרה   עת הבציר ?
למה נכנע   תהיה ונע
מה תמנע   מהנחם ?

4.

הן בשלומים   ***) שַׁבעת ימים
אל למרומים   אותה קרא,
בלתי עֻצבון   בלתי דאבון

לתת

---

*) Una libertà poetica, ch' è tanto più perdonabile, quanto meno gli antichi se ne guardavano.

**) Derivando questo חצר dall' arabo خضر che significa mare, si può adoperarlo anche nel נפעל.

***) Feminino di שבע in caso construtto, propriamente שְׁבָעָה.

Digitized by Google

לתת חשבון לפני צורה ·
הן תמצא חן לפני סוכן
כי תבחן כי טוב סחרה ;
למה נכנע תהיה ונע
מה תמנע מהנחם ?

5.

יבכה יאבל איש הנבל
עת כי יובל תוך כור ברזל ;
יזעק אבלה הוגה עולה
יין תרעלה עת כי נוזל.
בבכי יימס ויהי מרמס
עושה חמס אוהב גזל :
למה נכנע תהיה ונע
מה תמנע מהנחם ?

6.

הנחם נא כראשונה
התם הנה ושבע רצון.
אל אל תהגה כי אם יגה
אף הוא יגהה מכל אסון.
אליו תחל עד כי יחל
לבנות החיל לאסוף הצאן :
לא עוד נכנע תהיה ונע
לא תמנע מהנחם :

איין

איין ווארט דעם טראָסטעס אן .E .N

1.

זאהסט דוא יע דען לאנדמאן טרויערן
ווען דער ווינטער זיך גענאהט ?
הערטעסט איהן נאָך יע בעדויערן
דיא דער ערד פֿערטרויטע זאאט ?

2.

ווארום איזט ער, ווען דיא זאָנגע;
ווען דעם זאָממערס שענע צייט
זיך ענטפֿערנט, דיא צייט דער וואָנגע:
ווארום זעלבסט אלסדאן ערפֿרייט ?

3.

ווען דיא שוואלב דען אבשיעד שווירעט
אונד אין פֿערנע לאנדע ציהט,
ווען דער שפערלינג טרויריג אירעט
וייל קיין גרעזכען איהם מעהר בליהט;

4.

ווארום לעבעלט ער ווען ברויזענד
עאָלס דיענער מעכטיג וועהען ?
ווען ניכט מעהר פֿאָן פֿיעלען טויזענד
בלומען איינע שפור צו זעהען,

5.

ווען פֿערלאסען אללער קרעפֿטע
וועלקענד זינקעט דיא נאטור ?
ווען פֿערדאָרט אָהנ' אללע זעפֿטע
טרויערנד ליעגט דיא שענסטע פֿלור ?

Digitized by Google

6.

ווען אין ריכטען ווייסען קלײדע
טיעף דיא ערדע זיך געהיללט ?
ווען דער פֿליכטיגע באך דער ווײדע
נור מיט אייז אונד שנעע געפֿיללט ?

7.

האָפֿנונג איזטס דיא איהן בעלעבעט ;
דיא צום דולדען שטערקעט איהן ;
האָפֿנונג דיא אין יעדעם לעבעט .
יענע הימנועלטרעסטערין .

8.

האָפֿנונג צום ערנייטען יאהרע ,
דאז נאָך שענער ווערדען זאָלל ,
דאס ער דעססען באלד געוואהרע
דעס ערפֿלעהטען זעגענס פֿאָלל .

9.

האָפֿנונג דאס ער זיינעס פֿלייסעס
רייכליך ווערדע באלד בעלאָהנט ,
וייל ער פֿריכטע זיינעס שווייסעס
צו געניסען שטעטס געוואָהנט .

10.

דרום פֿערטרויט ער מוטטער ערדע
זיין מיט מיה ערוואָרבנעס אן ,
דכער דאס איהם צעהנפֿאך ווערדע
דאז געגעבנע צוגעטהאן .

11.

היזט דיא צייט דעס מענשענלעבענס
ניכט איין רויהער ווינטער נור ?
אויף דיא ערנט האָפֿט מאן פֿערגעבענס
אונד דעס לאָהנס איזט קיינע שפור .

Digitized by Google

12.

דאָרטען ערשט, יענזייטס דעס קיהלען
גראבעס, בליהט דער פריהלינג שעהן,
דאָרט איזט האָהרע לוסט צו פיהלען
דאָרט אין יענען הימעלסהעה'ן.

13.

דאָרט זינד דעס גענישטען פרכטע
דאָרט דער מיהע, זסער לאָהן
אן דעס עוו'גען קלאָרען ליכטע,
אן דער נאָטטהייט האָהען טהראָן.

14.

אונד דוא וואָללטעסט, פריינד, נאָך טרויערן
וויל דיא זעעל' דער צייט נענאָהם?
אונד דוא וואָללטעסט עס בעדויערן
דאס צור ערנט' געריפט דיא האָט?

מהנ"ל

הבטחון (*)

חֲזַק נָא לְיוֹם מַר אַל תִּבְכֶּה תְּנֵה רוּחַ
אַל תֹּאמַר נִגְזַרְתִּי כְּבוֹא הַשֶּׁבֶר,
אַל תֹּאמַר נוֹאָשׁ אֲבָל כָּל שֶׁבֶר
עוֹד תִּוָּשֵׁעַ יְהִי לִבְּךָ בָּטוּחַ!

מַה יָּפָה בָּעֵמֶק זֹאת הַחֲבַצֶּלֶת!
הֵן בִּימֵי הַחוֹרֶף כַּלָּה נוֹבֶלֶת.

גם

(*) נעתק מלשון רוסית מהזיזי חאראסקאוו.

גַּם נַחַל זֶה הַנֶּהוּ שׁוֹטֵף בְּשָׁאוֹן ׃
הֲיָדַעְתָּ כִּי הָיָה אָז קֶרַח וְקִפָּאוֹן

אַךְ בָּא הָעֵת׃ הָאָבִיב הִגִּיעַ׃
אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ עֲלֵיהֶם הוֹפִיעַ׃
וְהַחֲבַצֶּלֶת כִּמְאָז חֶמְדַּת עֵינַיִם
אַף לְזֶרֶם כְּקֶדֶם שָׁבוּ הַמַּיִם׃

זֶה מְעַט׃ נְשִׂיאִים הַחֹרְפָּה הִקְדִּירוּ׃
שָׁמַעְתָּ רַעַם׃ חָזִיתָ בְּרָקִים;
שׁוּר עַתָּה! הִנֵּה טֹהַר הַשְּׁחָקִים,
קַרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ מִשְׁנֶה יַזְהִירוּ׃

אַךְ זֶה חוֹק נִצָּב תַּחַת הַשָּׁמַיִם׃
לַכֹּל חֲלִיפוֹת לְכָל קֵץ וְקֶצֶב׃
בָּעֶרֶב יָלִין בֶּכִי כְּאֵב וָעֶצֶב׃
וּבַבֹּקֶר רִנָּה גִּילַת כִּפְלַיִם׃

לָכֵן מְחֵה דִמְעָה אַל תִּכְבֶּה נְכֵה רוּחַ!
קַוֵּה נָא יָמִים קַוֵּה גַּם שָׁנִים׃
עוֹד תְּוֹשֶׁעַ יְהִי לִבְּךָ בָּטוּחַ׃
עוֹד תִּשְׂבַּע בְּעִתְּךָ שְׂמָחוֹת וַעֲדָנִים׃

ברוך טשאצקיס
בלוינקס׃

אמרי בינה.

א) אֶבֶן צְלוּלָה בִּתְהוֹם. סוֹד נִגְלֶה לְאִישׁ חָכָם,
עֵץ קַל הוּא עַל פְּנֵי הַמַּיִם אִם לִכְסִיל יִוָּדַע.

ב) מוּסַר וְלֶקַח מַתַּת הוֹרִים,
וּמֵיְיָ לֵב וְשֵׂכֶל טוֹב.

ג) יֵשׁ חֲכָמִים וְרַב מַשְׂכִּילִים,
וְאוֹצָר יָקָר בַּעַל נָפֶשׁ.

ד) מְשׁוֹךְ זֶרַע הַחָכְמָה לֹא רַבִּים יַחְפְּצוּ,
אַךְ שְׂאֵת אֲלוּמוֹתֶיהָ כֻּלָּם יְבַקְשׁוּ.

ה) לְקוֹל פַּטִּישׁ וְרַעַשׁ אוֹפָן תְּצַלֶּנָה אָזְנַיִם,
וּלְקוֹל אֵשֶׁת מִדְיָנִים תִּרְגַּז גַּם נָפֶשׁ.

ו) עָנִי תוֹעֶה מִדֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל,
כָּל מַעֲשָׂיו מְתֹאָבִים לְאִישׁ חָסֵר.

ז) זוֹרוּ פְּתָאִים מֵרֶחֶם,
וַחֲכָמִים אַחִים מִבָּטֶן.

ח) יֵשׁ מְבַקֵּשׁ רֵעִים לְהִתְרוֹעֵעַ,
וְלוֹ בְּמִסְתָּרִים אוֹהֲבִים רַבִּים.

ט) מְזָרֶה מֶלַח עַל מַכָּה טְרִיָּה,
מַשְׁקֶה חוֹמֶץ לְנֶפֶשׁ צְמֵאָה;
וּמוֹכִיחַ רֵעֵהוּ בְּיוֹם אֵידוֹ.

Digitized by Google

י) מַה תִּרְגַּז חָכָם עַל אִישׁ אֱוִיל
אִם יֵקַל בְּעֵינָיו עֶרְכֶּךָ?

יא) הֵן לֹא יֵדַע כִּי חָכְמָתְךָ
וּמַה יָּבִין לִכְבוֹדֶךָ?

יב) אַל תִּשְׂנָא אִישׁ אוֹהֵב נַפְשׁוֹ
כִּי זֶה כָּל אָדָם׃

יג) מִכָּל שׂוֹנֵא שְׂנָא אִישׁ לָשׁוֹן
הוֹלֵךְ רָכִיל אַל יִדְבַּק בָּךְ׃

יד) כִּי בְּאַחַת יִגְמֹר אוֹיִבְךָ וּבְסֵתֶר
וְזֶה יְחָסְרְךָ שֵׁנִית בְּפָנֶיךָ׃

טו) יֵשׁ תִּקְוָה לְאָדָם כְּעוֹד נִשְׁמַת בְּאַפּוֹ׃
וְתוֹחַלְתּוֹ לֹא תְהִי לוֹ׃

טז) עַל־כֵּן יֹאמַר׃ קוֹרֵא לַדַּל אוֹהֵב
וּלְהוֹלֵךְ לָמוּת מֵת, אֱוִיל יֵחָשֵׁב׃
הנ"ל

הַבָּצִיר

יָבְשׁוּ טַרְפֵּי עֵץ מְרוֹת נָדְדוּ,
עַרְפִלֵּי חֹשֶׁךְ בְּרִפְיוֹן אַרְצָה יָרְדוּ,
הָאֲדָמָה תִּקְוּ מָטָר אֻמְלַל כָּל שָׁרָץ,
מוֹעֲדֵי רִנָּה תַּמּוּ עֵת שָׂשׂוֹן אֵין,
הַקַּיִץ חָלַף, אִתּוֹ כָּל מַחְמַד עַיִן
נוֹתֵן עֲבוּר לְאָדָם וּבְרָכָה לָאָרֶץ׃

החבצלת

הַחֲבַצֶּלֶת וְהַשּׁוֹשָׁן כְּבַר נָבֵלוּ,
הַמְּחֹלוֹת תַּמּוּ פְּנֵי בְּתוּלוֹת נָפָלוּ,
לֹא תִתְעַנֵּגְנָה עוֹד שָׁם בֵּין הַשִּׂיחִים,
הוּדָאִים מֵתוּ לֹא יִתְּנוּ עוֹד רֵיחַ,
בֵּין שְׂדֵיהֶן כְּנֹעַם לְנֹגַהּ הַיָּרֵחַ,
לֹא יָלִינוּ עֵת הָעֲרָבַיִם מְפִיחִים. —

מְשׁוֹרְרֵי יְעָרוֹת עַתָּה הֲלָאָה יִסָּעוּ,
לְחַיָּה נִקְבָּצִים דַּרְכָּם לֹא יֶחֱטָאוּ,
עוֹד מְעַט אֶרֶץ חַמָּה וְשָׁרָב בָּרְחוּ,
שָׁם יִפָּרְדוּ בָּחוּר וּבְתוּלָה,
תְּאָרֵם חֹשֶׁךְ רָאָה וְלִבָּתָם מַה אֻמְלָלָה!
כִּי מֵהִתְעַלֵּס בָּאֳהָבִים נִדָּחוּ. —

הַשֶּׁמֶשׁ תִּתְכַּסֶּה בְּאֵבֶל מַסְוֵה חֲשֵׁכָה,
אַךְ לְמִצְעָר תּוֹרֶה קַרְנָהּ לְאֶרֶץ מְלֵחָה,
בְּחוּצוֹת פְּנֵי עָקֹב וּבְעִיר שְׁאִיָּה וְשַׁמָּה,
אֵין נֹגַהּ לְיָרֵחַ עֲרָפֶל חִתֻּלָּתוֹ,
אָבַד יְקָרוֹ וְהָיָה חֹשֶׁךְ תְּמוּרָתוֹ,
גַּם הַכּוֹכָבִים חָשְׁכוּ זֶה כַּמָּה.

אַף כְּרִי חַשְׁרַת מַיִם בְּעָבִים יַטְרִיחַ,
הָרוּחַ יִתְגּוֹרֵר בְּרֹגֶז יָפִיחַ,
בֵּין הַשִּׂיחִים הִנֵּה אֹמֶל בַּיַּעַר,
לֵב הַהֵלֶךְ מָר פַּלָּצוּת תֹּאחֲזֵהוּ,
הָרְדָה בַּיַּעַר הַצִּפּוֹר יַעַזְבֵהוּ,
וְכָל נֶפֶשׁ חַי בָּאָרֶץ יִשְׂעַר שָׂעַר.

Digitized by Google

ותאכל הבהמה וסוסים ופרדים —
ובכן השמחה עברה בפרי מגדים ? —
כמתקי חך ולשון אין ואין רנה ;
אם זמרת היער תאלם באחת ,
תהפך לב האדם נפשו צרחת ,
התבל זקנה היתה כאלמנה ?

הן הסתו בא עתה אהב שלום בית ,
ימתיק לחכנו פרי ענב וזית ,
במושב שתילי ירק וגפן פוריה , —
אתם בנעימות נתעלסה באהבים ,
בששועים והדוה פנינו להבים ,
על ברכת ארני וטובו בלב תושיה ,

אבל חסרון הקיץ ימלא לב תמים ,
כי המנוחה תשמח פנים נזעמים ,
ולבב שמח אכן ייטיב גהה ,
בהשקט ובטח נהגה בספר תורה ,
על האה ביום ובלילה במנורה ,
ועוז אלהים נלבש תחת רוח כהה ,

פוזנא . . . . דוד קארו .

אל תאדם (*

לזמן שלשה דרכים ,
הבאות לאט תלכנה ,

רגלי

(* Nach Schiller.

רגלי תעתה כמהר נדחים.

והעוברות על מצבן תסמכנה.

למרוצה לא תדפוק הנהלאה,

הנמהרת לא תעמוד לפקודתך,

העומדת לא תמהר מפחד רעה,

כי שלשתן אזן בל תטינה לשועתך.

לכה איעצך לכת דרך סלולה

כל ימי חייך על האדמה,

שאל פי ההלכת עצה ותחבולה.

אך יהבך עליה בל תשליכה,

את העומדת בל תתעב ביד רמיה,

ובאהבת הנמהרת נפשך בל תשכוחה.

אהבת אשה

אשה אחת מאוד אהובה,

קראה נפשה עוגבה

בבוא בעלה עד שערי מות,

ותלבש אבל יגון ועצבת,

ותקרא: הה איך שבת מני שבת

לו יקחני תמורו מלאך המות,

ויבא המלאך — ותתחלחל האשה —
לא לנפשי קראתיך עתה המבישה,
נא אל תהיה לי למחתה;
אפס — להשוכב שם במטה. —

הנ"ל.

ציון קבר

בנפש בריא, חפצתי היות בריא,
ולקחתי סמי מרקחת, וירדתי שחת.

הנ"ל.

אהבת אשת נעורים *).

אִישׁ צִידוֹנִי, תָּם וְיָשָׁר מְשַׂמֵּחַ אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים,
בָּא עִם אִשְׁתּוֹ לִפְנֵי בֶּן יוֹחָאי וַיֹּאמֶר: „רַבִּי שְׁמָעֵנִי!
„זֶה עֶשֶׂר שָׁנִים גַּרְתִּי עִם אִשְׁתִּי, חַכְמַת הַנָּשִׁים,
„נַפְשִׁי תִּדְבַּק בָּהּ כְּבְיוֹם אַפִּרְיוֹן; אַיֶּלֶת אֲהָבִים מַחְמַד עֵינַי,
„רוּחָהּ נֶאֱמֶנֶת לִי, וְקֶשֶׁר אַמִּיץ מַחֲזִיק בְּרִית שְׁלוֹמֵנוּ.
„הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתִי, לֹא חָסֵר דָּבָר, רַק אַחַת נֶעְדָּרָה,
„אֱלֹהִים מָנַע מֶנָּה פְּרִי הַבָּטֶן, חָדֵל יְסוֹד אֲשֶׁר יָמִינוּ,
„מִצְוֹת אֱלֹהַי נָטַרְתִּי תָמִיד, פְּקוּדָּתוֹ רוּחִי כְּאָז שָׁמָרָה,
לָכֵן„

---

*) הספור הזה הובא במדרש רבה שיר השירים פסיקתא נגילה.

„לָכֵן אֶכְתּוֹב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת, כַּאֲשֶׁר עַל פִּי הַתּוֹרָה צֻוֵּיתִי" — *)

כֹּה דִּבֶּר הָאִישׁ בְּלֵב עָצֵב, וְעֵינֵי הָעֲלוּבָה נָזְלוּ פַּלְגֵי מָיִם.

„נָא תְּנִי פוּגָה לְדִמְעָתֵךְ — אָמַר הַבַּעַל — הֲלֹא נִדְכֵּיתִי!

„אָמְנָם הֲיָרִיב אֱנוֹשׁ עִם אֵל? צָדְקוּ דַּרְכֵי יוֹשֵׁב „בַּשָּׁמַיִם!

„שׁוּבִי בֵּית אָבִיךְ שָׁלוֹם! וּמֵאוֹצַר סְגֻלּוֹתַי לְפָנַיִךְ פָּתוּחַ.

„הַיָּקָר בַּחֲפָצִים קְחִי לָךְ, בְּבֵיתֵךְ בְּרָכָה אוֹתוֹ לְהָנִיחַ" —

כְּדַבְּרוֹ רֶתֶת אֲחָזָה הָאִשָּׁה, מָרַת נֶפֶשׁ וַעֲצוּבַת רוּחַ.

וַתּוֹחֶל אֶל מַעֲנֵה בֶּן יוֹחָאי, כִּי מַה זֶּה בֵּינָם יוֹכִיחַ.

וְהוּא פָּתַח פִּיהוּ וַיֹּאמֶר בְּנַחַת: „שׁוֹמֵר מִצְוֹת הַתּוֹרָה!

„הֲלֹא תִזְכּוֹר יוֹם הִלּוּלָךְ, יוֹם הִתְקַשֶּׁרְךָ עִם אֵשֶׁת „בְּרִיתֶךָ,

„זֶבַח מִשְׁפָּחָה הָיָה, יוֹם מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה שָׂשׂוֹן וְאוֹרָה,

„כָּאֵלֶּה תַּעֲשֶׂה לְיוֹם שִׁלּוּחֶיהָ, טְבוֹחַ טֶבַח וְהָכֵן סְעוּדָה בְּבֵיתֶךָ" —

וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם מִשָּׁם. הַבַּעַל שָׁב בֵּיתוֹ בְּנֶפֶשׁ שׂוֹמַחַת,

וְהָאִשָּׁה בְּרוּחַ תִּקְוָה לְיוֹם הַמּוֹעֵד, תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה,

כִּי בְלִבָּהּ שָׁמְרָה עֲצַת יוֹחָאי, דִּבְרֵי הֶחָכָם בְּנָחַת.

לְיוֹם הַכֶּסֶא עָשׂוּ מִשְׁתֶּה גָדוֹל, יוֹם רִנָּה וּבְרָכָה,

עָרוּךְ הַשֻּׁלְחָן עִם מִגְדָּנוֹת, וּשְׁנֵיהֶם בְּרֹאשׁ הַקְּרוּאִים.

יָשְׁבוּ טוּבֵי לֵב, הַכּוֹס הָלַךְ סָבִיב בְּשִׁיר רִנָּתָם,

דאגה

---

*) יבמות ס"ד ע"א נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי לבטל. ובגמרא שם דף ס"ד נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה יוציא · וגו', זכר לדבר מקץ עשר שנים וכו' (בראשית ט"ז) ועיין בהרא"ש שם.

דאגת העצב שכחו כלם, השמחים בבואם מבואים
במחול כרקדים, נעים ושכורים כביום חתונתם,
עד שהתעלף במסבו הלום יין והמר. נרדם גם שנתו:
האורחים יצאו' ותצו האשה לשפחותיה אודותיו,
ותנשאנה אותו בית אביה, ושם אלי חדר מטתו,
עליה שכב ישן, וכתוקה תנוכתו בנעם חלומותיו.
בחצי הלילה הקיץ, השתאה ויקרא: העודני חולם
הלום?

„נפעמתי! מה היה לי? אין זה ביתי והדר משכבי,
„אשתי! מי זה ערב לבו לטלטלני? מי הביאני
הלום?"

ותען לו אשתו במתק לשונה: „אישי! זה בית אבי!
„זכור עמדנו לפני המורה; נא אל תשכח אמרי פיך!

„הלא כה דברת: „בחרי לך היקר בחפצי אוצרי,
„קחיהו לך והניחיהו ברכה שמה במשכן בית אביך".
„הלא אתה, דודי, היקר מכל חפצים, אתה פארי
והדרי,

„ההיטב חרה לך, כי מאצרך לקחתי יקר תפארת
חמדתו?" —

חן הביעו שפתיה, מנשיקות פיה את לחיו נושקת
האהבה ענה בתענוגים, הציתה בקרבו אש תשוקתו
לימים הקיצו — האשה ילד שעשועים חובקת.

יהודה בן — יונה לבית ייטלש.

Digitized by Google

קִנָה תַחַת שִׁיר

בבוא השמועה לא טובה .

כי גוע היחיד בדורו, הרב הגאון. המפורסם, אבי המורים וראש הרבנים במדינת מעהרן וישב על כס הוראה בקהל עדת ישראל, ניקאָלסבורג יע"א, הצדיק והעניו כבוד מוה"רר מרדכי בנעט זצ"ל, בעיר קארלסבאד, בחדש אב שנת תקפ"טל .

1.

מְגִיא צַלְמָוֶת עָלָה הַכּוֹרֵת, בָּא קֵרֶץ,
אֶל עֵמֶק הַבְּכָאִים, יְפֵה נוֹף מְשׂוֹשׂ הָאָרֶץ
שָׁם מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה יִשְׁאֲבוּ מַיִם בְּשָׂשׂוֹן,
לְקוּחֵי מָוֶת יַבְרִיא יַחֲלִים מְקוֹר הַחַיִּים,
לֵב נֶהְגֶּה יֵיטִיב פָּנִים מִשְׁעַן מַיִם,
גֶּבֶר אֵין אֱיָל, יָשׁוּב רַב כֹּחַ. כָּאַלּוֹן חָסֹן .

2.

הָאַכְזָר קָרָא בַּחֲמָתוֹ כְּאֵשׁ מִתְלַקַּחַת,
„הֲיִגָּרֵשׁ חֳלִי מִגֵּו, בְּמֵי תְהוֹם רוֹבֶצֶת מִתָּחַת ?
„הֲיִחְיֶה גֶּבֶר, וְאָשִׁיבָה חַרְבִּי נִדּוֹנָה?
„לֹא! יֵאָסֵף אֱנוֹשׁ! לֹא יַאֲרִיכוּ יָמָיו עַל אַדְמָתוֹ!
„אָרִיק חַרְבִּי, לֹא תַעֲמוֹד לְאָדָם חָכְמָתוֹ!
„יֵבוֹשׁוּ הָרוֹפְאִים מֵחָכְמָתָם בְּחוּץ תְּרוֹנָה!"

3.

בְּזַעְפּוֹ חָזָה שֶׁבַע יָמִים, צַדִּיק הוֹלֵךְ לְתֻמּוֹ,
מָרְדְּכַי רָצוּי לְאֶחָיו, פָּנָיו תָּאִיר חָכְמָתוֹ,

מורה

Digitized by Google

מוֹרֶה דֵּעָה מֵבִין שְׁמוּעָה פְּאֵר הוֹרָיו *)

לֵב חָכָם יַשְׂכִּיל פִּיהוּ, יַבִּיעַ לֶקַח,
שִׂפְתוֹתָיו נוֹטְפוֹת מֹר מִדְּבָרָיו יֵין רֶקַח —
עָלֵיהוּ שָׁלַף חַרְבּוֹ — גָּוַע חוּט חַיָּיהוּ.

4.

שׁוֹפֵךְ דַּם נָקִי! שִׂנְאָתְךָ תִּטּוֹר לָנֶצַח.
רַבָּה נִקְמָתְךָ, בְּעַצְמוֹת כֻּלָּם שָׁלַח רֶצַח,
דִּמְעָה עַל לְחָיֵי אִישִׁים הָהָלְכוּא לְאוֹרוֹ,
תַּלְמִידָיו יְקוֹנְנוּ: מֵאַיִן יָבוֹא לָנוּ עֵזֶר?
לַהֲקַת הַמּוֹרִים יִסְפְּדוּ: הָהּ! הוּסַר הַנֵּזֶר,
וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְכּוּ: כָּבָה נֵר תּוֹרוֹ!

פראג שנת כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך לפ"ק
מהנ"ל.

אמירות

---

*) נודע בשערים גודל בקיאותו בש"ס ופוסקים ובכלל היה בחכמת הספרות היסודית והפשט האמתי. ועוד שמעתי מגדולים אומרים: שהיה בקי בספרי התכונה, מורה נבוכים. כוזרי ובעל עקרים ובעל עקדה ואמונות ודעות עד שידע אותם לנכון בשפתם מלה במלה, והלך בעקבותם לבחור באמת הקדמות ומאמרי התלמוד והמדרשים בדרך החקירה העיונית גם בספר הזוהר ושארי ספרי הקבלה עשר ידות לו. וכן סופר לי מאיש דובר אמונים, ידידי החכם השלם המדקדק ר' יהודה בן זאב ז"ל ששמע אותו גם לנקד בהיכל הרב הגאון ז"ל, ומלא אותו בקי בספרי דקדוק לשון עברי, ואת חבורו ת"לע ידע מראשיתו ועד סופו, וכל כללים היו בתלמודיו על לשונו כי כן עלום זכרונו. יקר המציאות היה בדורותינו; שהתגדל בחכמה ודקדוק הלשון תמיד לאחוז ביד העומד לשרת בקודש. והדרת והענוה כליל תפארת לצדקותיו ומדותיו. חסרי הדור שלא כמה! ואחוי לדור לקונן על העדה הזאת כי על צדיק כמותו אמרו רז"ל (מגילה טו ע"ג) **צדיק אבד, צדיק לדורו אבד. משל לאדם שאבדה ממנו. מרגלית, והיא לא אבדה אלא לבעלה.** והדבר פשוט שבלא בזה לאורות ענין שבל אבד שהוא עומד ונאמר פה על המיתה שאין העדר וחסרון לו, והולך מתנחומו למנוחות, שאננות מבטחות, שובע שמחות, נפשו תושבע לאלהות, אלא מאבדה לדורו. ואין מקום ליתר דברי מהרש"א ז"ל דדייק מדכתיב אבד ולא נאבד דרשינן וכו' כי בזאת לפי שהוא בנ"ק עומד לא יתכן בזה נפעל מתנו וכן יבקש ונקראו בנקרא.

אמרות טהורות

המשך בכורי העתים שנת תק"צ וירע 173.

41.

הַכּוּר יָסִיר בְּדִילֵי כֶּסֶף,
הָרוּחַ תְּטַהֵר פְּנֵי שַׁחַק,
וְהַצֶּלַע יְצָרֵף לֵב הָאָדָם.

42.

הַמַּגִּיד תְּהִלָּתְךָ לֹא לְךָ יָאֲתָה
מְגַלֶּה מוּמְךָ אֲשֶׁר אֵין בָּךְ.

43.

כַּעַס הָאֱוִיל כְּמִבְטָא שְׂפָתָיו
וְרֹגֶז נְבוֹן לֵב בְּמַעֲשָׂיו.

44.

רַבָּה נִקְמָתְךָ מִמְּשַׂנְאָךְ
שִׁבְרוֹן לִבּוֹ בְּיוֹם טוֹבָתְךָ.

45.

שְׁנַיִם שַׁלִּיטִים בַּחֲזָקָה, הַחֶרֶב וְהָעֵט
וְהַחֶרֶב נִכְנָע לִפְנֵי הָעֵט.

46.

הַמּוֹרֶה יְאַלֶּפְךָ חָכְמָה וָדַעַת
וְעֵצָה תִּקְנֶה בְּרָב נִסְיוֹנוֹת.

47.

לֹא הַכִּילַי אֲדוֹן הָעֹשֶׁר,
אֲבָל הָעֹשֶׁר אֲדוֹן הַכִּילַי.

48.

יָרֵחַ יָקָר הוֹלֵךְ אַחֲרֵי עֲבוֹתוֹ הָעֲנָנוֹת
נְכֵא רוּחַ יוֹסִיף כֹּחַ בְּסוּר מִמֶּנּוּ עֹצֶם.

49.

עוֹשֶׂה טוֹב עֵקֶב גְּמוּל תּוֹדָה,
זוֹרֵעַ שִׁקְלֵי זָהָב בְּחֶלְקַת הַשָּׂדֶה.

50.

הָאוֹהֵב נִבְחָר לִי מִכָּל הוֹן
וְהַשּׂוֹנֵא טוֹב לִי וּמוֹעִיל
הָאוֹהֵב יוֹדִיעֵנִי כֹּחַ מַעֲשַׂי
וּמִשּׂוֹנְאַי אֶתְבּוֹנֵן כְּדַת מַה לַּעֲשׂוֹת.

(השאר לשנה הבאה אי"ה)

מהנ"ל.

ה מ ח ז ה *)

כִּזְרוֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ וְאֵין נִסְתָּר מֵחַמָּתוֹ,
יָצָא מִישָׁאֵל הַזָּקֵן לְשַׂדֵּד אַדְמָתוֹ,
פּוֹלֵחַ בָּאָרֶץ וּמְשַׁוֶּה פְּנֵי תְלָמֶיהָ.

וזרע

---

*) המשל נעתק ממשלי לעססינג ונדפס בכתב ספרי בני הנעורים כרך ה׳ א׳.

זורע וקוצר שדהו ומאלם אלומיה,
ככה יום יום עמל בלי חק ובאפו זעה,
לא נח מעבודתו ולא מצא מרגעה.
ויהי כחם היום במלא חצנו קציר הקמה,
ראה פתאום איש לבוש מעיל עולה מאדמה,
ניקרא: מה לך פה למה עזבת מקומך?
מי אתה, איש נורא מראך ומה שמך?
ויען הלז: אני שלמה מלך ישראל
לשאלך באתי מה לך יגיעת בשר מישאל?
מדוע עוד בזעת פניך תעבוד שדך,
למה לא ינוחו ולא ישבותו ידיך?

מ י ש א ל.

אם שלמה הנך, הלא לעבודה עוררתני!
לך אל נמלה וחכם דרכיה, למדתני.

ש ל מ ה.

אמנם משלי מן הנמלה כלבך נערת,
רק אפס קצהו ולא כלו לעשות שמרת.
לחמה בקיץ תכין, ובסתיו תמצא מנות
ואתה כימיך דכאך עיף ויגע כח.

ניהג"ל.

יֵצֶר לֵב הָאָדָם.

וראיתי אני את כל עמל וכל כשרון המעשה כי היא קנאת איש
מרעהו גם זה הבל ורעות רוח (קהלת ד׳ ד׳)

בְּנֵי אִישִׁים בְּנֵי אָדָם
דַּרְכָּם כֶּסֶל לָמוֹ;
הַחֶבֶל אֲשֶׁר בְּיָדָם,
כָּל יַחְפּוֹץ לְכָמוֹ:

אִישׁ אִישׁ יִבֶז נַחֲלָתוֹ,
מִשַּׁדַּי לוֹ נְתֻנָה;
אַךְ יִכְסוֹף בְּאַוָּתוֹ,
מְנָת רֵעוֹ לְמָנָה:

הַמִּתְהוֹלֵל בְּסֵתֶר אָהֳלוֹ,
בְּצֵל הַחָכְמָה וְהַדָּעַת,
בְּמַקְהֵלוֹת יְבוֹרֵךְ פָּעֳלוֹ,
וְחָכְמָתוֹ בָּאֶבֶן גּוֹרַעַת;

נַפְשׁוֹ עוֹד לֹא תָנוּחַ
בְּטוּב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ:
רוּחוֹ עָלָיו תָּשׁוּחַ,
וּלְזֶבֶד אַחֵר תַּאֲוָתוֹ;

הוּא כְּסוֹחֵר יְתַחֵר,
כְּעוֹבֵר אַרְצוֹת עַמִּים,

מרחקי

מֶרְחַקֵּי תֵבֵל יְסַחֵר׳
וּבָאֳנִיּוֹת יוֹרֵד יַמִּים:

וְהַסּוֹחֵר׳ בִּמְנַת גּוֹרָלֵהוּ
כָּל יִשְׂמַח שָׂמוֹחַ:
וְאַךְ בְּחֵבֶל רֵעֵהוּ׳
יְדַמֶּה לִמְצוֹא כֵּנוּת;

רַע בְּעֵינָיו עֲמָלוֹ׳
וְרוּחוֹ אַךְ סָרָה;
מִתְעַצֵּב תָּמִיד בְּגוֹרָלוֹ׳
וְנַפְשׁוֹ עָלָיו מָרָה׳ —

הַיּוֹשֵׁב שֶׁקֶט וְשַׁאֲנָן׳
תַּחַת גַּפְנוֹ וּתְאֵנָתוֹ׳
מִתְעָרֶה כְּאֶזְרָח רַעֲנָן׳
בֶּטַח בְּצֵל מְעוֹנָתוֹ;

יִכְאַב עָלָיו לְבָבוֹ׳
וְנַפְשׁוֹ אַךְ נֶאֱנַחַת;
כִּי בְאַחַת מַצָּבוֹ׳
וְחַיָּיו בְּאֵין נַחַת;

וִיקַנֵּא בְּאִישׁ מִלְחָמָה׳
הַלּוֹחֵם בִּתְשׁוּקָה בּוֹעֶרֶת׳
בִּשְׂדֵי קֶטֶל שָׁמָּה׳
לִקְנוֹת שֵׁם תִּפְאֶרֶת;

וְאִם גַּם יֵרֵד קֶבֶר
אִם יִפּוֹל שָׁם בְּרֶצַח; —
אַיֵּה אֵיפוֹא גֶּבֶר,
חָיֹה יִחְיֶה נֶצַח? —

וַהֲלֹא יִוָּדַע בְּמִלְחֶמֶת
בְּרֶגַע אוֹ בְשָׁנִים;
אִם יְמִינוֹ רוֹמֵמֶת,
אוֹ יְשָׁרֵשׁ מֵחַיִּים! —

וְנֶפֶשׁ זֶה — מִשְׁתּוֹחַחַת:
„מָה חֶלְקִי בַּעֲמָלִי
„אִם בְּיַרְכְּתֵי שַׁחַת
„נָפַל חֶבְלִי וְגוֹרָלִי?

„מַה נְּעִימִים הַחַיִּים
„לְאִישׁ שָׁלֵו בִּמְעוֹנָתוֹ!
„יִתְעַנֵּג בְּנַחֲלַת שָׁמַיִם
„וְאֵין מַחֲרִיד מְנוּחָתוֹ! —

„לֹא יַחֲרִידֵהוּ סָאוֹן
„כְּלֵי מַפֵּץ וָזַעַם;
„יִשְׂחַק לְקוֹל שָׁאוֹן
„לְרַעַשׁ כִּידוֹן וָרָעַם!"

הוֹלֵךְ עֲרִירִי, מְקוֹנֵן:
„מְאוּשָּׁר אַב הַבָּנִים!

„הוּא

„הוּא שָׁלוֹם יִתְלוֹנֵן

„בְּצֵל נִטְעֵי נַעֲמָנִים;

„וַאֲנִי עֵץ־יָבֵשׁ הִנֵּנִי,

„כָּלוּ שְׁנוֹתַי בַּאֲנָחָה;

„אַב לְבָנִים מִי יִתְּנֵנִי

„אָז בְּגוֹרָלִי אֶשְׂמָחָה!"

אַךְ אָזְנִי שׁוֹמַעַת,

אַב הַבָּנִים יַצְרִיחַ:

„נַפְשִׁי בְּיָגוֹן שׂוֹבַעַת

„וְכָל אוֹכֵל הַצְלִיחַ;

„מָה רַבּוּ דַאֲגוֹתַי

„לְטוֹב בָּנַי וְהַצְלָחָתָם!

„וּמָה עָצְמוּ צָרוֹתַי

„אִם אֶרְאֶה בְּרָעָתָם!

„עֲרִירִי לוּ הָיִיתִי,

„אָז אֲנָחָה לֹא יָדַעְתִּי;

„כָּל צָרָה בָּזִיתִי,

„וְאַךְ שִׂמְחָה שָׂבַעְתִּי!"

כֵּן אִישׁ אִישׁ בְּחֶלְקֵהוּ,

יָשִׂים מוּם וְדוֹפִי;

וְאַךְ מְנָת רֵעֵהוּ,

בְּעֵינוֹ כְּלִילַת יוֹפִי! —

כִּי בִבְנֵי אָדָם,
תְּשׁוּקָה רָעָה שְׁתוּלָה:
בְּכָל מַצָּבָם וּמַעֲמָדָם
לִבָּתָם אַךְ אֲמוּלָה;

אוּלָם לוּ כָל פִּגְעֵיהֶם,
לְמָקוֹם אֶחָד יִצְבָּרוּ,
לְמַעַן הָמִיר מִקְרֵיהֶם,
כַּאֲשֶׁר הֵם יִבְחָרוּ;

אוֹ אָז מַה יֶּחְפָּרוּ! —
כִּי גַם בְּחֶבְלֵמוֹ,
לְנַפְשָׁם עַתָּה בָרוּ,
כָּל תֶּחְדַּל תַּאֲוָתֵמוֹ.

וְרַק אֶל נַחֲלָתָם,
מֵאָז בְּחֶלְקָם נָפְלָה,
תְּהִי עַתָּה תְּשׁוּקָתָם
תַּחַת בָּהּ בָּחָלָה! —

כִּי מֵעֵת אָדָם יוּלַּד,
מֵעֵת צֵאתוֹ לְתֵבֵל,
אָז יוֹצֵר הַחֶלֶד,
יַפִּילוֹ נַחֲלָה בְחֶבֶל:

לְפִי טִבְעוֹ וּתְכוּנָתוֹ,
אֱלֹהִים לוֹ יִתְנֶנָּה;

חלק

Digitized by Google

חֵלֶק אֱלוֹהַּ· נַחֲלָתוֹ·
כְּאַחֶרֶת כָּל יַחֲלִיפֶנָּה· —

הֲיָפֵר קְצַר עֵינַיִם
אֱנוֹשׁ קָרוּץ מֵחוֹמֶר·
עֲצַת אֵל שָׁמַיִם
בְּחָכְמָתוֹ גָּזַר אֹמֶר? —

לָכֵן אִישׁ תְּבוּנָה!
כַּלְכֵּל בְּטוּב מַהֲלָךְ;
שָׂא בִּבְלִי תְלוּנָה·
מְנַת כּוֹס גּוֹרָלֶךָ!

נַפְשְׁךָ תִשְׂבַּע שָׂבוֹעַ
בִּמְנַת חֶלְקָהּ לְמַדַּי;
וְתִתְעַנַּג בְּנַחַת וּמַרְגּוֹעַ·
עַל נוֹעַם מַתְּנַת שַׁדַּי!

וֶאֱזֹר חַיִל· גֶּבֶר!
לְכָל מִקְרֶה וָפֶגַע
וּבְבוֹאֲךָ פִּיד וָשֶׁבֶר·
בַּל תִּזְעַף אַף רֶגַע;

כִּי בוֹרֵא שָׁמַיִם וָאָרֶץ
מִפְעָלָיו אַךְ בִּתְבוּנָה
מִיָּדוֹ חַיִּים וָקֶרֶץ
וְכָל מַעֲשֵׂהוּ בֶּאֱמוּנָה; —

לכן

לָכֵן אַשְׁרֵי הַבּוֹטֵחַ,
בְּאֵל רוֹכֵב שָׁמַיִם!
הוּא גֶּבֶר צוֹלֵחַ
וְגִיל יָגִיל בַּחַיִּים. — —

בראָדי תשעה עשר יום לירח עשתי עשר התק"ן לנ"ע.

מרדכי בן־דוד סטרעליסקער.

תעודת האדם *).

שָׁוְא גַּם הֶבֶל,
הַצְלָחָה בַּחֶלֶד;
הָאָדָם בַּתֵּבֵל,
רַק לְעָמָל יוּלָד!

לַמְיַשְּׁרִים אָרְחוֹתָם
אֵין מָנוֹס בַּחַיִּים;
כִּי רַק לְמַעַן נַסּוֹתָם
עָשָׂם אֵל שָׁמַיִם:

אַל תִּבְטַח פֹּה בַּחַיִּים
בְּעוֹשֶׁר הוֹן וָחָיִל,
כִּי יַעֲשׂוּ לָהֶם כְּנָפַיִם
כְּמוֹ חֶזְיוֹנֵי לָיִל:

שְׂמוֹחַ יִשְׂמַח לִבְּךָ
רֶגַע בְּאָשְׁרֵהוּ;

אך

*) Nach Kotzebue.

Digitized by Google

אַךְ פֶּן רָעָה תִקְרֶךָ
יָרֹא תִירָא מִשְׂגֵהוּ!

אִם הֵיטַבְתָּ אָרְחֶךָ,
לְבָבְךָ כֹּל יָרִים;
פֹּה לֹא תִקַּח שְׂכָרֶךָ
תַּחַת צְדָקָה וּמֵישָׁרִים. —

יַעַן צְדָקָה וּמַשְׂטֵמָה
פֹּה יַחַד נֶאֱחָדוּ,
רֵעִים נֶאֱמָנִים הֵמָּה,
לְעוֹלָם לֹא נִפְרָדוּ;

עַד הָעֵת הַמּוּעָדָה
שָׁם בְּתֵבֵל הַמְּאוּשָּׁרָה;
שָׁם יָנוּחוּ מֵעֲבוֹדָה,
עוֹבְרֵי אֶרֶץ צָרָה!

לָכֵן אִישׁ אוֹרֵחַ!
שְׂבַע שְׂמָחוֹת הַתֵּבֵל;
לִבְּךָ יִהְיֶה שָׂמֵחַ,
כַּאֲשֶׁר נָפַל לְךָ לְחֶבֶל!

אַךְ זְכוֹר, בַּחֶלֶד
הַצְלָחָה שָׁוְא וָהֶבֶל;
וְרַק לְעָמָל יוּלָד,
הָאָדָם פֹּה בַּתֵּבֵל! —

מרדכי בן־דוד סטרעליסקער.

הסום

הסוס והחמור.

סוס אחד אשר הלביש צוארו רעמה
רעש כארבה חצץ הוד נחרו אימה,
בכת שש עליו תרנה אשפה ברב חשק,
התגאה על מתנו ורוכבו בזיו נשק,
ומרעש ורוגז גמא ארץ ויגוף רגלו ברגבים;
ויקרב אליו חמור ופניו פני להבים,
ויאמר: „מי יסלח לפשעי כי אחטא כמהו?
„כל היום אלך מבלי לגוף באבני בהו!"
ויחר אף הסוס ויגער בארך האזנים:
*) „קטן אתה מלחטוא כמוני! — חתום השפתים!"

ישׂשכר בער שלעזינגער.

*) דוא ביכט פיר מיינען פעהלער צו קליין׳ —

מודעה.

החכם הנודע לתהלה ר' שמואל דוד לוצאטו שלח לי הספר **אוהב גר**, והוא ביאור יקר ונחמד על **תרגום אונקלוס**, ובקש ממני להדפיסו גם בספר **בכורי העתים**. אך מפני גדל כמותו לא יכולתי למלא רצון מכבדו הנכבד. ולמען לא יחסר לבני ישורון ספר מועיל כזה, הדפסתיהו לבדו, וכל איש משכיל ומבין יתענג בקראו בתוכו. הספר הזה נמצא בחנותי אשר לי פה וויען הבירה.

גם מבלעדי זאת מכתבים רבים יקירי הערך הגיעו לידי להעלותם על ספר ביכורי העתים, וגם באלה חפלתי להיותם כמוסים עמדי עד אוליא לאור הב"ע לשנת תקצ"ב, אכן למען לא אמנע טוב מהמשתוקקים לאמרי בינה, לכן גזרתי אומר שגם הב"ע לשנת תקצ"ב יוסף כעת, ובקרב ימים יצא לאור להפיק דעת ותבונה.

אנטאן עדלער פאן שמיד.

Digitized by Google

הקף הענינים אשר באו בב"הע לשנת תקצ"א.

זייטע

דברים אחדים — מאת החכם יו"ה יש"ר
- 3 פתיחות לבכורי העתים
- 5 בית לימוד רבני' בפאדובה
- 10 פרי עץ הדר
- 14 פסחים
- 18 חמי טבריה
- 21 קורות כלי המקדש

מאת החכם תו"ה יהודה בן יונה לבית יישלש
- 23 רמזי' בכורים לב"הע
- 27 טעות וחלופי נוסחאות בדפוס תרגום אונקלס
- 40 התרת השאלה בנוסח התרגום
- 41 הערה בדברי תרגום החכמי' על התורה
- 42 דברי נחת בענין פסחים פסחים וכו'
- 47 דברי חפץ בפתרון מלת אין כל
- 52 איבער דען נוטצען דעס שולאונטערריכטעס

דוד קארו
- 58 הזלותות
- 61 תולדות הענוה
- 66 תפילה לחיפן עלי עקס יונק

מאת החכם תו"ה יוסף פלעס
- 68 כלל מה בתלת אם סבלה אחרי השבועה והנספח
- 70 כלל חדש שני
- 73 תקון טעות הדפוס ברש"י בכל הספרים
- 74 בענין שמות הנרדפי' שפה ולשון
- 79 קטעים דהוריתה

מאת החכם תי"ה ש"ל כ' ראפאפורט
- 81 הוספות ותיקונים לתולדות בעל הערוך
- 88 לרשימת מלים לה"ל
- 90 לתולדות רבינו האי
- 92 לזמן ומקום הקליר

מאת החכם תו"ה בער שלעזינגער
- 103 מאמר השכל על פ' המן
- 107 דיא זיבעפלוטת
- 116 טוס לב בדברי רש"י בחיוב
- 118 איבערזעטצונג דעס ארכין
- 121 בייאטרעגע צור ביבלישען געאגראפיע
- 123 באור פסוקים, עלות הבנת בתשלג

- 126 בריפע אונד בייאטרעגע דאז ווערק קנאת האמת בעטרעפענד ומכתב לרעו — מיטגעטהיילט פאַם הערן יהודא ליב מיזיס

- 142 תועלת מספורי קורות דוד ודור — מרדכי בן דוד סטרעליסקער
- 146 דבר אל המתנדבים בעם — פלאי

מאת החכם תו"ה יהודה בן יונה לבית יישלש
- 147 שיחות חכמי עמי' תותי' קדמוני'
- 149 שיחות חכמי ישראל

שירים

זייטע

151 לב אבות על בנים
156 12. Februar
159 מזמור לתודה
160 לנכח החכם האלהי מו"ה שמואל דוד לוצאטו
מהמשכיל כ"ה **שמואל חיים זלבין מטריאסטי**

161 דרך אמונה
162 יליד הדאבה
163 משלי קונפוציוס
164 מכתמים
אייזק בן יעקב

165 שיר ידידות ליום אפריון החכם האלהי מו"ה שמואל דוד לוצאטו מאת ידידו
החכם שחבר"ל

167 תפלה לרפואת הקיסר יר"ה שנת תקפ"ו . . **מהחכם שד"ל**

168 רעיון לאשה אלמנה
— השמחה והעצב
דוד קארו

169 הנחומים להחכם מו"ה שמואל חיים לוצי׳ נ"י
171 מכתב להחכם מו"ה שמואל דוד בחלותו ויחי מחליו
ראשי׳ בכורי נער משכיל שנה׳ נחמד ונעים כ"ה **אהרן יוסף ראנרעג נ"א**
172 דברי ניחומים לאיש יקר רוח על מות אמו
175 איין וואָרט דעס טראָסטעס

177 הבטחון
179 אחרי בינה
ברוך טשאצקים מלוצקא

180 הבליר
182 אל האדם
183 אהבת אשה
184 ציון קבר
דוד קארו מפוזנא

— אהבת אשת נעורים
187 קינה תחת שיר על מות הרב מדינה נ"ע
189 אמרות טהורות
190 המחזה
מאת החכם מו"ה **יהודה בן יונה לבית ויטלש**

192 ילד לב האדם
198 תעודת האדם
מרדכי בן דוד סטרעליסקער

200 **מודעה מהאדון המדפיס**

Digitized by Google

בִּכּוּרֵי הָעִתִּים

מנחת בכורים
לראשית שנת
תקצ"ב

חבור כולל דברי חכמים וחידתם, תניני מדה ותועלת,

לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה

אלז

נייאיאהרס-געשענק,

צור בעלעהרונג אונד אונטערהאלטונג

פיר

געבילדעטע איזראעליטען.

צוועלפטער יאהרגאנג.

Bicure Haitim. Erste Früchte.

וויען

געדרוקט בייא אנטאָן עדל' פֿ' שמיד ק' ק' פריפֿ' בוכדרוקער.

VVIEN, gedruckt bey ANTON Edl. v. SCHMID, 1831.

Digitized by Google

Digitized by Google

תולדות רבינו חננאל

בן רבינו חושיאל

ורבינו נסים בר׳ יעקב ממדינת קיר״וואן

עם

הערות מושכלות.

ונצטרפו אליהן

ליקוטים מפירושי ר״ח על התורה

עם הערות מושכלות גם עליתם מכותב תולדתו.

ועוד הוספות ותיקונים

לתולדות רבינו נתן בעל הערוך

ושאר גדולים, שנדפסו בשנה העברה.

Digitized by Google

Digitized by Google

אל הקורא!

שתי התולדות האלו של רבינו חננאל ורבינו נסים היו מוכנות לצאת לאור כבר בשנה העברה ביחד עם תולדות רבינו נתן ושאר גדולים כמו שנרשם שם בשער המחברת, אך מאפס מקום נתאחרו עד כה; ובמשך הזמן ההוא עשיתי איזה הוספות ותיקונים לכל התולדות האלו, ואותן של ר״ח ורבינו נסים הכנסתי בהערות שלהם. ולאלו שנדפסו כבר יחדתי עתה מקום בסוף מחברת זאת. ואקוה כי לא יהיו ריקי התועלת בעיני כל מעיין ודורש בקדמוניות ישראל. — ואחרי הביאני הענין להקדים פה דברים לא אחדל מהעלות עוד איזה מלים בדבר הנוגע לי. אך במסבות מעט גם לעם ישרון בכלל.

הנה שמעתי רבים וכן שלמים אומרים לנפשי, כאלמת דומיה משאת עוד משל ומליצה באמרי נועם המושכים את הלב, כאשר נמצאו במחברותיך עד כה כפעם בפעם, ועתה דבריך לעו, ואם גם מוכנים המה לקוראיהם, הנה יחסר להם כל בושם אשר יתן בהם טעם מתוק לחיך ולנפש. להם אערוך פה דברי אלה, ואולי לבד מאשר יכללו תשובה לאומריהם, עוד ימצאו בהם בחינות חדשות לעיניהם.

הן אמנם כל חופש חדרי נשמת האדם בנר אלקי היא הבינה המאירה, ימצא כי לבד מהרבה מחלקות פרטיות יתחלקו בהם כחות הנפש למיניהם ולאישיהם, יש עוד שני כחות סוגיות אשר תחתיהם יכנסו כל המחלקות הפרטיות ההן, והם נקראים השכל והתשוקה. וכבר הראה הרב הפלסוף האלקי ר״מד ז״ל בפירושו לספור עץ הדעת, ענין ומעלת כל אחד ואחד והצורך הגדול להיות שניהם נערכים לאדם במדה ובשיעור הראוי כי גם שניהם מתנות אלוה ממעל המה לאדם לכונן ולהשלים את נפשו בהם, יעו״ש דבריו כי נעמו. ומבלי הכפלים פה נבאר את דברינו עתה רק במה שצריך לעניננו ונאיר אותם באור המשל, כי נדמה לעיננו האדם בזה, לבן מלך גדול, נער ורך עוד, אשר שלחו אביו לארץ רחוקה לראות אותה ואת היושבים בה, לדעת כל תכונתה ותכונת אנשי׳, ללמוד כל חקי׳ ומשפטי׳ גם ללמד אותם את אשר ידע יותר מהם. אכן הדרכים המוליכים לארץ ההיא יש בהם ישרים וסלולים, אך יש

בהם

בהם גם מתעים ושוממים, חשכים ואין נגה להם, מכשילים רגלי ההולך בהם. והי' מלאך אשר מדי יסע בנו בדרכים ההם יבחון גם אותם היטב להכיר תמיד את המסלך הנכון בהם ולעזוב ארחות עקלקלות, ולבעבור כן בחר לו שני ריעים משריו הנאמנים. האחד מהם תייר גדול יודע ומכיר היטב כל משפטי הארץ הרחוקה גם תכונות הדרכים המובילים אלי', והשני לעיר ממנו עלם גבור חיל אשר לא יחת מפני כל, אף אם לא נסה ללכת בדרכים כאלה ולא ידע להזהר מאבני מכשול הרבה הנמצאים בהם. הבכור נפקד מהמלך עם אנוקה בידו להודות לבנו תמיד את כל שבילי מסעיו, להאיר לו את אפליו. והצעיר נפקד גם הוא אשר במו פיו יאמץ את רוח בנו כפעם בפעם, לבל יפחידוהו המרחקים והמעקשים וכל סלונים ועקרבים, ואם לא ישמע למאמצי רוחו, יאלצהו ויכריחהו ביד חזקה ללכת הלאה ולא יניחהו להתמהמה על מקום אחד; כמו שני אלה הריעים נתונים המה לאדם עת נשלח משמים תבל ארצה, לראות את מוצאיו ומובאיו, להשיג בחושיו ובנפשו כל אשר בגבולם. ללמוד וללמד כל אשר יוכל. השכל הוא המאיר בתהו ילל המבוכות, והוא המורה דרך להשיג המושכלות בכל מדע. אך לא יספיק להוביל את האדם אל המטרה המועדה בלי כח התשוקה המעיר ומעורר אותו לכל למוד ומעשה, ובלעדו ישאר האדם עד מהרה יגע ורפה ידים, נדהם ממבוכות ותלאות. ומתעלל מעשות מאומה לטובת נפשו ולטובת אחיו. אך יותר מזה עוד לא יספיק כח התשוקה לבד להשלים המבוקש מאת יוצר האדם, כי הוא רק גבור אמיץ נעדר התבונה. ובלי כח השכל ישאר האדם בלי מנהל ומורה, ונרדף כל היום מריע השני הוא כח התשוקה אשר נפקד רק להניעהו ולדחפהו ממקום עמדתו, ירוץ ולא ידע אנה ויפול שבע במהמורות. ומכל זה נראה רב הצורך לשני אלה הכחות וגם לסדר המכוון בין זה לזה, כי כערך אשר יגבר האחד על חברו יותר מדאי כן ערך כניעת האדם תחתיו והתרחקו ממשמרת כח האחר, ויהי' יותר נכון למעוד רגל או לנפול בעצלתים. — האמנם לא באנוש פרטי לבד נראו התכונות האלה אך פרושות הנה על גוי ועל אדם יחד. וכמקרה האדם כן מקרה לאומים רבים ודורות שונים כפי חלוף מצבי מקומם וזמנם. וככה שני הכחות יוכלו להתגדל ולעלות מעלה בארך הזמן אצל עם ועם, כמו שיגדלו ויעלו גם באיש פרטי עם אורך שניו. ונודעו לנו רוב יושבי ארצות המזרח והדרום אשר כחומם הרב בעצמם כן ירבה כח תשוקתם ויתגבר הרבה על כח השכל וזה נראה בכל ענייניהם. רוחם תתלהב לכל אשר יגזור דמיונם, ועד מהרה יתאספו להמון רב להיות הורגים או

נהרגים

נהרגים בעד כל הנחשב בעיניהם לעיקר. וכמה דמים נשפכו מידי מצרים בבליים פרסיים עת השיאום כהניהם להעמים דרכי אמונתם על עמים זולתם. ודי לנו זכרון מעשיהם עת הסיתם הערבי המשתגע, שטפו מדינות והרבו חללים אין מספר, ובשגעון זה נהגו עוד זמנים הרבה דור אחר דור. (ולא נהי' כזאת בעמי מערב רק פעם אחת כמעט מאות שנים אחרי כן) ומי הי' המניע לכל המוני המוסתים האלה? הגבור הנורא בחמת אפו, כח התשוקה ברוב עזו וחילו, אשר התגבר על כח השכל ולא נתנו עבור בגבולו לעמוד בעד המית גליו ולאמר להם עד פה תבאו ולא תוסיפו. אך לא כן עמי מערב ולפן אשר טבעם קר או ממוזג עכ"פ, וכח תשוקתם לא יפיח שלהבת רבה בקרבם להחזיק רק באשר אחזו מאז ליתד נאמן ולהתיצב כחומת ברזל נגד כל חדש ובלתי נהוג עד כה. ותחת אשר עמי הודו וסינים עוד בימינו מתחזקים ומתדבקים בעיקרי אמונתם אשר להם מאז. לענות נפשם במכאובים נפלאים לתת גויותיהם תחת אופני העגלות. וגם למות או להשרף עליהם. ראינו את היונים והרומיים עוד בעתים קדמונים ממהרים להגיע אל למודי הידיעות והחכמות המועילות עכ"פ ליפות חיי האדם, כי לא נכנע כח השכל אצלם מפני כח התשוקה רק אדרבא התגבר עליו מאד והי' רק נעזר ממנו להעיר את חקרי לב המבינים אל כל מדע ותושי', ולהפך נעזר גם כח התשוקה החלש אצלם, מריעו, ללכת במקל נועם ורק עי"ז הציץ והפריח כל מלאכות והגיוני היופי, ומלא פני ארצותם תמונות חמד אשר מגזעו (גזע התשוקה) יצאו, כמו ציורי ומחצבי התמונות, ושירים נעימים ומליצות נמרצות — ועפ"י המשל שזכרנו נדע על איזה דרך יוכלו אלה ריעים השנים לעזור זה לזה. הן אמנם הגבור העור אשר איננו יודע כלל במהלכי הדרכים וכל עניני הנסיעה, לא יוכל להועיל מאומה למועצות ודעות של ריעו הבוחן ומכיר אותם היטב. אכן בזאת הוא לו קצת לעזר מרחוק שכל אשר יאמר התייר בעצתו כי הוא זה הדרך וזאת העיר, ישחד הגבור בעדו מכחו הרב לבחור הדרך ההוא וללכת בו. וככה לא יועיל כח התשוקה וכל תולדותיו לדרישות המדעים, ולא נדע מאומה יותר במופת אחד של חכמת המדידה והתכונה וההגיון גם אם יושר בשירים טובים ונחמדים, שכל אלו תחת ממשלת השכל ואין לכח התשוקה חלק בהם. אך את אשר יגזור הראשון אחרי חקירותיו בדברים הנוגעים במנהגי האדם וגם בדעותיו על כל עניינים הנשגבים והשפלים, יהי האחרון אח"כ לעזר לו להניע את האדם לשמוע בקולו ולדבקה בו. ולא כן להפך כי גם אם לא יועיל מאומה התייר הגדול לגבורת ריעו וחילו הרב להניע את ל[illegible]

בן המלך ללכת הלאה, כאשר לא יועיל השכל ולא יוסיף לגבורת וחוזק הדמיון בלימודים ובשירים ומליצות ולהתגברות רגשות הנפש בכלל, כי בידו רק לשפוט ולגזור לא להכריח או גם לפתות, אמנם בזאת יהי לעזר גדול לריעו הגבור בהאציל עליו מחכמתו לדעת איך ועל איזה דרך ישתמש בכחו אם לשבט אם לחסד, אם יכשרו הזמן והמקום והענינים להלהיב הלבבות בדברים נשגבים וחזקים יותר, או להסתפק באמרים נעימים ורכים משמן, ואיך ומתי יעריך אותם, מה יקדים ומה יאחר, וכדומה הרבה. ומזה נראה כי יש לבכור (כח השכל) מצא גדול ורחב יותר בדרכי הצעיר (כח התשוקה) מאשר יש לאחרון בדרכי הראשון. וכבר ראינו ההיזק הגדול אשר יוכל לנמוח לאדם ולעמים. אם יכנע הבכור מפני אחיו ורב יעבוד צעיר. ומכל זה נבין סבות המעלה והגדולה של העמים הממוזגים בשני הכחות בשיעור הראוי, או הבלתי מגבירים עכ"פ את התשוקה על השכל, כמו שהיו בענין זה האחרון היונים והרומיים· אכן גם ההפך הרע להם ר"ל במה שהי' כח תשוקתם חלוש מאד נגד כח השכל, ונודע דרך הפכפך של היונים בכל עניניהם. כי האיש אשר הפקידו היום לשר צבא ושבחוהו וכבדוהו בקהל רב, דחפוהו למחר מעירם או שפטוהו גם להרג ומות כאשר עשו לטימיסטוקלוס, אריסטידוס, אלקיביאדוס וקימאן והדומים להם הרבה. ואף אלהיהם המירו לרוב ועד מהרה עבדו את אלהי הארץ אשר באו שמה, וכן בכל עניניהם המדיניים שלהם לא עמדו שנה ושנתים על מצב אחד, ואת אשר בחרו, כעת בשנה אחת מאסו בזמן קרוב כלם כאחד. וזה לבד הסב אחר זמן ארוך מפלתם והכנעתם כמו שהסב ג"כ אח"ז מפלת הרומיים והכנעתם, ויהי זה לאות על רפיון כח התשוקה בעמיהם, תחת אשר ראינו עמי קדם עומדים על משמרתם זמנים כבירים ולא ירפו מאשר אחזו. ורפיון זה של כח התשוקה בעמי מערב נראה אח"כ בכל הארצות שמה במשך שנות מאות רבות מעת כלות ממשלת הרומיים והלאה, רק נהבדל בין היונים והרומיים לבינם שגם כח השכל נחלש אצלם מאד והחל להתגבר רק משנת ה"א ש"נ בארץ וארץ. ועתים כבירים ההם הנקראים אצלם אמצעיים להיותם מבדילים בין הקדמונים והיותר חדשים, היו רופסים ורוחשים על הארץ מבלי זכרון ושם רב בשום ענין, יהי מסוג התשוקה או מסוג השכל. רק פעם אחת נראה בהם כלון מבעיר מתשוקה הנכבה עד מהרה כמו שזכרנו למעלה, ורבות היו הסבות בתולדות הזמן עד אשר העלו הנלון ההוא, ולא זה המקום להאריך — ואחי עם ישראל אשר איתן מושבם הי' בקצה מערבו של אזיא ומשם נפוצו על פני תבל, אחשוב ליותר קרובים לנקודה הנפלאה של כח

התשוקה

התשוקה מכל העמים, במה שחוש הטבעי של כל עמי קדם נתמעט אולם כפי מצב מקומם היותר מערבי וגם קצת צפוני להם, ורב הוא מאד בכל זה כנגד המזג הקר של כל עמי איירָאָפא אשר המה בערך לאנשי א"י מערביים צפוניים להם הרבה, ויהי איפא מתכונת גוי ישרון להיות ממוזג מאד בין התשוקה והשכל. ולהגיע בזמן הראוי אל המערה המבוקשת מאת מליץ גבולות עמים, כי גם אותות כח השכל נראו בהם הרבה מאד כנודע מאז ועוד עד היום. (ובזה תראה שלא רק לאהבת ארץ אבותינו לבד הרבו חז"ל בשבחה של א"י. לענין השלמות הנפשיות ואמרו אוירה של א"י מחכים וחד מינייהו כתרין מינן וכדומה) והיו רק צריכים להמשכת עת עד ישקוט גאון רכים של הכתות הרבות, הבא לרוב בזמן הבוסר של כל אומה בטרם ישכילו אשכלותי', לולא כגזר עליהם ממרום אשר בעת ההיא בעלמה בטרם שבתו מלוש בצק עד חמצתו, באו עליהם הרומיים ויזרום לכל פאה וימכרו הרבה מהם לעבדים ולשפחות. השלכו מאהלם כנצר נתעב בטרם יתום פרח וכפתו לא רעננה עוד, והעלים מהם כפו בלי עשות קמח, ומהם נבלו גם יבשו. ובכל זה עוד גם היום לא יתכחשו להם תכונות רוחם, בענין רוב כח שכלם ותשוקתם' עוד נראו בהם בכל דור ודור אנשים יקרים ומצויינים בזה וגם בזה. ובכלל מתחזקים ומתיצבים על משמרתם אשר הורגלו עלי' לפני אלפי שנים עד כי הי' זה לפלא גדול בעיני המערביים והצפוניים, וגם קצת מחכמיהם ישתוממו בעבור זה, ויהיו בעיניהם כאבנים מנופלות מחומה ישנה והרבה אשר יעלו מרוצות כהרי הזמן במקומות הרבה מקרוב אל המעדם, והם לא ידעו ולא יבינו כי בעבור ישראל, ארץ משכנותה עוד לא עזבו תכונת מקומה. — אולם בכל זה נכונים הם להשלים ולהטיב מצבם הגופני והרוחני ע"י שינויים דק אם מסכימים מאד לדרכים קדמונים שלהם, כאשר נראה זאת בארצות שונות עת רבו הראשים להשגיח על כזה. ולהפך באחרות אשר רבו ע"י תחבולות שונות להרחיקם מישן נושן, או להשאירם נסוגים אחור נפרדים ובודדים מכל תנועות הזמן נוקשו גם שניהם והרעו להם ולנו. אלה לא הבינו למדוד כח תשוקתנו הרב, ואלה לא מדדו כח שכלנו לראות ולהבין גם מהדרכי בתי אופל מה נעשה בתבל ארצה. ואוי לעבד (וגם לאדון) אשר לפתע פתאום ינתקו מוסרותיו! ורע מאד לעין לא ראתה אור כי תפתח פתאום נגד זוהר השמש. —

ובארץ מגורי וארצות הקרובות אלי' למזרח ראיתי שעבודי' בעמי. כפי הנודע נחלק לחצי מזמן ששים שנה ויותר. ולציין בוחנת תתראה החלוקה הביא ממש בענינים שזכרנו. חצי העם ישמעו רק לקול

Digitized by Google

לקול הגבור המעיר להתאמץ ולהתחזק בהליכה אל המטרה, והיא כח התשוקה אשר יניע את הנפש תמיד להתרומם על עניני העולם ולהמשך לגבוהות ונשגבות. אולם מבלי היועץ השני הוא השכל אשר יבזוהו ויחרפוהו כל היום ולא יתנוהו עבור בגבולם, מרביתם יתעו בדרכיהם ומוקשו ונלכדו, ויהי הנקל בעיניהם לעשות ממלות עבירות ומעבירות מלות, ויסתפקו רק להשלים אמרי הגבור הנורא אשר לא ידע לבחון בין טוב ורע רק לרדוף את ההולכים לפניו לאמר רוצו ואל תעמודו, ובמרוצתם רגליהם ימוטו ויפלו בפחתים ובבורות. והחלי השני ישימו עיניהם רק אל המייר השופט (כח השכל) ישמעו למדברותיו בענינים מיוחדים. אולם בלי התעוררות מריעו השני הוא כח התשוקה אשר רובם לא ידעוהו ומהם אשר גם יבזוהו ויגרשוהו, קלולי כנפים המה, לא יגבהו עוף מימיהם להתרומם מעלה בשום ענין, וגם ברגליהם יתעללו מלכת הלאה, וכל הדרכים אצלם בחזקת סכנה. כי גם אשר יאמר השכל זה הדרך לכו בו כי טוב לכם, לא בכל פעם ישמעו לו מקוצר רוח ומעבודה קשה, ובגבור אין בגבולם לאמץ במו פיו או גם לאלצם ולהכריחם ללכת ולעלות אל מרום הרי המושכלות — עד אנה אחי לא תשיתו עצות בנפשכם, כי באשר תגרשו אחד משני הריעים האלה זה או זה, תשימו דופי במעשי היוצר ותחטאו לאלקים המלוה לכם שני מלאכיו לשמרכם בדרך ולעשות לרוחכם כנפים בהם יתרומם מעלה? שמעו בקול שניהם ואל תמרו בהם ואז תצליחו וטוב לכם. כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר יאמרו וגו', כהבטחת הכתובים, ונכונים אתם לכל זה יותר מכולם בבחינת מצב המקום אשר לוקחתם משם כנזכר. אך גם לזאת שימו לב, אל תסיגו גבולי שני הריעים ואל תחליפו עניני ממשלתם. וכבר ראינו חלוקת הענינים בהגיוני האדם אשר יתחלקו בהם שני הכחות ולכן אל תבקשו נחות ונועם מליצות באמרי שכל וידיעות ומשפטים, כאשר להפך לא ילמד לכם כח התשוקה שום דבר מדע. אזניכם תשמענה קול כנור נעים, ועיניכם תחזנה ציורים נפלאים גם שירים נשגבים ויקרים, לכל אלה תעלזנה כליותיכם ונפשכם תתרומם, אך דעת ותבונה לא הוספתם אז מאומה. — אחשוב כי יש בזה כבר תשובה מספקת למבקשים מליצות יפות במחברות הבקור והדרישה על חשבונות הזמן ותולדות הגדולים בעבור כי (לפי דבריהם) ראו ממני כאלה במחברות אחרות אשר הענין והנושא מתיחס אליהם. עת ומקום לכל חפץ תחת השמים, שמחה לאיש במענה פיו, אך דבר בעתו מה טוב, בזמן הראוי ובמקום הראוי. וזהו מה שרצינו לבאר.

Digitized by Google

תולדות רבינו חננאל

בן רבינו חושיאל ז"ל וקורות ספריו

רבינו חננאל בן רבינו חושיאל נולד באמצע מאה השמינית לאלף החמישי, ונפטר שנת ד"א תת"י 1). אביו הי' חכם גדול ומפורסם, וע"פי מקרה נפלאה נתגלגל ובא מארץ אחרת אשר בקצה איטליא הדרומית 2). אל מדינת קיר'וואן אשר באפריקא צפונית מזרחית על שפת ים האמצעי שהיתה אז רוכלת עמים רבים ומפוארה בעושר ובחכמות הרבה 3), ושם הוליד את רבינו חננאל, ושמה נסמך לרב וראש ברבנות, ויהי גם לרב ומורה לבנו זה אשר עלה עליו בכל מדע ותושי' 4). והוקם שם תחתיו לראש, ויברכהו ה' גם בעושר, כי אסף הון רב בעזר אנשי עירו שהלוו לו ממון בלא עסקא, עד שהניח עשרת אלפים זהובים אחרי מותו. אך בן לא השאיר אחריו כי אם תשעה בנות. והי' בידו לדון דיני ממונות בישראל כמו כל ראשי ישורון בשאר ארצות הערביים 5). — ויש מי שכתבו שלמד ג"כ לפני רבינו האיי גאון 6) אכן קצת ספיקות יעמדו נגד דבריהם. אמנם בכל אופן נאוה התהלה לו ולרעו רבינו נסים. כי הי' להם חלק רב בהתפשטות למוד התלמוד והדרישה בו לאמתו בגרסאות ישרות. מארץ בבל לארץ איטליא וגם לאספמיא 7). ופירושיו וגרסותיו נתפשטו כ"כ בעיר רומ"ה ומשם לצרפת ואשכנז. עד שאיזה חכמים מהצרפתים קראוהו רבינו חננאל איש רומי 8) וקרוב לומר שמפני רחוק מקומם נעלם מהם ארץ מולדתו, כמו שאיזה חכמי אשכנז לא ידעו גם שמו או ספריו 9) ובעבור שהי' בן

דורו

דורו של רבינו האיי חותם וכליל תפארת של כל הגאונים, ועכ"פ למד ממנו הרבה ע"י תשובותיו אליו בכל ענין. לזאת יוסיף בהרבה מקומות על נכון שקבלה בידו על דבריו מהגאונים [10], וגם החכמים הבאים אחריו כבדו את פירושיו ושמועותיו מטעם זה [11]. ונשארו עוד איזה חרוזים מהספדו על רבינו האיי [12]. ונמצאו כמה דברים בספרי הר"ח המובאים במקומות אחרים של הקדמונים על שם רב האיי [13]. ובכלל יש להכיר בפירושים רבים המובאים מר"ח דרך רבינו האיי בהרבה ענינים, וביחוד בהתקרבות כל מאמר וספור בדברי רז"ל אל השכל כפי מה שאפשר [14]. אך לא בלמוד הקבלה כי בו עזב את הגאון, ולא נמצא ממנו דבר על שם הר"ח. ויש עוד סימנים שלא הי' חפץ בו, רק אהב ללכת בכ"מ בעקבות חחכמה והשכל הישר, ובאומץ רוחו לא הי' ירא להרחיק כל הנראה מתנגד אליהם בהשקפה ראשונה, מבלי פנות אל דעות מורגלות כי עשיר הי' בדעת ובכסף [15]. ובכ"ז מרב צדקתו הי' רגיל להחמיר בעניני הוראה ולפעמים אף נגד ההלכה [16]. דרכיו בפירושי מאמרי רז"ל וגם גרסותיו ניכרים הרבה בספרי שני המאורות הגדולים ר"י אלפ"סי [17], ורבינו נתן בעל הערוך [18], ואע"פי שהאחרון בודאי לא הי' תלמידו ממש [19], וגם על הראשון יש ספק בזה [20], מ"מ מרוב שקידתם על ספריו והשתמשם בהם הרבה, קראום קצת חכמים קדמונים בשם תלמידיו. ומאד מאד יתעצב לב הדורש בספרים. כי נאבדו כמעט כל החיבורים היקרים והנפלאים של החכם הגדול הלזה, ומעט מזער נמצא עוד מהם באוצרות מיוחדים לספרים, כאשר ארשום בסמוך ואראה את מקומם. והמעט המובא מהם בספרים אחרים ואשר נביא ממנו בהערות, יעורר בנו כוסף גדול לראות עוד יותר מהם הרבה. וראוי ונכון לכל חכם הקרוב אל אוצרות הספרים ההם ויש לאל ידו להעתיק משם כל הנמצא מחיבורי הר"ח, שיתאמץ וישתדל בכל כחו להעלותם בדפוס ולהוציאם לאור, למען יהיו לפליטה גדולה מספריו הרבים אשר נשטפו בשבולת הזמן ולעשות בזה שם וזכרון נצח למחברם ומיסדם — לפי הסברה הי' יודע שפת ארצו שהיא ערבית [21]. אך קרוב

לודאי

לודאי שלא כתב בזה ספריו. שכפי הנראה מלשונות המובאות מהם היו כלם בלשון תלמודית או עברית צחה ומובנת, אע״פי שגם בזה לא הגיע למעלת רבינו הא״י בנועם המליצה והשיר [22], ויש ראיות שידע ג״כ הרבה בלשון יונית. ואולי למדה גם הוא מתרגומי התורה כמו הרב בעל הערוך ההולך בעקבותיו [23]. ואלה המה ספריו בפרטות כפי הנודע לנו מהם.

א) פירוש על התורה. נפלא ביושר אמריו ויקרת ענייניו מלבד מעט החרוזים שנמצאו בו [24], אשר כפי הנראה כתבם רק להמשיך בשבתות לב דהמון שבאפריקא לתורה וליראה, והי׳ נמצא בו הרבה דברים נגד הקראים היושבים במקום קרוב לו [25] והי׳ עוד בידי הרב בעל מגיד משנה [26], ונזכר ממנו בקדמונים [27]. והרבה בפירושי רבינו בחיי על התורה, אשר מהם ומשאר ספרים לקטתי על סדר הפרשיות כל המובא שם משמו של הר״ח לרוב חבתי את דבריו וחיברתים בקונטרס מיוחד [28]. ונמצא ממנו ג״כ בספר שכל טוב אשר ישנו עוד היום בכתב [29].

ב) פירושים על כל מסכתות התלמוד אשר הלכותיהן נהוגות בזמן הזה עם הדינים היוצאים מהם [30], והם נפלאים ומצויינים בנוסחאות ישרות ובאורים נכונים על ההלכות וגם על ההגדות [31] ומובאים הרבה מאד בקדמונים וביחוד בספר הערוך שהשתמש בהם תמיד. וגם בשטה מקובצת על הרבה מסכתות. והרב בעל שם הגדולים ראה עוד כ״י מהם [32]. ונמצא עוד היום פירושו על מסכת קדושין כ״י ואפשר עוד על מסכתות אחרות [33].

ג) ספר מיוחד מתשובותיו. מובא בקדמונים.

ד) סדר תפלה, בלי ספק ע״ד שחברוהו רב עמרם ורבינו סעדי׳ הגאונים, ורבינו נסים בן גילו, וגם הסבה ההיא בעצמה שהניעתם לחבור כזה הניעה גם אותו [34].

ה) ספר חפץ, כולל פסקי ההלכות ומשפטים בכל עניני הדת. מובא בקדמונים על שמו. אך אין ספק שהוא הי׳ רק מיסד הספר ותלמידיו הוסיפו בו דברים

הרבה

Digitized by Google

הרבה, כמו שנעשה להרבה ספרים ישנים. ואיזה מאמרים בקדמונים יתנו מקום לחשוב שהי׳ ספר זה מדובק והי׳ לאחד עם

ו) ספר מקצועות, הכולל ג״כ פסקי דינים בכל ענין כמו ספר חפץ, וכמו כן כל הנאמר על הספר ההוא ראוי להאמר גם על ספר זה, רק שאחד מהם הי׳ בדיני ממונות והשני באסור ומותר 36), ונמצאו עוד איזה לקוטים כ״י מספר המקצועות באוצר הספרים של הגאון ר׳ דוד אפפענהיים (קווארט נומר 627) וגם ברשימה אחרת של ספרים להחכם ר׳ משה רפאל די אגילאר הנדפסה באמשטרדם שנת ת״ג (צד י״ז) נרשם ס׳ המקצועות כ״י 37).

הערות

Digitized by Google

הערות.

1) **על** זמן תולדת הר"ח אין לנו בירור במוד, רק מדברי הראב"ד בספר הקבלה נדע שלא נולד רק אחר שנת ד"א תש"ן. עיין לשונו בהערה הסמוכה אח"ז. וזמן פטירתו נתלה רק ביוחסין בלי שום ראיה. ובערך עד זמנם מונחים דברי הר"א משנת תשל"ח, ויאה השנה שנפטר בה רב האיי. ולקמן (הערה 12) תראה שחבר קינה על מות רבינו האיי.

2) **לשון** הראב"ד בספר הקבלה (ד"א דף ס"א ב') וקודם לכן לפני מות רב האיי היתה שנה תחת הקנ"ה, שנכרת חקם של ישיבות בבל שהיו הולך אליהם מארץ ספרד וארץ המערב ואפריקא ומצרים וארץ הנגב, וכן היתה השנה שיצא מארץ קורטב"ה שליש ממונה על ציים שמו בן דמאחין שלחו מלך ישמעאל בספרד עבד אל רחמאן אלנאצר, והלך ממונה על ציים אדירים לכבוש ספינות ועיירות סמוכות לספר, והלכו עד חוף הים של א"י, ונסבו אל ים יון והאיים שבו, ומצאו אני' ובה **ארבעה חכמים גדולים** היו הולכים ממדינת **בארי** למדינה נקראת **ספסתין**, והחכמים אלו להכנסת כלה היו הולכים. ולכד בן דמאחין האני' ואסר את החכמים. האחד הי' ר' **חושיאל** אביו של ר' **חננאל** וכו'. ומכר את ר' חושיאל באפריקא בחוף הים. ומשם עלה אל מדינת אלקיר"ואן שהיתה ביימים ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארצות המערב, ושם הי' ר' חושיאל לראש, ושם הוליד את רבינו חננאל בנו עכ"ל. עיין תולדות ר"א הקליר (הערה 10) מ"ש מקדימת למוד התלמוד בעיר **בארי** אשר בנגב איטליא, ושם חשבתי כקרוב לודאי שהחכמים האלה בחזירתם הי' הולכים מבארי ומבורתם הי' בארץ **סבסתאן** אשר בפרס. אולם אחר עיון יותר מעט ראיתי כי הדבר עוד בספק מפני מלת **ספסתין** הנמצאה בראב"ד, שמתחלה הי' אנכי כדבר ברור לנקרה במקומה **סבסתן** ובעבור אפרס מקור למוד התלמוד בימים ההם. אמנם ביוחסין ג"כ איתא **ספסתין** רק בקורא הדורות כתוב **סבסתאן**, ולא כן ביסוד עולם (מאמר ד' פי"א) שבשמיע חדשות וכתב במקום **ספסתין** ארץ **קוסטנטין**, ומעתה לא אדע מאי איזון בי'. ויש שתי סמיכות לדבר שאני ר"א הי' מנגב איטליא ולא מפרס. א) מאה שלא כתב בנו ר"ח את ספריו בלשון ערבי, עיין לקמן (הערה 21) ולא כן רבינו נסים בן חרט שאביו ר' יעקב הי' תושב בקיר"ואן ושם משלו הערבים אז ולכן בודל ר"נ על לשון זו וכתב בה ספריו עיין תולדתו. אולם רבינו חננאל שגודל על ברכי אביו אשר בא מארץ אחרת שלא התפשטה בה עוד לשון ערבי להיותה נדברת, ולא למדה כ"כ בקיר"ואן עד שיוכל לכתוב בה ספרים. וזה יהי' לראי' קלת שלא בא מפרס, ששם התפשטה לשון ערבי כ"כ עד שרוב הגאונים כתבו בה ספריהם ותשובותיהם כנודע. ב) מאה שידע רבינו חננאל היטב לשון יונית, עיין לקמן (הערה 23) ואותה הי' אביו יכול ללמוד בנקל בנגב איטליא כמו שלמדה שם בעל הערוך, ולמדה לבנו. ולא בפרס הרחוק מאד מארץ יון והבאותים לא ידעוה. אולם גם רבינו נסים ידע קלת מלשון יון עיין תולדתו (הערה 15). ובכ"ז הי' רחוק מאד אצלי, לומר שבעיר באורי בעלמה היו בימים ההם כבר חכמים גדולים אשר הסילו לימוד התלמוד באספמיא ואפריקא ומצרים, בעת אשר כל אלה המדינות שלחו עוד כסף חקם לבבל מחיר תשובות שאלותם. הן אמנם נודע לנו גם כ"א הקליר בקי מאד בתלמוד ומדרשים שהי' חי בעת ההיא בנגב איטליא ומעט זמן קודם לה. אך הי' אצלי קשה להאמין שהיו שם אז ארבעה חכמים מפורסמים וגדולים כ"כ שהיו מספיקים להרבין ישיבות בארצות רחוקות ולפטרם מלשאול דבר חוק ומשפט בארץ בבל מקום משכן התורה מימות האמוראים ואלך דור אחר דור.

ולמה

ולמה לא סופר בשום מקום איך נתפשט למוד התלמוד כ"כ בגב איטליא כמו ששער הראב"ד בשעור גדול' מסבת התפשטות למוד זה בשאר ארצות המזרח ואולי יהי' גם זה לראי' לאשר הראינו פעמים רבות שבני איטליא קבלו כל למודיהם מא"י ולא מבבל, והראב"ד ידע רק קבלת למוד אנשי אספמיא ולמוד חכמי בבל. אכן אם תרצה לדעת בירור כל הדברים האלה עיין בתיקונים לזמן ר"א הקליר (להערה 17).

3) **בהערה** הקודמת שמענו לשון הראב"ד על מדינת קיר"ואן שהיתה בימים ההם חזקה מכל ארצות המערב. ור"ל מכל הארצות בצפון אפריקא הנקראים כן. ונודע לכותבי קורות עולם שמדינת קיר"ואן היא הנקראת אצל יונים קירענאיקא כמ"ש במאמרי על היהודים האמיצים שבארץ ערב (בכורי עתים תקפ"ג לד 68) הנקראת על שם עיר קירענע אשר בתוכה, המפוארה והגדולה אחד בימים הקדמונים ומחזקת י"א פרסאות רחוקות מן הים. יעויין פונקע (רעאל לעקסיקאן). וכבר היו שם יהודים רבים בימי בית שני, ושטראבא שהי' אז בימי הורדוס המלך כתב, שהמצרים והלובים ועוד עמים אחרים אשר שם קבלו מיהודים מנהגים הרבה, יעויין קדמוניות ליוסיפון (סי"ד פ"ז סי' ב'). ונפלא היא באמת שבחלק אפריקא נמצאו אצל העמים כמה מנהגי ישראל כמו על חוף גווינעא עוד היום, וכן בארצות כוש ואלחבאש הסמוכות לקירענע, יעויין בכורי העתים במאמרי הנזכר, וצרף דברי שם לדברי פה והיו לאחדים בידך. ושם הבאתי ג"כ תשובת רב צמח גאון לאנשי מלקיר"ואן בדבר אלדד הדני. ובתולדות רבינו נתן בעל הערוך (הערה 11) בררתי שהתשובה ההיא נכתבה בין שנת ד"א תרמ"ד לתר"נא. ובלקוטי פרדס תרס"י (ד"א כ' א') אבל אני נתן אין מצאתי בתשובות ראשי ישיבות שאלו חכמי מלקיר"ואן. ובספרי צדק (שער ב' א"ד סי' י"ב) נמצאה תשובה לגאון מועתקת מלשון ערבי ושאלתם הי' מנהג בראשונה במלקיר"ואן שהיו אנשים מלוים מעות על קרקעות וכו' יורנו אדונינו גאון נ"י וכו'. ובסוף התשובה שם וזה דומה לאשר הזכרת כי המתחכמים (לענין הלואה ברבית) לאחר שמתנו להחזיר וכו' עכ"ל. נראה מזה ברור שכבר היו שם מתחכמים בדרכי התלמוד ומתיגעים למצוא להם דרך בהלואת רבית עם קרקעות. ועוד בתולדות רבינו נתן (הערה 32) מבואר תשובה ארוכה מרבינו שרירא ורבינו האיי בנו לאנשי מלקיר"ואן בענין סדור התלמוד והגאונים וכינויי רב ורבן. הנעתקת אלי' ביוחסין ואלי' בערוך ערך אביי, והשואל מקיר"ואן הי' רב יעקב אבי רבינו נסים, והוא שאל עוד שאלות מרב שרירא יעויין תולדות רבינו נסים (הערה 32). ובתולדות רב האיי (סוף הערה 13) הבאתי תשובת רב האיי לאנשי מלקיר"ואן בדבר שתיית מים בעת התקופה. ומכל זה מראה שכבר היו עוסקים בתלמוד וגאונים קדמונים בקיר"ואן, ומתחכמים בו ושואלים בו שאלות ואעפ"כ אמר הראב"ד התחלת למוד התלמוד והוראות הדינים ממנו מימות רב חושיאל ואילך. וזה יורה שהי' רב חושיאל חכם גדול יותר מכל חכמי הארץ אשר ברו בה מאז, והרביץ בה תורה הרבה ואחר תורתו ערה בבנו ר"ח וגם בתלמידו רבינו נסים. גם מראה מלב היהודים שם בימים ההם כי טוב הי' והי' מלוים מעות על קרקעות. ובכלל תמצא בספר קורות מלכי מוריטניא, מאבו אל חסאן ונעתק מהאחים באונגאי (אגרא' 1794 לד 14) איך גדלה עיר קיר"ואן אז בחכמה ועושר ומסחר. ובספר הקבלה כתב הראב"ד שהיו שם סוחרים הרבה המטילין מלאי לכיסו של רבינו חננאל. וכתב בעל שם הגדולים (ח"א ריש אות א') שקבלה בידו בני עיר קיר"ואן ששם קבורים גאונים.

4) **הראב"ד** בקבלתו כתב על רבינו חננאל שהוא בנו ותלמידו של רבינו חושיאל. ובאמת לא נודע לנו שום חכם מובהק אשר הי' ראוי להיות למורה לר"ח זולת אביו. ויש ספק אם נסע לבבל ללמוד מרב האיי (הערה 6) ולכן אמרי בהערה הקודמת שרבינו חושיאל הי' חכם גדול, נוסף כי הוא בעצמו הי' מורה לבנו. ויש חזוק עוד מדברי הערוך (ערך בר ד') שכתב נזכר ר"ח דהוי קשה בי' כה לישנא מוכח וכו' ואמר דפריש לי' אביו ז"ל וכו'.

5) **כתב** בעה"ת (שער 16) מצאנו תשובה לר"ח ז"ל שאמר מעשים באים לפנינו בכל יום ולא הורינו ב"א בנכסי מלוה בזמן שהיא במה"י עכ"ל. בתקופת הגאונים ודיני אספמיא הקדם עד הרי"ף והרמב"ן וחכמי אפריקא הצפונית

האלפונית בדיני ממונות נודע לנו מתשובותיהם הרבות, וכל אלה גרו תחת ממשלת הערביים.

6) **לשון** שם הגדולים (מ"א ריש אות א') ויפה דקדק בלשונו, שבאמת בספר הקבלה להראב"ד אודיע היטב מעניני אלה הגדולים שהרביצו תורה באפריקא ובאספמיא. לא נמצא מזה כלל. ואדרבא הוא כתב רק אחרי ר"ח תלמיד של אביו. (הערה 4) אך קצת מחכמי צרפת ואשכנז חשבו כן שהי' הר"ח תלמיד של רב האיי, והראשון מהם הי' רבינו תם עיין לשונו לקמן (הערה 11) והשני הוא הר"י בעל התוספת (תשובות קטנות של מה"רם בר ברוך סי' ל"א) שכתב גלוי לנו שלמד ר"ח לפני רב האיי עכ"ל. והשלישי הוא הסופר המובא בתשובת רש"ל (סי' כ"ט) שכתב וגם ר"ח קבל מרב האיי גאון עכ"ל. אולם נגדם יעמוד רחוק המקום של"ל שנסע ר"ח מקירואן מקום מולדתו לבבל מקום רב האיי, וחזר משם לביתו ויהי לראש. וגם מהרבה דברי הר"ח המובאים בקדמונים וביחוד בספר הערוך לא נמצא שום מקום שיביא את רב האיי למורו ורבו, ומה שנמצא במקום אחד שקרא לו אדוננו (בינה"ע אות מכירה) אין ראי', שהוא רק כנוי כבוד לאחרון הגאונים בזמן וראשם בחשיבות, וכן קורא לו רבינו נסים עיין תולדתו (הערה 9) וכנגד זה נמצא במקום אחד שהביא הר"ח יש מי שאומר בשם והכוונה לרב האיי עיין לקמן (הערה 14) ואין דרך לכתוב כן על רבו המובהק. ומצא עוד בערוך זה המפרשים חלוקים על רב האיי ובכלל יש המפרשים הוא הר"ח עיין לקמן (הערה 19) וכן חולק על פירושו באיזה מקומות בשם עיין ערכי זין וכפן ושב. רק ראה זה מצאתי בערך רב שכתב ואמר רבינו יחי לעד וכו וכך אחר יחי לעד וכו' אלו דברי ר"ח ז"ל עכ"ל. ואפשר שכיון שם לרב האיי שכן המנהג לתלמידים שיקראו את רבם בשם רבינו בלי הזכרת שמו וכן רבינו אפרים ור"י ן' מגש לרבם הרי"ף יקראו בשם מרן. אולם יותר אפשר שם בערוך מגומגם אחד ובלתי מובן כלל יעו"ש היטב ואין להביא ראי' ממאמר כזה. ולכן יש לפרש גם דברי ר"ת במה שקורא לרבינו חננאל תלמיד רב האיי שר"ל הולך בעקבותיו ומשתמש בפירושיו וגרסאותיו עיין לקמן (הערה 13) ע"ד שקראו חז"ל לכל המחזיקים בדעות שמאי נגד הלל בשם בית שמאי או שמותי ועויין ערוך ערך שמותי מ"ש בשם הירושלמי, וגם דברי הר"י בעל התוספת לא יוכיחו לנו כלל, שמלבד שמאוחר הוא בזמן הרבה מזמן הר"ח, וגם בערך זמן הראב"ד הלוי הכותב ענייניו, הנה גם מאמרו שם בסיתוך סתום ומגומגם מאד עי"ש לפי שמצינו במקום אחד שפי' ר"ח אם לא מפני הקבלה ואבות בו"ד עכ"ל. אולי נ"ל לפי שלא מצינו וכו'. וכן הסופר בתשובת רש"ל מאוחר עוד יותר ואין מזה התשובה שהיא מוטעת מאד בכמה ענינים. והנה שם למעלה בסמוך כתב ורבינו גרשם קבל מרב האיי וכבר הוכחנו סתירת דבר זה בתולדות רבי' נתן (הערה 46) וגם לשון קבל מרב האיי לא יגרע עוד מהי' תלמידו ממש, רק אפשר שקבל מספריו, ועכ"פ הדבר נשאר עוד בספק גדול.

7) **הספר** היותר קדמון מלבד פיוטי הקליר, אשר נשאר בידינו מחכמי ישראל באיטליא הוא ספר הערוך. ובפירושיו השתמשו אח"ז גם מפרשי התלמוד בארץ צרפת כמו רש"י ורבינו תם, ואחרי שרוב פירושי הערוך הם מלוקטים מפירושי הר"ח עיין לקמן (הערה 19) א"כ חלק רב לר"ח בהתפשטות פירושי התלמוד באיטליא ושאר ארצות אשר קבלו ממנה. ולענין למוד התלמוד באספמיא כבר הראינו בתולדות רבינו האיי (הערה 10) שאע"פי שכבר נתפשט שם למוד זה ע"י תלמידי ר' משה ור' חנוך. מ"מ כפי הנראה הם לא הספיקו לבדם להעמיד בתי מדרשות בכל הארץ לולא הרי"ף שבא לעזרתם מאפריקא. ע' לשון הראב"ד ועוד גדול מכלם ר"י אלפסי דכו' ונכנס בספרד וכו' והעמיד תלמידים הרבה ויצא שמעו בכל העולם וחבר הלכות כמו תלמוד קטן, ומימות רב האיי לא נמצא כמוהו בחכמה עכ"ל. והנה הרי"ף נודע למשתמש תמיד בספרי הר"ח אשר עי"ז יקראוהו קצת בשם תלמידו של הר"ח, ואפשר שהי' ג"כ תלמידו עיין לקמן (הערה 20) א"כ הי' הר"ח ג"כ אמצעי בהתחזקות למוד התלמוד באספמיא עם פירושים נכונים ונוסחאות ישרות.

8) **בעל** היוחסין הוא הראשון אשר יחשוב ר"ח איש רומי ור"ח מקירואן לשני חכמים נפרדים ע"ש (ד' קראקא ק"ל ב') רבינו חננאל ורב נסים שנת התת"י ושם (קל"א א') שנת תת"ק ר' חננאל איש רומי בזה הזמן ע"כ. ואחריו כתבו כן כל מוני הדורות. אולם כל הסופרים שלפני היוחסין והמה הראב"ד ובעל

יסוד

יסוד עולם (מ"ד פי"ח) ובעל צדה לדרך בהקדמתו והספר המובא בתשובת רש"ל (סי' כ"ט) לא ידעו מר"ח אחר זולת זה שלפנינו. ואין ספק שהכנוי איש רומי שמצא בעל היוחסין באיזה מקומות מספרי הצרפתים הניעו לחשוב זה הר"ח לאדם בפ"ע, ובאמת הוא הוא. וראיות לזה עיין ברשב"ם (ב"ב ט' א') ה"ג בפי' ר"ח הרומי, ושם בסמוך או"ז כמה פעמים לענין גרסא זו מביא את הר"ח בשמו. וכן בש"מ שם בשם הרשב"א הגרסא הזאת בשם ר"ח סתם. וכזה תמצא עוד ברשב"ם (שם פ"ו ב') ומצאתי גרסא זו על העיקר בפירושי ר"ח איש רומי וכו'. ושם בסמוך כמה פעמים כל הסוגיא ע"פי גרסא זו מפירושי הר"ח בשמו, ובבעל המאור שם והשגת הראב"ד עליו נמצאה אותה הגרסא מתחלה ועד סוף בשם ר"ח סתם יעויין בשטה מקובצת, וכן מ"ש הרשב"ם שם ל"ב שנאות שהי' כלול בלי ספק ג"כ בפירוש הסוגיא מר"ח איש רומי הנזכר שם בתחלה, נמצא מלה במלה בערוך (ענק שנתות) הנודע למשתמש תמיד בפירושי ר"ח שלפנינו (הערה 19). עיין עוד ברשב"ם פסחים (קי"ד ב' ד"ה שני מיני בשר) בשם ר"ח מרומי, והם בתוס' בשם ר"ח סתם, ובהרי"ף שם המשתמש תמיד בדעותיו של ר"ח מקירואן כתוב ממש כלשון ר"ח מרומי המובא ברשב"ם. ובתשובות מהר"ם בר ברוך (ד"פ סי' תת"ג) בראי' לדעת ר"ת שאין כופין את הבעל להוציא את המורדת הוא מסיים וכן פי' ר"ח איש רומי בפירושיו עכ"ל. וכן בסמ"ג (לאוין מ"א) ובהגהת מיימ' (פי"ד מהלכות אישות ס"ס ו) וכן ר"ח איש רומי פי' זה הלשון וכו'. ובתוס' כתובות ס"ד א' סד"ה אבל הפי' הנ"ל בשם ר"ח סתם. ועוד בסמ"ג (עשין מ' גירושין) פסק ר"ח איש רומי דאין הלכה ככל אותם האמוראים דמכשרי באומר אמרו וכו'. וברשב"א ור"ן על הלכות שם בשם ר"ח סתם. וכן בהרי"ף שם ממש דברי הר"ח איש רומי. ועוד בסמ"ג (עשין פ"ט) מובא מפי' ר"ח איש רומי מה שהוא בתוס' ב"מ (ע"ז א') בשם ר"ח סתם. אח"ז ראיתי לאחי לאדם עתיקי ליה במכתב עתי שלו (מחברת ב' לד 32) שרוצה להביא ראי' מדברי סמ"ג אלו האחרונים שערבבו המאוחרים מרי ר"ח אהדדי יעו"ש. ואולם לדעתינו הביא ראי' לסתור ואדרבא מבואר משם ההפך, ולמו שיוכיחו עוד שאר הראיות שאין כאן שני ר"ח כלל. וכן מה שרצה האדם ליתן שם למצוא עוד חכם מיוחד הנקרא ר' חנינא איש רומי ע"פי דברי הרשב"ם (ב"ב ל' א') ליתא ג"כ לדעתי וע"ש ברשב"ם שכתב ובהני ב' עובדא הלכתא כרב נחמן וכו' וכן פוסקין פירושי ר' חנינא איש רומי ע"כ. ובלי ספק אלא של"ל במקום ר' חנינא ר' חננאל שנודע שחבר פירושים על ש"ס ובהם ג"כ הלכות הרבה המובאות בקדמונים עיין לקמן (הערה 29) ושום קדמון לא ידע מפירושי ר' חנינא. וגם הרי"ף ההולך בעקבות ר"ח מקירואן פוסק שם ג"כ כרב נחמן בשתי ההלכות המובאות ברשב"ם ע"ש ר' חנינא. ונ"ל שמפני שכל הפירושים הבאים אז מאפריקא לצרפת הלכו דרך איטליא ובפרט רומי, ואמרו לצרפת ידיעו רק ממאמרי רומי ע"י שו"ת ביניהם. וגם המשתמשו בפירושיהם עיין תולדות ר"נ בעל הערוך (הערה 57) לכן היו נקראים פירושי ר"ח מקירואן בפי קצתם בשם פירושים רומיים. והר"ח בעצמו איש רומי, ומרחק המקומות העלים מאיזה לצרפתים את ארץ מולדתו העקרית כמו שלקחת מאכתי אשכנז לא ידעו אפי' את שם הר"ח או שלא ראו כלל פירושיו עיין הערה שאח"ז. אולם ר"ת ידע יותר היטב מאחיו רשב"ם את ארץ תולדת הר"ח וכתב בספר הישר (דף ע"ב ד') שהרי ר"ח מאפריקא הי' ע"כ. ואם נאמר שהר"ח מקירואן הי' איזה זמן ברומי עיין לקמן (הערה 19) יבא יותר על נכון הטעם לכנוי איש רומי אלא שלא נמצא גם מזה רמז בכל ספרי הקדמונים. ועכ"פ אחר שבררנו כ"ז נדע כי ומעתה שוא מאת בעל ס"ק בקונטרס ישן נושן שהר"ח הי' חותנו של בעל הערוך וע"ש שמסופק על איזה ר"ח נאמר כן, ולדידן דליכא אלא חדא ודאי שלא הי' בעל הערוך חתנו שכן איננו מובא בספרו רק בשמו ומתמיד בהוספת אות ז"ל. ולקמן (הערה 19) יבורר ג"כ מטעם הנ"ל שלא הי' הר"ח רבו של בעל הערוך.

9) **רש"י** איננו מביא בשום מקום את הר"ח. ורבינו אפרים מרינ"בשבורג כתב לר"ת וז"ל והביא לך אגרת אחרת שהקשה הר"ח יודע אלקים וכל שער עמי כי פירושי הר"ח אינם נמצאים בעיר הזאת ומימי לא ידעתים, והעולים משם לכאן שאלתי ואמרו לא מצאנום עכ"ל (ספר הישר דף פ' ד').

10) **הר"ח** כתב במקומות הרבה קבלה בידינו מרבותינו או רב מפי רב מהגאונים ולדומה. עיין תוספת שאנן (עירובין מ"א ריש ע"א) ובערוך ערכו

אני

Digitized by Google

אמי, בשרי, בש, דש, אור א', פרש ז', ורבא, ובס' המכריע ס"ס כ"א ור"ח מיקל כתב כיון דפסק אמימר דהוא בתרא הכי שמעינן מני' דהלכתא כחכמים דפליגי עלי' דרבי ואמרו בין כתב ולא מסר כו'. ולית הלכתא כרבי כך קבלנו מרבותינו ועיינא בה טובא ולא איפשוט לן הבעיות דאשכחינן טובא שמעתא דסלקין דאותיות נקנות במסירה ולולא הקבלה לפי עניותי הכי הוינן פסקי שכך דינתינו נוטה מיהו לא שבקינן אלא אקבלה דידן עכ"ל. ועוד ערך הדר ב' פי' ר"ח קבלה הוא בידינו ע"ש לענין שנות ליחוד התלמוד מרב אשי וחדשי הכלה, ומשם תראה לתקן דברי הרשב"ם (ב"ב קנ"ח ב' ד"ה מאמורא) שמביא ב"כ דברי הר"א אלו רק באמת שבושים המטעים את הקורא, שבמקום רב אשי חי ס' שנה צ"ל הי' ר"י (כלומר ראש ישיבה) ס' שנה, ובמקום הי' מחזר ליחדו בשני חדשי הכלה **ניסן ותשרי** צ"ל הי' **מסדר** ליחדו בשני חדשי הכלה **אדר ואלול**. ולאמת לגירסת הערוך נגד גירסת הרשב"ם לענין זמן חדשי הכלה, עיין תנחומא (ריש נח) ובשערי צדק (שער ד' סי' י"ב מדיני אבילות) תשובה מרב נטורנאי גאון, ובטור יו"ד (ס"ס שד"מ) תשובה בשם גאון ושם צ"ל במקום חדש **אחר** ואלול, **אדר** ואלול. כמבואר בב"י שם, וכן באגרת רב שרירא גאון (יוחסין ד' קראקא קע"ז ב') ע"ש על רבה בר נחמני דאכלו בי' קורצא דקא מבטל י"ב אלפי גברי ירחי בקיטא וירחא בסיתוא דאינון תרי ירחי דכלה אדר ואלול עכ"ל. ועוד בערוך (ערך כל ב'), וברמב"ן (סי' קי"ד) ובספור ר' נתן הבבלי מנהגי הישיבות בבבל (יוחסין קכ"ז ב') ע"ש שטונה כמה פעמים חדשי הכלה אדר ואלול, ובתוס' (סוף פ"ב דברכות) בשם ר"י בר ברזילי ששמע שהי' אש יורד עליהם מן השמים בכלה דאלול וכלה דאדר ע"כ. והארכתי בכל אלה הראיות מעני שראיתי להמפרש הגדול רש"י ז"ל (ב"מ פ"ו א' ד"ה דקא מבטל רבה בר נחמני) שבתחלה מכבודו נפל ג"כ בתמורה זו של נכדו הרשב"ם לענין זמן חדשי הכלה אע"פי שעל גמרא זו בעצמה פי' רש"ג באגרתו להפך כמו שהבאנו מזה, ורש"י ידע דברי האגרת השוא ומובאה ממנו באיזה מקומות (עיין תולדת ר"נ בעל הערוך הערה 32), וכן רש"י בעצמו כתב במקום אחר להפך ומסכים עם דברי הגאונים הנזכרים, עיין דבריו סוף פ"ד דברכות אהא דאמר רב אשי על בני מתא מחסיא דאמר יקרא דאורייתא תרי זמני בשתא פי' שהיו נאספים שם ישראל באדר לשמוע בהלכות הפסח מדרש דרב אשי ובאלול לשמוע הלכות החג עכ"ל. אמנם כפי הנראה הוסיף בכוונה לשמוע הלכות החג ור"ל שהם אינם חודשי הכלה של תלמידים רק שהמון ישראל הי' נאספים אז לשמוע הלכות יו"ט. וגם זה אינו. ועיין היטב בכל המקומות שהבאתי שעיקר חדשי הכלה לתלמידים לישא וליתן עם רבותם במה שלמדו כל ימי השנה, וביחוד מבואר זה בספור ר"נ הבבלי ביוחסין שם. אולם אין מכל הראיות שהבאתי. מצאנו עוד אחת מגמרא מפורשת והיא מוכרחת לדעתינו, שע"כ חדשי הכלה אינם ניסן ותשרי שאז היו ימי העבודה בשדה ורבא שהי' ראש ישיבה במחוזא אמר לתלמידיו במטותא מינייכו דלא תיתו קמאי לא ביומי ניסן ולא ביומי תשרי כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא (ברכות ל"ה ב' עיין רש"י שם) והנה חדשי הכלה היו רק לתלמידים הרבים כנ"ל.

11) **כתב** ר"ת בספר הישר (ע"ד ד') וגם תראה בגירסת ר"א תלמיד רב האיי וגירסת ר"י אלפס תלמידו כי גרסתם נכונה ומיושרת, שמקומות שהאמיר ר"א דלא כהלכתא, וגם אין פירוש סברתו מכוון במקומות מועטים אבל שמועתו עיקר עכ"ל. ועיין למעלה (הערה 6) מה שהבאתי בשם הר"ש בר"ב ומקנתי דבריו לענין קבלת הר"א מאבות בי"ד. והרא"ש כתב (ספ"ו דשביעית) כי כל דברי הר"א דברי קבלה והביאו שם בתעד"מ וז"ל כ"ל דר"ל דבריו בגירסות, אבל בפסק הלכה סברא דנפשי' היא שהרי בכמה מקומות פוסקין דלא כותי'. אבל בספ"ק דנדה כתב רבינו (הרא"ש) גם לענין פסק הלא מלאו לבו לחלוק עליו שדבריו דברי קבלה עכ"ל. וראה פלא שמתחלת דברי מעד"מ הם מוגש דברי ר"ת בספר הישר אע"פי שלא ראהו עוד בעל מע"מ, שלא נדפס עד זמנינו. וד"ב כי כל אשר מתלא מועתק מספר הישר אצלינו הוא תמיד בשינויים מתוקנים. כי לא נמלא שם אף מאמר אחד בלי שבושים, וברוב המקומות קשה מאד עי"ז לבא על כוונת המחבר, והרבה יגיעות יגעתי לתקן לו עכ"פ חלק גדול ממנו. וגם מספר הסימנים תקנתי שנשתבשו שם והוסבו מאחור עד מ"ה. ואולת אחת של המביא ספר זה לדפוס, הסבה כל אלו השבושים, באשר מלא שמתנדר ר"ת מתרעם מאד על מגיהי ספרים ושולחים יד לעשות גירסות חדשות. ורצה לשמור פקודתו בזה לבלי שלוח יד גם בספרו כמו

שהודה

שהודה בעלמו בהקדמתו, והניח כל אלו הטעיות אשר נפלו בהעתקת הספר מיד ליד ואשר רבו עוד בדפוס, עד שכמעט נאבד מלי תועלתו. וכל אדם יודה שר"ת לא התרעמר רק כנגד המגיהים בכונה מחיקת טעמים שיחשבום לשבושים ואולי טעו במחשבותם, וכן יחלוק רבינו האיי על פאלוג וכתב בפירושו לכתובות (ס"ח ב') באה מן הגרסנים שינו הא מתניתא כי אמרו כו' לפיכך הפכו אותה וכו'. ודאי שמועה זו לתשמע אוזן נא מן הראשון אלא שלא כך גירסתינו ולא כך גרסו הראשונים ואין לנו להתקן המשניות והתלמוד בעבור קושיא שקשה לנו אלא כן הוא הגירסא שמקובל מפי לפומי' אנשי מסמך וכו': וכן היא השמועה המועתקת באמת ומי שמחליפים טועים הם עכ"ל המובא בש"מ שם, ורש"י לא חש לכ"ז וכתב ה"ג ע"פ כדברי המחליפים אולם לא כן שגיאות מצוררות הבאות מיד מעתיקים בוערים ומדפיסי' הדיוטים.

12) עיין בקונטרס המחובר כאן, ליקוטים מפירושי ר"ח על התורה סוף פ' ויחי והערתי שם.

13) מ"ש בערוך (ערך דל ב') בשם תשובת רב האיי בענין ביאת רב לבבל, נמלא בתוס' (שבת פ"ח א') בשם ר"ח. ומ"ש בערוך סדר ב' בשם ר"ח כתב לשב"ם (ב"ב קנ"ז ב' ד"ה מהדורא) בשם ר"ח ורב האיי, וכן שם (ע"ב א' ד"ה אסכלא) בשם ר"ח ורב האיי, ומ"ש בערוך נגד א' בשם הגאונים כתבו התוס' (ב"ב ו' א') בשם הר"ח.

14) עיין תולדות רבינו האיי (הערה 13) מדרכו לקרב מאמרים בהגדות כפי מה שאפשר אל השכל, והיא ג"כ מדרך הר"ח. והנה קבל מרב האיי פירושו במעשה דביאת רב לבבל (הערה 13) אשר ממנו נראה בעליל יגיעת שניהם להרחיק הגוזמות ולקרב הספור שם לפי מה שאפשר אל חק הטבע. ועוד שם בתולדות רב האיי בהרחיקו בריאת קדמוניות שמתנגדת אל הנודע לנו ע"פי שכל הישר, ע"ש בא"ש דליתא להך בריאת דפסחים בענין גלגל קבוע ומזלות חוזרים, מכמה אנפי, ובענין זה בדברי הר"ח שיובאו בהערה שאח"ז בענין הכשוף שכתב והע"ב דמשני התם שאני ר' חנינא דנפיש זכותי' שינוייא הוא ולא סמכינן עלי' עכ"ל. וע"ע לקמן פירושו הקרוב יעל בזר דין של ע' שנה ובהערה שאח"ז פירושו על הנחת תפלין של הקב"ה. ועל גלאוני בני (ב"ת נ"ט ב') פי' כגון ויאמר להשמידם לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו והוא מלשון למנלא מזמור לדוד עי"ל (ש"ת שם). אולם בזה שהרחיב לנו הר"ח עוד הדרך יותר. הוא בזה שנתנה לנו ב' פעמים מפרש ספורי אגדות שבחלום היו. עיין בש"ת (על ב"מ נ"ט ב') אלל תנורו של עכנאי ותוספתי ר"ח הגדול: וז"ל זה הענין המפורש בשמועה זו כגון אמת המים תוכיח וכיוצא בה שהם כמו אותות ומופתים, יש מי שאומר שהקב"ה הראה כגון אלו הדברי' ע"י הלדיקים בדרך תפלה ובקשה ולפי שאינן נביאים ואין זה רחוק מן הדעת. ויש אומר כי אכם מחכמי' מדרש נתנמס במדרש וראה בחלום שהיו אולקים החכמים על ר' אליעזר, וא"ל ר"א למה אתם חולקים עלי אמת המים תוכיח וכל הענין, וכי ר' יהושע מתרים כנגדו ופי נתנה בת קול מן השמים ואמר ר"י לא בשמים היא, ומפני מה לא פירשו כי דברי חלומות הם, מפני שהיו בידם החלומות קרובים לנבואה. אבל ופתכו בזה הענין [ר"ל בעניינו של ר"ח לבד, על] והחלומות שוא ידברו וקיימו אחרי רבים להטות. ר"ח ז"ל עכ"ל. ואין ספק שמ"ש בתחלה יש מי שאומר כי הקב"ה מראה כגון אלו הדברים ע"י הלדיקים וכו' הכוונה על רב האיי שהוא מהם מעין לשונו בתשובתו לר' שמואל הנגיד המובאה בע"י פ"ב דחגיגה עיין תולדות רב האיי (הערה 13) ולפי הלשון שם נכון להגיה כאן במקום ולפי שאינם נביאים, שנ"ל אע"פי שאינם נביאים, עיין היטב בדברי רב האיי שם, ולפי"ז יש לשער מה מי שאומר שבחלום הי' אפשר שהוא רב שמואל בן חפני אשר כתב עליו רב האיי שם שהוא וכיולא בו לא יאמינו שיעשה נסים כאלה ללדיקים שאינם נביאים. ובלי ספק אליו ואל הר"ח כיוון הריטב"א בפ"ה דב"ב בספורי רבב"ח בא"ש והגאונים כתבו דכל היכי דאמרינן הכא לדידי חזי לי נתראה בחלום הי' כשהי' מהלך בים אוקיינוס עכ"ל. וכן הרשה לנו בעל תוס' שאנן (המובאה בשטה מקובלת על ב"מ פ"ה ב') על הסיפור שראה אליהו מרבנן בגוהרקא דר' חייא שכתב אומר רבי שבחלום הראוהו ונראים דבריו עכ"ל. ויפה כתב שכן שם בסמוך אמר ר' זירא אמש נראה לי ר' יוסי בר' חנינא אמרתי לו אצל מי אתה תקוע

אצל

אמר ר' יוחנן, ור"י אמר מי וכו' וכו' עד אמר ר' חייא, א"א לפרש באופן אחר שראה ביחד שרבה ת"ח שהיו בא"י בזמן, רק בחלום ובג"ע וכן פרש"י שם בבאור אתם נראה בחלום ע"כ. ובעל סה"ד שכח כרגע גמרא זו ופרש"י, ברצותו להוכיח על ר' זירא שהי' תלמיד יתום מהא דאמר בע"ז (י"ו ב') נער גדול הי' לו אמר ר' אסי ור' אסי אמר ר' יוחנן וכו' וכו', עד אמר רבי, וכתב שם התוס' שכלם היו בימי רבי א"כ ר' זירא שהי' תלמיד ר' יהודה הנולד כשמת רבי זקן מאד בער"ש, ובאמת נראה בעליל שמאמר זה של ר"ז שוה ממש למאמרו שהבאנו מב"מ שחושב ג"כ תנאים שונים בזמן, שראם ביחד, ופרש"י דהתם מובן מעצמו גם אגדה, שבחלום ראם ואין כאן ראי' של כלום. ע"ע ביוחסין (ד"ק ל"ב א') שמביא דברי ר' ברוך בשם הר"א על ענין זה בעצמו של מופתי ר"א ומראה שינוי לשון מסוף דברי ש"א שלפנינו, ששם כתב ולא גילו זה שהי' בחלום כי יאמר והאמונות שוא ידברו וסמכו על אחרי רבים להטות ע"כ, ולשון זה נאות יותר במחלוקת הכבוד לסיפורי רמ"לי אולם כפי הנראה ר' ברוך העתיק רק מענין של הר"א ובש"א מועתק הלשון כדרכו. ובעכ"פ הר"א אינו מכריע עוד בין הדעות רק כתב בהשכל על דברי רב האיי „ואין זה רחוק מן הדעת". אמנם במ"א כתב כזאת בלי דעה חולקת עוד, וז"ל (המובא ג"כ בש"א על ב"מ פ"ו ב' בענין פטירת רבה בר נחמני והתוספות שם) פי' נ"ל כענין חלום ששתי כתות של צדיקים ברקיע חולקות והכת הקרובה לזו [נ"ל של"ל לזיו] השכינה היתה אומרת טהור וכל שאר הכתות אומרות טמא ואמרו מי יוכיח ונתרצו ברבה בר נחמני. הראו לו בחלום דברים אלו כדי שילך מן העולם בישוב נחת רוח ז"ל עכ"ל ואין ספק שאמר כאן מלת ר"א וקרוב מאד שבמקום מלת **רוח** נ"ל **ר"א** שאח"כ על מי תוסב הסיום ז"ל ונ"ל ג"כ בישוב ונחת. ובפרט שראינו שהוא מדרכו. ומצאתי ג"כ ששני הגדולים אשר השתמשו מאד בספרי הר"א, והם הרי"ף ובעל הערוך קבלו דרך זה ממנו ר"ל לפרש ספורים נפלאים שבחלום היו. ועיין תשובות הרי"ף סי' שי"ד ומאי מעשה דאמר (אמר ר' בנאה מציין מערתא) בחלום ראה ולא במראית העין עכ"ל ובערוך (ערך על א') בגמרא דסוכה (מ"ה ב') ראיתי בני עלי' והמה מועטים פירוש ראיתי בנו"הק במראית חלום כי הצדיקים שבדור הזה הראוין לעלות לג"ע מועטים עכ"ל. ואולי גם הוא לשון ר"א כי הערוך תופס ברוב לשונו מבלי הזכיר שמו עיין לקמן (הערה 19). ובהערה הסמוכה אמ"ז מראה ג"כ דברי הר"א באמון הנביאים שמיא מזון וראיית הלב בהקיץ כענין ראיית האדם בחלום ע"ש היטב ומאמר מסכים לדרכו כאן, והוא החלוק לפי דעתו בין הנביאים לצדיקים הבלתי נביאים שבראותם לנס רואה בהקיץ והאחרונים יראו ראיית הלב בחלום ולקצת מעין זה תמים גם דעת רב האיי שאע"פ שהוא משוה הצדיקים לנביאים בראיית הנסים להם, מ"מ בדרכי חיונם עושה הבדל כמו הר"א רק שעולה במדרגה אחת שמה שהוא לפי הר"א אצל הנביאים הוא לפי רב האיי אצל הצדיקים, והנביאים רואים במראות עין ממש. עיין בדבריו המובאים במולדתו (הערה 14), ולא שהן עולין למרום (ר"ל הצדיקים שבתלמוד) אלא בחדרי לבם רואים ולומדון וכו' לא כעין הסוכה בנו"הק עכ"ל. ור"ל הסוכה בנו"הק רואה במראית העין, ויותר מבואר דעתו עוד בהערה אח"ז. והוא סעיף משרשי הקבלה אשר אחז בה רב האיי ולא הר"א, ועיין רמב"ן ריש ויקרא בזה שמשיב על הרמב"ם שפירש התאכסנות המלאכים אצל אברהם הכל במראה הנבואה והוא כענין ראיית הלב של הר"א. ויהי' דרך הרמב"ם בנבואה מעין דרך הר"א ודרך הרמב"ן כדרך רב האיי, והבן זה. — אח"ז מצאתי בדברי רבינו אברהם בן הרמב"ם על הגדות, שנעתקו מספרו אלכפיי' כ"י וז"ל: החלק הב' המעשיות שנראו והגיעו להם בחלום וזכרו אותה בלשון לא ופשוט לדעתם כי א"א שיטעה בהם בעל שכל ובינה, וכמו שאמרו חז"ל בברכות תניא אמר ר' ישמעאל פ"א נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים וכו' וכזה בדבריהם בהרבה מקומות וכמו כן במעשיות שזכרו בהם מראות הנביאים ושדברו עמהם ושהועילו [?] עמהם, וכמו מעשיות שזכרו בהם שדים והראוה שאין לנו עמו וחשוב שהם דברים היו בעולם כמו שיכתבו, ויצא לחשוב ולהאמין דבר הנמנע שהוא מספרי אצל [או ?] חייב וכ"ז יקרה לרוב פתיותו ומיעוט ידיעתו בטבע העולם ובמעשה הנסים ובדרך החכמים ז"ל שהוא דרך הנביאי', לספרו בלשון הפשוט מה שראו במראה הנבואה. ודרך זו דרכו החכמים כמו שנאמר אצל מרי ז"ל במורה הנבוכים למבין עכ"ל. ונכללים כל דברינו במאמריו. ויש לצרף עוד ראש דברי הר"ח שהבאנו בנפלאות

של

של ר"א הגדול בת"ש מפני שהי' בידם החלומות קרובים לנבואה, את המובא בשמו ברמב"ן (ס"פ קע"ט) על מאמרם ז"ל (ברכות ל"א ב') כל היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה וכו'. וז"ל, קבלנו מרבותינו דביושב בתענית חלום איירי כדקי"ל יפה תענית לחלום כאש לנעורת, כי כל אדם שנגזר עליו גזירה רעה על עון שעשה מגלין אזנו ע"י חלום מה שעתיד לבא עליו, וכיון שמרגיש בה מתענה וחוזר בתשובה והקב"ה מוחל לו, כיון שחזר בתשובה שלימה, ואפי' חטא כל שנותיו שהן ע' שנה כדכתיב ימי שנותינו בהם שבעים שנה, ומפני מה תעניתו בשבת גדולה מתעניתו בחול לפי שבשבת יש לו סעודה מוכנת ותענוגים מה שאין לו בחול, וכשמונע מהן קשה לו בלבו יותר מתעניתיו בחול, ואעפ"כ יש עליו דין עונג שבת ואמור רבנן ליתב תענית לתעניתי' עכ"ל. כנגד זה יש להוסיף על סוף דבריו שם בעניני ר"א הגדול בת"ש אבל יסמכו בזה הענין על והחלומות שוא ידברו וכו'. (כפי נוסחת הס"ת העקרית ולא כנוסחת רבינו ברוך שהבאנו) מה שהובא בהגה"מר ספי"א דשבת (סי' תנ"א) וז"ל: וכתב ר"א דאין להתענות בזה"ז תענית חלום בשבת משום דאין אנו בקיאין בפתרון חלומות עכ"ל. והוא כעין דברי רב האיי על סכנת מזיקין המובאים בערוך (ערך אספרגס) וז"ל הני מילי דאמירן בי' משום סכנת מזיקין דהוו נהיגין בי' והשתא לא נפישי כי ההוא עדנא עכ"ל. והמבין יבחין עוד שחידוש גדול הוא מר"א שבעניני חלומות עזב את מנהגו להורות הוראה תמיד עיין לקמן (הערה 16) ומזה ישכיל על דקדוק לשונו שם בעניני ר"א הגדול בת"ש מפני **שהי' בידם** החלומות קרובים לנבואה — ועוד תראה בהערה שאח"ז איך ישוה הר"א עוד בדעותיו גם הרמב"ם שבא אחריו עד שכתבי הגרא"ה שסמך עליו הרמב"ם בעניינים רבים (אע"פי שעלה עליו בחכמת הפלסופיא ולא פסק עוד מלדבר נגד הרבה דעות נושנות אחרי שכבר דבר נגדם הר"א. ויתכן שמ"ש בפירושו לפרק חלק שיחבר חבור ויגלה מה שהוא מן הדרשות דרך פשט ומה שהוא משל, ואשר מהם הי' בחלום וזכרוהו במאמר מוחלט כאלו הי' בהקיץ עכ"ל. שרומז לדברי הר"א שהבאנו בעניני ר"א הגדול, שכתב ג"כ ומפני מה לא פירשו כי דברי חלומות הם וכו'.

15) **לא** נמצא בשום קדמון איזה מאמר מובא מר"א ז"ל אשר יורה גם ברמז רחוק על דרך הקבלה והסודות. והנה רבינו בחיי שחבר פירושו על התורה על ד' דרכים פירוש מדרש, שכל, וקבלה יעויין בהקדמתו ובחבורו על כל הפרשיות, הוא מביא לרוב את דברי הר"א, אך לא אף פעם אחת בדרך הקבלה רק תמיד בדרך הפשט וכמו שיראה הקורא בלקוטים מפירושי ר"א על התורה שחברנו לקונטרס זה. וכ"כ רבינו בחיי בפי' בהקדמה שבדרך הפשט יביא הרבה את הר"א ובדרך הקבלה את הרמב"ן. אמנם מצאנו עוד מאמר אחד המובא על שם הר"א ברמב"ן (סי' קכ"ד) המורה בברור שלא ידע או שלא רצה לדעת כלל מלמוד זה והוא פי' על מאמרם ז"ל (ברכות ו' א') מנין שהקב"ה מניח תפלין, ומודע שהמקובלים האריכו בטענותם במאמר זה, וכאן מצאו למצוא מקום להכניס בו כל סודותם ולהראות קדימתם בתלמוד יעויין בפי' הרשב"א המובא שם בע"י: ואולם הר"א ז"ל יקרב מאמר זה אל השכל, לדרך הפשיטות בדברים נעימים. ובעבור כי ספר של הרמב"ן בעצמו אינו מצוי, וגם שחביבים עלי דברי הר"א אשר לדאבון נפש כל משכיל נאבדו פירושיו היקרים, אמרתי להעתיק פה כל המאמר של הר"א מדברי הרמב"ן שם וז"ל ואמר ר' יצחק מנין שהקב"ה מניח תפלין וכו', מנין שהקב"ה מראה כבודו לנביאיו ולחסידיו בתמונתא דלבא בדמות אדם יושב, דכתיב ראיתי את ה' יושב על כסאו, וכתיב ויראה את ה' יושב על כסא וגו', וכמו איש לו רגלים דכתיב ותחת רגליו כמעשה וגו'. וכיון שנודע לנו כי מראה לנביאיו בענין הזה, נתברר כי זו ראי' מהתורה בראית הענין אינה אלא בראית הלב, כי לא יתכן לאמר בראית העין שנראה דמות הקב"ה שנאמר ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו, אלא ראית הקב"ה בלב הוא, וכך יתכן לומר שאפשר לאדם לראות בראית הלב דמות כבוד איש בראש ועליו תפלין, והאמור ראיתי ראית הלב דכתיב ולבי ראה הרבה חכמה ודעת, וכך כוונתו ולא ראית העין ממש, כי בפירוש אמר הכתוב ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה, מלמד שמראה לכל נביא דמיון שיכול לראותו, אבל ראי' ממש ח"ו שיש מי שיעלה על דעתו, וכי ר' יצחק חולק על התורה, הלא כתיב כי לא יראני האדם וחי, ובא ר' יצחק ואמר כי נראה הקב"ה לאדם? ועוד, כתיב ויראו את אלקי ישראל וגו'. הנה מראה

הכתוב

הכתוב שראו, ומקרא אחר כתוב ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה וגו' קשי קראי אהדדי, ופרקינן לא קשיא כאן קרא דכתיב ויראו את אצילי ישראל בראיית הלב, והאי דכתיב כי לא ראיתם בראיית העין. ומצינו לשון הקודש שקורא כעין זה ראי'. וירא יעקב כי יש שבר במצרים, ויעקב לא הי' במצרים אלא בארץ כנען, אלא שראה בלבו. וכהנה רבות למביני דעת יראי שמים נפלאות מכן די להם, להבין ולידע שאין בכל התלמוד דברים מודיעים שיש בישראל נותן דמות לבוראנו יתברך שמו. ומצינו שהקב"ה יתעלה זכרו הראה למשה רבינו בתוך הכבוד שאומר הכתוב וראית את אחורי כגון מלאך ובראשו תפלין, וראה משה קשר של תפלין, וש"ין של תפלין, והבינם כענין שהראהו משכן וכליו, וזה, (ר"ל המשכן) יתכן למראית העין ויתכן לראית הלב, אבל זה שכתוב וראית את אחורי אינה אלא ראית הלב, ועל אותה ראי' של משה שראה קשר של תפלין אמר ר' יצחק רמז לא מן הכתוב מנין שנאמר נשבע ה' בימינו, ובענין הזה חזון הנבואה, הנביא יושב ורואה בלבו חזון הנבואה כראית הישן חלום, ומקרא מלא כתיב אם יהי' נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, פירוש וכי במראה עין אליו אתודע [רק] כאילו בחלום כן אני מתראה ומדבר. ועל אותם התפלין שנראו למשה חקרו רבותינו מה הי' כתוב בהם. ומפרשי' ומי כעמך ישראל, ומי גוי גדול וכל הענין, ואלו הדברים קבלה הל"מ. ומקבלה פירשום, שא"א לדברים הללו להתפרש מן השכל כלל. וכאשר ראה ר' ישמעאל כ"ג בבית קדש הקדשים אכתריאל ויה ה' צבאות יושב על כסא רם ונשא, בראית הלב כמו ישעי' וירמי' אמר לו ישמעאל בני ברכני, שיר ושבח הוא כמו ברכו ה' מלאכיו, וכמו שאנו אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. עכ"ל. ומה שיש להעיר על אלו הדברים עיין בהערה הקודמת, וכאן נוסיף רק זאת שנגד דברי ר' אברהם בן הרמב"ם (הערה 14) שפירש גם מאמר ר' ישמעאל כ"ג בחלום, חשב הר"ח ראית ר' ישמעאל כ"ג ליוצאה מכלל שאר ראית הצדיקים הבלתי נביאים שהם רק בחלום וראות ר"י דומה לראית הנביאים במראית הלב. והנה כאן נראה מבואר איך עזב הר"ח את דרך רב האיי אשר דבריו פה מובאים בחידושי הרשב"א על ברכות שם וז"ל: הכי פירשו רבנן שהראה הקב"ה למשה קשר של תפלין והנחת התפלין וליימדו במראית העין כדרך שלמדו מעשה המשכן וכו' עכ"ל. ומובנים עתה דברי הר"ח יותר שבא בפירוש לחלוק על רב האיי ולבאר ראי' זו רק במראית הלב ולא בעין. ולכן האריך הר"ח בדבריו אלה ואמר שבמשכן יתכן מראית עין אך וראית את אחורי וקשר של תפלין אינו אלא בראית הלב. ואח"ז מצאתי בהשגות מהר"ם אלשקר על ספר האמונות מביא את הרב ר' שמואל ספורטא שהשיב ג"כ על הרמב"ם וכתב ע"ז לרבני צרפת בענין הרחקת הגשמות, מה תעתירו עליו דבריכם ומה תוסיפו הודיעונו על מה תריבוהו וכו' עד וכנד האריך הר"ח ז"ל לדבר מזה בפי' ערבית [אולי צ"ל] ברכות או בפ' מאימתי קורין שמע בערבית או שר"ל בפירוש שכתב בלשון ערבית וזה רחוק מאד [עיין לקמן הערה 21] וכן אמר באחרית דבריו ולמביני מדע ויראי שמים נפלאות מזה די להם להבין ולידע שאין בכל התלמוד מודיע שיש בישראל מי שנותן דמות לבורא יתברך שמו ויתעלה זכרו. אמנם חלוקי לב רשעי ישראל המינים המרפאים דברים אשר לא כן כדי לגנות את עצמן [דרך כנוי על הבורא] מי שפרע מדור המבול יפרע מהם עכ"ל. נראה ברור שבנא"ן נשמטו סוף הדברים האלו מפני המורא וגם מפני קלת לרפאים המגשימים. ואין ספק אצלי שכיון הר"ח לאיזה מקובלים בימיו, המדברים מתוארים וצלום ובדומה. וע' עוד בביאור מזה הולדות רבינו נסים (הערה 14) ותבין דברינו. ובזה תדע שמ"ש הרמב"ן בחידושיו על יבמות (מ"ט ב') בשם הר"ח לענין אספקלריא המאירה, שהם באמת קצור מדברי הערוך (ערך ספקלר) שאע"פי שיש לפרש תחלת הדברים ע"ד השכל, מ"מ סוף הדברים הם כעין בעלי סודות, ולכן אחשוב שהן מערוך בעצמו והרמב"ן שהביאם מהר"ח הוא רק מחמת שחשב כל הנמצא בערוך הוא ממנו. ובאמת רחוק הוא לומר על מאמר ארוך כזה שיהי' מר"ח ויכתבהו בעל הערוך בסתם. ומי שירצה להתעקש בכ"ז ולומר שהוא מר"ח יפרש גם סוף הדברים ע"ד השכל, שעכ"פ הר"ח איננו מבעלי הסודות. וע"ש ברמב"ן ותקן השבושים שם מדברי הערוך המתוקנים. ואחרי כ"ז תדע להיישר דברי בתולדות בעל הערוך (הערה 55). ויותר מזה עוד יש לדבר התרחקות הר"ח מדרך הקבלה, ממה שאנו רואים דעתו בהכחשת פעולת הכישופים. והנה ידע כי כל המקובלים ובראשם הרמב"ן יאמינו בכח הכישוף שיש בו ממש רק

מפ"ח

מש"א. יעויין ביאור רמב"ן פ' שופטים שכתב ודע והנה בענין הכשפים כי הבורא יתעלה כשברא הכל מאין עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה מהם וכו'. אבל הי' מנפלאותיו העצומות שיש בכח המנהיגים העליונים דרכי תמורות וכחות להמיר אשר יהי' למטה מהם וכו', וע"כ אמר בעל ספר הלבנה החכם בנבראתנלית כשהלבנה תהי' בראש טלה וכו' ותעשה הקטרה תמונת בענין כך וכך יהי' המצב עלי' לרעה וכו'. וזה סוד הכשפים וכחם, שאמרו ז"ל שמכחישין פמליא של מעלה כלומר שהם הפך הכחות הפשוטים והם הכחשה לפמליא בצד מן הצדדין וע"כ ראוי שתאסור אותם התורה וכו' עכ"ל ע"ש עוד. ולא כן החכמים הפלוסופים בישראל כראב"ע ורמב"ם שחשבו פעולת הכישוף לפעולת הבל. ומעתה שמע ג"כ דברי הר"א בפירושו לסנהדרין (מובאים בביאו' ס' משפטים שהם ממש להפך מדברי הרמב"ן, וז"ל מכחישין פמליא של מעלה **נראים באלו מכחישין**, כי אין לכשפים פעולה כ"א מה שיגזור הש"י, וכענין שאמר ר' חנינא לאותה אשה אין עוד מלבדו כתיב, ואע"ג דמשני התם שאני ר"ח דנפיש זכותי'. שיגורא הוא ולא שמכוין עלי' ומדר' חנינא אתי תבכן ואם תאמר כיון שאין בכשפים פעולה אלא במקום שהקב"ה גוזר למה אסרתם תורה ולמה חייבה למכשף, הטעם מפני שעובר על גזירתו של הקב"ה לעשות מה שנמנע ממנו, השתא מה מי שעובר על גזירת מלך בשר ודם חייב מיתה על גזירתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה עכ"ל. והם קרובים מאד לדברי הרמב"ם (ספי"א מהל' ע"ז). ואחרי הדברים והאמת האלה נוכל להשיב על כל דברי כעס ותימה שהרבה הגאון החסיד ר"א ווילנא על הרמב"ם (בביאורו ליו"ד סי' קע"ט סקי"ג) עד שאמר עליו, הפלוסופיא הטתו ברוב לקחה וכו', ונאמר לו אחרי בקשת הסליחה מנפשו הטהורה כי אדם גדול ואוהב אמת הי', לא על הרמב"ם לבד תלונותיך כי אם גם על רבינו חננאל המוקדם הרבה בזמן ממנו, ופירושיו והלכותיו מקובלים לכל חכמי ישראל, וראוי לומר על הגאון ר"א ז"ל הפך ממה שאמר על הרמב"ם ז"ל' כי הקבלה הטתו ברוב לקחה לדבר גם ברבינו משה עבד ה' ומאיר עינינו. — והנה הרמב"ם ז"ל בכלל בסוף בע"ז ואחשב שבשניהם הטעם משום שאין בהם ממש כלל ואע"פי שגם בע"ז יש אמוראים שחשבוהו למועיל ומזיק עיין ע"ז (נ"ה א') שאלת רבא בר רב יצחק לרב יהודה הא איכא בית ע"ז באתרין כו' דכד שמטר לה בגרא אתי מטרא ותשובת רב יהודה בא לטמא פותחין לו. אך נגד זה ע"ש שאלת זונין לר"ע לבי ולבך ידעין דע"ז לית בה ממשא והא קא חזינן גברי דמתכסחי ותשובת ר"ע שם מוכחת מאד במשל מבעל הפקדון. וכן מבואר במ"ר (שמות פט"ו) ואומר ולא תביא תועבה אל ביתך למה שאין בהם ממש ואין מועילין כלום שנא' אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטב אין אותם וכו' אמר הקב"ה הואיל והוא כאבן דומם ואין בה ממש ואחרים טועים אותה שלא יגנבוה האיך יכולה ליתן חיים לחולה לכך אסור להתרפאות מכל אשר לה ע"כ. — ע"ע בלקוטים מפירושי ר"א על התורה המחוברי' לקונטרס זה, (פ' תרומה) רמזים על כלי המשכן ע"ד הפשט הנגלה, אע"פי שאלם יתהלל המקובל בקבלתו ע"ש ברמב"ן ובחיי. וגם עוד בדברי הר"א, למעלה מן הצדיקים מעלת הנביאים ובנגדן הכפרת אשר על הארון רמז לנביאים וכו'. הכרובים שעל הכפרת רמז למלאכים שהם למעלה מהנביאים עכ"ל, וכמה יחרדו על זה המקובלים שהם מגדילים תמיד אפילו מעלת הצדיקים יותר ממלאכי השרת ומה מאד התמרמר בעל עבודת הקודש (בפ"ג מחלק התכלית) על הראב"ע במ"ש בריש פירושו על התורה ואל תשים לבך לדברי הגאון שאמר שאדם נכבד מהמלאכים וכבר באורתי בספר היסוד שכל ראיותיו הפוכות. יעו"ש. וכן נראה בעליל דעת הרמב"ם בריש ספרו היד (יסודי התורה פ"ב הל"ז) ע"ש שחשב עשרה מעלות של מלאכים ומעלה עשירית (התחתונה) היא הנקראת אישים והם המלאכים המדברים עם הנביאים ונראים להם במראה הנבואה, לפיכך נקראו אישים **שמעלתם קרובה ממעלת בני האדם**. וגם (פ"ד הל' י"ב) בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו, ומכיר מכל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו, ויראה חכמתו של הקב"ה וכו' ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו כשיערוך עצמו לאחד מהגופות הקדושים הגדולים, וכ"ש **לא' מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגולם וכו'** וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלימה רק וחסר עכ"ל.

ובכלל, אם נקבץ כל הנזכר בהערה הקודמת והערה זו מדעת הר"א והרמב"ם בדרכי הדת נמצא את האחרון הולך בדרך הראשון במחשבה ובדברים.

א) בחזיוני

א) בדמיוני הגאונים שנמצאים בגמרא וראית הלב נזקקין היו. ב) למעט מעשה הצדיקים שאיזה ספורים נפלאים הנפלאים מהם בתלמוד, בחלום ראום. ג) בהרחקות גשמות הבורא ופירוש' הכתובים ומאמרי רז"ל בדרך משל. ד) בהכחשת יכולת הכשוף. ה) במעלת המלאכים על האדם.

16) עיין לעיל (הערה 11) מובאים דברי ר"ת שכתב על הר"ח שפעמים רבות החמיר דלא כהלכתא, ובתולדות רבינו נתן (הערה 49) מובאים תלמידי רש"י שכתבו על הר"ח שחולק על רבינו האיי ולא מכח הלכה אלא שכך דרכו להורות חומרא.

17) בתולדות רבינו נתן (הערה 23) הבאתי פי' הרי"ף על מאמרם (ספ"ב דפסחים) ע"ה מותר לקורעו כדג, באופן קרוב אל השכל שהוא מעין דברי רב שרירא גאון בתשובתו כמ"ש הר"ן שם. ולעיל (הערה 14) מובאים דבריו לענין ר' בנאה מציין מערתא שבחלום הי'. ועי"ע (שפ"א דשבועות) פירושו אל המאמר הביאו עלי כפרה שמיעטתי את הירח ע"ד פשט ובגלוי. ונודע איך נתחבטו המקובלים במאמר זה. ובאמת דרבנ"א אנא לסילתי' בצורתא דרקיע פירוש שאלכסנדר מוקדון עשה צורת העולם וצורת הרקיע וגלגל החמה ושם הניח סולתי' ע"כ מובא בש"ג רפ"ה דנ"ב בשם ר"י מיגש שפי' כן בשם רבו. ומזה הי' נראה קצת שחבר הרי"ף פי' מיוחד על הגדות ועי"ש עוד גרסות ממנו. ואולי שמע כן מפי ור"ל שביתי אלכסנדר האלו המוכנים לעשות צורת עגולת מלאת השמים.

18) עיין תולדות רבינו נתן (הערה 54).

19) הרב בעל הערוך לא יביא בשום מקום את הר"ח בתוספות תוארו או תרין, ואדרבא הוא מביאו תמיד בתוספת מלת ז"ל ובהזכרת שמו העצמי וגם אינו מדרך התלמיד. עיין לעיל (הערה 6), ופעם אחת יביא את דבריו בשם יש מפרשים סתם, כמו בערך פרקד א' שהביא מתחלה פירוש רב האיי, ואח"ז ויש מפרשים וכו'. ובשם נכלל הר"ח כמו שכתבו התוס' בפירוש (ב"ב ע"ד א' ד"ה ובגו) ובערך סלת חולק על דברי הר"ח וכתב ואני אומר וכו', וכן ערך שתד פירוש ר"ח ז"ל מלשון פירורין ואנו שונין דאספרוד בדלי"ת וכו'. וכ"ז לא יתכן לכתוב נגד רבו המובהק. ואין מזה רחוק הוא ממנו במקום ובזמן, היינו שרחוקה הוא לומר שרבינו נתן נסע מרומי לאלקירו"אן ללמוד מר"ח, ואפשר שהי' להפך שהר"ח הי' איזה זמן ברומי ושם למד ממנו רבינו נתן ולכן נקרא הר"ח בפי קצת איש רומי. אך גם זה אינו מוזכר בשום מקום. וגם זמן פטירת הר"ח נראה ביוחסין שנת תת"י, ובעל הערוך הי' עכ"פ כתלמיד וקבל ממנו פירושים כבן עשרים שנה א"כ יהי' בשנת התימת ספרו שהיא תתס"ג כבן ע"ג שנה ויותר, ובכ"ז היו חיים עוד אחיו ובית אביו (עיין תולדתו הערה 59) וזה דבר רחוק מאד. וא"כ קרוב לודאי שמ"ש בתשובת רש"ל (סי' כ"ט) שבעל הערוך קבל מר"ח ר"ל שקבל פירושיו לרוב אע"פ שהרבה מהם אינו מזכיר כלל על שמו. ולדוגמא נציג מסכתא אחת אשר בה יביאו המפרשים ביותר את פירושי הר"ח, ושם מובאים בספר הערוך בשמם מבלי הזכיר שמו, והיא מסכת בבא בתרא. וממנה נביא ראי' על המאמר. ע"ש ט' ב' תוס' (ד"ה אתיא) בשם הר"ח ובערך שנש א' בשמם. וכן י"ב א' תוס' ד"ה דוולא וערך דוולא. וי"ג א' מד"ה חד וערך קרנזול, וי"ז א' הד"ה כליא וערך כלית. וכ"א א' תוס' ד"ה בסופר וערך תין א'. וכ"ז ב' מד"ה בדאלילא וערך דאל, וכ"ח ב' מד"ה כבון וערך לוף ב'. ול"ו ב' רשב"ם ד"ה דקל נערה וערך דקל ב'. ופ"ח א' רשב"ם ד"ה אולפאות וד"ה מגולה, הכל בערך אלם. ופ"א א' שם ד"ה בר מאוניתא וערך סיטר. וע"ב א' שם ד"ה אסכלין וערך אסכלא. ופ"ו ב' שם ד"ה סנתות וערך סנתות. ול"ט א' שם ד"ה ודילמא שלאופי וערך שלאף, וקמ"ד א' שם ד"ה ומאתי בירשה בפי' ר"ח וערך פלגות. וקמ"ד ב' שם ד"ה ובפירושי ר"ח ובערך הן ג' בשינוי לשון המדרש. וקט"ו ב' תוס' ד"ה שסל, ב' פירושים בשם ר"ח ושניהם בערך שפל בשמם. ע"ע בספר העטר לרבינו תם (ל"ד ד) פ' ר"ת המעטר בלשון יוני תרפה וקרקסאות בתי כסאות עכ"ל. ובערך המעטר כתב כן בשמם, ור"ל שקוראים כן לאיסטראות בבנרם משונה קצת שיהי' לשון בבלי כמו עין כום עין קול, ובגלגו בברכות שבסעודה מרבינו פרץ (סי' קנ"ו) בשם ר"ח זמית הוא מרק בלשון יון ובערך זמית כ"כ בשמם. ע"ע ראיות ע"ז לקמן (הערה 22). ואולם בכ"ז לא כל הנמצא בערוך בשמם הוא מר"ח. ולדוגמא ע' רשב"ם (שם ל"ח ב') ד"ה בפורנאין פי' ב'

בשם

בשם ר"ח ולא כן בערך פרלס רק כפירוש א' של רשב"ם שם. וגם כבר הראינו שיש מקומות שחולק על הר"ח בביאור, ולכן מ"ש בספר יוסף לר"ת (נ"א ב') שכל דברי הערוך נערכין על פי פירושי ר"ח לאו דוקא כל אלא שר"ל רובו ככלו.

20) **כותבי** הדורות ירשמו את הרי"ף לתלמיד הר"ח ויש להם בזה סמיכה יותר עכ"פ בקדמונים תרשומתם כן על בעל הערוך שגם הרי"ף כתב כן הראב"ד בקבלתו ור"ת בספרו הישר ע' לשונו למעלה (הערה 13) ובכ"ז נשאר הדבר בספק. אם לא רק מאמת שהי' אז הרי"ף בימי נעוריו סמוך למקום הר"ח וגם השתמש תמיד בספריו, לכן חשבוהו לתלמיד. והנה הראב"ד כתב שם שהי' הרי"ף גם תלמיד רבינו נסים ועליו יש כתיבת בדור שלא הי' תלמידו ע' תולדותיו, רק ע"פ מטעם הנ"ל. וכבר מנה הרב בעל קורא הדורות (ו' ב') ארבעה מקומות ברי"ף שמביא את הר"ח בשמו יעו"ש, ומפ' מגילה בשבת קכ"ב ב' וקס"ב א' בריש פרק הזהב. וסוף פ' השוכר את האומנים. ולא נמצא באחד מהן שיקראהו מרן אך רב אדרבא הוא משיב על פירושיו וגם בקורא הדורות כתב עוד נראה' שהי' הריף תלמידו וז"ל: ועוד ראיתי בקצת מקומות שאמר ומפרשי לה רבנן כותבין הוספות פר"ח והוא הפי' עצמו שכתב הרי"ף בשם רבנן עכ"ל. וזה ראי' לסתור שאין דרך לסתום כן על רבו. ובאמת מצאנו מה הרבה מקומות ברי"ף ולדוגמא שנים מהם ע' סוף עירובין וחזינא למקצת רבוותא דסבירי להו כעולא וסתמי מתניתא דבני מערבא וכו' ואנן לא סבירא לן הכי דכיון דשונין דגמרא דילן להתירא לא איכפת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא דעל גמרא דילן סמכינן דבתרא הוא. ואינהו הוו בקיאי בגמרא דבני מערבא טפי מנן עכ"ל. והנה על סוף דבריו נכתוב בת"א שיש לעיין עוד בזה הרבה. וכאן נביא רק לתחלת לשונו בת"ס וחזינא למקצת רבוותא שכוונתו להר"ח שהוא הפוסק כעולא ע"ש בתוספת. ואלו הי' רבו המובהק לא הי' מעלים את שמו כ"כ ודוחה את דבריו כלאחר יד, אע"פי שגם הפירושים בגמרא כחלת דיופי ומי אדב למד בלי ספק מספרי הר"ח שכלשונו הם בערוך (ערך דיופי) אשר רוב דבריו לקוחים מהם ע' הערה הקודמת (וכן שוים אתם דברי הערוך ערך נזף עם פי' הרי"ף פ' הזרוע על תירוצם שם רבא נזוף הוי יעו"ש שהראשם השיב עליהם בצדק). רק שבכ"ז יש חלוק בגרסתם כאן בעירובין שהרי"ף גרס מי אדב והערוך מאדק ובגמרא שם לפנינו מי אדק, והגאון ר' ישעי' ברלין מרשים על הגליון רק גרסת הערוך ושכח לרשום גרסת הרי"ף במקומו. ע"ע ברי"ף ספ"ד דב"ת לענין מזונות בקרקעות, ואיכא מאן דמספקא לי' הא מילתא ולא פסק בה מידי ואנן עיינינן במלתא שפיר ואיסתבר לן וכו' ואע"ג דהא דר' נתן לא אתמר בהא דוכתא לא איכפת לן בהכי דכמה מילי בגמרא דלא מפרשן בדוכתייהו ומיפרשן בדוכתא אחריתא. הלכך הלכתא כדכתבינן וליכא בי' ספיקא עכ"ל. והכונה בכ"ז להר"ח. עיין במלחמות להרמב"ן שם וז"ל וכ"כ ר"ח ז"ל אלא שאמר בסוף שהדבר בספק אלו משום דלא אתמר הא דר' נתן בהדא דוכתא יעכ"ל. ולשון זה של הרי"ף ואיכא מאן דמספקא לי' וגם גוף הדחי' בדרך רמז על דברי הר"ח, ירחיק מאד שיכתוב כן על רבו המובהק. אולם בקורא הדורות מביא עוד שם מתשובת הרשב"א סימן א"ת קי"ד (צ"ל אקי"ד) שאלה לרי"ף מפני שראינו לר"ח וכו' והשיב הרי"ף האדרכתא כך הוא כמו שאמר רבינו ז"ל עכ"ל, ואלו הי' כן הי' נראה זה כמו קצת ראי' שהי' הר"ח רבו המובהק שכן דרך הגדולים לקרוא את רבם בשם רבינו. שם עיין למעלה (הערה 6). אולם נגד זה יעמדו לפנינו ארבעה מקומות שמביא שם, מהלכות הרי"ף אשר בהם מזכיר שמו בפירוש ובהם לא יקראהו גם רבינו רק רב חננאל ז"ל. אכן בעל קורא הדורות לא ראה עוד תשובות הרי"ף הנדפסת בזמננו ולכן מביא תשובה זו רק מתשובת הרשב"א. שנצטרפו אליהן בסופן עוד תשובות מקדמונים. ועיינתי בתשובות הרי"ף ומצאתי תשובה שנזכרת בסי' קע"ג וחסרה במפתחות. וגם הנוסחא בדברי הרי"ף האדרכתא הוא כמו שאמר ר"ח ז"ל. א"כ נראה פשוט שחסר בתשובות הרשב"א מלת חננאל ואין כאן ראי' עוד.

ולענין מה שמשתמש הרי"ף הרבה בפירושי ר"ח אף בלי הזכיר אותו ומקומו, המקומות רבו וכבר הזכרנו מהם דוגמאות. ע"ע פ"ב דב"מ ד' כ"ה פירושו על מלא שלחף מה שבזית מתרגום א"י על שכל את ידיו והוא כלשון הערוך שאינו מזכיר ג"כ את שם הר"ח. וכבר הזכרתי למעלה (הערה 19) שהרשב"ם (ב"ב נ"ט א') כ"כ בשם הר"ח, ובש"מ על ב"מ שם מצוור כן בלשון הר"ח. והעיר ע"ז בת"ע

(פ"ע)

(פ"ט) ששני תרגומי ירושלמי שלפנינו נמצא במקום זה פרק אחד ידוי. ובגמ' כתב הרמב"ן במ' הזכות (יבמות פ' ב"ש) שרבינו (הרי"ף) סומך על הר"ח ברוב דבריו.

21) הן אמנם לא נמצא שום תשובה לר"ח מועתקת מלשון ערבי והמאמרים המובאים מפירושיו על התלמוד או על התורה מגידים כלם שהיו בעינם ולא הורקו מכלי אל כלי׳ ומזה תדע שיפה השיב מרשב"א (סי׳ אקס"ו) לאכם אחד שכתב לו שיש בידו תשובה מר"ח בלשון ערבי שלא יסמוך עלי׳ (הרשב"א) משום שאין ברור אצלו אם היא מר"ח ולא שמע מתנה מעולם יע"ש. ובכ"ז יש לשער שידע לשון ערבי הנדברת אז במקומו. כמו רבינו נסים בן דורו ואחרלו. והנה רבינו האיי המשיב הרבה לר"ח כתב רוב תשובותיו בלשון ערבי ימעיין תולדתו. ונמצא בשערי צדק (שער ב׳ ח"ד סי"ג) גם לקהל קירוואן מקים הר"ח תשובה ארוכה מועתקת מלשון ערבי, בלי ספק מחמת שהבינו בה חכמי הארץ, ואכר לדבר במאמר המונח מהמב הרמב"ן פ׳ בא על ענין החרבה והלפרדיג, קורא לקראקאדיל אל אמס"א מלה ערבית, וע׳ בליקוטים מפירושו על התורה המחוברים כאן (פ׳ תשא) איך ידע שם שנתחי בל"הק כיון ובלשון ערבי וא"ל שכן הוא באמת. ובס"א (על ב"מ כ׳ ב׳) בשם ר"ח חפופה אמת קטנה ובלשון ערבי אל מזויד ע"כ וכן הוא באמת. ע׳ ערוך ערך זוד וערך מזור שלו"ל ג"כ מזוד לפי הר"ח שם, ועי׳ לקמן (הערה 27) שהשתמש הרבה בפירושי רב סעדי׳ על התורה ושאר ספריו, והם היו כלם בלשון ערבי. וניכר ג"כ דרך חכמי ערב בחקירותיו על הרחקת הגשמיות ומזיוני האגיאים והכחשת יכולת הכשוף ע׳ למעלה (הערה 15). אולם בכ"ז אפשר שלא ידע לשון ערבי כ"כ לכתוב בה ספרים. וכבר נסתפקנו בטעם הדבר למעלה (הערה 2) אך גם בזה אם לא כתב שום ספר בלשון ערבי, יש עוד מעט ספק בכונת ר׳ שמואל שפורטא ע"ש למעלה (הערה 15).

22) כל מעין בדברי ר"ח המובאים בקדמונים ימצאם כלם אחים ומובנים מאד, אכן עד נאמן לנו יגל דבר זה היודע לבשוט על כמו אלה הוא רבינו בעל המאור בדברי ריבות שלו עם הראב"ד (המובאים בס"מ על ב"מ ל"ח א׳) שכתב ור"ח פי׳ כדברי וכו׳ ומי לנו גדול מן הרב הזה בצחות לשונו, ונועם מליצתו והגיונו עכ"ל. אמנם בדרכי שיר שלא הגיע למעלת רבינו האיי, ע׳ תולדות רבינו האיי (הערה 31) דוגמא מיופי מליצתו בספרו מוסר השכל. כנגד זה עיין בלקוטים מפירושי ר"ח על התורה המחוברים כאן, סוף פ׳ ויחי.

23) עיין תולדות רבינו נתן (הערה 15) אך ועל איזה דרך למד לשון יונית, אולם גם הר"ח המוקדם לו בדור א׳ וגם בר בהלכות ושמעאלים ידע כבר לשון יון. ע׳ ערך הגותא פי׳ ר"א לשן יון הוא תובה בלומר חק הבתולות ע"כ. וכן הוא באמת. וערך זמית שהוא מרק בלשון יון והוא מר"ח אע"פ שאינו מזכירו עיין למעלה (הערה 19). וכן הוא באמת בלשון יון עיין בווינרכי לשון. וכיוצא זה בערך כלית בלי׳ יוני נטן, והוא ג"כ מר"ח (שם הערה 19) וכן הוא באמת בלשון יון. וערך סגן ר"ח פירש שהוא לשון יון. ובן הוא נמוסף שם. ובהשב"ס ב"ב ע"ב א׳ אסכלא פי׳ ר"ח לשון יון הוא וכן הוא באמת. ושם קמ"ג ב׳ פוליטוסטום פיר"ח לוחם מלחמת בלשון יוני ע"כ וכן הוא באמת ימגויין תוסף ערך פלמטום, ונראה שחסר שם בערוך כל פי׳ ר"ח שהבי לא כתב שם שום פי׳ על גוף מלה זרה כזו, ואין מדרכו לעשות כן גם להעלים פי׳ הר"ח. ובס"ת (על ב"מ י"ט א׳) בשם הר"ח דייתיקי לותא שכיב מרע בלשון יון נקראת דייתיקי ע"כ והוא בערוך ערך דייתק אע"פ שאינו מזכיר לר"ח וכן הוא באמת יעיין מערכי לשון. ועל דבר הפלא איך ידע אכם כדר בין הישמעאלים ל׳ יון עיין למעלה (הערה 2) מה שנסתפקנו ע"ז.

24) ע׳ בלקוטים המחוברים כאן מפירושיו (על התורה פ׳ וישלח במנחת יעקב לעשו ובפ׳ שמות במקרא לא תאסיפון לתת תבן ובפ׳ בא בדמוי אמת הבאולה. ופ׳ תרומה בדמוי כלי המשכן.

25) ע׳ בלקוטים פ׳ וירא. והערתי שם ע"ד הקראים השונים באר"י לאן. ופ׳ בא ומשפטים.

יע׳

Digitized by Google

26) ע' בלקוטים פ' משפטים על המקרא אם זרחה השמש עליו. ובקורא הדורות מביא גם תשובת הריב"ש (סי' קל"א שהי' לו פירוש הר"ח פ' שופטים בענין פדיון בכור. אמנם מראה שלקח הריב"ש זה מתשובת הרשב"א (סי' ר') עיין בלקוטים פ' שופטים.

27) ע' בלקוטים פ' בא על המקרא ואחריו לא יהי' כן בשם הרמב"ן וכן בפ' חקת במי מריבה ג"כ בשמו. ופ' אחרי בשם הראב"ע ופ' שופטים בשם הרשב"א.

28) אין לנו פי' יותר קדמון על התורה מפי' רש"י. ומאד הי' תמיה אצלנו אולי מאנו איזה פירוש יותר קדמון ממנו. ומטעם הזה וגם לבעבור הקים יד ושם לרבינו חננאל אשר לא נשאר בידינו מאומה והרבה ספריו אבודים, גמרתי בדעתי לחבר לקונטרס זה לקוטים מפירושי ר"ח על התורה כפי סדר הפרשיות, ומכל הנמצא בשמו בפירושי רבינו בחיי על התורה, ובאיזה ספרים זולתו. עם קצת הערות ולא אצטרך לרשום בכל מאמר שהוא מס' בחיי רק במעט הנלקח מספרים אחרים אכתוב את המקור. ואע"פ שס' בחיי ביד כל אדם מקוה בנ"ז אשר קוראים מבינים ימצאו עונג בהעריך לפניהם דברי חכם גדול מפורסם בקדמונים על סדר נכון היותר אפשרי עם הערות מושכלות, ובפרט שאגור רבינו בחיי רב הוא בכמותו ופירושי ר"ח כנטבעים במצולת אמרותיו. ועוד לנו יתרון בפירושי ר"ח במה שנודע לנו עי"ז איזה מפירושי רב סעדי' אשר נאבדו מידינו. וגם שאר ספריו הנאבדים כאשר תראה בהערותינו שראה אותם ר"ח והשתמש בהם הרבה, אולם כל משכיל יראה בעלבון נפשו כי הרב בחיי גרסה מעט מעט מאריזותו בתחלה להביא את דברי הר"ח במקום הראוי וכמו שהבטיח בהקדמתו. וככה נמצאהו מזכירו בהרבה מקומות עד פ' משפטים ומשם עד פ' תשא רק במקומות מועטים ומשם ואילך מאריס ממנו עד פ' חקת שמביאו עוד פ"א ולא יותר עוד עד סוף התורה. ובהערך שאת מראה עלתי מה לעשות בלקוטים האלה,

29) בשמתי ישנים אות שי"ן שכל טוב פי' על התורה כ"י עכ"ל. ובשם הגדולים (ח"ב מערכת ש' סי' נ"ח) שכל טוב פי' קדמון על התורה מהרב מנחם בר שלמה חבור שנת ד"א תת"ן ומזכיר פירושי רבינו חננאל. ונמצא באוצר הספרים להגאון מוהר"ד אפנהיים הזכירו בס' תוכחת מגולה על קהלת דף ז' ע"ב עכ"ל, ובאוצר הספרים של הגאון רד"א הנ"ל הנדפס מחדש בשם קהלת דוד (המבורג תקפ"ו) נמצא בין כ"י פאליע (נומר 175ג) מדרש שכל טוב עד פ' יתרו לר' מנחם בר שלמה, (176ג) מס' וירא עד פ' יתרו להנ"ל קלף ע"ש. ומצאתי במרדכי פ"ג דסנהדרין (סי' תרי"ד) מביא ס' שכל טוב בדיני עדות נראה שגם מהוראות יזכר שם. וכן הר"ח בעצמו ע' לקוטים פ' שופטים. והי' אם אל שדי יתן רחמים בלב איזה איש מבין אשר לו מבוא בבית האוצר ההוא, לחמול על שארית ילידי ענק הלזה, להעלותם מארץ נשי' ולהוציאם לאור, יעתיק לו משם הנוסחא של ספר שכל טוב מבראשית עד יתרו, או עכ"פ הלקוטים של פירושי ר"ח הנמצאים בתוכו, ויחברם ללקוטים שאספנו משם כאן וגם ללקוטים מס' מקלעות של הר"ח הנמצאים ג"כ באוצר הספרים שם (ע' בפנים) ויהיו כלם לספר אחד מהקדמון ר"ח, כאוד מוצל מתהפכת הזמן. ומי שיש לו מדרך רגל גם באוצר הספרים של אקספורד יעתיק לו משם פי' הר"ח על מס' קדושין. (עיין הערה 32) ויחברהו ג"כ לספר ההוא.

30) אין ספק אצלי שפי' הר"ח היו ע"ד הלכות הרי"ף שבסוף כל סוגיא או מאמר מעמיד גם הדין היוצא מכל המו"מ של ההלכה, ומי לנו א"כ יתרון עוד על הלכות הרי"ף שנמצאו ג"כ בהם באורים יקרים על גוף הגמרא, ולהם לרף הר"ח ההלכות בסופו. וראיות ע"ז נמצאו בקדמונים בהרבה מקומות. ולדוגמא איזה מהם בבע"הע בגיטין מאמר זמן אחר גרסת הגמרא. וכתב ר"ח ש"מ שטרא דכתוב בי' בההוא יומא וכו'. ומאמר אחריות דף א' א' (ד' ווארשויע) ג"כ אחר הביאו הגמרא וכתב ר"ח ש"מ מפקינן ממונא מחזקת מרי' וכו'. ומאמר וא"ו בפתות בעלים (דף ו' ע"ב) ג"כ כנ"ל ש"מ היונה באותה העיר וכו'. ובתשב"ץ (ח"ג סי' ס"ב) כתב ר"ח ושמעינן מני' דמאן דמפקיד לי' לחברי' וכו'. ע"ע למעלה (הערה 8) ראי' מלשון הרשב"ם (ב"ב ל' א'). ומספר אלו ראו קצת מסכמים פירושי

הר"ח

הר"ח והלכותיהם על הסדר (ע' הערה 9) לא היו מפלואים כ"כ במהללם את חבורי הרי"ף אשר באמת רב ערכם ואחד אך לא ראשון הי' בדבר זה, וקבל גם דרך ההוא מר"א אשר אולי הגדיל לעשות עוד ממנו. ומה שספקתי ג"כ כי חבר הר"ח פירושים רק על מסכתות הנהוגות בזה"ז כדי להוציא מהן כל הדינים הנצרכים. ובאמת לא נזכר מפירושיו מאומה בכל סדרי זרעים קדשים וטהרות, רק במסכת ברכות לבדה מסדר זרעים עיין למעלה [סימן 15) וערוך (ערך כסן), ובמסכת חולין מסדר קדשים עי' (ערך גם א' וב') ושם הי' בלי ספק הל' שחיטה שלו המובאת במרדכי (פ"ג דחולין סי' תרל"ג). וכן הלכות טריפות שלו (שם סי' תרי"ו) ובערוך (ערך אן) בשמם בשם הר"ח. ואולי נקראו כן מהמחבר בעבור שלא היו ע"ד פי' על ב' המסכתות רק הוציא ההלכות ממסכת חולין כמו שהוציא הרי"ף הל' ציצית ותפילין בפני עצמו מפ' התכלת. וכן נזכרו פירושי הר"ח רק על מס' נדה מסדר טהרות (ערך גב ב') זה פי' הר"ח פ' בא סימן וכדומה. ומסכים לכ"ז כתב בעל שם הגדולים ח"ב (ריש אות א') בשם כ"י נושן שהר"ח בן רבינו חושיאל פי' תלתא סדרא בגירסא ישרה אלא שקצר בפירושיו מאד עכ"ל. ותלתא סדרי אילו הן בלי ספק מועד נשים נזיקין. הנצרכים לישראל אז למצות שבין אדם למקום ושבין אדם לחבירו כי הי' בזמם לדון דין תורה עיין למעלה (הערה ז' ובפנים שם) ובזה תדע להישיר דברי רבינו אברהם בן הרמב"ם באגרתו לקהלת פרובינצ"א במ"ש שר"ח פירש רוב התלמוד ור"ל שלא השאיר רק סדר אחד מן התלמוד שלא פירשו והוא קדשים, שעל זרעים וטהרות לא נמצא תלמוד כלל רק על ברכות ונדה שפירשם הר"ח. אח"ז בא לידי ס' ובעל לחכמים וראיתי שם מערכת א' סי' י"ב שכ' שראה בס' אחד שפי' ר"ח כל הש"ס. אכן ר' אברהם הוא הקרוב ומוקדם ובפרט שיש לשמות הדברים רובו ככלו ולא נחסר רק ס' קדשים ובכל חברו הגאונים שלפני זמנו את חבוריהם ג"כ על דרך ההוא היינו לאסוף רק הדינים הנהוגים ולעזוב את שאינם נהוגים כמו בעל השאלתות ור"ש קייר"א בעל ה"ג ורב יהודאי בעל ה' פסוקות ורבינו סעדי' ורבינו שמואל בן חפני ורבינו האיי, ואחרי הר"ח נהג כן הרי"ף. והרמב"ם הי' יחיד ובודד בדבר הזה במה שאסף הלכותיו גם משלשה סדרי משניות וש"ס הבלתי נהוגים. ולא מצא לו חבר לפניו ולאחריו, והוא עשה כ"ז רק בעבור שהיתה מגמתו שלא יצטרכו עוד למ"ות ופלפולים בשום ענין והלכה כמ"ש בהקדמתו. ועוד כבר בימי אמוראים קדמונים לא למדו רק בארבעה סדרים (ב"מ קי"ד ב') היינו ד' סדרים הנזכרים וגם סדר קדשים מטעם שכתב רש"י שם. ובשני דרב יהודה כולהו תנויי בנזיקין הוו ורק בימי אביי ורבא התחילו ללמוד אפילו מס' עוקצין כדי להרבות פלפולים והויות (סנהדרין ק"ו ב'). וכששאל ר' יוסף (שם נ"א ב') ורבא (זבחים מ"ה א') הלכתא למשיחא? השיב אביי (שם, ושם) לכל אחד א"ה שחיטת קדשים נמי לא ליתני אלא דרוש וקבל שכר ה"נ וכו'. ומעתה ע' ברשימת מלים שחברנו לתולדות בעל הערוך, (מלת הוי') וצרף גם דברינו כאן לשם ומראה חזוק עוד לפירושינו על לשון הויות דאביי ורבא. אכן בימי רב אשי חזרו כבר רובם כשי' מנהגה לדרכי אמוראים קדמונים שכן השיב לר' אחא בר יוסף דרך דחי' על קושיתו, כי מטית לשחיטת קדשים תא דאקשי לי (ב"מ ק"ט ב') כאדם המותר לכשתלמד דבר שאינו מורגל ללמוד. ע' רש"י שם בפירוש ב' ושם לפי פי' א' ראי' לדברינו, שאמר לו ראיה אני שאתה מאודד ותלמוד קדשים, ור"ל שרק המאודדים למדו ס' קדשים להרבות הפלפול כמו אביי ורבא, וכן הגאונים אחרי רב אשי חזרו עוד יותר לדרכי אמוראים קדמונים כנ"ל.

31) ע' למעלה (הערה 11. 15) ונוסחאות הר"ח מובאות בכל הקדמונים תמיד ליישב איזה קושיא או סתירה.

32) בשם הגדולים (א"ב ריש אות א') כתב א"ל ר"ח בר שמואל ראיתי פי' על כמה מסכתות בגמרא ממנו על קלף עכ"ל. ואין ספק אצלי שנוסחא משובשת נזדמנה לו בשער הספר הנכתב מאיזה סופר הדיוט משום דלא אשתמיט לחד מקמאי להזכיר בשום מקום את ר"ח זה האחר הנקרא ג"כ בשם רבינו, אשר ואינהו לחכם מפורסם, אלא ודאי של"ל שם בשער, חושיאל במקום שמואל, וא"כ הוא זה הר"ח שלפנינו.

33) **החכם** וואלף (ביבליאטעקה העברואיקה ח״ג) כתב שנמצא באוצר הספרים של אקספארד בין קובצי האפטינגער נומר 252 פי׳ ר״ח על קדושין כ״י. רק שהוא מסופק שם לאיזה מיוחס ר״ח הפירוש הזה ע״כ. וכבר בררנו (הערה 8) שאחד הי׳ בקדמונים זה שלפנינו בשם זה ושם אביו ואין שני לו. ולמעלה (הערה 28) גליתי דעתי מה לעשות בהעתקת פירוש הזה. ושם כתב עוד וואלף שבקובץ ההוא נמצאו עוד פירושים אחרים כ״י על כמה מסכתות ע״כ, ואפשר שכלם מר״ח ולכן נכללו ביחד.

34) **הן** אמנם לא נזכר שם רבינו חננאל ולא שם רבינו חושיאל אביו באסיפת תשובת הגאונים הנקראה בשם שערי צדק ונדפס בשאלוניקי תקע״ב, אע״פי שנמצאו שם תשובות מר׳ חנוך ב״ר משה ור׳ יוסף בן אביתר ע״ש בדיני יבום (סי׳ כ״א וסי׳ כ״ט) ושניהם מאספמיא בני דורם של רבינו חננאל ואביו, והם חדוש באמת. א״א נזכרו במקומות אחרים הקדמונים תשובות מרבינו חננאל. עיין לדוגמא למעלה (הערה 5) ובבעל ה״ע (מאמר ז׳ מכתיבת גיטין ושטרות, דף י״ב ב׳) ובתשובות לר״ח (נראה שהי׳ קובץ מיוחד מתשובותיו) כגון אלו הדברים שאינן מפורשות אם יבא אדם לכתוב שמא יפלו בידי אדם שאינו הגון וילמדו לשקר ואין לנו אלא מן הפה לאוזן לנאמנים. עכ״ל היקר. וכן מורה לשון הרשב״ץ (סי׳ רמ״ב) שכתב ושוב מצאתי בתשובות ר״ח אותה דסריכא באונה התחתונה כו׳ אי מגלגלא זוקא מני׳ טרפה ואי לא כגזירה דלבהו אונה מקום רבותא קיימי באו וכן מנהג בשתי ישיבות עכ״ל. נראה שמצא כן בקובץ תשובות של הר״ח. ולכן אחשוב שהתשובות שבשערי צדק קובצו באספמיא מתה שמצאו שם על שאלות ששאלו אנשי אדלס לגאונים גם מה שהגיעו להם להעתיק בבבל, ולכן לא נמצא בו שם חכמי אפריקא. ואח״ב בא לידי על שעה אחת שיורי ברכה על או״ח וראיתי שם (ריש סי׳ ר״ה) מביא מתשובות הגאונים כ״י תשובה שאלתה לר״ח יעוי״ש. נראה שהוא מקובץ אחר ולא כזה של שערי צדק. ובוועד לחכמים (מערכת א׳ סי׳ יג׳) כ׳ שבשבלי הלקט כ״י מביא הרבה תשובות מר״ח.

35) **סדר** תפלה של ר״ח מובא במרדכי (סוף ר״ה) ולא מצאתיו עוד מוזכר בא״ח. אולם מדרכם הי׳ לחבר ס׳ תפלות ובפרט לארצות אחרות זולת בבל שלא נתתקנו בידם עוד סדרי התפלות ומנהגי בתי כנסיות במשך כל ימי השנה. ולכן שלח רב עמרם גאון סדור לספרד, ולרבינו סעדי׳ אפשר שחבר עול סדר תפלה שלו בהיותו במצרים. או ששלחו לשם מתתא מחסיא. ור״ח ובן ארצו רבינו נסים (ע׳ תולדתו) חברו סדורי התפלות באפריקא, אשר שם נתחדש ג״כ למוד התלמוד רק מימות רבינו חושיאל אבי הר״ח. ורב האיי (ע׳ בתקונים לתולדתו) נראה ששלח ג״כ סדר תפלתו לאיזה ארץ כי מכל הארצות היו שואלים לו.

36) **בעל** ש״ק כתב ח״ל ר״ח חבר ספר המקצועות כנראה במרדכי פרק אע״פי ובשבועות פ״א וחבר ספר חפץ כנראה בהגהת הרמב״ם הלכות שכנים פ״ב עכ״ל. ובאמת נמצא במרדכי פ״ה דכתובות (סי׳ קע״א) שכתב ובס׳ המקצועות פסק ר״ח הואיל ונכנסה לחופה ולא נבעלה וכו׳ ע״ש לענין בדית כתובה. ומ״ש שם בש״ק משא דשבועות פ״א צ״ל פ״ג, שכן הוא שם סי׳ תשכ״ו מצאתי בס׳ המקצועות פוסק ר״ח בנודר בינת ברה להתענות ב׳ וה׳ וכו׳ ע״ש לענין שאחת יו״ט ונדרים. וכן רשם יפה בש״ק לענין ספר חפץ מהגהתמיי׳ פ״ב דשכנים שכ״כ שם סי׳ א׳ וז״ל וכ״פ ר״ח בספר חפץ. ובשם הגדולים (ח״ב ריש אות א׳) הוסיף עוד וז״ל ספר חפץ חבר ר״ח וכו׳ כמ״ש בהגהתמיי׳ סוף ספר אהבה על התפלה וכ״כ בסמ״ק מצוה פ״ב ושאר גדולים עכ״ל. ולשון הגהתמיי׳ שם הוא ור״ח כתב בספר חפץ שאין להזכיר ראש חדש בגל רא״ז השנה ע״כ ובסמ״ק סי׳ פ״ב ר״ח פסק בספר חפץ מעשה, שאפילו אדם שנשבע בנק״ח שיש לו התרה לדבר מצוה עכ״ל. ובכלבו (סי׳ קכ״ד ס״ק ל״ב). אמנם ר״ח פי׳ בס׳ חפץ שלו שיצא שלדבר זה (במי שנדר לגרש את אשתו) יש לו התרה עכ״ל. ועכ״פ בכל המקומות האלו מבואר בפירוש שנקראו ספרי החבורים על שם ר״ח והוא **עשאם ויסדם והם שלו**. ומצאתי עוד במרדכי (פ״ד דיבמות סי׳ כ״ח) וז״ל ובס׳ המקצוע דר״ח שאפי׳ ביבמה זקנה אין כופין לחלוץ עכ״ל. ועוד נמצאו שני הספרים מובאים באיזה מקומות בסתם בלי שם הר״ח. עיין במרדכי (פ״ק דשבת סי׳ רל״ז) מצאתי בס׳ המקצועות שכתב בשם

Digitized by Google

רב שרירא גאון מעשה הי' בומי אבותינו הקדמונים. פעם אחת ע"ש הי' ויום התענית וכו' לענין קבלת שבת, ושם פ"ל דכתובות (סי' קס"ז) ובס' המקצועות כתב רב לתא גאון בביתי ולא בבי עקתי וכו' ע"ש לענין מזונות אלמנה אצל היתומים. ושם פ"ו (סי' קפ"ט) ובס' המקצועות פירש רב נטרונאי גאון דלא מיירי אלא במקדש בגבד אבל כתב כתובה זכה היבם. ושם (פ"ט סי' רכ"ה) כתוב בס' המקצועות כך אמרו הגאונים הפוטר את אשתו מן השבועה בשעת מיתתו נוטלת כתובתה בלא שבועה. ושם (פ"י סי' רת"ג) וכן הוא בס' המקצועות שחולק בין קרקעות להמאות והלואות. ושם עוד בסמוך. וכדברי הר"ס ז"ל מצאתי בס' חפץ לענין שודא דדיינא. ובתשובות מהר"ם לס' שופטים (סי' י"ו) העתקתי מס' המקצועות והיכא דאכיר לי' שכיא וכו', לענין אבלות. ובהגהמיי' (פי"ג מהלכות עדות) בתב בספר חפץ שכך אמר רב פלטוי ראש ישיבה וכו', שואיל ומעיז פנים בפרהסיא נחשב רשע ופסול לעדות, וברמב"ן (סי' ל') וה"ג מצאתי בספר חפץ שטר שחתמו עדים אחד וכו' ובפי' הרא"ש ד סוף תמיד ובס' מקצועות מ"כ היכא דאיכא לדה בביתי' דלכן אסור לי' למיסק לדוכן וכו' ע"ש דין זר אוכל והמדפיס מניח שם בשם פר"ח (או"ח סי' קכ"ח סל"א) שאין לפרסם דברים אלו. הבלתי בהבאת כל אלה המקומות כדי להראות שמשני הספרים מובאים דינים בכל ענין, היינו שספר המקצועות מדבר מדיני כתובות ויו"ט ושבת ויבמות והלואות ואבלות ונשיאת כפים, וגם ודיני מזונות וגיטין כפי שיבואר לקמן. וכן ספר חפץ מדבר מדיני שכנים ותפלות ושבועות ודיינים ועדות, וגם בדיני מזונות ויבמות וקדושין כפי שיבואר לקמן. ואחרי ששניהם נקראו על שם מחבר אחד, קשה להבין לכאורה מה ובאיזה ענין נתחלקו שני החבורים האלו ולמה קרא להם שני שמות, כיון ששניהם כוללים דברים מעורבבים בלי סדר וערך, וההלכות שמצאתי בזה מצאתי גם בזה. ויותר מזה תמוה עוד לקמן שדין אחד בעלמו הביאו קצת חכמים בשם ס' המקצועות וקצתם בשם ס חפץ. ולכן שערתי ששני הספרים היו לאחד רק שהי' כולל שני חלקים, והאחד משם המדבר מדיני ממונות הי' נקרא בשם מקצועות. ע"פי לשון המשנה (סוף ב"ב) הרוצה שיתחכם יעסוק בד"מ שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן; והשני המדבר ממצות שבין אדם למקום ומעשים טובים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם הי' נקרא בשם חפץ ע"פי דרז"ל (ב"ר סל"ו) כתוב א' אומר וכל חפצים לא ישוו בה וכתוב א' אומר וכל חפציך לא ישוו בה חפצים אלו מצות ומעשים טובים חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות ע"כ, וא"כ חפץ פתם בלי כנוי הוראתו מצות ומע"ט. אז שכלל הספר הי' נקרא בשם חפץ להיותו מדבר מכל חפצי האדם בין מאותם שבינו לבין חבירו בין מאותם שבינו למקום. וחלק הפרטי ממנו הכולל דיני ממונות הי' נקרא בשם מקצועות. והמלבנוים ערבו שמות החלקים כפעם בפעם רק כפי שער הספר שבא לידם במקרה, והניחו שם החלק על הכלל או להפך או שהחליפו חלק בחלק. — נשאר עוד לבאר דבר יותר קשה והוא שכבר ראינו למעלה אתה מכתוב המיוחסים בפי' שני הספרים להר"ח, ואעפי"כ נמצא כנגדם מאמרים גדולי הפוסקים המורים להפך. ע' מרדכי (רפ"ב דיבמות) ויקה לא פקעי בכדי וכן הלכה וכן פסק ר"ת וכן ספר חפץ. ושם בסמוך ושניות דר' חייא לא איפשטו אם יש להם הפסק או לא ומאלינן לחומרא וכ"פ ר"ח וספר חפץ. ושם (פ"ח דקדושין סי' תפ"ת) והלכתא כרב פפא דשטר אירוסין צריך להיות מדעתה, אבל בס' חפץ פסק כרבא ורבינא וכן פסק ר"ח ע"כ. ופסקי רקנטי (סי' תמ"ו) כתב בי"ף ור"ח ז"ל דאע"ב דאין בונין קנס בבבל מדינן לי' עד דתפיים לבע"ד וכ"כ בס' המקצועות עכ"ל. ובהגהמיי' (פי"ד מהל' איסורי ביאה אות ל') וכ"כ בה"ג ובפר"ח ובדברי ר"י אלפס ובס' חפץ. מלשונות האלו נראה בעליל שר"ח לחוד וס' חפץ או מקצועות לחוד. ואם ידחוק אדם לומר שבאמת ס' חפץ מר"ח רק שהכוונה בכל אלו שכן פסק ר"ח במקום אחר וכן בס' חפץ, מה שאינו סובל כלל הלשון, הנה לעינינו עוד מקומות אחרים המורים התנגדות ומחלוקת בין ס' חפץ או מקצועות ובין ר"ח. ע' הגהת מרדכי לפ"י דיבמות (סי' קכ"ד קכ"ה) וז"ל ובפיר"ח מצאתי שפי פ"ב דכתובות כותב אדם עדותו על השטר וכו' ובס' חפץ מירכן דקא דאמר תפיהם ולא מפי כתבם כשאינו כתב ידם והאה דכתובות אפי' אינו זוכרה מיירי בכתב ידו, ע"ש שהאריך בס' חפץ מסוגיא מפיר"ח בפ"ב דכתובות. ובמרדכי (פ"ח דקדושין סי' תפ"ע) מייתינן שתא סוס פרוטה במדי בפירוש רמב"ן ובפירוש ר"ח משמע דס"ל הלכתא כשמואל אמנם בה"ג וס' חפץ פסקו דלית הלכתא כשמואל ע"כ.

ובהגהתיו'

ובהגהותיו' (פ"ט מהל' גירושין סי' א') ז"ל וכן פסק ר"ח כאבי ליבנא ר"ל באלה הוא או אית להו' אונס בידי שמים. וכן משמע בפ' השולח אי משום אונסא אין אונס בגיטין ובס' המקצועות מפסק דאונס בידי אדם לא הוי אונס, בידי שמים הוי אונס וכ"ה בשתי ישיבות עכ"ל ועיין היטב ב"י על טור אה"ע ריש סי' קמ"ב ומתלא מבואר מדבריו דע"כ בעל המקצועות חולק אר"ח דפסק כליבנא קמא בריש כתובות והמקצועות כליבנא בתרא. וברא"בן (דף ל"ב ע"ד בריש ב"מ) קי"ל כרב ששת דאמר הילך פטור ואני מצאתי בס' המקצועות שפסק רב עמרם גאון הלכתא כר' אחא (דהילך חייב) וליתא דמצאתי בפיסוק ר"ח שפסק כרב ששת ע"כ. וכן במרדכי (שם סי' ר"ט) בשם ר"ח ודלא כס' המקצועות שפסק כרב עמרם דלא כרב ששת ע"כ. וכן בהגהותיו' (פ"א מטוען סי' ז') כרב ששת דאמר הילך פטור כו', וכן פירש ר"ח וכו' ודלא כס' המקצועות שפסק בשם רב עמרם דלא כרב ששת ע"כ. ושם עוד (פ"ד סי' א') וא"ת והא הילך הוא ופסקו כרב ששת דאמר הילך פטור כפירושי לעיל מתחלת הלכה זו. וי"ל דמיירי שהלקיטו הפירות ודלא כס' חפץ עכ"ל וכן בתוס' (ב"מ ד' א') אבל בס' חפץ משמע דהילך חייב ע"כ. ושם מרשים הגאון ר' ישעי' ברלין על הגליון לעיין תוספת ב"ב (קכ"א ב' ד"ה והלכתא) והשומע לדבריו ומעיין שם ימצא שכתבו בשם ר"ח דהילך פטור. [ובלדברי תוס' אלו גם במרדכי (ענין זה של הילך נגע גם בעל שב"ע (ג"א), אך בהעלמת ליון של הגאון רי"ב אשר על ידו מצא הסתירה, וכיון שהדפים יהי' שלו, אמנם יאי' בעיניו הדבר כ"כ לזר ומפליא עד שכתב ע"ז יתאמן לבנו' בקרבינו! ואיך יתאמן עוד לבנו אם ירא' כל הסתירות שהבאנו פה עד הנה]. וכ"כ הבע"הע בשמו, ע"ש בדיני מלוה ע"פ (ד' ווארשויא דף ל"ו ב') ומדרב (נ"ל מר רב) עמרם ורבינו האיי ז"ל פסקו הלכתא (כר' אחא דהילך חייב) וכו'. ור"ח פסק כר' אחא [בקמייתא] וכרב ששת בבתרייתא (דהילך פטור) עכ"ל. מכ"ז מראה בעליל פסקי הר"ח נגד ספר החפץ או מקצועות, גם אותה ההלכה שכתבו הרא"בן והמרדכי והגהמי' במקום אחד בשם ס' מקצועות כתבו התוס' והגהמיו' בעצמם במקום אחר בשם ספר חפץ. האומנם על דבר הסתירות בין פסקי הר"ח לס' חפץ ומקצועות יש לדחוק ג"כ ולומר שהר"ח בעצמו חזר במקום אחד ממה שכתב במקום אחר. והאומר כן יביא לנו ראיות שכן הוא דרך הר"ח מדברי התוס' (שבועות מ' ב' ד"ה ואחת כשמואל) וכן הלכה וכו' וכן פיר"ח במשמעתין וכן עיקר ודלא כמו שפסק ר"ח בכתובות כר"א בר אבוה עכ"ל, וכעין זה בתוס' (יבמות ל"ט ב' ד"ה אמר רב) ור"ח פסק דמצות יבום קודמת וחזר בו בפ' מצות חליצה ופסק דמצות חליצה קודמת עכ"ל. אולם רחוק הוא לומר שיחזור הר"ח במקומות הרבה כ"כ. וגם נצטרך עוד לדחוק שלמעלה שאפי' במקומות השוים מובאים ר"ח בפ"ע וס' חפץ או מקצועות בפ"ע. ולזאת נחשוב לדרך היותר נכון ביסוד כל זה, שס' חפץ או מקצועות נתחברו בקצרה מר"ח ואח"כ בהוספות מתלמידיו אשר לקטו וכתבו בהם כל אשר מצאו כתוב בספרי הגאונים עד הר"ח רבם, ומובאים תמיד בפסקי האחרון במקום שידעו מהם. אך לפעמים הרשו להם לשור מפסקיו ע"פי הנראה להם מהרבה גאונים שקדמוהו נגד דעתו. ולכן תמצא בכמה מאמרים המובאים מחפץ ומקצועות שנזכרו בהם רק דברי הגאונים כמו מ"ש לעיל ומרדכי ספ"ב דשבת שמביא מס' המקצועות רק דברי רב שרירא ושם פ"ד דכתובות רק דברי רב נתן ושם פ"ו רק דברי נטרונאי ושם פ"ט רק דברי נטרונאי ושם פ"ט רק דברי הגאונים בסתם, וכדומה, כי במקום שלא הי' להם מפסקי מורם היו מסתפקים להביא דברי הגאונים שמצאו בענין ההוא. ובזה יבא הכל על נכון. ובאמת מאוד פסק ר"ח או כתב ר"ח בס' חפץ או מקצועות לא הי' עוד ראי' שחברו ר"ח, רק שי"ל הכונה שבספרים האלה מכר הר"ח שכתב כן. ומפורש בתשו' מהר"ם בר ברוך (ד"פ סי' תק"א) פסק ר"ח בס' העטור ובאביאסף ור"ל ב"כ בשני אלה הספרים מכר פסק זה של הר"ח. ולא כמו שיטעו קצת מוני הלוכות לומר שמשמע מזה שר"ח חבר העטור, ולא ראו מלת ובאביאסף הגורע למאומר הרבה. אלא שלשון המרדכי פ"ג דשבועות שהבאנו שכתב בס' המקצועות שיסד ר"ח. וכן הסמ"ק סי' פ"ב ר"ח פסק בספר חפץ שעשה וכו', ויותר עוד בכלבו סי' קי"ד ר"ח פי' בס' חפץ שלו שעשה, הם יכריחוני לומר כנ"ל שנתחברו מתנו בקצרה והתלמידים הוסיפו הרבה. וראי' עוד לזה הוא שבעלי התוס' המוקדמים בערך זמן המרדכי אשר כונם ידעו מפסקי הר"ח ומביאים מהם הרבה

לא

לא יביאו בשום אופן את ספרי חפץ ומקצועות ע"ש הר"ח ואדרבה הם מביאים ס' חפץ להתנגד לפסקי הר"ח וכן הרא"בן את ס' המקצועות. ור"ת בס' הישר שמביא ג"כ הרבה מפסקי הר"ח לא יביא בשום אופן אפי' ספרי חפץ ומקצועות בעצמם. ורק מאוחרי האשכנזים בין תלמידי הר"ם מרוטינבו"רק, כמרדכי והגהמיי' וסמ"ק התחילו להביא שני הספרים ע"ש הר"ח, וזה רק בעבור שמלאו לרוב בסוף כל הלכה הוראות הר"ח לאמיתת הענין והרבה קראו כן הפוסקי' לאחרוני תלמידים ע"ש רבם כמו ס' הישר לר"ת שברוב המקומות נראים דברי התלמיד בעליל, ואעפי"כ כיון שבאו בו הרבה פירושי ר"ת ותשובותיו נקרא על שמו. וזה קרוב אחד לבקי בדרכי בעלי הוראה האשכנזים. אולם גם לשון תשוב' אחת בש"ות מהר"ם בר"ב (ד"פ סי' תתנ"ב) ולא נודעה למי היא, מורה ג"כ שלא חשב המשיב את ספר חפץ כלו לר"ח ע"ש כתב בעל החפץ וכו' ולא כתב שר"ח הנודע המפורסם בשמו. ואם יודפס אי"ה ס' המקצועות או עכ"פ הלקוטים ממנו תודע האמת על נכון.

וכבר גליתי דעתי למעלה איך ועל איזה דרך יודפסו הלקוטים האלה ביחד עם הלקוטים מפי' ר"ח על התורה, ועם פירושו על מס' קדושין.

37) וואלף באוצר הספרים ח"ג ע"ש. ודע כי זה הרב ר' משה רפאל די אגילאר הספרדי הניח ג"כ לבעל שפתי ישנים לראות כל אוצר הספרים שלו כדי לרשום מתוכו כל הנצרך לספרו ע' סוף ספר שפתי ישנים. ובכ"ז לא ידע בעל ש"י מספר המקצועות כ"י שהי' מונח אצל ר' משה רפאל, שכן יביא בפנים שם' אות מ"ס רק שנמצא ס' המקצועות בש"ק בשם המרדכי.

Digitized by Google

לקוטים מפירושי ר"ח על התורה מספר בחיי ושאר ספרים, עם הערות מושכלות.

פרשת לך (י"ז א') אני אל שדי. נתנה מצות מילה בשם הזה לפי שכחו של אדם תשש במילה, וכמו שדרשו רז"ל ילפינן לישרים תושיה זו מילה (מלשון תשות כח) שהצפינה הקב"ה לעשרים דור שהיו מקדם עד אברהם כ' דור, והשם הזה הו' נזכר בגבורה כענין שכתוב כקול מים רבים כקול שדי, ומפני שלא תאמר בחתוך בשרו כחו תשש ושונאיו קמים עליו, לכך אמר לו אני אל שדי אני מספיק לך כח וגבורה שתתגבר על שונאיך, אתה וכל זרעך הנימולים.

שם (שם כ') ולישמעאל שמעתיך וגו' ונתתיו לגוי גדול. ראינו שנתאחרה הבטחה זו להם אלפים של"ג שנה, [ר"ל עד בריחת מחמד מעיר מיכה שממנה מתחיל מנין הישמעאלים]. ולא הי' אחורם [ר"ל איחור ביאת הבטחתם] תלוי בעונם והי' מצפים לה כל השנים הללו וסוף סוף באה ונתקיימה ואח"כ נתחזקה המלכות בידם, אנו שנטלה ממנו בעונינו, ושם זמנה אלף שלש מאות ושלשים [נ"ל וחמשה: ע' לקמן פ' בא על המקרא ומושב בני ישראל וגו'] עאכ"ו שהי' מצפים להבטחתו ולא נתיאש ע"כ. [דברים יקרים מחזקים הלב. ויש להעיר שחשבונו ממנין הישמעאלים המתחיל לפי דעתו בשנת ד"א שפ"א הוא מדוקדק עכ"פ יותר מכל חשבוני הסופרים בישראל. ובאגרת רש"ג חושב ד"א שע"ד והא ודאי ליתא. והכותבים היום חושבים ד"א שפ"ב אכן נודע שבחשבון שנה אחת נקל החלוק בעבור שהתחלות כל שנה אינן שוות אצל האומות. ומעתה חשוב מאדם עד המבול אלף תרנ"ו ומשם עד לידת אברהם רנ"ב ומשם עד מילתו צ"ט סך הכל ב"א מ"ז ומשם עד בריחת מחמד ב"א של"ג סך הכל ד"א ש"פ ושפ"א מתחיל מנינם].

פרשת וירא (י"ח ד') והשענו תחת העץ. למדנו שלא הי' שם אלא אילן אחד. ולמה נגלה לאברהם באילן, לפי שבשרו שיוליד אחרי זקנתו, כאילן זה שכתוב בו (איוב י"ד ז') כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף ויונקתו לא תחדל, אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו מריח מים יפריח ועשה קציר כמו נטע. ועוד שהצדיקים נמשלו לעץ והוא שכתוב (תהלים א') והי' כעץ שתול על פלגי מים.

שם (שם י"ט) למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו. נעשו דברי המצות בקבלה בלא כתיבה בתורה כמו תורה הכתובה. ומכאן אתה למד כי המשנה שהיא סדורה בהגדות מצות לבנים היא בידם קבלה שחייבי' לשמור דבריהם כחיוב דברי תורה

הכתובה

הכתובה, שזה וזה שוים, שהרי עשר הדברות נשמעו מפי הגבורה ונכתבו מפי הנביא עליו השלום, ושאר התורה נכתבה מפי הנביא, וכשם שאין הפרש בין המצות שהן בשמיעה ובין המצות שהן בכתיבה, כך אין הפרש בין המצות שהן בכתיבה ובין המצות שהן בקבלה שהכל שוין. [לפי הנראה הי' הר"ח מכנים הרבה מאמרים וראיות בפירושיו נגד הקראים, ועוד כמצאהו רומז נגדם בלקוטים האלה פ' בא על המקרא החודש הזה לכם ובפ' משפטים על עין תחת עין. וקרוב אצלי שמקומו לא הי' רחוק ממקום ארגילאן או ורגיל"אן שהיא ג"כ בצפון אפריקא הנקרא מערב אצל הקדמונים ושם היו שוכנים קראים. ע' ספר הקבלה לראב"ד (ד"א מ"ו ב') ובראב"ע על בא (י"ב י"א) והמינים אשר בארגילאן וכו', וגם היו מעט מהם במצרים ע"ש בראב"ד. והיא לא רחוקה ממדינת קיר"וואן ולכן גם רבינו נסים בן ארלו מדבר בהם ונגדם עיין תולדתו].

פרשת וירא (כ' ב') וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה. עכשיו כשבא בגדר גרשה לפי שהי' ירא שמא יהרגוהו אם הי' אומר שהיא אשתו, ואעפי"כ לא הניחו הש"ית שיפרד ממנה ולא הניח הצדקת אצל הרשע כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים, וגירושין הללו הי' מפני הפחד, וזהו שאמר הש"ית (ג') והיא בעולת בעל, שלא גרשה רק מפני הפחד כי אנוס הוא ונמצא שאין הגירושין גירושין גמורין, וזהו שאמר אבימלך (ד') הגוי גם צדיק תהרוג כלומר הגוי שאין שלו זה הדין אלא אפי' אנוס גירושיו גירושין, ועוד שהוא צדיק שלא קרב אלי' תהרוג. ולא עוד אלא (ה') הוא אמר לי אחותי היא והיא גם היא אמרה פעם אחר אחי הוא. בתם לבבי לקחתיה ובנקיון כפי שלא קרבתי אליה.

פרשת ויצא (כ"ט י"ט) ויאמר לבן טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר. אע"פי שבנתינתה לאיש אחד טוב שא"א לאשה בלא איש ולא איש בלא אשה כענין שכתוב (בראשית ב') לא טוב היות האדם לבדו, טוב אתה מזולתן וזהו שני דברים טובים והאחד טוב מחבירו ועוד מצינו ב' דברים רעים והאחד טוב מחבירו טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה ד') ועוד מצינו ב' דברים האחד טוב והשני פחות, טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל (קהלת ד') והאחד טוב מחבירו, טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי ט"ו) ועוד שני דברים טובים (?) ויש שלישי טוב משניהם. טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם (קהלת ה') וטוב משניהם מי שידור וישלם. וכמהו (שם ד') ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר הם חיים עודנה, וטוב משניהם את אשר עדן לא הי'. [יש כאן שבושים וביחוד במה שחושב נודר ואינו משלם בין שני הדברים הטובים].

שם (ל"א י"ט) ותגנוב רחל את התרפים אשר לאביה. גנבה אותם כדי שיחזור בו ושיאמר אלוק' הגנוב אין בו ממש, כדברי יואש שאמר (שופטים ו') אם אלקים הוא ירב לו כי נתץ את מזבחו, וכמו שאמר הכתוב (יחזקאל כ"ח) האמור תאמר אלקים אני לפני הורגיך ואתה אדם ולא אל ביד מחלליך.

שם (שם מ"ג) הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני. כזב לבן באמרו והבנים בני שהרי כשאמרו (יבמות ס"ד ב') בני בנים

הרי

הרי הם כבנים לא אמרו כן על בני בנות. וכן במה שאמר והצאן צאני שהרי הוא נתנם לו בשכר טרחתו ועמלו, וכן במה שאמר וכל אשר אתה רואה לי הוא והרי אמר לו יעקב כי מששת את כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתיך ולא מצא מאומה. והענין הזה כענין בן הדד שאמר לאחאב (מ"א כ') כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם. וכתיב דעו נא וראו כי רעה מבקש. והנה על דבר יעקב שאמר ללבן מה דלקת אחרי השיב לבן הבנות בנותי כי באתי אחריך לראות בנותי [המגיה לתוספות על התורה הנקרא בשם עפר יעקב הקשה ע"ז דשם ביבמות מבואר הפסק דבנם בני בת קרוים בנים והביאו שם לראי' מבת מכיר אבי גלעד וכו' ולק"מ שהרי שם הביאו רז"ל ראיתם ג"כ ממקרא שלפנינו והבנים בני ודחקוהו מתחלה לפרשו שלא יהי' לראי' ע"ש והר"ח שבלי ספק נתכוין לדבריהם שם, מפרש המקרא ע"פי פשוטו ולא ישגיח לפירושם, במקום שמדבר מעומק פשוטו של מקרא, ובאמת בירושלמי (פ"ו שם) מבואר להפך מדברי הבבלי, וכר"ח דבני בנות אינם כבנים, ויש עוד סברא שתלמוד, ירושלמי הי' שוה בעיני הר"ח לתלמוד בבלי, נגד דרך הגאונים שחשבו תמיד את הבבלי לעיקר עיין מזה בתיקונים להערה 17 על זמן הקליר בסופו ובלי ספק גם על בת מכיר יש לר"ח פירוש אחר פשוט. וגם אין זה סותר גוף הדין של פ"ור שכאן מדבר רק על לשון בני אם קורא אדם כן לבני בנותיו, והבן].

פ' וישלח (ל"ב ט"ו) עזים מאתים ותישים עשרים וגו' כל ראשי הבהמות במנחה הזאת תק"ן, לפיכך קדמו מלכות אדום למלכות ישראל תק"ן שנה.

שם לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל יהי' שמך. פירוש שקרא שמו ישראל מוסף על יעקב, כי מלת עוד פירושו בלבד, יאמר לא יקרא שמך עוד יעקב (בלבד) כי אם ישראל יהי' שמך כלומר יעקב וישראל, וכמהו (ירמי' ג') לא יאמר עוד ארון ברית ה' בלבד. כלומר לא יאמרו על ארון ברית ה' שהוא מקום השכינה בלבד אלא אף ירושלים שתהי' כלה מקום שכינתו, הוא שכתוב (ישעי' מ"ח) בעת ההוא יקראו לירושלים כסא ה'. וזהו כי אם ישראל יהי' שמך פעמים יעקב ופעמים ישראל. וזהו שאמר הנביא ע"ה (שם) שמע אלי יעקב וישראל מקוראי, וכתיב (ירמי' מ"ו) ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל. [כ"ז ע"פי עומק פשוטו. ובגוף פי' המקרא שלפנינו כבר קדמו רבינו סעדי' ע' ראב"ע ריש וארא].

פרשת וישב (ל"ח כ"ה) היא מוצאת. דרשו רז"ל מכאן (כתובות ס"ז סוף עמוד ב') נוח לו לאד' שישליך עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, שכך אמרה תמר אם יודה מוטב ואם לאו הריני מטיל עצמי לכבשן האש ולא אלבין פניו, ואע"פי שמלת מוצאת כתובה באל"ף יש לפרשו לפי הדרך הזה מלשון וצאת איש בליון. [רבינו בחיי לא יזכיר זה בשם הר"ח רק בסתם. אולם בכ"ז מפירושו לקח דבריו ע' תוספות כתובות שם ובמנחת יהודא על התורה, ועוד כמלאהו מזכיר מפירושי ר"ח מבלי הזכיר שמו עיין לקמן סוף פ' ויחי ופ' שמות על דרך שלשת ימים, ובפ' בא על וישאלו איש מאת רעהו ובפ' משפטים על אם זרחה השמש עליו].

פר' מקץ (מ"א ל"ב) ועל השנות החלום אל פרעה פעמים. מלמד כי הראשון והשני ענין אחד הם, ולמה פעמים כי נכון הדבר מעם האלהים זה השובע, וממהר לעשותו הרעב אחרי השובע מיד ועתה ירא פרעה וגו'.

שם (מ"ב א') למה תתראו. למה אין אתם מפורדים. למה תתערבו כלכם כענין שכתוב (מ"ב י"ד) לכה נתראה פנים וכתיב (שם) ויתראו פנים הוא ואמצי' מלך יהודה.

שם (מ"ג י') כי לולא התמהמהנו. למדך הכתוב שדחקו עצמן במאכל ולא הטיחו דברים כלפי אביהם עד שנתדלדל מעצמו לפי שכבוד גדול היו נוהגים בו. וכיון שנתדלדל השיאם עצה בחמשה דברים. האחד הורידו לאיש מנחה. השני וכסף משנה קחו בידכם. השלישי ואת הכסף המושב וגו' אולי משגה הוא, אולי הממונה על הבית שכחו בשוגג, ונוח להם יעקב להחזירו מפני קדוש השם. הרביעי ואת אחיכם קחו. החמישי תפלה, אמר להם ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש.

פ' ויחי (מ"ח יד) שכל את ידיו. הרכיב ידו זו על גב זו. [עיין בעזעניום שורש שכל בערבי הוראתו ג"כ (פלעכטען)].

שם (נ' י') ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד. תשעה מינים של הספד הם. מספד, נהי, זעקה, הילול, נידה, מרזח, קינים, הגה, והי. מספד, שנא' (ירמי' ט') וספדו עליו הוי אחי. נהי, שנא' (שם) כי קול נהי נשמע מציון. זעקה והילול שנא' (יחזקאל כ"א) זעק והילל בן אדם. נידה, שנא' (ירמי' מ"ח) נודו לו כל סביביו. מרזח, שנא' (שם מ"ח) כה אמר ה' אל תבא בית מרזח. קינים והגה והי שנאמר (יחזקאל ב') וכתוב אלי' קינים וגו'. וכשהזכיר כאן מספד גדול וכבד מאד יכול כל ט' מינים הללו של הספד ולמדך הכתוב ט' כתות שעלו עם יוסף [ונזכרים למעלה שם על המקרא ויעל יוסף לקבור את אביו יעו"ש אע"פי שאינו מזכיר שם את הר"ח ויהי' גם זה לראי' על דברינו בפ' וישב]. הספידו עליו ט' מיני הספד. והנה ההספד הוא זכרון חסדי המת ויחוסו כגון שאול ויונתן הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו (ש"ב א') ולפי הכאב ההספד שנאמר צר לי עליך אחי יהונתן (שם) ולפי המאורע שאירע לו שנאמר (שם ג') ויקונן המלך על אבנר ויאמר הכמות נבל ימות אבנר. וכן צריך אדם לספר הטובה שהיתה ונסתלקה ממנו כגון (יחזקאל כ"ז) בן אדם שא על צור קינה ואמור לצור היושבת אל מבואות ים, וכתיב (שם) הונך ועזבונך מלחיך וחובליך מחזיקי בדקך ועורכי מערבך וכל אנשי מלחמתך אשר בך וכל קהלך יפלו בלב ימים ביום מפלתך. ורז"ל הזכירו כן כי ענין ההספד ספור חסדי המת כגון [מו"ק כ"ה ב' ע"ש בש"ס גרסינן ר' יוחנן רק בע"י הוא כגרסת רבינו) ההוא דר' פדת דפתח עלי' ההוא ספדנא היום קשה לישראל כיום בא השמש בצהרים שנא' (עמוס ח') והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ [ר"ל כמו שהשמש מאיר לעולם כן האיר ר' פדת והשפיע מטובו וזהו חסדי המת] ואכן ספדינן על אב בית דין. עפר קברו מור ואהלות, דורש נגעים ואהלות. מי מסיר ספקות, ומבאר הלכות פסוקות. תורה רבץ, תלמידים קבץ, כלובש תשבץ, בבית יעבץ. [נראה בעליל שכתב הר"ח הספד זה על איזה חכם גדול שמת בימיו.

ובפרט

תפרש לפי מ"ש בעצמו בסמוך שכל הספד נ"ל מעניניו ומעלותיו של מת, בלי ספק א"כ שכוללים החרוזים האלה עניני איזה חכם מלוויין. ובנקל ישער כל יודע מעט מסדר הדורות שהספיד כן לרבינו האיי שמת בימיו. אולם אחרי עיון מעט יבטל השערתו מפני שרב האיי לא הי' נקרא אב"ד במותו כי גם זה שם לו אביו עוד בהיותו בן י"ח שנה. ואח"ז מנהו לגאון, ואיך יקראהו הר"ח בשם הכבוד של ימי נעוריו ולא בשם המפורסם גאון ומורגל בפי כל מכבדי רב האיי. וכל זאת הניעתני מתחלה ג"כ לסור מדרך זה ולבקש חכם אחר בזמנו אשר יתכן עליו ההספד של ר"ח. ולא מצאתי כ"א בן אחינו ובן דודו רבינו נסים. וכמעט נתפרשו לי עי"ז יותר היטב קצת חרוזים. שעל רבינו נסים יתכן לומר דורש נגעים ואהלות מפני שכתב הרבה בעניני טומאה וטהרה, גם הרבין תורה הרבה לתלמידים יעויין כ"ז בתולדתו. וגם הלשון מסיר ספקות יתכן עליו מפני שהו' מדרך רבינו נסים לכתוב בספריו, שדבר זה נסתפק לו זמן רב עד שמצא התרתו באיזה ירושלמי או תוספתא. ועויין תולדתו (הערה 17). ובכ"ז עדיין לא נח דעתי בפירוש הזה של החרוזים וביחוד הסיום בקרית יעבץ נשאר אצלי סתום. וכשנתישבתי בדבר נתברר לי כי מושכל הראשון הוא פה האמת, שאין ספק בו עוד שבודאי כיון לרבינו האיי, ומה שיקראהו אב"ד ולא גאון הוא רק למתפס לשון ההלכה בגמרא לענין כבודו של מת. והנה בימי הגמרא כשלא הי' עוד שם הכבוד גאון הי' מעלת ראש ישיבה כרבא ורב אשי השני' אחר ראש גלותא, שהוא הי' נקרא הנשיא, וראש הישיבה אב"ד ואחריו הי' עוד מדרגת חכם, ובספרי ערך מלים כתבתי הרבה מזה מה בין חכם לאב"ד. עכ"פ לעניננו יספיק להביא ברייתא דמו"ק (כ"ב ב') ת"ר חכם שמת בית מדרשו בטל, אב"ד שמת כל בתי מדרשות שבעירו בטלין ונכנסין לבי"הכנ ומשנין את מקומן וכו'. נשיא שמת בתי מדרשות כלן בטלין ובני הכנסת קורין שבעה ויוצאין ע"כ. ומזה נראה מבואר שאין כאן רק שלשה מדרגות של כבוד לענין האבל על מת. חכם ולמעלה ממנו אב"ד והוא ראש הישיבה הנקרא אחר רבנן שבודאי בשם גאון, ולמעלה ממנו ראש גלות שהוא במקום נשיא כמה שקוראהו ג"כ רש"ג הרבה באגרתו. ע"ש שלמה נשיאה וכדומה, וכן בשערי צדק (דיני אבלות שער ד' סי' ד') ובתשובה שם הוא מאיזה גאון ואעפי"כ לא יחשוב ג"כ לענין אבלות רק שלשה מעלות חכם אב"ד ונשיא ושם מדבר הלכה למעשה. וכן בסוף הוריות אב"ד הוא מדרגה השני' אחר הנשיא וחכם מדרגה שלישית. ומזה מראה שבשם אב"ד שנתן רב שרירא לבנו רב האיי היא רק דרך כבוד בעלמא ורצה לחדש איזה כנוי כבוד לבנו, ובאמת הוא בעצמו לא הי' במדרגת הכבוד רק אב"ד לגבי נשיא. ואפשר בעבור שחכמי ישראל לא היו נוחים לרישי גלותא דמצערי לרבנן יעויין אגרת רש"ג, לכן עשה עצמו כאלו הי' הוא במדרגת הנשוא ולא חס לכבודו של הריש גלותא, ולבנו קרא אב"ד, והי' מכוין ברמז לדברי רז"ל במו"ק (כ"ו א') שאול זה נשיא ויונתן זה אב"ד, אכן באמת לדיני כבוד בחיים גם אחרי מותם, מדרגם גאון היא מדרגת אב"ד השני' אחר הנשיא. ובעבור שר"ח רצה למינקט לשון ההלכה לענין שם הכבוד הראוי לרב האיי במותו והיותר גבוה במדרגה חוץ מעלת הנשיא, לכן

קרא

קרא לו היעב אב"ד חה ברוך אללי. מעתה נחזי מהלך כל החרוזים. ונמצאם כלם מודים בבאור על רבינו האיי שכן יתכן עליו מאד דורש בנעים ואהלות בעבור שכתב פי' מיוחד על סדר טהרות יעויין תולדתו (הערה 19) והסיר ספקות ובאר הלכות פסוקות שכל הארצות בקשו ממנו התרת ספקותם ופסקי הלכות והוא השיב להם וביחוד לאנשי קיר"וואן מקום הר"ח עיין תולדות הר"ח (הערה ד') גם רבץ תורה וקבץ תלמידים, וישיבת רב האיי היתה מפורסמת בישראל, וכלובש תשבץ ר"ל כאותו כהן שנא' בו (מלאכי ב') כי תורה יבקשו מפיהו. ובקרית יעבץ הכוונה למאמרם (ספרי פ' בהעלותך וקלת ממנו בסנהדרין ק"ו א') ומשפחת סופרים יושבי יעבץ וגו' המה הקנים הבאים שהיו בא"י והלכו אצל יעבץ ללמוד תורה ע"כ. ועוד אמרו (תמורה ט"ז א') הוא יעבץ הוא עתניאל א"כ קרית יעבץ היא קרית ספר שכבשה עתניאל וקורא כן לפומבדיתא שהיתה אז ראש משכן למוד התלמוד ומתכה יצאה תורה לכל ישראל, שישיבת מתא מחסיא אזלה ומדלדלה כבר לפני רב סעדי' ואחריו עד סוף כל הגאונים יעויין סוף אגרת רש"ג, ונאות מאד שם קרית ספר על פומבדיתא גם שם יעבץ על רב האיי שבאו אליו תלמידים הרבה כנ"ל].

פ' שמות (ג' ט') וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם. מפני שנכנסו למצרים בשבעים נפש והושיבם יוסף בארץ גשן, ולא היתה הארץ מכילה אותם כי היתה הברכה בהם, והמצרים לא היו מניחים אותם להתרחב בארץ אבל היו לוחצים ודוחקים אותם כמו שאמר הכתוב (שופטים א') וילחצו האמורי את בני דן ההרה כי לא נתנו לרדת בעמק.

שם (שם י"ח) נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר. ח"ו שיהי' הדבור הזה ערמה כדי לברוח אלא כדי לקבל המצות, כי הקב"ה הכניסם במצות מעט מעט, שהרי נצטוו תחלה על השבת במרה, וכענין שמצינו באברהם שלא אמר לו מיד קח נא את יצחק אלא קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק. [רבי' בחיי' כתב כ"ז בסתם ואינו מזכיר שם ר"ח. אולם המבין יראה תמאמר שבסמוך שמתש לשון ודעה אחת לשני המאמרים ועיין פ' וישב מה שכתבתי שם].

שם (שם כ"ב) ושאלה אשה משכנתה. ח"ו שיתיר הקב"ה לגנוב דעת הבריות שישאלו מהם כלי כסף וכלי זהב ולא ישיבו להם, אבל לשון ושאלה הוא שתתן לה במתנה, שכן מצינו בגדעון (שופטים ח') ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה ויתן לי איש נזם שללו וגו'. וכן מצינו בבת שבע (מ"א ב') שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך יתן את אבישג השונמית וגו', הרי מתנה שנקראת בלשון שאלה. ומה שאמר ושאלה אשה משכנתה הי' לו לומר ושאל איש מאת המצרי, אבל זה ק"ו כי אם לנשים היו נותנים מתנות כ"ש לאנשים, וכמהו (ישעי' ל"ג) מרבה פסחים בזזו בז ק"ו הרגלים.

שם (ד' י') כי כבד פה וכבד לשון אנכי. זה שהזכיר שני דברים כבד פה וכבד לשון יורה כי משה רבינו לא הי' נח הדבר באותיות זשצר"ס שהן אותיות השינים זהו שאמר כי כבד פה גם לא באותיות הלשון שהם אותיות דטלנת, וע"ז אמר וכבד לשון. [גם הרא"ב"ע

כ"כ

כ"כ ת"ל כנה נולד שהי' כבד פה שלא הי' יכול להוציא אותיות השפה וכל אותיות הלשון ע"כ. ונראה שלקח זאת מפי' הר"ח].

פ' שמות (שם כ"ב) בני בכורי ישראל. מה שמסרתים בידך לשעבד אותם אל תחשוב שהוא מפני שהם קלים בעיני, לא רציתי אלא ליסרם כענין שכתוב (דברים ח') וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מיסרך, ואתה הכבדת עליהם עולך, לפיכך אני עתיד להכות את בנך בכורך שהיא המכה האחרונה שבעשרת מכות, וקראם בני בכורי ישראל דרך חשיבות ומעלה כענין שכתוב (הושע א') בני אל חי, וכן הר סיני שהוא מקודש מכל ההרים נקרא הר ה'. וכן בית המקדש המקודש מכל בית נקרא בית ה' כענין שכתוב (ישעי' נ"ו) כי ביתי בית תפלה.

שם (שם כ"ד) ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו, משה לא הי' שם במלון כי כן הזכיר למעלה ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, ובאור הפסוק ששלח אותם לפניו, ואח"כ וישב משה מלדימה, וכיון שכן לא הי' משה עתה במלון, ואמר ויבקש המיתו כלומר לנער שהי' המלאך נעשה כמין נחש ובולעו מראשו ועד ירכיו וחוזר ובולעו מרגליו ועד מקום המילה. ואז ותקח צפורה צור, כי הבינה שהי' העונש על שאיחרה זמן המילה ולא מלה אותו ביום שמיני. [פירושו יפה מאוד ע"פי עומק פשוטו עד שיש לתמה על המפרשים המאוחרים איך העלימו עין מזה. ודחקו לתרץ למה לא מל שם משה את בנו. ובלי ספק משה לא רכב על החמור רק הלך לרגלו שלא מצינו לו לשום פעם שרכב רק תמיד כתב וילך משה אך אשתו ובניו הרכיב על החמור ועבדו לפניו ונשארו לבדם במלון. ומ"ש ויבקש המיתו מוסב על הנער כאשר הקדימו רבינו שמואל בן חפני עיין בפירוש הראב"ע. ויפה הביא לן ראי' שם מן ויהי בלדתה ויתן יד אע"פי שלא נזכר עוד הנער בתחלה. וקודם לו עוד רשב"ג (נדרים ל"ב א') לא למשה רבינו בקש שטן להרוג אלא לאותו תינוק יעו"ש. אולם בהשכל הסב עוד הר"ח דרשת ר"י בר ביזנא שם שאף וחימה בלעו את משה עד רגליו וכו', על התנוק. ודע ששם בגמרא במקום בקש שטן להרוג נרשם בגליון כ"א בקש אותו מלאך ע"כ ואין צורך לזה שכן בשני הנוסחאות של תרגום ירושלמי נמצא מלאך חבלה אע"פי שבמקרא כתוב ה' ובאונקלס מלאכא דה'. וכבר העיד בבחיי שנקרא כן ע"ש משלחו בעבור שיחדו לזה. וע"פי התרגומים ולשון הגמרא ופירוש ר"ח נוכל לבאר המקרא הסתום כי חתן דמים אתה לי, והבירו אחריו חתן דמים למולות. ומתחלה תדע שמדין הוא חלק מארץ ערב עיין רשב"ם ריש ויצא, וראזענמיללער (כרך ג' מקדמוניות צד 96) והיו הערביים הקדמונים מקריבים את בניהם. עיין קראן (קפיטל ו' צד קי"ג בהעתקת וואהל) וביתר באור בהוספה שני' מגעזעניום לפירושי ישעי' (צד 344. 345) איך היו מציירים ככב מאדים אשר קראו מר"יג או אלנחש אלאצפר (הנחש האדום) בצורת אדם מלובש בבגדים כמראה הדם כמו שאורו הוא אדום, ובידו האחת חרב שלופה, וידו השניה אוחזת ראש מחותך, בשערותיו, ויחשבוהו לשופך דמים. בית עבודתו הי' צבוע אדום והמקריבים המלובשים בבגדים מוזים מדם, היו זובחים לו גם שבויי

מלחמה

מלחמה יעו"ש. ובלי ספק כשהיו מקריבים אחד מבניהם, היו בוחרים בבכורים להחיות להם שאר הבנים. והתורה הקדושה שרצתה להפך כל אלו הדברים לטוב, כדעת הרמב"ם בעניני הקרבנות, צותה בכור בניך תתן לי, ר"ל שיהי' מקודש לשמים ולא בדרך הקדוש ח"ו בהקרבה ובזביחה רק בהפדה וחנוך להש"ית. וכשחזרו אח"כ לקלקולם אמר עליהם יחזקאל (כ' כ"ו) ואטמא אותם במתנותם בהעביר כל פטר רחם ובדרש"י שם אותם מתנות שחקקתי להם לקדש לי כל בכור הסבתים ביד ילדם להעבירם לאותם עבודות למולך ע"כ. ושם (ט"ז כ') ותקחי את בניך אשר ילדת לי ותזבחים להם ובדרש"י שם ואני אומר אשר ילדת לי אלו הבכורות וכן הוא אומר בספר הזה ואטמא אותם במתנותם בהעביר כל פטר רחם ע"כ. והנביא שבח בזה מעלת תורתנו נגד חקי העמים, במה אקדם לה' וגו' באלפי אילים וגו' האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כ"א עשות משפט וגו' (מיכה ו', ו' — ח') ומתחלה היו הבכורים מקודשים ע"ז. ואח"כ כשנטה לב העם כבר מהורגלות הראשונים, גזרה חכמתו יתברך לקדש הכהנים תחתיהם כי ראתה בזה תועלת יותר גדולה כשיהיו מנהגי הפרישות וזמון העתות ללמוד תורה ביד שבט אחד אשר יורישוה אבות לבנים וילוו את ביתם אחריהם את כל אשר למדו מאבותם, מהתועלת אשר תצמח אם יהיו כל הדברים האלה רק ביד כל בכור באדם, אשר מי יודע אם חכם או סכל יהי' זה הבן לבדו, וגם אם יחכם אולי אתו תמות חכמה כי יוליד נקבה בראשונה או ימות בכורו. והנה בתרגום ירושלמי אמר שזה הנער הנימול הי' גרשם, והוא מתנגד בזה למדרשים אחרים, ויפה אמר, כי הוא הבכור. דצפורה בת כהן מדין אעפ"י שלא קבלה עוד מלכות שמים, ולא נתנה עוד התורה המיסרת הלב ומאירת עינים. והי' ראוי לה לחשוב כפי הדעות שגודלה בהן שהשטן הזה הנעשה כמין נחש הוא מתארח אלא רק בעבור שמבקש דמים, ורוצה להתחתן בה ע"י שיקח בנה בכורה, בכ"ז כאשת מבחר האנשים הכירה עד מהרה כי די למלאך משחית הזה בדם ערלה ולא יבקש אלקים נפש אדם. וחתן הוא רק שם תאר לבעל שמחה והוא מלשון משלי הקדמונים. וכמו שיאמר הלועז היום ע"ז מליצה (ווינדעם ברויט) וכדומה, כן קראו אז למלאך כזה (בלוטס ברייטיגאם) או (בלוטס שוואגער) והלשון נאות אז יותר כי חתן (פערשוועגערונג) נופל גם בבני אדם אשר יקח אחד את בן חברו ויאספיהו לביתו ע"י ארוש ויקחהו לו לבן, וכן היו קורין למלאך אשר נתחתן עמם בדם הבן ובתה שלקח אותו אליו. והכתוב אמר להפך בדרך קדש ובאורח מליצה וארשתיך לי בצדק ובמשפט וגו' א"כ מאמרה חתן דמים אתה לי הנא למלאך. וכבר שמענו עפי' פיר"ח כי משה לא הי' שם אז וכאשר מלם את בנה וירף ממנו אז אמרה למלאך ג"כ חתן דמים למולת ר"ל יספיקו לך עתה דמי המילה ובזה תתחתן היום ולא תבקש עוד יותר. והוא ממש כענין דברי רז"ל על אותו הענין בעצמו (שבת קנ"ו א') האי מאן דנולד במזל מאדים אושיד דמא ויהי' גנבא (לסטים, הורג נפשות כפרש"י) או מוהלא או טבחא. והי' א"כ הקרבת ערלה לשטן זה שהוא כעין מאדים המבקש דם. ע"ד הקרבת השעיר לעזאזל יעויין ראב"ע ורמב"ן שם.

פרשת

Digitized by Google

פרשת שמות (ה' ז') לא תאספון לתת תבן לעם. יתכן כי הגזרה הזאת לא עמדה כ"א פעם אחד שיעשו הלבנים ולא יתנו להם תבן וזהו תוספות האל"ף.

שם (שם כ"ב) למה הרעותה לעם הזה. אין זה לשון תלונה וטענת דברים אבל הוא לשון שאלה. כי שאל משה מלפני הקב"ה המדה הזאת, למה צדיק ורע לו רשע וטוב לו, שהי' רואה לישראל בשעבוד גדול ועלוב ובצרות רבות, ולמצרים הרשעים הכופרים הי' רואה הצלחה ושלוה. ולפי שהיסורין באין על כמה חלקים. יש מי שיסורין באין עליו על עונות שעשה כענין שכתוב (ישעי' כ"ז) בעון בצעו קצפתי ואכהו. ויש מי שיסורין באין עליו כדי להטיב באחריתו כענין שכתוב (דברים ח') למען ענותך לנסותך להטיבך באחריתך, והן הן יסורין של אהבה. והוא שכתוב (תלי' צ"ד) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, לפיכך כשראה משה כי מיום באו אל פרעה בדבר הש"ית הכביד עולו עליהם ואמר תכבד העבודה שאל להש"ית למה הנחת להרע לעם הזה ובידך כח להצילם, (כ"ג) והצל לא הצלת, והיא כמו ותחיין את הילדים וכל הבת תחיון (שמות א') כי אין ביד האדם כח להמית ולהחיות. אבל הכונה להניח להם חיים, וכן בכאן למה הרעות למה הנחת להרע, ומתירא אני שמא יוסיף להרע. והנה השאלה הזאת היא שאלת הנביא ירמי' שאמר (ירמי' י"ב) מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד, שאל מאת הקב"ה אם שלות הרשעים הוא גמול לחסד שעשו כבר בעוה"ז, או הוא כדי לכפול עונתם ולהרבות להם יסורין, והקב"ה השיבו שאין שלות הרשעי' והצלחתם כ"א להוסיף עונש על עונשם, וכענין שאמר דוד (תלי' ס"ט) תנה עון על עונם ואל יבאו בצדקותיך. וכן בכאן היתה תשובת הקב"ה למשה (ו' א') עתה תראה אשר אעשה לפרעה. ואמר, היסורין האלה לישראל אינו אלא לכפול שכר על שכרם זהו עתה תראה, וההצלחה והשלוה לפרעה אינו אלא לכפול עונש על ענשו, זהו אשר אעשה לפרעה, כלומר כבר הכנתי לו המכות, ומפני זה הי' הסבה מאתי שתכבד עליהם העבודה מיום ששלחתיך, כדי לכפול עונש על ענשם ולהגדיל ולהעדיף שכר לישראל כשהם עומדים באותם יסורין וסובלים אותם באהבה.

פרשת בא (י' י"ד) ואחריו לא יהי' כן. ע"י נביא. וכמהו מה שכתוב בחזקי' (מ"ב י"ח) בה' אלקי ישראל בטח ואחריו לא הי' כמהו, באור זה בבטחון לא הי' כמהו, אבל ביראת חטא ובשאר מדות הי' כמהו. וכן מה שכתוב על יהושע (י"ד) לא הי' כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמוע ה' בקול איש כלומר להעמיד חמה בדבור איש, אבל העמיד הקב"ה ויתעלה שמו הגדול, החמה למשה רבינו ולנקדימון בן גוריון מעצמו בלא דבור איש.

שם (שם י"ט) לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. מעת עתרת משה רבינו עד עכשיו אין ארבה מפסיק בכל גבול מצרים, ואם יפול בא"י ויבא ונכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל יבול הארץ כלום, עד עכשיו. וזה כבר דבר ידוע הוא לכל (והנה דברי משה בתפלתו נאמרים לשעה ולדורות) בא וראה כי בצפרדע אמר רק ביאור תשארנה ולפיכך נשאר בו (שרץ המים הנקרא) אל־תמס"ח עד עכשיו,

(ושם

[וגם מתגדל, ואומרים כי לפעמים יוצא מן המים שבנהר נילוס שהם גדולו, ויוצא על שפת הנהר ובולע מה שמוצא שם, ב' או ג' בני אדם ביחד; ואין שלטון בגופו חנית וחצים אלא אם יכוונו לתקוע בבטנו. ואמרו הרופאים כי יש לו ארס והנוגע בגופו מזיק לאדם אפילו אחר מיתה והוא מין צפרדע. והנה מכח דברי משה נשאר השרץ הזה שם) אבל בארבה כתיב: לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. וע"ז אמר (תלי' ק"ה) שיחו בכל נפלאותיו. [מאמר זה לקטתי מדברי הרמב"ן ור' בחיי ביחד. וכל מה שהסגרתי בשני חצאי לבנה לא נמצא ברמב"ן רק בבחיי ונסתפקתי אם איננו הוספה ויתר באור מר' בחיי בעצמו. וזה, מחמת שהרמב"ן כתב ע"כ לשון הרב ובבחיי סיים אחר פירוש המקרא וכן פי' ר"ח ז"ל, נראה כמביאו רק כחזוק לדבריו חוץ מזה שיהי' כשפת יתר קצת אבל הקדמון הר"ח לבאר כאן דרך אגב טבע התמס"ח וסגלתו מה שאינו כלל מדרכו רק מדרך ר' בחיי שנמצא כזה לרוב בספרו. (יעויין פ' תצוה בסגלת אבנים טובות באודם וכדומה) יתראה גם כסותר קצת את דברי עצמו תוך כדי דבור שאמר מתחלה שתפלתו של משה פעלה שנשאר ביאור אל־תמס"ח, ואיך יספר אח"כ שיוצא לפעמים על שפת הנהר. ודע כי הראב"ע כתב על פירוש זה שצפרדע הוא אל־תמס"ח שרבים אמרו כן: ובכ"ז רחוק הוא מאמת. וכבר העיר געזעניוס בשרשיו שבערבית בהשמטת הבי"ת ובארמית בהשמטת ל"פ הוראתה ג"כ (פָּרְחָם) וקרוב אצלי מאד שמקור המלה בערבית מורכבת משתי מלות צפר־דֵע והוא איזה מין מיוחד במצרים המשמיעים קולם רק בבקר ויש כאלה גם בארצותינו. וע"ש זה הי' נקרא כן. ואולי גם התרגום נתכוין לכונה זו וקראו עור דעא עור כמו צפר, דעא כמו דֵע ומשקל מלה זו ימצא חבר במלת מרדֵע שבמשנה שהוא בלי ספק משארית מלות עבריות שלא נמצאו במקרא ונשארו בפי המדברים ונראה שגם היא מורכבת כמו צפרדע. ובמדרש (וי"ר פכ"ט) ג' שמות נקרא לו מלמד מרדע דרבן. מלמד שמלמד וכו', מרדעה שמורה דעה לפרה ע"כ. ויותר קרוב לומר שע"י כלי זו יודעת את מרה ובעלה].

פרשת בא (י"א ב') וישאלו איש מאת רעהו וגו' כלי כסף וגו'.

אין שאלה זו כשאלה האמורה בכלים (פ' משפטים כ"ב י"ג) שהוא שאלה ע"מ להחזיר, אלא צוה שישאלו מהם במתנה, והקב"ה יתן להם חן בעיני המצרים ויתנו להם, ואין זה גנבת דעת שיצוה בה הקב"ה ח"ו, אבל הי' הדבר מותר להם שהרי העבודה שעשו להם אין לה ערך, ואין לשכר המלאכה ולשווי' סוף ותכלית. והלא דין תורה היא כעבד שעבד את אדוניו שבע שנים שהוא חייב בהענקה, שנאמר (דברי' ט"ו) וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם הענק תעניק לו מצאנך מגרנך ומיקבך, עאכ"ו המצרים שהיתה אצלם עבודת ישראל של רד"ו שנים. [ר' בחיי כתב זה בסתם ולא ע"ש ר"ח אולם המעיין למעלה בפ' שמות (ג' כ"ב) ימצא שדבריו כאן שוים ממש בדעה ובלשון לדבריו שם. וגם במספר רד"ו שנים ישוה לדבריו שיובאו לקמן בפסוק ומושב בני ישראל. ודע שבתחלת דבריו כאן רומז לתשובת גביהא בן פסיסא לבני מצרים על ענין זה בעצמו (סנהדרין צ"א א') רק שהם יחשבו שכר עבודה

בעד ת"ל שמש כפשוטו של מקרא, ור"ח אזיל לטעמי' דלקמן וחושב רק רד"ו ככ"ל].

פרשת בא (י"ב ב') **החדש הזה לכם ראש חדשים.** קביעות החדשים איננה אלא ע"פי החשבון לא ע"פי ראית הלבנה.

והראי' שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר הי' הענן מכסה אותם יומם ועמוד האש לילה, ולא ראו בכלם שמש ביום וירח בלילה והוא שאמר הכתוב ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם להנחותם ואת עמוד האש בלילה להאיר להם (נחמי' ט'). ומהיכן היו קובעים החדשים ע"פי ראיית הלבנה, אלא ודאי עקר המצוה בכתוב ע"פי החשבון. והנה מסורת בידינו לעולם כי י"ב חדשי השנה ה' חדשים מהם כל אחד שלשים יום, וחמשה חדשים מהם כל אחד כ"ט יום, ושנים מהם פעמים ששניהם ל' יום ופעמים שהם כ"ט, פעמים אחד מהם ל' והשני כ"ט. ושני חדשים הללו; הם מרחשון כסליו. ומסורת בידינו כי ר"ח תשרי ר"ח לשנים. וכן לכל חודש הלבנה לחשה תסיבי כ"ט יום ומחלה ות"שנג חלקים. ומפורש תמלא בכתוב (דה"א י"ב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים. וכל אחיהם על פיהם. ואין לך דבר שצריך חכמה ובינה לקבוע עתים ומועדים כי אם החשבון שהוא סוד העבור, אבל ראיית הלבנה דבר ידוע, כי כשהלבנה נראית הכל יודעין שהוא ר"ח, וחג המצות בט"ו ור"ה באחד בתשרי ויוה"כ בעשרה בו וסכות בט"ו בו, אבל החשבון אינו אלא לחכמים מחשבין ומודיעין לישראל והם עושים על פיהם, וזהו שכתוב לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם יצאו ועל פיהם יבאו. וכן תמצא מדברי דוד ליהונתן שאמר (ש"א כ') הנה חדש מחר ואנכי ישב אשב עם המלך, ומהיכן הי' דוד יודע שמחר חדש לולא שע"פי החשבון היו קובעים ואולי לא תראה הלבנה ולא יקבעו מחר חדש. ולא עוד אלא שהדבר מוכיח שהיו קובעים ב' ימים ר"ח, שנאמר (שם) ויסתר דוד בשדה ויהי החדש וישב המלך על הלחם ולא דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא וגו', וכתיב ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד ולא יתכן לומר כי ר"ח אחד הוא לפיכך קראו החדש השני, שנא' ויאמר שאול ליהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם, ויקם יהונתן מעל השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם, הלא הדבר מוכיח שהיו באותו החדש שני ימים של ר"ח כמנהגינו עד עכשיו בהיות החדש יוצא. וכך היו נוהגין כל ישראל לקבוע חדשים ע"פי החשבון אלף ומאה שנים מימות משה רבינו ועד אנטיגנוס ראש גולה וראש סנהדרין, והיו בכלל תלמידיו שנים והם צדוק ובייתוס, וכשדרש להם אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס נכנס ספק בלבם וחשבו שאין עונש ושכר ויצאו לתרבות רעה והתחילו לעורר בזה בקביעות הירח, ואמרו כי אין עקר ממצוה לקבוע חדשים ע"פי החשבון כ"א בראיית הלבנה. והוא הדבר הנודק והמכוון, והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם, ולהודיע להם בראיות גמורות, וכן אמרו ז"ל (ר"ה כ"ה א') כך אמר ר"ג — לא תחושו לראיית הירח. החשבון הוא העקר — כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חדש של לבנה פחותה מכ"ט יום ומחצה ותשנ"ב חלקים. והנה דבריו הללו מוכיחין שלא הי' ר"ג סומך על ראיית הלבנה

כ"א

כ"א ע"פי החשבון. ועוד משנה שלימה היא (שם שם ב') דאותו ב"ד דכל ישראל נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשיכה הרי זה מעובר. זו ראי' גדולה שלא היתה בידם עיקר ראיית הלבנה, שאילו היתה בידם עקר ובראיי' היו מקדשין איך אחרי ראייתם מעברים אותו. ועוד גדול מזו (שם. שם א') באו שנים ואמרו ראינוהו בזמנו — והיא אור שלשים — ובליל עבורו — שהיא מוצאי יום שלשים — לא נראה וקבלם ר"ג, ואלו הי' ר"ג סומך על ראיית הלבנה ולא על החשבון בודאי שנתברר שכיון שלא נראה בליל עבורו שהם עדי שקר, אלא ודאי ר"ג על החשבון סמך ולא על העדאת עדים. ומה שתמצא לרז"ל (שם כ"ד א') דמות צורות לבנות היו לו לר"ג בטבלא בעליתו בכותל שבהן הי' מראה את ההדיוטות, הכונה בזה כי ר"ג עשה צורות הללו לבאר לתלמידי לדוק וביתום ידיעתו במהלך הלבנה בכל חדש וחדש. וכי הוא יודע בכל חדש וחדש באיזה צורה תולד, אם ארוכה אם קצרה וכמה תהי' נטוי' בגלגל, ולאיזה צד תהי' נוטה, והי' בכל חדש וחדש מבאר לתלמידים ואמר להם הלבנה בזה החדש צורת' כך וכך ונטייתה כך וכך, ובאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו גם היו מעידים בכל חדש וחדש, וכיון שראו כך חדש אחר חדש שנה אחר שנה, נתברר להם שאין העקר אלא החשבון ובטלו דברי החולקים, ואע"פי שהיו מקבלים העדים זכר לדבר, לא היתה סמיכת ב"ד כ"א על החשבון. ובדברי הכל דת חק העבור הל"ת, שהרשות ביד ב"ד הגדול, כשהוא גדול ואין למעלה הימנו בחכמה וביראת חטא ובקי בחדרי תורה וקביעת השנים, הרשות בידו לקבוע ולעבר כפי מה שיראה לו מחוקי סוד העבור, וזהו הדת שצוה הקב"ה למשה החדש הזה לכם. [עיין יסוד עולם (מ"ד פ"ו) באריכות שכן הי' כבר דעת רבינו סעדי' בראיות, אך הרב ר' יצחק בר ברוך ובעל יסוד עולם בעצמו סתרו שם כל ראיותיו, ואין כאן המקום מזה להאריך.

אך על שני דברים אעיר בקצרה. א) שכפי הנראה האמת מונחת כאן כמו בכל חקירה, באמצע ובריחוק שוה משתי הקצוות, שאע"פי שנראה מפשוטי הכתובים ואיזה מאמרי רז"ל שהיו סומכים על פי החשבון מ"מ נמצא ג"כ הרבה מאמרים מתנגדים לזה ומורים בבאור שלא בכל עת השגיחו עליו. והראיות היותר גדולות אשר לא נגעו בהן אלה הקדמונים היא מסופרם ז"ל (ר"ה כ"א א') מרבא דהוי רגיל להתענות ב' ימים בצום כפור ופעם אחד הי' נמצא כמהו ור"ל שעברו ב"ד את החדש בא"י, וכן רב נחמן דיתיב בתעניתא כולי' יומא דכפורא ולאורתא אתי ההוא גברא ואמר למחר יומא רבא במערבא, והוא מטעם הנ"ל. גם מברייתא דערובין (מ"א א') א"ר יהודה פעם אחד היינו יושבין לפני ר"ע ותשעה באב שחל להיות בע"ש הי' וכו' וע"ש בתוס' שכ"ז דתמוז דהאי שתא מלוי' וכו' והנה לפי החשבון לא יצא ת"ב באד"ו כמו א' דפסח. והנה שני האמוראים רב נחמן ורבא חיו כבר אחר שמואל ירחינאה שהי' בקי בחשבונות היטב והשתבח שהי' יכול לתקן אותם לכולא גולה (ר"ה כ' ב'). ואעפי"כ היו מצפים רק למה שנעשה בא"י ואיך נעשה שם בשינוי ממה שהם עשו והלא החשבון שוה הי' לכל, ומרחק בבל מא"י לא יספיק לעשות הבדל יום שלם בחשבון המקובל, אלא ודאי הם בעצמם הי' עושים להם לפי החשבון הנהוג אצלם, וחשבון בזה הי' נהוג גם בא"י, וב"כ היו ענינים רבים שהכריעו הנשיאים בא"י

לסוף

לסור מן החשבון לפעמים, ולקבוע ולעבר כפי עיונם ודעתם. וגם קבלת ר"ג לא היתה רק שאין חדושה של לבנה פחותה מן אי"ב תשל"ב והי' נמנע אלו שתתראה קודם לזה הזמן, אמנם בהמשך הזמן אחר העת ההוא היו צריכים עוד לכללים ועדים· ובכן היו גם שניהם נהוגים ר"ל החשבון והעדים, והנשיאים היו מעיינים ומשגיחים תמיד שיהיו מסכימים שניהם. אך לפעמים גברה העדאת עדים על החשבון או להפך, ומעתה קרוב אצלי שגם רבינו חננאל הנודע ליושר בכל דעותיו כוון גם כאן למרכז האמצעי שאמרנו, ולכן מקיים ודברי הכל דת חק העבור הל"מ שהרשות ביד ב"ד הגדול וגו' לקבוע ולעבר כפי מה שירא לו מחוקי סוד העבור, ור"ל בעתים מועטים גם כנגד החשבון. ומה שהרבה בראיות מתחלה על מנהג החשבון וסמיכתו עליו עשה כן לסבה אחרת, והיא ב) מפני שהוא ורבינו סעדי' התנגדו בספריהם הרבה לקראים יעויין תולדות רבינו סעדי' מספרים שחבר נגדם; וגם הר"ח לא הי' רחוק ממשכנותם בארץ מגרים, ובארגיל"אן שבאפריקא ודמו נגדם איזה פעמים כמו שראינו כבר (פ' וירא) ונראה עוד (פ' משפטים) ולכן התיגעו להוכיח נגד דבתם עלינו שגדולינו חדשו לנו החשבון שלא היו יודעים הקדמונים ממנו אשר ע"כ ילכו הם עתה בדרך הקדמונים ותקדשים ע"פי הראיי'. ובאמרו שני אלה המאורות הגדולים שגם החשבון מקדם קדמתה הי'. אך בזה הרחיב לו רבינו סעדי' הדרך שרצה להראות שלא היו מקדשים כלל ע"פי הראיי', ולא כן לשון חכמה של הר"ח, רק שחשבון הי' ליסוד מוסף וחקירות עדים ושאר הענינים נמשכים אחריו ועל פיהו, ופעמים מועטים גם נגדו. וכבר קדם רבינו משולם בר' קלונימוס להשיב ג"כ קצת ראיות מן הכתובים שהביא הר"ח על קדמות החשבון בישראל ע' סמ"ג עשין מ"ז מה שהביא בשמו באריכות ויונתן ודוד וגם מחזקיהו המלך. והנה גם רבינו משולם בר"ק הי' מדרכו להשיב לקראים מן הכתובים ע' תולדתו בתולדות רבינו נתן בעל הערוך (הערה 36) ולרדף לשתי הראיות המובאות שם על זה גם ראי' זו השלישית. ואחרי כל אלה יודה כל ישר לב על הטובה הגדולה אשר עשה עמנו ר' הלל האחרון בשומו החשבון הנהוג מאז, לעיקר לבדו מבלי השגיח עוד על קבלת עדים. ואיך הי' זה אפשר ברבות נדחי ישראל בארבע כנפות הארץ וארצנו הקדושה ביד זרים והיו המועדים שונים ח"ו ומתרבים כהרבות בתי דינים במדינה ומדינה, ויש אשר יחשיך עליה הענן ויש אשר ירחק מקומה בערך מגבי השמש והירח, ממקום אחר, כמו עד"מ בימינו היהודים היושבים באמעריקא נגד אלה היושבים באיראפא וכדומה הרבה, ולכן שם החשבון לקו ולמשקולת וכל ישראל שוים בו, ויקר מקרה הקראים שנשארו במבוכות רבות בעבור חשבם להמשך אחרי ישן נושן ולא רבו לקבל שום דבר חדש, אף הנערך מאד והמועיל, כמו שנשתקעו עי"ז עוד בהרבה מבוכות אחרות, ולא זה המקום לדבר מענין זה יותר].

פרשת בא (י"ג י') ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה. כמה פעמים הזהירה תורה שמירה בפסח, אבל הכתוב הזה לא בא אלא להודיע שמזאת השנה תהיו יודעים זמן מועד השנה הבאה, והזהירה לשמור אותה ומכאן ראי' שע"פי החשבון היו קובעים [מחזק דבריו שלמעלה (י"ג ב') ועיי' מה שהעירונו שם].

פרשת בשלח (שם י"ג) ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים. הוליכם דרך המדבר לסבה אחרת [עוד] והוא כדי להראות להם אותות ומופתים, כי אלו הוליכם דרך ארץ פלשתים הקרוב, ויתן הקב"ה בלבם שיתנו להם רשות לעבור דרך ארצם ושלא יעכבו אותם כלל, הי' האות קל. וע"כ חייבה החכמה להסב אותם דרך המדבר, להיות האותות רבים וגדולים בירידת המן ועליית השלו והוצאת מים מן הצור, כי כפי מה שיתרחקו מן הישוב יגדל האות והמופת שיעמוד מין האדם במקומות ההם. וכן דרך הש"ית בעשותו אותות ומופתים עם הצדיקים, שהוא עושה להם נס בתוך נס ולהגדיל האות והמופת, כי כן מצינו בחנני' מישאל ועזרי' כשהושלכו לכבשן האש, והי' אפשר באות קל בכבוי האש, ולהגדיל האות והמופת הי' האש בתוקף כחה ולא הזיקה אותם כענין שכתוב (דניאל ג') די לא שלט נורא בגשמהן ושער ראשיהון לא התחרך, וריח נור לא עדת בהון. וגם דניאל הי' אפשר זה באות קל שימית הקב"ה את האריות, ולהגדיל האות הניחם חיים ולא היזיקוהו, והוא שכתוב (שם ו') אלהי שלח מלאכא וסגר פום אריותא ולא חבלוני. גם גדעון שבא להלחם עם מדין הי' מחנה מדין כחול אשר על שפת הים, והיה אפשר לעשות (אותם) שינצח אותם בעשרת אלפים איש או במחציתם, ודי מזה אות גדול, וכדי להגדיל האות נצח אותם בשלש מאות איש כי כן כתוב (שופטים ז') רב העם אשר אתך מתת את מדין בידם פן יתפאר עלי ישראל לאמור ידי הושיעה לי, וכתיב ועתה קרא נא באזני העם לאמור מי ירא וחרד ישוב ויצפור מהר הגלעד, וישב מן העם עשרים ושנים אלף ועשרת אלפים נשארו וכתיב ויאמר ה' אל גדעון עוד העם רב הורד אותם אל המים ואצרפנו לך שם, וכתיב ויאמר ה' אל גדעון בשלש מאות האיש המלקקים אושיע אתכם ונתתי את מדין בידך. [רבינו בחיי אינו מסיים עוד הענין וכתב עוד ודע כי כל עניני ישראל וכו' עד סוף מקרא זה. אולם לשונו שם ממדרגת הבטחון וכדומה. יורני שמתחיל כאן דברי עצמו, ואינם עוד מר"ח].

שם (י"ד ל"א) ויאמינו בה' ובמשה עבדו. האמונה מתחלקת לארבעה חלקים, אמונה בהקב"ה שנאמר (דה"ב כ"ב) האמינו בה' אלקיכם ותאמנו וזהו שכתוב ויאמינו בה' ובמשה עבדו: אמונה בנביאים שנתחייבנו לשמוע דבריהם שנא' (ישעי' נ"ג) מי האמין לשמועתנו. אמונה בעוה"ב שיש להאמין כי יש עוה"ב ויש שכר טוב מעותד לצדיקים וזהו שאמר דוד ע"ה (תלי' כ"ז) לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ החיים. אמונה בביאת הגואל שזה פנה גדולה בתורה וזהו שאמר (ישעי' כ"ח) הנני יוסד בציון אבן בוחן פנת יקרת מוסד מוסד המאמין לא יחיש. וכל המאמין יש לו זכיות הרבה שנא' באברהם שהי' שורש האמונה (בראשית ט"ו) והאמין בה' ויחשבה לו' צדקה. והנה הוא זוכה לג"ע שנא' (ישעי' כ"ו) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים. וזכה לחיי העוה"ב שנא' (חבקוק ב') וצדיק באמונתו יחי'. ומי שאינו מאמין בכל אלו עליו הכתוב אומר (איוב ט"ו) לא יאמין שוב מני חושך וצפוי הוא אלי חרב. ואינו זוכה לגאולה שנא' (יחזקאל כ') וברותי מכם המורדים והפושעים בי, וכתיב (תלי' ל"א) אמונים

נוצר

Digitized by Google

נוצר ה' ומשלם על יתר עושי גאוה. פי' ה' יתברך נוצר אמונים ואת אותם שאין בהם אמונה משלם ענשם כי הם עושים בגאוה. ואינו זוכה לחיים שנאמר (חבקוק ב') הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחי'. [הנה לא נמצא עוד כאן י"ג רק ד' עקרים באמונה].

פרשת בשלח (ט"ו כ"ב) וילכו דרך שלשת ימים ולא מצאו מים. הדרך הי' מהלך ג' ימים, והם הלכו ביום אחד וחסרון המים הי' יום אחד שאין טבעו של בשר ודם להתקיים ג' ימים בלא מים, אף כי הטף והנשים מעוברות ומיניקות שהיו בהם.

שם (ט"ז ג') מי יתן מותנו ביד ה' כלומר בשלשת ימי החשך שמתו בהם רשעי ישראל בארץ מצרים.

שם (שם ט"ו) מן הוא כלומר מאין הוא, לפי שלא ידעו מה הוא.

שם (שם ט"ז) איש לאשר באהלו תקחו. זה אשתו שהיא ראוי' להיות כמצאת באהל כענין שכתוב (בראשית י"ח) הנה באוהל, וכתיב (תלי' מ"ה) כל כבודה בת מלך פנימה. ולמד הכתוב בדרך אסמכתא שחייב אדם במזונות אשתו ובניו הקטנים וזהו שאמר מספר נפשותיכם.

פ' יתרו (י"ט ט"ז) ויהי קולות וברקים. קולות המלאכים שמקלסים להקב"ה בכל בקר ובקר שנאמר (איוב ל"ח) ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלקים, והברקים הן מלאכים ג"כ שנאמר (תלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט וכתיב (יחזקאל א') ונגה כאש ומן האש יוצא ברק. וענן כבד על ההר כדי להפריש בין ישראל ובין המלאכים, שאם היו ישראל רואים אותם נרעדים בראייתם וכן כתוב (שם) ענן גדול ואש מתלקחת ומתוכה דמות ארבע החיות. (דעה זאת חדשה בישראל שהברקים הם מלאכים רק רבינו נסים כתב כזה וגם בראי' זו ממקרא של יחזקאל עיין תולדתו הערה 4. 15).

פ' משפטים (כ"א כ') נקם ינקם. מה שהוציאו בלשון נקמה לפי שהאדון נתכוין להמיתו כשמת תחת ידו, ובא לו בדרך ערמה כאדם הרוצה להנקם מאויבו אבל לא שימיתנו, וכיון שהיתה כוונתו להמיתו לכך הוציא הכתוב מיתת האדון בלשון נקמה, כלומר אף האדון נקום ינקם.

שם (שם כ"ג) עין תחת עין. קבלת רז"ל בזה דמי עין ולא עין ממש, והראי' מה שהזכיר למעלה רק שבתו יתן ורפא ירפא, ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו, מה ישלם אחר כן, והוא גם הוא צריך שבת ורפוי. ועוד כי זה שהוציא עין חברו, אלו עשינו לו כן והוצאנו את עינו, לא כל הטבעים שוים, ואולי השני ימות בהוצאת עינו מפני שטבעו רך מן הראשון, והתורה אמרה עין תחת עין ולא עין ונפש תחת עין, וא"כ אין בזה השוואת היושר והמשפט לכל טבעי בני האדם, זולתי בדמים. ועוד הכתוב שאמר ואיש כי יתן מום באדם כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו (סוף אמר) א"א שמתקיים אלא כפי קבלת רז"ל בדמים ולא בנטילת אבר ממש. לפי

שא"א לאדם לעשות חבורה כאותה שעשה לו חברו מאורך ורוחב ועומק ולא יתכן לו לאמצם, ואם יעשה פחות או יותר לא קיים כאשר עשה כן יעשה לו, אלא מכאן שאינה ממש אלא דמים בדמי מה שעשה לא פחות ולא יותר. ויש לשאול האיך יקיים הכתוב כאשר עשה וגו' אם לא בעשות החבורה ממש, שהרי הוא חבורה עשה, ואם זה שעשה חבורה חייב לשלם דמים האיך יתקיים כאשר עשה כן יעשה לו. וי"ל כי פירושו כאשר הרע כן ירעו לו, והראי' מדברי שמשון שאמר (שופטים ט"ו) כאשר עשו לי כן עשיתי להם והלא הם גזלו את אשתו והוא שרף את תבואתם, והרי מעשה שלהם לא הי' כמעשה שלו, אלא ודאי כיון שהרעו זה לזה כאלו השתלמו הגמול. וכן מצינו בדברי הנביא שמתנבא על עשו (עובדי') כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך כי כאשר שתיתם על הר קדשי וגו', והא למדת מן הדעת ומן הכתוב ומדברי חכמים שאין פירושו עין תחת עין ממש אלא דמים. [הקורא יראה התאמצות הר"ח בכאן נגד הקראים השוכנים קרוב לו בארגילאן ובארץ מצרים. וכמו שהעידונו (בפ' וירא ובפ' בא) וגם רב סעדי' טען עמם בפירוש מקרא זה וקצת מדברי הר"ח כלולים כבר בדברי רב סעדי' וביחוד הראי' מדברי שמשון. יעויין בפירוש הראב"ע].

פ' משפטים (כ"ב ב') אם זרחה השמש עליו. כלומר שנכנס שם ביום או שנתעכב שם עד הבקר, דמים לו חיוב מיתה יש לכל מי שימיתנו, לפי שלא נמצא שבא על עסקי נפשות, ובודאי לא יהרוג שכבר הוא יודע שהכל יודעין בו ויתפשוהו להריגה. [זהו כדעת הראב"ד (פ"ט מהלכות גניבה הל' ז') דאין מקרא יוצא מידי פשוטו, ולא כדעת הרמב"ם שאפי' ביום אם הוא בסתר אין לו דמים. ואע"פ שר בחיי כתב זה בשמם ולא בשם הר"ח, מ"מ לקח זה ממנו, שכ"כ בשמו שם הרב בעל מגיד משנה].

שם (כ"ג כ') הנה אנכי שולח מלאך לפניך. המלאך הזה הוא מיכאל השר הגדול כענין שאמר גבריאל לדניאל (דניאל י"ב) ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך, וכתיב (שם י') אין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם והוא שנראה ליהושע והוא שאמר לו (יהושע ה') אני שר צבא ה' עתה באתי. ופירשו רז"ל (סנהדרין ל"ח ב') כי מי שיזכור בו כי שמי בקרבו באורו שנקרא שר צבא ה' כענין שכתוב (מ"א ח') כי שמך נקרא על הבית הזה, שנקרא בית ה'. ומה שאמר כי לא ישא לפשעכם כלומר יש לכם להשמר מפניו שלא תחטאו, שאע"פ שאני שולחו איני שולחו לשאת עון כי אני הנושא והמוחל, כמו שאמר הכתוב (ישעי' מ"ג) אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך. [גם דעת הראב"ע כן הוא כמ"ש הבחיי שם].

שם (כ"ד ג') כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. נעשה הוא כוללת מצות עשה ומצות לא תעשה, כי הנמנע מלעשות דבר שהוזהר עליו שלא לעשותו יקרא שעשה מצוה שהרי קיים האזהרה שהוזהר עלי', ומקרא מלא הוא אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו. באר הכתוב כשלא פעלו עולה הרי הוא כאלו בדרכיו הלכו.

פ' משפטים (שם ח') ויקח משה את הדם ויזרוק על העם. הזה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקב"ה בדם, ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב עדי, לפי שהי' עדי להם וכבוד גדול. והי' להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקב"ה, וע"כ כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם (שמות ל"ג) הורד עדיך מעליך. כלומר שיסירו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם, וזהו שאמר (שם) ויתנצלו בני ישראל את עדים, ואותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית שהי' עדות ואות בין הקב"ה וביניהם. ולמה כרת הקב"ה עמהם ברית בדם, רמז להם אם אתם מקיימים התורה מוטב, ואם לאו הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה. [הפירוש הזה רחוק בהשקפה ראשונה, וקרוב אחרי העיון בדרכי הברית של הקדמונים, והכתוב קורא לדם, דם הברית. גם ברית בין הבתרים לעד. והראות כתמי הדם על הבגדים לאות כי מבעלי ברית הם, אינו זר כלל ליודע תהלוכות ימי הילדות של עם ועם. ועיין מה שכתבנו למעלה].

פ' תרומה (כ"ה ל"ט) ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה. יש רמז בכלים האלה, כי הארון רמז לצדיק החכם שהוא צריך להיות תוכו כברו, כשם שהי' הארון מצופה זהב מבית ומחוץ, וכשם שקרקעית הארון אמתים וחצי על אמה וחצי, בתבליאתה ארבע אמות פחות רובע אמה, כן הצדיק צריך לגרוע ממנו מארבעה יסודות שבגוף, ויוסיף בצדקו ובמעשים טובים. וכשם שקירות הארון היו י"ב אמות, לפי שקירות הארוכות הן ז' אמות וחצי והקירות שעל הרוחב ד' אמות וחצי, כן הצדיק ראוי לקיים י"ב דברים המפורשים במזמור ה' מי יגור באהלך (תלי' ט"ו): למעלה מן הצדיקים מעלת הנביאים, וכנגדן הכפרת אשר על הארון רמז לנביאים שהם למעלה מן הצדיקים. והיתה הכפרת זהב כלו. וכן הנביא כלו צדק שנא' (משלי ה') וצדק כל אמרי פי: הכרובים שעל הכפרת רמז למלאכים שהם למעלה מן הנביאים. והם פורשים כנפים למעלה, רמז לשכינה שהיא למעלה מן המלאכים, כי המלאכים כסא כבוד לקבל כבוד השכינה. וזהו שכתב אל הכפרת יהיו פני הכרובים, שהי' מסתכלין למטה בכפרת ולא היו רשאין להסתכל למעלה. הקב"ה למעלה מהכל, שנאמר (ש"ב ו') אשר נקרא שם שם ה' צבאות יושב הכרובים עליו, וכן עשה שלמה במקדש כרובים של עץ, שנאמר (מ"א ו') ויעש בדביר שני כרובים עצי שמן, והשלחן כנגד מלכי ישראל שמסדרין על שלחנם רבי ישראל שנאמר (שם ב') ולבני ברזילי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שלחנך. וכתוב (שם ד') ויהי לחם שלמה ליום אחד וגו'. והי' מצופה זהב טהור, כענין המלכות שאינה עשוי' אלא לפנים. כגון שאול שאמר לשמואל (ש"א, ט"ו) כבדני נא נגד זקני עמי ונגד ישראל. והיה אמתים ארכו כנגד שני דברים שצריכין מן המלך, המשפט והמלחמה שנא' (שם ח') ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו. שעור קירותיו תשע אמות כנגד תשע מצות שנצטוה המלך (דברים י"ז). א) לא ירבה לו סוסים. ב) ולא ישיב את העם מצרימה. ג) ולא ירבה לו נשים. ד) ולא יסור לבבו. ה) וכסף וזהב לא ירבה לו. ו) וכתב לו את משנה התורה הזאת. ז) וקרא בו כל ימי חייו. ח) לבלתי רום לבבו מאחיו.

ט) ולבלתי

ט) ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל. [במ"ר אסתר (פסוק ביומים ההם כשבת המלך) מונה רק שש מצות למלך ובשיכוריים ע"ש]. והיתה משמשת לשמור מה שבשלחן כנגד הכהנים והנביאים שמורים את המלכות שלא יכשלו, שנא' (דה"ב כ"ד) ויעש יואש הישר בעיני ה' כל ימי יהוידע הכהן, וכתיב בעזיהו (שם כ"ו) ויהי לדרוש אלקים בימי זכריהו המבין בראות האלקים. וכלל הדברים בכלים האלה. הארון והשלחן והמנורה ומזבח העולה ומזבח הזהב. הארון כנגד הצדיקים תופשי התורה. השלחן נגד מלכי ישראל. המנורה כנגד חכמי ישראל. מזבח הזהב כנגד הכהנים. מזבח העולה כנגד ישראל. [נראה שכתב דברים כאלה בפירושיו להמשיך בשבתות לב ההמון שבאפריקא לתורה וליראה].

פ' תצוה (כ"ט מ') ונסך רביעית ההין יין לכבש האחד. כיון ששפה לנסך הניף הסגן בסודרין והקש בן ארזא בצלצל, ודברו הלוים בשיר. הגיעו לפרק תקעו והשתחוו העם. על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחוי'. וזהו שכתוב מפורש (דה"ב כ"ט) וכל הקהל משתחוים והשיר משורר והחצוצרות מחצצרים הכל עד לכלות העולה. וככלות להעלות כרעו המלך וכל הנמצאים אתו וישתחוו. והיו הלוים משוררים במקדש על הקרבנות בכל יום ויום. השיר שהיו אומרים באחד בשבת (תלי' כ"ד) לה' הארץ ומלואה וזהו כנגד בריאת העולם שכתוב (בראשית א') והארץ היתה תהו ובהו. ויצא מלך הכבוד כנגד ויאמר אלקים יהי אור שכבוד השכינה אור גדול. בשני (תלים מ"ח) שיר מזמור לבני קרח גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלקינו וגו'. וכתיב אלקי' בארמנותי' נודע למשגב, שהבדיל בין המקדש ובין קדש הקדשים בין עזרת הכהנים ובין עזרת ישראל שהם ארמנותי', כנגד יום שני שבו הובדלו מים העליונים מן התחתונים, שנא' (ברא' א') ויהי מבדיל בין מים למים. בשלישי. (תלי' פ"ב) מזמור לאסף אלקים נצב בעדת אל, וכתיב שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו, כלומר שיתקבצו השופטים לדון כל אחד ואחד כראוי לו וזה כנגד יקוו המים שכתוב בו (ברא' א') ועץ עושה פרי [למינהו], אכן כאדם תמותון כלומר בראתי אל האדם ג"ע, וכיון שחטא נטרד משם. ברביעי (תלי' צ"ד) אל נקמות ה' כנגד עובדי חמה ולבנה שנבראו ביום רביעי וכתיב השיב נקם לגאים. בחמישי (שם פ"א) למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלקים עוזנו וכתיב בו המעלך מארץ מצרים, והי' פרעה דומה לתנין שנאמר (יחזקאל כ"ט) התנים הגדול. ובו ביום כתיב (ברא' א') ויברא אלקים את התנינים הגדולים. בששי (תלי' צ"ג) ה' מלך גאות לבש, כנגד בריאתו, שנאמר (ברא' א') בצלמנו כדמותנו וירדו והוא לבדו יתעלה שמו גאה על כל גאים ורודה על כל הרודים, וכתיב עוד אף תכון תבל בל תמוט. בשביעי (תלי' צ"ב) מזמור שיר ליום השבת וכתיב בו שתולים בבית ה'. ויתכן שיש באלו השירות יותר ממה שהזכרנו מן הראיות שהם כנגד ימי בראשית [סוף כל מאמר זה הוא בסוף תמיד, אך הר"ח הוסיף טעמים על שיר של כל יום מה שלא נמצא שם. אולם נמצאו ג"כ טעמים עליהם בדבז"ל (ר"ה ל"א א') וכפי הנראה לא הי' לפני הר"ח כל הברייתא דר"ה שהרי היא משנה בטעמים

 האלי

באלו מטעמים שמשם הוא, כמו ביום ג' ה' ו' יעו"ש ובפרט כי הר"א מסיים ויתכן שיש באלו השירות יותר מן הראיות וכו' נראה שכתב כן מכח השערה ולא ממה שידע בברור מגמרא דר"ה. והמעיין שם יראה כי קצת טעמים הם כמו פיוטים לפי הלשון ולפעמים בחרוזים. כמו ביום א' ע"ש שקנה והקנה ושליט בעולמו, וביום ג' על שגלה ארץ בחכמתו, והכין תבל לעדתו. ועוד נמצאו טעמים על שיר של כל יום באבות דר' נתן (פ"א) וגם הם משונים קצת יעו"ש. וגם בסוף תמיד נראה משנה זו של שירי הלוים כנוספת שהרי שם מסיים לפני' זהו סדר התמיד לעבודת בית אלקינו. יה"ר שיבנה ב"ב אמן. נראה בעליל כחתימת המסכת. ואח"ז מתחיל השיר שהיו הלוים אומרים וכו' בלי ספק נלקחת מאיזה ברייתא והוקבעה כאן כמו משנה דסוף סוטה כפי קצת נוסחאות יעו"ש].

פ' תשא (ל"ב י"ח) ויעשהו עגל מסכה. יש עובדי ע"ז בגוונין הרבה. יש מי שפסלו צורת אדם. ויש שעשה צורה כרוב או צורת בהמה או חי' או עוף כענין שכתוב (מ"ב י"ז) אנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל, ואנשי חמת עשו את אשומא, והעוים עשו את נבחז ואת תרתק. והספרוים שורפים את בניהם לאדרמלך וענמלך. כלן שמות פסילים הם. סכות בנות, תרנגולת ואפרוחים. נרגל, תרנגול הבר הוא השכוי — אשומא, הוא חתול. נבחז, כלב. תרתק, חמור. אדרמלך, קוף. ענמלך, טווס. [עיין סנהדרין ס"ג ב' בשינויים] וקרוב אני לומר שנקראו הפסילים על שמות הככבים כענין שכתוב (עמוס ה') ונשאתם את סכות מלככם ואת כיון צלמכם את כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם, סכות מלככם הם שמות הככבים, הוא שכתוב (ירמי' מ"ד) אנחנו מקטרים למלכת השמים, קרא הככבים מלכות השמים. כיון צלמכם הוא הנקרא זחל שהוא שבתאי. כוכב אלהיכם, הוא משבעה כוכבי לכת ג"כ ויקרא כוכב חמה. [רבינו בחיי מביא בפ' אחרי דברי הר"א אלו שכתבם כן בפ' תשא.. וקוראהו הגאון. והי' מתחלה ספק בידי אם לא צ"ל ר"ס במקום ר"א והוא רבינו סעדי' המובא ג"כ הרבה בבחיי. אולם מצאתי שגם בפרשת תרומה ברמזי כלי המשכן קורא ג"כ לר"א בבאור שמו, הגאון רבינו חננאל. ודע שהשכיל באשר נטה מדרשת רז"ל בסנהדרין לבאור היותר קרוב לפשוטו שאין אלו הפסולים שמות חיות ועופות רק שמות של ככבים, וכן הוכיחו החכמים האחרונים באומות המעמיקים בחקירות הקדמוניות. וביחוד גזעניוס בהוספה השני' לבאורו על ישעי', על עבודת הככבים של הכשדים. גם יפה כיון בשם כיון שהוא זחל בערבית. וכ"כ גזעניוס (שם צד 343) וכתב שם עוד שנקרא ג"כ בערבי כיואן ובסורית כיאון. ובלשון צאבי הקרוב אלי' כיון. וכן כיון יפה במלת כוכב שאינו שם המין מככבים רק שם פרטי לאחד משבעה ככבי לכת הנקרא לרומיים (מערקור), אע"פי שלא דבר שם גזעניוס משם זה רק ביאר על נבו שהוא מערקור, ויקרא בערבי עטארד ע"ש (צד 343) אמנם על נגה שהוא (ווענוס) כתב שם (צד 338) כי עפרעם בשיריו הסוריים יקראנה כוכבתא, ומתיגע ליתן טעמים על שנקראה כן. ואללי אין ספק שחשבוהו לבת זוגו של (מערקור) דהוא הי' נקרא כוכב והיא כוכבתא. והתוכנים

הקדמונים,

הקדמונים סדרו תמיד כוכב אצל נוגה. עיין צורת הארץ (ריש שער ב') וביסוד עולם (מאמר ב' פ"א) הגלגל השני שבו הוא קבוע הכוכב הנקרא בלשוננו בפרט בשם כוכב (מסכים לדברי הר"ח) והוא נקרא בלשון הגר עטר"אד (מסכים לדברי גזעניוס) ובלשון לעז (מערקור) ועוד יקרא כוכב חמה (מסכים לדברי הר"ח) והגלגל השלישי שבו קבוע הכוכב המזהיר הנקרא נגה ובלשון לעז (ווענוס) ע"כ. ובשבת (קנ"א א') האי מאן [דנולד] בכוכב יהי גבר נהיר וחכים משום דספרא דחמה הוא עכ"ל. ולזה כיונו הר"ח ובעל יסוד עולם במ"ש שנקרא כוכב חמה. ולא אוכל לעזוב הענין הזה מבלי העיר עוד על באור מקרא אחד הנוגע פה לדעתי. והוא כמו שראינו כבר שם כוכב למערקור ישן נושן הוא, כן המה שמות העברים של כל שאר כוכבי לכת. ונמצאו ג"כ בספר צורת הארץ שם. ובש"ס שבת שם, גם בספר יצירה המובא כבר בגמרא. וא"כ שם נגה לווענוס ג"כ קדום הוא מני אז. ובלי ספק הי' נקרא כן על שם זהרו הרב, שהוא הוראת נוגה ג"כ בלשון עברי. וכן מצאו מניחי שם זה ראיה לדעתי מן המקרא ואורח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד') ונודע שכוכב זה הוא מאיר לרוב בבקר השכם והוא הנשאר לבדו אחרי אשר כל הכוכבים אספו נגהם מאור היום, א"כ אור נוגה פירושו אור של כוכב נגה המאיר באפלה וגם בבקר והוא מקביל למקרא שלפניו שם דרך רשעים כאפלה וגו'. והנה גזעניוס כתב שם עוד (צד 41 — 338) שכוכב זה נקרא בערבי אל־זה"רה. וכפי הנראה יפרש שם הוראת השם בערבי צדק ויושר. ואינו כן לדעתי רק שהערביים לקחו שם זה מסוריים או כשדים, בעבור כי כל נגה בתנ"ך שהוא שם דבר. מתורגם בלשון ארמי זהרא יעויין מתורגמן. ולכן גם שם הפרטי של כוכב זה הנקרא כן על שם זהרו. נקרא גם בלשון כשדים בהוראה זו זה"רא ובערבית זה"רה. וכבר פירש רבינו סעדי' לב ואור חשך בעריפי' (ישעי' ה') שר"ל לבנה וחמה והוא היותר עקר מכל הפירושים כמו שהוכחתי בביאורי שם. וכן באיוב (ל"א) מקביל ג"כ אור לירח. אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך, ועוד איזה מקראות שם יורו שהשמש הי' נקרא אור. והרוחנו מכל זה פירוש מקרא הקשה בחבקוק (ג') ונגה כאור תהי' קרנים מידו לו. והוא אחר שרוצה לספר שם בתהילה נשגבה מתהלוכות שדי וכי במקום בא יתרומם כל דבר בערכו. יאמר ונגה ר"ל כוכב זה המאיר בלילה תהי' כשמש גדול, וישלח קרנים כמהו, אע"פי שאין לשום כוכב קרנים רק לשמש. ויבא על נכון לשון נקבה על נגה בעבור שהיא לבדה נקראה בכנוי נקבה בפי כל הקדמונים וכמ"ש למעלה, רק אחר שתהי' כמו השמש יתכן לדבר ממנה בכנוי זכר. ויאמר קרנים מידו לו. ויהי' נגה כאור כמו והי' אור הלבנה כאור החמה בישעי' (ל') בספורו ג"כ ממפלת סנחריב, וגודל ישע אל].

פ' תשא (שם ע"ו) ויפן וירד משה מן ההר. מלמד שהי' משה פניו כלפי הענן, וירד כדרך עלי' מה עליתו, פניו אל הענן שעל ההר אף בירידתו כן. וכן הי' כ"ג ביוה"כ יוצא מבית קדשי הקדשים

Digitized by Google

הקדשים, דתנן (יומא נ"ב ב') יצא ובא לו דרך כניסתו. וכן דרשו בו ויצא ועשה את עולתו ואת עולת העם (ויקרא ט"ז) ויצא ועשה כאשר נכנס כן יצא ועשה את עולתו. וכן כתוב בשלמה (דה"ב א') ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלים. [עיין יומא נ"ג א'] ואע"פי שי"ל כי זה שכתוב לבמה מן הבמה הוא, כענין שכתוב (במדבר ל"א) הבאים למלחמה ובאורו מן המלחמה, אבל כך הי' המעשה שהי' בשעת יציאתו ממנה נותן פניו אלי' כמו שבא אליה, שנא' (תלי' ט"ז) שויתי ה' לנגדי תמיד, ומנין שהשכינה היתה בהר בשעת ירידת משה מן ההר, שנא' (דברים ט') ואפן וארד מן ההר וההר בוער באש ושני לוחות הברית על שתי ידי. וכן התלמוד חייב כשיפטור מרבו שילך לאחוריו פניו כנגד רבו עד שיתכסה ממנו (יומא שם) וכן מנהג כל ישראל עד עכשיו כשמשלימין תפלתם נמשכים לאחוריהם שלש פסיעות.

פ' תשא (ל"ג ה') ועתה הורד עדיך מעליך. הם המלבושים שלהם שנזרק עליהם דם הברית, והוא דם הקרבנות שהקריבו הבכורות בסיני, ונקראו עדי לישראל ותפארת וכבוד גדול, בהיות בהם הדם ההוא אות וסימן לקבלת בריתו של הקב"ה, וכבר הזכרתי זה בסדר ואלה המשפטים. [עי' מה שכתבנו שם כ"ד ח'].

פ' אחרי (י"ח כ"ב) ואת זכר לא תשכב משכבי אשה. יש מי שיחקם בגופו כצורת בשר אשה. [כן יביא הראב"ע בשמו, וכתב שזה לא יתכן בתולדה].

פ' קדושים (כ' י"ז) חסד הוא. לשון חרפה, וכן חסד לאומים חטאת. [מובא ברמב"ן שם, ויפה פירש המקרא משלי (י"ד ל"ד) שעד"ז נמצאו שם שני מאמרים מקבילים כמו ברוב הספר ההוא. והנה צדקה איננה תמיכת דלים דווקא כמו שהורגלו בשם זה אח"כ כי במקרא יורה תמיד על צדק ומשפט עם כל אדם. וכפי זה יאמר כי הצדק והיושר ירוממו כל גוי בעיני יתר העמים אכן חטאות ופשעי לאומים חרפה הוא להם ונבזים על ידם בעיני שכניהם. וכן פי' בעל מנחה חדשה.

פ' חקת (כ' י"ב) יען לא האמנתם בי להקדישני. החטא הי' במלת נוציא והי' ראוי שיאמרו יוציא ה' לכם מים כדרך שאמרו (שמות ט"ז) בתת ה' לכם בשר לאכול, ותלו כאן הגדולה בעצמן, וחשבו קצת ישראל שכיון שנגלה הש"י על הצור בחורב וכאן לא נגלה, כי משה ואהרן עשו כן בחכמתם שהוציאו מים מן הסלע ולא מאת ה' היתה זאת, וזהו שאמר להקדישני שאתקדש לעיניהם ויהי' לא האמנתם בי לשון יוצא אל בני ישראל. [זה מובא גם ברמב"ן וכתב עליו שהוא הקרוב מן הדברים שנאמרו בזה והוא טוב לדחות השואל. וכן בבחיי כתב עליו שהוא המתישב על הלב יותר מכל הפירושים. ומשניהם ביחד העתקתי פירוש מקרא זה].

פ' שופטים (י"ח ג') וזה יהי' משפט הכהנים. מנהג פדיון הבן, אבי הבן מברך שתי ברכות על פדיון הבן ושהחיינו ונותן חמש סלעים לכהן. והכהן מברך על הכוס בורא פרי הגפן ועל

ההדס

האדם בורא עלי בשמים ועוד מברך בא"י אמ"ה אשר קדש עובר במעי אמו ולארבעים יום חלק אבריו. מאתים וארבעים ושמנה אברים, ואח"כ נפח בו נשמה שנא' ויפח באפיו נשמת חיים, עור ובשר הלבישו ובעצמות וגידים סככו, שנאמר עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תסוככני, ולוה לו מאכל ומשתה דבש וחלב להתענג, וזמן לו שני מלאכים לשמרו בתוך מעי אמו, שנא' חיים וחסד עשית עמדי ופקדתך שמרה רוחי. אביו אומר זה בני בכורי הוא, ואני מתהר לפדותו שנאמר וכל בכור אדם בבניך תפדה. יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כשם שזכית את אביו לפדותו כן תזכהו להכניסו לתורה ולחפה ולמע"ט ברוך אתה ה' מקדש בכורי ישראל לפדיונם. ונוטל הכהן הכספים ומעבירם על ראש הבן ואומר זה תחת זה, זה חלוף זה, זה מחולל על זה, יצא זה לכהן ויכנס הבן הזה לחיים, לתורה וליראת שמים. ונותן הכהן ידו על ראש הבן ומברכו, כגון יברכך ה' וישמרך וגו' ואורך ימים ושנות חיים יוסיפו לך וכיוצא באלו. [בפ' שופטים לא נמצא במקרא מאומה ממשפטי בכור ופדיונו. ואם לא נשבש דברי הרשב"א בתשובותיו הכפולות סי' ר' ותשכ"ט ומועתקים גם בריב"ש סי' קל"א, נ"ל שהר"ח הצריך לדבר במשפטי הכהנים ובכל מעלות ומתנות שנתנה להם התורה, ואחר המקרא שרשמנו ליסוד הלכות האלו. ודע שהרא"ש סוף בכורות כתב מעין זה בשם תקון הגאונים (וכן בכלבו סי' נ"ד) ומסיים שבאשכנז וצרפת לא נהגו כן, כי לא נתחדש שום ברכה אחרי סידור רב אשי ורבינא].

תולדות

רבינו נסים בר׳ יעקב וקורות ספריו ·

רבינו נסים בן מר יעקב החבר בן מר רב נסים 1) בן שאהין 2) נולד במדינת קיר״וואן אשר באפריקא הצפונית 3) לפני אמצע מאה השמינית לאלף החמישי, ונפטר לערך סוף המאה ההיא 4)· אביו הי׳ גדול בתורה ובחכמה, ורבינו שרירא ובנו רבינו האיי הגאונים כבדוהו בתשובותיהם על שאלותיו 5), וחבר איזה ספרים בלשון ערבי המורים על תורתו וחכמתו, ונמצאים עוד מהם באוצר ספרים עברים היחיד בערכו להחכם דע ראססי 6) והי׳ ראש ורב לעדתו שמה, גם מורה לבנו זה רבינו נסים אשר למד אצלו בימי נעוריו 7): ואח״ז אצל רבינו חושיאל (אבי רבינו חננאל) שבא ע״י סבה מארץ אחרת לקיר״וואן, וחזק שם למוד התלמוד שהי׳ רפה עוד לפני באו 8). וקבל עוד רבינו נסים הרבה מרבינו האיי ע״י תשובותיו על השאלות ששלח אליו כפעם בפעם כי הי׳ אוהבו מאד 9)· וממנו למד ג״כ דרכו הישר בסמך על ההגדות 10) ואורח פירושיהם לקרבם אל שקול הדעת 11) וגם בהרחקות הגשמות מהבורא יתעלה 12) ושאר עניני הדת 13) אך לא בלמוד הקבלה שאע״פי שרבינו האיי רדף אחריו לא פנה אליו רבינו נסים ולא ידע ממנו כלל 14)· ויש ראיות שעיין בספרי חכמי יון 15)· וגם בלמוד התלמוד פנה לו דרך חדש במה ששקד מאד על תלמוד ירושלמי שלא היו רגילים בו כלל גאונים קדמונים וגם רק מעט למדו בו גאונים האחרונים, וקצת מניע לזה הי׳ מורו רבינו חושיאל חכם מאיטליא ששם הי׳ עוסקים עוד מימי קדם בתלמוד ירושלמי 16)· וכן עיין הרבה בתוספתות ומדרשים ספרי וספרא, וכ״ז כדי להתיר בהם קושיותיו וספקותיו בתלמוד בבלי 17) ויהי

לראש ומורה במקום אביו, והרביץ תורה ולמד לתלמידים הרבה 18) ונתפרסם שמו כ״כ ע״י ספריו ופירושיו, עד שקצת גדולים שחיו אחריו לערך קץ שנה. וכן המאוחרים מהם, קראוהו בכנוי הנכבד גאון 19). אע״פי שעקר כנוי זה נתן רק לראשי ישיבות שבבל. שמה הוחל ושמה נאסף כנודע. אך לא כן החכמים הקרובים לזמנו, שלא יקראוהו גאון בשום פעם רק יכבדוהו בשם רבינו או מרנא 20). בהון ועושר לא הי׳ מוצלח כמו ריעו רבינו חננאל. אך רב שמואל הנגיד מגרנאטה שבאספמיא הי׳ תומכו מכספו תמיד בעבור כי על ידו זכה להשיג תשובות מרבינו האיי, ורבינו נסים הי׳ האמצעי ביניהם. ועי״ז הי׳ לו חלק גדול בהתפשטות למוד התלמוד באספמיא. כי רב שמואל אשר למד הרבה ע״י התשובות מבבל דרך קיר״וואן הגדול לעשות בארצו. באשר הרביץ תורה ע״י סופרים וספרים שהוציא עליהם ממון רב וגם ע״י תלמידיו, ואח״כ התחתנו גם שניהם. כי רב יהוסף הלוי הנגיד בן רבינו שמואל לקח לו את בת רבינו נסים לאשה, והיתה בעלת תורה ויראת שמים. אך אח״ז לא מצאה חן בעיניו מפני שהיתה כונסת, ובעת נהרג בעלה הנגיד בגרנאטה ברחה למדינת אליסאנה ושם היתה ניזונות על הוצאות הקהלה בכבוד גדול עד יום מותה. וכן לא הי׳ לו לרבינו נסים 21).

ואלה המה ספריו הנודעים לנו רק ע״י זכרונם בקדמונים לבד אחד מהם שיצא לאור ע״י הדפוס. וגם בכתב לא נודע להם עוד מקום באיזה אוצר של ספרים. זולת שזה ערך חמשים שנה ראה הרב בעל שם הגדולים חלקים מהם כאשר ארשום. ואולי אחרי רשימתי עם האותות והסימנים לכל חיבור מחיבוריו, יתעוררו השוקדים על היכלי הספרים למצא בהם קצתם או כלם, כי ספרים רבים נמצאו עוד מקדמונים, טמונים בתוך אהליהם ישנים ונרדמים, ואין רואה ואין מקיץ אותם.

א) פירוש על התורה, מובא בקדמונים 22).

ב) מפתח התלמוד 23), בלשון מעורבת. היינו לפעמים תלמודית ולפעמים ערבית ולפעמים שתיהן ביחד 24). כולל פירושים יפים ונכונים על כל מסכתות התלמוד. ובהם גם על הגדות בדרכים קרובים

לשכל

לשכל. והרב בעל קורא הדורות ראה מהם פירוש על מסכת עירובין, וקרוב לדורנו הרב בעל שם הגדולים (ח״ב מערכת מ״ם סי׳ כ״ו) ראה קובץ גדול מהם כ״י ישן נושן על מסכתות ברכות, שבת, ועירובין.

ג) מגלת סתרים. והוא החלק השני מספר מפתח התלמוד. ובו חמשים חלקים. כולל ג״כ פירושים והתרות קושיות על התלמוד. אך לא על סדר מסכתו׳ ופרקים, כ״א בסוגיות וענייני׳ שונים אשר ברובם מצא פירושם רק ע״י איזה ירושלמי או תוספתא. ונזכר הרבה בקדמונים, ומחברו הי׳ מפורסם ונקרא שמו על שם החיבור הלזה 25). ומאמר ארוך מושכל ויפה ממנו בספר חסידים (סי׳ תר״ד עד סוף תר״ו), 26) בענין שכר ועונש בעוה״ז ועוה״ב ומשפטי ר״ה ויו״כ והתפלה בעד נפש המתים והוא לדעתי מועתק מלשון ערבי 27) והספר כלו חובר ג״כ כמו חלק הראשון שהוא ספר המפתח. בלשון מעורבת תלמודית וערבית 28).

ד) סדר תפלה, מובא בקדמונים 29), ויתכן שמשם הוציאו הסופרים הוידוי הנמצא היום על שמו במחזור ספרדים לשחרית יו״כ ובסידורי אשכנזים ליו״כ קטן 30).

ה) שאלות ותשובות, נזכרות בפסקי ראשונים 31).

ו) ספר מעשיות 32) כולל סיפורים יפים ונחמדים מלוקטים משני התלמודים ומדרשים. ואיזה מהם בשינויים. אולי בכוונה ליפותם 33). וחברו כפי הנראה בימי נעוריו 34) לדונש חותנו לדבר על לבו ולנחמו מיגונו. ואולי הוא דונש בן לבר״ט 35) ובהערה נחקור על תכונת האיש ההוא ומדותיו 36). ונקרא ספר זה ג״כ חיבור יפה מהישועה לחכם 37). ויש בו סיפורים שאינם נמצאים עוד בתלמודים ומדרשים שלפנינו 38). ובכ״ז יש ראיות על קדימת איזה מהם שהיו נמצאים כבר עכ״פ בתחלת ימי הגאונים 39) ומחלק תקיש על הכלל. ונזכרו בו ג״כ איזה ספרים קדמונים שראוי להעיר עליהם 40). ואחשוב שנכתב מתחלה בלשון ערבי. או עכ״פ בלשון מעורבת, כמו שאר ספריו. ונעתק אח״כ כלו לעברית 41) נדפס בפיראַרה ש״ך ובזאלקווא תקנ״ט 42).

הערות

הערות.

1) **בערוך** (ערך אביי) שאל מר רב יעקב החבר בן מר רב נסים אשר ממדינת קירואן לב"ד הגדול של אדונינו שרירא ראש ישיבת גאון יעקב, ולב"ד הגדול של אדונינו האיי אב"ד ישיבת גאון יעקב וכו', ואחרי שהראב"ד הלוי יקרא ג"כ לאבי רבינו נסים מקירואן, ר' יעקב, וכן בערוך (ערך קבל א') אמר ר' נסים בר' יעקב, ועוד (ערך תלת) קשי' לי' לר' נסים בר' יעקב, ולקמן (הערה 17) תראה שר' נסים של הערוך הוא זה שלפנינו מקירואן, הנה יש לנו חכם אחד ששוה בשמו ושם עירו לאבי רבינו נסים שלנו. ועוד תראה (הערה 32) ששוה ג"כ בכנוי הכבוד שלו. ואם נצרף עוד המנהג הקדום כבר לקרוא את בניהם על שם אביהם, נחשוב כודאי שר' יעקב בר' נסים השואל לרב שרירא הוא אבי רבינו נסים זה השואל לרב האיי בן רב שרירא. ובספורי מעשיות (ד' זאלקווא ט"ו ב') כתב רב נסים, שאלוני תלמידי למה נקראו בשמם לבדם החסידים הראשונים. ואשר בא אחריהם שלא היו כמותם נקרא שמם בלשון רבנן רבי ורב וכו' וע"ש תשובתו, ובסופה ופירש רב שרירא גאון ז"ל מפני זה נקרא שמו אביי וכו'. וכל דבריו ובפרט האחרונים מסכימים ומתאימים תמם עם שאלת אביו לרב שרירא ורב האיי ותשובתם אליו, ובפרט בסופה ע"ש ושם.

2) **הראב"ד** הלוי יקרא משפחת רב יעקב בן שאהין. וכנוי זה נושן הוא שכן נמצא רב לוגא בן שאהין שרצו למנותו גאון במתא מחסיא לולא רב סעדי' שהי' גדול ממנו. יעויין יוחסין (קכ"א א') אצל ספור ר' נתן הבבלי. ומזה ימצא לנו ספק שאפשר משפחת ר' יעקב גור מאדמתה מבבל, ומשם בא אחד ממנה לגור בקירואן. ומזה בא קצת ידיעה בלמוד התלמוד עוד קודם שבא רבינו חושיאל לשם, כמו שנראה משאלת ר' יעקב לגאונים, ומדבריו (הערה 6). ודע כי **שאה** בל' פרסי מלך ובן שאהין כמו בן מלכים או בן מלך ואותיות י"ן או ו"ן מהנוספות. והוא רק כנוי כבוד למשפחה כמו ר"ש בן מלך המאוחר הרבה. ובחלוף ה' בחי"ת **שאחון** בלשון המדרש (ב"ר פע"ז) עבד מלך מלך. הוי לאחון וישתחוו לך והוא כמו הוי למלך וישתחוו לך, אלא דנקט לשון נופל על לשון ולא כפי' הערוך (ערך שאן) מלשון אמיתות שאין ענינו לכאן כלל, וזכור כל זה כי עוד תצטרך לו (לקמן הערה 6).

3) **קירואן** היא קורענע של הרומיים ועיין תולדות רבינו חננאל (הערה 3) מתכונת ארץ הזאת והעיר הגדולה בשמה.

4) **אין** לנו ברור נכון ומוגבל על פרטות השנים של חיי רבינו נסים וזמנו, רק הראב"ד הלוי כתב שהי' בזמן רבינו חננאל. וביוחסין כתב רבינו חננאל ורבינו נסים שנת תת"י, ור"ל שאז נפטרו יעו"ש. וידענו ג"כ ששאל מרבינו האיי גאון (הערה 9) שנפטר ד"א תשצ"ח. ואביו רב יעקב שאל לרב שרירא בשנת תשמ"ז (תולדות רב האיי הערה 4) שאז נכתבה תשובת רש"ג שביוחסין שהיתה מחוברת עם אותם שבערך אביי שהיא לרב יעקב (תולדות רב נתן הערה 32 ולקמן הערה 6). ויש עוד ראיות ששאל רב יעקב לרב שרירא בעת שלא הצטרף עוד עמו רב האיי בנו להשיב ולא ידע כלל מתשובת אביו, ואז הי' כבר ר' יעקב לראש (הערה 32) וזה הי' עכ"פ לפני סמיכת רב האיי לאב"ד שאז בשנת תשמ"ו כבר נצטרף לתשובת אביו. (תולדות רב האיי הערה 4) וקרוב שהי' זה עוד קודם שהי' רב האיי ראוי לעיין בתשובה מפני שלא ידע אח"כ ממנה כלל. והוא בערך ד"א תש"ס. ואחרי שרבינו חושיאל בא לקירואן בערך ד"א תש"ן (ספר הקבלה) הנה כבר מלא שם

את

את ר' יעקב לראש. ועל"כ אי"כ שהי' רבינו חושיאל לראש אחרי פטירת רב יעקב שהיתה לא יאוחר משנת תש"ם למען תת זמן להתמנות שלשה אנשים אחריו, היינו רבינו חושיאל, ואחריו רבינו נסים, ואחריו רבינו חננאל עד שנת תת"ו שאז כבר נפטרו כלם. וכפי השערתי לקמן (הערה 32) שכיוון רב האיי בתשובתו (תמים דעים סי' קי"ט) לקיר"וואן, על ר' יעקב בקראו אותו אלוף נ"ע, והנה שם מבואר שרב יעקב שאלו שנת ש"ע ור"ל לשטרות והוא תשנ"א ליצירה. ושאלה השני' היתה כפי הנראה שם זמן לא כביר אח"כ ואז כבר נפטר רב יעקב. והנה רב נסים למד בנעוריו אצל אביו (הערה 34) ועל"כ שנולד איזה שנים לפני תש"ן. הן אמנם כתב הראב"ד הלוי שלאחר פטירת רבינו חושיאל נסמכו במדינות אלקיר"וואן בנו רב חננאל ור' נסים בר' יעקב שקבלו מר' חושיאל. אך קשה להבין איך נסמכו ביחד שניהם במקום אחד, אם לא נאמר שהיו שניהם בארץ אחת ובערים שונים. אך מה שיתכן יותר הוא שרב נסים נסמך קודם רב חננאל, כמו אביו ר' יעקב לפני רב חושיאל אבי רב חננאל. ומה נראה מכנוי גאון שניתן לרבינו נסים מהרבה חכמים בדור שני ושלישי לו (לקמן הערה 19) ולא לרב חננאל. ואין זה רק בעבור שרב נסים הי' קרוב יותר מר"ח לדורו של גאונים והי' חי ביחד עם האחרון שלהם הוא רבינו האיי. ויש עוד קצת השערה שהשתמש כבר הר"ח בדברי רבי נסים עיין בליקוטים מפירושי ר"ח על התורה (פ' יתרו) דעתו שהנבראים הם מלאכים ובראי' מיחזקאל שראה מן האש יוצא ברק, ודעה זו חדשה בישראל ולא שמענוה עד כה זולת מרבינו נסים בפירושו לס"ט דברכות המובא בע"י, ולקמן (הערה 15) תראה לשונו בזה ומביא שם ג"כ הראי' ממקרא של יחזקאל. ולכן נחשוב דברי היוחסין (ק"ל ב') שכתב ר"ח ורבינו נסים שנת תת"י (והיינו שאז נפטרו ע"ש) רק לשטפא דלישנא ודרך העברה בעלמא, ור"ל שלערך הזמן ההוא כבר נפטרו שניהם. אך לא בעת אחת שפטירת הר"ן קדמה ואחריו נסמך הר"ח ונפטר ג"כ בקרוב, ומזה תבין ראשית זמן רבינו נסים בשנים.

5) **כבר** ראינו (הערה 1) ששאל רב יעקב לרב שרירא ורב האיי והשיבו לו. ולקמן (הערה 32) תראה עוד שאלה אחרת ששאל לרב שרירא לבד ותשובתו אליו. ועיין עוד בהערה הסמוכה אח"ז.

6) **עוד** לא זכיתי לראות הרשימה של אוצר הספרים מחכמי ישראל להמלומד הגדול דע ראססי האיטלקי, שחבר הוא בעצמו והדפיסה בשני כרכים בעיר פארמא שנת 802 למספרם, רק מה שמצאתי מובא ממנה בספרים אחרים חדשים, הוא נפלא ביקרתו וחדושו. ועוד חבר והדפיס שם בשנה ההיא רשימה על סדר א"ב מכל חכמי ישראל המפורסמים. והחבור זה בא לידי על שעה אחת. וראיתי בו ג"כ חידושים הרבה הנודעים אליו מאוצר הספרים שלו. ובאות יו"ד שהוא אצלו 19 כתב וז"ל ,,ר' יעקב בר נסים. בן דורו של ר' שרירא גאון, וכתב אליו רב ,,יעקב שאלות הנדפסות ביוחסין בלי שם השואל. אך אני מצאתי כן בקובץ שלי ,,כ"י נו'. 711 ועיין ברשימה המתוקנת שלי מענין קובץ זה. ובקובץ אחר שלי ,,נו'. 769 נמצא ממנו כ"י פירוש על ספר יצירה שנעתק מערבית לעברית ע"י ,,ר' משה בן יוסף די אליסאנו הספרדי. וחכמי הדורות לא יזכרו מספר זה כלל. ,,אך אין ספק אצלי שהוא בעצמו החבור המיוחס בטעות לר' יהודה בן נסים, ,,ברשימת הספרים של וואלף (ח"ד לד 835) שנמצא באוצר הספרים אראטאד, ,,בפתרית, ונקל החלוף בשמות יהודה ויעקב. ושם בתחלת הספר יאמר שישיב על ,,הרבה מפירושי רב סעדי', בס' יצירה. גם יביא באור שכתב הוא בעצמו (רב ,,יעקב) על סדר עולם" עכ"ל ואעיר על דבריו, כי שמחתי מאד על התאמתות השערתי בתולדות רבינו נתן (הערה 32) שתשובת רס"ג ביוחסין היא ג"כ לר' יעקב. ולענין קובץ השאלות מרב יעקב לרב שרירא, קרוב אצלי שלא לבד אותם שביוחסין, אך עוד שאלות מאתו והתשובות מרבינו שרירא ורבינו האיי נמצאו שם, בהרבה מעניני הדת הראויים לעורר עליהם. ותועלת רב הי' לנו אם היו לעינינו. ויזכיר הקורא לדוגמא התשובה מרב האיי לחכמי קיר"וואן בחשש סכנות התקופות המוגבלות אצלנו בתולדתו (הערה 13) וכן אותם שלפנינו ביוחסין שכל מבין בקדמוניות ישמח עליהם. ומי יודע איזה צפונות מטמונות עוד בפירוש של רב יעקב על סדר עולם, וכן בפירושו על ספר יצירה שהוא בודאי על דרך החכמה אחרי שכתבו בלשון ערבי, וגם מביא ר' סעדי' שפירשו ג"כ על דרך ההכמה, וזה לבד

ספיק

יספיק להעיר בגוף המחקר לראות דבריו ודברי הגאון רבינו סעדי׳ שהבאתי מובאים עוד בשום מקום. ובלי ספק העתיקו הרבה בזה הספר הקדמון והשבוש בו למאורו. — אולם מה שקשה בעינינו הוא. שבפירוש ר״ת ביטריל לס׳ יצירה (ד׳ מאנטובה דף מ״א) מובא ג״כ פירוש ר׳ יהודה (לא ר׳ יעקב) בר׳ נסים על הספר הזה. והוא קוראהו אם הפילוסוף האלהי המקובל הגדול עטרת ישראל ר׳ יהודה בן המקובל הגדול ר׳ נסים הישיש ז״ל. ואם נדחוק ונאמר שהפי׳ לפני רת״ב ג״כ טעות בשער הספר ושי׳ כתוב יהודה במקום יעקב, הנה מלבד שהמאמר האורך המובא ממנו שם בציורי אותיות ושמות מלאכים איננו כלל על דרך החכמה של רב סעדי׳ וההולכים בדרכו, עוד יעמוד לנגדנו חכם אחר המביא ג״כ פירוש ס׳ יצירה לר׳ יהודה בר׳ נסים בן מלכה. עיין בבאור ר׳ שמואל מוטע על פירוש הראב״ע פ׳ בראשית פסוק והיו לאותות ובפ׳ ומשפטים פסוק ויספר לעם את כל דברי ה׳, ושם כתוב ור׳ יהודה בר׳ נסים מלכה בספר שחבר בפירוש ס׳ יצירה ופרקי ר״א. אבן מה שמביא שם ושם ועוד בפרשת הנה אנכי שולח מלאך הוא כלו דרך פילוסופיא וחקירה ושונה ונאד מדרך הפירוש המובא אצל רת״ב. ולא ידעתי איך נצא מן המבוכה הזאת? דע רחססי עיין היטב בלי ספק וראה בשער הספר ר׳ יעקב בר׳ נסים, עד שערב את לבו להגיה בדברי וואלף של״ל יעקב במקום יהודה. וכנגד זה השואת השם בפירושי רת״ב ומוטע ובוואלף יובחר שם ר׳ יהודה. ואין בידי רשימת וואלף ח״ד לעיין בו, כי חסר חלק הזה באוצר הספרים של אקאדעמיא דפה. ואולי נמצא עוד איזה סימנים בזמן ומקום המחבר המתיחסים לענינינו. אולם רת״ב ומוטע כמעט הם כשני עדים המכחישים עצמם ורק לאחד יאמינו, שהמעיין ישתאה ולא יאמין בשום אופן שהדברים המובאים בשניהם יצאו מפי איש אחד זה בקבלה ובצירוף אותיות וזה בפילוסופיא עמוקה מחכמי יון וערב, וגם כתב ספרו בלשון ערבי והם רחוקים זה מזה בדרכם כרחוק מזרח ממערב וכגבוה שמים מעל הארץ. הן אמנם רת״ב הוא המשוך אחרינו תמיד להביא דברים על שם זולתו, והם בלתי בטוחים אם יצאו מהאיש אשר יחסם לו ויעויין תולדות רב האיי (הערה 34) ותולדות ר״א הקליר (הערה 3), ובעבור כי זמנו של המוטע לא נודע לי היטב רק זמנו של רת״ב שהוא ה״א קס״ט כמו שמבואר לי במחברת עשר ספירות מדתן עשר, מסופקני אם לא שמוטע קדם לו, ובפרט רת״ב את ר׳ יהודה בר׳ נסים מובא מהמוטע איזה פעמים הביאו גם הוא בכת המקובלים כמו שעשה להרבה חכמים המפורסמים בשמם. והנה נמצא קובץ אחד מפירוש המוטע שנכתב בשנת ה״א רי״ב. (רשימת וואלף ח״ב נומר 2113) ואחשוב פרט זה מדברי הסופר לא מדברי המחבר שמוקדם לרוב מהסופר שנים הרבה. ואם קדם עכ״פ לשנת קס״ט, קרוב אצלנו מאד שרת״ב השתמש בו ולקט ממנו שמות החכמים המובאים. לשנות את טעמם ודרכם. ויש לי כדמות ראי׳ לדבר זה, אך אין המקום להאריך פה. ועתה נוכל לחשוב שבעל המוטע ראה קובץ שהוא תחת המגלה היום בפאריז, או איזה נוסחא נעתקת ממנו, ושם הי׳ נרשם בטעות ר׳ יהודה במקום ר׳ יעקב. ומה שיאמתני לכל זה, הוא השם בן **מלכה** הנמצא במוטע פ׳ בראשית, ובפ׳ משפטים **מלכה** בלי מלת בן, שנראה בעיני כהעתקה משם הכנוי **שאהון** שנקרא בו ר׳ יעקב אבי רבינו נסים שלנו. עיין למעלה (הערה 2). וא״כ דומה כמעט לבני יוסף בן שמיגון דלא שכיחי. ועוד יש להעיר שרת״ב קוראהו ר׳ יהודה בן ר׳ נסים הישיש ז״ל. ובדף ל״ח א׳ (משנת אתם התום רום) מביא הרב ר׳ נסים הישיש שהי׳ רב בפי״ס, והוא קרוב לקיר״וואן מקום ר׳ יעקב שלנו. וגם לעדות דע רחססי שהחבור על ס׳ יצירה הי׳ בלשון ערבי ולא נמצא מובא בו רק פירוש רב סעדי׳, נראה שמחברו הי׳ תחת ממשלת הערביים וקדמון בזמן. סוף דבר הקורא יתבונן ויטה הדברים להשערתו ולחפצו לבו, אם לאמר שהיו שני חכמים שחברו על ס׳ יצירה, ואבי שניהם הי׳ נקרא ר׳ נסים גם בכנוי בן מלכה. רק שגופי שמות המחברים היו שונים זה ר׳ יהודה וזה ר׳ יעקב. או יחבר לגוף אחד רק בטעות נשתנה שמם.

7) כל זה יתבאר לקמן בהערות (32 : 34).

8) קבלת הרא״בד. ויעיין תולדות הר״א (הערה 3).

בספר

9) **בספר** הקבלה לראב"ד כתב שקבל רבינו נסים מרבינו האיי שהיה אוהבו מאד ושולח לו ספרים בתשובות כל ספקותיו עכ"ל. ולקמן בסמוך אראה שרב נסים הי' מתלמידי בין רב שמואל הנגיד ורב האיי במרוצות ש"ות בוניהם. אין ספק א"כ שגם ר' נסים בעצמו הי' שואל כל עניניו מרב האיי. ובעל המאור (ריש ביצה) כתב בביאור שמאלה בשאלה לרב נסים ז"ל, תלפני רבינו האיי גאון ז"ל למה אמר אדונינו כי בני [ארץ] ישראל מוספין ר"ה ב' ימים והלא אנו רואים עד עתה שאינן מוספין אלא יום אחד והשיב וכו'. ומלשון הראב"ד מראה שקבל ר"נ מרב האיי רק ע"י התשובות לא שהי' תלמידו ממש. וכן כוונת רבינו נסים המובאה בשטה מקובצת על ב"מ (נ"ט א') במ"ש שם כפי מה שלמדתי מדברי רבינו האיי ר"ל מדבריו הכתובים לא מפיו. וע"ש שמביא ממנו הפירוש על תנורו של עכנאי והוא בלי ספק מפירוש רבינו האיי על סדר טהרות (עיין תולדתו הערה 19) ששם (כלים פ"ה מ"י) בגוף הענין. ורק בעבור שהי' רב האיי גאון יחידי בדורו, כי בסורא לא היו עוד גאוני', לכן יקראהו רב נסים וזה פעמים גשם אדונינו האיי כמו שהבאתי מבע"המ וכן בערוך (ערך נקות) לא בעבור שהי' רב האיי רבי ממש, שלא נמצא בשום מקום שהלך רב נסים מקיר"וואן לבבל. והראב"ד הלוי כתב בפירוש שהי' תלמיד רבינו חושיאל. ודע זה.

10) **נודעים** דברי רבינו נסים בפירושו לפרק הרואה המובאים בכותב לעין יעקב. שכתב על עובדא דרב קטינא עם אובא טמיא, הא מלתא אגדתא הוא ובכל דמי לה אמרי רבנן וזין סומכין על דברי אגדה וכו' עיין תשלום לשונו בהערה שאח"ז. ואע"פי ששם כתוב רב נסים גאון וכן יקראהו הרש"בא שם בפירושו לאגדות. הנה אראה לקמן (הערה 19) שהוא ר"ן בר יעקב שלנו. ובש"ת על ב"מ (נ"ט א') מובאים ממנו דברים נפלאים ויקדים בפירוש מופתי ר"א הגדול ע"ש שכתב ואירע שנעזר ר"א מנסים ומופתים ולא נתאמתו אצל החכמים שכבר יקרם בכדומה לזה, וע"ז אמרו אין מביאין ראי' מן האחרוב ר"ל שאין בזה דבר יוצא מתנהג הטבע וכו'. וכבר ידעת דרך רב האיי כענין זה. עיין תולדתו (הערה 13) וכאן עוד בהערה הסמוכה אח"ז.

11) **רצוני** פה להראות כוונת הקדמונים בתיבות **שקול הדעת** שהשתמשו בהם לרוב. כבר ידענו ביאורם ז"ל (סנהדרין ל"ב א') היכי דמי שקול הדעת כגון דפליגי תרי אמוראי וסוגין דעלמא (כגרסת השאלתות המסכמת גם לגירסא שלפנינו שם ו' א') אזלא כחד מנייהו ואזל איהו ועביד כאידך, היינו טעה בשקול הדעת. ופרש"י שרוב הדיינים נראים להם דברי השני. אולם החכמים הבאים אחריהם הניחו מלות אלו על כל ענין שהשכל הפשוט של כל אדם יגזור עליו שהוא כן (געראדער זין, געזונדער זין) ורוב הקדמונים לא רצו לסור ממנו בשדברי איזה אגדה סותרים אותם. ואין זה תימה כלל, כי מלאו אשר כל עיקרי אמונתנו בנויים על יסודות חזקים וישרים מושגים תיכף לבינת כל אדם. והוא היתרון לה על כל זולתה כנודע. — ולכן כשמלאו החכמי' איזה ספוריט או מאמרים סותרים בהשקפה ראשונה לשכל הפשוט, דחקו בקלתם לקרבם אליו כפי מה שאפשר וכשלא עלה בידם אמרו אין סומכין בכה על דברי אגדה וכיוצא בה. וכ"ז נקיים לנו טהרת האמונה על תכונתה כפי שהיתה מיום הוסדה. ומזה תבין כוונת רבינו האיי (מובא בע"י פ"ה דברכות) במ"ש על אמר הקב"ה והודם למשה, הודאה והסכמה היא, ודקאמר כביכול תפשו משה להקב"ה התקפת רחמים ותביעה, והכין איתפרש כל כיוצא בהם בדרך הזה וכסדר הזה דלא ליקשו קראי ולא **שקול הדעת** עכ"ל. והרב"ע הוא המשתמש הרבה בתיבות אלו, שכ"כ פ' בא על והי' לך לאות על ידך. ואין כתוב בתורה שהוא דרך משל אלילה רק הוא כמשמעו כו' כי בהיותו כמשמעו איננו מכחיש שקול הדעת כמו ומלתם את ערלת לבבכם שלצרך לתקני לפי הדיגת עכ"ל. ובערשת אמור, על עין תחת עין, והגאון הביא ראי' משקול הדעת כי לא יתכן להיות שבר תחת שבר כמשמעו. וביסוד העבור שלו (מובא באוהל יוסף פ' האזינו פ"ם ד') כי האותות הם הסך התולדות כמו עתידת השמש כי לא יזיק בשקול הדעת שתעמוד השמש כי הקב"ה יש לו כח להעמידם וכו'. וביסוד תורה (סוף שער ל') ודע כי התורה לא ניתנה רק לאנשי לבב ע"כ יש לפרש דברים כתובים בדרך שקול הדעת כמו ואשא אתכם על כנפי נשרים, וככה ומלתם את ערלת לבבכם וכו' והקדמונים אמרו כי כן ופרשו אז השאלה ע"כ.

והמעיין

Digitized by Google

ובתעיין יבין מכל זה כי דרך הרמב"ע גם במקראות לפרשם ולקרבם אל שקול הדעת בטעמו ממש כענין מה שכתבנו אודות ההגדות והוא מאמם דבריו בקיצור כדרכו ואומר, כי התורה לא ניתנה רק לאנשי לבב וכו'. וככה יקרא להמפרשים הקודמים שאחזו בדרך זה אנשי שקול הדעת. עיין בפ' וירא על והאלקים נסה את אברהם, ואנשי שקול הדעת אמרו כי הדעות שתים וכו', ובפ' בלק ואמר הגאון כי לא דברה האתון ורב שמואל בן חפני תפסו ור' שמואל [נ"ל ור' שלמה] הספרדי בעל השירים חשב להציל הנתפש. ודע כי אנשי שקול הדעת הולכו להוציא הדברים ממשמעם כי אמרו שהשם לא יחדש אות בעולם לשנות המנהג רק להצדיק נביאו עכ"ל. וי"ל שאנשי שקול הדעת הם שאמרו שהכל הי' במראה הנבואה והוציאו הדברים ממשמעם, ובהם גם רב שמואל בן חפני, שאע"פי שתפש על רב סעדי' במה שאמר שלא דברה האתון, היינו שפשוטו של מקרא מוכיח שדברה, אולם במראה הנבואה נראה כל זה המעשה. ומעין זה באהל יוסף שם. וכבר הוריתי ד"ך הגאון רב שמואל בן חפני בתולדות רב האיי (הערה 8 . 13) ותולדות רבינו חננאל (הערה 14) ושם הראה ממש דעתו ולשונו שהשם לא יחדש אות רק להצדיק נביאו. והוא (רב שמואל בן חפני) קורא לשקול הדעת ג"כ שכל. ואמר בבעלת אוב שאע"פי שמשמעות דברי חז"ל כי אמת הוא שהעלתה את שמואל לא יקובלו הדברים במקום שיש להם מכחישים מן השכל עכ"ל המובא בפירוש רד"ק במקומו, ואזיל לטעמי' שהי' רק במראה שאול. ורב שמואל הנגיד קורא לשקול הדעת, דעת בסתם. והוא שכתב במבוא התלמוד על ענין הגדה ואין לך ללמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת וכו' ולפי מה שיעלה על הדעת מהפירושים האלו לומדים אותם והשאר אין סומכים עליהם עכ"ל. מסכים ממש לדברי ידידו ומחותנו רבינו נסים בפ' הרואה המובאים בהערה הקודמת ושניהם קבלו ביותר דרכם מרבינו האיי (עיין תולדתו להערה 13) ושם הוסיף עוד רבינו נסים אחרי דבריו דבהא מילתא ובכל דדמי לה אמרי רבנן אין סומכין על דברי אגדה, והוראה דפירושא לברורי מלתא דבין **משקול הדעת** ובין מדברי חכמים לית ספק שהקב"ה אין לדמותו לשום בריה ואין לפניו לא שחוק ולא בכי ולא אנחה, ולא דמעות ולא דוחק, וכד מיבררא הא מתידע דכל מילתא דאמרוה רבנן הכין לא על פשטא אמרוה אלא בתורת משל ודמוי כו'. והמבין יגלה שמ"ש בתחלה אין סומכין על דברי אגדה, ואח"ז דכל מילתא דאמריה רבנן הכין לא על פשטא אמרוה שנראה קצת כסותר עצמו תוך כדי דבור, אלא שכוונתו כוונת ר"ש הנגיד, ומעין מה שכתבנו למעלה שראוי לפרש דברי חז"ל דרך משל, במקום שמכחישים את שקול הדעת, ואם א"א לפרש כך אין סומכין עליהם. ומ"ש אמרו רבנן אין סומכין כוונתו בלי ספק לרב שמואל בן חפני וסיעתו, ואולי גם לדברי מחותנו הנגיד ועפי"ז תבין ג"כ זריזותו והשכלתו במאמר של מגלת סתרים המובא בספר חסידים סי' תר"ה במ"ש שם היה פעמים בפרשו דברי רז"ל באגדה ואין בדבר הזה ריחוק מן הדעת כו' שהרי נאמר ההגדה אמת משם רבותינו שהיא נאה ומתכונה לענין מה שזכרנו וכו' ואמרו בתלמוד כי זה השטן שהזעין על איוב הוא מלאך המות, ודבר זה אינו רחוק מן הבינה וכו'. ועוד שם לשון כזה שיובא לקמן (הערה 27). ואל יתמה עוד הקורא שהקדים רבינו נסים בדבריו שם פ' הרואה שקול הדעת לדברי חכמים. ועיין על זה באגדת רבינו אברהם בן הרמב"ם (ד' ווילנא תקפ"א ב' א') והצדיק אבא מארי זצ"ל האריך בחיבורו בזה הענין (המרחקים הגשמות מהשם) וכו' ופירש והביא כמה ראיות משקול הדעת ומדברי תנ"ך ודברי החכמים וכו'. ושם עוד (ו' ב') ואלו עורי הלב לא ידעו חכמה ושקול הדעת עד שיבינו תשובת סכלותם משקול הדעת ומאזני החכמה, ומי שישיב להם תשובה משקול הדעת ומאזני החכמה ודקדוק בינה ישיב להם תשובה שלא יבינו אותה ע"כ. ועוד (ט' ב') והנה נפרש לך ולכיוצא בו מדרך הת"ות הקושיא והפירוק של תלמוד שהם רגילים בו ויודעים אותו. לא מדרך שקול הדעת ומאזני דקדוק בינה ע"כ. ועוד שם (י' ב') ובאר באריכות ובראיות ברורות שהדעה קודמת לנתינת התורה, ועוד גם היום בכל זרע ישראל דעתו קודמת לתורתו, יעו"ש דברים נפלאים. ואילו ידעם הרב רנ"ה וויזל הי' שמח בהם מאד שכמה יגיעות יגע לברר זאת והי' בעיני רבני דורו וגם ביגיעיו כטעמים חדשות וקשות לקבל.

12) **בהערה** הקודמת הבאנו תחלת לשון רבינו בפירושו לס' הרוקח בהרחקות בשמות הבורא. ופה נוסיף מ"ש בסוף דבריו שם בענין זה וז"ל:
אבל דעתן של חכמים שאלו בגובה, ויש בו דעות אחרות ודברים אחרים אלא שפתרון דברים אלו כמו שפירשנו, ולאו מ"ו דברים שיש בו דמוי ליוצרנו יתברך וישתבח ויתפאר ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתקלס שמו עד כאן. ובעל ע"י כתב שם שמלאה דברים אלו של רבינו בחברת הרב ר' שמואל בר' אברהם ז"ל לרבני צרפת ולהשיב בעד ספרי הרמב"ם ז"ל. ואין ספק אצלי שהוא ר' שמואל ספורטא המובא בהשגת מהר"ם אלשקר על ס' האמונות לרש"ט שהעתקנו דבריו בתולדות רבינו חננאל (הערה 15) וע"ש שהוכיח רבני צרפת במה שמעתירים דברים על הרמב"ם בענין הרחקת הגשמות והעתיק שם דברי הר"ח בענין זה, ופה נמצא שהעתיק גם דברי רבינו נסים לענין הבורא ממש. ועיין עוד לקמן (הערה 14) שרבינו נסים רומז ג"כ למקובלים כאלה בימיו שמגשימים. וככה יביא רבינו אברהם בן הרמב"ם באגרתו (ב' א') שני הגדולים ההם היינו ר"ח ור"נ בין שאר החכמים שהבינו מתוך תורתם הרחקת גשמות הבורא. ויש לצרף לזה עוד מ"ש במאמר של מגלת סתרים, המובא בס' חסידים (ס"ס תר"ה) וז"ל ויהי היום ר"ה. מלאכים מזכירים מעשה בני אדם וכו' וכתוב דינא יתיב וספרין פתיחו, והוא א"ל משל כי הוא יודע מחשבות עד שלא נולדו אלא כמנהגנו תורה דברה כלשון בני אדם.

13) **עיין** דברי רבינו בספרו מג"ס שהבאנו בהערה הקודמת מספר חסידים בענין שכר ועונש ימי הדין ותפלה על נפש המת, דברים נמרצים ויקרים קרובים ללב ולשכל. ע"ש ביחוד לענין זה האחרון, ושכרן של צדיקים שראוי להן על זכיותיהן בעוה"ב אין דרך לכל היצור ולא לשטן לחסר ממנו כלום, בלא מתקיים להם באמת ובתמים שזכו בו, וא"א שלא יגיע להם שכרם משלם, וכן מי שמת שהוא רשע אין דרך להתפלל עליו כדי שיהיה עם הצדיקים, כי אותה תפלה אינה מועלת כלום, לפי ששכר הראוי לצדיקים אינו אלא הטורח והעסק שעסקו וסבלו בעשית המצות, ונתאפקו והתחזקו מעבירות, ומי שהלך אחר תאותו והתעדן בעבירות האיך יתכן שיהי' לו חלק טוב, ודאי מבוטל ורחוק מן הדעת ע"כ. ובמנורת המאור (סי' נ"ה) דברים נכונים ג"כ ממגלת סתרים. בפירוש הקדיש ותקות הגאולה ומסיים שם, וברוך יודע כל נסתרות אשר לו לבדו הממשלה ובגלוי לפני כסא כבודו למה מעכב כ"כ מלהראות לכל באי עולם אימת מלכותו ושלמותו. וכפי אמונתנו הוא עונות ישראל עד שיחזרו בתשובה או שיבא עת הקץ וכו' ואז מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים ע"כ. ובא וראה כמה גדול כחן של המאוחרים זכי השכל, חכמים דעדיפי מנביאי שכוונו לרוב לדעות הראשונים אע"פי שלפעמים לא ראו דבריהם, כי בתשובה המיוחסת להרא"ש הנדפסת בכסא דהרסנא (סי' רנ"א) כתב, מעתה אני אומר שסבת הרב (רמב"ם) עיקר גדול לפי הזמן, והוא לדעתי כי אנחנו רעים וחטאים לפניו יתעלה כי ע"כ הוא מניח אותנו בגלות המר הזה ושפטים גדולים, וכאשר נשוב לעשות הטוב בעיניו אף הוא יעיר רחמיו עלינו ואין לך עיקר גדול מזה וכו' וע"ש באריכות רב כי באמת הענין נשגב ונצרך מאד בכללי אמונתנו, והנה הוא נכלל בדברי רבינו נסים כאן במעט מלים. — ומי יודע כמה מרגליות צפונות עוד בספריו כ"י בענינים כאלה.

14) **למבין** הי' מספיק להוכיח שרבינו לא הלך בדרך למוד הסודות בעבור שהמקובלים לא יביאוהו בשום מקום לחזק דבריהם, אע"פי שמביאים ושונים תמיד איזה ומאמרים קצרים ותשובות קטנות שנאמרו מרב האיי ומאיזה גאונים זולתו. ורש"ט בס' האמונות מחפש בחורין ובסדקין אם ימצא איזה חכם מפורסם שאחז בדרכו, לא יזכיר בכל ספרו את שם האדם הגדול הזה. אמנם יותר ימצא זה הקורא במאמרי רבינו המעטים הנשארים עוד בידינו על איזה עניני הדת כמו זה המובא בס' חסידים ומסי' תר"ד עד תר"ו ובע"י לפ"ע בברכות וחיבורו על סיפורי מעשיות שכלם מורים על נטיתו אל דרך השכל, ולקרב אליו כל מאמרי רז"ל, ואין באחד מהם שום רמז קל על דרך בעלי הסודות. ואפילו במקום הראוי כמו בענין סיפוק כפיו של הקב"ה בברכות שם, ובדרכי הדין בר"ה ויו"כ ומהות השטן בס' חסידים שם. ובענין מלוי השם לעת קץ במנורת המאור סי' נ"ה, וכדומה לזה. וסוף דבריו בפסק הרואה יתנו עוד מקום לחשוב שידע מדעות כאלו והרחיקם. ואליהם רמז במ"ש ויש בו דעות אחרות ודברים אחרים אלא

שפתרון דברים אלו כמו שפרשנו, ולאו א"ו שיש בו דמוי לזולתו וכו' והוא מעין דברי בן עירו רבינו חננאל נגדם בזה שקלתם הגשמיים עיין תולדתו (הערה 15) ולכן שמתחם ר' שמואל בן חפני ספורעה בדברי שניהם נגד רבני צרפת (הערה 12) בזה שקצת המקובלים משם הגאונים עוד מכבר בימי ר"נ ור"ח וגם בימי הרמב"ם, והראב"ד רמז עליהם בת"ס גדולים וטובים ממנו וכו'. ויש לצרף לזה שעוד בערך ר' שנים קודם הר"ח והר"נ הלשין הבישוף של עיר ליאון לפני הקיסר שהיהודים הם מאמיני הגשמות ומייחסים לבורא אברים בשויים ואצבעות (אולי י' אצבעות ד"ת כנגד י' ספירות) ואמינו שישב על כסא ומנושא מארבע חיות (יוסט בקורות ישראל סי"ט ס"ז). ודי בזה. ובכלל א"א להאמין על אחד מאנשי שקול הדעת (הערה 11) שעיין בספרי חכמי יון (הערה 15) שיאחז בדיעות המתנגדות עכ"ם בהשקפה ראשונה לשכל הישר.

15) **במאמרו** פרק הרואה כתב רבינו ולא חכמי ישראל בלבד אמרו, כן אלא הרבה מחכמים יוונים תולתם שהם [נ"ל שמש] עם העננים מלאכים ישרים [נ"ל שרים] ומן קול רעמים ומן ברקי ברקים ואף מקרא כתוב במלאכים תנה [כתב] ומן האש יוצא ברק עכ"ל וכוונתו לקדמוני היוונים ודבן. ובפירושו לעירובין המובא בערוך (ערך אסלא) כתב ובלשון יון קורין אותו (כסא) סל"א ע"כ. וכן הוא באמת.

16) **אחשוב** לקצת מיוחס שעוד לא הגיעו כותבי בבלי התלמוד על תם סדור הגאונים הראשונים כמעט אלא ידעו כלל התלמוד ירושלמי, ואותם אשר ידעו ממנו עיינו בו רק לפרקים. והנה לפנינו ספר קדמון שאילתות דרב אחאי בתוך המאמרים פסקים וראיות מתלמוד בבלי ואין אחד בהם מתלמוד ירושלמי ולא נמצא בהם זכרונו כלל. אע"פי שמובאים לפעמים שם מדרשים אך לא הירושלמי בשום פרשה. יותר מזה, בכל תשובות הגאונים הנדפסות בשאלוניקי שנת תקנ"ב ונקראות שערי צדק, אשר בקצתן נמצא לפעמים אורך דברים בפירושים וראיות מתלמוד בבלי לא נזכר שם ראי' מירושלמי לאיזה גאון מגאונים הרבים שנמצא שמה, ולא ידברו ממנו ב"כ בשום מקום. ומזה נראה בעליל שישיבות בבל עסקו מדור דור רק בתלמוד של רבותיהם הבבליים כפי מה שקבלו תלמוד מרב עד ימי האמוראים. אולם בא"י ספר התלמידים בהלכות מרב דימי ואילך שאז הי' שעת הגזירה כמ"ש והארכתי מזה במקום אחר, ולכן לא השגיחו עוד אח"כ בבבל על הלכות ופלפולי א"י, ורק באגרת רב שרירא ורב האיי הנדפסת ביוחסין ובנא כבר תלמודם של א"י, אלא שהמה אחרוני הגאונים ממש, רק גדולים בחכמת התלמוד מכל שלפניהם, ולכן יגעו לעיין בכל ספר שמצאו כתוב, להגדיל תורה ולהאדירה ולברר דבריהם מכל צד שאפשר. ובכל זאת בתשובותם שראיתי בשערי צדק לא יזכירו גם שם את הירושלמי בשום מקום לענין הלכות ודינים. ומזה נראה שעיינו בו רק לפרקים. ויותר נראה זה מתשובת רבינו האיי המובאה בספר המכריע סי' נ"ו, וז"ל א' שרצים שנפל אחד מהן באחד מן המשקין דבר זה כתוב בהלכות דר"ש קיירא, אבית שיש בה משקין בין יין בין שמן ונפל לתוכה שרן [נ"ל שרץ] או עכבר שיעורו א' מאלף ואין אנו יודעים מאין נשא רב שמעון הדברים הללו אלא שמענו כי מעשים לבני א"י שנמצאו בהם דברים הללו ומשם נשאם. ואחר מצינו בתלמוד כענין זה, ההוא עכברא וכו' ומסיים שם במכריע ומצאתי כתוב בס' [נ"ל במס'] תרומות פי' בגמרא דבני מערבא ר' יוסי בר אבין הורה בהדין עכברא חד לאלף ע"כ. הנה שרב האיי לא ידע מזה הירושלמי רק ממעשים של בני א"י ונראה שהי' שם איזה ספר בא"י כולל מנהגים ומעשים ומן מעשים בכל יום, ואולי גם ר"ש לקח דבריו משם, וס' המעשים לקח דבריו מירושלמי. ורק רבינו נסים הוא הראשון אשר יגע וחקר בירושלמי ומדרשים ספרי ספרא ותוספתות לברר על ידם הרבה מאמרים והלכות בתלמוד בבלי כמו שמוכיח בהערה הסמוכה אח"ז. ואשר על דרך זה ספר גדול בפני עצמו כמו שתראה עוד (הערה 17. 25). וקצת הניע לזה הי' מורו רבינו חושיאל אבס מאיטליא שבה הי' עוסקים עוד מימי קדם בתלמוד ירושלמי עיין בבאור מזה בתוספות על תולדות ר"א קליר (להערה 17) וגם כן בבבל ושאר ארצות. וכבר נתקשו לי בעבור כן דברי הרי"ף בהלכותיו (סוף עירובין) שכתב דעל הגמרא דידן סמכינן דבתרא היא, ואינהו (בעלי תלמוד בבלי) הוו בקיאי בגמרא דבני מערבא טפי מנן עכ"ל. ומוצאים דבריו אלו אצלנו בהילדותו

רבינו חננאל (הערה 20) שלם מ"ש אין הוכחה כלל שידעו הבבליים מגמרא דא"י. ואדרבא על רמזוני הגאונים יש ראי' שלא ידעו ממנו. ודבר שא"ל הוא למבין שמה שאמרו בחגיגה (ה' א') הפורש מתלמוד לתלמוד ופרש"י שם מתלמוד בבלי לירושלמי. הכונה רק על דרך הלימוד שם ושם לא על הספרים הכתובים בשתי הארצות, ששני התלמודים לא היו עוד בעולם בימי האמוראים כמו שהוכחתי בדור במ"א, וכן פירוש התלמודא בבלאה בכל מקום, ר"ל דרך הלימוד ועליו אם ר' זירא דלישתכח תיני' (ב"מ פ"ה א') לא כמראות שוא שהראם הרב רמ"ק בבן יוחאי תענה קי"ט, וגם כמתעלם הוא מפנים דברי רש"י בגמרא דחגיגה שם ואכ"מ להאריך. אכן שבתי וראיתי איזה ראיות והוכחות שמסדר תלמוד בבלי המאוחר ששי' מרבנן סבוראי, או מגאונים הי' כבר לפניו תלמוד ירושלמי כתוב מסודר, ועיין בו והעתיק הרבה גמרות ופלפולים על איזה משנה ע"פי הפלפולים והסוגיות שמלא כן בירושלמי על המשנה הבאה בעלמא. ולדוגמא תיכף בהתחלת הש"ס פ"א דברכות, שמתן על כל משנה גמרא הבבלית הוא מעין הירושלמית, וע"ש גם המאמר סרוח לפונית הי' נושב בכנור ואי' מנגן מאליו, גם ותיקים היו גומרים אותה עם הנץ החמה. ובסוף הפרק ברייתא דבן זומא. ובפ"ב לענין והמתים לא ידעו מאומה, הספור של ר' חייא ורבי יונתן שהיו מהלכין על הקברות רק בשנוי לשון מעט בין זה לזה, וכן הרבה במסכתא זו ובשאר מסכתות. וביותר ביאור נראה זה בפי"ב בכתובות באגדה הארוכה על פטירת רבינו הקדוש שלכאורה אין לה חבור ויחס עם המשנה דהתם. אולם בש"מ שם כתב בשם הר"א אב"ד ז"ל דאיידי בענין אלמנה קא מייתי הכא שצוה רבי את בניו שינהגו כבוד באלמנתו, ובירושלמי מייתי לה על מתניתין אלמנה שאמרה אי אפשי לזוז מבית בעלי, וגרסינן התם ב' דברים צוה רבי את בניו בשעת פטירתו, אל תזוז אלמנתי. מביתי אל תספדוני בעיירות וכו' שנטפל בחיי יטפל וכו' ופריך אל תזוז אלמנתי מביתי, לאו מתני' היא, אלמנה שאמרה אי אפשי לזוז, ומשני דלא ייתרון בית דנשיאותא משועבדת לנשיאות עכ"ל. והנה בבבלי השמיט בגלוים מאמר אל תזוז אלמנתי מביתי, והעמיד תחתיו, הזהרו בכבוד אמכם. ואין כאן עוד קושיא ממתני' וחסר שיחוס בינה ובין האגדה כולה ואין ספק א"כ שרק בעבור שראה המסדר כל האגדה בירושלמי במקום הזה העתיקה ג"כ פה ולא השגיח עוד על עיקר שנת מגורה כאן. עיין עוד בבבלי (ספ"ו דב"מ) עובדא דרבה בר בר חנן מסר חביתא דחמרא לאקולאי דאתו לקמי' דרב ותשובתו היתה באלוקת המקרא בשנים למען תלך בדרך טובים ואורחות צדיקים תשמור, והיא כולה בירושלמי שם במקומו, רק בשינוי השמות והענינים שר' מאתי' קדר תסר קדרוי לבר נש אתא לקמי' דר"י בר חנינא והשיב לו מתם תשובה של רב, עד שכמעט נראה משם שבעלי תלמוד בבלי נהנו מזה שמתעו ספור יפה ודברי השכל מחכמיהם, מה שהביאו בעלי א"י על שם חכמי ארצם. ומעתה עולים יפה דברי הרי"ף סוף עירובין בת"ש דאינהו הוו בקיאי בגמרא דבני מערבא טפי מנן. ובכ"ז דברינו אמת שמאחיתת התלמוד בבלי ואילך עד סוף הגאונים לא עיינו עוד בתלמוד ירושלמי כלל כמו שבררנו למעלה. ומזה נדע טעם נכון לדברי רש"י בפירושו לחולין (ו' א' ד"ה מתמי) ובר"מ"ש שם, וביותר ביאור בתשובתו (כלל ד' סי' י') דכל מנהגינו אחר בני בבל, ובתר חכמיהם אזלינן שלבד טעם הרי"ף דאינהו הוו בקיאי טפי בגמרא ירושלמי ובתראי נינהו לגבי', הנה נודע שכל ימי הגאונים לא הי' למוד הדינים וההלכות מתפשט כלל בארצות אחרות זולת בבל, ועיני כל ישראל הי' נשואות רק לתשובות הגאונים, (מלבד באיטליא ושם היו מעיינים באמת בתלמוד ירושלמי וקבלו הרבה דרכי הלימוד מא"י עיין הוספות ותיקונים לתולדת ר"א קליר להערה 17). וכל עניניהם היו שואלים רק מהם ומעמד זה הי' נמשך זמן רב מהחלת ימי הגאונים עד ר' משה ור' חנוך בנו שנשבו ונמכרו לאספמיא ורבינו חושיאל לקירואן שפרסמו שם ושם למוד התלמוד עיין תולדות רב האיי (הערה 12) ובעבור שהגאונים הוציאו כל פסקיהם רק מתלמוד בבלי מבלי השגיח כלל וכלל למה שמלא בירושלמי [ולראי' אחיך רמו הם להגהות יתרון הרב של תלמוד בבלי על ירושלמי נעתיק פה תשובה כתובה לגאוני בבל (מובאה בס' המכריע סי' מ"ב) ושאלתם הא דאמור רבנן הואיל ותקנת חכמים היא (כתובה) וכו' ופליג רשב"ג ואמר כתובת אשה מן התורה, ואית בבן תשובות מתחלפות לגאונים קלהם פסקו כרשב"ג, וכן כתוב בתשובות הנתלאות במערב מימות הראשונים כסף מאתן דאינון כ"ה זוזי דחזי ליכי מן אורייתא כו'. אולמא פסיקתא היא לכל חכמי בבל דכתובה מדרבנן היא ולית מנהון אדם מעולם

דסמכא

דסתכה ת"ד כתובת אשה דאורייתא כו', ועיקר האי עשתא מן בני [הרן] ישראל
הוא, דבתלמודיהו דרבנן אדר"שבג, ודר"שבג לרבנן, ודאמרינן אמ דמשבע קפוסקיא
יפה תמשבע א"י מינון אמרין בדא אמרה שמשבע א"י יפה מכל הארצות וכו'
והדא אפיכנה בגמרא דילן דבתולה ואינון לא אפכוה ואנחנו לא איכפת לן בהכין
ולא אשיבנא לי' דסתכה כו'. הא מילתא מחלוקת אנשי מזרח ובני א"י ועדיין
מגינים מאד אללנו מאן דכתב דאזו ליכי ונן אורייתא ומהדרין לי' רבנן, וקמאי
דילכון מן בני א"י נקטוה לבא מילתא ואמון השתא כל מעשיכם במנהגות שלנו
ובתלמוד שלנו הכין תבעי לכון למיעבד ולפלוקי מן כתובתכון דוכרן אורייתא עכ"ל].
ונודעו תשובתם בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר אלקים, ואחרי דבריהם לא ישנו
עוד ואין פוצה פה ומצפצף נגדם. לכן נשאר כן מאז והלאה לחוק קיים בישראל.
כי דברי הגאונים בעצמם היו אחרי כן גם הם ליסודות מוקים מבלי נטות מהם
ימין ושמאל. והמעיינים אח"כ בירושלמי והוגים בו עשו כן רק למען בדר על ידו
יותר דלי הגבלי במקומות הקשים כמו שעשה רבינו נסים שלנו, ואשר רק בשבילו
נתגלגלו פה כל הדברים האלה בשגם אקוה כי לא למותר יהיו בעיני קצת מעיינים
המבקשים לדעת האמת בכל ענין.

17) **ראיות** שרבינו נסים משתמש בירושלמי, ותוספתות ומדרשים ליישב ספקותיו
ולבדר הלכותיו, עיין בערוך ערך אבן מסמא, מובא פירוש רבינו
נסים ובו ראיות משני מקומות בספרא, וערך אמן קשי' לי' לר' נסים ז"ל אהא
דגרסינן בהחליל וכו' ומדיק הא דתניא אין עונין אמן יתומה מתרשי בני מערבא
וכו'. וכן מפורש בגמרא דסוכה דבני מערבא וכו'. וערך אספלא פי' ר"נ בעירובין
תנן התם עיד האספלא וכו' לא אשכחן במתניתין כלל אלא בתוספתא דכלים פ"ו.
וערך כתבת פירוש רבינו נסים ז"ל כמה שני קא קשיא לי והוה מלטערנא עלה
דהא נקטת פססא דמתניתין וכו' וכמה קושיי קשו לי עלה עד דאשכחנא פירוקא
בגמרא דבני מערבא והכי גרסינן התם וכו'. וכעין זה בערך מלא קשיא לי' לר'
נסים בר' יעקב ז"ל מבדי חטה ושעורה וכו' ואני מלאתי טעם מפורש בגמרא
דבני מערבא ע"כ. ומבין מזה שלשון ואני מלאתי וכו' אינו מדברי הערוך בעצמו
כנראה בהשקפה ראשונה. רק מדברי הר"ן. וערך קבל אמר ר' נסים בר' יעקב ז"ל
ראיתי בפירושי רבותינו הגאונים ז"ל וכו' ובגמרא דבני מערבא בברכות פ"ד
ובתעניות פ"ג וכו'. ומעתה יהי' מדם לכל מניין שרבינו נסים סתם המובא בערוך
הוא ב"ר יעקב המבואר בשני הערכים קבל ומלא, שדרך אחד לכל פירושיו בהבאת
הירושלמי או תוספתא וספרא, מלבד שלא נודע רביני נסים אחר מפורסם לפני
בעל הערוך. ועיין לקמן (הערה 19) גם בערך נקמז מביא ר"נ את רבינו האיי
אחרון הגאונים בהוספת ז"ל וקוראהו אדונינו מפני שהי' גאון בדורו (הערה 9
ע"ע בתשובה לר"י ן' מגש (מובאה בש"ת על. ב"ת מ"ז) אמנם רבינו נסים ז"ל
דהיינהו [נ"ל ראיתיהו] סודר שוי שיכר לאגירו וכו' והביא ראי' לדבריו מהתוספתא
וכו'. ובתום' יומא (סס"ד) וכתב (ר' בזדק) שרבינו נסים ז"ל הקשה אותם במגלת
סתרים אתו לשונו כו' ותירץ דבירושלמי מקשה זאת הקושיא בפ' בתרא דחגיגה,
ובתוספתא חגיגה (כ"ב ב') מביא כל זה בשמה בשם רב נסים גאון ע"ש. ובפי'
הרא"בד לתמיד (פ"ה) מביא קושיא זו ותירוצה בשם מגלת סתרים של ר' נאמי' והוא
ט"ס פשוט של"ל ר"נ והוא רב נסים ובתום' פסחים (ל"ד א' ד"ה טהרו) הקשה
רבינו נסים גאון דתניא בתוספתא בידלי תרומה כו' ומלא תירץ בירושלמי דתם'
תרומות וכו'. ושם (נ"א א') ד"ה אי אתה רשאי מיאה האיך התיר ר' את בית
שאן וכו' ותירץ רבינו נסים במגילת סתרים וכו' והכי איתא בירושלמי וכו' וע"ש
בראש כל דברי הירושלמי בביאור. ושם עוד (עמוד ב' ד"ה כל, ובכסל בר"ה ט"ו
א' וקדושין ב' ב') הקשה רבינו נסים גאון וכו' ותירץ דהתם מיירי בספיחים שגדלו
בששית וכו' וכן איתא בירושלמי. ושם (נ"נ א') ובתג"ם דרבינו נסים פירש וכו'
דהכי אמרינן בירושלמי. וינבמות (מ"ב א') ומיהו במגילת סתרים מתיר ליאסם
אפי' בת"ב וכו' והביא ראי' מירושלמי. וב"ב (קי"ב א' ד"ה ומטו) ועוד שפירש
רבינו נסים במגילת סתרים משלא בב"ר דאמר מן הקרת הוא ר"א בן עזרי'. וע"ב
(י"ב א') ד"ה כל מקום שאסרו מכתים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים
אסור פי' רב נסים גאון דאין הלכה כרב (בזה) ע"כ והוא ע"פי הירושלמי כמו
שמבואר יותר בתוספת חולין (מ"ח א' ד"ה מסוק). ובנע"הע (הלכות גט) ומתני'
טיעות

Digitized by Google

טעמו אחרינא הוא כפי' דר"נ גאון כו' כדגרסינן בירושלמי כוני מתניתין. ובתרלב פ"ב דחולין גבי לחוי מה שהכהנים פותחים באצבעותיהם דבר זה לא מצינו אלא דרשנים אמרו טעם אמור מלא וא"ו כו' ע"ש דוחק גדול. אולם רבינו נסים מצא דין זה מבואר במדרש, מלין מן החרכים מבין שני חרכי אצבעות הכהנים כמ"ש הרקנטי על שמו בפסקיו (סי' נ"ז). ושם עוד בפסקי רקנטי (סי' תל"א) ושמ"ב (עשין נ"א) במג"ש דרבי' נסים מביא הא דקאמר בירושלמי דמכלתין (פ"ב דסנהדרין) אין דנין דיני ממונות בע"ש מהני' פליגא כו'. והירושלמי הזה מובא ג"כ ברי"ף שם. נראה קצת מזה שהשתמש הרי"ף בספרי רבינו נסים. ועיין מזה בהערה שאח"ז, ובס' חסידים (סי' תר"ד עד תר"ו) מאמר ארוך מתב"ם של רב נסים גאון ושם כמה ראיות מירושלמי וקורא לבבלי תלמודנו ולירושלמי תלמודה של א"י. ובש"ות מה"רט בר ברוך ד"פ סי' תתל"ו ורבינו נסים גאון הביא ירושלמי זה במגלת סתרים. ובשבלי הלקט (סי' ד') מובא רבינו בסי' במ"גם שפוסק ע"פי הירושלמי. ושם (סי' י"א) וכתב רבינו נסים ז"ל וכו' והביא ראי' מירושלמי. ועוד שם (סי' מ"ה) כזה. ובמנורת המאור (סי' נ"ה) במג"ם דרבינו נסים (ע"פי הירושלמי ריש ברכות) בענין הקדיש והקן שהבאנו למעלה (הערה 13) ותחלת הפירוש ההוא על הקדיש, מצא כבר בליקוטי פרדס מרש"י (ז' א') ומפסיק שם באמצע וכתב לא שמעתי יותר ור"ל התלמיד מרבו רש"י שכ"כ שם לקמן עוד פירוש אחר על תשלום הקדיש, ומסיים מפי רבינו שלמה. נראה קצת ומה שגם רש"י ז"ל ראה או שמע כבר דברי רבינו נסים אע"פי שלא ידע מפירושי ר"א כלל עיין תולדתו (הערה 9). והבינותי כאן בכל אלו הציונים כי יש ללמוד מהם א) שאין אלוק בין רבינו נסים סתם שהוא הוא ב"ר יעקב המובא בערוך, שדרך אחד לכל המובא ממנו ע"פי הירושלמי ושאר ספרים קדמונים זולת הבבלי. וכנ"ל לענין פירושיו המובאים גם בערוך על שם רבינו נסים סתם. ולקמן (הערה 19) תראה בזה יותר ביאור. ב) שכל פירוש המובא ממגלת סתרים הוא על הדרך ההוא, היינו ע"פי הירושלמי תוספתא ספרא ומדרשים, ולכן יש לשער שהי' כולל חבור זה רק ביאורים ותירוצים חדשים בבבלי. ע"פי כל אלה הספרים זולתו, אלא הסביאו עליהם ולא עיינו בהם כראוי כל הגאונים שקדמוהו (הערה 16) וגם בזה תראה לקמן (הערה 25) ביאור יותר.

18) הראב"ד הלוי כתב שנסמך רבינו נסים בקיר"וואן עם הר"ח אחרי מות רבינו חושיאל. וכבר כתבנו למעלה (הערה 4) דעתנו בכוונת דברי הראב"ד שהר"נ נסמך בתחלה ואחרי פטירתו נסמך הר"ח. ובדבר ישיבתו של ר"נ שהרבין בה תורה לתלמידים, יעויין בחיבור יפה מהישועה (ד' אלקוואה ט"ו א') שאלוני תלמידי כו', ושם (ב"ב ב') ע"כ אני נסים לא אפסיק מלקרות בבי"המד עד שיאמר לי אחד מהתלמידים להפסיק עכ"ל. ומתייחסים לזה דברי התוספת (מגלה נ"א ב' ד"ה תסה) שאלו בבי"המד של רבינו נסים והשיב וכו', ונכפלו הדברים בתוס' ב"ב (פ"א ב' ד"ה וקלנס) ושם יקראוהו גאון. ולקמן (הערה 29) תראה שהי' לו תלמיד אחד ששמו אבן אלגאסוס שכתב אותה תוספות בחיבורי מורו. ובכ"ז לא אחשוב את הרי"ף בין תלמידיו. ורק בעבור שלא יזכיר הרי"ף את שם ר"נ בשום מקום לתפארת ואין זה דרך תלמיד לרב. ודברי הראב"ד הלוי שכתב שהי' הרי"ף תלמוד ר"נ ור"ח יש לפרש כמו שפירשנו לענין הר"ח בתולדתו (הערה 20) ור"ל שהשתמש בספריו; ויש איזה סמיכות לדבר זה עיין בהערה הקודמת. ועוד ברי"ף פ"א דתענית לענין עגינו שאומרים בשחרית, ראי' מירושלמי וגם מבבלי פ' במה מדליקין, וכל זה מיינו הדין עם שתי הראיות המובאים בערוך (ערך קבל) בשם רבינו נסים ב"ר יעקב. ועוד ברי"ף רפ"ר דיבמות לענין קנית יבם בהערתה, ואי קשיא לך הך דגרסי' בפ' האשה נקנית (ב' א') כו' דלא קני לה בהערתה אלא נבמר ביאה התם בביאה דאירוסין עסקינן כו' אבל הכא ביאה דבתר קדושין כו'. והנה הקושיא היא בתוספת (יבמות שם) בשם רבינו נסים. וגם התירוץ בתום' (קדושין ב' א') בשם רבינו נסים גאון. ודבר שא"צ עוד שאין להשגיח על דברי בעל לתא דור שעשה את רבינו נסים מקיר"וואן לרבו של רבינו גרשום מאור הגולה הצרפתי ושל רבינו נתן בעל הערוך איש רומי, שגם הזמנים גם המקומות לא יסכימו, וגם כל הקדמונים לא ידעו מזה. ואיך למדו אלו רב ותלמיד כאחד שרגא"ה הי' רבו של רבינו נתן, וגם רבינו נתן יביא תמיד בסתם את רבינו נסים בלי שום סימן שהי' רבו ובכ"א בתוספת ז"ל.

19) **כבר** ראינו (הערה 17) שרבינו נסים הנקרא גאון באיזה מקומות בתוספת ושאר גדולים הוא ר' נסים ב"ר יעקב והוא שחבר מגלת סתרים, ע"ע בתוספת יומא (ע"ט א') שכתבו וז"ל, ובערוך ערך כתבת בשם רב נסים גאון ז"ל ע"כ. ובאמת בערוך שם לא כתב גאון רק ר' נסים סתם והוא ר"נ ב"ר יעקב שהאיר נתכוין בכל מקום בספר ההוא, כמו שהוכחנו (הערה 17) ובאגדה (רפ"ד דסוכה) והקשה רבינו נסים גאון וכו', והוא ג"כ בערך אמן בשם רב נסים סתם. והרמב"ם ז"ל כתב בתשובה הנודעת לתלמידו ר' יוסף בן עקנין ז"ל (פאר הדור סי' קמ"ג) והש"ית יודע כי רובם (פירושי המשניות) שטעוני בהם להמשכי אחר דברי הגאוני' כמו רבינו נסים במגילת סתרים, ורב חפץ נ"ע בספר המצות עכ"ל. וכן בהב"ח ליוחסין (ד"ק לג ב') ואני ראיתי בתב"ם למר נסים גאון וכו'. ולקמן (הערה 25) תראה עוד הוכחה בביאור שמגלת סתרים הוא לרב נסים ב"ר יעקב מקיר"ואן. ובס"ת על ב"ת (נ"ט א') הר' נסים גאון בס' מפתח התלמוד וכו', ולקמן (הערה 33) תראה ג"כ בביאור שס' זה הוא לרב נסים ב"ר יעקב הנ"ל. ואך מזה תביא שם (בס"ת) רבינו נסים את רבינו האיי אחרון הגאונים. ועוד ביוחסין (נ"ה ב') ורבי' נסים גאון פירש (שהי' נקרא נחום איש גמזו) ע"ש שהיה אומר על כל צרה גם זו לטובה. ולקמן (הערה 32) תראה שבעל היוחסין לקח דבר זה מחבור יפה מהישועה שהוא לרב נסים ב"ר יעקב כמו שיבואר עוד, ואחרי כל אלה הראיות שאין משאירות עוד ספק בדבר, יש לתמוה על הרב הגדול הנודע בבקיאותו הנפלא בכל ספרי ישראל, החיד"א אזולאי שהוא עדיין כמשמש בדבר ונראה נוטה לצד השני שיש כאן שני רב נסים האחד גאון והשני ב"ר יעקב, שכן תמצאו בדבריו. בס' ועד לחכמים שבא לידי כעת וז"ל (סוף מערכת גו"ן) רבינו נסים ב"ר יעקב בן שאהין כו' ות"ס בא"ח אות ב' רב נסים גאון לאו דוקא וכת"ס בסמוך דכו'. ואפשר דמגלת סתרים של רבינו נסים גאון דמייתי התוספת וראשונים הוא מרבינו נסים הלזה ונקרא גאון לפי שהי' תלמידו של רבינו האיי, וצריך חפוש עכ"ל. ואחשוב שבע"ה אחרי ראיותינו א"צ חפוש עוד. ויותר מזה הנה לא נזכר בכל אגרת רש"ג וס' הקבלה שום גאון בבבל ששמו רב נסים. אך ראה זה מצאתי בשיורי ברכה להרב המחבר (או"ח ר"ס קל"ב) כתב בשם סדר רב עמרם גאון כ"י שמביא בשם מר רב נסים ברי' דרב שמואל דקדוק ישר דלא ניחא נברך **לאלקינו** שאכלנו משלו משום דלא משכחן במקרא ברכה בלמ"ד אחרי' עכ"ל. והוא לפנינו בתוס' ברכות (מ"ט ב' ד"ה נברך) בשם סדר רב עמרם בסתם. אמנם כנגד זה מצאתי בליקוטי פרדס מרש"י (סוף ענין ברכות) מובא דבר זה בעצמו בשם רב יוסי בר מר שמואל, א"כ אין עוד שום רב נסים בין הגאונים. ובזה תדע שמה שטעו קצת מדפיסים במחזורי ספרדים לשחרית יו"כ, וגם בסידורי אשכנזים ליו"כ קטן ווידוי דרב נסים גאון ר"ה ישיבת בבל, הוא טעות מבואר שאחרי מצאו כנוי גאון על רב נסים חשבוהו כבר לראש ישיבת בבל ככל הגאונים שהיו שמה ראשי ישיבות. עוד תשוב תראה דבר חדש שלא נשמע משום חכם בתלמוד רק מהגאון מ' העשיל אב"ד דקראקא, והוא לקרוא את הר"ן ב"ר ראובן המפרש על הרי"ף ורבו של הריב"ש ג"כ בשם רבינו נסים גאון. עיין הגהותיו לסמ"ג (לאוין פ"א) בגירסת נותנת תבן לפני בקרו וכו' (כתובות ס"א ב') ובדפוס רבינו נסים גאון עכ"ל. והכונה על פי' הר"ן בדי"ף שם. ובכלל יש להעיר על אלה ההגהות בסמ"ג אשר לבדן נשארו מהגדול הזה המפורסים בשמו ר' העשיל, ולא בספריו שלא נמצא עוד מאומה זולתן, שבאמת נראה בהן בכל מקום חריפות שכלו במושכל ראשון, אך לא החקירה הראוי' לתכלית כל דבר והרבה טעיות מצאתי שם ואכ"מ — וכבר ראינו למעלה (הערה 10) שגם הרמב"א ובעל ע"י פ"ט דברכות יקראו לרב נסים שלנו בשם גאון וכן מהרש"א (על שבת קמ"ו ב') ותשובות מהר"ם בר"ב הקטנות (סי' קע"ג) ובתוס' על התורה (פ' בהעלותך) ובליקוטי פרדס מרש"י (י"ב א') ובכלבו (סוף הלכות שבת).

25) **הרב** בעל הערוך לא יקרא את רב נסים בשום מקום בשם גאון. וכבר כתבנו (הערה 17) לשון הר"י מיג"ש שקוראהו רק רבינו נסים. וכן הראב"ן (סי' נ"ו) והראב"ע (פ' תשא) והראב"ד הלוי בקבלתו, והראב"ד המשיב בפירושו לפ"ה דתמיד, (הערה 17) ובעל המאור (ריש ביצה, ופי"ט דשבת) ובעל העטור עיין לשונו לקמן (הערה 31). אמנם בסוף הלכ' גט מיאון כתב וקשיא לי' למר בר מרנא נסים וכו' ופריק וכו' ונראה של"ל מר רב במקום בר. וכל אלה הגדולים היו קרובים יותר לדורו של רבינו נסים מאותם שקראוהו גאון. ואל הטעה לזה שכבר קראוהו.

Digitized by Google

קוראהו רבינו תם בשם גאון שכן נמצא מסיים בתקנות שלו (בתשובות מהר"ם בר"ב ד"פ סי' קנ"ג וסוף הספר) ואם עבר ומצא אחד מהן אמר רב נסים גאון שאפילו התחיל קדושה וכו'. שבלי ספק מלת גאון הוספה מאיזה סופר מאוחר, שכן בתקנות אלו הנמצאות ג"כ בכלבו (סי' קי"ז) איננה. ומעתה אחרי שהתוס' על ש"ס וביותר על התורה נכתבו בזמן מאוחר להרמב"ם כמו שהוכחתי בת"א, גם בספר חסידים נעתקים דברי הרמב"ם הרבה מהל' תשובה והל' ת"ת ע"ש סי' י"ט עד כ"ד ושאר מקומות, ובלקוטי פרדס מובאים ג"כ אחרונים לרמב"ם כמ"ש בת"א, נשאר א"כ הרמב"ם ליותר מוקדם שקרא לרב נסים בשם גאון כמ"ש לשונו בהערה הקודמת. אולם נודע הוא לנדיב והפזר בכנוי כבוד כאלה, שכן יקרא גם לר' שמואל ראש ישיבת בבל ביתיו בשם גאון יעויין אגרות הרמב"ם. אע"פי שנפסקה הגאונית במות רב האיי, ובפירושו לפ"ד דבכורות הוא בעצמו יורה אלי לעג על כנויים האלה וכותב בביאור שלא יתחשב לכלום. עיין תולדות רבינו נתן (הערה 58) ורבינו האיי (הערה 5). לא כן הגדולים שהיו אחריו שהי' חשוב אצלם מאד כנוי גאון ולא נוגוהו אפי' לר"ח רק לרבי' נסים והטעם לזה עיי' למעלה (הערה 4).

21) **כל** זה תמצא בס' הקבלה לראב"ד הלוי.

22) **בתוס'** על התורה (פ' בהעלותך) ופי' הגאון רבינו נסים דהכא קאמר שם תאות אלף רגלי וכו'. ובפירוש הראב"ע (פ' תשא) ורב נסים אמר כי מלת ארך אפים שתי מדות לטובים ולרעים ע"כ. ובהפלאה שבמנחת יהודה שם כתב בשם רב נסים מ"ש הראב"ע שם בשם רב סעדי'. אכן בל"ז דברי הראב"ע קאים שם קצת ונראים כמשובשים יעו"ש. ויותר חדוש שבתוס' (ר"ה י"ז ב') כתבו ונתב"ם דרבינו נסים (גאון) אין מונה שם הראשון (לי"ג מדות) שיש פסיק בין השמות משום דהכי קאמר קרא הקב"ה ששמו ה' קרא ה' אל רחום וחנון [כעין זה מביא הראב"ע בשם רבינו סעדי' והשיב עליו, וז"ל: ואלו הי' כן למה לא דבקו בעל הטעמים ע"כ. ור"ל למלת ויקרא. והנך רואה שרבינו נסים ישגיח בכל זה לפסיק שאחר שם הראשון שיורה על חלוקו משם השני] ונוצר חסד לאלפים מונה בשתי מדות דנוצר חסד היינו מדה אחת, לאלפים מדה אחרת שמדה טובה מרובה מ"ק וכו' עכ"ל. וזה סותר ג"כ לדברי ר"נ בראב"ע שמונה ארך אפים לשתי מדות ולא נוצר חסד לאלפים ופירוש זה מר"נ של הראב"ע הוא בגליון התוס' שם בשם איזה רב. ומה נראה שחזר בו רבינו נסים בפירושו לתורה מדבריו במגילת סתרים או להפך.

23) **בש"מ** (על ב"ק כ"ט א') ה"ר נסים גאון בספר מפתח התלמוד שחיבר הועתק מלשון ערבי, מותבו חוליות וכו' אפרש ענין זה בקוצר כפי שלמדתי מדברי רב האיי וכו'. וע"ש בסמוך דברים יקרים בנפלאות של ר"ח הגדול ובת קול. וכבר הראתי שאע"פי שבעל ש"ת קוראהו גאון הכוונה על רב נסים שלנו ובפרט שמביא כאן את רב האיי (הערה 19) אכן מבואר עוד יותר בשם הגדולים (ח"ב אות מ"ם סי' כ"ו) ספר מפתח. חבר רבינו נסים בן רבינו יעקב על כל מסכתות התלמוד, ועוד חלק שני ובו חמשים חלקים לבאר סתימות התלמוד דבר שרומז בתלמוד ועקרו בבבלי וירושלמי במקום אחר. וראיתי קצת מספר זה כ"י על קלף ישן על מס' ברכות שבת עירובין קונט' גדול. עכ"ל. ועיין לקמן (הערה 52) איך יש להגיה סוף דבריו. ומצאתי בבעל העיטור (סוף דיני שטר) ורב שילה מלא **במפתחה** דרבי אבהו ורב ספא הלכה כר"ס ע"כ, אולי הכוונה ג"כ לספר הזה הנקרא בשם הגדולים ג"כ בלי תואר „התלמוד“ ועיין בפנים שבעל קורא הדורות ראה ג"כ פירושו על עירובין. ובערוך (ערך אסלא) כתב פי' אחר שפירש רבינו נסים בעירובין.

24) **הן** אמנם בש"ת מביא מאמר ממפתח התלמוד נעתק מלשון ערבי כמ"ש בהערה הקודמת. ובכ"ז אני נוטה לחשוב שכתב המחבר ספר זה בלשון מעורב היינו פעם תלמודית ופעם ערבית או שניהן ביחד ומפני שכן מצאתי פי' אחד ממנו בערוך (ערך נקטז) וז"ל בסוף עירובין נקטז מותר. ר' נסים ז"ל פירש נקטז כ"כ אדונינו האיי ז"ל **מאי נכסט יינקבץ מהלמא יתגער** נקטז, הוא **מחל** נקטן **ואצלה** מלשון קטילה. [והעתקתו, כל נפרד שנתחבר לבזה יקרא נקטז והוא כמו נקטן ושרשו מל' קטילה.] זהו פירוש גאון והרבה הוא מלוי אצלנו הנגר שעושין בו חרין כו' והנגר נופל ופותח הדלת **א"ל נגא"רין ענדנא יסמוה** [והנכריתים אצלנו יקראוס] **אלגא"רן**. אמר ר' יוסף כו' ומש"ה אסור לנעול בו עכ"ל. והקורא יראה שבתחלה העמיד רבינו נסים את דברי רבינו האיי שהיו כלם בלשון ערבי ואח"כ דבריו בלשון המדברים עברי' ועברית, והוא מפירושו על עירובין (הערה 23) ולא

תווג"ם

Digitized by Google

מתג"ם אשר אינו על סדר המסכתות גם לא נמצא כאן שום זכר מירושלמי וכדומה (הערה 17) וככה הפירוש שהובא ממנו לאגדה פ"ע דברכות (הערה 11) נראה כלו עקרי ובלתי מועתק שהלשון ארמית תלמודית כדרך הגאונים ועו"ש היטב, והוא ג"כ מספר המפתח מפני שהוא רק באור על המסכתא ואין בו שום ראי' מספר אחר של חז"ל. והי' זה מדרך הקדמונים לכתוב כן שנוריהם בל' מעורבת. ונודעים פירושי הרי"ף על כמה סוגיות בלשון ערבי כמו בפ"ח דכתובות ושאר מקומות שמאלאים מפורדים בהלכותיו הנכתבים כלם בלשון תלמודי. ור' אדונים בן לבר"ט עשה ספר מעורב מעבר וערב (רא"ע ריש מאזנים) ובהקדמת מעשה רוקח בליקוטי באורים על הרמב"ם פ"א מהל' שבת כהב ורב חפץ אמר חופר באלן וקיבון העפר ושרויתו אפ"ר אל ארן וגמעה ובגלא ועגנא ומשכילה וסברה עכ"ל. ובהקדמה של פירוש סדר מועד להרמב"ם כתב המעתיק ז"ל ומה שהוא ידוע ומפורסם כי זה הגדול (הרמב"ם) מנהגו לערב בספריו שחבר בל' הגרי. לשון הגמרא שורה או שתים וכו' ולשון הגמרא ר"ל לשון תלמודית לא דברי הגמרא ממש יעו"ש היטב. וברשימת הספרים לוואלף (ח"ג גומר 1754) ר' סעדי' בן דוד בן מרלק כו' חבר באור על כל התורה וכו' כמו נפרשת בהעלותך מתחלת בלשון תלמודי ואח"ז בל' ערבו ואותיות עבריות על פרשה זו, וכן עד סוף הספר פעם בל' ערבית ופעם בל' תלמודית, עכ"ל. תלרף לזה עוד שמגלת סתרים שהי' חלק שני מס' מפתח (הערה 25) נכתב ג"ב בלשון מעורב כמו (הערה 28) אז תסכים לדעתי, שכן הוא גם החלק הראשון והוא ספר המפתח.

25) **כבר** ראינו (הערה 17) כל המקומות בקדמונים שנזכרו בהם ומאמרים ממג"ם של רבינו נסים ובכלם מובא איזה ראי' מירושלמי או מדרש או תוספתא וספרא • ואחרי שמלהנו בשם הגדולים שראה חלק שני מס' המפתח שבו מתשום תלקים וענינו לבאר דבר שרותו בתלמוד ועקרו בירושלמי וכו' (הערה 23). הנה לא לחנם הך על מחט יחשב, אם נחזיק לודאי שחלק שני הזה הוא נקרא לקדמונים בשם מגלת סתרים. אך צריך להגיה לדעתי בשם הגדולים שם שמקום דבר שרותו בתלמוד ועיקרו בבבלי וירושלמי ובמקום אחר צ"ל דבר שרותו בתלמוד בבלי ועיקרו בירושלמי ובמקום אחר. ועכ"פ נודע לנו בבאור שמג"ם הוא לר' נסים בר' יעקב שכן יקרא בעל שם הגדולים בביאור את שם המחבר חלק השני הזה. ובעבור שמלאכה ובקיאות גדולה הראה המחבר בזה הספר במה שמלא תמיד התוספתא או הירושלמי המתיחם לסוגית הבבלי להאיר ערפלין, לכן הי' מפורסם על שם החיבור הזה, כמו שנראה מל' הרמב"ם באגרתו לתלמידו (פאר הדור סי' קת"ב) להמשכי אחר רבינו נסים במגילת סתרים ע"כ ורבינו אברהם בנו באגרתו הנקרא מלחמות ה', קוראהו בבאור רבינו נסים בעל מגלת סתרים. (ומה שמראים פה את רבינו נסים בין חכמי ספרד והוא ארץ המערב, נראה שקראו הראשונים לא לאספמיא לבד בשם ספרד, רק גם כל הארצות שאינן למזרחו של א"י ואפי' מצרים, שכן יחשוב הבדרשי באגרת לרשב"א את רבינו סעדי' הפיתומי מגאוני הספרדים.) והי' אפשר לומר שקראוהו מחברו בשם מג"ם בעבור שבקש ומצא בסתרי ספרים אחרים קדומים מה שנוגע לפירושי תלמוד בבלי, ועיין לשונו בערוך (ערך כתבת) כמה שני קא קשיא לי והוה מלעערנא עלה דאי נקטת ששא דמתניתא וכו' וכמה קושיא קשו לי עלה **עד דאשכחנא פירוקא בגמרא דבני מערבא** ע"כ. אולם נראה שהורגלו הקדמונים בקריאת ספריהם בשם מג"ס כמו רב שרירא גאון (בהקדמת מנורת המאור) ור"י ל' מיגש (בבע"את ריש בילה ופ"ב דשבועות וריש מולין) והרמב"ם (בהשגות מהר"ס אלשקר על ספר האמונות לר' שם טוב).

26) **איזה** מדפיס או סופר הדיוט חלק שם בספר חסידים סי' תר"ה מסי' תר"ד כאילו מתחיל שם ענין חדש ובעו"ז נתקשו הדברים ונסתמה כוונתם עד שגם המפרש נדחק בבאורם, ובאמת הכוונה מבקשת חיבור המיבות בלי פירוד, ע"ש (ס"ם תר"ד) וכל מה שיגיע לצדיקים מן הטובות והכבוד והעת בעו"הז אינו מחסר להם לעו"הב משיעור שכרם וכו' ושגינו אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעו"הז וקרן קיימת לו לעולם הבא, פירוש הפירות מגיע להן תחלה והעיקר שמור להם לעולם שכולו טובה וכן הרשעים אפשר שיכשל מהם בעו"הז (תר"ה) מי שעשה עבירות גדולות כגון מי שבא על אשת איש וכו' מגיע פריים בעו"הז והעיקר שמור ומזומן להם לעו"הב. עכ"ל. והמבין יראה שהמיבות „מי שעשה עבירות גדולות" מוסבות לתוגלה על דמיון הרשעים לצדיקים שכמו שיש צדיקים שלהם שכר בשני עולמות כך יש רשעים ולהם מי שעשה עבירות גדולות כו' המגיע להם עונש בשני העולמות,

ונכשלו

Digitized by Google

ונכשלו בה בעוה"ז. אומנם הכותב חשב שמתחיל כאן חקירה חדשה, מי שעשה עבירות גדולות (האיך יבא דינו) ע"ד „מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות“ ועיין בהערה הסמוכה אח"ז עוד מבלבול סופר זה. אולם הפלא שטעה בחלוק זה של הסימנים גם הגאון המופלא בבקיאות ושיחת עין מו"הרר יח"ד אזולאי ז"ל שכן נחק לישראל שנדפסו בנוא אמון הכנס בתוספר ליום א' ויראה סי' תר"ת מס' חסידים ומתחיל ג"כ מי שעשה עבירות גדולות וכו' אע"פי שההכרח מוסב אלמעלה שאל"כ סיום סי' תר"ד אין לו פירוש כלל.

27) **דרך** ההעתקה מלשון אחרת לל"הק נראה על פני כל המאמר בספר חסידים. ע"ש (סי' תר"ה) „ואם תראה אחד מן הרשעים שהשפיע „לו הקב"ה טובה **והבעים** עליו בעוה"ז וכו' לפי ששכר שראוי לצדיקים אינו אלא „התורה והעסק שעסקו וסבלו בעשיית המצות **ונתאפקו ונתחזקו** מעבירות „(בניינים חדשים וזרים בל"הק) וכו' שהרי נאמר **ההגדה אמת משם רבותינו** „שהיא נאה“ וכו' ע"כ. ויש שם איזה מאמרים ומיבות המורים על גרעון ההעתקה וחסרון יכולת המעתיק ע"ש „ואילו הי' מגיע שכר לרשע מחמת העבירה בשמעבירים „עליו הי' מן הדין ראוי שיהא קבול תשובתו לפני הקב"ה לענין מתן שכרה יותר „חזק וגדול“ וכו' והענין קשה ההבנה שמתחיל בהוכחה נגד האומרים שהעבירה מועלת לתת בעוה"ב שכר לרשע. ואינה נגמרת כלל ע"ש היטב, ואולי נחסרו איזה דברים בסוף נוסח העברי. ועוד שם „הרי נראה דבר האומר שיש לו שכר (לרשע) „בעבירה ונתבטל **ונתרצה** על הדין שאמתר“ ע"כ מלת **ונתרצה** הוא כאן במקום **ובהפשר** או **וניתווך** ור"ל שנתבטל המאמר שיש שכר לרשע בעבירת זולתו, אך עכ"פ תקל מעליו העבירה את התורעניות וכמ"ש שם למעלה — ובסוף הסימן שם. „ויהי היום ר"ה. מלאכים ממזירים ומעשי בני אדם אם טוב ואם רע. „ומבקשים לפני הקב"ה להסיר הספק מבני אדם שאומרים למה הצדיקים [אינם] „בנעימות בעוה"ז ומביא עליהם יסורים כדי להודיע לבני אדם לדקותיהם וכדי „להראות **אתנניהם** (?) לבריות“ ע"כ. מלה זרה מאד לענין, ואחשוב שהי' כתוב בערבית איזה תיבה המורה על אות והבנה ור"ל להראות לבריות לדקותם ואותות אהבתם להש"ית שבכל היסורים שיש להם הם דבקים בו ומתיבה הזו שיתה כוללת ע"י קרוב הענינים גם הוראות אתנן, והמעתיק עזב התיבה הראויה, ואחז בבלתי ראויה מאוד ומגונה לענין. ועוד (סי' תר"ו) „וזה הנועם והעידון „שתקבל בעוה"ז. אין **ממיר** השכר לפי שבו דואבון וראוי שיגיע בו לשונאי כמו „לאוהבי ה'“ ע"כ. ור"ל שאין כאן שינוי ותמורה בעונש הרשע בעבור שתקבל נועם בעוה"ז, כי השכר והעונש הראוי נשאר לו בעוה"ב, כמו שנשאר לצדיק. ואחרי כל זה תדע שמה שנדפס שם לפני סי' תר"ד העתקה מתג"ם מר"נ גאון ז"ל אין הכוונה על העתקה מספר לספר כמו שטועים לרוב, רק על העתקה מלשון ללשון, ונמצא בס' חסידים העתקה כזו גם מספר אמונות ודעות לרבינו סעדי' גאון. עיין תולדתו (הערה 26) ועוד יש להעיר מ"ש שם בס' חסידים סמוך לסוף סימן תר"ו „כתוב „ואולם אני אני“ וכו' עד סופו הוא איזה ענין אחר מספר מגלות סתרים · רק שהסיפר ההדיוט ערב כאן הענין שלא כהוגן אחת אשר מקודם הפריד הדברים שלא כהוגן, עיין הערה הקודמת. ובלבל כאן עוד יותר שהפסיק הענין באמצע, ונשאר כן בליקוטי ספר חסידים.

28) **כל** הלשונות שהבאתי למעלה (הערה 17) מערוך נראים לקוחים מס' מג"ם בעבור שכלם מתרלים קושיות ע"פ ירושלמי או תוספתא, והוא ענין ונוסח של הספר ההוא (הערה 25) והנה רובם מורים על עיקר ולאמתם כן מקולמסו של המחבר ולא הורקו מכלי אל כלי ועכ"כ עמד טעמם בם. ובייחוד אותם שהם בלשון ארמית כדרך איזה גאונים כמו ערך כתבת כמה שני קא קשיא לי והוה מלטערנא עלה וכו' וכמה קושיא קשו לי עלה עד דאשכחנא פירוקא בגמ' דבני מערבא וכו'. כנגד זה ראינו בהערה הקודמת שהמאמר האחרון ממג"ם הנמצא בס' חסידים כולו מועתק מערבי ולכן הוא ג"כ בל' עברי לא, ולא בל' ארמית תלמודית. וכל זה בצירוף הדמיון לחלק הראשון ספר המפתח יגיד לנו שהי' גם חלק זה הנקרא מג"ם בל' מעורבת פעם תלמודית ופעם ערבית.

29) **בליקוטי** פרדס מרש"י (ד' אמשט' י"ב א') והקשה רבינו נסים גאון בהפלתו והיכי שרי למיכל קודש הבדלה וכו'. ונמצא עוד בתשובה להרמב"ם (המובאה בתשו' הרשב"א סי' ז' ואיננה בפאר הדור) וז"ל וכבר קיים זה המאמר

ותאיתי (אולי צ"ל וראיתי) אצל האגאדאס נ"ע תלמוד רבינו נסים ז"ל בספרו שחברו בתפלות עכ"ל. נראה שהתלמיד הוסיף הגהות בסדורו של רבינו נסים והרא לשון „שחברו" ר"ל הרב והתלמיד. וכבר שערתי בתולדות הר"ח (הערה 34) כי רק בארצות זולת בבל שהאלו לתורי התלמוד ומנהגי ישראל להתפשט בזמן מאוחר חברו להם הגאונים סדרי תפילות ומנהגי' בי"הכ כמו רב עמרם לקהלות ספרד, ורב סעדיה למצרים, ור"ח ור"נ ליושבי קירואן, וגם רב האיי לארצות אחרות.

30) **כבר** העירותי למעלה (הערה 19) שוידוי זו היא לרב נסים שלנו, אע"פי שהוסיפו הסופרים בטעות כינוי ראש ישיבת בבל. ובלי ספק העתיקו אותן הסופרים מסדר תפלה שלו כמו שכתבנו בפנים. וגם יש השואות ביאור ובין הקדמתו לספורי מעשיות וגם בגוף הספר שם, שבוידוי יאמר רנ"ע לא על עצמי בלבד אני מתפלל ומתודה ומתחנן כ"א בעדו ובעד כל הקהל הקדוש הזה העומדים לפניך, ואע"פי שאיני ראוי ולא הגון ולא כדאי להתודות ולהתפלל ולהתחנן על עצמי כ"ש על אחרים. (וזה נראה שהי' רבינו נסים ג"כ שליח צבור כמו רוב פייטני אשכנז שהיו מורים וחזנים כאחד. ע' תולדות ר"א הקליר הערה 25) ומנהגך לרחם על בריותיך וכו' ובהקדמה לספורי מעשיות אע"פי שאיני נכון והגון לחבר ספרים וכו'. ולענין הכנעה היתירה והעמסת החטאים על עצמו ע' בגוף הספר שם (כ"ה ב') בדרכי התשובה. והענין הד' לבקש מהקב"ה סליחה וכפרה וכו' וצריך שיתודה חטאתיו לפני הקב"ה **ויכניע וישפיל רוחו לפניו** כמו שמצינו הנביאים כי כן עשו מהם היו אומרים וסלחת לעונינו ולחטאתינו ומהם שאמרו חטאנו עם אבותינו ומהם מי שאמר אלהי בושתי ונכלמתי להרים פני אליך, לפיכך תקנו לנו רז"ל הוידוי עכ"ל. ומענין כ"ז נמצא ג"כ בוידוי שלנו המיוחס לרבינו נסים ע"ש. והנה הגם שאין בו עומק שפה כ"כ כמו בפיוטי הקליר, מ"מ לא יאות לו השבח הראוי לפיוטי הספרדים. אם לא מפני הלשון לבד אך גם מפני הענין והנושא שבא בו הרבה דברים כפולים מאד וביחוד יש בו טענות המתודה נגד השם גם תשובותיו בדרך פלפול תלמודי שאינו ראוי להגיס בתחינה כמו הצריכה שברון לבב וכניעת רוח. ולבי נוטה להכיר בו גם המחבר חלק מן היהי רצון אחר סליחות ער"ה לאשכנזים שגם שם יש טענות כאלה עם השם בדרך הדוד ובלשון תלמודי. ומה שמחזק השערה זו, הוא שגם שם גם כאן נכנס באמצע הוידוי הקצר אשמנו מכל עם וכו' - ובקצת סדורים מצורף כאן ג"כ חלק מיהי רצון הנ"ל. ר"ל מן שכחנו את טובותיך. אכן תחלת היהי רצון וקצתו באמצע נראה בעליל שנוסף ממחבר אשכנזי שמספרו שם הריגת ישראל וחורבן הקהלות בגזרת תתנ"ו - וע"ש וגו ולמעלה מזאת עשה עמנו, אנא הבט וכו' עד וכשחטאו ישראל במדבר וכו' נראה שנכנס שלא במקומו. א"כ הוידוי עם המצורף לו הוא של רבינו נסים, ואיזה ש"ל אשכנזי קבע אותו לער"ה, והוסיף בו היהי רצון מתחלה והקינות באמצע על דמי הקהלות שנשפכו כמים. ואצל אשכנזים שבאיטליא מצאתי רק התוספת לבדו היינו תחלת יהי רצון ואנא הבט ומן הוידוי נמצא רק אשמנו מכל עם ולא יותר. וזה נראה בעליל שבפני עצמו היו בתחלה ונצטרף אח"כ לוידוי של רבינו נסים. וגם שם בוידוי של שכחנו את טובותך וכו' יש השואות ביאור ובין ס' ספורי מעשיות ע"ש (כ"ד א') ע"כ חייב אדם לחשוב באחרית הימים ולא יגבור יצרו ולא ישמע לתאותו וישתדל לקנות את אשר לא יסור ולא יכלה והוא חיי העוה"ב ויזלזל את אשר יורישהו ביהינס לזרי דורות ע"כ. ובוידוי של ער"ה בהבלי העוה"ז נהבלנו וכו' והשכלנו הרבה מאד וכו' בהחלפנו עולם עומד בעולם עובר. ועוד בספורי מעשיות (כ"ה א) הענין הראשון שיסיר העבירה שבידו וכו' כי אדם שלא יעזוב העברות אינו מועיל לו תשובתו, ודומה למי שטובל ושרץ בידו (שם ב') הענין הב' שיתנחם ויתחרט על העברות כו' כאשר נאמר על אליעזר בן דורדיא וכו' שלבסוף נתחרט מאד ויבכה בכי גדול וכו' והענין הד' לבקש מהקב"ה סליחה וכפרה וכו' וצריך שיתודה חטאתיו וישפיל רוחו כמו שמצינו הנביאים וכו' ומהם מי שאמר אלקי בושתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך וכו'. ובוידוי של ער"ה אלקינו בושנו במעשינו ונכלמנו וכו' כי אנו ככלי מלא כו' כגבר אשר הוטבל בשחת וכו' אם בתשובה ווידוי מתרצה הנני שבים ומתודים לפניך וכו' (והוא ענין הד') ואם בבכי וצעקה וכו' ואם בשבר רוח וכו' (הוא ענין הב') עזרא הסופר אמר לפניך אלקי בושתי ונכלמתי להרים אלקי פני אליך וכו'. והוא מתם לשונו בספורי מעשיות. ולכן נתעורר עתה הספק גלתי אם לא נפל ט"ס בהגהתי' סוף הל' תפלה המובא אצלנו בתולדות רב סעדי' (הערה

Digitized by Google

21) שמרשים לאמור בער"ה אחר זכור ברית ווידוי דר"ם גאון ואולי צ"ל דרב נסים גאון כי ההפך א"א, ר"ל לחשוב שתי התחנות מרב סעדי' שא"כ הראב"ע המליץ הגדול לא הי' מהלל את הגאון ר"ם באחות לשונו בתפלה, גם כבר הראינו הדמיונות שביניהן מספורי מעשיות של ר"נ. ומעתה תוסר דברינו עפו"ז שם בתולדות ר"ם.

31) בספר העטור (מאמר ז' בכתיבת גיטין): ורבינו נסים השיב בקבלה כן מפי הגאונים ע"כ. ועוד (מאמר א' קיום טופסין) ובתשובה לרבינו נסים אי איכא בגט זכירת זמן ב' פעמים וכו' ע"כ. וכבר הזכרתי (הערה 9) מדברי בע"המ מה ששאל רבינו נסים לרב האיי. ועוד מתוספת (הערה 18) מה שנשאל בבי"המד של רבינו נסים והשיב וכו'. ומ"ש תולדות הר"א (הערה 33) בטעם מה שלא נזכר שם הר"א בתשובות הגאונים שנקראים שערי צדק, תוכל להבין ג"כ טעם מה שלא נזכר ג"כ שם רבינו נסים שם.

32) ספר מעשיות איננו מצוי אע"פי שנדפס שני פעמים, ולא ידעתי מתחלת הדפוס השני בזאלקווא שעברו עליו כשלשים שנה, וגם מדפוס הראשון לא ידעתי ברור שלא נמצא בספרי ישנים, רק בס"הד ראיתי מובא ס' מעשיות לרבינו נסים ב"ר יעקב (ע"ש אצל ר"י בן לוי) ובמקום אחר שם אצל נתן דצוציתא, ספר מעשיות של ר' נסים ב"ר יעקב לדונש מתנו ע"כ. שני אלה המקומות הספיקו לי לחשוב ספר זה בין ספרי רבינו נסים שלנו מפני שיווי שמו ושם אביו, אע"פי שאם ניחוש למיעוטא שיווי זה איננו מספיק, הנה צרפתי לו עוד הראיות שמצאתי לו על קדימת זמן פרסום אלו המעשיות המובאים שם בס"הד בשמו, וכמו שיבואר עוד לקמן (הערה 39). גם יגעתי להשוות זמן המדקדק דונש בן לברט מפא"ס ונסתפקתי אם לא צ"ל דונש במקום מתנו, ופא"ס וקיר"וואן קרובים המה. וכמו שיבואר עוד כל זה (הערה 35). אולם בעל ס"הד בעצמו כמעט שסתר כל בניני לפתע פתאום, במה שראיתי לו כתוב בסוף הספר בין שמות הספרים (אות מ"ם) וז"ל, מעשיות מר' נסים ב"ר יעקב לדונש מתנו לדבר על לבו ולנחמו שי"ח ובדף ל"ט כתב ואני נסים לא פירשתי אלו הפסוקים מעצמי אבל פירשתים מאבא מארי הר"אש ז"ל עכ"ל, ואין מהמבוכה שהשתיט בעל ס"הד מקום הכתיבה או הדפוס לפני פרט השנה שי"ז, עכ"פ אין זה ר' נסים ב"ר יעקב. אך אחרי עיון מעט נשאר עדיין הדבר בספק אצלי שאפשר מלת הר"אש אין פירושו הר' אשר כמו שרגילים הסופרים לכתוב מיתות רבינו יעקב בעל הטורים ואילך וכמו שכתבו כבר בעל התשבי דרך מליצה מפני שהי' שם אביו ר' אשר כשם אבי ר' יעקב. רק כאן הוא כנוי כבוד לאביו שהי' ראש בעירו, והמדפיסים שבשו והעמידו שני קוים לסי' ר"ת מפני ההרגל לחבר אבא מארי לר"אש. והנה נודע שכנויי הכבוד בישראל נשתנו ונחלפו לפי הארצות והענינים, כמו כנוי **גאון** בבבל **ודיין** בקורטב"ה שכן נקראו אבות הרמב"ם מדור דור עיין ישיבתו בסוף פירושו למשניות. וגם ר' משה ור' חנוך הגאונים כשבאו לשם מצאו כבר דיין העיר שנתן הדיינות לר' משה יעיין ס' הקבלה, וכן נקרא בעל חובת הלבבות הדיין רבינו בחיי הספרדי, ובמצרים כנוי **נגיד** להרמב"ם ובניו. ועיין מה בהקדמת אוהל יוסף ומונה כל הנגידים על הסדר דור אחר דור מזרע הרמב"ם רק שיש שם ט"ס בסדר שמותם מפני לקנון הנייר שנדפס מתנו ע"ש ור' יהושע הנגיד שנחשב ג"כ שם בין בני בניו של הרמב"ם, מובא גם בכ"מ (פ"ג מהל' נערה הי"ג. ופי"ד מתרומות הל' כ') וכבר החל להתפרסם כנוי זה גם בקורטב"ה מימות רב שמואל הלוי, ובצרפת ואשכנז **מורה**, כמו שמובאים בערוך ורש"י כמה פעמים המורה במגנ"צא, ויכול להיות א"כ שבקירוו"אן הי' כנוי הכבוד **ראש**. ועוד מהרה מצאתי אמון לו בס' הקבלה (ד' אמשטרדי' י"א ב') ומכר את ר' חושיאל באפריקא בחוף הים ומשם עלה אל מדינת אלקיר"וואן וכו' ושם הי' ר' חושיאל **לראש** ע"כ. אולם נתברר לי עוד דבר זה בבירור גמור אחרי כי אורו עיני ומצאתי בתשובות הגאונים הנקראים שערי צדק ד' שאלוניקי (ח"ב שער א' סי' ו') שאלה לרב האיי ז"ל, ראינו בתשובת השאלה ששאל הישיש המעולה מר רב יעקב הרב **הראש** ז"ל מאת ראש הישיבה נ"ע, והגיע עכשיו תשובה מאת אדונינו ראש הישיבה בשאלות ששאלנו במדרש אביו עכ"ל. ובלי ספק הרב ר' יעקב הוא זה מקיר"וואן השואל תמיד לרב שרירא אבי רבי האיי (הערה 5. 6) א"כ הדבר מבואר שכן הי' כנוי כבוד שלו, ונתהפכה השערה לראי' שאדרבא יותר בירור יש כעת שר' נסים בר' יעקב המחבר ספרי מעשיות הוא זה מקיר"וואן מפני שמו ושם אביו וגם כנוי כבוד שלו,

ובמשולשים

Digitized by Google

ובמשולשים לא תוכנן כלל לבני אנשים. ואחשוב שהתשובה (בתמים דעים סי' קי"ט) מרב האיי המובאה אצלנו קצתה בתולדות רב האיי (הערה 16) הוא לקירואן ורבינו הצדיק נ"ע המובא שם בשאלה, ששאל כבר לרב האיי הוא רב יעקב שלנו אבי רבינו נסים, ורב האיי יספר שם משאלתו אליו ותשובתו. וקוראהו אלוף קדוש בם אלוף סתם ובהוספת נ"ע. אח"ז אנה ה' לידי גוף הספר היקר ומועיל לכל מעין כמו שיבואר וכתוב בשער. ספר מעשיות והוא חבור יפה מהישועה להחכם רבינו נסים ב"ר יעקב נ"ע לדונש חתנו לדבר על לבו ולנחמו. וכה אמר אחרי צוקה רוחה, אחרי צרה ששון ושמחה. אחרי דאבה הנחה. כנס חבורים אחרים, מועטים מחכימים מאד הדורים. ישמעו לקולם חברים, ויעלו אבר כנשרים. החיבור הזה כבר נדפס בעיר פירארה יע"א בשנת שי"ז לפ"ק וכו' ועתה נדפס מחדש בזאלקווא תקנ"ס ע"כ. וצריך א"כ להוסיף מלת פירארא בס"הק לפני פרט שי"ז. ומצאתי שם (דף כ"ב) מה שמדרשים בעל ס"הד מקף נ"ע בדמים פירארא, ואף שם יש על מלת הר"אש שני קוים לסימן ר"ת וגם נראה כמעט שחסרו שם הפירושים של אביו שלא נמצא כלל מהם במקום ההוא ולא נדע אחה הם אלו הפירושים. אולי פירש ר"נ מעצמם אלא מאביו. ועוד מצאתי שם (י"ז ב') ואני נסים שאלתי בילדותי את אבא מארי הרב הר"אש ואני קורא לפניו בספר ויקרא ואמרתי לו אבי מפני מה מתחילים התינוקות תחלה לקרות תחלה בספר ויקרא ולא יתחילו מן בראשית שהיא תחלת התורה. ואמר לי בני יפה שאלת מאד ברוך אתה לה' וכו'. והנה אע"פי שגם כאן גרסו הר"אש נר"ת מ"מ מאד הרב הראש הנוסף פה יורה על דברינו כי כנוי הכבוד הוא. והוא מאז כנוי הכבוד שניתן לו לרב יעקב בשאלה לרב האיי שהבאנו בסמוך. ונוסף על זה נתברר לי עתה שתיבת הר"אש בשני קוים שבוש הסופרים או המדפיסים הוא, שאין משם המחבר וגם אבין שנדפס בשער הספר ראיתי גם בהקדמה מתחלת נאום נסים ב"ר יעקב. וגם נוספה לי עוד ראי' אחת שהחבור הזה הוא לרב נסים שלנו ע"י הענין בפנים הספר, והוא, שהיוחסין (לה' ב') כתב ורבינו נסים גאון פירש (על נחום איש גם זו) על שם שהי' אומר על כל צרה גם זו לטובה ע"ב. וכבר הראתי (הערה 17) מרב נסים גאון הוא זה שלנו. ועתה עיינתי בספר זה. וכתוב בו (ד' ב') וז"ל, אבל שמו שקראו נחום איש גם זו שהי' מנהגו לומר על כל הצרות שבאו עליו וכו' גם זו לטובה הוא שהי' מצדיק דין יוצרו עליו ולא הי' כועס ולא מתקצף ויהי תמים וכו' עכ"ל. וכבר שערתי (בראשית המאמר המחוברת לתולדות בעל הערוך) שלא הי' לפני בעל הערוך וגם לפני רבינו נסים הספור בתענית (כ"א א') מנחום איש גם זו, ואע"פי שמצאתי עתה בחיבור זה ג"כ ספור הנ"ל, עוד אחזיק בהשערתי שקרוב מאד אצלי שרבינו נסים לא לקחו מגמרא שם רק מאיזה אגדות בפ"ע שהי' לפניו ולא לפני רבינו בעל הערוך ומשם נוסף אח"כ בתלמוד שלנו, ומאלו האגדות לקח עוד ר"נ ספורים שלא נמצאו בגמרות ובמדרשים שלנו כמו שיבואר עוד (הערה 39) ויג"כ כתב בעל היוחסין טעם זה בשם רבינו נסים ולא ע"ש הגמרא דתענית — ועוד תראה לקמן (הערה 34) שכבר כיון ר"נ בספר זה למאמרו בתנ"ס שהי' מתחיל כבר לכתוב בענין שכר ועונש המובא בספר חסידים (סי' תר"ד עד תר"ו)

33) בכל הספורים הנמצאים שם מתלמוד ומדרשים, נשנו מעט בסדר ויופי לשון הכניסם יותר בלב שומעם. אך לתועלת נביא פה שנים. והאחד מהם השינוי גדול מאד, והוא מתם כולו מהופך, עד שיש להסתפק אם לא הי' אתם מקור אחר עוד. אשר שם מלא כענין ספוריו סתר שנודע מהרבה מעשיות בתלמוד ומדרשים שלוקים ומשונים באיזה תקופות. ע"ש (דף י"ז ב') מעשה בחכם אחד שהי' לו שני בנים מי זקוניו וכו' והי' בדקק קיר בנוי ונפל עליהם בשבת וכו'. ושם דברי חכמה מאשתו בהצדקת הדין ע"ד משל מבעל הפקדון, והספור כלו מתורם משלי פסוק אשת חיל. והחכם הוא ר' מאיר והמנוחמת אשתו החכמה הנודעת בשם ברוריה. אלא ששם היתה אשתו יודעת ממותם ולא גלתה שלא הגידה לו עד הערב מפני כבוד שבת אך לאו"ש גלתה לו ממותם במשל של הפקדון וגם נשארו מתים ומסיים שם מפני מה מתו וכו' וכאן בספור רבינו נסים נעלם הוא הרואה מתחלה נפילת הקיר ולא הגיד לאשתו מזה, והיא בדאגתה שאלה מתי נחתם אותו בהצדקת הדין, ובלילה הגביהו את הקיר ונמצאו הנערים חיים ויוצאו לבית אביהם. ומתוכן יבין כי הספור עד"ז מסכים יותר לכוונת הכוללת בחבור ההוא להראות לדונש כי דורשי ה' לעולם לא יכשלו. והבוטחים בו ינצלו. וכמו שנאמר עוד ומעשה זה נאה יותר להיות הבנים חיים בסוף וגם לשתף הבעל בכח הגבורת ... והתאפק

Digitized by Google

והתאפקו מבכי ואנחה בשבת לתת מוסר גם לדורש עי"ז, וכן מסיים שם ר"נ בא ורא' כמה גדול שכר הצדיקים על רוב התאפקם וכו' ובכ"ז אפשר שראה איזה מדרש אשר שהסיפור בו כסיפורו ובחר בו ותולהו מפני שמסכים יותר אל כונת חבורו כנ"ל. והספור השני הוא מר' מאיר ואכסנאית הזונה (ע"ש כ"ב א') והוא ממדרש עשרת הדברות (דבור ז') אלא ששם במדרש מסיים שר"מ הכיר באמת ששכב עמה וקבל עליו תשובה נוראה והושלך ביער לפני אריות שלשה לילות רצופים והם לא השוקוהו רק בלוע וילתה ב"ק ר"מ מזומן לחיי עוה"בא. ולא כן בספור של ר"נ שמספר רק אשר התענה ר"מ ימים רבים עד שנאמר לו בחלום אל תירא ר"מ כי לא נפל ממך דבר חטא והאשה הרעה כזבה עליך וכו' והקורא יבין כי שתקרב ר"נ יותר לאפשרות האמת שהמדרש מתמי' הוא איך יאמר כזאת על תנא גדול בדורו מאד,

יד

הן בתעסם התנא, הן בחרוף נפשו למות ע"י חיות רעות ושלצלתו כהצלת דניאל.

34) בהקרמה כתב לדורש, מהרתי לעשות את בקשתך ושאלתך אע"פי שאיני נכון והגון לחבר ספרים וכו', כ"ש מי שהוא קטן ונבזה ונקלה כמוני.

ע"פ ואחשוב זה לדרך ענוה מחכם לעיר ליתים אשר יחל לנסות כחו בחבור ספר ראשון ממנו, כי באמת אחרי כן חבר הרבה ספרים בכל ענין, ומראה בהם יקרת דעותיו בעיני עצמו מבלי פנות אל דעות קודמות כמו שיראה הקורא הרבה במאמר האחרון מספרו מג"ם שהבאנו למעלה (הערה 13) מספר חסידים, ובפירוש המובא בע"י לפ"ט דברכות. אמנם בכ"ז נראה שכבר החל להכין לו מאמריו לספר מגלת סתרים מת"ש כאן (ב"ו ד') ולולי שהייתי מאריך הייתי זוכר מעלת הלד יקים ובעלי תשובה לעוה"ב וכן משפט הרשעים בגיהנם כמו שאמרו רז"ל בתלמוד ואולי אזכרהו בספר אחר עכ"ל. וקרוב מאד שכיון אל מאמרו הנזכר מספר חסידים שהוא מתג"ם שלו. והוא מדבר שם מעניינים המדוברים פה כמו שתראה בדוגמאות ממנו (הערה 27) ועוד ראי' שכבר החל לכתוב ספרים אחרים לקיון (הערה 36). אכן הלשון „ואולי אזכרהו" יורה שהי' עוד בעצמו מסופק אם יזכור כ"ז בספר אחר אם לא, א"כ לא סדר עוד ספרו מג"ם. תצרף לזה הערתנו בהערה הסמוכה אח"ז שענין החיבור הזה הוא אגרת הנחומין לחותנו שנפטר בנו, והוא (רבינו נסים) יברכהו שיזכה עוד לבנים (הערה 36) א"כ הי' חותנו וחמותו עוד בעלי בנים, וזה יורה כפי מנהגי הדורות שחתנם זה הי' עוד לעיר בשנים. ומעתה ת"ש (י"ד ב') ואני נסים שאלתי בילדותי וכו' ר"ל בימי היותי ילד קטן כמו שנראה משאלתו שם המובאה למעלה (הערה 36).

35) עוד בטרם בא לידי גוף הספר רק בראותי מובא בס"הד ס' מעשיות מר"נ ב"ר יעקב לדורש חתנו כו' (הערה 32) רחפה השערה נגד עיני, אם אינזה דונש בן לבר"ט, ממדינ' פי"ם שהו' ב"כ באפריק' הצפוני' וקרובה לקיר"ואן מקום רבינו נסים ואביו. ובאמת השם דונש זר הוא ונודעים לנו רק שני מדקדקים שמם כן ושניהם מובאים לרוב בספרי. הרא"בע האחד דונש בן תמים המזרחי או הבבלי, והשני דונש בן לברט מעיר פי"ם יעויין ריש ספר מאזנים. והנה זמן דונש זה האחרון לא נתברר לי עוד מאום ספר רק אם רצוני לחשבו כפי הסדר שהעמידהו שם הרא"בע בין ר' מנחם בן סרוק ור' יהודה חיוג הי' מתנגד מעט להשערתי, שאיך יהי' דונש בן לברט שהי' חי עכ"פ איזה זמן קודם רב האיי, חתן לרבינו נסים שנפטר איזה זמן אחרי רב האיי. ואמת הניעתני לספק אחר אם לא נמצא כאן שנוס קטן הרגיל והוא חסרון הוא"ו בגולת חתנו שצ"ל אותנו, ואז נסוב אחר זמן דונש כשני דורות, ויוכל להסכים היטב עם סדר הראב"ע. כל זה שערתי מבלי ראות הספר וגם מבלי דעת אם הוא בדפוס. ואחרי שבא לידי ועיינתי בו ראיתי כי באמת בהקדמת הספר אשר הוא כעין אגרת מרבינו נסים לאחיו המנוחם לא נמצא שם דונש כלל רק בשער הספר כתוב כן וכדברי בעל ס"הד. אלא שגם אם לא יהי' שם דברי המחבר רק דברי איזה סופר לא הי' בודה כזאת מלבו. ועפ"כ שראה כן בנוסחא ראשונה של המחבר. אמנם התחלת ההקדמה ההיא, נאום נסים ב"ר יעקב אדוני וידידי כו' מראה בביאור שעכ"פ לא הי' זה המנוחם חתנו שאין דרך לכתוב אדוני לאחד מבניו או לוקחי בנותיו רק לאביו או אבי אשתו, ונתחזקה א"כ השערתי. ועתה תוכל לצרף גם מה שהוכחנו בהערה הקודמת מכח ראי' אחרת שהי' רבינו נסים בעיר ליתים בעת חברו ספר זה שלפ"ז נאות יותר לומר עליו שכתב לאחיו

תלומר

Digitized by Google

תלמוד שהי' לו כבר אמו' אשר את לו בן שבעת היות לא הי' כותב עוד רבינו נסים שאינו ראוי לחבר ספרי' וכו' ע"ש.

36) **לבי** נוטה להאמין, וכן אחשוב נטות לב כל קורא המעיין היטב בגוף המאמר, שהי' זה המנוחם איש חכם רק בעניינים אחרים ובספרים ערביים ולא בדברי רז"ל הקדמונים, גם לא הי' מכבדם כראוי. מאושר בחיי עו"הז ורודף אחרי תענוגיו ולא בכל עת יראת ה' לנגד עיניו, אע"פ שהי' תמים אמנו לפעמים לדברי חכמי ישראל וביחוד לדברי רבינו נסים אמו. ובמשך מהבנו זה את לו בן אהוב, ונודע השתוות לב כל אנוש החכם יהי' או סכל בבא עליו צרה ומצוקה, או יבא יתפשפש במעשיו ובמחשבותיו, ויחל לשוב לאשר עזב. בעת ההיא הריץ אגרות עם רבינו נסים אשר בהן כפי הנראה השמיע לפעמים כעין תרעומות על דרכי ההשגחה ת"י. והוא (רבינו נסים) חבר לפניו ספר הזה לנחמהו. אכן אחשב שהזמן ראוי עתה ב"כ להוכיחהו קלת על דרכו ולהראותו בדרך נסתר ובדברים נעימים שנכנסים ללב ואינם מכאיבים לנפש נוגה, חמדת הצדק ועונשו. בזה ובבא, גם יקרת חכמת רז"ל, וכי ירא אלקים יושע באחריתו מכל צרה, ולכן גם מי שעזב מתחלה מעט תורת ישר, ישוב אל ה' וירחמהו והי' ראשיתו מצער ואחריתו ישגה מאד, וכדומה. וכל זה נראה מסדר הספר מתחלתו ועד סופו. אביא פה איזה דברים מהקדמתו שעוד נצרך אלי' אח"כ (הערה 41) „נאום נסים בר יעקב. אדוני וידידי יעתרך האל ויברך. „ומטן יעזרך, ויאריך ימיך, ויפיק זממיך, כתבעמת אלי בכתבך הנעים אם אשר „קרן מקולר רוח ודאבת נפש ואנחת נפש אחר פטירת בנך נ"ע. האל יגדור פרצך „ויחבך בבנים זוכים לחיים ארוכים מכרת בכתבך (כרצונך) שרצונך לקרות ספר ינחם „אותך וישמח לבך ויסור דאגתך ולוקת אנחתך, והודעתני איש למיים ספר מחובר „מישועות אחרי צוקה וצרה [אחשוב כוונתו לקראים אשר באר"ג'ילאן הקרובים אליו. „עיין תולדות הר"א ובסופי לקוטי פירושיו על התורה פ' וירא] ומפני (בעבור) „כבודך ורצונך שהוא נכבד עלי ומשובך היקר ואהבתך בדברי תורה בקשת ממני ספר „תורה לך בזה הענין מן מעשיות החכמים והחסידים רבותינו ז"ל שלא תהי' צריך „לקרות בספרים חצונים מתורתנו. מהרתי לעשות את בקשתך ושאלתך, אע"פ שאיני „נכון ונבון לחבר ספרים אבל רצוני למלאות רצונך ולהשלים חפצך ואבתך, ואם „יעזרוני על כל זאת, ואני שואל מהקב"ה לעזרני ולהדריכני בדרך ישרה, ובשביל „שאמת שהקדמתי חבור ספר זה על מה שאני עושה [נראה שכבר האל לכתוב אחד „ספריו בעניני התלמוד ופירושיו שהיו עקרי עסקיו, אע"פ שכתב מתחלה בדרך „ענוה שאינו הגון לחבר ספרים, ועיין עוד ראוי' ע"ז למעלה הערה 34) **מפני** „(בעבור) **כבודך וגודל מעלתך וחכמתך אצלי.** ועוד מפני שאני בוטח „בבורא יתעלה שמו שירבה שכרי ופעולתי לעוה"ב כמו שאמרו ז"ל כמה גדול שכר „המשמח לב איש דואג ונאנח ומנחם נפש כואבת ונעצבת, ומדבר על לב כואב בתובות „ואנחות ששכרו הרבה ופעולתו ומשכורתו שלמה וכו'. [אח"ז ספור מר' ברוקא „ע"פי גמרא דתענית (כ"ב א') שמסופר ראוי' על שכר מנחמי' מר נפש] „ואני זוכר" וכו' [עיין לקמן הערה 43) ואני שואל ממך ומאת כל רואי ספר זה וכו' עד לא ידונו קוי". [ע"כ הקדמת הספר. לא כמו שרשמו המדפיסים ועשו ריוות לפני הספור מר' ברוקא כאילו שם כבר מתחיל גוף הספר ובאמת כל מעיין יראה שנמשכה ההקדמה עד המקום שרשמנו, ואח"ז מתחיל גוף הספר וז"ל] „אומר בתחלת „דברי שכבר נתברר לבעלי השכל והמדע שהקב"ה צדיק וישר אין עול במשפטו ואין „אמם בדינו וכו' **ואם ראית אדם שהוא ראוי לגודל מעלה ויורד** „**מגדולתו או שהוא חייב להיות שפל ונכנע וירום ונשא וגבה** „**מאד אל יסיתך יצרך ואל ישיאך לבך ואל יבהילך רוחך לחשוב** „**בפועל הקב"ה שהוא עולה** כי צדיק וישר הוא וכל דרכיו משפט ואמנם „**מעשיו סתום וחתום מהשיג לב בני האדם** והוא יודע למה זה ועל מה „זה. אמרו רז"ל על התלמיד שטעה בענין זה, וכמעט שהי' יוצא מתחת כנפי השכינה „עד שגלה הקב"ה את אמנו והודיעו סוף הדבר ושביל היושר" [ושם בסמוך הספור היפה מירושלמי ספ"ב דחגיגה ממוכסן ומחסיד שמתו ביחד ונעשה לראשון כבוד במותו ולא לשני יענ"ש באריכות, ועוד הרבה ספורים נאים יפים ויקרים בסיפורי הצדיקים ובמיסרת ההשגחה עליהם ובהם מעשה הנפלאה של ר"י בן לוי עם אליהו ז"ל (עיין לקמן הערה 99) ואחריהם הזהרת המחבר א' א'] „ואתה אחי השמר ושמור נפשך „מאד ולא תבקש אחרי אשר לא תוכל לדעתו **ואל תרבה דברים בענין זה** פן יוכיח:

בך ובכונת, ואני רואה לזכיר „מעשה ממעשיות הצדיקים שחבר הקב"ה בע"הן
לבעבירם על שנתגדלו בכובד עבירות מלוה מן המלות" [ומתחילים הספורים על
זה ובהם מבריתא דמנחות (מ"ד א') מתלמיד אחד שניצל מעבירה עם זונה אחת
יפיפי' מאד ע"י מצות ציצית, ואח"כ נשאת לו, והמחבר מעורר עליו ט' א] „בא
„וראה גדולתו של תלמיד זה שנתאוה לבא אלי' ברחשונה ובאיסור עבירה וכבש את
„יצרו והכניע את תאותו ולכן זכה קרב אלי' באיסור והשיב לו הקב"ה גמולו והכינה
„לו ונקחה לו בהיתר ונשאר לו השכר לעוה"ב שאין לו שיעור — וחייב כל אדם
„להזהר במצוה זו (של ציצית) כי היא גדולה מאד ונכבדת" [ובדף י' א] „אבל עתה
„לזכור מי שהי' ראשיתו מצער ואחריתו ישגה מאד, כי לענין זה חברתי הספר הזה"
[ובאים מעשיות ע"ז ובתוכם הערתו על תשובה מחוטאים אשר עוד ידבר ממנה הרבה
בסוף הספר רק את כאן מקום הראוי וכתב שם ב'] „בא וראה כמה חסדי ה' למי
„שישוב אליו בכל לבו ומה נעלמו רחמיו לקורא אליו בכל לבבו בעת צרתו" [ואחר
הספור של ר' מאיר עם אשת אשר שהצילה מקובה של זונות יעורר עליו המחבר
י"א א'] „השכל במעשה הצדקת לפי שסתרה עצמה מעבירה הצילה הקב"ה מיד
„מרעים, אשר הכתוב שקר החן והבל היופי, לכן צריכות הצדקניות להחזיק בצדקתן
„וללמד את הנשים [אולי צ"ל האנשים] מעשיהן אלא מה' מאותן שאמר עליהם ע"ה
„אדם א' מאלף מצאתי וגו'" [ומביא מעשיות בנשים בלתי צנועות רעות לבעלה ושאינן
רעות ובהם גם בעלות תשובה (י"ב ב') ומתכן א"כ שרצה לרחוץ גם לאמותו שמטיב
את דרכה ואולי חשב כי לא תלך באורחות בעלה כנהוג לרוב; ואח"ז ספורים עוד
מצדיקים ובעלי תשובה ובהם מאונקלס הגר ומעורר עליו י"ד א'] „ראה גדולתו של
„חסיד זה במעשיו והוא הי' גר אוהב חכמה ותורה" [ואח"כ קצת דברים מאנשים
עמי הארץ שמתחכמים א"ג שם ב'] „אבל אומר לך מקצת מדותם שאם לאדו (אותם)
„מעט, הם גסי הרוח בעולם **והם חושבים שהשיגו כל החכמות**
„**ומתהללים באותו המעט שלמדו וכו'**" [ובהביאו מאמר המאוני של רז"ל
אם יקרא אותך תיבלך המור נעור כהמור (כ"ג א') הוא מעורר עליו „על כן **אל**
„**יהלול במשלם הקדמונים לפי שיש להם עיקר מן התורה ומן**
„**דברי חכמים**" [ואחר הספור היפה של נתן דצוציתא (לקמן הערה 39) כתב
כ"ד א'] „על כן חייב אדם **לחשוב באחרית הימים** ולא יגבור יצרו ולא
„ישמע לתאותו וישתדל לקנות אשר לא יסור ולא יכלה הוא חיי עוה"ב" [וכו'. ומה
ג"כ בענין ראוי' שלא הי' דומה לציר עוד, ובאים אח"ז מאמרי רז"ל על יצה"ר המסית
להאוות וכיון שעבר אדם עבירה ושנה בה וכו' ומעורר המחבר עליו שם ב'] „על
„כן אנחנו חייבים לשוב ליוצרנו ולעבוד אותו בלבב שלם" וכו' [ושם נאמרים מחכמי
המוסר, ומתחיל להאריך בעניני התשובה ודרכי' בעזבון החטא וכו' וכתב שם בענין
הב' כ"ו א'] „שכך אמרו רז"ל במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין
„יכולים לעמוד לפי שהצדיק לא נתעסק בהבל ולמד תורה כל ימיו ואינו יודע לעשות
„**רע אבל בעל תשובה שהתעסק בתפנוקי עבירה, והלך בדרכי לבו**
„**ותאותו, ויט שכמו לסבול עול המצות שהוא קשה עליו, אזי יהי'**
„**ראוי לשכר**" [וע"ש מה של נאמר ממנו ושני ושלים יתים מדרז"ל. עד כאן] והמתבונן
בכל אלו הדברים יסכים להשערתנו. ואין סתירה לזה אם נאמר שהוא דונש בן לברט
שנקל הי' יכול להיות חכם בדקדוק לשון עברית וערבית ושארי ספרי ערביים ולא
בדברי רז"ל, גם שונה נתן העולם עד אלי ימיו, שאז הוכיחו רבינו נסים. והנה
רה"י קוראהו תמיד דונש בלי כנוי ר'. ומי יודע אינה דונש חבר הפיוט היפה דרור
יקרא ושארי הפיוטים הנרשמים בשם זה אם הוא המזרחי, או זה.

37) **כבר** ראינו (הערה 32) שם הספר נשער שלו, חבור יפה מהישועה לחכם,
ונראה פירושו שהחבור כולל ענין ישועה אחרי צרה מסכים לענין מנחתו
לנחם את דונש תלמידו ולתת לו תקוה שיגדלהו ה' עוד בבנים כמ"ש בהקדמה שם.
ומלת לחכם מוסב על המחבר ז"ל שהוא לחכם רבינו נסים בר יעקב, ע"ד שכותבים
תמיד ספר היד להרמב"ם וכדומה. אולם המדפיסים חשבו מלת לחכם מוסב למעלה
כאומר ישועה שבאה לחכם ולכן שבשו ורשמו בכל דפי הספר מול ימין רבינו נסים
בר יעקב ומנגד משמאל חבור יפה מהישועה לחכם ולדעתנו צ"ל להפך, למען יוכל
לקרוא מלת חכם למטה אל רבינו נסים. והאפשר עוד שבגוף הספר לא הי' שער
בכלל רק הי' מתחיל בהקדמה: נאם נסים בר יעקב וכו' רק הסופרים שמו' מדרכם

לתת

לתת שער לכל ספר ולקרותו בשם לקחו להם שם זה מן ההקדמה שכתב שם רבינו

נסים והודעתני שיש למינים ספר מחובר מישועה אחרי צרה ונוקה וכו' בקשת ממני לחבר ספר תורה בזה הענין מן מעשיות רז״ל שלא תהי' צריך לקרות בספרים חיצונים מתורתנו עכ״ל. ולכן נתנו לו שם בשם הספר אשר ראה מתחלה אבל אחרים ולא יצטרך לו עוד אחרי שיהי' לו כזה גם אצלנו מלוקט מדברי רז״ל, ורואה אני כבר בשם הספר דרך העתקת לשון ערבי. עיין לקמן (הערה 41):

38) **הרבה** מעשיות יפים נמצאו בספר זה שלא ידעתי עוד מקור להם בשום תלמוד ומדרש, ומהם מעשה של ר״א ור' יהושע עם יבנן (י' א') ומאמאמות תאמר שאמה אשה בכל אלה לא מצאתי ע״י נסיון יפה (י״א א') וספור נאמד בחסיד שהודעתו לו בחלום להיות קבצ אחד ריעו לעו״הב ובחיים נפלאה של צדקת הקבצ ההוא (ס״ו א') ועשיר שנשבע שלא יתן מהיגו צדקה רק למתואים מן השקוים ולא מלא רק אדם מוטל באשפה ויעו״ש נסיון יקר מזה האיש (י״א ב') וספור של החסיד העני שנתעשר פתאום ע״י אליהו ז״ל שנה בעבורו פלטרין למלך (י״ט א') וכתב שם אומרו רז״ל נראה שהוא אגדה ישנה, ומצאה אצלנו בזמר אחד למו״ש בחרוזים שהתחלתו איש חסיד הי', בלי מזון ומחי'. ולא ידעתי אם ראה הפייטן גוף האגדה או לקח ספורו מר״נ — ועשיר שהשאיל לכל אחד מתשעה בניו מאה דנרים ולקטן רק עשרה אבירים והם העשירוהו (כ״א ב') ומעשה של גנן אחד בעל צדקה (כ״ו ב') וכל אלה המעשיות היו בלי ספק בספרי אגדה קדמונים שנאבדו מאתנו, ועיין בהערה שאח״ז ומילוא עוד ספורים בלתי שום מקור, רק יש ראי' על קדימתם.

39) **אין** ספק שהי' לפני הקדמונים ספרי אגדות בפני עצמם שהיו כוללים ספורים ומשלים קדמונים והרבה מהם נוספר אח״כ בתלמוד מדבנן סבוראי במקומות הראוים, כמו הספורים מנחום איש גמזו וחנן הנחבא. עיין ברהיטת שמות לתולדות בעל הערוך (ערך בגמז וחנן הנחבא) ולדומה הרבה מאד שאין בידי לפורטם כעת מפני שאין זה מקומם. ומהם ב״כ ספור אזר מאבוה דשמואל בפ״ב הל' גיטין ובתוס' (קדושין ע״ב א') בשם ירושלמי ולא נמצא בירושלמי שלפנינו. וככה יביא רש״י לפעמים בפירושו אגדות חיצוניות לבאר דברי התלמוד שירמו עליהם רק ברמז. ויעויין מעילה (י״ז ב' ד״ה עיקס) דאייך מפרש באגדתא היכא הוה עובדא וכו' ומאיך בתרפא מפרש התם ע״כ. ולא נודע לנו עוד מקום של אגדה זו רק בספר בפ״ע הי'. ועוד שם (ד״ה עאל) ונשתגעה והיתה צועקת וכו' וכ״ז לא נמצא בגמרא שם רק מיוגדה הנזכרת לקח דבריו. ובתוס' שם ד״ה אלו וד״ה אל מציא בפ' ב״כ נוספות בשם ירושלמי אשר איננו לפנינו. אולי הי' מדרכם לכנות כן אגדות חיצוניות כמה שקראו כן בקדושין ע״ב א כנ״ל. או שהי' לפניהם ירושלמי על מעילה שהי' ירושלמי על קדשים דאסר לפנינו כנודע. ויש מקומות יגוד שמביא רש״י מעשים שלא נמצאו לפנינו רק בחבור זה של רבינו נסים, כי גם הניהם לקחום מספרי אגדה הישנים. ויעויין סוטה (כ״ב א' ד״ה כגון) ספור מיואני בת רעיבי שנמצא ג״כ רק בחבור זה (י״ב ב'), וכן יומא (פ״ג ב') וחולין (ק״ז א') ד״ה האכילו בשר חזיר, בטעות של מוכר בשר ע״י התרשלות האוכל מנט״י, ומוא ג״כ רק בחבור זה (כ' א'), ובסנהדרין (ספ״ג) ד״ה לדווי לי', כתב רש״י בביאור, ראיתי בספרי הגדה כו' ע״ש ספור קלר מנתן דצוציתא ומוא בחבור זה (כ״ג א') באריכות ונאמד מאד, ומובא בסדר הדורות אבל נתן דצוציתא וסוף הספור מתם בדברי רש״י ז״ל. אולם יש עוד הוכחה גדולה על קדימת מעשה זו מדברי השאלתות שבעל מאמר רב (ספ״ח דסנהדרין) מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת וכו' מוסיף רב אחאי גאון (פ' וארא) מעשה באדם אחד **ונתן דצוציתא שמו**, שנתן עיניו באשה אחת **וחנה שמה** עכ״ל. ודברי רב אחאי נודעים לדברי קבלה. והנה שם האיש ושם האשה מבוארים מתם ג״כ בספור של רבינו נסים. וע״י צירוף הספור של רב שם שאמרו לו חכמים לספר יגתה אפי' מאחורי הגדר ולא אבו גם למיתתו, עם הספור של רבינו נסים שהכריחה בעלה במאמרו ללכת אל נתן והוא כבש את יצרו יגדל הענין בעיני כל קורא ויעויין היטב שם ושם. והנה רב אמצויין בספרי הגדול **אנשי שם** למספר מעשיות של קדמונים, הוא המספר גם מעשה זו שם בסנהדרין ספ״ח, נראה שקרה עכ״פ איזה זמן קודם לו. ובספור של רבינו נסים מבואר בסופו שהי' בזמן ר' עקיבא המנא. ושם בסנהדרין פליגי ר' יעקב בר אידי עם ר' שמואל בר

נהמני

נחמני, ובירושלמי (ספ"יד דשבת) עם ר' יוחנן בר נחונן, אם יהיה א"ו או סגני'. ומפלוגתתם נראה שכבר נעלם אף מהם עיקר ומהלך המעשה שאל"כ לא הי' חולקים בתלמידות. ולכן נוכל להסכים עם הספור הארוך של רבינו נסים שמבואר בו שהיתה ח"ית. ועפי"ז תראה ג"כ שמה שאמרו בירושלמי שם שבא המעשה ההוא בעצמו לפני ר"א הוא מפורש נגד הבבלי שבא רבו של ר' אלעזר יספר אותו כדבר הנעשה קודם לו. אמנם נראה פירושם שם המעשה לר' אלעזר ע"י מעשה אחרת כעין זו מבר כיוצא הנזכר שם בסמוך, והעיקר כבבלי שבבבל הי' המעשה. ובספרי הנזכר הוכחתי ע"י כל זה שמה שנמצא במאמר רב יוסף (ספ"ה דשבת) ועוד אחד (בעל תשובה) בדורנו ומנו עוקבן בר נחמי' ריש גלותא **והיינו נתן דצוציתא** ע"כ, שלשה מלות האחרונות הן הוספה מאיזה גאון אחרון אע"פ שנמצאות ג"כ ברש"י ותוס' שם ובערוך ערך נתן, שרב יוסף שהי' חי כשני דורות אחר רב לא יאמר על אדם כי הוא בן דורו, אשר ידענו ממנו שהי' חי כבר עכ"פ קודם רב ולפי ספור ר"נ עוד בימי התנא ר' עקיבא. ושם כתבתי עוד ראי' שני' לזה מבעל סדר עולם זוטא אשר נראה כי ידע היטב סדר הנשיאים וראשי גליות בבבל, והוא מעמיד נתן דצוציתא הנקרא שם ג"כ נתן עוקבן בדורות הרבה קודם עוקבן בר נחמי' הנרשם שם בדורו של ר' יוסף. וע"ש שנקרא פוקבן זה ג"כ עוקבן דצוציתא, ונראה שמזה בא העירוב לגאון שהוסיף שלשה המלות שהחליף נתן עוקבן דצוציתא בעוקבן דצוציתא. והנה בס"ע זוטא שהי' מדבר לכתוב אצל רוב ראשי גליות **וחכמים דברוהו**, השמיט שתי המלות האלו אצל נתן דצוציתא. ונראה שבכונה עשה זאת לפי מה שהוכחתי בת"א שפי' **דברוהו** אינו ר"ל שדברו ממנו בתלמוד, שהרבה מהם אינם מוזכרים כלל שם רק פירושו שחכמים הנהיגוהו מלשון אדברי' רבא, ור"ל שהיו אותה ראשי גליות שלא היו שומעים כלל לדברי האמוראים החכמים שהיו בדורם והיו הולכים בשרירות לבם ומתריס בדברי כל תורה ותלמוד, ואותם שהיו עושים כל דבריהם ע"פי עצת החכמים ודעתם. רשם בסע"ז זכרם לברכה שחכמים הנהיגוהו. ויש לי ראיות נכונות ע"ז ולא אוכל להאריך פה. ומעתה נאמר שבעבור שנודע נתן דצוציתא לבעל תאוה ורודף נשים מבלי פנות למוסר ראשי ישיבות שבימיו לכן השמיט אצלו שתי המלות **וחכמים דברוהו**. ולא כן אצל עוקבן בר נחמי' שהעמידו אע"פי שגם הוא נדרש מר' יוסף לבעל תשובה, מ"מ נראה שהי' שומע כל ימיו לדברי חכמים בעניני התורה, וכמו שם שנקבר בא"י. אולי הי' מדרך בעלי תשובה לנסוע בא"י בימי זקנתם, כמו שעושים קצת בדורנו. ועכ"פ הי' עוקבן בעצמו ריש גלותא וכן אביו נחמי' כמו שמפורש בס"ע שם. ובזה תדע להסיר דברי החכם הגדול ר' מרדכי יאסט בהערותיו לא"ד מתולדות ישראל (צד 261) ועוד ראי' שלישית על הוספת שלשה המלות ספ"ה דשבת שלמה לו לרב יוסף לציין את איש דורו הנודע בשמו עוקבן בר נחמי' ולהוסיף בסימנים והיינו נתן דצוציתא, שבלי ספק ידעוהו עוד הרבה אנשים זולתו ובפרט שהי' ראש גולה לפי הנאמר שם. ומ"מ אם לא הי' נודע מה הועילו סימניו, ואין דמיון לזה במקום אחר שיזכיר אדם את בן דורו בפרטים, כאילו הוא נעלם לכל העולם ונודע רק לו לבד, אלא ודאי שהוספה הוא מגאון אחרון שחשב להכיר עוקבן זה בשם הכנוי דצוציתא והחליפו בנתן הקודם לו הרבה, ושמו כאשר ירשום איש שם כל קדמון אשר חלף כבר ועבר. והרבה הוספות כזו הראה הרשב"ם ז"ל במס' ב"ב, והראתי גם אני בהגהותי שם. ויש להעיר עוד שהקראי' יחשבו את נתן זה בין חכמיהם ואין להם שום רמז ראי' על זה רק כן עשו לכל איש נודע שנמצא עליו איזה גנאי בתלמוד, חטפוהו מאתנו ומשכוהו אליהם, באמרם שנתגנה בעבור שהי' מחברתם כאשר עשו עם רב ענן האמורא ורב בסתנאי ריש גלותא, ועיין תולדות רב סעדי' (הערה 31).

40) **בהקדמה** כתב וכן אזכור עוד מה שאירע לכלל ישראל צרה ולוקה והושיעם הקב"ה זולת מה שהוא במגלת ספר אסתר ומגלת חשמונאי ובכ"ד ספרים וכו' לפי שהן גלויות וידועות לכל אדם עכ"ל. נראה בעליל שהי' לו אותה מגלת חשמונאי הגלוי' בימיו לכל אדם והוא היתה חלק ראשון מקורות מכביים הנמצא עוד היום בלשון יוני שהוא בלי ספק מועתקת מעברית כמו שברר החכם אייכהארן במבוא שלו. והי' עוד בימי רבינו נסים מגלת חשמונאים בלשון עברית מפורסם בישראל, כי אותה של לשון יונית בלי ספק לא היתה ידועה לכל אדם, שמעט היו החכמים היודעים בה בין הדרים תחת ממשלת הערביים. וכבר מצאתי בספר קדמון גם זמן ומקום כתיבת מגלה זו, והוא בה"ג (הלכות סופרים) וז"ל

זקני

זקני ב"ה וזקני ב"ש הם כתבו מגלת בית חשמונאי ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאורים ותומים עכ"ל. ופירוש סוף דבריו נ"ל שלא עלה עוד להיות נכתב באחת משאר המגלות שאנו קורין בהן בימי הנס — ע"ע בחבור זה של רבינו נסים (כ"ה ב') ואמר בן סירא ובסליחה אל תבטח להוסיף עון על עון. ותאמר רחמיו רבים לרב עונותי יסלח לי, ורחמיו רבים ואף עמו ועל רשעים ינוח עזו עכ"ל. והלשון לא נעים מאד ומתם מדרך לשון נביאים קדמונים, וכנגד זה עיין בבן סירא המועתק מחדש לעברית, והמשכיל הנודע רי"ל בן זאב, וז"ל, (ה' ה') אל תאמר אל רחום ה' ועל המון פשעי יסלח לי (וא"ו) אל תבטח נפשך בסליחתו פן תוסיף חטא על פשע (ז') כי רחמים ורוגז עמו ועל רשעים ינוח רגזו עכ"ל. ואמנם מה שהוטב בעיני הרבה יותר העתקת רבינו נסים באחת ובגבורת המלים (כמו מה שרצה רי"ל לפאר המקרא בשלש שורות בהעתיקו פן תוסיף חטא על פשע לא יסכים למגמת המחבר הפשוטה שאין ראוי להוסיף עונות בבטחון על סליחה, גם יותר מסכים לשון רבינו נסים ללשון המשורר הקדמוני (תלים ס"ט כ"ח) תנה עון על עונם. וללשון המקרא בכלל כמו (שם ס"א ז') ימים על ימי מלך תוסיף) הנה יש כאן ג"כ שינויים בסדר הפסוקים ועי"ז גם בכונת המאמר שלפי העתקת רבינו נסים נ"ל פסוק וא"ו מוקדם לפסוק ה"א. וראיתי שבתרגום הסורי יש כהעתקת רי"ל בן זאב. אכן בהעתקת וולגאטא ובתרגום לותר מצאתי סדר המקראות כמו שהוא אצל רבינו נסים והוא ג"כ נאות יותר לכוונה. ועכ"פ חידוש גדול שכבר הי' בימים ההם בן סירא מועתק לעברית. או שרבינו נסים העתיק רק מקראות אלו לצורך ענינו שם, או, מה שהוא רחוק לומר, שהי' תלוי עוד בן סירא הראשון המובא בש"ס שהי' בלשון עברי רק שהועתק מכבר ללשון יוני ואח"כ נאבד העברי ואין בידי מגד להכריע. עוד מביא רבינו נסים בחבור זה (כ"א א') את רבינו סעדי' לענין עזבון החטא מבעל תשובה, והכוונה בלי ספק לספר האמונות והדעות (מאמר ה' פ"ג) שממנו לקח ג"כ כל הד' ענינים שצריכים לתשובה גמורה עיין שם ושם.

41) כל הספורים המלוקטים מש"ס ומדרשים נכתבים כאן בלשון עברי לא ונראות העתקה מלשון ללשון, שאם הי' כותב מתחלה בלשון עברי הי' בוחר יותר במקומות הרבה בלשון התלמוד והמדרש ולא שינה כ"כ. ולדוגמא במעשה דאלישע אחר (סוף חולין) כתב כאן (ה' א') ויהי היום וישמע את קול אדם אחד שאומר לבנו בני עלה לשובך והורד לי מבני היונים וכו' שאני אוהב לאכלם. (הוספת ר"נ המעתיק לערבית) ובמעשה דנחום איש גמזו (תענית כ"א א') כתב כאן (ו' ב') ויהי היום והאיש יושב בביתו והקירות נטוי לנפול, והקורות והבנין עומדים בענין לנתוש ולנתוץ ע"כ. פה נראה דוחק המעתיק ללשון עברית שמשנה הדברים להסכימם למה שנאמר שם בערבית. וכן, ונסע משכל הישר שנביא לקמן. וכאלה הרבה. ויש עוד איזה תמרונות או שבושי הסופר שמורים על העתקה מלשון ללשון, כמו (ג' ב') לענין הנולדים במומין אמר שם שהטובים שבהם הזיקם הקב"ה לפני הולדם כדי שיקבלו שכר יותר לעוה"ב. והכופרים בהם לדעתו (ר"ל „מחמת שהש"ית יודע) פעלם ובחר אותם בדרך הרעה וכו' וע"כ הזיקם בטרם „הבראם" עכ"ל. ופשוט הוא שבנוסחא הערבית הי' כתוב במקום ובחר אותם ובחרם ר"ל שידע הש"ית את פעלם ושיבחרו דרך הרעה. ועוד שם (ה' א') „וכבר תעה חכם אחד מחכמי ישראל ונסע משכל היושר, וסר לבו מדרך האמת וכפר „בעיקר על ענין הספירות האלו" (בענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו) ע"כ. ואם אין כאן ט"ס פשוט של"ל „סתירות האלו" מה שאינו מסכים כ"כ ללשון שם, נראה שהשאיר המעתיק מלה זו על מתכונתה הערבית מפני שלא הי' יכול להעתיקה כראוי, גם בעבור שכבר השתמשו בה חכמי ישראל בלשונם, שהוראות ספירה בערבית היא ג"כ הבדל וחילוק (ועיין מלדש מלים לאהן) וספר הוא מקום אסיפת הנפרדים ובלשון עברי מספר שהוא מנין, ג"כ מענין זה, ר"ל קבלת סכים נפרדים ונבדלים; וחידוש על געזעניוס שלא העיר על זה. ואח"כ כונת רבינו נסים ספר המתעקש מדרך האמת במה שראה הבדלים שלא כשורה בין אנשים מוצלחים ואינם מוצלחים בעוה"ז. ויתכן שבעל ספר יצירה כיון ג"כ לאחת שם זה במדות של היוצר עשר ספירות ר"ל הבדלים שבאמת הם רק הוראות שונות על הכחות

וספעולות שהנו רואים אותם נפרדים בשכלנו וכלם אחד אבל אין סוף ברוך הוא ; וכ״ז נגד רוב המאחרים ספירות מלשון מספר ומנין אלא נתלה על משקל כזה ובלשון נקבה לא בתנ״ך ולא בתלמודים ומדרשים. וקרוב אצלי מאד שגם הרמב״ע בהקדמתו לפירוש התורה ובפירושו על פסוק הנני שולח מלאך וכדומה, כיון להוראה זו בקראו להכמי המזלות **חכמי הספירות** שכן קרא אותם ג״כ שם ובמקומות אחרים **חכמי המדות** ושני אלה המאמרים ענינם רק הבדלים וגבולים ראשיים שיש לכל יסודות הגלגל ע״י הבדלים שבמלאכי הכוכבים, וזה שלא כדברי הגאון בעל המפתח ספרים (פ״ט) שנקראו כן הגלגלים בפי הרמב״ע מלשון רומי שקוראים לעגולה ספירה, כי רחוק מאד בעיני לומר שהשתמשו חכמינו בדור הרמב״ע במלה רומית, אחרי שכל ידיעותם בחכמת היונים לקחו אז רק מספרי הערביים כנודע. וקלא מהם הפאירן שם הערבי לגלגלים וקראום גם בלשון עברי פלכיים. יעויין ריש תקון מדות הנפש לרשב״ג, הגרמים הפלכיים, ועוד שם בכמה מקומות. ור״ל העגולים. שכן הוראת מלה זאת בלשון ערבי. והרשו להם זה בעבור כי יש מהנו גם בלשון עברי פלך ירושלים פלך המלפה (נחמי׳ ג׳) ור״ל (בעצירק) וכן כלי המטוה גם מטה נקראים פלך רק בעבור שהם עגולים ואדוכים. יעויין **געזעניוס** מדרש מלות עבריות שורש פלך. ובזה נבין דברי ר׳ יהודה הלוי בפיוטו (אופן לשבת בין יו״כ לסכות ת״פ) ופלך רב. למול מערב׳ בכל יום יבא ויפנה ע״כ. ור״ל עגול רב ואחרון והוא גלגל היומי ; אולם מה שנשתבשו אחד ממשכילי הדור בספר החדש (שב״ע ח״ב דף מ״ב ב׳) להוסיף ראי׳ על דברי בעל המטפחת מספר מו״נ (ח״ב סי״ע) הנה טעה בדבר פשוט שלא ידע כוונות המלות שם, וז״ל וכבר זכר אבו״נלר וכו׳ ואמר בין הגלגל והכוכבים הפרש מעט כי הגלגל ספירי והכוכבים אינם ספירים וכו׳ אמנם אני איני אומר מעט וכו׳ שאני לא אלמוד הראי׳ מן **הספירות** אבל מן התנועות עכ״ל ואילו על תכונת העגולה היתה כוונתו הנה גם הכוכבים עגולים לפי דעות כל הקדמונים, אך אין ספק שכיונן במלת ספירי כאן שהוא בהיר והעין עובר בתוכו (דורכזיכטיג) ויחשבו הקדמונים מעלה זו לגלגלים אחרי שאחזום לעצמם חמריים ואעפ״כ נראים מתוכם כל צבא השמים משא״כ הכוכבים שהאחד חוצץ בעד השני ולא יתכן לעין לראות מה שתחתיו ומלת ספירות שם ג״כ אין בה הוראת רבוי של מלת ספירה רק שם התואר עשוי משם עצם של **ספיר** ולא תקרא **סְפִירוֹת** כ״א **סַפִּירוּת**

(דורכזיכטיגקייט). עיין בדברי הרמב״ם (ריש פ״ג מיסודי התורה) וזה שתראה כל הכוכבים כאילו הם כלם בגלגל אחד ואע״פ שיש בהן זה למעלה מזה. מפני שהגלגלים טהורים וזכים כזכוכית **וכספיר. לפיכך נראים הכוכבים שבגלגל הח׳ מתחת גלגל הראשון** עכ״ל. והרבה מחכמי ישראל אחר הרמב״ם קראו ג״כ לכל עצם שתעבור בו הראות **ספירי**, ואין להאריך בזה רק מה שצריך לביאור האמת בכל ענין, אשר לא חשכתי מעולם מהגידה אם המקום ראוי לכך, ואולי יברכני הקורא ג״כ בביאור כוונה ראשונה של עשר ספירות. גם יש לסיפורי מעשיות של ר״נ שאחרי שגלרנו מכמה מאמרים מעתקתם מלשון ערבי, וראינו בכל זה בתחלת ההקדמה וכן בשער הספר אם הוא ממנו, אדרתים שוי ההגדה בל״הק, (עיין למעלה הערה 32) נלטרך לומר שהי׳ גם ספר זה מעורב עברית וערבית כמו שאר ספריו. (הערה 34) או שהי׳ מדבכם לחבר הקדמה קטנה לספריהם בל״הק ובאחרותים עברים כמו שעשה הרמב״ם בפירושו למשניות, אולם גם בהקדמה עלמה נמלאו מלות כבדות שאין להעתיקם על המחבר כ״א על המעתיק ; כמו מיבות **מפני בעבור** הכפולות שם בפ׳ וכדומה.

42) **דפוס פירארה** לא בא לנגד עיני רק דפוס **זאלקווא** ויש בו הרבה שיבושים עד שלפעמים יגיעתו הקורא כנבוך, ולא ידעתי אם נתחדשו בדפוס זו או לא. עיין לדוגמא (ו׳ א׳) מהם אולם בעלמו מגופו **באשר אירע לעשרה הרוגי מלכות**״ כל אלה המלות נ״ל את״כ בשורה השלישית מזו אחרי מלות „ויהן נשרפו באש וס״ת עמהם״ ונאות את״כ הלשון והנה מהם (ר״ל מן י׳ הרוגי מלכות) הי׳ ר״ע המסיק הגדול וכו׳, ועוד (ז׳ א׳) „וכן הי׳ ר׳ **שמעי׳**״ נ״ל **ר״א בר׳ שמעון**. וקף י״ב א׳, דברים כפולים ומשובשים. וט״ו א׳ בענין גדול שמתגר בערוך ערך אבוי) על קריאת שם רב ורבי ודומיהם, הרבה שבושים ומלות בלתי מובנות. ומיחוד הַשְׁמַט שם המלה „**שמור**״ **וּקְרָא** לא **רב** ולא רבן **ומה** שנאמר

וכו' במקום לא **רבון** ולא רבן **מה** שנאמר, לאידן **דיני קנסות** במקום לנויד הכסות. ושם (ב') **רבא** במקום **רבנא** ונאמני **כמו** אביו של רבה, במקום ונאמני **כלומר** אביו של רבה. וכ"ב ב' במקום אמר ר"פ לדידי חשדו ולא הוה בי **שיפסק** החשד משום אימת מלך או שלטון **לחשוך** שכר ל"ל לדידי חשדן ולא הוה בי רק **שלא יפסק** החשד משום אימת מלך או שלטון **שאז אין** לחשוד שכר וכו'. ודומה לדברי רז"ל מו"ק י"ח ב' ע"ש ושם. וכ"ד ב' **ומארן** תני לה הבוא **צוה** לאביי כל הגדול מחבירו וכו' ל"ל **ואמרן** תני לה הבוא **סבא** לאביי וכו' וכוונתו למאמרם (סוכה נ"ב א') וכאלה שבושים קטנים הרבה ואני תקנתים כולם ת"ל והשמטתי מראה כל המקומות בלבד מש"ס ומדרשים, שרבינו נסים לא רשם שום מקום מרוב בקיאתו או מפני שחבריו בלשון ערבי, ולא היה נהוג אצל חכמי ערב לסרבות רשימות במחברת מוסר וסיפורים.

פיתגורס.

אחד משבעה חכמי יון.

תולדותיו וקורותיו, מעשיו ומעלליו, חקיו ותורותיו, הגיוניו ומדעיו.

כֵּן צְדָקָה לְחַיִּים
וּמְרַדֵּף רָעָה לְמוֹתוֹ:
(משלי י״א י״ט).

זה שנים לא כביר חזינו פלאות מעריץ ארץ, המכין לעמים מטבח, עתודי ארץ הוריד מכסאותם, מכה עמים בעברה בלתי סרה, רודה באף גוים, רדף בלי חשך, ועל מאורת צפון ידו הָדָה. — ההפיק זממו? קמה גם נצבה אלומתו? אם עמדה עבודתו הנכריה? לא! אבדה תוחלתו ונצחו! מרגיז ארץ מרעיש ממלכות חולש על גוים נגדע לארץ וילך בתהו לא דרך. עמל הרה וילד און ובטנו הכין מרמה — לכן השליך כזית נצתו וכפתו לא רעננה; גם שמו וזכרו יסוף, וכלא היה יהיה. אולם אוהב טוב ושוחר אמת ותושיה בל ידע שחת, זורע צדקה יקצר חסד, ודרכו בל יסוף מקרב אדם רב. גם שמך פיתגורס, יחיה לנצח בל יראה שחת, כי דורש טוב היית, אמת חפצת בטוחות ובסתום הודעת חכמה. שמך יהי מְהֻלָּל מדור דור, ולזרע יקום אגיד מעלליך הרבים.

איש נשגב העומד לנס עמים אליו גוים ידרושו, אף כי טמן בארץ גְוִיָּן עוד ישתו מי חכמתו, כמו כרוב ממשח יסוכך באברתו על המון חוגג, ותקות אנוש תפרח כחבצלת כי נחזה מה עצמו האונים אשר השכיב יוצר תבל בלבב ילוד אשה. אז נראה ונהרו עינינו, פחד ורחב לבבינו, ונפשינו תשמח אלי גיל ותעלוזנה כליותינו באמרנו: גם זה אחינו בשרנו הוא!! —

אם

אם בן פיליפוס 1) בכה דמעות שליש כאשר שמע מהצלחות אביו במלחמות כי גבר על שונאיו, ויזעק:

,,אבינו המלך בל יותיר לנו מקום לעשות חיל
ולקנות שם וגבורה בין לוכדי ארצות!"

ילל עליו רוחנו בקרבנו, ואנחות נמלט מלבבנו על זדון לבו המבקש להשים זר תפארת בראשו, אם יסער כסופה על שדמות כרמל, ויציק פיד ואיד על בני אדם, ויחזה במפלתם וישמח. האמנם! לב החושק בתשוקה נעלה לצעד על במתי בין והשכל, אם תאיר לפניו תמונת פני אפלטון, ילבש בגדי ששון ומזח גיל יחגור, כי שערי החכמה בל סגרו אף אם צברו הקדמונים לקחי תושיה כחול הים, גם כי שאבו הראשונים ממעיני הישועה כמי הירדן עוד פלג אלהים מלא מים, אין מספר לגליו אין קצה למשבריו, תהום אל תהום קורא לקול צנוריו, והרעיון יחדה בשמחה את פניו, כי יביט ויתבונן מה רבו מעשי ידי אדם אחד! —

חכמת הפילוסופיא היא עטרת תפארת וציץ מלוכה לכל החכמות, היא תגביה עוף, למען תשזף עין קרוץ מחומר בענינים מופשטים, אל שדי תתגבר ועל אל אלים נפלאות תדבר ואל על תשלח ידה; היא תוליך האדם לחדרי טבע תעשהו לבלי חת מהבלי דמיונות והזיות משפטים נמהרים. תסלול לפניו נתיב ישכון אור השלימות, תישרהו לשחר אמת וצדק ותלמדהו אורח מוסר להיות מטיב ומחונן למין האנושי בימיו ולדורות, והיא השיתה עטרת פז לראש איש חיל, אשר תהלתו חופפת עלי עטי. — כי תשוט עיננו בימים הקדמונים לדעת ראשי אבות הפילוסופים, אשר זרמו מטרות עת חקירותיהם ומושכליהם עלי תבל ארצה, בלכתור אחרי חדות מגי קדם 2) לקרוא הדורות מראש מקדמי ארץ, בעת אשר ענן אפלה מגודלת פרושה על מושבות בני אדם, רק נחלום להכיר דיעות והגיוני ראשי חכמי יון ורעיוני נבוני העם הזה, אשר הגדיל תפארת האדם בכל מעשי יופי כשגב ונפלא, 3) אשר הנעים חיי שוכני בתי חומר בתחבלותיהם, אשר הפיק פלגי עונג בכל עסקי בני חלד. דור לדור ישבח מעשיהם וגבורותיהם יגיד דור אחרון אשר לו לב מרגיש ונפש משכלת. עתה אקרא לך פיתגורס המהולל! הדר כבוד הודך אביע, וצדקתך אבשר בקהל רב.

כדבורה

---

1) אלכסנדר מלך מוקדון.

2) פאבעל דער פארוועלט.

3) דאז שענע, דאז ערהאבענע, דאז וואונדערבארע. —

Digitized by Google

כדבורה תעוף מלאה לנשוא תשוט מפרח לפרח ומכל גביעי הנצנים תמוץ מוץ תקבוץ במעיה, לתת אחרי כן מאכל שמים — מה מתוק מדבש? ובל תשבע נפשה אם היא לבדה תעשה נופת, רק בחברת עדתה, תחיה תעמול ותעבוד להביא נחילים: כן אנשי מעלה, אשר אלהים נתן בלבם להורות וללמד, טרם ימלאו את ידם לשרת בקדש, מכל עם וגוי ילמדו, ומכל מבין ומשכיל יקחו לקח, ועל כל דבר ועניין יפקחו עיניהם למען יוכלו להפיץ בימים הבאים אורם. על בני דורם, ולהטיב בתבונות הגיונם ישימו כחם ולאשית אונם. בל ינוחו ובל יתענגו להשיג שם ושארית בעד נפשם לבד רק יתאמצו ויתאוששו להוסיף שפעת תבונתם ולהצמיח זרעי חסד וצדק נטעי אמת ואמונה עלי תלמי לבב אנשים נבחרים מקשיבים וטהורים. נקשה משחק למו, על כידודי חרש ישכבו כעל דמשק ערש, ובלהות מות בל יתנו מורך בלבבם. במלא נחושתם ובעורף ברזל יראו כי יאפפום רשעי ארץ, נחלי בליעל בל יבעתום, כי נעלים המה ממתים מחלד בל קרצו מחומר ההמון, רוח מרום מתנוסס בקרבם ונשמת שדי תבינם. וכמו בחשמל שוכן מעון מרום אין יגר רע בלבבם, ובנגעי אדם בל ינגעו. בזאת וקיאקלון על משטיניך, איש ענתות 1), על נודיך אשר הגישו רגליך לנחשתים, יען כי נבאת להם ימים יבואון, ובשרת להם הדברים אשר הרחיף ה' על שפתיך! — לדראון עולם יזכרו שמות מבקשי רעתך, בן פענערעטא 2) אשר מסכו לך סף רעל להוריד בשחת חייך, על כי דרשת אמת ואמונה, צדק ומשפט נזלו משפתיך! — גם גורלך בן מנעזארכוס 3) היה נער ומכאובים, גם מנת חלקך היתה צרה וצוקה! לא בעדך ובעד ביתך עמסת נטל המלאכה על שכמך; אפס להבקיע כשחר קרני אורך על פני תבל ודרים עליה.

ואתה קורא נעים סלח נא אם חם לבי בקרבי ובהגיגי בערה בי אש היראה ומרוב רגשותי המלאות אהבה והפלאה דברתי עד כה. אחלי! ירצו לפניך אמרי כי אשמיע במקהלות תולדות ומעללי והגיוני האיש הגדול כאחד הענקים בין חכמי קדם! —

פיתגורס החכם המפואר בקדמוני היונים והמיסד מדרש האיטלקים נולד, לדעת רוב דורשי הקורות בעיר סאמאס. שם אביו מנעזארכוס

1) ירמיה הנביא ע"ה.

2) סאקראטעס איש אתיני.

3) פיתגורס, אשר תולדותיו אנחנו כותבים הנה.

מנעזארכוס הוא הי׳ אחד מכנעני ארץ ובא מצור רבתי 1) או מאחת ערי כנען 2) העובדת מערבה עיר סאמאס לעיר הזאת לרכול מרכולתה; שם נתנו לו משפט אזרחי ארץ, וישב שמה עם כל בני ביתו ומשפחתו. לפי דעת המלומד מיינערס היתה שנת הולדתו זה שנים אַלְפַּיִם וארבע מאות ושש עשרה. בתחלת חינוך בנו למד בנו זה אצל קרעאָפּילום היוני בעיר מולדתו סאמאס, אח״כ הלך הָאִי סקירָאָס, ויאזין לקח מפי החכם פֶּערעקידעס עד מות מורהו זה; גם נסע העיר מולת3) שמה ישב כאשר הֻגַּד לנו לרגלי חכמי יון טאלעס ואנאקסימאנדער, וַיָּשֶׁת דעת ותושיה באמת מפיהם. טאלעס יעצהו ללכת ארצה מצרים, לשמוע תבונות הכהנים בקריות מוף 4) ותחפנחס 5); אולם אם נפלא באזני השכל לימודי פיתגורס, ונחזה איך נבדלו רעיוניו מתורת אנשי יאניען דרישת שני החכמים האלה, יאחז הספק אותנו האם למד באמת לימודיהם. זאת נראה לאמת, כי נסע מאיי יון ארצה מצרים, כי הארץ הזאת היתה אז שרתי בדיעות רבתי ביקיעות ובפרט במחשבות כומריה אשר הסתירו והעלימו מעין כל זר. יאמבליכוס הגיד, כי פיתגורס במסעו מצרימה גר זמן מה בארץ כנען להשתעשע בחברת תלמידי מאשום 6), וכומרי ארץ כנען אשר הביאוהו בחדרי סודיהם, גם עבר באיזה פלכי ארץ סוריא לדעת וללמוד הנהגות וחקי יושביהם. כאשר כתת רגליו מעיר הולדתו לנסוע ארצה מצרים, נתן פאליקראטעס אדוני העיר בידו אגרת שלוחה אל אמאזיס מלך מצרים, בתוכה רלופה הבקשה שהמלך ישית חנו עליו וישים לו יד למען יוכל לגשת לבתי מדרש חכמי מצרים וחרטומיה; אפס המה היו לו לשטן, כי מעיר חורם 7) שלח לעיר מוף ומשם לתחפנחס; שם בל העיזו הכהנים פניהם למאן במצות מלכם, אך קוו להפחיד אותו על ידי עמסם עליו נסיונות קשות וזרות, לבעבור ישוב אחור מבקשתו וְיַעֲזוֹב מלחפוץ להיכנס תוך פנימות סודותיהם. (בתוך

אשר

---

1) טירוס.

2) פעניציען.

3) מילעט, שתה עשו בגדי משי המפוארים אצל חז״ל נשם כלי מילת.

4) מעמפים.

5) טהעבען. ואם השבעים פתרוהו — דאפנע — לא כן דעתי כי האותיות והתנועות מורות יותר על טהעבען, ואולי שתחפנחס גדול מתחפנס, והראשונה היא טהעבען, והשנית דאפנע.

6) הר מן הנביא רלה לפותרו על משה רבינו ע״ה.

7) העליא פאליב.

שאר נסיונות כבדות היתה גם זאת שהחליטוהו למול בשר ערלתו 1). פיתגורס בל נסג אחור מכל מועלותיהם, ותכל מועקי הנסיונות אשר בהם הביאו לואלו, בלאת ובל דהה, מורך לא ידע לבבו, ויסבול ברוח אומן כל אשר חרשו עליו מזמות בל יוכל לעמוד בפניהם. באורך הימים מלאה נפשו הבלתי פחדה, חן בעיניהם, ואחת לאחת למד חכמותיהם הנסתרות. עשרים ושתים שנה גר במצרים וילמוד מלאכת המכתב הנהוגה אז בין כהניה 2), ויעמול להתרועע בשבתו ובקומו בשיחו ובכל מעשיו עם חברות ראשי אשפי מצרים, ועי"ז הי' נקל לו לשמוע ספורי תולדותיהם, ולדעת ולהבין כל בימות ידיעותיהם בכל כללותיהן. מארץ מצרים נסע בבלה לארץ הכשדים, ויבקר את בתי מדרשי הַמָּגִים 3) וחכמי הודו 4). כאשר הִגַּד לנו ההסופר המזכר הי' פיתגורס בתוך הגולה אשר הגלה כמבישי 5) מלך פרס ממצרים בבלה, וגם שקד על דלתי חכמי בני קדם שנים עשר שנה; יש אומרים כי שמע שם תושיה מפי צאראַאסטער 6) המפורסם, ויש אומרים כי התהלך את נביאי יהודה וישראל, ומהם למד חקי העברים ומשפטיהם. אפס בל תהיה תפארת האמת להחושבים כזאת, כי הדברים האלה מתנגדים אלה לאלה, והעתים מהם יסופרו הדברים בלתי מסכימים יחד; והקרוב לאמת שכותבי תולדות החכם בָּדוּם מלבם למען הגדיל שמו בעיני הדורות יבואון.

אחרי שובו ממצרים סאמאסא הכין לו בית מדרש להפרין מדעיו בין תלמידים, ודת ערפל חתולת לקחיו כדרך חכמי מצרים, ובזה לא הפיק רצון שומעיו בתורתו; אולם ידיו לא רפו ולא אבד תקותו, אף כי רבו אבני הנגף אשר צורריו השכיבו על פני דרכו.

כאהבת

---

1) התנהג למול בשר הערלה נפרץ בכמה מדינות בחלק אפריקא אף אצל העמים אשר לא באו בברית מחמד וכפי הנראה המקום גורם זאת, יען הם שוכנים קרוב ובתוך קו המשוה, וכח הצומח שם גדל יגד למדי, ואם בל ימולו הצמח אצלם לרעת תיבות. והראיה שאצל עם קאפערן גם הנשים נמולו. וראה מסעות פאליאנט.

2) היעראָגליפען.

3) מאגיער, כמו רב מָג (ירמי' ל"ט ח').

4) גימנאזאָפיסטען.

5) קאמביזעס. — —

6) מחוקק הפרסים הקדמונים.

כאהבת בחור עול ימים לרעיתו תמתו, רשפיה רשפי אש שלהבת יה, אשר לא תעזבנו אף רגע הן בהקיץ הן בחלום; על כל אשר יביט למרחוק או יראה בקרוב שם ישקיף תמונת אהבתו לנגד עיניו. בזמרת צפור שמים ממעל, ברן יחד עופות בקר, בשאון גלים, בדכיי הנהר, ברסיסי לילה המתגוללים כברקים עלי דשא, בפטורי צצים, בשושנים מתפתחים, בזרוח הילל בן שחר ותלהט הלפידה, בתמונת ירח יקר הולך, בתוך הכוכבים בהלם נגה בהיר בשחקים, בכלם ימצא המראה הנעימה והחקוקה עלי חשן לבו; עט ברזל וצפורן שמיר בל יחרות על לוח ספיר דבר קיים ובלתי נמוח, כאשר חרתה רגשת פנימתו, שם ידידתו בקרבו. — כן בערה אש התשוקה בקרב פיתגורס לאסוף תלמידים ולהזיל מדלי שכלו מדעים רבים. בזממו זה הלך לעיר דעלאם, שם הקריב לאליל אפאללאָ מנחת עוגות, ובגמול תודתו למדתו כהנת האליל 1) מדות מוסריות; ואולי שהוא אמר לאנשי דורו כי למד תורת המדות מהכהנת הזאת, למען ישמרו תלמידיו מצותיו ותורותיו ינצורו; ובעבור זאת בקר גם היכל עיר קרעטא, אשר שם הוליכו כהן האלילה קיבעלע למערת אידא מקום שכב (לפי הזיות כתרי יון) יאָווים ראש האלילים שם בקטנותו בעריסה 2). מעיר קרעטא הלך לקריות ספרד 3) ואלישה 4) ומשם לעיר פליאָם. בעיר האחרונה שאלהו מלך העיר ושמו לעאן, על מעשהו, ויען ויאמר: „אוהב חכמה 5) אנכי!" באמרו שהשם חכם 6) בל יכון רק לאלהים.

מובחר במדעים וידיעות, ונאזר בזכות והשכלות, שב פיתגורס לביתו, ליסד שם מדרש מחדש, וילאה עתה להפיץ חכמתו בקרב תלמידים שוקדים על דלתותיו; ויעש לו חדר גדול בתמונת חצי עגול להכין שם בית אסיפת חברים השרים למשמעתו, שם הביע לימודיו בפנים נשגבים, כאלו שרף קדוש ונורא קורא אליהם משמים, וישמיעם

תוכחות

---

1) שמה שים תמיד פיטהיא על שם הנחש Pyton אשר המית אותו אפאלל כפי כזביהם, ועיין בפעדאן להרת"ד נ"ע. —

2) ו ר י ע ב ע — והוא תלת"ל תינוק המוטל בעריסה ושרשו עברית.

3) לדעתי יורה שם זה שפארטא, ויש לו ראיות ע"ז.

4) ע ל י ם — וכן פתר בטזעפירוס.

5) פילאָזאָף. —

6) ואָפוס — בל"י.

תוכחות מוסר ומדרי השכל, וילביש הגיוניו במעטה המליצה להמשיך אליו לבות השומעים ולהאיר לבבם באור משמח ונעים. חלק גדול משעות היום שעשע בתוך מערה אחת עם אנשי בריתו הנאמנים הבאים בסודו ושם רמז להם עמקי חקירותיו בכסות אופל ותמונות מחופשות. הגם כי היה לו טוב בעירו את עלתה בנפשו לעזוב שאמאס, וזאת בגלל אחת משתי סבות; הסבה האחת להמלט ממשלה המוכית לבלתי שאת עול המשרה להיות גזבר שופט או שוטר בעירו, והשנית להכלל מדעת זדון אדוני העיר פאליקראטעס. ויסע לארץ יון הגדולה 1), ויבא באניות לחוף עיר קראטאנא אשר יושביה נודעו אז להיות משחתי המדות.

יאמבליכוס ופארפיריוס הסופרים מגידים אשר בהנתק כפות רגלי החכם מן האניה היבשה, וירא דיגים אשר שבו דגים רבים במכמרתם, ויקן כל הדגים מאתם, וישב וישליכם הימה, ולכל האנשים העומדים סביבו הרים קולו לאמר:

„השמרו בנפשותיכם לבלתי המית דגים!
„והעצרו מאכול כל דבר אשר היה חי! —"

ואם נאמין לשני המגידים ידע החכם מספר הדגים בטרם הוציאו הדיגים מכמרתם היבשה. אבל זאת נחזה כי התהלל פיתגורס שהוא נאזר בכחות עליונות, לבעבור יתראה לאיש רם ונשגב, ועי"ז אסף סביבו אנשים רבים מכל העם מקצה.

זורע יושר ימצא שכר צדקה! בעיר קראטאנא נראה מהר גמול מפעליו, ופרי טרחו יבכר לחדשיו, כי רעת הזוללות והשחתת המדות נסו מתוכם, ותחתם מלאו ההסתפקות ופלס הדרכים קן בקרבם. שש מאות מיושבי העיר באו בברית יחד לסור למשמרת החכם, ללכת בכל דרכיו ולשמור כל פקודיו; ויאספו כל הונם וחילם יחד, ויניחוהו בכיס אחד להחיות ממנו כל הכנסיה. אחרי כן התאספו עוד אלפים איש בבריתו ומלאו את ידם להקשיב לתורתו. גם בשאר ערי יון הגדולה איטאליאה וזיצילאה דרש לקחי לימודיו, ובכל מקום הגיע כף רגלו נהרו אליו המון התלמידים אשר יקדוהו כמעט כאלהות. אבל! מחשבות יועצי ושרי המדינה היו עליו לרעה ויארבו לנפשו, יען כי פרש יד תורתו גם על ענינים מדיניים, ונסה בכל מסעיו להטיב דרך הנהגת הממשלה בתוך המון רב. לא לבד בעיר קראטאנא. גם בקריות מעטאפאנטום, רהעגיום,

חימערא

1) גראָב ריעכענלאנד — חלק תחתון נעאפעל.

הימערא, אגריגענטום, טהוריאמענטום ובשאר מקומות קרא לעם ועם להטיב מעמד הנהגתם לעמוד על נפשם להושיע להם ידם משופטי נפשו ומחמס המליקים והעריצים. בגלל כן קמו רבים עליו, ויבקשו לשלוח בו יד. בקראטאנא התעורר קילאן קנין עם עשיר ונכבד, ועמד בראש בורדיו בעבור כי מאן החכם לאספהו בחברת תלמידיו; ולמען הנקם ממנו אסף איש זה בני ביתו ועבדיו מקנת כספו וַיָסֹבּוּ בית מִילָא אשר שם נאספו הרבה מתלמידי החכם וישרפוהו באש. כארבעים איש מתו בתבערה, ורק ארכיפפוס וליזיס נמלטו. פיתגורס בל היה אז בבית זה, וינס לאנשי לאָקרים, וכאשר מאנו אנשי העיר לאסוף אותו הביתה וילך העירה מעטאפאנטוס, וכאשר פגש גם שם בורדים האורבים לנפשו, ויבקש מנוס ונמלט בהיכל תשע הבנות 1); אך שם לא מצא מחיה לנפשו ויגוע וימת בחוסר ובכפן גלמוד בן שמונים שנה.

כהקר בַּיִר מימיו מבין בורי חורש, יזל מים מדליו מסלע, ילך לאטו מבין סבכים, עדי ישגא לאפיק, והאפיק יהיה לנחל, ישא דכיו במורד; בל יִמַּת בעת יזורבו שאר נחלים, רק בשוא גליו ידעך ממקומו כל דבר השוכב על פני מסלתו, ללפות ארחות דרכו. כל הר וגבע ישפיל, כל הנאחז בדרכו יִשְׁטֹף, אין מעצור למרוצתו, אין על עפר איש שיעיש משער בעדו, שיסגיר אותו בדלתים ובריח, וְהֶמְיַת משבריו ונגליו יגדיל עד ישפוך אשדותיו לתהום רבה. כן גדלה תהלת פיתגורס אחרי מותו, ולכבודו הקימו פסל תמונתו, והגדילו יקרו והדלו כבה עד כי החליפו ביתו בעיר קראטאנא ועשוהו היכל לאלילה צערעס 2). וכי נשבעו איש לרעהו, נשבעו בשם החכם כאלו היה אחד מאלילי מרום.

רבים הכזבים אשר בדאו ממנו קוראי הדורות מראש, ומהם כי ברוח פיו הרגיע חמת דוב שכול, אשר השחית וכלה ככר אחד; כי הבדיל שור אחד מלאכול פולים בלחשו לו מלותיו באזניו; כי היה בזמן אחד בשני מקומות; כי הגיד מראש תולדות הטבע טרם יבואון; כי בפעם אחת בעברו נהר אחד, שאל הנהר בשלומו ויברך אותו לאמר: „אשריך פיתגורס!"

נכון

1) טעמפעל דער מוזען, טעמפעל דעס פֿעבאס אפאלא. —

2) לפי דברי היונים נתנה האלילה הזאת שפע ושבע.

נכון הדבר כי ידיעותיו מכחות הטבע היו לו למחסה ולמכסה עתיק להתנשא בעיני עם הארץ ולהגדיל חקיו בעיני שומעיו. הסופרים מגידים שהוא אמר, אשר הוא יודע בעצמו שנפשו חיה בכמה גויות בזה אחר זה. בבואו על גפי מרומי קרת בתוך קהל ועדה התראה במעיל סרוח על הארץ, בזקן משתלשל ויורד תחת ובזר זהב ענוד על ראשו, ככבד ברצונו, ונשוא פנים, ראוהו נערים ונחבאו וישישים קמו לכבודו. בפניו בל נראו ילדים חשקים ותאוות, חדל מכל מאכל בעל חי, והבדיל עצמו רק על מזון תבואת הצמחים חוץ מן הפולים אשר חשך עצמו מלאכלם. דרכיו ומעלליו אלה תמכוהו מאוד להיות נראה בעיני מתים מהלך כעצם שמימי כקדיש ועיר. להראות כי יקרה בעיניו אגודת הנשואים הוביל אתו אשתו מקדאטהאנא אשר ילדה לו כמה ילדים ובתוכם שני בניו טעליוגוס ומנעזארכוס, המה אשר הופיעו זמן מה אחרי מותו בבית מדרשו. בלתי נודע לנו האם הניח החכם אחריו מכתבים. משלי הזהב 1) הנושאים שמו על מצחם, נראה לנו שהם פרי אצבעות עפימארכוס או מעשה ידי עמפעדאקלעס תלמידיו.

באשר תורת חכמי מצרים כן תורת פיתגורס פי שנים בדוחה, כי היא היתה גלויה 2) ונסתרת 3). לקחים הגלויים היו מאמרים מודיעים דרכי המעשה אשר יעשה האדם, ובהם הזהירם לאהוב הצדק ולשנוא הרשע, והכין דבריו כפי הזוקן והטעם 4) של האנשים הסרים לקולו פעם אחר פעם; לאנשים ולנשים לאבות ולבנים, לעם הארץ ולשופטיו, לכל חברה וחברה שכה וערך מצעדי מוסרו ומלבושי אמריו. מבקשי חכמתו שומעים לקולו אשר הרים כי התיצב על כסא המדרש לבשר צדקתו ברבים. נבדלים ולקוחים מקרב מספר נבחר ובחון מתלמידיו הטובים יותר, כי המספר המצער הזה היה מֻכיל תלמידיו הנאמנים ולהם נתן חקים פרטיים. ואחרי כי הורה את המספר הזה זמן רב, ונאמנו בני בריתו באי בסודו בצירוף נסיונות רבות, וכפו תאוותיהם וכבשו יצריהם והכשירו שכלם להתענג מזיו אור בהיר של החכמה הזכה ועליהם הזריח קרני שמש תורתו הצפונה והנעלמת. אלה מתי מספר נצטוו ללבוש בגדים לבנים, בכל עת היו בגדיהם לבנים,

ונקיין

1) נודעים בשם — דיא גאלדנען שפריכע דעס פיטאגראס. —

2) עקסאטעריש. —

3) עזאטעריש —.

4) קאראקטער —.

Digitized by Google

ונקיון כסותיהם הודיע מדות ישרות. למען הרגילם במדות הסבלנות כתנם שלש שנים לריב ושאלה ולחרפה בעיני שאר התלמידים, גם כלחנו להיות בוחרים בעוני, כי החכם צוה עליהם להניח עזבונם ורכושם בכיס הכללי של הכנסיה. לפי הזמן והמקום והטעם 1) הפרטי של כל איש ואיש חתמו שפתיהם להחריש שתים עד שלש שנים 2) ועי"כ מלט את נפשו מלחץ חשק תלמידיו לדעת תמיד חדשות, ובל היה צריך להשיב הלעיף מבעד לרמזיו ולהתוכח עמהם, אם ישיתום הספק להתנגד למושכליו ערם הבינום. יען כן ישב באפלה ולפניו פרוכת המסך, וידרוש לקחי בינותיו ויתנם לחקים לבל יעבור; ולפעמים דרש בשמו תלמיד אחד אשר הוקם על להיות ביום זה מורה תחתיו. במקום המופת אמרו תלמידיו: הוא אמר! 3) ויהי הדבר כאלו אמר אותו שרף מעופף ממעוני שחקים. — רק התלמיד אשר הלך מסלת נסיונותיו עד קצה תכליתן בענות רוח, רק הוא זכה להיות מהשומעים חכמתו הנסתרת פנים אל פנים מפי עצמו. מי אשר נמוג רוח מלחץ הנסיונות, וחפץ לסוג אחור מלהתאסף בחברתו, לו הרשות נתונה להפרד מכניסתו, וחלקו אשר הניח בכיס הכלל יתן לו; שאר התלמידים ערכו לו קבר כאלו מת, ויוצילו תמונתו לקברו, וכלם לוו התמונה שמה, ולא זכרוהו עוד כאלו עבר ובטל מן העולם. לאנשי סודו אשר שאבו מבאר חכמתו הנסתרת, בל העטיף הגיוניו במעטה עלטה ועיף ערפל, בשום חידים ומאמרים מלוצעים 4), רק הציג להם בת האמת, כפשטת מכל כסותיה, וערומה כיום הולדה, ורק יחד נשבעו להסתיר תורת אומן רוחם; והנה הגיע התור אשר הורשה למו לשאול שאלות להתוכח על חזיוניו, לסתור הקדמותיו ולבקש מופתיו, ובעלי מדרגה זאת נקראו בפרטות בשם הפיתגורסים או המודדים 5) כי בחכמת המדידה התחילו להתבונן בהחלם לעלות למדרגה העליונה. אם עשו פרי בלימודי חכמת ההנדסה 6) הדריך אותם לאט לאט לפקוח עין בחכמת הטבע לחקור אחרי יסודותיה ולדעת

ולהכיר

---

1) קאראקטער —.

2) המפורסם בשם ההחרש הפיתגורסי — ראז פיטאגאראאישע שטילל שווייגען —.

3) בלשון יון αυτος εφα.

4) זיאבאלען אונד אללעגאריען, מעטאבימען אונד מעטאפערן —.

5) מאטהעמאטיקער —.

6) געאמעטריא — ידיעת המרחקים.

ולהכיר את עצם מרום הנשגב מכל, בני עליה אשר דרכו אורח זה נקראים הַמְעַיְנִים 1) ואותם אשר התעסקו בחכמת אלהית 2) בפרטות נקראים בעלי דת 3), ואחרים שמעו כפי נטית חשקם ושכלם, וכפי הכשר רוחם, חכמת יושר המדות 4) הספקת תבואת הבית והשדה 5) או חכמת הנהגת המדינה 6) ואח"כ נבחרו להוציא ולהביא ברכי הכנסיה, או נשלחו חוצה להורות וללמד יסודות הפלוסופיא ומלאכת הממשלה בשאר ערי יון.

סדר עבודת כנסית מדרשו בעיר קראטאנא היה לפי דעת הסופרים על דרך זה. הפיתוגרסיים כשש מאות במספר, חיו יחד באגודה בבית אחד, כמו בני משפחה אחת, שם חנו עם נשיהם וטפיהם בסדר נכון ומשוער. בבקר בבקר הודיע החכם או המדבר בשמו לכל בני הכנסיה, את אשר יעשה כל היום כל אחד מאתם; ובערב שמו הראשים בכור הבחינה ושפטו מה אשר נעשה, והַאִם כָּלָה וגמר כל אחד פעולתו. לפני עלות השחר קמו ממטתם להשתחוות שמימה לעבר השמש כי תלך לזרוח; ואח"כ שרו שירי האָמער ושירי שאר מליצים ומשוררים, או העירו רוחם ע"י זמר ונגן 7) להתאושש ולהיות חרוץ בחובות היום; ואחרי זאת התמידו איזה שעות ללמוד מדע ותושיה, ועתה כחו מעבודתם והתהלכו לרוח היום להכשיר רוחם להתבונן בחקירות, ועתה השתעשעו בדבר מה. בטרם ישבו סביב השלחן לאכול ארוחתם דבר יום ביומו נִסּוּ כחותיהם בהתאבקות או במרוצות או לירות בקלע או בקשת 8). מאכלי ארוחתם היו על הרוב לחם דבש ומים. יתר הזמן בלו בעניני הכנסיה או באגודות הבית, או נדברו איש אל רעהו, או הלכו למרחץ, או עשו עבודה אלהות. אחרי כי כִּלָּה והשחית האיש קילאָן בקראטאנא בית לימודם חשבו ליזים וארכיפפוס לחוסה עליהם, להביא תורת מורהם בסדר בנין נאה, ולהצילה עי"כ מִשִּׁנֵּי השכחה, ובכל זאת לא חשכו מלהזהיר על העלימה והסתרה. זמן מה אחרי זאת קנה אפלטון מן הפיתגורסי פִילאָלוּס מכתב יד על פלוסופיא הפיתגורסית, ומאת ארכיטאס קבל ביאוריו על משלי הזהב ושאר לקחי פיתגורס. ע"י אפלטון והנספחים אחריו לקחה אזננו שמץ מפילוסופיא הפיתגורסית. וכמה נגונים ממנה מזהירים כעין הבדלח

1) טהעארעטיקער. — 2) טהעאלאגיא. — 3) Sebastikoi. — 4) מאראל. — 5) עקאנאמיא. — 6) פאלליטיק. — 7) מוזיק. — 8) גימנאסטישע איבונגען. —

Digitized by Google

לעיניו בבנין פלוסופיא אפלטונית׳ עינינו רואות כי המבין אשר תמנו שאבנו ידיעתנו מלמודי פיתגורס, מימיו בלתי זכים, ובהרוב אשר בא אלינו מלקחי תורתו מסופקים אנחנו אם החכם הזה הולידם ורוחו הוא קננם. קצר פה המצע מהשתרע להציג כל אמרי תורתו הנפוצים אחד הנה ואחד הנה, רק למען יתענג הקורא מדבש תבונתו הסכמנו להאיר אלה הדברים לעיניו:

„תכלית כל הפלוסופיא לקרוא דרור לרוח האדם ממאסר המצוקות
„המעיקות אותו בעלות להיכל השלימות, ולהכשירו להתבונן
„באמתיות קיימות ונצחיות ולחקור בענינים אלהיים ורוחניים; ויען
„כי הרגלנו מנעורנו להתדבק בדברי החושים, לכן בל נוכל להשיג
„יעודנו רק לאט לאט ממדרגה למדרגה. המדרגה הראשונה להתבונה
„היא לימוד חכמת המדידה, ויען כי היא תעסוק בענינים האמצעיים
„בין דברים רוחניים ודברים גופניים, לכן היא מוכשרת ומעותדת
„לחנך רעיון האדם להתבונן ולחקור. כל בנין חכמת המדידה יחלק
„להתלמד בארבעה חלקים; שנים להעיר עין בחכמות המספרים
„1) ושנים לפקוח אוזן בחכמות השיעורים 2). המספר יתבונן בשני
„אופנים; באופן האחד המספר מופשט מכל דבר ומושכל בפני עצמו,
„ובאופן השני נגרפהו וניחסהו על דבר מה. מהאופן הראשון תדבר
„חכמת החשבון 3), ומהאופן השני תלא חכמת הנגון. גם
„חכמת השיעורים בעלת שתי פנים; בפנים הראשונות נחשוב אותה
„במעמד השקט והמנוחה, ובפנים השניות במעמד התנועה והתנודה.
„ידיעת ההנדסה או ידיעת המרחקים 4) תדבר בפנים הראשוניות,
„וידיעת משפטי הכבבים 5) תלמד בפנים האחרונות. הידיעה
„היותר מעולה היא חכמת החשבון. במספרים הם הענין הראשון
„של לימוד האדם, והאיש אשר קנה לנפשו ידיעת המספרים בכל
„עמקי פרטיה וכללותיה, הוא מצא אוצר והצלחה, עץ חיים היא
„למחזיקים בה ותומכיה מאושרים. המספרים הם או דברים מוחשים
„חוץ לאדם, והם ענין נקנה ע"ד לימוד במדעים 6), או דברים
„רוחניים 7). מספר מדעיי הוא הולדת כחות מעטים בתוך האחדות
„או השתעפות הרבוי בעבס האחדיי ושובו אל האחדות 8). אחדות
ואחד

1) צאהלענלעהרע. — 2) גרעסענלעהרע. —
3) אריטהעטיק. — 4) געאמעטריא. — 5) אסטראנאמיא. —
6) סציענטיפיש. — 7) אינטעלליגיבעל. —
8) נהקל על הקורא המוגן תעתיק המחבר נל"ח: — איינע סציענטי...

„ואחד הם דברים שונים ז"מז; הראשון הוא מושכל ומופשט והשני
„יצורף על דבר ידוע. המספר איננו דבר בלתי בעל תכלית, אולם הוא
„מקור כל חלקים לבלי תכלית לחלקים שונים, והמקור הזה הוא
„תואר כל הגופים. מספרים הרוחניים הם המספרים אשר היו ברוח
„היוצר טרם נברא כל יציר, מהם קבל כל דבר צורתו. והם בלתי
„משתנים, הם תבנית הבריאה 1) אשר כתבניתו נולדת תבל
„ומלואה, והם יסודי בראשית. המספרים הבלתי זוגים 2) הם
„נגדרים ושלימים, והמספרים הזוגים 3) הם בלתי נגדרים מפאת
„החלוקה ובלתי שלמים. האחדי או האחדות, והוא היסוד
„מהמספרים הבלתי זוגים, הוא הגודל 4) אשר ישואר כי נפשיט
„ממנו כל מספר, והוא מקור כל ענין ושכוש; הזוגי בלתי שלם
„והוא מתאמר נפעל 5) ושבת הרבוי והחלוק. — 6) **השלוש**
„7) מחובר מהאחדי ומהזוגי ויש לו שלימות יותר. הארבעי הוא
„מספר יותר שלם, **והעשרי** 8). אשר הוא כך מספר כל ארבעה
„הראשונים, הוא מקיף וכולל כל שיעורי הנגונים והחשבונות. —"

לעמוד על תוכן מובן תלמוד המספרים של פיתגורס לשוא עמלו החוקרים; היותר קרוב לאמת שמספריו הם מאמרים ציוריים רומזים בסמנים מוחשים על מושכלי יסודי הכחות. או על צורות חלקי הטבע, או כי בימיו בל היתה שפת יון על המדרגה לדבר בה על ענינים מופשטים, או שהחכם בל חפץ לגלות הגיוניו לפני כל איש, לכן שמש במספריו להקל על תלמידיו הבנת לימודיו. פיתגורס אמר:

„כל המספרים נובעים מהאחדי ומהאחדות ומתקשרים ז"בז, וכאשר
„ילכו הלוך וגדול כן יקנו וילבשו תוארים חדשים וצורות חדשות. —

במושכל זה רצה להודיע ולאמר שהעצם הטהור והפשוט של יוצר הכל הוא המבוע הכולל לכל הצורות הטבעיות, הלובשים מהעתק להעתק תוארים חדשים. החכם הזה המציא לפי דעת הקדמונים את לוח החשבון 9) הכולל חשבון ההכפל מאחד ועד מאה בתמונה

מרבעת

צאהל איזט דאז ערצייגניס דער אין דער איינהייט לעהיללטען קרעפטע, אדער דיא פראגרעסיאן דער פילהייט פאן דער מאנאדע (דער איינהייט) אונד איהרע ריקקעהר צו דערזעלבן —

1) מארעלל. — 2) אונגעראדע צאהל. — 3) געראדע צאהלען. —
4) גרעסע. — 5) ליידעט ווירקונג. — 6) טעטראס. —
7) טעטראס. — 8) דעקאס. —
9) ונקרא בלטינס abacus

מרבעת הנודעת בבתי החנוך שלנו, והנקראת לוח חשבון הפתגורסי אחרי מעלת המספרים; אשר במדרש הפיתגורסיים נתנה לה הבכורה, עלתה חכמת הנגון לכבוד והדר בתוכו; לחנך בה תלמידיו, ולהכינם ע"י ערך קולותיה, לתת להשכל המשרה על היצרים ולהכשירם לחקור ולהתבונן במושכלות. חכמת הנגון היתה בעיניו לא לבד מלאכת חרש ואומן, אשר עליה תשפוט האוזן ותבחן צליל הקולות, אך הוא ראה בה גם מדע הנוסף על אבני פנת חכמת המדידה והצלופים. החכם הזה המציא ג"כ מסלול הקולות 1), ותלמידיו פתחו אומנות זאת אחרי מותו פתוחי חותם בלוח נחשת ושמוה בהיכל אלילה יונא 2) בעיר סאמאס למשמרת לדורות. סופרים ישנים וגם אחרונים העתיקו, כי הוא היה הממציא כלי נגון בעל מין אחד 3) אשר על ידו האזינו ותכנו עקומות המנוחה בין הנגונים. נודעת אמונת פיתגורס, אשר גלגלי השמים, אשר בתוכם יתנועעו כוכבי לכת, משמיעים קול במסלוליהם. ובתוכם יבדל קול מקול לפי גדלם מהירות מרוצתם ומרחקם; לכן בל יפלא אם חשב שצרוף ויחס הקולות השמימיים, הנולדים לפי דמיונו מהילוך גלגלי שחק והתיחסותם, כדור מול כדור, נערך ומשוער בסדר נפלא מנים ומהודר, הנקרא נגון הגלגלים 4); וזאת השיאה לב תלמידיו הבאים אחריו לספר ממנו, כי הוא לבדו היה בן תמותה נבחר מכל בני חלוף, אשר אילי שחק חננוהו להאזין לזמרת בני אלהים ויריעו כל כוכבי מעל. חכמת ידיעת המרחקים, אשר למד בהיותו במצרים, השלים וכלל יותר מכל היונים אשר לפניו.

נדבר עתה מעט מהגיוניו אשר בהם השתנה 5) פיתגורס משאר „החכמים, ואלה הם מושכליו:

„הנקודה ההנדסית 6) היא האחדי, הקו הוא הכפל, השטח הוא
„השלוש, הגוף הוא הכפל המתכפל. שלשת זויות הפנימיות של
„המשולש הם שוות לשתי זויות מיושרות ונצבות. במשולש בעל זוית
„נצבת שוה הרבוע של המיתר המחבר שתי הצלעות לרבוע של שתי
„הצלעות המקיפות החצוניות של הזוית הנצבת 7). —

המושכל

1) טאנלייטער. —

2) אשת יופיטער עליון האלילים, ומצויירת כאשה וחרב בידה, ואפשר שהנביא רמז עליה באמרו: מפני **חרב היונה** (ירמי' מ"ו ט"ז).

3) Monocordae 4) ספֿהערענמוזיק. —

5) צייכנעטע זיך אויס. — 6) מאטהעמאטישע פונקט. —

7) נ"א תורגם: אין איינעם רעכטווינקליכטען דרייאעקק איזט דאז קוואדראט

Digitized by Google

המושכל האחרון נקרא על שמו עד היום הזה לקח פיתגורסי, גם יסוד ראשיי של המדידה.

בענין חכמת משפטי הכוכבים הורה לתלמידיו ויאמר להם:

„המלה שמים רומזת או גלגל הכוכבים העומדים, או המרחק „בין כוכבי שבת ובין הירח, או התבל בכללה וכוללת „האחדות העליונות וגם האדמה. עשרה גלגלים יש, אשר תשעה „מהם נראים לנו, והמה גלגל כוכבי שבת, שבעה גלגלי כוכבי לכת „(ונחשבים גם השמש והירח), וגלגל האדמה. גלגל העשירי הוא „ג"כ ארץ אחת, ונקראת ארץ הניגוד 1) שבלתי נראית, אולם „ההכרח נותן שהארץ הזאת ישנה עלי תבל, להשלים על ידה שיווי „חלקי הבריאה, כי מספר העשרה הוא מכלול שיווי המספרים: „ואולי גלגל העשירי סבה אשר יש הרבה ליקויי השמש יותר מליקויי „הירח. באמצע כל העולמות או באמצע ארבע היסודות נמצא הגלגל „האשיי של האחדות, והוא האש המרכזי 2), אשר הוא שורש „החום והחיים. האדמה איננה בלי תנועה ולכנה איננו באמצע „הגלגלים, רק היא אחת ככל כוכבי לכת המתנועעים סביב הגלגל „האשיי. השבתאי יגמור מרוצתו לשלשים שנה, הצדק לעשרים שנה, „המאדים 3) לשתי שנים, והשמש והככב 4) והכוכב 5) „כל אחד יגמור מהלכו בשנה אחת. מרחקי מזלות השמים מן האדמה „נערכים ליחוסי מסלול הקולות אשר ישמיעו בתהלוכותיהם. הירח „גם שאר כוכבי לכת מיושבים מילודים רבים. האדמה היא כדור „עגול, ותחת רגלי בני אדם עליה מתנגדים ז"לז 6). —"

עינינו רואות כי פיתגורס עשה חיל בפרטות בידיעת המדידה והוא המיסד הראשון את פלוסופיא ההנדסית. תלמידיו אַלקמעאָן, פילאָלויס אַרכיטאַס ועמפאָדאָקלעס כללו את יפיה, וביחוד עשה פילאָלויס שם לתהלה ע"י בנין ידיעת מהלך העולמות אשר כנן. אחרי כי חכמו תלמידי פיתגורס את רוחם בידיעת המספרים ומלאכת הכנון ומשפטי מסלול הכוכבים, אז נעדו לתורת ידיעת הטבע, לחכמה האלהית

רער היפאטהענוזע דען קוואדראטען דער קאטהעטען גלייך. — ומי אשר לנו חפץ לדעת התוספת יקראהו בליקוט מ"ג למאמר הראשון מאויקלידעס ועיין בתי"ע במסכת הערובה.

1) געגענערדע אנטיכטאן. — 2) צענטראלפייער. —
3) מאדם, והסופרים מסכלות הנהם החליפו הרי"ם בת"ס.
4) מערקור. — 5) פענוס. — 6) אנטיפאדען.

האלהית ומוסר המדות. למען זכות אדחס בענין החכמה הכללית 1) מורה פיתגורס כזאת:

„הידיעה הנאמנה כוללת המדעים אשר לפי עצמותם בלתי משתנים
„בהיותם נצחיים ובלתי נופלים תחת ההפסד וההעדר, ורק
„מהם נוכל ללמד שם ישות 2). כל איש השוקד על דלתי החכמה
„הזאת הוא פלוסוף אמתי. תכלית הפלוסופיא היא להסיר רוח
„האדם ע"י ההתבוננות, להדמות לאלקים ולהכינו לבוא בסוד
„שרפי מעל. נכון לאדם להיות חרוץ בתשוקה נעלה, לקרוא דרור
„לרוח מכבלי הילדים ולעשותו חפשי מעבודת החושים ומלאכת המושגים
„הגופניים, ולהכשירו לחזות מחזות שדי, ולראות בזיו הרוחניי האלהיי;
„ויאות לאדם להתפלל ליושב גבוה מעל גבוהים ולאילי שחק הטובים,
„לבעבור יעזרוהו להשיג זאת המדרגה. הפלוסופיה היא או עיונית
„או מעשית כפי עסקה או באמתיים עיוניים או במלות דרכי האדם.
„בפלוסופיא המעשית בל יחקור ילוד אשה רק הנצרך לו לצרכי חיותו,
„אולם הפלוסופיא העיונית היא החכמה המעטירה את האדם בכליל
„תפארת. בל יזכה איש להשיג חכמת ההתבוננות בשלמות אם לא
„יפריד נפשו מהענינים המורגלים, ואם לא ישקיט רוחו משאון
„הילדים, ולא יעשה אותה חפשי מכל שאר הדברים זולתה. לזאת
„לא יגונה ההכרח ליסד חברה גדולה ללמוד ולהתבונן בדעת ובהשכל
„בהשקט ובדממה. —"

ממשלי מוסר הנאמרים בשם פיתגורס נגיע אלה הנה:

„הצדק יתחלק לצדק יחיד 3) ולצדק רבים 4). הראשון כולל
„החנוך ההרגש, עזיבת מאכל בעלי. חיים, אומן רוח, בטן
„שבעה 5) וערמה 6). כחות נפש האדם המה השכל והיצר;
„בכל מקום אשר השכל מושל על היצר ימצא צדק ומשפט שלום
„ותושיה חן ואושר והדמות לאלהים. המשפט איננו רק תשלום גמול
„טוב להרגיל הנער להקשיב למוריו, למען יאזין לקול תבונה כי יהיה
„לאיש. המורה ידריך תלמידו על דרך היותר טוב, כי ההרגל ימתיק
„לו מהר הדרך. טוב להחריש מלדבר דברי אפע והבל. החכם יכין

לעדו

---

1) אללגעמיינע וויזוהייט. —
2) ואולי רומז על זה הפסוק: להנחיל אוהבי יש (משלי ח' י"ו).
3) פריוואטטוגענד. — 4) עפפענטליכע טוגענד —
5) ניכטערנהייט. — 6) קלוגהייט. —

„לעדו להיות חדל ונעדר מכל הדברים הבלתי עומדים ביכלתו. עֲשֵׂה
„כל מה אשר רוחך יאמין כי הוא ישר ואל תחוש לדעת ההמון; בוז
„תבוז כי יתן בך דופי ואל תשמח כי יהללך. העוזב את מלבו בטרם
„הורשה לו מאת בוראו, הוא נמוג לב ורפה ידים. המסתפק במאכל
„ובמשתה ישיג רוח חזק, כי ההסתפקות מטהרת רוח האדם מעבני
„הילדים. אין איש עלי תבל אשר ראוי לקרותו חפשי אם לא יכבוש
„רוחו. השכרות היא שגעון על זמן מה. החשק למותרות הוא
„פתיות, כי לא ידע לרעבונו חקר. — הצדק הרבים והוא
„הצדק הכללי, יכלול ההתהלכות עם בני אדם, הידידות
„העבודה לאלהים, יראת הכבוד מהאנשים אשר כבר מתו, והמורא
„ושימור דתי המדינה. בהתרועע עם בני האדם, צריך האדם
„לבחון טעם 1) ומצב 2) האיש אשר עמו יתרועע. האדם החפץ
„להתקשר בעבותות הידידות עם רעהו, יתרחק מכל מצה ומריבה.
„יבטיח את רעהו להיות לו למשען ולמסעד בכל דרכיו, מבטח נאמן
„ביום צרה, וישים כל חשקו למען ישוו יחד לתת שלמות איש באחיו
„על אופן היותר מועיל והיותר אפשר. אהבה אמתית בל תלך
„לאבדון! תכלית כל תוכחות מוסר להוביל את האדם אל המעלה
„להדבק בדרכי אל. אֵל הוא מקור כל הטוב הוא משגיח על הכל,
„ונגד חפצו בל יֵעָשֶׂה דבר. כי נתעסק בעבודת אלהים ראוי שתשכון
„חסידות בנפש האדם. — העבודה וההשתחויה לאלילי שחק
„צריכה שתהי' ע"י מעשים ומנהגים נאותים לטבעם הנשגב והנשא,
„וע"י שמירת ונקיית הגוף מכל חלאה וזוהמא, וטהרת הנפש מכל
„חטא ולב בר. אסור לאדם לחלל אָלָתו ושבועתו. אין מן הראוי לשרוף
„את המתים. אחרי המורא והכבוד לאלילים והאראלים 3) יירא
„ויכבד האדם אבותיו ופלילי הארץ. דתי ומנהגי ארץ מולדתנו
„קדושים יהיו בעיני כל יושביה. —"

פילוסופיא העיונית המדברת מהטבע ומשיגיה ותקוניה, אשר הגה פיתגורי, היתה מְחֻפֶּשֶׂת בחפש מְחֻפָּשׂ, ואנחנו בל נדע ממנה זולת מה שנבין בפותרי חדות מהמעט אשר נמצא נפוצים בתוך מכתבי הקדמונים. כפי הנשמע היה אֵל עליון בעיני החכם הזה. נפש העולם 4) הנמצאת בכל מקום מקור כל חיי הבעלי חיים, הסבה העצמית

---

1) קאראקטער. — 2) זיטואציאן. —
3) דעמאנען. — 4) וועלטזעעלע. —

העצמית והפנימית מכל תנועה, דומה בחמדה להאור, טבעה דומה להאמת, יסוד כל תבל ומלואה, בל תדע בער, בלתי נראית, בלתי נופלת תחת ההפסד, ובלתי מושגת רק ע"י התבונה; למטה ממנה יעמודו ה א י ל י ם 3) וה א ר א ל י ם 4) וה א י ש י ם 5). באלה השלשה מִשְׁמָרוֹת נבדלים אחד מחבירו בעקר גדולה ושלימות כפי אשר יתקרבו להמקור הראשון או יתרחקו ממנו. לדעתו היו האילים מְלֻבָּשִׁים בגו חומרי. — אל השלשה חיבר נשמת האדם אשר גם היא אצילת אֵל עליון. כל ארבעה הסוגים האלה קבלו מאת אלהים נורא, מַעְיַן כל שכל טבע טהורה בלתי מורכבת ובלתי משתנית. יולד הכל, העצם הפשוט בתכלית הפשיטות, והמחוייב המציאות, מקור כל ההשתנות והעלילות, הוא עצם אחד בתכלית האחדות, וכל שאר הרוחות נאצלות ממנו כמו המספר אשר מקור כלם הוא המספר האחד. הרוחות הנאצלות הגה וְאִזֵּן א פ ל ט ו ן דומות לתורת אשר תקן וחקק פיתגורס, וההבדל הוא שאפלטון עִשה אותם לבעלי טבע רוחניות מופשטות מכל חומר, ופיתגורס הלבישם בכתנות אויר היגליון 6) ואמר כי עולם אויר העליון מלא מרוחות אראלים ואישים המשפיעים לבני אדם ובעלי חיים בריאות או חולי, והמגידים ע"י חלומות או באמצעות הסתכנאות, אחרית הדברים טרם יבואון.

---

3) געטטער. — 4) דעמאנען. —
5) העראען. — 6) עטהערישע הילְלע. —

ישׂשכר בער שלעזינגער

החזיון

החזיון בליל ראשית האביב *)

**) „נאמן רוח עם עושה רמיה זקן ונשוא פנים עם חנף ומרע, שפת „חן ואשה מנאפת, תמימי דרך כל מעשיהם אך טוב וחסד,

וכלותי

*) העתקה, עם הערות נוספות.

**) למען יבין הקורא על מה מיוסדים דברי אלה, ועל מה נסמך החזיון הזה, ראיתי מן הצורך, להזכיר בקצרה טרם אחל לדבר, ספור הרעש אשר הי' בליסאבאן ביום הראשון לחדש נאוועמבער שנת 1755 — הספירה יצאה משערי קדם, ופני השמים בהירים וזכים היו כבדלח וכספיר, מאין עב וכתם, פתאם נשמע קול המלה, קול דממה דקה מארץ תחתיות וכל רגע ורגע התגברה ההמיה הלוך וגדול. עדי הארץ התנודדה כמלונה, בתים רבים נפלו ויאשמו יושבי בה, אחרים נוע התנועעו כאניה בלב ים כשכורים. מנשמת רוח אף הרעש, אנקת החללים, ונהמת ההרוגים, ולחות החיים, אשר מפחד ואימת המות נשבר רוח הילילו, עם קול חרדת מפלת המגדלים הנשאים, וקולות קירות מקרקרות, יחדו התערבו והתגללו להכאות אזן, הקיפה הזעקה את כל גבולות העיר. ולקול צעקת האומללים והנאנחים, רעשו המגרשות, מראה נורא היה על פני כל העיר, גם האיתנים כרתו זה עם זה ברית יחדו עשו אזה להשחית כל יושבי העיר, להרוס ולנתוץ ולאבד כל מחמדים, הרוח יצא מאוצרותיו, ונשף ברעש ורעם, וברגז גדול, גלי ים התרוממו, נצבו כמו נד נוזלים. ולהב אש אכלה האכיל בעברת זדון כל אכיות החמדה, הים התגעש פרץ גבולו, ושער ברונו האיום והנורא לבלי חוק, כמו שטף לבלע כל היקום. גם על מי הנהר העלומים הניף השער ידו והכה בעים רוחו, עד יצאו על אפיקיו עברו חוף ושטפו את האדמה, ומדי עברם לקחו גם אדם גם רכוש, והאניות אשר עמדו על החוף, התנגחו והתרוצצו מחזקת הרעש, עדי נשברו לרסיסים ושברים ונפלו בלב ים ביום התפלה, עם כל עזבונם ומערבם. ותבערה נפלה על העיר ותאכל את כל מבנה, השופרת הנתכת מגבות הבתים, כמים הנגרים ארצה, מלא תבל פנות הבתים, וכובד ומעמסת הגבות העיק החומות, כאשר תעיק העגלה המלאה לה עמיר, עד השח השפיל אותן והגיעו עד לארץ, זקנים ונערים, טף ונשים או נפלו חללים תחת חרבותיהם, או נשרפו מאש היוקדת, המונים המונים ברחו על נפשם, אלה ערום ועריה, ואלה מעוטפי שק לבושים בכתנת בד על בשרם אל השדה. פה הלכה אם קודרנית על נות בנה, ופה קרע הבן בגדיו, ועשה מספד תמרורים על אבדן אבותיו, ומשם והלאה רץ אחד במצוקת נפשו לבקש את שאהבה נפשו, עד נפל מאין עצמה לארץ. ברגע הראשון כאשר החל הרעש לבוא, נסו רבים אל בתי התפילות הגדולים, אולם שם היו הראשונים אשר נפלו, כי הרעש לפת עמודי התוך אשר הבית נכון

„וכלותי דרך, אך אוך יחשבו על משכבותם ישחיתו יתעיבו עלילם, יחד
„כלם אמללו? כלמו כאחד ספו תמו בבלהות? העושק והעשוק, השודד
והשדוד

נכון עליהם, ויט נכח עד נפל הבית על כל העם. כמעט היו המתים אשר המיתו המה רבים מאשר המית הרעש. והרעש לא היה בכל המקומות שוה, כ"א פה בחזקה, ופה ברפיון, ואת אשר השאיר הסער אכלה האש הגדולה והתבערה עמדה ימים אחדים, ומאת ה' היתה נסבה, למען הסיר המגפה, אשר בנקל יכלה להתהוות מרוב הפגרים והחללים, אשר שטוחים היו על פני כל חוצות העיר. ובמהומה ומבוסה זאת חרבו רבים מבני הבליעל האסורים והכבושים בבתי הסוהר ממסגרותיהם, ובזזו וגזלו כאות נפשם, גם אנשי המלחמה, ותופשי משוט, והמלחים חטפו ובקשו אחרי מטמונים בבתים ובאוצרות, ובירדנות ושללו שלל ובזזו בז, כל יום ויום קבלו העשירים ונגידים מכתבים, וגם ינקשו, כי יביאו את כספם וזהבם אל מקום פלני אלמני, ואם לא יטו אזן, ויתנו כתף סוררת, אז בחרב יפלו עליהם להשמדם, ובהם התנקם נפשם, (מאן זיהע דיא וואָלגעמיינטע וועלטגעשיכטע, אונד Rousseau Lettre à M. Voltaire sur le Poëme sur le desastre de Lisbonne. וואָרין ער דיא בעהויפטונגען לייבניצענס אונד פאָפעס, עס געבע קיין וואהרעס איבעל אין טוטן כיואט). ע"ש שהאריך למעניתו, ועקרי דבריו המה תשובה נכוחה ונכוחים למבין, על דברי שאלת וואָלטאיר, אשר העיז דברים כלפי מעלה, באמרו אם ה' משמים ישקיף על בני אדם, אם חסד וצדקה ימשלו בארץ מדוע קרה פה הארץ כאלו אש בוערה. מדוע לא פתחה את פיה במדבר שממה מקום אין איש, מדוע ינערו אידי גפרית ונתר תחת שקערורית הארץ של שטח משכנות בני אדם, שם בנוים לתלפיות טירי חמד למאות. להרוס המגדלים והארמונות ולהרוג רבוא אדם? והשיב, אמנם לא על ה' תלונותיך כ"א על האדם, האדם בגונה אשר בל ידרוש. ויעמול לתפוש את מקור הרע בשמים, והוא יושב מתולו, מהרסיו ומחריביו ממנו יצאו. אשאלך מדוע פה התקבצו אנשים לרבבות, מדוע פה עמלו הבונים להרים ארמונות, ולנשא מגדלים עד תועפות רום בבתי שמים? מדוע לא נסו מהרה — הלא חלק להם בבינה — כאשר הרגישו כי החל הרעש לבוא, מדוע ככה נשאו יושבי הארץ עד כי לא תיקר להם נפשם זולת רכושם וקנינם? בפאתי צפון, אז בין פראים במדבר היה לו לאסוף את רוח עברתו, אז, דור תהפוכות! ראיתם פרדים, הלמענכם תעזב ארץ ויעתק צור ממקומו? הלמענכם יהרוס ה' משטרי הטבע ומערכתה יען חפצתם בשרירות לבכם, לישב במקום הזה? הוא יעמוד ויצפה לקבל מאתכם פקודתכם? ובזאת תבקשו כי ישנה את תפקידו כל רגע ורגע, כפי העלות על רוחכם. ינהג הטבע בשגעון. הוא יתנהל לרגל המלאכה אשר יעשה מראשית, ולא יעזוב חוק וסדר אשר יסד מקדם בבריאה ע"ש". וכן כ' החכם לייבניץ בספרו טהעאָדי״צע על הלעקתים הבאה אחות הרעות המתרגשות לבא בעולם וז"ל: חוקים ידועים נטע אלהים

„והשדוד, המציק עם המולך כלהם בשאול תחתית חיים ירדו? כלם
„תחת בתיהם אשר פור התפוררו פון התפוללו מרעש האדיר והחזק,
„מאלו קבריהם? או אולי כאשר נסו לקול הרעש ממעונותיהם אשר
„התמוטטו רגזו עד יסודם וחשבו לפול, להמלט על נפשם, ברגע קטן
„נבלעו, או נשרפו מלשונות שלהבת יצאו מבקיעי הארץ, אשר פתח
„וקעקע הרעש האיום? או לו פדו נפשם מני שחת, לו חייתם לא
„הורדה לתחתיות בור, אבדו כל הונם ורכושם, וכל קנינם"?

ככה אמרתי אל לבי, ובמר נפש השלכתי עלי הביטוס. גם קראתי קורות קריה העליזה, עיר הומיה, תשואות מלאה, ליסאבאן הבירה, את השוד והשבר, את הפגע הרע קרה אותה, על השלחן, ובמרת רוח ומפח נפש פתחתי בחזקת היד, את החלון הנשקף על פני הגן.

רבבות מאורי אור, נבאות כדורים מזהירים, אשר ממעל לרקיע, הריקו מעליהם אור נוגה, ופני תבל הזהירו, כותבי זמירות בלילה, מבין העפאים כטיבו נגן, ובשיר כתנו קולם, רוח לא נשף בין פרחי חמד מלאו כל ענפי כל עץ, ובין נאות שדי העטופות בירקרק חרוץ, בגנים נהדרים המפיצים סביבם ריח ניחוח. עוד לא ראיתי ליל נחמד כזה בראשית האביב, אולם בקרבי לא שכב לבי, נפשי עלי אבלה, מלאתי יגון ואנחה.

„**אולי** בשן סלע אחד אשר במגרשות העיר ליסאבאן השוממה יושבת
„עתה אשה נעזבה ושכלה, המקוננת וצועקת הוי אחי והוי
„אחות, ותשכח את רעבונה, המונח בה, ואך תמונת עוללה הרטוש,
„מרחפת לנגד פניה, כף אל כף תספוק, וצורחת במרה על אבדן בנה
יחידה

אלהים בטבע להיות תושבים בקרב תבל, יעוד כל ימי הארץ לא יעברו, לא יכלו, ובלתי ספק בחר בחכמתו בחקים היותר טובים והאותים לטובת הכלל והוא שומר חוקותיו ולא ישנם לעשות רצון פרטי, כי אז יוכרח לעשות תמיד נפלאות והטבע לא תעמוד על עמדה, ובאשר שגם המתעקש לא יפקפק על החוק הטבעי הזה „שהחזק יעט על הרפה" כי הוא מיוסד על מכוני החכמה, הלא לחוק יעשה לנו האיש השכל הכועס על ה' אם יפול אבניגב כלי נחמד תשקה נפשו בו, וישבר, למה לא השבית החוק הזה למען הכלי חמדו, הכי תקטן סכלות האיש אשר יתאר במריניב יען יאספו הון, ויעיקו הצדיקים באמצעות החוק הנזכר? ולבו יזעף על ה' כי לא יסיר החוק הזה". ע"ז שהרחיב הדיבור להסיר תלונת אונשי דבת רעה על מעשי ה', ואם תקים על השאר, כי אין היקש לתחלה.

„יחידה, לבי חשקה, ותביט בעינים זורמות דמעות אל כוכבי שמים אשר
„אליהם אני הבטתי עתה בתאות עינים".

„**אולי** עתה, בגעת הרוח הנעים הזה, בפארות עלים רעננים, וישליך
„המון פרחים לארץ סביב סביב לו עוד ישוב ויעלה הים על
„גדותיו מימיו הזדונים, יעברו חוף, ובתקפם ובגבורתם יצופו את
„הפליטה הנשארת מן הרעש, יגרפו את האומללים, אשר היתה להם אך
„נפשם לשלל, אשר הצילו את חייהם מהעיר הנהרסה מגחלים עפות,
„אל אהלי עלים ועתה תאטר מצולה פיה, ותבלע את תם לבב עם
„הבליעל, את הולך צדקות עם שוקד רשע".

כל עצבותי ויגונותי עלי נאספו, ושפעת רוחי התגברה מרגע לרגע,
נפשי בקרבי ברע התמוגגה, ופי החל לדבר דברי ריבות ולהתלונן,
עדי כמלאתי רגז וקצף.

„**או** גזרתי אומר, אולי אמת הדבר, כי מתועבות האנשים החטאים
„בנפשותם, קטב ישוד, חרב ישכל, רעב ימותת. הררי אל יתפצצו
„ושופכים אל חיק האדמה אש אכלה, ורעש יאבד עיר ויושבי בה, לתת
„לבני שובבים דרכם בראשם"?

פחד קראני ורעדה, עמוק ושקוע בסתרי מזמותי עמדתי, ואחרי רגעים
אחדים נדמה לי, כמו אשמע קול צועק ממעמקי כליותי „איש
נבער מדעת".

אני סגרתי את החלון והלכתי אל חדר משכבי, ליתן שנת לעיני,
ולעפעפי תנומה.

אני שכבתי ואישנה, כי תרדמה נפלה עלי, והנה בעלטה, מאומה
קרב ונגש בלאט אל ערש יצועי, כל תמונה לא ראיתי, קול רעש
לעדי איש לא שמעו אזני אולם הרגשתי בקרבי, כי מאומה קרב אלי.
ורוח על פני יחלוף, יעמוד ולא אכיר מראהו ונגע בי ופתאם דמי מהר
לעשות תקופתו ומרוצתו דרך מעגלי עורקי מקצותם על קצותם, ונפשי
מלאה הרוחה ותרגוע, ולבי הרגיש הרגשה נעימה, כאשר תרגיש הנפש
העושה פעולת צדקה וחסד, ורוחי התאמץ בקרבי, כמו יהי' הבא איש
כמוני.

„**דבר** בלי פחד ואימתה" אמר הרוח, הקול קול דממה דקה היה ונעים
מאד כפורט על פי נבל.

„**סלח** נא תהיה אשר תהיה" אמרתי „אבל אמור נא לי אם אמנם
בעבור רשעתם וחטאתם כי כבדה מאד, נמקו, ובאו אל שערי
שאול"?

„**בן** אדמה היה רחום, כי גם אלהים רחום".

ולא

„ולא היו הנאספים אנשי שטאים״ ?

„מי זה יתפאר, מי זה יאמר זכיתי טהרתי מחטא? אך שדי לבדו הוא
„תמים ושלם, אין בו דופי ומגרעת, אכן האנוש אנוש וחלש,
„לא יוכל להמלט מחסרון ולהתם כל דרכיו, אך קצתם היו רעים, אולם
„רבים מהמתים בדי לבב היו״.

„שדי הוא רחום אמרת, אולם שלח נא ארחות משפטיו, ותהלוכות
דיניו ומנהגיו גם נעלמו למאוד״.

„הידעת עלם מעלמך, כי תהרוס לעלות אל ה׳? אמור מה תדע,
„כי ככה תשתומם על כי אין חקר לפעולותיו? הנגלו לך
„כל תעלומות? ובחקר כל תהום התהלכת? הידעת אחת מני אלף?
„הידעת מדוע תלפיגה עיניך הדודאים, ילמחו על שפת הנחל, או איך
„תשמענה אזניך קול הולם פעם? הידעת איך יולידו רעיוניך השונים
„תנועות שונות במרוצת דמך, ואיך על רצונך וחפצך תתנועע ידך, אל
„שען השתול בגן לקחת מפריו? החקרת איככה ידוע לנפשך, כי שמעת,
„כי ראית, כי שלחת את ידך, או הידעת מי הוא ואיזה הוא, ואיה
„מפוא הדבר הנפלא, אשר באין אמר ודברים, יאמר בלבבך ובקרבך אני
„נמצא„ ומה הדבר אשר ימניעך תחשוב כי התמונה בעלת שלש זויות,
יש לה ארבע צלעים? הדרשת וחקרת כל זאת״ * ?

לא

---

*) וכדברים האלה, דברתי בלשוני, על עניני הדת והאמונה. והוא להאמין בדברים ולקבלם, אם גם נפשינו סולדת מהשיגם, כי אין משגיחין בעסקי אמונה בכף מאזני השכל כל עיקר, הלא נראה, כי עלדנו ה׳ אלנבחון דברים ועניינים רבים הנמצאים במערכה הטבעית, ואין ביכלת השכל לחטוט אחר יסודם ואין עין הבריות שולטות בהם רק תלד החון, ונעלמים מתחת לאופק ידיעתינו, הנדע איכות האור הלא והבהיר רתיחותיו הנפלאות. תנועת והמרת גלגליו הגורמים את הלבעים והגוונים והשתנותם? סגולת האויר הנוזלי והספוגיי המתגלה לרוב בחזיונותיו במראותיו, ובפעולותיו באופן מבהיל ומחריד, תכונת האש האיום והנורא אשר מעשי תקפו וגבורתו בפרולו פרן, אם הבערה ללהב יצאה. כתוביה בתגלת הטבע, ועלמיותו ופניימיותו בלתי נכר, ונסתר מרות בינת כל איש? הקשר האמין המאגד ומחבר בתוכנו שני עלמיים שונים ונפרדים? בכל אשר נפנה, נפגוש תאוות הנעלמות מאתנו, הנבין סוד טבע הגופיים העוטרים אותנו. ומונחים סמוכים לנו ופועלים על חושינו, הנשכיל תכונת טפת המים? ובנין רמש קטן המשתק באנקת במש, מספר מפקד אבריו וגידיו ועלביו ועורקיו? לא ידענו אחת ומני אלף, דברים ואין ספורות יסודבונו תבלי נוכל השיג עלמותם, הלבעבור זאת נכחיש היותם דברים ישיים נמלאים נכחי בפועל? בשביל קולר שכלנו אין הווייתם בספיקות. האדם לפעמים יכשר ויאתה דבר תם, אשר אחרי

כן

„לא אחשבה לדעת זאת, עמל היא בעיני".
„את עצמותך להשיג קשתה יד שכלך, ואתה תתפלא כי אין חקר
לתעלמין? תגשש כעור באפילה, ותעת להביט בעינים כהות
„לשמש? ידך קצרה מהבין מה שעיניך רואות, ואזניך שומעות, ולבך
„מרגיש, ותחפוץ לדעת תכלית מפעלות גדל דעה ושגיא כח? הלא עירם
„אתה, אין אתה יודע עד מה, ומדוע לא תתחבא מפני ה', מדוע לא
תסתיר פניך מהביט אליו"?
„אבל שא נא מדוע הרחום, לא יעשה גם משפט צדק"?
„אין שופט בצדק, אין דן ביושר ואמת כאל שדי".
„אנא אל יחר אפך בי, אם אפונה"?
„דבר בלי מגור, ואני אודיעך קושט אמרי אמת".
„ועתה נאבדו הישרים והתמימים, למען יוסרו החטאים"?

קצר

כן יסתרו ויקוים יסודו. הלימוד מתחולת הארץ, ועמידת השמש ושוב אנשים נכח כפות רגלינו, היה אצל הראשונים לפי דעתם בהחלט בלתי אפשר, ובכל זאת ע"פ עיון וחקירה, ועל פי נסיונות רבות גדולות ונאמנות, נקבל הלימוד הזה, אשר היה עד עתה נגד התבונה לאמת בירור. ואם לפנים מחסרון הנסיון, ומחולשת ההשכלה והתבוננות, ומתיעוט העיון והתשוטטות בחגוי הענינים הטמונים ולפונים במסתוריית הדבר גזרו על אמיתיות שונות כי המה בלתי אפשר, גם עתה כזאת יוכל לארע לנו באמיתיות האמונה, ולא נסמוך על תבונתנו אשר תהעדר יכלתה לחדור ולבא אל עמקות תוכן הדבר תשפוט משפט מעוקל, כי השכל לא יתן תמיד האמת, והטעות והמבוכה מצוים בו תדיר, לפיכך אין לסמוך על עד חשוד כזה, כאשר נתעה, אם נוציא התולדה המזוייפת והמקולקלת כי ח"ו אין אלקי' והתהפוכות והזרות הנראות בעולם השפל, אשר שכלנו אנס להלמדם ולאחדם עם חכמת העליון, ככה נוחלנו וניטעה אם ממלאכת הרכבותנו ומחשבותינו עם סודות האמונה — אשר מרחיקן עמוק מן האור השכלי — באפילה ונדיח אותה לארץ, ונשליכה ממנו עבותותיה. גם פה אחזה שני משפטים, האחד חזק, אשר יש ראיה על אמיתותו והשני חסך ולא נגה לו, והוא כי בבירור מודעת זאת, כי האלהי' חכם ובעל יכלת ותקיף על כל והדבר מאומת מגד העדאת אלף עדים המחליטין ומעידין אמיתותו, אבל זאת היא בלתי ברור, כי הדברים הנראים לנו בלי סדרים המה באמת בלתי מסודרים, באשר החושים יאזו לנו מראות שוא ומדוחים, ידיעותיו נשגבות מידיעתנו, ואך לו נגלה אמיתת הענין, לפיכך נודה, כי בלי ספק צדקו משפטיו, אך המה חוץ לגבוליו ושכלנו קצר ונלאה להשיגם, כי לא הונח בחקנו לדעת הכל, וכל מה דח"א לגבורי שמכינן אמונה ונאמר כי בודאי איזה טובה צפונה באנס, באשר כי טובות העולם מרובות מהרעות.

„קצר עינים! השמר מלכת תועה, אל תבהל ברוחך לשפוט משפט
„מעוקל, לא רשעת הרשע המיתתהו אכן ברשעתו מת,
„והצדיק אם גם צדקתו לא הצילתהו ביום זעם, אולם בצדקתו גוע".
„שא נא את ההבדל וחילוק זה. לא אוכל להבין ולהשכיל".
„כתיר לי זעיר ואחוך, אשאלך ואתה תענה, אמור לי, אם עננה
„הרת אש, גפרית ומלח, תמליט מבטנה כחלי ברקים, היפולו
„כל מבנה יפגשו במרוצתם, או ילפתו ארחות דרכם, רק על בית איש
„רשע לשדד מקום רבצו?
„בצאתם מחדרי כלאם, יהפוכו לאבק פורח גם אהלי צדיקים".
„ונחלי בליעל זרמי מים עזים הפורצים והורסים את גבולם,
„וישטפו ארץ ומלואה, הישחו במרוצתם העזה אך
זרועי גני החטאים. ויכלו באפס תקוה רק משכנות בני עולה"?
„לא ישאו פני איש ולא יהדרו גבר, בשטף הליכתם ישימו לשמה כל
„ככר ארץ זרועה, ישריפו כל דשאי שדות יפגשו בדרכם".
„והנה הצדק ויושר משפוט, אם תגזור אומר, כי הברק המרצץ,
„אשר יצא מאוצרותיו, והשחית מקום לא ידע אל, ופלגי מים
„כבירים, אשר הפכו בחרון אפם, גן הרשע והיכלי תפארתו, בפשעיו
„ובחטאיו כל זאת קרהו, אצבע אלהים זאת להשיב לו שכר מפעליו"?
„אשמע מלים ממך, מה תדבר עוד".
„או אם הרעש המחריד הזה אשר הבקיע גאות בנינות מפארות, ונתץ
„מגדלות בנויות לתלפיות, והפכן לגלים נלים ביום אפו, גם
„הפיל פרצים בחומות בתי הסוהר, ונתן דרור, הוציא לחפשי וחירות
„עשלה יושבי חשך, שוכני בתי כלא אסירי עני וברזל, הלקוחים למות
„ומטים להרג, ותשעה מהם בנים לא אמון בם, אמת הדבר כי יהי' בם
„משפט מות, הפרו חוק, מוסר פרעו, אולם העשירי הוא איש בר לבב
„ונקי כפים, על לא חמס בכפו הוגשו רגליו לנחושתים, נקבר חי על
„לא חטא ופשע בבור תחתיות, התאמר בלבבך התרמה בנפשך, כי על
„כן פצתה האדמה את פיה. לבלע עשרים אלפים אדם חיים, כי על כן
„שלח הרעש חפשי להרעיד מצוקי ארץ, להדוף כל מבנה כקש נדף,
„להפוך קריה עליזה למעי מפלה, למען תפדה נפש נקיה אחת מני שחת"?
„אחדלה מדבר כזאת, אולם בכל זאת שמעתי כדברים האלה, כי
„שלהבת הצדק, ושטיפת מים כבירים, וחמת הרעש
„מטי זעם המה ביד ה' מלאכי רעים עושי דברו, לעשות משלחתו,
„ברבבות מרגיזי אל, למען שבור מלתעות עול ולגדוע קרני עמל ואון,
ובאלה

„וכאלה שמעתי רבות מאנשים אשר יאמרו מלאנו חכמה ואיש ממנו לא
„ידים ראש להשיב על דבריו".

„קרוצים מחומר! דלי התבונה! אשר רגע תאמרו, כי ארחות אל
„ומשפטיו נעלמים, ובלתי נחקרים, חוקותיו ומנהגיו
„מהלאה לגבול השגתכם ינוחו, ורגע תאמרו, תרתם הדרך ילך בה,
„ועקבותיו נודען לכם, רגע תאמרו, סכת עב תלכם את נתיבותיו,
„ורגע תדעו דרך ה', תפללו לדעת תכונתו, מוצאו ומובאו. תשכילו מה
„למעלה ממכם — אני אגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך,
„האמין בטובו ובאהבת צדקתו, השכילה את חסדו ואמונתו שחה לפניו,
„אנוש כאלה! האמן כי הוא ירא וישקיף הכל וכל מעשיו אך לטוב לנו
„כל הימים, אולם הבט בעד עשתונותך בריח ודלתים, הטמן ברגבי
„מגרפות עפר שפלותך, ושים יד על פה, סתום עינים! נופל תחת משא
„התלאות אל תעז לחזות מחזה שדי".

„אני לא שאלתיך, ולא נשאתי דעי למרחוק, אם שמה בארץ החיים
„יפלה ה' בין הצדיק והרשע, ידעתי גם ידעתי, כי יגדל וגודלם
„שמה לא יתדמו, כי אחרית צדיק ישגא, כל הברואים יחדו יעידו, יביעו
„אומר, כי צדיק ה' צדקות אהב, וישר יחזה שם גאות ה', וגם אתה
„דברת אלי כדברים האלה".

„צדיק ה' ואין צדיק בלתי ה' לבדו".

„אבל מדוע פה מותר סיפר מן העול מעט, למה פה ההבדלה
ביניהם מצער"?

„ואם גם ההבדל המעט הזה, וההפרשה הקטנה הזאת ג"כ לא היתה?
„מה ישאלך לבך לבקש להם פדות גם פה? אם תדע ברור כי
„שארית להם, כי ישתו מים חיים ממעיין אשר יוצא מבית ה': אם תדע
„באמנה כי מחר יהיה האות הזה, והמות יפריד ביניהם, ולימים הבאים
„ישלם חסרונם כפלים? המעט ממך כי הבדיל אלהים אתו מלהקת
„הרשעים שמה להקריבהו אליו, להמציאהו שם עדנה לא פרש, ובקשת
„כי גם פה רוח והצלה ומרגוע יעמוד לו, ויצא פה על שכרו? ומדת
„הימים פה עלי החלד החדלה מה היא? עד כמה יאריכו ויתפשטו
„ימיכם פה משך ימי היותכם"?

„מדת ימינו מחזקת שבעים מחזורות ותקופות תעשה הארץ סביב
השמש, ואם בגבורות שמונים".

„ועתה הגבל לי המשכת זמן ימים הבאים"?

„נקבה אתה מספרם".

התחשוב

„התחשוב כי יש יליד יוכל לחשוב מחשבתם, כי חֵך לשון בשר יוכל
„הגד אפס קצת מספרם? התאמן כי יש להם מדה וקצב? מדתם
„נסתרה מנגד כל עין רואי".

„לבי הכני ונתר ממקומו. נטיתי ידי ושלחתי אזרעותי חבוק התמונה
הנחמדה לא ראיתי, אולם ריקם שבו אל חיקי, ותכליותי קול
„קרא מי יתן ותהי אחריתי כמות הישרים אשר בליסאבאן"!

„אל תאמר בלבבך „דבר הרוח" כי בזאת אמרתי כי פה מותר הצדיק
„אין כל מאום, גם פה הפלה ה' חסיד לו, נקדש הישר במעשיו,
„נשגב ונעלה למאד, תומתו תפרידהו ותבדילהו מהפושע, התשפוט
„ותחשוב, כי אל שדי אשר רק צדק מלאה ימינו לא קֵשֶׁר וחבר ענג
„ומרגוע, משוש ומנוחה, במעגלים הטובים ועצב ויגון ואנחה במפעלות
„רשע"?

„אתה תמשוך אליך את לב שומעך, דבר נא ואשמעה".

„אם הלועה הזונה ההולך שובב בדרך לבו, ואש התאוה עד אבדון
„תוקד בקרבו, בדמי ימיו עודנו באבו, שחוח ומט בלחץ מכאוביו
„ונגעיו, באין כח נואק ונוהם יתהלך בחוצות העיר בין מצהלות שאוני
„קרת, בכלות בשרו ושארו וכחו, אם רשע עריץ האוצר חמס ושוד
„באוצרותיו האוכל עמו אוכל לחם ויין חמסים ישתה, לא יוכל להרים
„מצחו העז כנושה נגד אלמנה נואצת ושכלה, אשר עשק, ועיניו המלאות
„מרמה, ומעידות על כליו ומזימותיו הרעים לנכח יתום נדכה אשר גזל
„כל רכושו ונחלת אבותיו לא יוכלון הבט, אם עפעפיו המפילים אימה
„ופחד, כעפעפי שפיפון ופתן, לא ישירו נגד האיכל האביון, אשר לפי
„משפטי אלהים יוכל להשים בסד רגליו, ולפי משפטי אדם, יצבור וישתה
„יינו מכרם חמדו אשר נטע לשכרון, ישא משך הזרע ברנה אשר בזיעת
„אפו הוציא אדמתו, ומשאת בר יקח ממנו, יאכל פריו לשבעה מגנו אשר
„שתל, יקח משכבו מתחתו, וכתנתו יפשיט, ובניו ובנותיו היוצאים
„מברכיו יבודדו ללחם בארץ אחרת ופורס אין להם, או ימותו עטופי
„רעב בחיק אמם — או אם הנוכל אשר לבו יצוק כמו אבן בל ימס לדמעת
„עשוק ורצוץ, לא יחוס גרת דל, לא ישים רחמים לאביון, יהיה דראון
„לכל בשר, כל יושבי שער ישיחו בו, יהיה לנגינת שותי שכר, או אם
„המושל הזדון רודף צדיק לוקח כופר להטות דין דל, ההופך ללענה
„משפט וצדקה ביד חזקה לארץ יניח, יהיה עבד לעבדיו, אשר בשם שומרי
„נפשו יכנס, וחייו תלואים לו מנגד, לא יאמין בחייו ופחד יומם ולילה —
„אם רוחות ימים הראשונים אשר המיתו כלם במעגליהם המשחתים,

באחרית

Digitized by Google

„באחרית כי יגיעו השנים אשר יאמרו אין לנו חפץ בהם, כי תשבית
„האביונה, כצללי מתים ישוטטו על פניהם וזועקים עליהם הוי ואבוי,
„אם האורב היושב בסתר נפשם אשר אטמו אזנם עד הנה, תשמוע לקולו
„הדובר אליהם בלאט ובלחש, יקום ממקומו יתמרמר אליהם, יאחזם
„בערפם, יפלפלם, יפשח את לבם, ישסע את קרביהם, ויחלד את
„חייהם בשאגתו. וינהום עליהם כנהמת ים על אולתם ופשעם, זאת
„היא שלומת רשעים, כי לא ישלמו החטאים בארץ כ"א אר ברעה
„האחוזה בעקב החטא, ובאונו אשר ידו ישיב להם בקרוב, או ברחוק,
„ברעה אשר תצא משלשול פעולות שונות ורבות הנצמדות ואחוזות
„אשה אל אחותה כטבעות בשלשלת, ופתגם מעשה הרעה אין נעשה
„מהרה, עד כי מדרכי פעולתו הראשונה תולד באמצעות פעולות אחרות
„המתרועעות ומתחברות, רעה באחרית, מראשית חטאתו אשר כנחש
„תשוך וכצפעוני תפריש".

„נא אל תחריש, כי כל חפצי להקשיב לחכמתך, ולהטה לבי לתבונתך."

„אולם ההולך בדרך נכוחות, אוהב צדק ושונא רשע, הנותן מלחמו
„לדל, החומל על נכאה לבב, ונדוח כדיבתו יסמכהו,
„הולך תמים, ופועל צדק, אשר לא לקח כ"א בדין ובמשפט — את
„אוהביו יאהב באהבה נאמנה, ולאויביו יסלח בלב שלם, אשר לא
„נשבע למרעה, לא נדר במו פיהו, אשר לא חשב לקיים, הצדיק כזה
„אין כל מאום יתרון על הרשע? לו יהיה יתרונו רק ההרגשה
„הנעימה כי עשה הטוב והישר, והשלוה הנחמדה, והדומיה הנאוה
„החופפת עליו כל עת, לו לא יעדיף על הרשע בכל דבר כ"א בשמחה
„הלזו בה יקובל באהלי צדיקים אוהביו, אם נפשות יקרות וטהורות
„לעומתו תשתוקקנה ותשמחנה על בואו, לו יהיה מותרו, בהפנות
„אליו גם לב הרשע, אם גם חטאים עד מהרה יכירו וידעו גדולתו
„וקדושתו ורוממות נפשו, ופשעים אליו ישובו, ויאמינו בדבריו ויבטחו
„באמונתם ויושר לבבם אם גם אין להם חלק ונחלה באמונה, התקטן
„זאת בעיניך"?

„לא אוכל לנשקך, אולם שרית עלי ותוכל. אמנם אל תקציף
„ואדברה אך הפעם, הקצור קצרה יד ה' מפדות אותו גם
„פה מכל צרה וצוקה"?

„השם את גו הצדיק לאל ואין, והכחידהו מן המציאות, או
השמד והכרת את כל אשר סביבו מקרב הארץ, למען
„לא יגש אליו דבר. ואז הצל הצלתהו מכל ריב ונגע, כי זולת זה לא
„תוכל לסלק ממנו את כל מה שחפצת".

אזני

„אזני לא תבחן מליך".
„אתה השכלת לשאול, כי השטח השוכב בקו עקום ינוח עקום
„ולא ינוח עקום, כי הגשם יהיה בעל כניסה — דורכדרינג־
„ליך — ובעל התנגדות הכניסה, שיהיה באפשרות שתהיינה בטבע
„תנועות, ושלא תהיינה תנועות, חפצת כי העולם הגשמיים
„בכללו יהי ולא יהיה".
„כזאת שאלתי מעמך"?
„חי ה' צבאות כי שתידה כזאת חפצת ובקשת מעמי! אם תכונת
„הגשם ותכלתו, שיוכל להיות נלחץ ונדחף, מגשם שכנו הקרוב
„אליו, בהכרח יוכל להיות נלחץ מכל גשם אשר יקרב אל גבולו,
„ויבוא בשבילו, גם מחמת לפעוטי ומאורת פתן גם מיערת דבש
„דבורים, גם מקוי סהר יקר הולך, גם מרוח סופה וסער אשר
„בשערה וסופה דרכו".
„מחשבותי לא היו כאשר דמית אך שאלתיך, מדוע יד ה' שלחה
„בנו את המארה, מדוע חללים יתהלכו וקול רעם
„יתנו שחקים? מדוע כדורי אש יתמלטו מבטן הררי גבנונים?
מדוע שלחן ה' נבזה"?
„יען מציאות הוית הרעש והסער והרעם באפשרות".
„אבל מדוע ברא איכיות העולם ותכונתו על אופן כזה? שתהיה
„הוייתם באפשרות, וילכדו בגורל המציאות"?
„אולי תתעבר לבקש כי נהרי נחלי הלחה והשד ירעפון במעגלי
„עורקיך יחסרו, ותאמר כי הברק והחום בגידיך ובמיתריך
„אך למותר המה? לא יצוייר כל כלי המוכן לעשות בכל מלאכת
„מחשבת — מאשינע — בטבע מבלעדי חיכוך ושפשוף."
„אבל מדוע בחוזק יד ובזרוע נטויה, הוציא ה' אל המציאות
„נחשים לצפעונים, סמים מרים המאררים לצבות בטן ולנפיל
„ירך? למה ברא נמרים ודובים וכל חיל טורפי טרף? מדוע יפתח
„דלתות שאול להריק עברה וזעם ולרות בלי די"?
פה נאלם הרוח ולא ענה דבר.
„מדוע מות בסיר אלקים, למה ימלאו בחדר הטבע נחשים עקרבים
„כפירים רעבים שואגים לטרף אדם"?
„רמש נבזה! דל שכל! קצר עין! בהמריצתך שאלתך מדוע יש
„במציאות חלק עפר דק כשחק מאזנים מהסם הממית בזאת
„שאלת מדוע ימצא הכדור הקטן הזה, הארץ אשר אתה שוכב עליה.
„הבט שמימה, שא מרום עיניך וספור הכוכבים, ושאול על מה ברא
אלה

„אלה? מדוע נברא כל איש ואיש מאישי הטבע, מנקודה הזאת החל והקף
„שאלתך סביב סביב מקצה מזה אל קצה זה, עד תשוב ותחזור אל הנקודה
„ממנה יצאת׃ הכל הסכמה ומחשבה אחת, כל הטבע מעשה לויות,
„כמעשה האופן בתוך האופן, כל איש ואיש הוא טבעת וחוליה בשלשלת
„הגדולה; חוברים איש אל אחיו, ויחדו יהיו תמים, ה' רכס ושלב את כל
„והיתה הטבע אחת, את זה לעומת זה עשה אלהים רע וטוב מר ומתוק
„אחים המה, אברים ופרקים שונים בשרשרת הטבע. ילוד אשה!
„הן הארץ כגרגיר חול בשפת הים וכנקודה תוך עגולת הגדולה,
„ועתה מי אתה היושב עליה? דיך אם לך היתרון הרב הזה כי
„הוקמת על בתוך הנבראים ובידך לב מבין להשכיל ולחשוב הרעיון
„הגדול הזה „אולי כל נברא הרב הזה אשר אראה נצמד ונערך אל
„הסכמה ועצה אחת אשר כל חלק וחלק מתאים זה עם זה ושכלה
„אין בהם"*) קצר עינים אשר העמדת בין המצרים, והלאת במקום

לך

*) משפטי ה' אמת, אך צדקו יחדו, אם גם נראה בפרטיים שונים איזה רע, בלי ספק מגיע ממנו תועלת ואיזה תוספת לטובת הכללי המוקצת יותר משרעה. ואלו הרעה המעוטה לא היתה אלוה, הי' ג"כ הטובה הנמשכת ממנה בלתי מצויים, ואיזהו חכם הרואה על טובת הכללי הנולדת מרעת הפרטי. ומה נעמו דברי החכם לייבניץ בספרו טהעאדיצע ז"ל שם „המשכיל על דבר ידע שהכל נברא לטוב, וכל הרעות מתולדות לטובה, ואעידה לי עדים נאמנים, הנה לעין ימתק לאור נחמד למראה בהוד יפעת מאור העין תתפלא, אם ראתי סאיור מעורבים לפי ערך הראוי, אם גם רשמים מפורדים ממנו בלתי מתקבלים אל העין, ונוכל לחתוך מציור מפוארת שטח מלא וכהה, אשר בו שחרות וכיעור מראה העין, אולם אם לא על מתחיה מעמוד הבהרת, אשר תועיל בצלם להוסיף הוד, ולהרים בחשבתם את שטח האוריו יפיה הציור ונבונה. מגן עדנים נוכל לקחת ערוגת דומן אחת, אשר נשחת מראה אם בלמוד ובדד משב מחוץ לגן, אולם פה מעזור ליפה יגן, ככה מטעמים מתוקנים ומעורבים לערך בנין וסדר החיך יערבו, אם גם ביתפרד האנילא, והרכבה משבת, ימלאו בהם דברים מרים לחיך. ובניגון הנאמד כנגן המנגן עלי הגיון בכנור, מערב הקולות, הנערכים במדה במנין ובמשורה. והנשקלים לערך התנועות הנעשות באויר, עדן וענג רב מרגיש הנפש, אם המנגן יודע לכלכל הנגונים במסילה שלא יהיה פגם בשלמות היגבות האחדיות זו עם זו בערך העליה והירידה. אם גם לקולות נפרדות מהתאחדות הניגון הזה יש סביבות ותרילים, אשר בנפש יחרשו שממה, ככה המנגן הגדול, אשר הוא בעלמו יסד ניגון העולמות ובלתי ספק יודע התחברות והתלכדות הדרגות ומדורים מנאות, ולמאור הנועם שירו בפלס ישר, בטוח החציר ומירותיו ורגעת סגולתות על אופן נאות ועבר.

„נר ושעה תוגבל עד כי הכרחת לכנות קצוות רבוא רבבות שמשות,
„ואסיפת כסיל וכימה, בשם, כמו עלמה אחת שברה את כדה אשר
„על שכמה, והחלב שטף חולה. קלל עינים! בתקופה הנוראה
„והאיומה הזאת, אשר בה כל צבאות הטבע יחוגו וינועו כשכור מבלי
„מחשך, ידולו כגלגל סביב סביב מאין מנוח, וכל הדברים באו,
„יחלופו, יתפרדו, ויתלכדו, תמיד יתפוררו וישובו ויתחברו, אל
„בינות לגלגל זה תראה? בשערוריה הזאת בגלגל זה החוזר בעולם
„באין רפיון אשר אם דבר אחד פה נדחה, ויפוזר לאלפים חלקים,
„חוזר ונראה ברבבות מקומות, בתמונות אחרות, בדמות כבדל,
„ובתמורות שונות ואלפים חילופים, בגלגול זה — אשר שם כל חכמת
„אדם תתבלע — תהרוס לבוא, לחקור מה לפנים ומה לאחור, מה
„ראשית ומה אחרית, מה סבה ומה תכלית? אתה בעל קץ וגבול
„תדע מעשה ידי אומן אשר אין לו תכלית וגבול? אתה איש טמא
„שפתים תבוא אל הקדש פנימה אל דביר המלך? — עתה קום לכה
„אתי אל מקום אחר, ושם אראך נפלאות, תראה איך מאחרית מחאת
„כנפי הדבורה הקרובה למות נאחזות ונאגדות מאורעות ותולדות רבות,
„קורות נוראות עליהן ישתעבד לבך. אם תטה הדבורה הזאת כנפה
„לעבר מזה, או לעבר מזה, קשורים וסבוכים חליפות וסיבות, אם
„עיר אחת גדולה לאלהים, קריה בנויה למפלה תהיה, או אם
„הכלל תכלל העיר, מלחמה תכבד על הארץ ימים רבים, מלכי ארץ
„יתיצבו, ורוזנים נוסדו יחד לערוך מלחמה, גוי אל גוי ישא חרב,
„ממלכה בממלכה תלחם, עד כי ירגזו כל קצוי הארץ".

כגבינה נקפא דמי בעורקי, ותפעם רוחי בקרבי. „מאחרית הזאת כנף
דבורה קטנה נוטה למות תמשכנה שמות והריסות כאלה?
מעתה נסבה כל זאת? אמרתי בעילוג לשון כמעט אזני לא שמעו דברי.

„**לך** ובא עמי, עד עתה הוגעתני בדבריך הלאיתני בשאלותיך,
„אולם אחרי שמת פניך לדבר וראית מראות אלהים הנני גם
„אנכי אדברה, אשאלך ואתה תשיב".

ערפל עב עטפני כשלמה, גוי אבד נטל מעמסו, רב מאויר הוקל,
ותשאני פתאם רוח קל בין השמים וארץ, ואשמע סביבי קול רעש
גדול אדיר וחזק כקול שאון מים כבירים שוטפים ממרחק, ופני פני
להבים, כמו בערו על לחיי לפידים וזיקי אש.

ואשמע את הקול אומר „פקח עיניך וראה סביבותך!" ופתע כאשר
יפשוט איש בגדו ושלמו הוסר הערפל ממני.

ותחזקנה עיני, רב מקדם יכלתי ראות, אבל ראיתי — כמעט

הייתי

Digitized by Google

הייתי כמשוגע ממראה עיני אשר ראיתי — נבהלתי מחזות המראה הגדולה. רתת ורעד בא בי אזני השכן, כמעט לא עצרתי כח — נשאתי עיני ואיגף למעלה, וארא והנה השמש בגבורתה בעוז יפעתם דום עומדה בלב השמים, והיריעה הגדולה המתוחה ופשוטה ממעל לראשי עד אפס גבול וסוף, חשך משחור תארה, ונדמתה לעין ראי לשים השחור הנבחר למלאכת קבר, ומטה אל ארץ אביט, והנה הר גבנון רחב וגבוה מאד, ועליו עמוסים הרים כהררי אל המאחזים פני שחקים, ובין כתפותיהם יתעלמו שדמות שלג המכסות עבר פניהם, ועל ראש האחד שן סלע מצוק אשר עליו שכן כדור קרח גדול ונורא אשר הבריק, ושלח לפידים וזיקים בנפול עליו קוי החרסה אל השמש, המוסבת ויונקת ממנו נחלי מים, וכמראה בזק מראהו, השקפתי מתחת לרגלי, והנה תהמורות ושוחות עמוקות לא מוצק תחתן, שם תשכון צלמות, ומאחורי הרים על הרים נחמדים ונקבלים האחד גבוה מהשני ולרגלי האחרון שכב קריה נשגבה, וראשי מגדליה הגבוהים והנשאים עטוים בערפלי תכלת.

„על שן הסלע החד הזה תמות הדבורה דבר הרוח, הסלע מכוסה
„ברגבים קטנים בעפרות שלג, וזה יהיה לך האות, אם תכה
„הדבורה בכנפה את האבק הקטן אשר ינוד שם הנה והנה לכל רוח
„אל העבר מזה אשר לימין דרך המוליך אל השוחות אז תגלגל העיר עם
„יושביה וכדור הארץ ימלא דם חללים, החרב ידושן מחלב פגרי אנשים,
„והאדמה תשאה שממה מפני קשת דרוכה תרוה מדם הרוגיה, או
„כתיר זעיר וכמעט קט הרגב נמס מחום השמש ואיננו כי הסלע
„לקחו אל קרבו״.

ועד ארגיעה, כמעט שאבתי רוח, אי שמים! ורוח שלח כנפיו והוביל דבורה אחת משמאל דרך העמק מעלה, ותתעלף ונפלה על שן הסלע, ובטרם צאת נפשה מקרבה ספקה עוד כנפיה, ותיגע באבקת השלג, וינתק הרגב ויתגלגל וירד בסתר ההר משמאלי, ובהנתקו ממקומו נחברו ונאחזו בו על דרכו עוד רגב אחד, ושנים ושלש וארבע, הלוך וגדול מרגע לרגע, הוסיף עצמו, והרבה גדלו, עד כי גבר והיה לכדור שלג גדול מאד — לאווינע — אבנים המדובקי׳ בקרח, צורי חלמיש, סלעים, אשר פגש הכדור במירוצו ובמהלכו, הרביץ בחמת כחו ממקומם וינטלם וינשאם על שכמו, גם הרים, גם אפיקי נחלים, אשר לפתו ארחותם בדרך הזה, נפלו במסך ותערובה הזאת. ואבק גדול ונורא עלה כקיטור הכבשן מהמקום אשר עמדו שם המגדלים אין ספורות למו — רעמים מחרידים, מרעשם יתמוגג לב, התגוללו מתחת, והכפילו לרבבות את

קולם אמר, הפך ענה המית שאגתם לאלפים מן החנו הגודל והאיום, קול רעש התפשט מן המצולה, עד כי כדור הארץ התגעש, רגז ונע עד יסודו, וילך נהרים חדשים ויתי להבות מבקיעי החדשים ומנקיקים אשר הקר ובקע הרעד הזה.

„הסב עיניך והביטה אל הנהר אשר שם במצולה מימיו עלמו ועברו
„על אפיקיו!" קרא הקול.

„פרד שוחה על פני המים אני רואה" עניתי ברעד וחלחלה.

„שני רוזנים" אמר הרוח „קנאו באלילות שכנם הקרוב אליהם, ורוח
„עועים אשר נסך בקרבם, השיאם, להפיר ברית החברה,
„ולקחת בזדון את נחלתו, קשרו עליו קשר, בסתר המתיקו סוד,
„כרתו ברית לשלוח את ידיהם באחוזת מרעיהם, זאת סוד העמיקו.
„ויועצו יחדו, להבקיע אל עריו פתאום לזמן נכון וידוע, והאיש
„אשר רכב על הפרד הוא ציר שלוח מאת האחד ובידו אמתחתו את
„אגרת ופתשגן הכתב לדוד ונחתם בה, להיות עתידים ליום הזה,
„להתנפל ולהתגולל על שכנם השוכן לבטח שאנן ושקט מפחד רעה,
„והכדור השלג אשר עבר וחלף את ההרים הרב בהליכתו את הציר
„הזה אשר יצא לחוץ בדבר מלכו, וגלי המים אשר פרצו ונפלו מההרים
„אל הנהר הזה, הציפו את הפרד עם האמתחת בה קשורים וסגורים
„המכתבים האלה אל חוף העיר שם ישכון הנגיד על כס שלום בלי
„מגור, אשר עליו קשרו הקשר, והפרד נתפש, והמכתבים נפתחו,
„וסתרי מזמות השני רוזנים נגלו. והקהיל את כל אנשי מלחמתו
„וגבוריו בכל מדינות ממשלתו לעמוד על נפשם ולשלוח יד במבקשי
„רעתם, ולשבית ולהפר עצת האויב, וכאשר שמעו אויבי המנוחה כי
„נודע הדבר, כי יבצר מהם לעשות בסתר אשר זממו, נפל רוחם
„ולא ערכו מלחמה ותעצר המגפה".

„תהיה מי שתהיה אלף תודות לך, לא אוסיף עוד להלאותך
בשאלות הבל, אולם עזבני מהר, כי שער אחז בערפי וכל
„עצמותי תרופפנה".

„העל כן מתה הדבורה למען תשום העיר, ויושביה ימחו מן הארץ"?

„לא ידעתי דבר".

„העל כן סרבה העיר ונשמדו יושביה. למען תשב אשת הציר הנקיה
מכל פשע אלמנה גלמודה ועזובה"?

„שאלני שאלות לרבבות לא אוכל תת לך מענה, אנא אל תוסיף
דבר עמדי, עזבני כי כל עצמותי תרופפנה".

שביעו

Digitized by Google

„שמעו בני אדם, כה אמר ה' צבאות, בנים אתם לה' אלהיכם,
„ולא לחרפה תחשב להיות בן בלי דעת, אולם קיקלון הוא
„להיות בן נעות ומרדות ולדבר משפטים עם אביו".
„ואיקץ והנה חלום. ומאז לא חטאתי עוד בשפתי.

חיים פאללאק מברודא.

הנחמה.

בהלך אחרי בקשו בדי עמל מטרת תאויו, כל היום ירגיע בסכת גולר הראשונה, אשר יפגיע בנשף בערב יום, שמה יעלה על זכרונו מעשיו הנחלפים, משיב לבתו האהלה מאשר יש לו, ויבלה העת הנשאר בשירתו, עדי תקראהו השינה למנוחת נחת. ככה גם אנכי אחרי נדידתי זה כביר בארץ הנשיה הזו, ועם בני אדם זולתי, מבוכת ארחותיה העקלקלות בתמהון נפשי רגלי הניעותי, במקום התקוה השובבה ממקרות רעים נחרפת, ומהדולתה המזקה לפתע פתאום נעצרת; גם אנכי כזהר מבדק ערב חיי, הרפה לערות. נסתי להמלט תחת גג שפל, ופה העברתי מרעיוני המסעות להלאה, ואחרי עתותי המנוחה העדינה חכיתי בתוחלת ממושכה, וכליתי רגעי בשיר פשוט. —

עתה כאשר זוקן דאבה וחטא, כאשר היגון מפרידת ריעי האהבים והנעימים. כאשר חשכת צלמות ממעל לראשי מתרחפת, ומכבה נקדי להבת החיים, אערב את לבבי לקות אלי עזרתך. הה לילה לפעולה אחת, אז הרדמתי, בת שירתי, הרגיעי ודומי, עדי תתעוררי מאילת השחר של מנעים זמירות ישראל, לשיר במקהלות קדושים. במקום אפס זוקן ודאבה, חטא ויגון. צלמות ואישון ליל, ואז ביתר שאת תערב שירתך החדשה בערך השירה הזאת. —

אין כל גיל וחדוה, ולא כבוד וגדלה ילינו בקרב האדם, בלי תגנת לב ומורך רוח; אלה לדאבון ואלה לקלון, יתהפכו כמו רגע. הרוח הנאמן (דאז געוויססען), הבלתי נשמע לפעמים לקשה לב; ידעום אחריו בקולו נפלאות. — איפה אנשי השם המחרידים זה עת קצר, התבל, ותתגעש כי חרה למו? — אנה פנו המעידים אפסי ארץ בשאונם? —

הלא

Digitized by Google

הלא ישנו עתה שנת עולם ולא ייקצו. הכי שכך התוגה חרון אפו, ידוש ירגיע ויסוד חרבו אל נדנה? הלא עד ילטוש לוטש, יאספם כובד פגר מגוי הילודים. —

בזה מזון חיינו, אם לא שדמות תבואה מבני אדם זולתינו? אדמתינו החרבה, תדושן תלקטן בפשות רעינו אשר מונחים בתוכה. יבול יקר! אנחנו מחיים אותנו מפגרים מתים, כהתולעים. האם נחשב ג"כ כמוהם, מבלי דעת ערך רפיון ידינו, חלשת מעמדינו וקץ אחריתנו? —

ראה נא בן אדם אלה המה סגלת התבל! — ומה היא התבל? אשון ומקום קבר! — המסריסה תכתת אבק אבותינו הראשונים, והרחת שו המזרה יזרם לכל רוח. — מעפר אדם יקצר מאכל לפינו. עומק האדמה כלה נעשה מכסה מעפר בניה. — עלי השממון כחול הלולים, עלי ערים נחרבות ירוקד במחולות. ליחות גוף האדם יעלה בתהו ויאבד, היבושת תנשא מהרוח למקומות שונים, האדמה תקח חלקה אשר נתנה, והנפש הזכה, תשוב עלי כנפות שרפים למעונה אלהי קדם! — עם גופינו הנשאל יחלקו כל היסודות בכללם; עד אפסיהן תפוזר ומפורד חלקינו. מות האדם ימלא כל דבר. —

ולא לבד גבר יחלש וימות. יגוע אדם ואיו, אך גם זכרו יסף מני ארץ; גם קבר שאריתינו ישכח ולא יזכר עוד. כמה מדינות גדולות, ערים בצורות, אפסו, תמו ואינימו. הה, מות! כאשר ברעיוני המשוטטים במחזה חשכך בחזות ליל אפתח לשכתך הנחתמה באמש ואופל, להביט לתוכה בנפש רעדה, מה מחזות נוראות. עיני תחזינה! כמה פעולות מלכים, אומנות נפלאות על פני תחלופנה! רוחות עלובות אשר אזנם הקשיב בחייהם השכמת התבל וכוכביה עלי מעגליהם הנפלאים, בגוחם ישיתו עיניהם לנטות בשפל, ויחרדו גאות האנוש, רהב רוח האדם! —

יאיום ונורא! מה יחזקו בכל זאת מוסדי מבטחינו. אין נפתל בדרכיך, ובמעגליך אין עול. אין שמן דופי להצדיק תלונות הנרגן אשר יחרף לבבו להתמרמר נגדך מעפר אשפתות. אודך על כל דבר, וביתר שאת בעד מוסרך — בעד זעף רעמך בהודך תרעם, למען הזהיר אותנו. נוראות רעמך יחזק כל הפוגע בו. קולו המעלה ארוכה, יסוד אנושת מכאובינו; המית שאונו תתאחד עם רננת שרפי מעל, לפארך ולגדלך. מעין כל טוב! טוב אתה בכל מעשיך. טוב גם בעד המות. — עוני, מות ותופת, ישגבו לנו אוצר הנצחי הנחמד. —

גם

גם בעולם החומרי הזה, כל המקרות כטובים כרעות יבקשו תהלתיך. החורף כחוזן לנו כהאביב, הסתיו כהקציר, הרעם כהחרסה. מי בלה ומלולת יחן הנשאלים במקום אחד, יפיקו אדים מזיקים. הפחת רוחי סערה, יציאו לנו תועלותו כרעמים המנקים כל אד רע. בעבור אהבתו אותנו, יקיאו הררי אש התוכי פלדות; להבם הנדחק מתלך יחתר מעבה האדמה. כל חכם ישכיל וידע שהמקורות הנראים לרעים לפי ראות עינינו, טובות אמתיות הנה, לפי ענין שכלינו, אם נתבונן עלימו. —

שפעת עמל ויגון יסתרגו על צוארי האדם הן המה יודוהו למצוא מנוס בצדק, מחסה ביושר, לעתות בצרה; פגעים הרעים יצילו מבין שורותם הטובים, וכפנת יקרת האושר לנו יחשבו. הן המה הטובים מכל טוב ביתר עוז יושיע לבני אדם בם, ורק בם יחזק ידים רפות, ויאמץ ברכים כושלות. אם גם העוני איננו מצליח אותנו, אזי יעזב אותנו אלהים, ולא יוסיף לראות עוד. —

האיש הבלתי מתאונן בעבור סבה נכונה, או שמתאונן מאוד, נפשו ירעה לו. לב חזק מצוד לו נמס כמים, לא טוב הוא. השכל ילדיק אך היגון הנגמד לפיהו. יואל אלוה, לבל יחנן אל ריעי האהובים שום עושר והצלחה, טרם הרגילו ויקשו את גופם ביגונים שונים, למען יתקיימו טובם בידם, כיתד במקום נאמן. אל טוב כזה תכליה עיני ונפשי תכסוף, כי לולי זאת, אם תשבע נפשי אך בנעימיות וכחשתי ותפשתי שם אלהי. —

השתנות לבבי תבקש עתה השתנות שירתי. הנחמה תמוס הגהי, ע"כ אתחיל שירה חדשה. —

בעובר אורח אשר נפשו משתוקקת אל המנוחה ואל המרגוע, ובהגיעו אל גבעה אחת קטנה, יפנה אחריו, וימוד בעיניו פאתי הככר ונאותי שדי, יערי עבות וחורש מצל, נהרות ונחלים, הנחלפים אחריו, ונדוחו העיף ממהלכו יחשוב ויביט בכליון עינים אחרי ביתו הרחוק עוד ממנו. ככה עיני תצפינה ממרום הגבעה אשר העפילה בת שירתי לעלות — אף אם קטנה היא בערכה — המרחקים השונים והנתיבות הנדרכות ונדרסות ממצעדי בני אדם, ועל כי ידעתי איך בחכמה מרגוע תמצאתי אזי אתאפק פה מעט, ואחשוב בשמחה אחרי גמר שירתי, עם כי גדול הוא, ככה יפרה תוכן ענינה. — הה ליל הדר וזקן! עד לא נהיו ארץ וחוצות ולאם עפרות תבל, טרם נברא היום, היית, גם אחריהם תעמוד ותתקיים, ופאר מאורי אור יכהן קדקד הקודר ואדר תכלת גיון. הוד חשכך ינקש שיר תודה: —

איפה

איפה נמצא דבר יקר ממנו בין נפלאי התבל לפאר ולשבח? או מה יכשיר אותנו ביתר שאת לתהלות אל שדי? הילדה תרעש אז ברן אראלי שחק. מי יתאר נפשינו כמוהו לכלכל שמחות שמים? נשמת האדם העולה היא למעלה, לחזות שמה יקרת הדר עושה פלא, תשיב גם פה מושגים נשגבים להתבונן בהו, לחזק כחותיה השונים, למען תוכל עלות עלי במתי הנפלאות, לשבוע בנעימות שמחות נצח. כל עוד תתרחב נפשינו פה בשפל, ביתר עוז תגדיל גבולה במעוני ערבות. —

מלך העולמות, אדון ברואיהם! הנך המעיר רוח בן ישי כאשר פרט על פי נבל, והורית אותו לחבר נעים זמירותיו עם רננת גלגלי רקיע, עת העמיק הרחיב בהגיון תהלתיך — סעדני גם אותי בזמירותי אלה. כי בדעת ורטט אתערב לבני להגביה רוחי ממעל לשוכני חומר. הוציאה ממסגר האפס נפשי, פדה ותן לרוחי הרוחה, למען יתרחב כחו לשוטט ולתור במחזי השכל, הבלתי נחקרים עוד בתכונתך. — הורני דרך חכמתך לנוד עלי טבע הנפלאה, וכאור בקר לא עבות אפרוש אל שמה בפני גלגלי הליל, ובאמצעית שירתי תלא השמש בגבורתה, בחשכת חצות ליל.

עורה נא אתה קטן אמנה! והלהב נפשך מלהבת האמונה, תבערת יקוד העדן; אתה אשר לבנך בימי חמודי התבל, באיזת זוית נבלל, קומה והשלך אחרי גוך רב זהב ופנינים — אם מלאת — הנה עוד יש גדול ורחב ידים בחוף טוב ויפה ממנו, הוכן בעבורך. המון אוצרות תאסוף ותגבור בים שמים הלז. ים בלי סופה וסערה, קולות וברקים וענן כבד, בלי בולעי בלע ושודדי נפש, בלי שיני סלעים וצורי כפים. מתוכו תשוב בתעמוסי כלח, סגלת מלכים, גנזי עולמים. —

אתה המתהלל במסעיך למדינות רחוקות! הלא הנך זר עוד בתבל. הרימה נא פעמיך לנסוע בהיקף הטבע הגדול והרחב. — אך כרום המתרומם משפל ארץ, להגביה עוף בין גדודי שחק, יתבונן תכונת מרחקה. האיש המשוטט חוג הארץ מסביב, ואחרי כן ישוב לעבור פה. יודה ויאמר כי לא בא עוד מפתח ביתו החוצה. — העירה נפשך ופרוש כנפי תבונתך לדאות מעל אופק הכדור. מעל אוצרות שלג ואבני ברד, מעל מקום מולדת כפור שמים והקרח הנורא, אז תשכן הרעם הגאה בנאלי הברק המעקב דרכיו. התעוררי מעל לכוכבי השמים ובסילהם להתבונן בדברים הנשגבים ונעלים מדעת קרוץ חומר. — רוחך אשר בין מגולת התבל הנשיה הזו יתולל וינס, ישוב שמה לפרוח וירחיב כחותיו השונים, למען הגלות בשרון השגתו ולהתרומם ברעיונות נפלאות. כל כוכבי אור

ישפיע

ישפיע לנו לא לבד שפעת זהב, רק יורו אתנו מוסר השכל, צדק ומשרים. — מה שמה עינינו תחזינה? מגילות אלהים ומגילות כמלאים אחרים, ונפלאות מגילות נצחינו והשארת נפשותינו. — ולא לבד האמת והצדק אך גם האמונה תגין משמים. מה רפאות תעלה, בעד כל חטאי האנוש תפרחנה; ע"י רעש חעם, גאה וגאון, ותאות רעות זולתם המדיעות לנפש אדם. —

הרעש או הזעם ישכך, כאשר נראה אגודת צבאי מעל, רבבות כדורי שחק. כשבת אחים גם יחד שוכנים במנוחות שלום, ושלות השקט ביניהם תשתרר. תמורה יקרה בקבלת וחזרת גילולי נגה, כלמו יאירו ומזהירים, ימשכו ונמשכו, יעזרו ונעזרו, מאחדים. מחזה נעימה מאהבת אלפי שנים. אין כל נמלא נברא להיות בודד לו ככה ילמד האדם דעת, ודרך תבונות יודע לו במחזה הנפלאה הלזו. —

ואם בינה שמעה זאת, בגבר יהיל לרעה בבני אדם, אם תבתר לב האדם לבתרים, תמלא סדר נכון בהערכתו כבגלגלי שחק התגבות המשמיעות והמדיבות המשכיאות, ילדי זעוי הרצון הנה, המהרסים את תבונת בנין טיפה, מהטבע. האם בל משתוקקת נפשך להרגיש סבת הדבר, המונח בך מאומן הטבע? אם תוכל להשפילך מדיעות להקת שחקים, לאחות נואר אחיך? — ומדוע? בעבור רבב עפר? לבעד כף רגל? — הנה מזרות שמים כלם יענו ויקראו לך: הרף מעול ועזוב רשע, אל תתחר אך להרע! הן המה יגדשו אישון חשכינו אפלת טבעינו, וקדרות רוחינו. —

ראה נא והביטה, אחי היום, איך מרעיף הנהו תדופה לעיניך הכהות מנרבת אחיו האכזר ומזמין אותך בצדק נגהו המלא נחת, למנוחה ומרגוע. הנה הוא יתן לך רשיון להביט בעצם השמים כספיר לטוהר, לבלי העניש מראית עיניך בתחת בערה, והוא גם הוא משתוקק להודותך חכמה ודעת יראת ה' היא אוצרו. —

הנה הגיון לבי שפתי תדברנה. בראשונה משתוללת הנפש ושאה תשאה (שאיה המסבבת לה מדע ותבונה) ואח"כ תתעורר פתאום מהתעלפות נחת לחדות נשמחות, גילי עדן, ואז, האח! איך תתלהב מיקוד אהבת עושה פלא. לוית חן! החגלות נפלא! מחזה נעימה! בחכמה מתוכנה ובתבונה משולבה בשרשרי פלאות אין חקר להעמיק את האדם בהתבוננות אין תכלית מיפעת סדר הדרה. ביום זורח השמש, ובלילה רבבות מאורי אור יזהירו נגהם. כמה גלולים כדורים יתגוללו מעצם רקיע הזך, ובעיני לנקודה אחת יתאחדו. מה בל ונוח הגילון היקר הזה.

רשף

Digitized by Google

רשף מוקדו יגיע תוך חדרי לבבי, המתגעש וירגיע, ידכה ויתגאה. ישפל וירום, מההרגשה הנפלאה הזאת המרום גיל ורעדה, עונג ונהלה. — מי יראה זאת ובל יתלבש גאון, ובל יחרד ויתר ממקומו? —

מדוע אם הבונה התקיף קו ומשקולות במעשיו הנפלאים? מדוע תלה אך פלאותיו ומופתיו על פני כלה? ולמה שת במבנה התבל, העם המשכיל, הוא האדם לבחול בתוכה, בכדי להביע משתאה מחכים בהטבע הנורא? — הלא בעבור לבלי יהי לאדם עלה להכחיש מופתיה ולתת אמון אך בהבלתי מושג. הכי ימעטו פלאי היולד מפלאי הילדה ולאלאיה, אשר ידיו כוננו? אם יביעו דברים במוסים ונפלאים, מהבלתי כמוס ונפלא? יהי הנעלה הבב"ת מושג לשכליכי הבעל תכלית? יהי הבלתי נברא קל מהרה להשיג מהנברא? כל עוד שיתרבו פלאותיו ביתר שאת נשים בהם אמונת אומן. אם נוכל להשיג עצמותו, אזי בל יהי אלהים — או הוא לא אלהים, או, אנחנו בל בני אדם. — אך האלהים יושב להאלהים — מה מרחק בלי מדה, גבול מאין חקר בינו ובין האדם! — באופן נפלא כזה בל ישכך חפץ רוח החוקר, בלתי בדבר המסכסך אותו במבוכה נפלאה. באופן נפלא כזה, אין שום דבר אמת וצדק, באותו המשתים נפש דורשיו. — המחזה הנפלאה, אשר פה עיניך תחזינה, תאמת דברי, וכל כוכב ישלח אור נגה על האמונה. — אם אך היית שומע מספרים הוד כוכבי שמים אלה, פאר הדרם ויפעת זיום, היית מוסת בספק לבלי האמין כלה. אכן עתה, עיניך ראו ולא זר, ותה חזית תספרה, כי אמת נכון הדבר. —

האח, מה משיבת נפש ומחית רוח הוא השפעת מוסר השמים! אם המושל הגדול הראה לנו רבבות עולמות, היות מעל להם הכין כסאו ומלכותו בכל משלה, יערבו לבות שוכני חומר להכביד אזנם ולהשע עיניהם אף רגע מראות עדות נירים נאמנים כאלה? כמורה אחור ונכנה מהתבונן, מאין המה יבואו, ומה יבקשו להבין דעת ולהבין שמועה לטובתינו, ודרך תבונות יודיענו? הלא אך זאת היא הסבה הנכונה להיות תפארת עוזם וסדר תקופתם נראים להאדם. — התעוררי נפשי הנכספת, דאי על כנפי הברק ושוטטי מצפונה לנגבה, ומקוטב לקוטב. מי יראה זאת ובל ישכיל ויבין מטרת תכליתם? מי יתבונן באלה ובלתי יודה ויתפלל לאלהים, או, יכחיש מופתי השכל הנאמן, הגלוים והנראים? —

האדם נשלח בתבל לראות בעיניו ובלבבו יבין, ומדוע נתרומם נפשינו על כנפי החקירה הנשגבה, אם חוש הראות ושכלו הפשוט יסבב לנו הדעה הנחולה למנוחתינו בלי להג חכמה הרבה, יגיעת בשר?

הטבע:

הטבע בל הכביר אותנו — בחק הבורא — בסבל כבד נלאים לנשוא. גללה ופתחה לנו כספר השמים, ותען ותאמר: פה קרא בן אדם, קרא וחכם! —

מה לקח טוב, תורה נאמנה בפקודים שונים! לא לבד ישות האל פה ארגישה, אך אחזה אנכי אשית לבי גם על המון משרתיו עושי רצונו. —

הנה אביטה פה זהרים נוצצים, ברקים מבריקים, בשלמת שחקים מעוטפים ומרוקמים בצבעים שונים מזהב וכסף תכלת וארגמן וכל אבני יקר. ידמו ויחלו למו עלת נורס ולנון קונס, למען יכלו ברגע אחד לבוא ושוב כמראה הבזק. מחנות רבבות! כל גלגל יגלגל ויתגלגל מזולתו. — ככה יורו לנו כוכבי השמים וכסיליהם להכיר תולדות לבאם אין מספר, הנשגבים ונעלים משלימות האדם, כגלגלים אלה הגדולים מכדור ארצינו. הן המה ישוטטו כעבי שחקים ממעל לראשינו לעדים נאמנים וקיימים. כל מעשינו יראו מרבבות רואים. דמיון פחד! מתג חזק לרוחינו השובב. —

בכל זאת יערב לב זדון לכחש בבנוית הטבע המלאה חסד, לעשות נוראות מראיתו הנתכן להיות שומר מעשות רע. למחסה ולמסתור בעד תועבות גדולות ומעשים רעים המעיזים פניהם לעשותם, ולהפך מחשבות הבורא הנאמן, מטוב לרע. בפני הכוכבים הנוצצים יתגלו חטאים גדולים, הנסתרים במחבואים באור היום, עתה יתהלכו בגאון עזים במו חשכת הלילה הנקדר עוד מהמון רשעיהם העצומים ופעלתם הנשחתות חמס ושוד אשר יחדיו בקר למו צלמות, חתמו למו במערות, עדי רפה היום לערוב, ואז במחבי איש גדודים, ילכו לשלול שלל ולבוז בז — הכילי, ישתיר מטמונו וע"י החלונים יבוא כגנב וכפש בעליו יקח. עתה יתגודדו אנשי מרד ונדברו יחדיו לבגוד בגד ולקשור קשר, ויכינו בחשכת אפלה אבדון והריסה, משפט וכליון חרון. — עתה רודפי זמה יתרועעו ועגבים בפיהם, בחוצות ישוטטו ואצל כל פנה יארובו כארי במסתרים לשבוע בנעימות ילדים הרע. — עתה יעלה הנואף משכבי רעהו, וישחק על אלהים ואנשים. המון פתאים אשר לא ידעו בשת, יגלו ערותם לעין השמים, ומעין אדם יחדלו ויכוסו. הכי ירח וכוכבי מעל אך בעבור אנשים רשעים כוננו? להתהלך ולהסתתר באורם הכהה? לא כן הדבר! הן המה כוננו להורות דעת, לתת לפתאים ערמה, לתת לחכם ויחכם עוד ולהודע לצדיק ויוסיף לקח. — מתוך המאסר שלה תוכל נשמת האדם לתור במשכיות החמדה, כוכבי שמים. שמה יפקח קרת השומע, כבלי הבליה, וכאות נפשה משועשעת לשאוף רוח עדן באין משטין

ומפריע

ומפריע. ולדרוש אחרים דברים נשגבים, אמתים ונאמנים. שמה בל תגרא
קרה להיות מתנכרת, אך כמשיבה לביתה ומקום מולדתה, ובפלאותיה
תשוב תתפלא. — שמה תתלבש גאוה בהכירה הוד מחלצתה. ומדגשת
מעל כוכבי מעל מרום קילה. — באיזה שם נכנה הרקיע הזה? —
בעבור שהשמים מכלכלים הנפש, כהארץ את הגוף ויספקו לה חיי נצח
אזי נכנה אותו בשם מרעה הנפש, כי שמה בנאות דשא העדן תרבץ,
ועל מי מנוחותיה תשבע בנעימות נצח. —

עתה ראה נא והביטה, כמה יעריכו מערכות השמים את הנלחות
חיינו. איפה נמצא מחזה יפה ממנו? עיני נכהו — נפשי נדם
מתמהון כהדי נחלי נחת, מעיני מאורים המשקים אותה מי עונג כשכורה,
מרעיון אל רעיון. — פה הוא העדן הבלתי נאבד עוד. הה! לו יכלתי
להגיע פה עד עץ החיים הגדל פה — כי במקום זה בל נהרנו על
אכילתו; פה בל ישמור דרכו להט החרב המתהפכת. ואך אם האדם
יוכל לקטוף פרחיו, ואכל וחי לעולם. —

הנה עד הנה ראינו עניני מוסר מסולאים בחן; אולי מעשי ידי אמן
מבני האדם, ייטיבו יותר בעיניך? לכן, קומה נא והתבונן, גם
עלי תכונתם בחכמת המדידה (מאטהעמאטיק). — איך כלם נועדו
במספר, במדה ובמשקל. פה יראה חכמת הבונה, החכם מכל, ולא
בנין במקרה, כאשר יאמרו הבערים בעם. — אם כלם ינוללו, אין כל
אחד בלעדי תועלת. התועלת נלחמת עם היופי בעד היתרון והשאת, הנפלא
עם העת; ברבות הפאר בל נראה בכ"ז איזה פזור (פערשווענדונג)
להבל; המכלכל הבית הכין הכל במשפט ובמשורה. מה כליל יופי! חדשים
לבקרים! חדש לעין אדם המתבונן עליו לפעמים, כי יגלו תמיד חדשות
אין מקר. עגולות יעלו בעגולות בלי קץ, מחוגות במחוגות יחד יסוגרו
בלי קצב. אופנים בתוך אופנים עד אין תכלית. מה שפעת עולמות
המלעיבים עלי אדלינו, רחוקים אלה מאלה מאין מדה. מה גבול ריק
מרחב רוח הוא המקום אשר בתוכו יסובו ויתגלגלו. — נלאה דעת, אנוש
קרוץ מחומר, השיג ערך תכונתם ואין ערכם. בהמון פלאות אלה סדר
נכון ושלות השקט תמיד, במשמעת נאח ילכו במסלותם על תקופתם.
ולא יעבטון אורחותם. חרפה וכלמה להנמהרים במעשיהם, מבוכים
ולא סדרים. עולמות פגעים תמיד יחד ואינם נפגעים. חבלים כאמן,
קשר קיים, ובכל זאת יפרדו לאחדים, יתעו ולא תעו, מבוכה בלי מבוכה —
סאון בלי סאון — ימהרו בתנועה תמידית ובכלם מנוחה והשקט —

בתנועה

Digitized by Google

בתנועה חזקה ובלי מהומה — יחשו בדממה מכבוד הבורא, אור, מפקודתו להם ירימו בגאון קולם, מאהבתו את האדם. שמה במעון תכלת יריעו יחד ויזמרו שמו סלה, שמה ישירו תהלות בכבוד נצח, ויברכו אל אל חי שירי עדנות. —

השתוממות כזאת תשאיר אחריה עוד השתוממות — איפה עמודי השמים המשעינים אותם? מה הכח הגדול, יחזיק המשא הנורא הלז, ברוח? — הן המה תלוים על בלי מה, ברצון הממציא כל מאין, ואין מכל! — ולבד נודך תכליתם הנראים לכל, בל נראה את הוד דוס שלהם למושב צדיקים, לכסאות מלכים אשר שמה ישבו כסאות למשפט, לשלוח משטרם בתבל ארצה, ולעשות משפטים כפלאים, יותר כפלאים בתכונתם? —

הה הכוכבים ברוח! מה רב תודה יתן האדם המתבונן בהוד תפארתכם, תשאות חן חן לכם! מראה נפלאה! המשפעת אמתיות חדשות בכל פעם! הבל ירגיש לבם הרואה במו, הרגשות הנעלות מעל כל גבול? כמו שתקופתם התמידית תורה ענין נצחי, כן יעירו בנפשינו תקות נצחיות. — היתכן שהטבע שם בנפשינו רעיוני נצח בכדי להלעיג בנו? רעיון כזה הוא גדוף לאל הטוב ומיטב, אשר לא יבצר ממנו כל דבר. —

שא נא עיניך סביבת השמימה, וראה חברה נעימה ביופי אלה מכותרה. —

אתה הנבל במסלות מחמדי התבל, הנה, הביטה וכלמה תכסה פניך. אם הסהר הלז יוכל למשוך בכחו את הים מתעמקים, בזרמות מימיו וחזירתם (פלוטה אונד עבבע) לשמרם מאדים רעים ומזיקים. מדוע לא יוכל השפעת מוסרו, (זיין אחראלימעטרי חייכפאום) להעתיק יין רעיוניך העללים מגדותי האדמה הרעלים, ולנקות לבך הנשחת ממסלות התאות העפושיות? — האם לא טוב בעיניך, כי ימשך אותך לשמחות ארץ ושמים? הרוחות הנשגבות הנרדפות מקבעת תרעלת החושים, ואך לדברים נשגבים תכסופנה, הן הנה תטעמנה מפרחי תלישותן, מחיי החיים, מבושם וגדי הנלחת ימי החלד — כי בלעדם, מה שאר טובי התבל? רעות על רעות, והטובות, גם המה הבל ורעות רוח, כי גם הנה נעזבו מאתנו. —

עוד נראה שמה הבטה בלי קצב. — נשכיל ונתבונן. אולם, גם המה בלי חוק יעבורו. — כה הדמיון העיף יצלול כעופרת, ובכל זאת יפרוש אברותיו מחדש, וישיב להתרומם — ישכח או ישיג מטרת תכליתה. נכה תגדיל שמחתו ותוסיף מגמתה. — פה ארוחה מוסבה משרפי שחק

ושובבי

ושוכני חומר, יערבו יחד ארץ ושמים. — הם הניחני יוצרי להביט בעמקי פלאותיך; מי ישבע לחזות בנעימות אלה? במקום, גם שרפי שחק ילאו מהגות מספרם. — הכלם עתה. נגד יהיר המתעשר בהון הנדמה לחלק רבבה מגרעון, נגד הון הנלאי ואשרו. — ובכל זאת יבקש הבליעל מופתים על חזוק אמונתו. הכי אלה המה נגד עיניך מעטים? הלא אותות ומופתים הנראים יראו לשמלה לקטני אמנה, בערי דעת, וכאשר יאמתו לנו דבר, יכסו פניהם כלמה ובוז. האיש הנבון ילמוד תליאות האל הבורא מהטבע הנפלא, ואך כאשר ירדמו בני האדם בתרדמת הפתיות, אז ישלח אות או מופת, בעבור הקיצם פתאום מתרדמתם. ולהורותם הדרך הנכון לתליאות האלהים הנפלא בלתי בעל תכלית. מי משניהם הוא היותר נפלא? לברוא שמש וירח, או להעמידם על זבולם? אך הבהמה הנבערה בל תראה פה בלתי נקודות הפרידות, ולא כן האדם, המחונן דעה, בינה והשכל מאלהים. —

אולם מי לא יראה ויבין תליאותו, מלבד מעשיו הנפלאים? אותו, מערת הטבע? מי יפנה עין וישעה מפני הליל, ולא ישאל: מי יסד גלגלי נוראות אלה, על פני תהום החשך הלז? מי אזר זיקי אש בחיק הליל הזקן? מי פזר גוללי ליל, כאבק בוער בכיור השמים? מי הושיב השוממה והאיר האפלה? מי הוא המוציא והמביא במספר צבאם, ולכלם יקרא בשם? — הלא אתה הבורא הוא היוצר המחיה כלמו, אתה הוא האמן הגדול, אשר אמר ויהי, צוה ויעש הבנין המבוכה ובכל זאת מסודרה! הה פקח נא עיני למען אוכל לקרות תורת מעשיך המלאים פלאות. — תדמה לנפשי עת החיים כרגע, והנלא כהנלא, למען תעוף בשמחה למעון עדנות! — מתי אחזה, אשתומם בפלאות אמתיות? — מתי אשליך מני, העפר הזה, המחתים בעד אור הנפש? — מתי תעזוב בית חומרה, מעטפה הבליה, למען תחבק תמך בין להקות שרפים? —

ובכל זאת יתרדו קטני אמנה, במרד ובמעל יכחישו באלהים ואמונתו הגאוה תלחם בהבל תבונתה, נגד האמת היושר. הנה היא מגדפת לנס העקוב והאנוש. מה שפל הוא, בזוי מאוד לב הבלתי מאמין! רוחו קצרה להשיג גדולות ונפלאות — מתועב ומטומא מעצמותו לבדו מעצמותו. בן רגע אחד. חפצים ותשוקות טובות נחבשו בטמון; כי לולי זאת היו אלה לבדם בלעדי השכל הנכון, מעוררים ג"כ בו תקות נשגבות ויפתחו לפניו שערי שמים מקום סדר וחכמה, טוב והשגחה, יחד יתנו עידיהם ויצדקו, וימלאו תשוקת הנפש הזכה. — הנפש המבקשת אושר תתגדל בתשוקתיה, ותתרומם בהשגותיה בדבות ההשתכלות תתרבה

הנפש

Digitized by Google

הנפש, כחותיה המצומצמים לפי ראות עין, יתפשטו ויקיפו רחבי מזרות שמים. יתבוננו במעשי אלהים, וידמו לו במעשיהם הנפלאים. —

האדם נברא לכבודו ולאשרו. התשוקות העדינות תעירנה ותתעוררנה בקרבו, למען תקראנה האושר הנצחי בתוכנה. — הנפש נטבעה במצולה רעה ולא תוכל ראות, בבלה משוקלה ברבת חלאה ומנובאת בגולה. — הולא אותה ממשכנה המתועב, שא עיניך, וראה מנוקתך! איכה נר מקומך מוקף מעולמות אין מספר, הנוצצים עלי כפשך האפלה. הנך נלכד ברשת זהב מההשגחה הטובה, ונהיית לשבוי האמונה. איפה תבונה מסוללה, דעת מרשעת, מוליאה אותך חפשי, מהשביה המאושרה, תפקח קוח מאסר העדן? אל אלהים הוא, ממשלת שדי מאהבתו את האדם! תוכל לשעות עיניך משפיעת ההוד, רבת תפארת, המרעיפים עליך, שמי מעל? בעולם יראה אלהים בולה להאדם פה אמונתו ועוזו. יערב עוד לבב האנוש להמרות את פי ה' ולדבר תועה נגדו, ולהפין בעידי שמים, שהדי מרומים אין מספר, הנכבדים והמועילים? איכה יגועלו מעשיו הממהרים אותו לשחת בלי! —

אולי לא בדעת אדבר. ודברי לא בהשכל, אך תכביר מלים אנכי, כזה ידמה כל דבר לנו הנשמע בלי רצוניכו ותבקש מופת קצר ופשוט ונסדר למוד השמים האלה, בעבור שאינך תדלה לקרות אותם שמה; אזי נטה אוזן והקשב לקול מלי. הנני אגיד לך מופת חדש המוסר ג"כ על אבן האמת קומה ונקם לך הבדידות — הרחק כפשך משאון הקריה ושמית העיר; אסוף רעיוניך בסתר יחד, כנוס והעלר כנפי כח דמיונך — סגור חושיך — אל תעורר איזה חמדה — הכין נפשך לעבודת התבונה — ואך היא גם היא בקרבך תשתרר — ואז, בנפש דומיה תחקור בעת חצות ליל, בהשקטת הטבע. — ואלה השאלות יעלו, אז על רוחך הנוסה אחרי התבונה. —

מה אנכי? — ומה חיי? — מאין? — מאין האדמה? — מאין הגלגלים האלה המאורים כדורי שחק! — ובעבור שאנחנו פה כלנו חיים שופט הנני. שיש פה איזה נצחי קדוש אשר אמר ויהי כל אלה, כי האפס בל יברא המציאות והנמצאים. — כמה תכונות נפלאות נראו בהבנין המשונה, ובתנועותיו? תכונה בבנין נפלא, בל יתהוה אם לא תבונה אמן חכם; לא מבני אדם, כי איכה יוכלו לברוא דבר, הבלתי משיגים בעצמם יחס איכותה וערך סדורה? — ועד עתה לא נודע עוד נמצא יותר גדול וחכם מהאדם. — מי מניע המשאות הנוראות האלה? מי מנוה את החומר הדומם להתלבש בתמונות שונות ומי נתן לה כנפים

ליצוף

לעוף במועף? יש להחומר תנועה טבעי? כח השופט וחכם בחכמת המדידה? — אזי כל חלק ממנו יתפאר לאמר, לי העוז והמשרה, כי אני עשיתיני, ילחמו איש את אחיו, ויהיה התבל, מלא אבק ועפר? —
ע"כ מן ההכרח הוא לשפוט על רוח קדמון המעלה כל אלה, הוא אלהים חיים ומלך עולם, אם זה משפטינו. אזי הותרו כל השאלות, והספקות כלא היו, יהיו, ומדוע נאמין בדברי ריק המציאים לנו עוד שאלות וספיקות רבות? — מה אולת היא וכלמה, להבלתי, תאמין באלהים, בעבור קוצר שכלו וחוסר בינתו! ואם לא תמלאו פליאת גלגל אחד מהשלשלת הזאת, אתם קטני אמנה, אזי האמינו באלהים והאשרו בו. ובמקום איפה תוכלו מלוא פרץ ושבר? — א"כ בהכרח יש אלהים. ומה גדול הנהו! כמה גדול תקפו וגבורתו לשלוח כינוני זוהר תרום גונה להאיר לארץ ולדרים עליה! אם אך הילידה הזאת לבד היא היחידה הנפלאת בכחו? או, הפלה בנשמת רוחו, חיק המרחב הגדול הבלתי מוגבל, ותהר עוד ותלד בנות רבות, עולמות אחרות? — הנה הוא השמש השולח משער מאורו לכל העולמות סביב, המדלגות וקופצות כבדורי אבק מול זוהר קויו. וכאשר ויסתיר אורו מהן תשובנה לאפס קדמתן, ועולמות לעפר תתהפכנה! — אולי הרביתי דברי ללא יועיל, ומלים לא יסכן בם? — אבל, מדוע? הכי שקר דברתי, ואם דברי אינם מיוסדים על אדני האמת? — מי יוכיח לי הנגדי, כי עתה אשקוט ואנוח, ואשים ידי למו פי. — הכי יחכם אנוש מאלוה, אם מעושהו ישכיל גבר? הלא נקל לו לקרוא כל העולמות להמציאות כגרגיר חול אחד. כי הוא אמר ויהי רבבות עולמות, צוה ויעמודו כמלאים רבים! מדוע לא נחשוב רעיונות כאלה הממלאים אותנו בפליאות נשגבות? מדוע בל תכסופנה נפשותינו להגות בהוד גודל הבורא? השכילו נא, ואחרי דברי לא תשנו! הנסיון יחזיק ויעיד את אמונתכם החלושה. —

כמו שעינינו קצרי הראות יוכלו ע"י כלי הבטה המגדלים הראות [פערשפעקטיווע] לתור בעמקי הטבע, לרגל מחבואי פלאותיו, ולגלות מסתרים לא תשור עין רואה, ותעלומה יוציאו אור; ככה תתור להשיג נפשינו הזכה בערכה, ותפענח נעלמים אחרי התנערה מעפר החומר, אז, חדות נפלאות תמלא לדעת, ומסתרים תגלה. —

הוה, ליל! הנה רבות הראית אלי, ובכל זאת נכספה גם כלתה נפשי לדעת עוד הרבה מהם. אבל, איפה אשביע רעבון תאותי? הגד נא לי אתה ליל! הלא אתה הוא המגלה לנו בריאות חדשה, ומשפעת לנו ישע ורב טוב תחת רבת ממשלתך שבט משטרך; אתה הוא

הפותח

הפותח לנו שער כפת הרקיע הגודל הנטוי על ראשינו מלמעלה במפתח כסף צרוף בעליל, ועולמות אין מספר נראו לנו בגלוי ולא בהסתר. — עולמות הנסתרות בעלם היום תחת מכסה השמש הגאה והמקנא! — **הגד** נא, תוכל לפתוח לי פתח יותר רחב ונעים? — הָהּ, מי יתן ויכלתי הבע אך שמן זוהר מהנמלא השלם אשר לו קותה נפשי הכמהה! כאיל בציה אל אפיקי מים תערוג כן תערוג נפשי הנלאה מבין שמחות הארציות אל עושה. —

איפה נשקף ארמונו היפה, מקדש מלך עולם? או, איה בוער אש כסא כבודו? הלא אתה יודע! — הנך קרוב אליו — ממך נטוי ידיעה שחורה סביב ספרידו מלאה הוד — או, בל יוכל הגד לי מי מבכין המעופפים המשוטטים רגוא ושוב כמראה הבזק, את מקום משכנו הקדוש? —

אַתֶּן מזרות! אַתְּ עיש עם קנולת בניך, או, אתם כימה וכסיל. הגידו! אם אתם תנהלו בטח הנתעים בנבכי ים, ותצילו אותם אל חוף נאמן, אולי תדעון ג"כ, אל מקום איפה אטה רגלי למלוא אותן? — הה! השומרים הנאמנים האלה, יעלימו ממני מושב אלהים חיים ומלך עולם. — לשוא אתיגע, לדרוש מהם הסוד הכמוס, לריק יגיעי מלא פחד. — הנה על משמרתי אעמוד, ולא אתן שנת לעיני, לעפעפי תנומה, למען אהיכה לעלות על סלם הנוכן מהלילה, מגלגל לגלגל, עלי השלבים אשר הכין הטבע בחכמת בוראו להאדם, העולה שמה, למשכן אליו ולהושיעו, עדי ישיגו מעלת תכליתו הגדולה. —

עתה אפרון גדר גלמי, חומר גופי, ואעוף קל מהרה מגבול הארץ מתחת, ברכב אש השתכלותי. — איכה אחשה נסיעתי, וכאשר אדאה תמעל לה! — הארץ הקטנה בערכה נזודה אחרי. — הנני נוסע על פני השחר — בוקע מכסה תכלת הרקיע, ואראה לעבר השנית — אביטה להמלחק הלז, אשר שמה הוברי שמים, חוזים בכוכבים יעשו נסיעתם בלוח ע"פי קני ההבטה, וידמו עין אדם לעין טרף. — אבל כל מזלות אשר יפגעוני בדרך, ארגיע, ואחקור אחרי המניע הכדורים, והכוכבים יזהירו לעולם ועד. —

מהגלגל שבתאי [זאטורנוס], הנכלל בתוכו אדלות רבות, אערב את לבי לנסוע עוד עם הכוכבי לכת, בתוך המאודות הגדולות המקושטות בעדי תפארת. כפשות עולמות, באין מדה וקצב! — ומה עתה עיני תחזינה? תשואה מאירה, מלאה פלאות! מקום אשר שמשות חדשות יסובו בגלגלים חדשים! — אולי המה ארמונות מלאכי מעל?

הן

הן, גם פה עוד לא ארגיע מנסיעתי; כי זה עתה אתחילה לנסוע. — פה אך שער השמים — אולם בית אלהים — או. אולי גם מהם גדול המרחק עוד — רב המקום ביניהם — כן הוא — בל אפונה — עתה איפה מושב אלהים? —

עתה אבליגה מעט בטרם אלך לנסוע הלאה — אשאף רוח למען אעצור כח לבוא לאיתני הראשון אם נפש האדם תוכל להשיג פה מקום מנוחה, להרגיע מעט מעבודתה. — איפה עתה הנני? — איפה אדמתינו? — איפה אתה הה, שמש, אם תסתר אורך במסתרים? — נסיעותך קלדות מנסיעותי? כמה מקלדות הֵנָּה נגדיהן? — הנני עומד בהדרים היותר תלולים, מאדליכו, ומביט מתחתי אלפי עולמות רבות, כאלפי גרגירי חול! איפה תוכל נפש השוקקה מהאדם, אשר זרה הֵנָּה פה, נכריה, איפה תערב לחקור ולדרוש אחרי יושבי העולמות הנשגבות האלה, בגלגלים זרים, במקומות לא דרכה כף רגל אדם אם עוד בחיים חייתו? —

כה אתם הרחוקים וגבוהים מאוד מהכדור אשר בו ביתי! הנני משוטט במרחק רב, הרחק מאוד מאדם העיר לחקור אחרי דברים החדשים ונפלאים לעין אדם. מה שם המחוז או הנוף בין העולמות הגדולות, המתגלגלות פה ברוח? — יחיו גם פה בני האדם, או, רק שרפים ומלאכים? — אתם השוכנים קרוב לגבול האושר מה תכונת טבעיכם? מושבכם קרית השמים? נבדלו חייכם מחיינו, לשונכם מלשונינו, ורעיונכם מרעיונינו? — מה משונים מעשי אלהים! — אולם במה ההשתכלות שלכם? תמשול אף תמלוך בכם התבונה? או, מוכרחת הֵנָּה ג"כ ללחום נגד תאות החושים? — גם לכם נראה התגלות אלהים [אָפֶּפֶענבארונג], תשתרר בימיכם עוד עת הזהב? [דאס גאָלדענע צייטאלטער] יש לכם עדן ותופת? — מושבכם תמיד פה במקום אחד? או לא? ובאיזה אופן תשנו מקומכם? — תמותו בידי אלהים או בידי המות? ואם בידי המות מה הוא אופן מותכם? תדעו חולאים? מלחמות הנוראות? — באדלותכו ישתרר המות לרוב אך בזקנינו, כי בנעריכו, לעירי ימים, רבים מכאובים מסובבים מעצמם ומיד המקרה? — יושבים בכם הרשעים על כסא מושלים? — ישפך גם בכם דם נפשות אביונים נקיים? אולי, לא יזוב מכם דם תאומה? — גופיכם נקיים מחומר העב, העכור, אך נעטפים במעטה תהלה זך תלבושת? שיוכלו לעלות על גפי המרומים באין משטין ומפריע, באין עון ופשע המטמאים נפש? — הֵה; במה נגדל חלקכם מחלק האדם גורלכם מגורלנו? יש גם ביניכם כסילים

המבזים

בתבנים ירושת נחלתם בעולמי נלח? — אולם, הגידו, אם תדעו, או תשמעו, מה מתכונותיכו! — מה מאדמתיכו בית הוללות מגור משוגעים! מקום, אשר מקור התבונה כשאר זך ובהיר תמיד ביניכם, ביניכו תשגה ומאושריה מבולעים! השטן הנוכל ילעיג עליה. ויעשה בזויה ונמאסה בתוכיכו. —

אבל: מה זרים המה הדברים האלה בעיניכם, בעבור שאינכם מכירים את טבע האדם ותכונתו! — השמעתם זה מאז דבר ממין האדם? מי עלה שמים וירד? מי אסף רוח בחפניו? — עבר בפניכם התשבי ברכב וסוסי אש? ראיתם את חנוך התהלך את האלהים ואיננו, כי לקח אותו אלהים? — אבל, הה, הנני מתגושש פה עוד בארחות עקלקלות — איפה הוא האלהים אשר לפניו ראש כל העולמות מונח בשפל עמק עכור? האלהים, אשר האדם, בעודו אדם. לא ייעף ולא ייגע מלבקשו? מי יתן והיה לי קני הנשר, למען אוכל באות כסא כבודו, מקום מה נורא! הגידו לי אתם מאושרים שבשמים! אתם שרפי שחק! איה מקום הדר כבודו? איפה שתיו הגולאים? שמש אורו, מזרות ושאר מאורי אור, אימו? הבלים כבני הבקר כוכבי נשפל, בני האלהים הראשונים, ההלכים ובנים מנקודת האהבה אל יראת רוממותו, ככנעים ובכל זאת ששים ושמחים לעשות רצון קונם, המתרחקים ומתקרבים תמיד במרכזים ישרים, ומתנועעים בנחת סביב אל גבול אפי עד, שר השמש, אלה איפה הם? באיזה עולמות רחוקות, כדורים למים ונשאים, יתלוכינו? — עתה רפו כנפי כחותי, לא אוכל עוד העפיל לעלות ולחקור אחרי כסא כבודו, מקומו נסתר ונעלם מאתנו. —

באמת יפלא ממני לגלות כבודו בזה הדרך! נטיתי מהמסלול הנכון. לא מסלת התשוקה אך נתיב התמימות יהלכני בטח אל תכליתי הנלה. המשתוקקים לדעת חדשות ביתר שאת תלהיות תמים במעשיהם, העומלים אך לחקור אחרי מקום העדן והתופת, ולא ייטיבו מעלליהם להיות חלקם בראשון, ונמנעים מהשני, הן המה לא ישיגו ולא ימצאו הדרת מושבו. — אכן, המבקשים ומתפללים אליו בכל לב ונפש, ברוח נאמנה, הן המה ימצאוהו, בלי איזה כוכב או שרף המהלם אליו. לא החכמה הגאה עומדת בלהט החרב המתהפכת לשמור את דרך אלהים חיים; אך האהבה והיראה מהדרת רוממותו תסוללה דרך למקום קדשו, והחכמה מרחוק תעמוד, ותבונה לא תוכל לבוא. חכמת האדם הוא הטבת לבו, להיות תמים בדרכיו, ישר במעלליו, ולא כאשר ישליך אָךְ החקירה במעמקי הטבע, או בעמקי תהום האמונה, ונפשו פנה אל

רכבים ושעי בוז, ורוחו לא נאמנה את אל, אז, תחת חטה יצא חוח, ותחת שעורה באשה. —

אנחנו בני אדם נחפשה דרכיו ונחקורה אחרי כבוד קדשו, אם רוחינו נקי מכל סיג, זך מעון, חף מפשע, ורק למען אהבתו ויראתו. נשים הקירתינו בלב שלם, אז, נדעה נרדפה לדעת את ה', וכשחר נכון מוצאו, ואז, אמת מארץ תצמח, וצדק משמים נשקף, ישוטטו רבים ותרבה הדעת, תשולל הטעותים נעדרי הספיקות, ורק אז, תלך ביפיו תחזינה עינינו, ונשבע שמחות נעימות בימינו נצח. —

ואתה קטון אנוש, עודך תתן לבך כשמיר חזק מצור? תשבע קלון מכבוד? — תסתיר כל המופתים הנכחים אך בלעג וקלס? עודך תבוש מכרוע על ברכיך לפני אל גדול ונורא יושב שמים? הה, גאה, בעבור רוב סכלך, מחלבך תופת! על אמונתך התגאה! הנפש המגששת כעור באפלה להשיג האושר, ומלאה יגון, גדלה חשכתה יותר מחשכת אפלת חצי הלילה! —

עיניך פקוחות, עם כי עִוֵּר לבבך! מדוע תסתור סדר נכון והוד תפארת בכל מקום עיניך צופות? אם לא לאמר למשכילים בעמים המתבוננים עליהם, „אם הכדורים האלה גדולים ונוראים, המקיימם „והמעמידם גדול הוא ונורא ביתר שאת עד אין חקר" אם ככה יחשוב המתבונן בהם אזי תתרומם ותתנשא שיאת נפשו עד שחקים. —

כמו עין האדמה תכוסה בחשך ואמש, אם השמש פנתה עורף ממנה, ככה תקדר נפש האדם, אם תפנה עורף מאלהיה, ותפול לליל אופל וצלמות. שקמה בל תרא למודים נכחים למבין וישרים למוצאי דעת, בל תמצא אוהבים נאמנים, הטבת המעשים ושלות השקט. — מה עמוק הוא חשכך! זה גורלך מנת מדיך מאת הבורא הוא היוצר! הדמה בנפשך את אדון עליון על ראש פסגת הטבע המביט כל בשר, ואין דבר נסתר מנגד עיניו, אשר ע"י יגיע מעוז לדל מחסה לאביון, וכל נפש נענה ישביע טוב, מעבור פשעים ומכסה חטאים, ותחת מעטה כהה ולביש בגדי גיל תלבושת ע"י כל יושבי תבל ושוכני ארץ, כנשוא נס הרים יראו הדר אלהינו וכתקוע שופר ישמעו כבוד מלכותו, ע"י תעלה נפש האדם מעלה, וכל עוד שתתעלה ביתר שאת תתרבה שמחתה. חדות אשרה. ובאין תכלית תעלה עד אין גבול וחקר, ועל כל מדרגה תמצא סגלת אושר כפול ומכופל, עד אין קץ; הרעיון הנעים הזה, ישביע נפש שוקקה, ונפש רעבה ימלא טוב. — אבל, מה תכונת נפשך? — הונך מלא רעד ובהלה, מחתה ופלצות, תרד לצלמות ותפול ערום מחוסן

ישועות

ישועות, משולל מתקוה ותוחלת. באין עזר ונחמה, אם ראשיתך ישגה, אחריתך שוד ושבר בגבולך. —

הגד נא לי, מה יורה העון או הרשע, אם לא על רוח נתעב ונאלח? ומה הוא היושר או הצדק אם לא אות נכון על שכל שלם? בקנאה גדולה קנאתי להעתיקך מעפר האדמה הזאת, ולהגביה אותך מעלה מעלה! העליתיך על במתי עב! ממעל לכוכבי אל! העברתיך בתוך אש מתלקחת סביב סביב, עבים מתחת לרגליך ראו עיניך! עברת קרוב מכסא כבוד אלהים! ועודך משולל באף שכלותך, ותקשה ערפך לבלי האמין באלהים? — תשתה ותמתיק בפיך סף רעל? — תבחר בדברים הנגמרים טרם התחילו? — תרצה ללכת בדרך המגועל והמתועב, אל מעגל רפאים? בוש והכלם מפניך לבדך, חבוש פניך בטמון, והאלם, ולא תדבר עוד! —

אולם, האח! מה חזק רוח האדם המשכיל ומה חלש רוחך! אף כי הפיץ אלהים מזרע הצלחה ועוני בתלמי לבב האדם, אף כי בידו לנחול אחרית העדן או התופת, בכל זאת לא לתהו נברא, לא לשוא נִתַּן רוח על האדמה, אך לבחור בטוב ולמאום ברע נתנך אלהים בעולם הזה. הכי אַראה לך עוד מופתים נאמנים וראיות נכחות על אמתות דברי אלה? — אבל — הָה. — רפו ידי — ברכי כשלו — כי ראיתי במקום גבוה ורם, בגוף קרא אותי כבוד אלהים, ועוד עתה יקראני. — הנה אבליגה מעט — ארגיעה. — חושי ומהרי, אַתְּ שינה מתוקה! בואי אלי מאהל האכר, או מרבץ תבן של איש מלחמה. אל תביאי לי חלומות נוראות, מחזות שוא ומדוחים — אך מנוחה להשיב נפשי העיפה, למען תנוח ותחסה בסתר צל כנפיך, למען תקיץ למחרת בקר בכחות חדשים, בריאה וחזקה, עדי המות יהרסני — ומתי יבוא? מה מדת ימי? — רק אתה, הרואה העבר והעתיד כהווה, אך אתה יודע כל, ידעת מתי אקיץ, אוסיף אבקשך עוד — הנך בלתי נודע ובכל זאת נודע — רחוק, ובכל זאת קרוב — בלתי מושג. ובכל זאת מורגש — בלתי נראה, ובכל זאת נראה בכל, סלה — בגדול ובקטן — בתולע זוחל עפר — ובשרף משכנו שמים — כלם יעידו ויגידו על תגילותך ואחדותך. —

מושג נשגב על כל המושגים! שלם השלימות! סבה בלי סבה! שורש העולמות! אב כל יצור, המחונן את האדם בבחירה חפשית, ולא להיות מאוסר ברצונו, בחק עולם, הרשני לכנותך בשם חדש אשר

פי

פי יקנך אשר נחת רוח להשמעות אזנים: אב של האלמות! — השם הקדוש והנורא הזה, ימלא רוחי בגילת רעדה, גיל ורנה סלה! —

משה מרדכי יאוועל מבראד.

באור שתי מליצות באיוב ל"ח:

פסוק י"ב: המימיך צוית בקר ידעת שחר מקומו. ידוע שעת צאת השמש והתהוות אור יומם אינם מתחילים בכל מקום בשוה — רק משתנים על פי מצב המקום לארך כדור הארץ, כי במקומות הקרובות יותר לצד מזרח מקדים אור היום להגיע אל אופקם (האָריזאָנט) בשעה אחת, מכמו שהיא מגיע למקום אחר הרחוק משם לצד מערב ט"ו מעלות (רכ"ה פרסאות) ולכן אנשי אמעריקא, שהם נוכח רגלנו, ורחוקים מהשטח שכנגדם ק"פ מעלות, יש להם יום ולילה בחלוף ממש מאותו מקום שהוא נוכח רגלם כנודע, ולכן שאל הש"ית לאיוב, המימיך הודעת והגבלת לשחר שהוא הגלות אור יומם, באיזה מקום יקדים לבוא ובאיזה מקום יאחר.

פסוק י"ד: תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש, לדעתי רומז הכתוב לדעת ניקאָלויס קאָפרניק, שנתפשטה כעת בעולם, והיא שהשמש עומדת וקיימת על מצבה בלי תנועה, ורק הארץ היא המתנועעת ומסבבת את השמש בכל שנה, וגם יש לה תנועה יומית, שמתנועעת וסובבת על קוטבה (אכסע) ממערב למזרח פעם אחת בכל כ"ד שעות, ומזה בא ההשתנות של יום ולילה, והנה ההמון יתמה היאך אפשר שתסוב הארץ ויתקיימו כל הילודים והגשמים עליה ומדוע לא יפלו ויזחו ממנה בתנועה מהירית כ"כ? (כי במהלכה היומי תרוץ בכל מינוטע ג' וג' רביעי פרסה ובמהלכה בשנה צריכה לרוץ ברגע אחד מקום ארבעה פרסאות באויר) ואולם שאלתם תהו, כי כבר נמצא בנסיון, שיש לכדור הארץ כח המושך אשר בו ידביק אליו כל הגופים הגשמיים החונים עליו מכל צד, וכן הטביע הבורא ית' בכל הגשמים כח הכבד שבו ימשכו תמיד אל מרכז הארץ, גם סגולת התנועה הסבובית והמהירית

היא

היא שלא יפול דבר ממנה, והנה מאת כל אלה השנות יתקיימו כל הדברים על הארץ, וידמו ללבוש שהוא מתקיים ומהודק על גוף האדם, וזה כוונת הפסוק שאמר, כי אף שתתהפך (הארץ שזכר לפני זה) כחומר חותם. הרצון כחותם על החומר, שצורת האותיות מתהפכת מצד אחד אל צד אחר. כן הארץ תסוב בגלגולה מצדה האחד לצד שכנגדו. ובכל זאת יתילדו ויתקיימו הילודים אשר עליה. ויהודקו בה כלבוש בגוף האדם.

אבר ראבעל מאוסטערליץ.

בֶּן זְקוּנִים.

בני אדם דומים לעשבי שדה הללו עציצן והללו נובלין (עירובין נ"ד)

בתקופת ימי הבציר. השחר פרוש על ההרים, השמש בהיר בשחקים, והיום כעצם השמים לטהר, רגלי עמדה במישור, על ראש גבעת הר גבנונים, גבוה ותלול, 1) ההר הזה חמדתי, פה אשב כי אויתיה, פה חרש מגל. מחסה מחם החרם בל יכה השרב את קדקוד ראשי, פה צפור כנף מצא מנוח לכף רגלה, בצל דליות האלונים ישכון מנעים זמירות מטיב נגן, ומבין עפאים יתן קול, גם פה מקום הלך נפש. לזכור כי אך בצלם יתהלך איש; הבל כל אדם סלה, הלא שם נפלו גבורים מדוקרי חרב, ויז נצחם עלי בגדם, פה בית אבנים מחז עין 2) ציון לזכר עולם; כי כמים שתה אדמה דם איש גבור חיל ואמיץ לב, שר צבא מלומדי מלחמה, אשר הערה נפשו למות בעבור הכבוד, למען יספרו דור אחרון את מעשי גבורתו, ואחריהם בפיהם ירצו סלה, גם זו הבל ורעות רוח — מפה נשקף על בית קברים 3) והחי יתן אל

לבו

---

1) דער ליסקאבערג בייא פראג.

2) דאז שטייןערנע אמאנומענט דעם אים זיבעניעהריגען קריג דאָרט געפאללענען פרייסישען העלדען שווערין.

3) פאָן דיזען היגעל איבערבליקט מאן דען גאָטטעסאקקער דער פראגער איזראעליטענגעמיינדע אונד אנדערער שטאדטגעמיינדען.

לנו מספר ימי חיי הבלו כי זה סוף כל האדם — פה מראש מרומי משגבי סלע, תשור אל הבקעה אשר מתחת 4) כגן ה' אשר ברכו אלהים, עמקים יעטפו בר, ושדמות יעשו אכל, גן הירק לבב אנוש יסעד, האכר פולח ובוקע בארץ, הרועה ינהג עדרו, הכבשים ישבעו למרעם, ומפלג נהר ישתה הצאן. בני עיר מתהלכים אל שפת היאור בין עלי ארזים נטועים שורותים, ועיניהם תשבענה ממראה פרחים שונים לבע רקמתם, אשר באחו ישגאו, ושולחים אל אפס ריח בושם, קטרת מר ולבונה. על ההר הזה התילצתי, אמרתי אשובה אתענגה על רוב יופי הטבע תקשן כפשי מברכת שמים ממעל וממגד תבואות מתחת.

אבל ערבה לי שמחתי היום! — נפשי עגמה, ולבי עלי דוי, בראותי, כי היתה לה חליפה! נהפך תארה למשחית, פנה יפיה פנה הדרה! — בעלב רוחי קראתי הה! איך לבא לכל יקום וקץ לכל נמצא! הכל יעמוד אך ארגיעה, לכל יש תמורה, ואין מעמד למחמדי תבל! הככר הזה, לפני ימים לא כביר, עוד היה תאות כל עין, משען כל נפש, כל עץ רענן וכל אלון עבתה, בן זירועיה תצמיח, ושיח השדה מערמת עפר עלה, הדודאים נתנו ריח, והשושנה עלתה נוה, קול התור נשמע, וחליל הרועה ערב לאזן שומעת, עובד אדמתו הלך ברנה וחלבו מעמר, הנעדות נשאו אלומותיהן, פיהן תפלחנה ברנה. והיום — הכל חלף הלך לו! — כל עלה נובלת, יבשו עשבי שדה, כאלחו יבלי אדמה, אומלל כל צמח. הבק יבוק הגפן, כדמה נותן זמירות, שחו בנות השיר הרוח הולך וסוער עלי קולים, המישור בודד לא יעבור בו רגל איש, החורש לא יחרוש, האיכר נחבא למעונו, וההלך יחיש ימהר צעדיו לבוא בצל קורת העיר — הה! דמות המות מרחפת על כל נאלאי אדמה, ההבלהות פרשה רשתה להעלות בחכה כל יקום חלד, הטבע פשטה שמלת אורה, ולבשה בגדי אלמנות חיות —

דלפה עיני מתוגה, קול קורא בקרבי: מקרה אחד לאדם בן תמותה ולצמח השדה! כעשב בבקר יעלה ולערב ימל, כן האדם קלו ימיו מני ארג, ושנותיו כמו הגה — כצילי פרדס יחדיו יצמחו בתלם, כן בני אדם יגדלו בתבל יחד. אלה כפרחי אביב ישמחו רואיהם, רגע — ובאבם יקטפו. אלה כנטעי קיץ ישביעו למעדנים, פתאום יעלה הכורת עליהו

4) דאז אנמוטהיגע אונד רייצענדע קחרחֿלינענטהאל.

עלימו ואיננם, ויש אשר בצליל עוד יעמודו, אולם כבד כסע ותרס, יטו לארץ מנלם. הגיעו הימים אשר אין בהם חפץ ורגל יומסם. האדם עץ השדה, שרשו פתוח אלי מים, גזעו בארץ, וקצירו ישלח אל ים, בצל ענפיו ישכנו צפרים, ובדי פארותיו מחסה לעובר מזרם מטר, פריו ממנו נמצא, טוב למאכל ותאוה לעינים, הבליל יבוא רוח יעבדנהו, עליו יפיל ארצה, ויזרם לארבע רוחות השמים, חשף חשפה והשליך הלבינו סעיפיו, ואיש לא יכירנו — כן האדם טוב מאד מאד, עצמותיו מלאו עלומים רב אונים, דשן ושמן, לו כח וחיל, ממנו עצה ותושיה, וכי שיח לו, יבואו ימי הרעה. יזועו שומרי הבית, ירופפו עמודי הבריאות, בטלו חושיו. כפוף כאגמון ראשו, הולך שחוח, מחזיק בפלח, המות לפתח ביתו רובץ, יטמון מכמרתו, להפיל בשחת חייהו יכיף עליו מלתעו התעיף בו ואיננו — וכל יודעיו ישאלו איהו?

הלא שם לנגד עיני, בית מועד לכל חי, קברים אין מספר, רבים מאהובי לבבי על משכבם ינוחו, יחדיו על עפר נחת, רעים חביבים נערים עם זקנים ישנים שנת עולם, הה מות אכזרי! כלם לטבח הכרעתם! מידיך נפלו! ועוד לא תשיב ידיך מבלע יקירי נפשי? הלנצח תריב עמי ולא תשבע להרוג כל מחמדי עיני? במה הלאיתיך כי תשכיל חנך מדם אנשי בריתי? איך תטע אל השלל לשבור בחורי אנשי שלומי? איך טבחת לא חמלת על דודי אהרן? [5] למה ברחת לך דודי? זה שנה תמימה, חזיתיך בנועם פניך חכך ממתקים, כלך נאוה! מה טוב ומה נעים שבת אחים יחד אחר ימי הפרידה! בהעלות על זכרונם ימי עלומיהם! הלכנו יחד אחוזי יד בשדי התבונה ואיש אל אחיו אמר חזק! הלא רועה אחד הנהילנו על מי המנוחות. עם כל התשוקה אל הדעת שאבנו ממקור ברוך שמו ובלוך טעמו, והרוינו נפשנו הצמאה אל התורה והחכמה! עם רעינו יוסף [6] המתקנו סוד וטעמנו מיערת דבש מליצותיו — את הימים הטובים האלה קראנו לנו מראש, ותלאנו נחת — אבל לא ארכו הימים, ונגדע חוט חייך — המות הפריד בינינו! עתה, אתה ברוך ה'! תנוח בחיק המות! נפשי תשחרך ואינך,

כפי

---

5) מיין יוגענדפריינד החכם ר' אהרן פאלאק ע"ה מפראג ענדעטע דאז לייבליכע אם 6. פעברואר 1829 אין וויען, דעם איך נור אנדענקען אונזערער פריינדשאפט דיזען אויפזאטץ ווידמע.

6) דער געפייערטע דיכטער ר' יוסף האפרתי מטראפלאוויטץ. פערפאססער דעם מלוכת שאול.

Digitized by Google

כפי אשטח לחבקך והקבר בית הלא לך, כסתר גוף תנגד עיני לנלח — כעת במרום תמריא, ואני בשפלה! מעל לככבים יזרח אורך ואותי חשך ישופני, אל כפשות זכות ומלוחלחות תאלח חבלה, ואני הולך עדירי ודבג ופחך לבבי ואין כחת. —

גם קולי עבר, הבליד בא, השמים יבלנו — ואהיה אשר אתה הוֶה. —

בה סטו רעיוני אנה ואנה בעמדי על ההר, פרלו עשתונותי היגונות, הן עלבו רוחי, הרבו תוגיון נפשי, כנחל נזלו דמעותי מאכתי הבחם — כי רבו אנחותי! ואפן לרדת מן ההר, לשוב ביתי ולהבליג עלי יגוני — ורוח על פני יחלוף, ואלי דבר יגנב לאמור: על מה תאדוב נפשך? האם ייצר לבך מיום המועד לכל חי? הלא טוב יום המות מיום הולדת, נכון הוא לכלות ולהתם עמל החיים, ולשום סוף לכל התלאות בארץ התלאובות, ולמה תשתוחח נפשך? האם תפונה בטוב הצפון לישרים. ותתיאש מתקות גמול העתיד? איה בטחונך באלוה הגומל לאיש כלדקתו וכבור ידו ישלם לו? למה יפיג לבך בלאתך מבית הכלא לארץ חפשי רחב ידים שם יחד אסירים שאננים? מדוע תדאג, כי תגיע חוף השקט, אחרי עברך ים זועף, וגלי הלרות על ראשך עברו? הלא מאניה סוערה, תעמיד רגליך במרחב ארץ מנוחה, לא ישמַע קול נוגש. פה רבת הכעס שבעת שם יחדל רגז. הלא פה רבו מכאוביך שם ארוכתך תצמח ואין נגע — הלא בחייך תאכל לחמך בדאגה ואין לך מרגוע, ובמותך בטוב תלין גויתך, מתוקה שנתך על ילוע עפר, תנוח אחר עבודה קשה, ואין מקילך — אזי תשמן בכאות השלום במנוחות מבטחות בלי מחריך. נפשך תפשוט מעיל החומר ועל חשכת שכלך יגיה נר חכמה, בשחר יופיע באין מסך מבדיל — אם כן איפוא, מה זה יהמו מעיך ומיתרי לבך נתקו? האם ממות תירא, תפחד מקבר?

בה רוחי הנעלב נואם, אף סעיפי השיבוני: מאסתי חיי הבל, ממות בל אירא, בל אפחד מקבר, המות לרי לכל מדוה, רופא לכל תחלואים, קץ כל נגע. אחרית כל פגע, מוליא אסירים בכושרות, קורא דרור לכבול בזיקים, מפתח חרלבות כפש מתיר אגודות הנשמה, פה ארץ עיפתה אפל אין סדרים, ושם מנהרים יקום חלד. היחידה תתנשא מעל תבניה שבת עם שרפים, בלחלחות תשבע וכבוד ה' עליה יזרח — מה נאוה לי המבשר, קול משמיע ישועה: לא לחפשי! לא מארץ מאפליה ליור באור החיים — אי לזאת בל יעלב לבבי הלא אעזוב עמק העכור

להתהלך בפרדס אלהים, פתח תקוה — ולמה אירא בימי רע פן אישן המות? אולם על אלה אני בוכיה, כי אזכור יום פקודתי, יום פרידתי מאהובי לבי הנוים והמענגים — איככה אוכל ראות בתוגת נפשם אשר תמלאם ביום קרב רגע חליפתי. — ואני תפלה לאלהי, ביום פקודת כל אנוש אֶפָּקֵד, יחיש ימהר המות, לא אדע מה אני, רגע חיים — רגע מות — ואינני, ואתכם אהובי נפשי, הלא אשובה אראה אתכם בארץ התחיה! — כשמחת גבר על יום הלולים, אשיש מבוא קבר, בצפיתי אצפה ליום אחרון, מתי יבוא לגאולת עולם, אז אישן אנוח, מרפא תחת בעתה, תחת כוס רעל אשתה כוס ישועות, האדמה ערשי, התלים צל עמדי, כרים וכסתות רגבי עפר, רמה ותולעת רעי, פצעם פצעי אוהב נאמנים.

ואלהי הרוחות ישית ידו עלי, בצל כנפיו אחסה, הוא יחייני חיי נצח, ומטוב עדניו ישביעני — הלא כטבע אשר אחרי בלותה תהיה לה עדנה, וזיו פניה תשוב לה, האדמה תתחדש כנשר נעוריה, ימי האביב יגיעו; יקיצו ישני עפר, ועשבי שדה יציצו מן הארץ ישבעו עצי היער, והכל יקום לתחיה, כן נשמת האדם לא תמות ונרו לא יכבה, חיה יחיה בהשארת הנפש, ישרים יחזו פני אלהים, נעימות בימינו נצח — גם הַגֵּו לא יכלה ולא יהיה לאפס ואין, רק תמיד ימיר צורתו והאחרון על עפר יקום — ולזה רמזו רז"ל:

בני אדם דומים לעשבי שדה הללו נוצצין והללו מבלין. 1)

מַרְאֵה הַבָּצִיר יִתֵּן לְלֵב עַצֶּבֶת,
הַטֶּבַע הָפְכָה לְמַשְׁחִית פָּנֶיהָ,
יָבֵשׁ חָצִיר, אַלָּה נוֹבֶלֶת עָלֶיהָ;
וְעַל הַכִּכָּר פָּרוּשׂ רֶשֶׁת הַמָּוֶת.

גַּם בִּימֵי חֶלְדִּי בָּא תּוֹר הַבָּצִיר,
דָּוָה לִבִּי רְאוֹת רֵעַי בְּנֵי עֲלִיָּה,
אֶחָד אֶחָד יִסְעוּ אֶרֶץ נְשִׁיָּה;
הָה! עָבַר הַקַּיִץ, בָּשַׁל הַקָּצִיר! —

צר

---

1) עיין תולדות ח"ח החכם הרופא ז"ל בספרי בני נעורים לד 19.

צַר לִי אָחִי! חָלַפְתָּ מֵאֶרֶץ הַחַיִּים,
מָה אֲהַבְתִּיךָ, מַה יָּקְרוּ לִי רֵעֶיךָ!
עַתָּה דָּאִית מַעַל, מוּל הַכִּפִּים,
וַאֲנִי בַּשְּׁפֵלָה, אָסוּר בַּנְחֻשְׁתַּיִם.
אַתָּה תִתְעַנַּג עַל חֶבְרַת רֵעֶיךָ;
וַאֲנִי — עֵינַי תַּשְׁקִיף אַחֲרֶיךָ שָׁמָיִם.

פראג חדש בול תקצ"ל.

יהודה בן יונה לבית ייטלש.

מַלְכָּה וְשָׁלֵם או מות הָאֵם:

העתקה מלשון אשכנזית:

אשה היתה בארץ יהודה, ושמה חנה. והיתה האשה ההיא אשת חיל, וסרה מרע, ותגדיל בניה מלכה ושלם, ותלמדם מוסר, ויראת אלהים. אבל מלכה הרבתה היות תמים עם ה', ולירא מפניו מאחיה; וגם אהבתה לאמה כפלאתה מאהבת שלם הנער, ותהי עזר לאמה בכל יכלתה, אף כי ידיה רפות, בראותה כי חנה עמלה עד למאוד למען כלכל אותה ואת אחיה. ויהי היום, והנה היתה בירושלים עם בניה, לחוג שם אתם חג הפסח, ותחלה למות, ובראותה כי בא קצה ותקרא לבניה, ותאנוס לאמר: אל תיראו ואל תחתו ובה' תהיה מבטחכם, כי אבי יתומים הוא. ותכל חנה לצוות את בניה, ותגוע ותאסף אל עמה. אבל הבנים נפלו על פני אמם, ויבכו ויתאוננו בקול מר על גויעתה. אכן מלכה היא מדברת על לבה בעלבונה, רק שפתיה נעות, וקולה לא ישמע, כי לא דאגה לחייה, מי יתן לה לאכל ולשתות; אך בדומיה בכתה נפשה על מות אם יקרה, אשר נפשה קשורה בנפשה. אבל שלם זעק למאוד מאוד, וידאג אך לנפשו, לאמר: מי יטריפני לחם חקי? מי יתן לי בגד ללבוש? מי יביאנו תחת צל קורתו? — ויהי כאשר שמעה

מלכה

מלכה קול יללת אחיה, ותאמר לו: אחי אהובי! מדוע תתאונן למאוד מאוד, ותעל צעקתך השמימה? „האל, אשר לא עזב אותנו עד עתה,
„גם בימים הבאים הוא יושיענו; אך קוה אליו, חזק ואמץ לבבך,
„ובעיניך תראה, הוא יורה מקום מנוס לנו, גם יתן לחם ומים להחיותינו.
„ויען שלם: האם תדמי בנפשך מלכה, אלהים יוריד לפנינו את המן,
„כאשר הוריד לאבותינו"? אהה אחותי! אל תרבי לבטוח, עתות כאלה כבר עברו, אספו פלאים, ואיש את רעהו עוד בל יעזורו, הוי! הוי! כמות ברעב או בצמא. ותאמר לו מלכה: אלהים אל יחשב לך עון, ואל יזכר את אשר חרפת אותו היום, כי מרוב שיחך וכעסך דברת עד הנה. אך עתה שכב זכרון אמנו, דום, ושבה פה על הגויה היקרה ואני אלך ואשאל לאנשים עוברים, אם יש את נפשם לקבור את מתי מלפני, ותקם מלכה מעל פני מתה, ותלך אל איש עשיר, רב פעלים אשר שמעו יצא בכל הארץ, כי חונן דלים הוא, למען בקש עזר ממנו. ויהי כאשר דרכה על רצפת ביתו, והנה איש לקראתה, וישאלה: בתי! למה תבכי, ולמה ירע לבבך, מי הרע לך? ותענהו מלכה: אהה אדוני! גדול יגוני מנשוא, זה ימים לא כבירים אשר באנו אני ואמי ואחי לעיר הזאת. ותטב בעיני ה' לקחת לו הורתי, והיא שוכבת במלון על התבן מתה; ואנכי נכריה, אין מודע אשר יעזר לי ולאחי, ואשר יקבר את אמי. לכן אשאל את האיש הנכבד הלזה אם יעשה עמדי חסד ואמת לקבר אותה. ויאמר לה האיש: התנחמי בתי, גם לי נתן אל עושר וכבוד, גם אנכי אוכל היות מגן לך. בואי אתי למלון. ויהי כאשר הגיעו למחוז חפצם, והנה שלם יושב עדנה על גוית חנה ובוכה. אבל כל רואי חנה דמו כי תשכב ותישן, ופניה צהלות כאיש חולם חלום ערב. וישאלה הנכבד האם שתה אמך? ותאמר מלכה: כן היא היא, והנער היושב עליה, זה שלם אחי. ויקרב האיש אל המשכב; ויהי כאשר, הבין רשמי פני השוכבת, ויכירה ויפול לפני משכבה ארצה, ויצעק צעקה גדולה ומרה, ויקרא: אהה! חנה אשתי! פה אמצאך מתה, אהה שדי המר לי מאוד! כראות מלכה שטפי עצבונו, ותפול על צואריו, ותחבק ותנשק לו, ותקרא: אבי! אבי! ודמעות שמחות נזלו מעל לחייה ושלם מהר, וינשק ידיו, וישאלהו: האם אתה זה צ ו ר י אבי אשר חשבנוך למת? פעמים רבות פקדתך אמי, ותספר לי קורותיך; ויעמוד צורי ויאמר: כן, אנכי אביכם, ימים רבים חלפו ועברו, והנה הלכתי גם אני במלחמת ה' ללחום נגד אויבינו; ויהי היום וישבו ממנו שבי

וגם

וגם אנכי הייתי בין השבויים, ואהיה כלוא ימים רבים בארץ נכריה, ועבדוני וענו אותו; אכן קרבה שנת הגאולה, שר צבאותינו בא ביד רמה אל הארץ אשר אני יושב עליה, ויגרש משם את הגוי אשר עבדתי לו, ואחרי כן יצאתי ברכוש גדול, למען שוב אליכם שמח — אבל אֲהָהּ! אמצאכם נעזב, ואשתי היקרה לי מפנינים איננה, כי לקח אותה אלהים. אך ה' נתן, ה' לקח, יהי שם ה' מבורך, כן אמר לודי בנשקו את בניו. ויחל עוד עת מה, ויקבור את אשתו. ויהי כאשר עמדו המתאבלים על קבר חנה, ותאמר מלכה אל שלם: אחי! אמנם עתה יבואו דברי, אמנו הלכה בדרך כל הארץ, והיא בשמים ממעל את אביה, אבל גם אתנו שוכן שמים, כי הקים לנו מושיע, וישלח אבינו הנה למען אשר נחיה ולא נמות. עתה תאמין, כי ה' יעודד יתום ואלמנה, ויריב ריבם אף אם לא יוריד לפניהם את המן. ויען שָׁלֵם: צדקת אחותי. חטאתי לאלהים; עתה ראיתי, כי חסדי אֵל לא תמנו, ולא כלו רחמיו, גם ייטיב לרעים ולטובים. כן דברו מלכה ושָׁלֵם על קבר אמהם. ויהי כאשר נטע לודי שלשה כפות תמרים על הקבר, ויצא מירושלים, וילך לעיר מולדתו. אבל עלה האיש ההוא מעירו שלש פעמים בשנה, להשתחוות ולזבוח לה' צבאות בירושלים עם בנו שָׁלֵם, וילך גם על קבר חנה. וכן יעשה מדי עלותו בבית ה', כן הלך עם בנו על מנוחת חנה וישבו תחת העצים, ויתאבלו שם.

דוד דייטש איש ברעסלויא.

משלי מוסר*)

1. החזיון (נאך לעססינג).

עמוק בתוך היער, אצל חורש מצל יפה ענף השוכן בדד,
מקום אשר שמה כפעם בפעם עמדתי על האורב
ובלט הקשבתי חיתו יער דוברות אשה אל אחותה; שם
תחת אשר נחל נחמד לעין, מימיו בלי שאון ושאון ירוצו,
שכבתי שלו ושקט. ואחוז בסבכי רעיונות יגעתי למצוא
משל; ואמצאהו תועה במדבר. לא תואר ולא הדר לו
ועתה עמלתי לעטותו באדרת נעימה ויפיפיה. ולתת לו
שיר ומליצה.

הגיתי, בחרתי, מאסתי, כאגלי טל זעת אפים מצחי
הטיפה — אך לשוא, אין אומר ואין דברים
מצאתי, חם לבי בקרבי וחמתי בערה בי, מלא קצף וחרון
קמתי ממשכבי, ואפן לרדת מן היער, והנה! פתאום
ראיתי אור, תמונה מעוטפה בצעיף צעדה לקראתי —
ואשא עיני, והנה במכלל יופי ובעטרת תפארה, עמדה
בת שירתי, המשל לנגד עיני.

ובשחוק

*) שפת יתר תהיה, לדבר מתועלת משלי המוסר ועל הטוב ותתושיה אשר תצמח מהם, והיתה זאת לערה, כי גם בטרם נאסף האסף, התדאל כשלים כאלה פרי חורש בחרשו, חוברו יחדיו מאת המליצים הנכברים או; וגם מליצי צרפת ואשכנז, מן הראשונים Voltair, Florian, La fontaine וכרומה, ומחכמי אשכנז, לעססינג, געללערט, הערדער, מייסנער, געסנער ורבים כהם, גדלו והצליחו במעשה המשלים האלה; אולם מאז נאסף המאסף אין איש שם על לב לעשות כמתכונתם, ולפתח את לב הנער הרך למוסר ולתעורה; לזאת קמתי ואתעודד להביא פרחים האלה באגודת בכורי העתים, ואם ייטב בעיני החכמים מוציאי ב"הע גם הם יוסיפו כהנה ומתנה עליהם. ואם העליתי רשף מוסר וצדקת בכנפי פרחי ישורון, רב לי!

Digitized by Google

ובשחוק פתחה פיה, „תלמיד צעיר לימים! למה זה הבל
„תיגע ותשכח תגמולי? האמת יבקש את מסוה
המשל, אולם מה בצע אל המשל במסוה המליצה? מה
יסכנך עמלך, בתתך לו מעטה פאר, וְתַשְׁוֶה יד ביד, רגל
ברגל, הערוגת הבושם ריח שמניך דורשת? החדלתי את
מתקי ואת תנובתי הטובה, לשום בפוך עיני ובילדי נכרים
אשפיק? אם הבנים בניך ונצר מטעיך, רב לך! ותשואות
חן חן למו, אם אך אמת נקי, והגיון חכמת לב ישרה
ישאו מדברותיך. — „שפתי נעות לענות, אולם בשצף.
המשל חמק עבר והחזיון הלך חלף לו.

„חלף הלך לו"? מפי הקורא הלועג אזני תשמענה. „מי
„זה פתי יאמין לדבריך, ומי איש בער לא ידע כי
„רמיה תחת לשונך? אשיות משפטיך הצנומות והשדופות,
„מקוצר רוח ומאולת ידי, בפי בת השיר, המשל שמת":

בנים דבריך, גם צדקת בשפטך, ידיד קורא; בת שירתי
לא ראו עיני ולא לקחה אזני שמץ מנה, אין כל
בלתי משל ספרתי לך, ומרחם חזיונו יצא לך המשפט אשר
אמרתי. האנכי הריתי את הרעיון הזה? אינני ראשון
ואינני אחרון, הדורך בגיא חזיון הזה, ישים דברו בפי אחד
היצורים על פני האדמה. או לפתגם רוח נעלם ונשגב.
אשר כמונו כמוהו לא ראינוהו מעולם.

יוסף ווייסע.

---

2. האיל והנמר.

איל אחד נאחז בסבך בקרניו, געה במר נפשו לישועה,
ויזעק זעקה גדולה ומרה; לשמע אוזן שמעו נמר
שכול השוכן הרחק כמטחי קשת מן המקום ההוא, וימהר
להחיש את צעדיו שמה, וירא את האיל כי ברע הוא,
ויקם ויושיעהו חפשי. „במה אקדמה פניך, ומה אשיב לך
„לתודה, כי החיית נפשי ותצילני מרדת שחת" קרא האיל
בעינים דומעות ובלב שמח.

Digitized by Google

„מה תשיב לי"? שאג הרשע בזדון לב. ושׂנָיו נתעו באבזריות חימה, „חייך נתונים נתונים לי, והם „משכורתי חלף עמלי". כה השיב הנמר, וישעסהו לגזרים׃

כן רשעי ארץ את עמיתם יעוורו, כן זדים ארודים יעמדו תחת מסוה הצדקה למשגב הולך שחוח, למען הוציא את חלבו ואת דמו ממנו. ועל זה אמר החכם רחמי רשעים אכזרי.

הקוף והשועל.

שיחה

הקוף. הגידה לי, ערום מכל חית השדה! יצור אחד תחת צבא השמים, אשר לא ידעתי לעשות כמעשהו ולהשוות מעלליו פנים בפנים.

השועל. ואתה קרא לי יצור אחד תחת צבא השמים, אשר לא יקטן בעיניו, לעשות כמעשיך ולהשוות מעלליך.

מעתיקים צעירים! ראו זה מראה נגד פניכם.

4. הַגְוִיָּה והנפש.

הנפש והגויה, אחיות תאומות מבטן הטבע, צמחה מריבה ביניהם, ותעל חמתם עד אשר גזרו אומר להפרד אשה מעל רעותה; בימים אחדים, אחרי אשר חמת הנפש שככה ואפה חלף הלך לו, ותשב שנית אל אחותה לראות את מעשיה ואת כל התלאה אשר מצאתה בהפרדה מאתה. ותקם לבקש את הגויה, והנה! היא יושבת על סיר הבשר למלאות בטנה מעדנים, ובראותה את אחותה הבכירה, ותצחק לקראתה לאמור „הביטה „עלי אחות! נפתולי אלהים נפתלתי וגם יכולתי, האמנת „כי בסורך ממני יפלו פני וכחי כליל יחלוף, ונהפוך הוא, „בשרי ישכון לבטח הולך וגדל על כל גדותיו. שמנתי, עביתי, ביתר שאת ועוז — וחייתי ורביתי". —

„הומיה ופתיות שוגה באולתה“! קראה הנפש בשנינה,
„אם בשרך גאה גאה והיית דשן ושמן, הייטב
„לך בעבורו? הלא לרעתך ולאבדן חייך, המשפחת הזאת
„בבשרך? וזה לך האות. כי מהר יבוא רקב בעצמותיך.
„ותם לריק כחך ופעלך מאפע“. הן המה דברי קהלת
החכם: הכסיל חובק ידיו ואוכל את בשרו.

---

5. האיה, והנותן זמירות בלילה.

איה אחת ירתה חציה על נותן זמירות בלילה, ותאמר אל לבה. „אם קולו ערב ונעים, איך מאוד בשרו „לחיך יטעם“; המרוע לב או מפתיות דברה כזאת. לא ידעתי.

אולם יום אתמול שמעתי. „מה נאוו לחיי הבחור הזה ומה „נחמד מראהו לעין! אם תמונתו יפה ונאדרה מה „מאוד תרב חכמתו ביתר שאת ויתר עז“! וכי לא מחכמה דברו כזאת, זאת ידעתי.

האדם יראה לעינים ואלקים יראה ללבב.

6. האביב

הסתיו חלף הלך לו. והאביב במעטה תכלת וארגמן צעד ארצה; ויהי היום. ויעבור על פני שושן צעיר לימים. ויקרא אליו בכפים שטוחות „ברכני נא גם „אני, אבי“!

„אם חפצת ברכתי טרם נועדה לך. הא לך“! כה אמר האביב ויברכהו; אז מהר עליו התפתחו ליופי ולתפארת, התפשטו דליותיו הקטנים על כל גדותימו, ויהי גביר לכל אחיו. כל עובר על פניו שש על יפיו והדרו, ובהריחו את ריח הניחוח ויהי לו למשיבת רוח; ויגדל הפרח מאוד מאוד ותעלוזנה כליותיו, ומלא גאוה וגאון על עדיו וכבודו. ועטוף בחלומות נעימות. נרדם עת נטו צללי ערב ויישן.

ויהי

ויהי בבוקר, וייקץ משנתו, ויבהל, כי כל יפיו ותפארתו בין לילה היה ובין לילה אבד. עליו היו לחרבת ועלהו לטרופה. כערער בערבה עמד על פני כל אחיו אשר עלו מעט מעט לצבי ולמחמד עין, והוא היה לשממה ולחרבון. על זה נאמנו משפטי קהלת: אל תהי סכל, למה תמות בלא עתך.

7. הסוס, והפר

על סוס רם ומתנשא, רכב בחור אחד צעיר לימים על גפי מרומי קרת לצבי ולתפארת, והרסן בידו בגאון וגאוה, „אולת היא לך וכלימה"! קרא פר עובר על פניו מול הסוס, „אנוכי בושתי ונכלמתי לשאת נער על שכמי".

„ואנוכי", השיב הסוס. „לא אֶכְבַּד, אם אפיל נער חלש „ורפה ידים ארצה".

טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר.

יוסף ווייסע.

מכתם.

עפרון בעת גויעתו.

עֶפְרוֹן הַסוֹכֵן, עַל עֶרֶשׂ דְוָי סָרוּחַ,
וְטֶרֶם מוֹתוֹ בְּלֵב תָּמִים, בְּיַד אֵל יַפְקִיד הָרוּחַ;
כִּי יַעַן כָּל רְכוּשׁוֹ, מִיַּד נוֹשָׁיו לָקוּחַ,
גַם רוּחוֹ בְּקִרְבּוֹ, אֵינֶנּוּ נָכוֹן וּבָטוּחַ,
וְחִישׁ טֶרֶם מוֹתוֹ, בְּיַד אֵל יַפְקִיד הָרוּחַ.

מהנ"ל.

הגיוני רוחי

אשר שפכתי אל חיק אבי היקר נ"י

לעת ראשית השנה ׃

לעת תקופת השנים,
אדא על כנפי רננים.
מפרי מחשבותי להביא אשכר,
למשא נפשי הוא אבי-היקר׃

הנה כנבל עלה מגפן יציץ משדה׳
כן השנה העוברת תחמק ותעדה,
ופרחיה יקמלו מתלמי פני חלד׳
ומהורתה: העת, אחותה תולד,
היא השנה החדשה. שית תפארת תעדה.
מה יפו פעמיה! על כנפי רוח תדא,

לפרש כנפיה הנעימות עלי כנפות
הארץ. ובקול פעמיה המנטפות
חיים ושלום. תעיר כל לב כל נפש ישנה,
תודות לשלח למסב גלגלי העתים.
אשר עד כה בעד כוכבי חייהם לא החתים׳
וגם בשנה הזאת עטרם רצון כצנה.

תעירם. גם על כנפי התפלה לדאות,
לאשר טובותיו על כל חי משתרעות.
בעד נפשם ורעיהם והצאצאים והצפיעות׳
כי גם בשנה העתידה ובעתים הבאות,
יריק עלימו כטל על עשב׳ שפעות
טובו. ובשלותם אסון ואיד אל יפרעו פרעות.

ומה

ומה נשגבה עוד ראשית השנה!
לא רק לארץ תטת מגלה.
אך גם במרומים יתנוסס דגלה.
בבואה על כסא משפט יתנשא אל אמונה
יעדה גאון וגבה ילבש צדק,
יגן על שושנים יבער חדק.

כי מאזני צדק וכפות ישר ביד האדון.
בם לשקל כל מפעל טוב כל חטא וזדון.
אשרי איש צדקותיו יכריעו.
ופשעיו מעלה יעלו.
אוי לו אם המה שיאם יגביהו,
ואלה מכבד מטה ישפלו.

אז אחרי בכסא משפט ידו הדרה,
השופט כל הארץ ומושל ורודה.
יפקד על כל יציר וגורל לכל חי ידה.
יחרגו פועלי און רשע ילבש חרדה,
ועושי רשעה אשר בדת אל יבעטו.
בשוטי חמתו יְדֻשוּ יְחֻבָּטוּ׃

למו יום זה איום ונורא, יום ענן וערפל,
יום חשך וצלמות חתלתו אפל!
לא כן לתמימי דרך תחפים מעון,
המה ירנו בגאון ה׳ ירימו מצח,
טוב לא יחסרו לא ידעו עצבון,
ולחזות בנעם אל ישישו לנצח׃

לכן יום זה יום פקדה יום הזכרון,
קדוש הוא לעדת יעקב לשבטי ישרון.
ליום הקהל יחד אל בית אלהים להקוות,
ייעדוהו. שם לפני רוכב ערבות.
ישפכו שיחם. מוסרות החטאים ינתקו,
ומסיגי עון ורשע נפשם יזקקו.

ועתה

Digitized by Google

ועתה, הלעת הקדושה הזאת,
הבימים הנוראים האלה.
משכיות רוחי שוכבות הוזות.
תדמינה? ואסורות במוסרות.
הדומיה, כבמאסר כלא.
תוך קירות לבבי תהיינה צרורות?

אך לא כן! ראשית השנה שבט משלה תניף
גם עלי נפשי, טל הרגשות כדלף
תרעיף. מעטה תהלה תלבש כמעיל וצניף.
תעוף על כנפי זמר. ובמו ניב
שפתים, למרומים תשלח תודות אלף.
לנותן חליפות וצבא לעתים חלף

כי עד הנה חיים ושלום נתן,
לי ולמחמד עיני הוא אבי היקר.
אשר תחת דגל אהבתו בגיל עלי עדו.
עתות השנה החולפת וימי תקופתן.
ואשר שושני טובתו כִּכַּר
נרחב ונאות חמד, תבל לי העדו.

אך בתפלה ותחנונים עיני תדלף,
לבוחן עלילות כל בני חלוף.
ביום התרועה בתקוע לאמר:
„אנא אל. לרנת עבדך הקשיב!
עת על צדיק בפתגמך הטוב אמר תגמר,
וגמול ישרי לב ועושי טוב אל חיקם תשיב.

נא גם עלי אבי ממעון קדשך השקיף.
וגמול טובו יגמל עלי, לו שלם בסאסאה.
ימיו עוד ירביון. עת חייו תכפל.
בחיל צבאות טובותיך אותו הקיף.
פעמיו ירחץ בפלגי גיל ושמחות. אך רעה
וכל פיד והוה. מנו ירחקו ישבו בשפל.

Digitized by Google

מֹחַ עצמותיו יְשַׁקֶה. אִמְּצָהוּ בריא אולם,
החיים והאשר יכרתו אתו ברית עולם;
מודע לשלוה יקרא. ענג וששון רעיו,
ישאם על אברת רוחו בְּצִיץ על מצח.
במחזות נחמדים יאפפוהו צאצאי מְעָיו,
עדי ישוב שבע יָמִים לִמְנוּחַת נֵצַח.

גם עלי, צורי: ממרום שבתך הציצה,
זרע הישר והצדק הציצה.
על מטעי נפשי. אף את רוחי הער
לתורה ולתעודה, כי אך זאת תוחלת
אבי וזרע צדקות. לראות מבשלת
את פריו על תלמי לב בנו הצעיר".

אבער ראבעל מאויסטערליטץ.

תהלים ק"ג

1.

בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת אֲדֹנָי:
הַלְלִי אֶת גֹּדֶל צִדְקָתוֹ:
חַסְדּוֹ תָּמִיד תְּמַלֵּל לְשׁוֹנִי.
וּשְׂפָתַי יַבִּיעוּ עֹז גְּבוּרָתוֹ:
נַפְשִׁי נִכְסְפָה לְהוֹדוֹת לְנַפְשׁוֹ.
וְכָל קְרָבַי אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ:

2.

בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת אֲדֹנָי:
לְבָבִי. בְּכָל שִׁיר וּתְהִלָּה;
כִּי לְחַסְדּוֹ מְיַחֲלִים עֵינַי.
וְרוּחִי יְקַוֶּה לוֹ לְעוֹלָם סֶלָה:

נפשי

נַפְשִׁי זִכְרִי רוֹם מַעֲלָלָיו,
וְאַל תִּשְׁכְּחִי כָּל גְּמוּלָיו:

3.

הַסּוֹלֵחַ לְכָל עֲוֹנֵכִי,
וּמַעֲבִיר עַל כָּל אַשְׁמָתִי:
וְאִם אֱנוֹשׁ אָנֹכִי,
בְּחֶמְלָה יְכַסֶּה לְכָל חַטָּאתִי:
יַאֲזִין תָּמִיד לְקוֹל שִׂיחִי,
הָרֹפֵא לְכָל תַּחֲלוּאָיְכִי:

4.

הַגּוֹאֵל מִשַּׁחַת חַיָּיְכִי,
וְנַפְשִׁי יִפְדֶּה מֵאֲבַדּוֹן,
אָז חַיַּי נֶצַח תְּנוּחִי,
בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ הָאָדוֹן:
נַפְשִׁי צַפִּי לוֹ בְּתָמִים,
הַמְּעַטְּרֵכִי חֶסֶד וְרַחֲמִים;

5.

הַמַּשְׂבִּיעַ בַּטּוֹב עֶדְיֵךְ,
וּמַרְוֶה תְּשׁוּקָתֵךְ בַּנְּעִימִים,
יַאֲזִין בְּחֶמְלָה לְקוֹל עָנְיֵךְ,
וְשׁוֹמֵעַ שְׁאֵלָתֵךְ בְּרַחֲמִים:
יֶעֱרַב עָלָיו קוֹל שִׂיחִי,
וְתִתְחַדֵּשׁ כַּנֶּשֶׁר נְעוּרָיְכִי:

עושה

Digitized by Google

6.

עוֹשֶׂה צְדָקוֹת אֲדֹנָי,
עִם כָּל בְּרוּאֵי עוֹלָמִים:
יַעֲבִיר כָּל רַב זְדוֹנָי,
וְגָעַר מֵאִתְּךָ כָּל הַקָּמִים:
לְיוֹדְעָיו בְּרִיתוֹ יָקִים,
וּמִשְׁפָּטִים לְכָל עֲשׁוּקִים:

7.

יוֹדִיעַ דְּרָכָיו לְמשֶׁה,
חַסְדּוֹ וְטוּבוֹ לְאִישׁ עָנָיו,
כַּאֲשֶׁר מֵחָכְמָתוֹ לוֹ יֶשֶׁה,
קָרַן וְצָהַל עוֹר פָּנָיו:
אָז נִגְלוּ לָעַמִּים מַעֲשָׂיו,
לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲלִילוֹתָיו:

8.

רַחוּם וְחַנּוּן אֲדֹנָי,
לְכָל יְצוּרֵי כַפּוֹ:
הִגִּיד זֹאת עַל סִינָי,
כִּי הוּא יַאֲרִיךְ אַפּוֹ:
הוֹדִיעַ כַּאֲשֶׁר עוֹלָמוֹ הוּסָד,
כִּי הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד:

9.

לֹא לָנֶצַח יָרִיב עִמָּנוּ,
בַּעֲבוּר עָוֹן וְאַשְׁמָה:
לִשְׁפּוֹט זְדוֹן מַעֲלָלֵינוּ,
כְּפִי מְרִינוּ הָרָמָה:

יעברם

Digitized by Google

יַעֲבִרֵם מִלְּפָנָיו כְּקִיטוֹר,
וְלֹא לְעוֹלָם יִטּוֹר:

10.

לֹא כַחֲטָאֵינוּ עָשָׂה לָנוּ,
לְהַכְרִית שְׁמֵנוּ בַּגּוֹיִם,
אַף כִּי כּוֹכֵד אַשְׁמָתֵינוּ,
הִשְׁתָּרְגוּ עַד שָׁמַיִם:
כֹּל יְשַׁלֵּם לְפִי מַעֲלָלֵינוּ,
וְלֹא כַעֲוֹנוֹתֵינוּ גָּמַל עָלֵינוּ:

11.

כִּי כִגְבֹהַּ שָׁמַיִם עַל הָאָרֶץ,
גָּבַהּ אֱמֶת אַהֲבָתוֹ עָלֵינוּ,
יַצִּילֵנוּ מִכָּל אָסוֹן וָפֶרֶץ,
וְיַשְׁקִיף תָּמִיד לְצַעֲדֵינוּ:
כַּאֲשֶׁר אֵין מִסְפָּר לִבְרוּאָיו,
גָּבַר חַסְדּוֹ עַל יְרֵאָיו:

12.

כִּרְחֹק מִזְרָח מִמַּעֲרָב,
הִרְחִיב חַסְדּוֹ לִבְרוּאֵי צַלְמוֹ:
חֵטְא יַעֲבִיר לְשׁוֹמְרֵי אֲמָרָיו,
וְאַשְׁמָה מִסְּגוּלַּת עַמּוֹ:
כְּרוּם הָרָקִיעַ מֵאִתָּנוּ,
הִרְחִיק מִמֶּנּוּ אֶת פְּשָׁעֵינוּ:

Digitized by Google

13.

כְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים,
יַכֵּהוּ, וְלִבּוֹ יִכְאַב בְּמִסְתֶּרֶת:
יְיַסְּרֵהוּ יְרַצֵּהוּ בִּדְבָרִים שׁוֹנִים,
כֵּן עִם יְוַסֵּר עַם סוֹרֶרֶת:
נַפְשׁוֹ כָּל יַאֲשִׁים בְּרוּאָיו,
כִּי רִחַם יְיָ עַל יְרֵאָיו:

14.

כִּי הוּא יָדַע יִצְרֵנוּ,
וְכָל נֶעֱלַם מֵאִתּוֹ הַתְּשׁוּקָה,
אֲשֶׁר יְרַחֵף בְּאַדְמַת חֶלְקֵנוּ:
גַּם יוֹדֵעַ נַפְשֵׁינוּ הָרֵיקָה,
וְאֶת לִבֵּינוּ וְעֵינֵינוּ הֵטָחְנוּ,
וְזָכוּר כִּי עָפָר אֲנָחְנוּ:

15.

אֱנוֹשׁ כֶּחָצִיר יָמָיו,
וּכְעָשָׁן מֵאֲרֻבָּה כָּל תַּיָּתוֹ:
נָכוֹן הוּא בְּכָל פְּעָמָיו,
לְהַגִּישׁ תָּמִיד לְיוֹם מוֹתוֹ:
יִגְדּוֹל, יִגְמוֹל, יִפְרַח צִיץ,
וּכְצִיץ הַשָּׂדֶה כֵּן יָצִיץ:

16.

כִּי רוּחַ עָבְרָה בּוֹ וְאֵינֶנּוּ,
פִּתְאוֹם יַחֲלוֹף וְיִכְלֶה לְאָיִן,
חִישׁ כְּלַבַּת בָּרָק יָחִישׁ חַיֵּינוּ,
עִם כָּל נוֹעַם מַחֲמַדֵּי עָיִן:

Digitized by Google

אֱנוֹשׁ בְּרֶגַע יִפָּרֵד מִיּוֹמוֹ,
וְלֹא יַכִּירֶנּוּ עוֹד מְקוֹמוֹ:

17.

וְחֶסֶד יְיָ מֵעוֹלָם עַל יְרֵאָיו,
בִּמְקוֹר חַיִּים אֲשֶׁר בְּאַפֵּינוּ,
בָּהּ יָעִיד שְׁאֵרִית בְּבְרוּאָיו,
וְחַיֵּי נֵצַח שָׁתוּל בְּקִרְבֵּינוּ:
אֱמוּנָתוֹ יִשְׁמוֹר לְנֶאֱמָנִים,
וְצִדְקָתוֹ לִבְנֵי בָנִים:

18.

לְשׁוֹמְרֵי בְרִיתוֹ,
יַגְמִיל נְעִימוֹת בַּיָּמִים,
יַבִּיעַ לָהֶם עוֹז אַהֲבָתוֹ,
וִיעַטְּרֵם בֵּין חֲכָמִים:
יָשִׁיב אֱמֶת לְטוֹבָתָם,
וּלְזוֹכְרֵי פִקּוּדָיו לַעֲשׂוֹתָם:

19.

יְיָ בַּשָּׁמַיִם הֵכִין כִּסְאוֹ,
וּמְקוֹם מוֹשַׁב קָדְשׁוֹ בָּרָקִיעַ,
עֵינָיו יֶחֱזוּ מְרוֹם שִׂיאוֹ,
וְהוֹדוֹ עַל כָּל תּוֹפִיעַ:
אֱמוּנָתוֹ מַה מְּאוֹד גָּדְלָה,
וּמַלְכוּתוֹ בַּכֹּל מָשָׁלָה:

ברכו

Digitized by Google

20.

בָּרְכוּ יְיָ גִּבּוֹרֵי כֹחַ עוֹשֵׂי דְבָרוֹ,
וְשַׁבְּחוּ אֶת רוֹם צִדְקָתוֹ:
מַלְאָכָיו הַגִּידוּ אֶת מַאֲמָרוֹ,
וְסַפְּרוּ מֵאֵין חֵקֶר חָכְמָתוֹ:
דִּגְזוּ לִקְרַאת מַאֲמָרוֹ,
לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹל דְּבָרוֹ:

21.

בָּרְכוּ יְיָ כָּל צְבָאָיו,
שַׁבְּחוּהוּ כָּל אֲשֶׁר בּוֹ נְשָׁמָה:
הַלְלוּ אֶת שְׁמוֹ יְרֵאָיו,
כִּי כֻלְּכֶם יָצַר בְּחָכְמָה:
יִשְׁמוֹר כְּבָבַת עֵינוֹ,
מְשָׁרְתָיו עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ:

22.

בָּרְכוּ יְיָ בְּכָל מְקוֹמוֹת מֶמְשַׁלְתּוֹ
וְהַגִּידוּ מִפְלְאוֹת מַעֲלָלָיו,
תְּחַוּוּ בְּכָל הָאָרֶץ תִּפְאַרְתּוֹ,
וְכָל הֵיוֹתְכֶם הוֹדוּ אֵלָיו:
מָרוֹם! לְעֶזְרָתְךָ מְיַחֲלִים עֵינָי,
בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת אֲדֹנָי:

מרדכי העלישויער.

רודף אחר כבוד, כבוד בורח ממנו

ויהי כשמוע גיחזי כי מלבושי כבוד יתנו יקר לבעליהם ויאמר אל לבו: עתה הנה נא ידעתי מדוע עד עתה נשכחתי מכל לב לא שזפתי עין כל רואה. כמעט כאשר לא הייתי אהיה. — הבה נא את אנוכי. אלביש רקמה ומשי, זהב ובסף יכסוני כל היום. והיה אך כבוד נחלתי. הבוקר אור והנה גיחזי יצא ושב בחוצות ברחובות תעכסנה רגליו עובר בשוק וישקיף בפני כל עובר. הנה נא שם יעמדו נכבדי העיר. ויתלחשו עליו. יורו עליו באצבעותיהם— הלא יתגנב אחרי גוים — הס! מה ישמע? הידעת את הנער ההולך אחרינו? שאל איש את רעהו. הנה הוא לבוש כאחד מנגידי העיר, ידעתיו גם ידעתיו השיבו האחד ידעתיו כי הוא — בער וחסר לב לא יצליח לכל מלאכה. —

עת וכבוד נחלות אדם גם שניהם\
אכן ינוסו ממנו כי ירדוף אחריהם\
אם נכבד גיחזי בעיני אדם לא נכבדת\
הלא גם קלונך מקדם לא שמעת\
יצאת בחוצות לרדוף אחרי כבוד\
הנה גם המעט היה לך האבדת אבוד.

יאקב ליב פאללאק מאייבשיטץ.

הולך

Digitized by Google

הולך רכיל

כל גאה יכניע ברוע לשונו
והולך רכיל על כל כבוד
הנה נא כוחו בפיו
ואונו בין שפתיו
יחפוץ ודברו כחרב חדה
ורוח פיו חבלי אש
תחת צאלי חנופה ישכב
בסתר חמלה וחנינה
מי גלה פנים לבבו?
וכפל רסנו מי יבין?
ירתיח כסיר מצולות לב
וזורע שנאה בכל קֶרֶב
יַפְרִיא ראש ולענה
יתנם למאכל ריב ומדון
ישפוט על כל אדם
כל נקי כל צדיק ירשיע
שטו מעליו כל איש
אך בצלם אלקים לא נברא

מהנ"ל.

אור עולם

אלקים, מה רב אורך אשר צפנת בעולומותיך*)
אכן השמש נגדו מצער היא בכנפיה

הלא

---

*) האדם הוא עולם קטן

Digitized by Google

הלא יגטו צללי ערב גם היא אך תסיר קרנותיה
הלילה כסה פני תבל – והנה יזרח אך אור גבורותיך *)

מזהנ"ל.

שמונה הנה דמעות האדם

דמעות אהבה

1.

ממעל לארצות החיים
בתכלת עצם השמים
תזרח שמש נוגה אור
לפיד האושר והשמחה
כשמש בשעות הערביים
תשלח קרנותה אל תוך המים
כן שמש האהבה
אל דמעות תדמעו עינים.
הן זאת ברית כרותה לשמים!

דמעות התפלה

2.

כעץ שתול על פלגי מים
יפרח עליו בעדי עדים
כן נחל שוטף חיים
דמעות תדמעו עינים
מלב ישפך כמים

דמעות

---

*) היות עשתנותיו אשר סביב שתו על האדם כל היום ימניעו הטוב מאתו לדרוש את ה׳ לא יוכל להמלט רגע אחת מפני רוב עמלו ויגיעה רבה אשר בעקבי ברזל ידריכו עליו להביט אל פעולת יוצרו ורוב גבורתו; אכן על משכבו בלילה, כהשקט ובטח רפידתו אז ילך כולו שלאנן ושליו על כולם החקירה מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ואור אלקים עליו יזרח.

Digitized by Google

דמעות ניחומים *)

3.

אהח רחם עלי אתה מקור הרחמים!
ככה התפלל מנשה ונפשו מרה לו. והנה
שערי השמים נפתחו ומלאך תנחומים לקח
הדמעות מעל לחיו ויתנם אל מאזני המשפט
והנה קול בא מאת אב הרחמים. שוב
בני הנה סר עונך וחטאתך תכפר.

דמעות עשוקים

4.

יזובון נחלי דמעות
בלתי הפוגות
על קבר וחלל
צועקים בלילה
על טרף ושלל
במארה וקללה
כגחלי בוערה
שלחו תבערה
על זדון ועברה
אין מרפה למזורם
אין מסכור למקירם
עד יעבור זעם
עד ישקט רעם
עד ימצאו הקבר
אחרית כל שבר.

דמעות התשובה **)

5.

אשרי עין אתכם דומעת
בני נצח כולכם הנכם

מקום

*) טהרענען דער רייע.

**) טהרענען דעס ווידערזעהענס.

Digitized by Google

מקום דמע בלתי נובעת
הנה לא יסוף זכרונכם

דמעות השמחה

6.

יגון נחלת אדם עלי תבל
עמל וכעס מנת חלקו
על כן בהפוך לשמחה האבל
יזובון דמעות על לחיו

דמעות היגון

7.

למה תבכי עיני
בדמעות אותן תְּתְּנִי ?
תקותי אם אָבדה
עתי אם בגדה
הלעולם יכובו ?
הלא ימים ישובו
והנה בארץ החיים
בְּאַדְמוּת הנצח
ימחה זעת כל מצח
ודמעת כל עינים

דמעות המתקדש *)

8.

עדה הקדושה במדבר יצאה
צמאה לשתות, מים לא מצאה

*) שיינהייליגער·

על הסלע הך ויצאו מים,
מתקדש בישימון לבך יצאת
בקשת רחמים אך לא מצאת
על הסלע הבית, ויתן מים.

י . . ל . . פאללאק.

יתר מרעהו

מה הוא היקר עלי האדמה? הנפש, מה הוא המר? העוני. מה הוא המתוק? האהבה, מה הוא המאוס? חסרון האמונה, מה הוא הקרוב? המות, מה הרחוק? המזל. מה הוא הנחפץ? התבונה. — מה הוא הקשה? דעת את ערכו, מה הוא הקל? ראות נגעי אחרים, מה הוא הנעים? מלאות את נפשו.

הראשון הוא פתח אושר האדם ורוממת מעלותיו,
השני אך פרי כל אולת ופרועת מוסר..
והשלישי אחת מאלף תמצא. כבר משלו: אין אדם מת וחצי תאותו בידו.

י . . ל . . פאללאק.

שִׁיר יְדִידוֹת

עַל רֹאשׁ שִׂמְחַת הַבָּחוּר הַמַּשְׂכִּיל הֵימָן בֶּן שׁוּעַ מֵעִיר פּ׳

זְמִרַת עֵבֶר! עַל אֶבְרָתֵךְ שָׂאִינִי,
אֶל־נְוֵה קָדְשֵׁךְ בֵּית הַלַּחְמִי הֱבִיאִינִי,
מְקוֹם עַל דָּוִד בְּחִירֵךְ נוֹעַם תַּרְעִיפִי;
לְנַצֵּחַ בְּכִנּוֹרוֹ יְמִינֵךְ תַּנְחֵנִי,
לָנוּעַ מֵיתָרָיו יָדֵךְ תִּתְמְכֵנִי,
וּמֵחֵן שִׂפְתוֹתָיו עָלַי הַטִּיפִי.

שפר

שְׂפַת רוֹמֵמָה! חַזְּקִינִי נָא הַפַּעַם!
שַׂגְּבִינִי דַּעַת לַמְּדִינִי טוּב טַעַם.
רוּחַ שִׁירָתֵךְ נָא תָּחֵל לְפַעֲמֵנִי,
לַמְּדִינִי הַיּוֹם מִשְׁפְּטֵי זְמִירוֹתַיִךְ,
גַּם הַרְאִינִי פְּלָאוֹת מַדְבְּרוֹתַיִךְ,
אָז אֲזַמֵּר יְדִידוּת וְשֹׁמְעַי יֶאֱהָבֻנִי.

תְּהִלַּת רֵעִי אִישׁ רַב פְּעָלִים אֲסַפֵּרָה,
בְּךָ מַחְמַד עַיִן נִכְבָּדוֹת אֲדַבֵּרָה,
שִׁירַת דּוֹדִי הַיָּמִן! אָשִׁיר לְחֻפָּתֶךָ;
בְּיוֹם חֲתֻנָּתְךָ בֶּן־שׁוּעַ חֵפֶץ מָצָאתִי,
עֲלוֹת כְּנַף רְנָנִים לְיוֹם טוּבְךָ עַתָּה בָּאתִי,
אֲזַמֵּר יוֹם בָּאָה חָכְמָה בְּלִבָּתֶךָ.

בְּשַׁחֲרוּת עֵינֶיךָ מַהֵר פָּקַחְתָּ,
מַעַלְלֵי עֲלוּמִים אַחֲרֶיךָ הִשְׁלַכְתָּ,
אָרְחֲךָ זֵירִית דְּרָכֶיךָ הִסְכַּנְתָּ;
בְּתוֹרַת אֵל חָפַצְתָּ וְחָכְמָה חָמַדְתָּ,
גַּם תּוֹרַת אָדָם בָּאָרֶץ לָמַדְתָּ,
בִּשְׁתַּיִם יְזַכֶּה נַעַר אָרְחוֹ, כַּנְתָּ.

עֵת רַךְ וְיָחִיד עֲלֵי תוֹלָע נֶאֱמַנְתָּ,
וּבְמַנְעַמִּים לְחַמַּת הִתְעַדַּנְתָּ,
נְבוּנוֹת וְדַעַת בְּרַגְלַיִם לֹא אַצְתָּ.
וּלְעֵת רָחֲפוּ עַצְמֶיךָ וְגִידִים רָפוּ,
וּלְהָרִים רֹאשׁ עֲצָבֶיךָ רוֹפְפוּ,
לִלְמוֹד לְהַשְׂכִּיל לְהֵיטִיב עֲלוֹת הִתְאַמַּצְתָּ.

Digitized by Google

מֶתֶק שִׂפְתֵי עַמִּים טַעַם טָעַמְתָּ,
לָשׁוֹן תְּהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְךָ הִנְעַמְתָּ.
לְרוֹמִית מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת הִגְבַּרְתָּ;
*)אֱלֹהִים רָאִיתָ עֹלִים מִן־הָאָרֶץ.
עֲגָבִים בְּפִיהֶם בַּחֲלָקוֹת פָּרְצוּ פָרֶץ.
„מָוֶת בַּשִּׁיר." אָמַרְתָּ גַּם עָבַרְתָּ.

„שִׁירֵי דָוִד מֵהַבְלֵיהֶם נִשְׂגָּבוּ,
„נֶגֶד אִמְרַת אֱלֹהַּ תֹּהוּ נֶחֱשָׁבוּ."
כֵּן אֹמֶר גָּזַרְתָּ לְמִשְׁפָּט חָרַצְתָּ:
בַּחֲבֶרְתְּךָ דָּבַקְתָּ וּבְרַעְיַת נְעוּרִים,
חֲבֹק חֵיק עִבְרִיָּה עֲטֶרֶת בַּחוּרִים,
הַחֲזִיק יַד בְּבַת אֵל חַי נֶצַח יָעַצְתָּ.

עֵץ אַדִּיר יִשְׂגֶּה קְצִירָיו יָם שֹׁלֵחַ,
נֶחְמָד לְמַרְאֶה עָלֵיהוּ טוֹבִים לְרֵיחַ,
פִּרְיוֹ מֵאַיִן נִמְצָא יָכוֹל לִפְרֹחַ?
זֶרַע דַּק מְאֹד טָמוּן בַּעֲבִי הָאֲדָמָה,
כֵּן בְּסֵתֶר הֶעָפָר יְכִינֵהוּ שָׁמָּה,
בַּעֲלִיל לָאָרֶץ יוֹסִיף תֵּת לוֹ כֹחַ.

כֵּן בֶּן־מַשְׂכִּיל! בְּמַחֲבֵא תַּעֲשֶׂה תוּשִׁיָּה,
בְּלִי נִשְׁמַע קוֹלְךָ תָּחוֹן נֶפֶשׁ עֲנִיָּה,
בַּלָּט תִּפְעַל יְשׁוּעוֹת בְּקֶרֶב עַמֶּךָ;
סוֹפֵר מָהִיר! יָדְךָ לָעֵט שָׁלַחְתָּ,
עַל דְּבַר־אֱמֶת בּוֹ מָשַׁכְתָּ גַּם צָלַחְתָּ,
יוֹעֲצֵי חַכְמֵי גוֹי שָׁתוּ לֵב לְטַעְמֶךָ.

אכן

*) יונג

אָכֵן לֹא לַשֶּׁקֶר כָּל זֶה שָׁמַרְתָּ,
לֹא הֶבֶל וָרִיק בַּחַיִּים בָּחַרְתָּ,
שְׂכָרְךָ אִתְּךָ וּפְעוּלָּתְךָ לְפָנֶיךָ ·
כִּי מֶה קוֹל הַמְּצִלְתַּיִם אֲנִי שֹׁמֵעַ?
וּמֶה קוֹל הֶמוֹן חוֹגֵג יָרִיעַ רֵעַ?
הֲלֹא הֶלְקְךָ יָרוֹנוּ וְחֶדְוַת פָּנֶיךָ ·

הַבֵּט עֲלָמוֹת אֵין מִסְפָּר לִקְרָאתֶךָ!
לִרְקָמוֹת תּוּבַלְנָה לָךְ בִּיקָרוֹתֶיךָ,
בְּמָחוֹל תְּבוֹאֶנָה בִּשְׂמָחוֹת וּבְשִׁירִים ·
מִי זֹאת הָרַכָּה עוֹלָה בָרִאשׁוֹנָה?
מֵעֲגָלֶיהָ מְקֻטָּרִים מוֹר וּלְבוֹנָה,
וְהִיא בַּעֲדִי עֲדָיִים מְעֻלֶּפֶת סַפִּירִים ·

מֵעִיר קְדוּכִים בְּיִשְׂרָאֵל הִיא זֹרַחַת,
שְׁתוּלָה בְּנָוֶה מְעוֹנָתָהּ שָׁם פֹּרַחַת,
מִשָּׁם יָצָא כַּנֹּגַהּ כְּבוֹד הַבַּיִת ·
מִשְׁפַּחַת הוֹרֶיהָ לַכֹּל מוֹדַעַת,
שֵׁמַע נְדִיבָתָם כָּל אֹזֶן שֹׁמַעַת,
הוֹדָם כְּעֵץ רַעֲנָן עַל מְרוֹם כֶּרֶם זַיִת ·

אֵלֶּה מַחֲמַד בֶּטֶן בְּחֹצֶן יָבִיאוּ,
„קַח הַיַּלְדָּה,“ לְאִשָּׁה,“ כֵּן לְךָ יַבִּיעוּ,
„עֲרוּכָה הִיא בַכֹּל לַמּוֹעֵד לְךָ שְׁמוּרָה“;
זֹאת הַבָּאָה רֵעוֹתֶיהָ אַחֲרֶיהָ,
הִיא הַנִּצֶּבֶת בָּזֶה בִּקְשׁוּרֶיהָ ·
לָתֵת לְךָ הוֹרֶיהָ הַיּוֹם לִתְשׁוּרָה ·

Digitized by Google

מְאֹשָּׁר! הֲבֵן כְּמַרְאֶה הַנֶּחְמָדָה!
מַרְאֶה בַּת חֵן טוֹבַת שֶׂכֶל מְלֻמָּדָה ·
שְׁאוֹן עֲלִיזִים סְבִיבָהּ רַק הִיא שֹׁקֶטֶת;
בְּמַסְוֶה תַּסְתֵּר רַעֲיָתְךָ הַיָּפָה,
וּבְעַד הַצָּעִיף עֲנָוָתָהּ נִשְׁקָפָה,
בְּאַחַד מֵעֵינֶיהָ בְּכָל לֵב שֹׁלֶטֶת·

הַמְשַׁלֵּם לְאִישׁ צִדְקָתוֹ וֶאֱמוּנָתוֹ,
תָּמַךְ גּוֹרָלְךָ וַיִּבְחַר אֻמָּתוֹ,
אַתָּה לְךָ הוֹכִיחַ רְאוֹת עִמָּהּ חַיִּים;
הֵן הַרְבֵּה שְׁלוּחִים לְאַיֶּלֶת אֲהָבִים,
מִכְרָהּ כַּיּוֹם יָקָר מִפְּנִינֵי רְהָבִים,
יַחֲלְפוּ — וְהִיא תַּחֲלִיף כֹּחַ יָדַיִם·

עוֹד תּוֹסִיף חָכְמָה עִם נַחֲלָה מְבֹרֶכֶת,
וּלְבֵית עָנִי יוֹדֵעַ תַּשְׂכִּיל לָכֶת,
שִׁמְךָ יֵיקַר מְאֹד וְדַלֵּי עַמְּךָ תֶּהְדָּר·
כִּימֵי נְעוּרִים עִם אִשְׁתְּךָ יְהִי דָבְאֶךָ,
כַּצֹּאן תָּשִׂים מִשְׁפָּחוֹת עַל פָּנֶיךָ,
תְּהַלֵּל עִם שֶׁמֶשׁ וְזַרְעֲךָ לְעוֹלָם נֶאְדָּר·

שִׁיר עֵבֶר! פְּקַדְתִּיךָ רוּחִי שָׁמָרָה,
הָיִיתָ עִם פִּי דְּבָרְךָ לְשׁוֹנִי שָׁרָה,
אֵין בָּהֶם נִפְתָּל בְּצֶדֶק יִבְחָנוּ·
אַחֲלַי יִכֹּנוּ עַל שְׂפַת בְּקַדְרוּתִי,
מִצּוּף דְּבַשׁ יִנְעֲמוּ לְנֶפֶשׁ אִישׁ בִּרְכָתִי,
בְּזֹאת יָדַעְתִּי כִּי דְרָכַי יִתָּכֵנוּ·

אליעזר ראשקאָוו·

Digitized by Google

חֲלֻקַּת הָאָרֶץ *)

כְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן בְּנֵי אָדָם הָאָרֶץ וַאֲשֶׁר עָלֶיהָ,
וְאָמַר הֵא לָכֶם לְנַחֲלָה תֵּבֵל וְכָל צֶאֱצָאֶיהָ,
אַךְ חַלְּקוּהָ לָכֶם לַחֲבָלִים בַּנְּעִימִים.
הִתְקַבְּצוּ יַחַד וּבָאוּ שָׁמָּה,
כָּל יוֹשְׁבֵי חוּג הָאֲדָמָה,
לְהֵאָחֵז בָּהּ וּלְעָבְדָהּ כָּל הַיָּמִים.

וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים לָהֶם מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ,
עוֹבְדֵי אֲדָמָה אַחֲרֵי תְּבוּאַת הַשָּׂדֶה תָּרוּ.
עֲנָבִים מָלְאוּ כָל גֶּבֶל יֵין הָרֶקַח;
רֹעֵי צֹאן שָׁתוּ לִבָּם לַעֲדָרִים,
נְכֹאוֹת נָתְנוּ בְּעִזְבוֹנָם אַנְשֵׁי הַתָּרִים,
וְהַמֶּלֶךְ שָׂךְ אֵם הַדֶּרֶךְ, וְאָמַר: מִכֹּל מַעֲשֵׂר אֶקַּח׳

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמּוּ לִנְחוֹל וְהִנֵּה הַמֵּלִיץ הָלוֹךְ וְקָרֵב,
וּמְאוּמָה לֹא רָאָה מִכָּל אֲשֶׁר הָיָה שָׁם לָרוֹב,
יַעַן כְּבָר שָׁטוּ הָעָם וְלָקְחוּ אֶת אֲשֶׁר מָצָאוּ;
וַיִּפֹּל עַל פָּנָיו וַיֹּאמַר: הֲנֶאֱמָן מִכָּל בָּנֶיךָ
מַדּוּעַ שָׁכַחְתָּ? וַיַּעַן הַיּוֹצֵר: לָמָּה אַתָּה נוֹפֵל עַל פָּנֶיךָ?
הֲלֹא יָדַעְתָּ כִּי לָשֵׂאת חֶקְּם מִלִּפְנֵי בָּנַי יָצָאוּ.

איפה

---

*) Die Theilung der Erde. Nach Schiller.

אֵיפֹה הָיִיתָ בְּהֵחָלֵק אֶרֶץ לְיוֹשְׁבֶיהָ בְּמִסְפָּר?
„עִמְּךָ בַּשָּׁמַיִם שְׂמָחוֹת אֶת אוֹר פָּנֶיךָ שָׂבָעְתִּי,
„וְאֶת יָפֶה קוֹל מַלְאָכֶיךָ יֶעֱרַב עָלַי אֹזֶן שָׁמָעְתִּי,
„כֹּפֶר לְרוּחַ מָלֵא מֵאֵלֶּה אִם שָׁכַח מַחְמַדֵּי עָפָר."
הֵן מִכֹּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ מְאוּמָה אֵין בְּיָדִי,
וּלְכָה אֵפוֹא מָה אֶעֱשֶׂה בְּנִי לְכַלְכֶּלְךָ בַּחַיִּים?
אִם טוֹב בְּעֵינֶיךָ לָשֶׁבֶת בַּמָּרוֹם עִמָּדִי,
פָּתוֹחַ נִפְתְּחוּ לְךָ כָּל עֵת תָּבוֹא שַׁעֲרֵי הַשָּׁמָיִם.

מהנ"ל.

*) מ שׁ לֵ י מ ו ס ר

הָאָדָם וְהַדְּבוֹרָה.

אִישׁ אֶחָד הִתְהַלֵּךְ בְּכֶרֶם בֵּין הַפְּרָחִים,
וַיַּרְא וְהִנֵּה הַדְּבוֹרָה מְעוֹפֶפֶת הֵנָּה וָהֵנָּה
עֲלֵי עֲלֵי וּפִרְחֵי הַצְּמָחִים
וְכֹה הִתְפָּאֲרָה בְּגוֹדֶל לִבָּהּ.
„שִׁמְעוּ נָא כָּל רֶמֶשׂ עַד הוֹלֵךְ
„עַל אַרְבַּע רַגְלַיִם! אַיֵּה אֵיפֹה
„בֵּינֵיכֶם, הֵיטִב מַעֲשָׂיו כָּמוֹנִי?
„כָּל אִישׁ יִטַּע מִדְּבָשִׁי
„יִמְצָא בוֹ צוּף נוֹעַם".
כִּשְׁמוֹעַ הָאִישׁ אֶת דְּבָרֶיהָ
וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ:
„לָמָּה תַּרְבִּי וּתְדַבְּרִי גְּבוֹהָ
„וְתִפְתַּח פֶּה וְתַרְחִיבִי לָשׁוֹן,

להלל

*) נאך לעססינג.

„לְהַלֵּל בִּשְׁעָרִים מַעֲשֶׂיךָ?
„רְאִי נָא שָׁם כִּבְשָׂה אַחַת קְטַנָּה,
„מִגֵּז צַמְרָהּ תַּלְבִּישׁ אָדָם,
„תְּחַמֵּם בְּנֵי אֱנוֹשׁ,
„וְאִם דִּבְשֵׁךְ יֶעֱרַב לְחֵיךְ טוֹעֲמוֹ;
„אוּלָם צַמְרַת הַכִּבְשָׂה תַּצִּיל נֶפֶשׁ
„לוֹבְשׁוֹ מִקָּרַח הַנּוֹרָא, וְגַם מֵחֲלֵב
„שָׁדֶיהָ דֵּי מִחְיַת עוֹלְלֵי גָבֶר". —

* * *

גֵּאֶה סָכָל בִּרוֹחַב לֵב גְּדוֹלוֹת יְדַבֵּר,
כַּמַּרְבֶּה דְבָרִים, עֵת מְאוּמָה יִפְעַל.
וְהֶחָכָם מְלַמֵּד לְהוֹעִיל,
קוֹלוֹ לֹא יִשָּׁמַע, וּבְכָל רֶגַע יָפִיץ טוֹב! —

חיים שמחה הירש.

משלי פהילעמאן

1.

בקרב נבונים ייטב גבר
ובחברת כסילים חטאו יודע.

.2

רבות מכאובות לאדם
אכן הרע מכולם היגון

3.

דאגה בלב איש ישיחנה *)

*) בלשון כי שיח לו׳

Digitized by Google

4.

לכל תוחלת הזמן הוא בוגד
וקץ לכל תקוה קבר

5.

מי יתנני אח לחומט אשא ביתי על כתפי
וארחיק נדוד מכל רשע!

6.

אל תבוז לעבד תחת ידיך׳
פן יקרך אסון ותהי כמוהו

7.

מגיו עבד מביש לא יחסר שבט
אכן עכם מוסר אתה אל תהי׳

8.

אל תאמר אתן ואין אתך
פן תגרע חסד אחרים מאתך

9.

טובה מנה אחת קטנה ורצון בו
ממלוא חפנים ושבע רוגז

10.

אכעים על דל כי יחונן עשיר
ברכת ה׳ הלא יקטין

11.

עושר נערים יכשלם
והון זקנים יחזיקם

12.

למה זה שאול תשאל את העושר?
הלא לפתח רובץ החטאת

13.

בנפול אויבך אל תשמח
כי סביב סביב ילך האסון

14.

שלשה אלה תתאו נפשי
וברביעית חשקה עד מאוד.
בריא ואולם אהיה כל הימים
גם אושר נחלתי וכבוד
אך שמחה בגורלי
וחפשי מכל תודה עולה על כולנה

15.

אחר ראיה חבטה
אחר הבטה בקשה
אחר בקשה תקוה
אחר תקוה אהבה

יעקב ליב פאללאק מאייבענשיטץ.

חידות

קטן אנכי לאבי
אולם עשרה המה בני
יוצאי ירכי כלמו
ואחד מהם אחי
אך לא בן אבותי
שלם מבטן אמו
יצא אחריו הראש
מעל בכורי שא הראש

גם הראש מהחמישי
לשמאלם תן ימין
תדע לקץ הימין
שמי וטעם חידתי

מחנ"ל.

חידה מלה בת שלוש הברות

נחלי מים סביב שתו לראשיתי
מספר כוכבים מספרת
משמני השדה השני ואחריתי
ומטל השמים מספרה.
הפעם ילוה אשה אל אחותה
תאמר לא תהי' עוד כמותה
לאח ולאב אשה הייתי.
הלא תשאל: מי המה האנשים?
אכן לראש האב האח תשים
גם אנוכי ממך לא נפלאתי'

מהנ"ל.

Digitized by Google

Ad Dominum Samuel David Luzzato, Professorem, in obsequii, humilisque affectionis obtestationem, discipulorum fidissimus Abraham Lattes.

Ecce diem retulit festivus Lucifer almam,
    Qua primum magni lumina pansa Viri;
Qua tua, Professor, genesis celebrata per orbem
    Protulit Illiricae nobile nomen humo.
Est hodie ergo nefas animi compescere motus,
    Quasque fero assiduas abdere corde preces.
Supplicis haud renuens effuso pectore voces
    Excipiat facilis candida vota Deus!
Hic Te postremam incolumem tueatur ad horam,
    Hic Te ad supremam protegat usque diem.
Atque Tui superent longaevi Nestoris annos,
    Ut stet honos orbi saecula plura suus.
Et quoniam Tua jam tetigit fastigia virtus,
    Et quo vix ultra progrediatur habet,
Nil deest ergo, nisi aggressis Deus adsit amicus,
    Ut coeptum felix ipse sequaris iter.

Dabam Patavii XII. ante Septembris
Kalendas MDCCCXXX.

בקורת.

עתים רבים ושונים עברו על עם ישרון מיום גלותו מעל אדמתו, חליפות ותמורות אין קץ, השיגו גוי ממושך וממורט הלזה, כן במלבו בעניני הגוף כן בעניני הנפש ודרכי מחשבותיו. שנות מאות כבירים התורה שבע"פ עם הלכותיה ודיניה הרבים המסורים לנו, היא לבדה היתה נחלתם בענים, השאננים בבבל בצל מלכי פרס אשר מרביתם מלכי חסד היו, והבטוחים כפעם בפעם גם בארץ ישראל תחת יד איזה מושלים צדיקים ושונים בין קסרי רומי כאנטונינוס החסיד ובנו החכם, שמו כל מעיינם בתורת אלקים מפורש ושום שכל להבין דבר מדבר, לדמות ולהבדיל בין דין לדין ובין נגע לנגע, רק מתי מספר ממשכיליהם הקרו גם באיזה ידיעות אחרות המתיחסות למשפטי התורה, כתכונת השמים וחכמת השיעור. ויהי כן החלו בארץ מצרים, אלגיר וספרד לאחוז בזה וגם בזה, דרשו בספר אלקים ומשפטיו בתבונה זכה ושכל ישר הולך, אף מרוח הדת ותכלית דרכי' לא העלימו עין, עד עמדו בהם על ענינים וטעמים רבים חדשים לא שערום אבותם, באו אל מקדשי אל הבינו לאחריתם, וחכמו גם השכילו בתורת אדם ובידיעות המועילות והמכבדות את בעליהן כחכמת הטבע, הרפואה והשיעור והכוכבים ודומיהם עד כי החכם ראָבערטזאָהן בסיפוריו על מציאת אמעריקא *) יחשוב היהודים הספרדים בימים ההם לאמצעיים ונושאי החכמות וידיעות מאפריקא וערב לאייראפא מאפלי'. אז נראו בעמינו משוררים מפוארים להלל בלשון עבר וערב. בן גבירול, אבן עזרא, והלוי שגבו בזמירות אל חי, והנפש תמלא מהם גיל ועונג אלוה. ובין הרבה חכמים גדולים ומפוארים בתלמוד ובחכמות אחרות כרב סעדי' רב שרירא ורב האי הגאונים ורב שמואל הנגיד ודומיהם, דרך כוכב מזהיר מיעקב הוא אדונינו הרמב"ם ז"ל. גבר גדול הלזה לא לבד

בעמו

*) ערסטעס בוך זייטע 46.

בעמו יקר ונודד הנהו, לאמר זה יולד במו. אך גם בין כל יושבי חלד למופת יתחשב בתבל ארצה, וילאה כל קורא הדורות לערוך לו דמות ולתלות על עפר משלו בהשכל וידוע להאציל מרוחו על כל קורא ספריו, לב אלה הידבו לו יחדיו, ונתונים נתונים המה לו מאלקים, למען הדרך במישור בני עמו ולהזהיר מכשול מדרכיהם, ועוד חזון למועד כדבר מתולדותיו ותולדות חבוריו באר היטב.

בדורות הבאים סרו מהר מן הדרך פינה להם האיש הגדול ההוא.

מהם עזבו חוק בבאור והבנת התורה, ושמו כל דברי' וספורי' חזות ומשלים כנודע מתשובת הרשב"א סימן תי"ג. ומהם כר' משה די ליאון ובעל הקנה וסיעתם בקשו למו נתיבות נסתרות ואפלות, עשו להם סודות ובדאו דברים חדשים אשר אין להם שחר, ויאמרו אלה תורתך ומצותך ישראל. ולא זה המקום להאריך מעניניהם. בצרפת ואשכנז, ואח"כ גם היהודים אשר גורשו מספרד, שבו לאשר היו בתחלה, העמיקו רק בפלפול התלמוד וההלכות, וכל עסקיהם ומגמתם הי' לבאר התלמוד וליישב כל אשר יקשה בו בדרך חרוץ ומחודד. האוהב דעת ותבונה רק במה שהיא דעת תהיה באיזה ענין שתהי', יעמוד גם בין הדורות האלה משתאה על הרבה חקרי לב אשר הגביהו עוף בשכלם עד להפליא. מי ההוגה בתלמוד ומבאריו לא יתפלא על רוב חריפות ועצות עמוקות של בעלי התוספות והבאים אחריהם הרמ"בן הרשב"א והר"ן ז"ל ודומיהם? ובימים אחרונים בארץ פולניא החסיד מהרש"א ז"ל, איש גדול העצה ורב מזמות ישרות ונכונות מגיעות אל המטרה כמעט בכל הלכות הש"ס, ובמעט מלים באר בכל מקום סוגיא שלמה בשכל בדור. אולם דרך הפלפול הזה התעה לדורות היותר אחרונים עד מאד, כי שמו כל עסקיהם בקושיות בדויות ורחוקות ותירוצים מחדים ודקים, בנו מגדלים מעופפים ברוח ויסודם אפס ואפע. וכל זאת הסבה להביא לב העם מלמוד התלמוד ויבחרו להם דרכים חדשים. בראשונה אחזו הנבחרים בישראל בדרכי הקבלה והסודות הנזכרים; אכן בימינו ובארצות רוסיא ופולניא עזבו גם אותם, ותחתיהם יהגו בספרי הבל וריק ממחברים חדשים מכת הנודעה בשם חסידים, ומרביתם ילכו שולל כל היום וכלי עשנם בידם. הה! דאבה נפשי ברעה אשר מצאה את עמי! כי בכל חסרוני הדרך הראשון הוא הפלפל המחודד אשר הוגיעו האבות לשוא את בניהם בלמוד בלתי אמתי ובלתי מוביל אל המטרה הערוכה לנו מאת יוצר כל, הנקראה ג"כ יעוד האדם בכלל, הי' לנו עכ"פ היתרון הקטן כי הרגלנו את בנינו מנעוריהם בחריפות והשכל, וגם מעטים אחרים

הוללנו

הוללנו עד הנה לבעלי מזמות ותחבולות שונות, ואמת בפיהם, כי בא לנו כל זאת מלמוד התלמוד בנוער ומפלפלין החריפים כאשר הזכרנו. אולם מעת חסרנו כל אלה (כאשר נודע לכותב זאת ממגידי אמת במדינות רוסיא ובפרט באוקריינא אשר חדלו כבר משלוח בניהם לתלמדי התלמוד — ורק משניות ילמדו לפעמים, וקצתם ימנעו גם מאלה), ותחתיהם גם מכל מלאכה או חכמה את נעריהם יחדלו, אין ספק כי נרד גם ביתרון ההוא עשר מעלות אחורנית. הה עם ד' איך נפלת! מכל חמדות המעלות ומדות אשר התפארנו במו מאז, מה נשאר בידינו עתה? אין תורה, ואין חכמה, אין מנהל ואין מורה דרך, עינינו רואות אנשים נבחרו לאלקים לעם, אשר מאסנו בדור שלפנינו לשיתם בין שמשי הקהלה ומלמדי תינוקות, כי נלפפה לנס מסכל ואין תבונה בם, אנשים כמוהם יתעו עם ישראל בדרך חשך ואפלה בנתיבות כסל ורשע. ואין חטא ועון אשר לא יוכל להתהפך עוד למצוה ולדקה על פי דברי הבליהם ושגיונותיהם. כל זה חזו רבני הדור ונשיאו יד לפה, אף אין מתעורר בם לכתוב מאומה נגד המכשול ההוא, למען יהיה עכ"פ זכרון לדור אחרון. לבד אחד המיוחד הוא הגאון החסיד האמתי מו"ה אליהו ווילנא ז"ל אשר כבר חלף הלך לו ולא השאיר תמורתו. — ספר ויכוח, בשגם נמצא בו איזה דברים אמיתים מהנהגותיהם איננו נכון בכל זאת, בנואר אשר הוא עתה להאיר לב העם ולפקוח עיניהם על הנבלה הגדולה אשר יעשה ביניהם, כי לא סדרים בדברי המחבר, גם הגיד את כל בלי ראיות ועדים נכונים מספריהם. ועל הספורים אשר יספר מהם לא נתן סימנים מובהקים כמו, להגיד שם האיש המסופר ממנו ושם העיר וכדומה.

זה חדש מקרוב בא לידינו ספר מוסרות תבל. המחבר נראה לאיש גדול בתורה ובחכמת השיעור והכוכבים, בספר ההוא ידובר ג"כ מעט מכת החדשה הלזו. אולם מלבד כי דבריו מעטו מאד בענין זה, יען לא אליו היתה מגמת החבור היקר ההוא, הנה תמעט גם ידיעתו מהם כי לא דלם עוד במקומות מושבותיהם בארץ רוסיא, ורק מרבי אחד גר ותושב בעירו אשר היה גם קלת למדן (כפי שיחות חולין של השוטים החסידים) השיג מעט מנימוסיהם. פנינו איפא כה וכה לראות היעמוד איש חיל ללחום נגדם בחבור מיוחד, ולבוא היתה עד כה תקותינו, הכינו לאור ואין, עדי נראה ספר מגלה טמירין בארץ. נבדקים ידועלו פתאום משחקים, ושאיה יכו כל הכפגש במרולתם, כן דברי מחבר הלזה של חברת פועלי און אשר למו נועדו. לפמו לא היה כמוהו יודע מנהגיהם ונימוסיהם, דרכי חייהם בביתם ובלכתם בדרך, רניהם וספריהם ומגמתם בהם. אכן לא דמה אליו עוד עד כה ג"כ

Digitized by Google

איש מבין ומתחכם, במלאכת מחשבת לצייר אותם על לוח ולהעמידם לעין הקורא בכל כליהם ותחבולותיהם, הבליהם וכזביהם להתעות את כפשם ונפש זולתם, כאשר פעל ועשה כל זאת המחבר הזה בספר מגלה טמירין, וזה שמו אשר יאות לו באמת, כי מגלה הוא עתה בקהל רב את הנעלם מרבים עד הנה.

והנה השכיל מאד אשר בחר בדרך ההיתול (סאטירע) כי לא יעריתו הכסילים האלה בדברי תוכחות, יען התולים עמם כל היום, בהם הרגלו ואזנם אטומה כבר משמוע נכוחות. ולכן ראוי ונכון להשיב להם כפעלם, שוט לסוס ומתג לחמור ושבט הלעג וההיתול לגיו כסילים החכמים בעיניהם. ומלבד זה לא יודעו סגולות וקניני כל איש ואיש בדור היטב, כי אם כאשר נראה כפעם בפעם מעשהו במסתרים ובגלוי ונשמעהו מדבר בחדר משכבו או בחברת אנשים עם אוהביו ושונאיו, ואם נתילב תמיד מנגד לדעת את דרכיו ומעשיו אז נוכל לאמר כי נדע האיש הלזה ואת שיחו. מה רב תודות ראוים איפא למחבר הזה אשר עשה עמנו הטובה הגדולה הזאת! העביר לפנינו אנשים רבים ושונים מעדה הרעה הזאת, מדברים כלם ככתבם וכלשונם אשר הורגלו לכתוב בם ספריהם ואגדותיהם, והתחכם בלשון עלגים שלהם (אשר כלויה ג"כ בזה כי יבינוהו רוב ההמון מארץ פולניא אשר — לבשתנו — לא יוכלו קרוא עוד בספר הכתוב בלשון נא כי חתום הוא בעדם) ובהמלאות ספורי מופתיהם ונסיהם אשר נודעו משבחי הבע"שט וספורי מעשיות שלהם כ"כ, עד כי בלי ספק יטעו רבים מחברתם בהשקפה ראשונה למנות גם הספר הזה בין ספריהם, ולחשוב כל המסופר בו לאמת ונדק כאלו ניתן מהבע"שט בעצמו. מי זה יעצור משחוק בראותו לעגי שפתם במקומות הרבה? כמו „נעשה לו סוף שחור" יכנים לו חמאה בכתב הנשיאות „(אגרת ק"ל) כשיחות נשים הזקנות בארץ פולניאה. „מיר וועללין איהם א שווארצען סוף מאכען." „לאָז ער זעך פיטטער אריין טיהן אין זיין כתב נשיאות" וזה דרך אנשים פראים אשר אין להם כתב ולשון למודים כי אם השיחות חולין אשר ידברו יעלו ג"כ על ספר.

אמנם יותר נראה מלאכת המחבר ובינתו בהמלאת האגרות והסיפורים הנובעים מהם, ועליהם ראוי לאמר לא בא עוד כבשם הזה בישרון, כי האיש אשר לא יבין לשון אחרת עוד לא ראה לבו ספורים נפלאים כאלה נאחדים ומתאימים כלם ושכלה אין בהם, כל אגרת תדיע דבר חדש הנחוץ לענין כלו. כל איש ואיש המובא בספורים האלה שומר את דרכו ולא ישנה את טעמו ומנהגיו בכל הספר.

ר' זעליג לעטיטשיבער מנהיג ושוכן בבית הרבי שבזאלין, איש מרמה ובעל תחבולות להביא תמיד אנשים חדשים תחת כנפי רבי שלו ולהוציא מהם כסף ומזון עופות ויין לשלחן רבו (אגרת ע"ז, ל', מ"ה, וכ"ז.) שותה תמיד יי"ש להסיר עצבות ולא יחדל ממנו עד יגווע (אגרת א' וקכ"ב) ונחשב אצלו לסימן רע ומר מי שאינו שותה יי"ש (אגרת ח') ר' זיינוויל ווערחיעווקיר תועה ומתעה את זולתו, נכסף עד מאד להגיע למדרגת רבי, אך אינו יודע הדרך המוליך אליה, דובר כזבים ומתהלל עד מאד · ואיש אשר לא יבוא לרבינו נדמה לו כבהמה, ומותר לו לשחטו, להפשיט עורו, ולעשות עמו מה שלבו חפץ. וכל זאת יראה הקורא מאגרת ד' וט"ו ממעשהו נגד יעקל רודניקער.

מה נחמד לקורא, עת יראה בעיניו ובלבבו יבין רוב תחבולות מרמה אשר יעשו ר' גדליה באלטיר ור' גרשון קאריצער להפוך את משה פישלס איש צעיר לימים והוגה בתלמוד ומפרשיו לחסיד ומאמין בהבליהם, ובין עצות היעוצות מגדליה על זה יזרז ג"כ את גרשון לתת למשה „יי"ש בכל פעם ובזה יקנה כל לבבו„ ולדבר על לב אשתו מהמופתים הגדולים של הרבים ולתת לה השבחי בעש"ט בלשון דייטש. אולם כל עמלם לריק, כי בינת משה פישלס עוד לא עזבתהו מכל וכל להאמין בדברי הבל כאלה (אגרת ל"ד כ"א וקי"ב) שם להלאה יראה הקורא שני אנשים אחרים מחברה הרעה הלזו.

ר' חיים גבריאל ור' יעקל פולנאער מתיגעים בכל כחם לגנוב לב אשתו של קלמן ביסינגער ולב בנה יחידה, כדי למנוע עי"ז בלי להושיב רב אחד מקאלנע על כסא הרבנות בקאווען כי יחשבוהו למקורב לרבי שבזאלין אשר הוא בעל מחלוקת לרבי שלהם בדיספאל· כמה שקרים כמה כזבים יבדו עתה שני הצדדים של הרבים זה על זה! כמה פעולות יפעלו להוציא מהבן יחיד מעות במרמה! עדי יפתוהו לגנוב מאביו שני מאות רובל סו"ג ובגיע כסף לשלוח מנחה לרבי, והם בעצמם גונבים זה מזה מהמעות הנ"ל. אכן גם כל התחבולות האלה אחריתם שקר, ולא יגיעו אל המטרה. הבן יחיד ייטיב אח"כ את דרכו, וינחם על רעתו והרב מקאלניא ימנה לרב בקאווען.

הרב מקאלנע הנ"ל הוא כאחד מרבני הדור חונף ומכניע א"ע תחת אנשי החברה הלזו, כל עוד יירא מפניהם פן יניעוהו ממעלות מעלה, ומהיות רב בקהלה גדולה. אכן אחרי הגיעו אל מבוקשו יסיר המסוה מפניו, וידבר נגדם את כל אשר עם לבבו.

עוד איש אחר נכיר מתוכן האגרות ושמו מרדכי גאלד. גם מנימוסיו נוכל ללמוד הרבה. האיש הזה יחשבוהו למין ואפיקורס ורשע

במור על כי מתנגד הוא לחברתם, ויבדו עליו עלילות שוא, אכן לא יועילו כי נגלו כל תחבולותם לבשתם ולבושת רביהם. בכל זאת האיש מרדכי מרחם אח"כ על זייניוויל ונותן לו יי"ש בהקפה אח"כ כשיוכרח זייניוויל לברוח לארץ הקדושה עם מעות של מרדכי אשר נשאר חייב לו בעד יי"ש. האיש מרדכי מרחם על בנו הגדול של זייניוויל ולוקח אותו לו לבן. ככלב שב על קאו כן כסיל שונה באולתו, כי זייניוויל לא יחפוץ להצדיק גם בזה את מרדכי ונותב מן הדרך (אגרת קנ"א) „וידעתי שזה הרשע לא עשה זאת מצד רחמנות רק לגדל את בני להיות ח"ו אפיקורס כמו הוא." נחמד מאד לראות, איך ידע המחבר את דרכם להגדיל כל דבר קטן ולהעלות דבר נבזה ונמאס עד שמי שמים (והוא ממש מה שקוראים הצרפתים עספריט דע באגאטעלל) אם רק יועיל מאומה להוציאם אל מבוקשם. ולדוגמא ספור ר' זלמן ברעזניר מעשירות של ר' בירך מגאלאץ (אגרת קט"ו) „הייתי אצלו פעם אחד בחג השבועות
„העבר כאשר נסעתי לסטאמבול, וראיתי בביתו כסף כאשפה, הקיסר
„אין לו כ"כ כסף כמו הוא. ראיתי אני שם לייכטער של כסף שהיה עומד
„ביו"ט על השלחן, והיה הלייכטער כמו אילן עם עלים, והעלים היו
„ירוקים כמו עלים ממש. וזה הלייכטער מונח כל ימות השנה בתיבה
„סגור ומסוגר, ורק על שבועות עומדים זה הלייכטער על השלחן.
„זה הלייכטער הוא שוה הרבה מעות ואני בעצמי איני יודע כמה, ויש
„לו על כל יו"ט ויו"ט לייכטער אחר, למשל על סוכות יש לו לייכטער
„עם אתרוגים ולולבין והדסים והושענות, על פסח יש לו לייכטער עם
„מצות ומרור וכרפס וחרוסת, ועל ראש השנה יש לו לייכטער עם שופר,
„ועל שמיני עצרת ושמחת תורה דגל והבדלות וראליעס (דאקעטען)
„אפילו על פורים יש לו לייכטער מיוחד עם גראגירס והמן קלעפירליך
„והמן טאשין והתלוי' של המן עם עשרת בני המן. ואלו הלייכטערס
„כולם יהיו שוים כמה אלפים אדומים וכו'. ומה לי להאריך מעשירות
„שלו?" מי גבר יקרא ולא יצחק לזה בקראו? וכן ספור האדון מזעליג לעטיטשיבער (אגרת מ"ה) מן יריית הקשת שעשה הרבי בל"ג בעומר, איך אחז הקשת ולאיזה צד ירה ואיך הלכו לפניהם המזמרים עם הכלים. נפלאת כל אגרת ההיא בעינינו. ולדעתינו היא העולה על כלנה במלאכת ההיתול והשחוק. וביותר ישמח הקורא בקראו האגרת אשר עלה הגורל בחוט הקשת והדייף כראוי, לבעל התוף נפל הדייף ולבעל הכנור החוט והכניסו כל אחד את שלו בכלי זמרתו למזכרת מקשת הרבי בל"ג בעומר.

כל הסיפורים מאנשי החברה הם מאשר נעשה ביניהם בארץ רוסיא (ורובם כנים ואמיתיים ולקוחים ממקור נאמן) כי שם ביתם, שם

ישבונו

ושבונו קהלות ושם ישורו וימשלו רבותיהם כנסיכי ארץ, שמה לומדו לעיריהם לעשות במחשך כל מעשיהם הרעים, לא בגאליציע אשר ימעטו בכמותם גם באיכותם עוד, כי עין הממלכה על דרכיהם, גם נגה שם כבר מעט אור מארץ אשכנז שחברה לו. ובהרבה אגרות יהתלו הם בעצמם (החסידים בארץ רוסיא) על ריעיהם בקודראן (גאליציען) כי שוטים הם ונתיב החסידות לא נודע להם.

ובכלל נאמר מי האיש החפץ לדעת ידיעה ברורה מעניני הכת הזאת מי ומה המה ומה מעשיהם ומנהגיהם וכל עניני ספריהם, יהיה לו הספר הזה מלמד להועיל, כי על כל ענין ומעשה רשם המחבר בהערות הספרים שלהם אשר מהם לקח כל הצריך לו, ובקיאתו בהם רבה עד להפליא, גם לא נקלה היא לדעתינו מלאכתו וחכמתו לתת לכל ענין וענין מספריהם רוח חיים, ולהלביש כל מאמר מופשט במלבוש ההוה, להראות לקוראים תכלית כוונתם ורוב הרעות אשר יוכלו לצמוח מהם אם בדרכיהם נלך ועל פיהם נחי'. ולכן לא לבד לבני עמינו בארצות רוסיא גאליציע ופולין, אך גם לאנשים מאחינו הגרים בארצות אשכנז ומדינות אחרות. אשר יחקרו אחרי קורות ישראל והתחלקם למחלקות שונות, יקר ונחוץ החבור הזה עד מאד.

המחבר לא הודיע שמו לסיבות שונות, אולם נודע לכותב זאת כי איש גדול הוא עד מאד, ועניניו ועסקיו רבים המה לטובת ישראל, ולכן יותר ירחש עוד לבינו אלפי תודות לו, כי פנה מכל עבודותיו, לחבר דברים קטני ערך בעצמם, אך גדולים בשעיפיהם והמסובבים היוצאים מהם ולכתבם עלי לוח, ומלבד זה הוא כראשון אשר סקל המסלה ופנה דרך והעיר את לב בית ישראל משינת האולת. הקיצו נא נרדמים! מי בכם אשר נתן לו ה' לשון למודים, עולה עלה ודברו! עת לחשות ועת לדבר!

פלאי

פתרון ההדות אשר באו בשנה זו

פתרון חידה א' בראשית מ"ו כ"א

פתרון חדה ב' אי"זבל אשת אח"אב

מודעה.

לכל בני ישראל הי' אור בחבור הנחמד מאור עינים אשר הוציא לאור החכם האמתי הרב מו"ה עזרי' מן האדומים והארץ האירה מכבודו. שני פעמים בא על מכבש הדפוס במנטובה ובבערלין, ומידי באתו לאו בני ישרון אור יקרות עליהם יופיע, קוניו רבו עד כי כמעט שנים בעיר ואחד במשפחה נשארו. לכן מלאתי העצה היעוצה לי ממיודעי להביאו על מכבש הדפוס אשר לי, ובני ישראל הנכבדים יראו איך שמתי מגמתי לפאר הס' הנחמד הזה באותיות בדיו ובנייר.

הן חשבתי כי ההוצאה דפוס בערלין משובחת היא, באשר היתה תחת ידי הנודע בשערים לתהלה מו"ה יצחק סאטאנאב ז"ל ומההוצאה דפוס מנטובה מלפנים לא ידעתי. לכן נתתיה לפני העושים במלאכה אשר לי לסדר מתוכה האותיות. אכן תוחלתי נכזבה, אותיות דפוס בערלין נשחתת המה, מוחקים פה ופה בל יוכרו עוד, גם טעיות רבות נפלו שם בדפוס, אשר רובם הגיה המגיה אשר לי.

מבלעדי זאת נעדרו מדפוס בערלין כמה דברים רובי התועלת נאים ונכבדים אשר באו בההוצאה הראשונה דפוס מנטובה, והן עתה ראיתי כי שם נדפס מאור עינים ישמח לב. ואנכי מלפנים זאת לא ידעתי.

אמנם ראו נא כי אורו עיני! אחד ממיודעי תק"ק לבוב גלה את אזני בזה, גם שלח לי לוח הטעיות אשר נפלו בדפוס בערלין, גם לוח הפרקים והקף הענינים ומהדורות שניות

שניות מאירות לדברי המחבר בכל פרקי הספר, גם **השגות** מהגאון מו"ה **משה פרווינצאלי** ז"ל במכתב אשר כתב להרב המחבר ז"ל **ותשובת הרב המחבר** ז"ל אליו. גם **לוח ההשגות** על קצת הגאונים אשר באו בחבור הזה. כל הדברים האלו נדפסו בדפוס **מנטובה** ובדפוס **בערלין** נעדרו. **חמותי ראיתי אור**! כי עתה יש לאל ידי להשלים החבור הזה על מתכונתו הראשון.

לכן אודיע עתה לבני ישראל התמימים, שגם **הקונטרסים** האלו נדפסו כעת אצלי, והי׳ כל איש אשר כבר קנה את **המאור עינים** כאשר יצא מתחת מכבש הדפוס אשר לי, ויש את נפשו להיותם לאחדים בידו, ישיג אותם חנם אין כסף.

וויען בכ"ה לחדש אלול תק"ז לפ"ק.

אנטאן עדלער פאָן **שמיד**,
ק׳ ק׳ פריפ׳ בוכדרוקער.

מודעה

לחתימת הכרך השנים עשר של המחברת בכורי העתים היוצא לשנת תקצ"בל. להודיע קשט אמרי אמת בתכונת הספר היקר הזה ומה יהיה משפטו •

אליכם נבוני דעת, יודעי ספר ולשון אשר לבכם ראת חכמה,
אליכם אשים מלתי! שמעו נא ותהי אחותי באזניכם;
הלא בינותם בספרים היוצאים לעתים מזומנים, מדי יום ביומו, מדי חדש בחדשו, ומדי שבוע בשבוע. הלא מעיניכם בס, ותדעו ותשכילו את רוב הטוב והמועיל היוצא מהם לטובת הכללי; כי גם נקבצו באו יחדיו ענינים מענינים שונים, נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, וידברו בכל דבר מן האזוב אשר ביער עד הארז אשר בלבנון, בחכמות ומדעות ובדרכי המליצה והשיר, לשונם תהלך בארץ ומשטרם בשמים, מגלים תעלומות הכמה, להורות לעם הדרך ישכון אור, לפקוח עינים עורות ולהשכיל תועים בינה, ללמד תורת האדם הצנע לכת עם אלהים ולהתנהג עם רעים במוסר ודרך ארץ, ומצא חן ושכל טוב בעיני שניהם. ומן הראוי ונכון לנו בית ישראל המתערבים בין העמים, והם לנו לעינים בדרכי ההשכלה וההארה, וחפצנו וישענו להלוך בעקבותם ולאחח בסנסניהם, שיהיו לנו ספרים כאלה, המאירים עיני שכלנו, ומטהרים רעיוננו מהבלי שוא, לבלתי נאמין בשוא נתעה, ולבלתי הטות אהרי דעות כוזבות, רק לאהוב האמת ולעשות הטוב והישר. וידעתם גם אתם שלומי אמוני ישראל! מה היה לנו בשנים הקודמים ובדורות אשר עברו, כי כסה החשך את עין הארץ ולכל ישראל היה אופל במושבותם, ואת אשר קרה ללשוננו הקדושה כי חללו רבים מקדשה, הפשיטו בגדיה החמודות והציגוה ערומה, נהפך עליה תארה למשחית והיא מתנכרה, כי בללו בשפת קדש מלות לועזות ובילדי נכרים חשפיקו, כסו פניה חרולים ועלו בה

קמשונים

עטוואס

איבער דיא טענדענץ אונד דען נוטצען דער יאהרס= שריפֿט בכורי העתים צור איינזיכט אונד בעהער= ציגונג דעס איזראעליטישען פובליקומס, בייא דעם שלוססע דעס צוועלפֿטען יאהרגאנגעס תקצ"ב.

וויא פֿיל איינע אן מאננִיגפֿאלטיגקייט רייכע פעריאָדישע שריפֿט צור בעפֿערדערונג דער קולטור, צור פֿערברייטונג וואהרער אויפֿ= קלעהרונג, צור בילדונג דעס פֿערשטאנדעס אונד דעס הערצענס, אונד צור פֿערעדלונג דעס געשמאקקעס אין קונסט אונד וויססענשאפֿט, שפראך= אונד זאכקעננטניס בייאטרעגט, ברויכט וואָהל קיינע בע= שטעטיגונג. דיא דורך פֿלייסיגע לעזונג דער אין אללען שפראכען אייראָפּא'ס פֿאָרהאנדענען יורנאלע אונד צייטשריפֿטען צוגענאָממענע קולטור אין אללען שטענדען אונד אונטערען קלאססען דעס פֿאָלקעס, ליעפֿערט דען בעווייז דיזער וואהרהייט, אונד מאכט אונס אויפֿמערק= זאם, דאס — וויל דיא איזראעליטישע נאַטיאָן אין דער קולטור געגען אנדערע פֿעלקער ניכט צוריקבלייבען, אונד איהנען אין דער אויפֿקלעהרונג אונד גייסטעס בילדונג אייניגער מאסען זיך גלייכשטעללען — איינע אין פֿאָרם אונד מאטעריע ניכט פֿערשיעדענע העברעאישע צייטשריפֿט, דאז איינציגע מיטטעל זייא, צו דיזעם האָהען צילע צו געלאנגען, אונד מיט דעם נייטיגסטע פֿאָרטצושרייטען, יא געוויס, איינע זאָלכע העב= רעאישע צייטשריפֿט, איזט צור פֿערבעססערונג דער זיטטליכקייט אונד מאָראל, צור בעקעמפֿונג זיך איינגעשליכענער מיסברייכע אונד פֿאָראור= טהיילע אונד צור פֿערפֿיינערונג דער העברעאישען שפראכע דורך ריי= ניגונג איהרעס אונטערמישטען שלאקעס נעטהיג, מאן קאן זאגען, אונענטבעהרליך.

דער

קמשונים, כמעט בא אורה, וחוה אשר היה לה מקדם לא שבה לה עוד; אם לא המל ה' עלינו והעיר רוח אנשי השם בעלי אסופות, מחוקקים במשענותם להסיר בדיליה ולצרפה מכל סיג. קמו אנשי אמת הם **המאספים** מכתבים יקרים בספריהם. המלמדים דעת את העם ומורים להם נתיבות הלשון, הם החזירו עטרה ליושנה, ותשב צחות שפת עברית באיתן קשתה. וכל איש בר לבב ויקר רוח אשר אורו עיניו מספר המאסף, יודה באמונת הלב את מעשי תקפם וגבורתם, כי הגיהו חשכת הלילה והאירו תורת ה' אשר שכן עליה עננה. הם הפקיחו עינינו להסיר מלבנו משאת שוא ותפל, לצרף מחשבותינו מאולת וזדון, ולולא עמלם נשארנו חשכים ונבערים מדעת והיינו מגששים באפלה עד היום הזה.

אולם לזאת יכאב לבנו! כי לא ארכו לנו הימים הטובים והנעימים האלה, כי בסבות מתהפכות ומקרי הזמנים לא שמרו המאספים תמיד את תקופותיהם על הסדר, וכמה שנים שבתו ועמדו מהוציא מחברתם, נתנו הפסק בין הדבקים ועלה כרך מכאן וכרך מכאן, ולסוף אספו נגהם ולא יספו לצאת ולבוא לפנינו. ורבים ממשכילים המשתוקקים אל החכמה והצמאים אל האמת שמו מגמת פניהם קדמה, והשמיעו קולם במחנה העברים לאמור: מי יתן ויתחברו חכמים אחרים דורשי לשון ושוחרי האמת והתושיה, לאסוף מכתבים אל המחברת ובאורם יהיה לנו אור! — והנה העיר ה' את רוח איש המודות למלא משאלותם, הוא גבר הוקם על, שר וגדול בעמים, ומוכתר בנימוסים, האדון המדפיס בעיר המלוכה ווינא **אנטאן עדלער פאן שמיד** הוא האיש אשר הכין את לבבו מאז להעלות על מזבח הדפוס שלו המפואר והמשובח, ספרים רבים ויקרים מחכמי ישראל וגאוני ארץ ישנים עם חדשים, וכל בית ישראל יביא לו שלמי תודה על רוב טוב אשר פעל ועשה להם בתתו בידיהם חבורים גדולים באותיות נאות לא נראה ליופי כהנה, מחמד עין, ובלתי מעשהו לא היו לנו למנה. כי את מי כמו אלה להדפיס ספרים בתכלית השלמות בהוצאות רבות. וכן הגדיל לעשות היל וקרא לשרידים, אשר להם עשר ידות, חכמי לב ויודעי העתים, להתחבר יחד בברית שלום וריעות ולקבץ דבריהם ומעשי אצבעותיהם בענינים שונים זעיר שם וזעיר שם, אל מחברת אשר כנתשמו **בכורי העתים** והיו בתוכה לאגודת ספר, להשביע נפש שוקקה אל חכמה ומליצה, וכן יוצאת

המחברת

דער אין פריהערן צייטען בעסטאנדענע זאממלער (המאסף) שטעללט היריבער דאז פאללקאממענסטע צייגניס פאָר אויגען, אינדעם עס יעדעם העברעאישען ליטעראטור פריינדע, אונד יעדעם פאָן איינעם העללערן דענקונגסארט בעזעעלטען איזראעליטען, נאָך אים פרישען אנדענקען ליגען ווירד, וויא דיזע אינטערעססאנטע צייטשריפט, דער זאממלער, דיא אין פאָריגען יאהרהונדערטען אין איזראעל געהערשטען אבסקוראנטען אנזיכטען פאָן רעליגיאָן אונד גלויבע, בעזיעגטע, ליכט אונד ווארהייט פערברייטעטע, אונד וויא וואָהלטהעטיג זיא אויך דיא ליטעראַרישע בילדונג דער יוגענד, פאָרצוגליך אויך דיא פערפיינערונג דעם געשמאקקעס אין דער געזונקענען דיכטערספראכע איינגעווירקט האט. איינע גרויסע אנצאהל אויפגעקלעהרטער אונד געבילדעטער מעננער האט זיא ערצייגט, וועלכע איהרע גערעגעלטען קענטניססע אין דער העברעאישען שפראכע, לעדיגליך דיזער צייטשריפט צו פערדאנקען האבען, וויא זיא זאָלכעס מיט דאנקבארען אונד רעדליכען הערצען לויט בעקעננען. אבער צו פריה האט זיא געענדעט! צו קורץ וואר איהרע דויער! דיא דאמאהליגען צייט אומשטענדען פיהרטען דיזעם באלדיגע פערשווינדען דיזער איינציגען צייטשריפט העברייא; אונד דער פיהלבארע פערלוסט דערזעלבען, מאכטע דען אללגעמיינען וואונש נאך איינער איהר גלייכקאָממענדען צייטשריפט אין אונזערן שטאטען רעגע. מאן הערטע לויט פאָן אללען ליטעראטורפריינדען אויסרופען: „אָ מעכטען זיך דאָך נייערדינגס דיא „אויסגעצייכנעטען ליטעראטאָרען אונזערער גלויבענסגענאָססען צו „איינער זאָ ניצליכען אונטערנעהמונג פעראייניגען, אונד זיך איין פער„לעגער פינדען, דער דיא הערויסגאבע איינער זאָלכען צייטשריפט בע„ווערקשטעלליגע! —„ אונד זיהע! דיזער לויט געאייסערטע וואונש גינג אין ערפיללונג! דער אום דער פערברייטונג זאָ פיעלער שעצבארען אונד ניצליכען העברעאישען ווערקע אין אללען צווייגען דיזער ליטעראטור זיך זאָ האָך פערדיענט געמאכטע הערר **אנטאָן עדלער פאָן שמיד** ק. ק. פריוו. בוכדרוקער אין וויען, פאנד זיך בעוואָגען, דיזעם עדלען וואונשע צו ווילפאהרען, אונד וואר דורך אויפמונטערונג אן פיעלע געלעהרטע דער נאציאָן איין שטאנדע געזעטצט, דיא זייט מעהרערען יאהרען ערשיענענע צייטשריפט בכורי העתים הערויס צו געבען. איינע צייטשריפט אן וועלכער זאָ פיעלע אויסגעצייכנעטע געלעהרטע אונד בעריהמטע דיכטער, דערען שריפטשטעללערישער רוהם לענגסט בעגרינדעט איזט, טהיילנאהמען, אונד זיא מיט דען שענסטען פראָדוקטען דעם וויססענשאפטליכען אונד פאָעטישען פאכעס בערייכערען. דיזע רייכהאלטיגע צייטשריפט דויערט אונאונטערבראָכען זייט דעם יאהרע תקפ״א (1820) פאָרט, אונד דאז געעהרטע פובליקום ערפרייעט זיך אויך זאָ ווילקאָממענער שאָן דעם בעזיטצעס פאָן 12 יאהרגענגען, אלס דיזעס ווערקע יענער פערדיענטער בייפאלל אונד יענע גרעסטע ווירדיגונג, אויך וועלכע איינע צייטשריפט דיא ערנסט מיט שערץ, דאז שעהנע מיט דעם בעלעהרענדען, דאז ניטצליכע מיט דעם אונטערהאלטענדען פערבינדעט, אנשפרוך

ווא

המחברת הזאת שנה שנה לשם ולתהלת בית ישראל. והיא כוללת כל הענינים הנאותים אל התכלית המכוון להרחיב בינת לב׳ אין חקר, וללמד לבני יהודה קסת הסופר דרכי הלשון ומליצותיה, דולה ומשקה צאן ישראל בלמוריות ותורניות נמוסיות וטבעיות, אין אחד נעדר ממנם. ערוך השלחן עם מגדנות, וכל נפש תתרוה בה כי תמצא די הפיק חשקה. מן הערן הזה יוצאים נהרי נחל דבש בצוף מליצה המשביעים את הנפש בטוב ערנם.

ואלה הם הענינים הכוללים הטוב והמועיל, הערוב והיופי, למיניהם:

א) ביאור פסוקים נעלמים בעשרים וארבע ספרי קדש.

ב) פירוש מאמרים תתומים בדברי חז״ל על דרך החקירה העיונית והפשט האמתי.

ג) חקירת הלשון בגדר הבדל השמות והפעלים הנרדפים.

ד) כללים חדשים בדקדוק לשון עברית ואחותה הארמית בנוים על אדני ההגיוני וגם ביאור התרגום הכשדי.

ה) תולדות גדולי ישראל מדורות חדשות וישנות עם הערות מועילות ותוספות להודעת תוכן ספריהם וזמן חייהם.

ו) עניני קדמוניות להפיץ אור על המקומות הסתומות בתנ״ך ובתלמוד.

ז) תולדות הטבע ומחקרי הארץ.

ח) שירים מכל מין וסוג כמו קנות, שירי דודים, שירי רועים, שירי מוסר ושירי ציורי הטבע.

ט) מליצות בדרך שיחה בין איש לרעהו.

י) ספורים.

יא) משלים.

יב) מכתמים.

יג) שיחות חכמי עמים וחכמי ישראל. ונספחו עליהם דרשות ומאמרים

מאכען דארף, בערייטס צו טהייל ווארדע׳ דער געלעהרטע זאָ ווי דער אונגעלעהרטע, פינדען דארין וואס איהרען וינשען צו־ זאגט, יעדער האט איין אָפפענעס פעלד זיינע אידעען אונד ענט־ דעקקונגען אים געביעטהע דער זאַל־ אונד שפראכקונדע בעקאנט צו מאכען, אונד זיינע אנזיכטען איבער וויכטיגע געגענשטענדע דער רעליגיאָן אונד מאָראל זיינער נאציאָן צור בעהערציגונג מיט צו טהיילען, דיזער קאָן זיינען דורשט נאך וויססען אין פערשידענען פעכערן בעפרידיגען, אונד אין מיסיגען שטונדען זיינעם גייסטע איינע מיט וויץ געווירצטע אונטערהאלטונג פערשאפפען.

איינע קורצע אנצייגע דער אין דיזער יאהרשריפט פאָרקאָממענדען ארטיקעלן דירפטע צור נעהערען בעלייכטונג איהרער טענ־ דענץ דיהנען:

1) קאָממען דארין פאָר, ערקלעהרונגען דונקלער שטעללען אין דער ביבעל (תנ"ך) אונד אים תלמוד, וועלכע איינער געזונדען פערנונפט אונד איינער ריכטיגען לאָגיק ענטשפרעכען, אונד אויף דער באזיס איינער גרינדליכען עקסעגעזע בערוהען.

2) ווערדען נייע רעגעלן אין דער העבראַעישען אונד אין דער מיט איהר פערוואנדטען קאלדעאישען שפראכע, זאָ וואָהל גראממאטי־ קאלישע אלס סינטאקטישע, אויפגעפיהרט, פערנער פילאָלאָגישע אונד עטימאלאָגישע ערערטערונגען צור בעלייכטונג דער תרגומים געגעבען. אונד איהנען וויכטיגע בעמערקונגען אין דער סינאָ־ נימיק ביידער שפראכען בייגעזעללט.

3) דורך געדיעגענע אויפזעטצע איבער ערציהונג אונד איינען מעטהאָדישען אונטעררייכטע דער יוגענד, ווערדען היר עלטערן אונד ערציהער בעלעהרט, איהרען קינדערן אונד צעגלינגען איינע צוועקמעסיגע ריכטונג צו געבען.

4) בעריהמטע אונד אינטערעססאנטע מעננער דער נאציאָן, דיא דורך ריהמליכע שריפטען דער נאציאָן ניטצליכע דיענסטע געלייסטעט האבען, ווערדען אויס דער אלטען אונד נייערען צייט, דעם לעזער אין ביאָגראפהיען, בעגלייטעט, פאָן לעהררייכען נאָטיצען איבער צייטאלטער אונד איבער דען אינהאלט איהרער שריפטען, אין איינעם בליהענדען שטילע, אלס מוסטער צור נאכאהמונג איהרעס טהעטיגען אונד טוגענדהאפטען לעבענס פאָרגעפיהרט.

5) פעהלט עס ניכט אן אלטערטהומסקונדע, צור בעלייכ־ טונג וויכטיגער שטעללען אין דער הייליגען שריפט אונד אים תלמוד זאָ וויא

6) אים געביעטהע דער פּאָעזיע אללע דיכטונגסארטען ער־ שיינען; אונד עלעגיען, לירישע געדיכטע, אידיללען, עפיגראממע, דראמאטישע געדיכטע, שאראדען אונד רעטהזעלן דיזעס ווערק שמיקקען, אויך פראָזאיש־ פּאָעטישע נאטהורשילדערונגען ערצעהלונגען, אנעקדאָטען, זאָלכעס אויספיללען. וועלכען מאָראלישע אונד רעליגיעזע פרעדיגטען אין דייטשער שפראכע, צור ערבויאונג דעם

גייז

ומאמרים בלשון אשכנזי במוסר השכל לעורר לב המקשיבים לקול המוסר והיראה.

כל אלה חברו אל עמק השוה לכל נפש, וכל הקוראים בספר הזה ימצאו כוה שלבם חפץ, אלה פותחים שער לשוקדי על דלתי חקירת הלשון, ויש הבורים דרך להעמיק בחכמה ומדע, ויש הנותנים ריח בגן אלהים פרחי מליצה ילדי שעשועים הממתיקים את החיים. וכלם מתאימים ושכלה אין בהם.

המחברת הזאת המלאת תבונה ודעת על כל גדותיה, הובאת לנו למנחת בכורים לראשית השנה, מהודרת בכל מיני יופי מיד האדון המדפיס הנ"ל. וזה שתים עשרה שנים רצופים היא נגד פנינו בלי הפסק שנה אחת בנתים, לא היתה כזאת מלפנים בישראל. אפס רוח אחרת עם האדון המדפיס הנ"ל, כי לא שם לבו אל בצע כסף, ורק הטוב והמועיל מטרת מגמתו בהוצאת הספר הזה. ומחירו הקצוב הוא לאות, כי מצער הוא בערך האיכות והכמות, כדי שיוכל לקנות כל איש המשתוקק ליה, גם מי שלא מצאה ידו כביר. ואף גם זאת הקונים מעטים והדורשים אליה מתי מספר ונער יכתבם, להיות שבתחלת שני יציאתו לאור עוד לא הכירו ערכו כראוי, ובהעלמת ידיעתם מיחלים ומצפים לשמוע מה משפטו מפי המבינים, ובשנים האחרונים בהגלות נגלות כבודו ויקרו לעיני כל ישראל, חשקו הקונים לקחת הכרכים האחרונים מאהבת החדוש, והכרכים הראשונים מונחים על מקומם בשלום אין דורש ואין מבקש להם, ושכר האדון המדפיס יצא בהפסדו. וזאת היא הסבה שהביאה האדון המדפיס לחתום ספר בכורי העתים כעת, וזה הכרך השנים

עשר

Digitized by Google

געמיטהעס אונד ערוועקקונג דעם אנדאכטס געפיהלס אין גע-מיטהליכען טאָנע אנגערייהעט זינד.

וועלך איינע אונערשעפּפליכע קוועללע ביעטעט דיזעס ווערק פיר טאללענטפאָללע יינגלינגע דאר, איהרע קרעפטע צו איבען, אונד געלונגענע פערזוכע אין דיזען רעפערטאָריום נידער צו לעגען! וואָלו איהנען זאָנסט דיא געלעגענהייט מאנגעלן ווירדע; אונד ווירקליך האבען בערייטס האָפנונגספאָללע יונגע מעננער, זיך דורך איהרע געלונגענען ארבייטען, איינען ריהמליכען נאמען צור אנפייערונג פיר אנדערע פערדיענסטליכע יינגלינגע, ערוואָרבען.

דורך דיזע צייטשריפט ווארדע אונז מאנכער נאמע איינעס גע-פייערטען דיכטערס אונד געלעהרטען אָפפענבארט, דערען טאלענטע אונס אָהנע דיזע צייטשריפט אונבעקאננט געבליבען ווערע. זיא האט נאָך דיא גוטע פאָלגע. דאס דיא מיטארבייטער, דורך לענדער אונד פראָפינצען געטרעננט, דורך איינע צוויטען זיך אונטערהאלטענדע קאָררעספאָנדענץ, זיך פריינדשאפטליך איינאנדער נעהערן, דיא זיך זאָנסט פרעמד געבליבען ווערען.

איין זאָלכעס ווערק איזט דעמנאך, אלס איין נאציאָנאלבוך צו בע-טראכטען, וועלכעס אין קיינער ביכערזאממלונג איינעס איזרא-עליטען פעהלען זאָלל.

יעדער גוטדענקענדע איזראעליט, דעם עס איין ערנסט איזט. דאז פאָרטשרייטען דער קולטור בייא זיינער נאציאָן בעפערדערט צו זעהען, אונד אין דעססען בוזען איין פונקע פאָן נאציאָנאלעהרע גליהעט, זאָלל זיין שערפליין צור אויפרעכטהאלטונג דיזעס נאציאָנאל-ווערקעס בייא טראגען, וועלכעס אונז זאָ לייכטער איזט, אלס דער עדעלגעזיננטע הערר פערלעגער, אויז ליעבע צור גוטען זאכע, מיט הינט-אנזעטצונג איינעס פעקוניעהרען נוטצענס, דען פרייז דיזער ריהמליכען אונד מיט טיפּאָגראפישער שענהייט אויסגעשטאטטעטען צייטשריפט, זאָ ביללינג אונד אונבעדייטענד אנגעזעטצעט, דאס יעדער נאָך זאָ אונבע-מיטטעלטער הויזפאטער, בייא איינער יעהרליכען ערשפארונג, אינן שטאנדע געזעטצט איזט, זיך זאָלכע אנצושאפפען. דעם אָהנגעאכטעט אבער ענטשפראך דיא אבנאהמע ניכט דיזער גינסטיגען ערווארטונג, וויל אין אנפאנגע, פילע ערשט דאז אורטהייל דער זאכקעננער דאריבער אבווארטעטען אונד מיט דער אבנאהמע דער ערשטען יאהרגענגע צוריק היעלטען, אויך, בעזאָנדערס אין אויזלאנדע, דיא עקסיסטענץ דיזעס ווערקעס איינע לאנגע צייט אונבעקאננט בליעב, וואָדורך דער פאָר-ראטה דער עקסעמפלארע פאָן דען ערשטען יאהרגענגען אנגעוואקסען, אונד נאָך געגענווערטיג בייא דעם אללגעמיינען בייפאללע, דען זאָל-פערשטענדיגע דיזעם ווערקע צאָללען, דעננאָך נור דיא ליעבהאבער צור אבנאהמע דער איינצעלנען בענדע דער לעצטען יאהרגענגע זיך הער-בייא לאססען, אונד זאָמיט דיא פריהערען אונפערקויפט ליגען.

זאָנאך זיהעט זיך דער הערר פערלעגער פעראנלאסט, דעם געעהר-טען פובליקאָ היעמיט זיינען ענטשלוס בעקאננט צו מאכען:

דאס

עשר יצא אחרונה. וכן הסכים בלבו יגזור אומר ויקום, שלא ימכור עוד מהיום והלאה כרך מיוחד כי אם כל שנים עשר כרכים ביחד בעד מחיר הקצוב 12 fl. C. M. אמנם כדי שלא יכבד המקח על הקונה אשר לא תשיג ידו לשלם המחיר בפעם אחד, התיעץ עם מוכרי הספרים ומצא דרך מבוא להקל הקנין על הלוקח על אופן הזה:

מוכרי הספרים ישתדלו לאסוף תתומים על ספר בכורי העתים מכל שנים עשר כרכים, וכל אחד מהם שיהיה לו ששה חתומים ביחד, ויתחייב הלוקח לקחת הספר כלו עם שנים עשר כרכים בעד המחיר 12 fl. C. M. ועל זה יתקבל הפרענומעראציאָנסשיין וב' כרכים הראשונים בעד 2 fl. C. M., והקבול עם התשלומים יהיו רשומים בכתב על הפרענומעראציאָנסשיין, וכן יוסיף תמיד בקחתו שנים שנים מן הכרכים, ובהיות התנאי בין המוכר והקונה לקחת תמיד שני כרכים לתקופת שלשה חדשים, אם כן בהגיע תור שמנה עשר חדשים יהיה הספר היקר כלו בשנים עשר כרכים, ביד הלוקח על הדרך היותר נקל. והיה כי ישיג האדון באופן זה את מבוקשו שיתרבו הקונים ויתמעטו הספרים המונחים, אז יהיה לו גם פתח תקוה על העתיד, ויוסיף שנית את ידו להתחיל הדפסת הכרך השלשה עשר בלי איחור, ויצא לקראת החכמים המחברים לשחר פניהם אשר היו בתומכיו לעזרו ולסעדו במכתבים היקרים, שיוסיפו להטיב עמו בדבר הגדול הזה; ועל אודות אשר עשו עמו אות לטובה עד היום, יודה להם בתודות רב בתוך קהל ועדה.

ואתם אחי בני ישראל הטובים והישרים! תנו כבוד לתורה ולהכמה. התאמצו להרבות דעת בישראל והחזיקו ידי האדון המדפיס הנ"ל בדבר הזה, למען יעמוד ימים רבים ולא יסוף זכרו. דברו על לב אחיכם בכל עיר ועיר משפחה ומשפחה, לאסוף הספר אל ביתם

ולעקד

דאס ערכעהאליך פאָן נון אן ניכט מעהר דאז ווערק טהיילווייזע, זאָנדערן אים גאנצען, ד. ה. אללע צוועלף יאהרגענגע בייזאממען; אונד דען ביללינגען פרייז פאָן 12 fl. C. M. אויסגעבען ווירד.

דא יעדאָך דיזער בעטראג פער 12 fl. C. M. דעם גרעסטען טהייל דער זיך דיזעם ווערק אנצושאפפען ווינשענדען אבנעהמער צו שווער פאללען ווירדע; זאָ האט ער, דא ער געצוואָנגען איזט דיזעם ווערק איינסטוויילען מיט דעם 12ten יאהרגאנג צו שליסען, מיט דען בוכהענדלערן פאָלגענדעס איינפערשטענדניס געטראָפפען: דאס זיא פאָן דיזעם ווערקע איין קאָמפלעטטעס עקזעמפלאר פאָן 12 יאהרגענגען בייא איהנען אבנעהמען, אונד זאָלכעס פיר איבריגען פרייז נאָך פערנער, יעדאָך נור אויף פאָלגענדע ארט, דען ליעבהאבערן פערקויפען וואָללען. נעהמליך:

ווען זיא 6 קייפער, וואָפאָן יעדער איין קאָמפלעטטעס עקזעמפלאר פאָן 12 יאהרגענגען אבצונעהמען פערשפריכט, בייזאממען האָבען, זאָ איבערלאססען זיא יעדעם דיזער אבנעהמער געגען בעצאהלונג פאָן 2 fl. C. M. צווייא יאהרגענגע בראָשירט, זיא געבען איהנען היריבער איינען פרענומעראציאָנס-שיין, וואָרויף דיא אבגעגעבענען אונד בעצאהלטען 2 בענדע דער ערסטען 2 יאהרגענגע איינגעשריבען ווערדען, אונד פאהרען אויף דיזע ווייזע זעכסמאל מיט דער אבנאהמע אונד דער אבגאבע דער אין אָרדנונג פאָלגענדען יאהרגענגען פאָרט, זאָ דאס, ווען דאן דיא אבנאהמע אללע 3 מאָנאטע בעדונגען ווירד, אין איינער צייט פאָן 18 מאָנאטען, אללע 12 יאהרגענגע אין דען הענדען דעם אבנעהמערס זיך בעפינדען, אונד ער זאָמיט אין איינער קורצען צייט אונד אויף איינער איהם ערלייכטערטען ארט, צו דעם בעזיטצע איינעס זאָ פאָללשטענדיגען אונד רייכהאלטיגען ווערקעס געלאנגעט. יעדער בוכהענדלער ווירד דיא נעטהיגען פאָרזיכטען געברויכען, דיא איהם דיא אבנאהמע דעס גאנצען ווערקעס זיכערט, אונד דעריעניגע, וועלכער זיך בייא דער ערסטען אבנאהמע איינע פרענומעראציאָן אָדער דאראונגאבע בעצאהלען לעסט, ווירד דיזע בייא דער אבנאהמע דעם לעצטען טהיילעס אין אברעכנונג ברינגען.

זאָללטע — וויא מאן צו האָפפען בערעכטיגעט איזט — דער גרעסטע טהייל דער אויפלאגע פאָן דיזעם ריהמליכען ווערקע אבגעזעצט זיין, זאָנאך דער העדר פערלעגער אויך איינע ווייטערע אבנאהמע דער קינפטיגען יאהרגענגע רעכנען צו קעננען גלויבען, זאָ ווירד ער דיא פאָרטזעטצונג דיזער צייטשריפט אום באלד אונטערנעהמען, אונד דען 13ten יאהרגאנג צו ליפערן ניכט זיימען; וואָבייא ער אללע יענע פערעהרטען מיטארבייטער דיא איהן ביזהער מיט איהרען ניטצליכען בייטרעגען זאָ טהעטיגסט אונטערשטיטצען, אום איהרע פערנערע געפעלליגע מיטווירקונג צום בעסטען דיזער גוטען

ולעקר הספרים שלהם, והיה לכם שכר טוב בעמלכם להגדיל החכמה ולהאדירה, ותחי נפשכם. ואל שדי יתן לכם רחמים והיה בתיכם שלום השקט ובטח עד עולם.

וויען בחדש אלול שנת תק"צל

דברי הכותב ברצון הארון המדפיס השר
אנטאָן עדלען פאָן שמיד
ק. ק. פריוו. בוכדרוקער אין וויען.

יהודה בן־יונה לבית ייטלש.

Digitized by Google

זאכע ביטטען ווירד, דא וויא ער געגענווערטיג דורך מיך, אללען הער-רען מיטארבייטערן פיר איהרע ביזהעריגע איהנען ערוויעזענע גיטע זיינען פערבינדליכסטען דאנק היעמיט עפפענטליך אבשטאטטעט.

וויען אים מאנאט אויגוסט 1830.

אים נאמען דעם העררן פערלעגערס

אנטאָן עדלען פאָן שמיד

ק. ק. פריוו׳ בוכדרוקקער אין וויען.

יודא ייטעלעס.

הקף הענינים אשר באו בבה"ע לשנת תקצ"ב לפ"ק·

וויטע

5 תולדות רבינו חננאל בן רבינו חושיאל ודבר מן הקודם
נתחלתו והערות לסופו . . . . . מאת החכם ראפופורט
34 לקוטים מפירושי ר"ח על התורה עם הערות מוסכלות . . מהנ"ל
56 תולדות רבינו נסים וקורות ספריו עם הערות . . . . מהנ"ל
84 תולדות וקורות והגיוני פיתגורס אחד מגדולי
חכמי יון . . . . מהחכם מו"ה בער שלעזינגער

102 החזיון בליל רהסית החגיג העתקים
עם הערות נוספות } מאת משה מרדכי יאוועל מגרוד
117 הנהתם

134 בחור בתי תהלות בחיבור נ"ח . . . אבר ראבל מהויסטערליטץ
— בן זקונים, פרח נעים על קבר המנוח החכם
כ"ם מהרן פלאחי ז"ל . . . . . מהחכם מו"ה ליב ויטליש
140 מלכי וגלם העתקה . . . מאת דוד דויטש חיים ברעסלויח

143 החזיון נאך לעסינג
144 הזיו והנתר
145 הקוף והשועל
— הגויה והנפש } משלי מוסר מאת יוסף ווייזע
146 החיה והנותן ותירות בלילה
147 הסוס והפר
— מכתב עפרון בעת גויעתו

148 הגיון רוח אל מדיו בהשבית השנה מאת אבר ראבל מהויסטערליטץ

שירים

151 תהלים ק"ג בדרך שיר . . . מאת מרדכי העלישויער

158 רודף אחר כבוד הכבוד בורח
159 הולך רכיל
— חור עולם } מאת יאקב ליב פאללאק מהייזענשין
160 סתנה התם ותענות האדם
163 יתר תרעיהו

— שיר ידידות לשמחת בחור משכיל . . . מאת אלעזר ראשקאוו
168 הלקת הכהן העתקה מתשורר שילער . . . . מהנ"ל
169 משלי ומוסר. האדם והדבורה מאת חיים, שמחה הירש
170 ומשלי פבילנתאן מאת יאקב ליב פאללאק מהייזענשיטץ
172 חדות . . . . מהנ"ל
174 Ad Dominun Samuel David Luzato, Professorem, in obsequi, humilisque affectionis obtestationem, discipulorum fidissimus Abraham Lattes.
175 בקורת
181 פתרון החדות אחר בזו בשנה זו, מאתנדרס יאקב ליב פאללאק

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

29712-B.

Österreichische Nationalbibliothek
+Z179143103

6

Digitized by Google

V. A. 38. E. 1.

Digitized by Google

KAIS. KÖN. HOF BIBLIOTHEK
29.712-B
ALT.
Digitized by Google